SOU
1990:30

Statens
offentliga
utredningar

1990:30

Justitie-
departementet

Översyn av upphovsrätts-lagstiftningen

– fotografirättens integration
– 2 kap. upphovsrättslagen
– särskilda frågor om konstverk

SOU

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2013

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

Slutbetänkande av
upphovsrättsutredningen
Stockholm 1990

SOU
1990:30

Statens
offentliga
utredningar

1990:30

Justitie-
departementet

Översyn av upphovsrätts-lagstiftningen

– fotografirättens integration
– 2 kap. upphovsrättslagen
– särskilda frågor om konstverk

SOU

Slutbetänkande av
upphovsrättsutredningen
Stockholm 1990

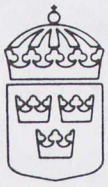

Statens offentliga utredningar
1990:30
Justitiedepartementet

Översyn av upphovsrätts-lagstiftningen

– fotografirättens integration
– 2 kap. upphovsrättslagen
– särskilda frågor om konstverk

Slutbetänkande av upphovsrättsutredningen
Stockholm 1990

Allmänna Förlaget har utgivit en bibliografi över SOU och Ds som omfattar åren 1981–1987. Den kan köpas från förlagets Kundtjänst, 106 47 Stockholm.
Best. nr. 38-12078-X.

Beställare som är berättigade till remissexemplar eller friexemplar kan beställa sådana under adress:

Regeringskansliets förvaltningskontor
SOU-förrådet
103 33 Stockholm
Tel: 08/763 23 20 Telefontid 8.10–12.00 (externt och internt)
08/763 10 05 12.00–16.00 (endast internt)

ISBN 91-38-10548-9
ISSN 0375-250X

Graphic Systems AB, Göteborg 1990

Statsrådet och chefen för justitiedepartementet

Upphovsrättsutredningen (Ju 1976:02) tillkallades för att göra en allmän översyn av den upphovsrättsliga lagstiftningen. Kommittéer med motsvarande uppgifter tillsattes ungefär samtidigt i Danmark, Finland och Norge. Utredningsarbetet inleddes på nordiska ministerrådets initiativ i den uttalade avsikten att den nordiska rättslikheten på detta område skulle bestå.

Utredningens nuvarande ledamöter och experter finns upptagna i nedanstående förteckning.

Utredningen har tidigare överlämnat

- ett delbetänkande (SOU 1978:69) om fotokopiering inom undervisningsverksamhet
- en promemoria (Ds Ju 1981:7) Skärpta åtgärder mot upphovsrättsintrång
- en promemoria (1982-03-02) med förslag till ändringar i upphovsrättslagen för att motverka de skadeverkningar som verksamheten med uthyrning av grammofonskivor har eller kan få för rättighetshavarna
- ett delbetänkande (SOU 1983:65) Översyn av upphovsrättslagstiftningen; närstående rättigheter, enskilt bruk och videogram
- ett delbetänkande (SOU 1985:51) Upphovsrätt och datorteknik.
- ett delbetänkande (SOU 1988:31) Översyn av upphovsrättslagstiftningen; enskilt bruk och institutionell exemplarframställning

De förslag som utredningen har lagt fram har till stor del lett till lagstiftning. Beredningen av våra förslag om enskilt bruk och institutionell exemplarframställning pågår inom regeringskansliet. Våra förslag om videogram vilar i avvaktan på den fortsatta utvecklingen.

Vi föreslår nu att fotografirätten integreras i upphovsrättlagen och att fotografilagen upphävs. Vidare föreslår vi åtskilliga ändringar i upphovsrättslagens andra kapitel, som innehåller bestämmelser om inskränkningar i upphovsrätten. Slutligen föreslår vi införandet av en rätt till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk och införandet av en ordning som i vissa fall ger upphovsmannen tillgång till ett överlåtet verksexemplar.

Bakom förslagen står, med några undantag i vissa delfrågor, utredningens samtliga ledamöter. Reservationer har avgetts av Stig Alexandersson, såvitt avser förslagen om ändring av byggnad och droit de suite, och av Anders Ljunggren, Ragnar Lundgren och Sören Thunell, såvitt gäller förslaget om beställd fotografisk bild. Särskilda yttranden har avgivits av flera av experterna.

De förslag som här läggs fram har presenterats och diskuterats vid sammanträffanden mellan ordförandena i de andra nordiska upphovsrättsutredningarna.

Utredningen avslutar härmed sitt arbete.

Stockholm i april 1990

Per-Erik Nilsson

Stig Alexandersson *Ing-Marie Hansson*

Anders Ljunggren *Ragnar Lundgren*

Sören Thunell

/Walo von Greyerz

Gunnar Lundin

Förteckning över ledamöter, experter och sekreterare i upphovsrättsutredningen (mars 1990)

Ledamöter
Överdirektören Per-Erik Nilsson, ordförande
Jur. kand. Stig Alexandersson
F.d. riksdagsledamoten Ing-Marie Hansson
Redaktören Anders Ljunggren
Jur. kand. Ragnar Lundgren
Chefredaktören Sören Thunell

Experter
Professor Ulf Bernitz
Direktören Bo Bryngelson
Direktören Karl-Henrik Ekberg
Förbundsjuristen Hans Ekman
Rådmannen Erik Essén
Ombudsmannen Gunnar Furumo
F.d. hovrättsrådet Jan Gehlin
Jur. kand. Lars Gustafsson
Direktören Hans Hilton
Direktören Klas Holming
Hovrättsassessor Karin Hökborg
Professor Gunnar Karnell
Direktören Björn Erik Lindskog
Förbundsjuristen Gun Magnusson
Ombudsmannen Bengt Mattsson
Direktören Gunnar Petri
F.d chefsjuristen Ulf Peyron
Hovrättsassessor Björn Rosén
Bolagsjuristen Annika Ryberg
Direktören Urban Skeppstedt
Avdelningsdirektören Barbro Thomas
Ombudsmannen Per Anders Thunqvist
Chefsjuristen Göran Westlund
Direktören Yngve Åkerberg

Sekretariat
Hovrättsassessor Walo von Greyerz
Hovrättsassessor Gunnar Lundin

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING 15
SUMMARY 23
LAGFÖRSLAG 33
ÖVRIGA FÖRFATTNINGSFÖRSLAG 57
INLEDNING 67

DEL I
FOTOGRAFIRÄTTENS INTEGRATION I UPPHOVSRÄTTSLAGEN

1 Inledning 73
2 Gällande rätt 75
3 Lagförslag framlagda i andra nordiska länder . . . 95
4 Framförda önskemål om ändringar i fotografirätten 107
5 Överväganden i integrationsfrågan 111
6 Förslag i integrationsfrågan 121
6.1 Inledning 121
6.2 Behövs särskilda regler för olika kategorier av fotografier? 123
6.3 Behövs särregler om rättens innehåll? 128
6.4 Behövs särregler för fotografier i 2 kap. URL? . . 130
6.5 Behövs särregler för fotografier i arkivs och museers samlingar? 134
6.6 Behövs särregel om beställda bilder? 139
6.7 Övriga bestämmelser i FotoL 148
6.8 Övergångsbestämmelser 149

DEL II
ÖVERSYN AV 2 KAP. UPPHOVSRÄTTSLAGEN

1 Inledning
1.1 Historisk tillbakablick 155
1.2 Den upphovsrättsliga ensamrätten 157
1.3 Allmänna utgångspunkter för översynen 158

2 Allmänna handlingar
2.1 Inledning 169
2.2 Gällande rätt 170

2.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 177
2.4 Bernkonventionen 179
2.5 Förslag till lagändringar 180
2.6 Överväganden och förslag 183

3 Exemplarframställning vid arkiv och bibliotek
3.1 Inledning 191
3.2 Gällande rätt 191
3.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 194
3.4 Situationen i vissa andra länder 198
3.5 Bernkonventionen 205
3.6 BONUS framställning 206
3.7 Några faktauppgifter 207
3.8 Överväganden och förslag 212

4 Ändring av byggnader
4.1 Inledning 227
4.2 Gällande rätt 227
4.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 229
4.4 De internationella konventionerna 231
4.5 KLYS förslag till lagändring 232
4.6 Överväganden och förslag 232

5 Citat
5.1 Inledning 239
5.2 Gällande rätt 239
5.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 242
5.4 Situationen i vissa andra länder 243
5.5 Bernkonventionen 244
5.6 KLYS förslag till lagändring 245
5.7 Överväganden och förslag 246

6 Pressens lånerätt
6.1 Inledning 253
6.2 Gällande rätt 253
6.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 255
6.4 Bernkonventionen 256
6.5 KLYS förslag till lagändring 258
6.6 Frågans tidigare behandling 259
6.7 Överväganden och förslag 260

7 Gudstjänst- och skolantologier
7.1 Inledning 261
7.2 Gällande rätt 261
7.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 263

7.4 Situationen i vissa andra länder 265
7.5 Bernkonventionen 267
7.6 KLYS förslag till lagändring 268
7.7 Frågans tidigare behandling 268
7.8 Överväganden och förslag 269

8 Blindskrift och talböcker
8.1 Inledning 275
8.2 Gällande rätt. 275
8.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 280
8.4 Situationen i vissa andra länder 284
8.5 Bernkonventionen 285
8.6 Faktiska förhållanden i Sverige 286
8.7 Olika synpunkter på lagstiftningen 289
8.8 Överväganden och förslag 291

9 Text i konsertprogram
9.1 Inledning 301
9.2 Gällande rätt 301
9.3 Situationen i vissa andra länder 302
9.4 De internationella konventionerna 302
9.5 KLYS förslag till lagändring 302
9.6 Frågans tidigare behandling 303
9.7 Överväganden och förslag 303

10 Offentliga framföranden
10.1 Inledning 305
10.2 Gällande rätt 306
10.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 314
10.4 Situationen i vissa andra länder 316
10.5 Bernkonventionen 322
10.6 Förslag till lagändringar m.m. 325
10.7 Överväganden och förslag 327

11 Efemära inspelningar
11.1 Inledning 337
11.2 Gällande rätt 338
11.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 340
11.4 Situationen i vissa andra länder 341
11.5 Bernkonventionen 342
11.6 Framställning om lagändring 346
11.7 Frågans tidigare behandling 351
11.8 Överväganden och förslag 353

12 Avtalslicens för radio- och TV-företag
12.1 Inledning 363
12.2 Gällande rätt 363
12.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 364
12.4 Bernkonventionen 368
12.5 KLYS framställning om lagändring 369
12.6 Överväganden och förslag 370

13 Uthyrning av litterära verk
13.1 Inledning 385
13.2 Gällande rätt 386
13.3 Situationen i de övriga nordiska länderna 389
13.4 Situationen i vissa andra länder 391
13.5 Bernkonventionen 393
13.6 Framställning om lagändring 394
13.7 Överväganden och förslag 395

14 Biblioteksersättning
14.1 Inledning 401
14.2 Nuvarande ordning 401
14.3 Biblioteksersättningen i vissa andra länder 407
14.4 Auktorrättskommitténs förslag 423
14.5 Organisationernas krav på förhandlingsrätt m.m. . 425
14.6 Om mediebestånd och låneverksamhet på biblioteken 430
14.7 Lagstiftning om rätt till biblioteksersättning? . . . 432
Bilaga: Utvecklingen av biblioteksersättningens grundbelopp 446

DEL III
SÄRSKILDA FRÅGOR OM KONSTVERK

1 Inskränkningsbestämmelserna i 2 kap. URL
1.1 Inledning 449
1.2 Den kollektiva bildkonstmarknaden 449
1.3 Gällande rätt och lagda förslag 456
1.4 Återgivning av konstverk i allmänna handlingar . . 459
1.5 Återgivning av konstverk i kritisk eller vetenskaplig framställning 463
1.6 Avbildning i katalog eller meddelande om utställning eller försäljning 470
1.7 Avbildning av konstverk som anbragts på eller vid allmän plats utomhus 475

1.8 Återgivning i tidning eller tidskrift i samband med redogörelse för dagshändelse 480
1.9 Återgivning i gudstjänst- och skolantologier . . . 484
1.10 Spridnings- och visningsrätt 488
1.11 Återgivning av konstverk i film eller TV i vissa fall 490
1.12 Återgivning av konstverk som syns under dagshändelse 492

2 Droit de suite
2.1 Inledning 497
2.2 Frågans tidigare behandling i Sverige 498
2.3 Situationen i några andra länder 504
2.4 De internationella konventionerna 517
2.5 Olika sätt att utforma droit de suite 523
2.6 Överväganden och förslag 540

3 Droit d'accès
3.1 Inledning 551
3.2 Situationen i vissa andra länder 553
3.3 Olika sätt att utforma droit d'accès 557
3.4 Överväganden och förslag 561

DEL IV
ÖVRIGA FRÅGOR

1 Skyddstiden
1.1 Inledning 567
1.2 Gällande rätt 568
1.3 Situationen i andra länder 570
1.4 De internationella konventionerna 572
1.5 Frågans behandling vid 1987/88 års riksmöte . . . 573
1.6 Överväganden och förslag 574

2 Tvistlösning 575

DEL V
SPECIALMOTIVERING

1 Förslaget till lag om ändring i lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk
1 § 581
9 § 582

10 § 583
12 § 584
13 § 590
14 § 591
16 § 594
18 § 597
20 § 600
22 § 601
22 a § 602
23 § 603
24 § 604
25 § 605
25 a § 609
27 § 612
45 § 613
46 § 614
48 § 615
49 § 616
52 a § 617
53 § 618
58 § 619
60 § 619
Ikraftträdande och övergångsbestämmelser 620

2 Förslaget till lag om ändring i lagen (1980:612) om medling i vissa upphovsrättstvister
1 § 623

3 Förslaget till lag om ändring i närradiolagen (1982:459)
5 a § 624
13 § 624

RESERVATIONER OCH SÄRSKILDA YTTRANDEN

Reservation av ledamöterna Anders Ljunggren, Ragnar Lundgren och Sören Thunell 629

Reservation av ledamoten Stig Alexandersson 630

Särskilt yttrande av experterna Karl-Henrik Ekberg, Hans Hilton, Klas Holming, Björn Erik Lindskog, Ulf Peyron, Annika Ryberg, Urban Skeppstedt och Göran Westlund 633

Särskilt yttrande av experten Per Anders Thunqvist . . . 637

Särskilt yttrande av experten Hans Ekman 642

Särskilt yttrande av experterna Hans Ekman, Annika Ryberg och Göran Westlund 642

Särskilt yttrande av experterna Gunnar Furumo, Jan Gehlin, Gunnar Karnell, Gun Magnusson och Yngve Åkerberg 643

SAMMANFATTNING

Med detta betänkande avslutar vi vår översyn av upphovsrättslagen (URL) och fotografilagen (FotoL). Vi lägger fram förslag om att rätten till fotografisk bild i fortsättningen skall regleras i URL. Vidare redovisas resultatet av vår fortsatta översyn av 2 kap. URL, som innehåller bestämmelser om inskränkningar i upphovsmannens principiella ensamrätt till olika förfoganden över sitt verk. Översynen leder till förslag om ändring i flera paragrafer i URL. Som ett resultat av vår särskilda översyn av bildkonstnärernas rättigheter föreslås i betänkandet införandet av en ny rätt till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk, s.k. droit de suite, och införandet av en ny skyldighet för ägaren av ett exemplar av ett konstverk eller den som på grund av avtal med denne besitter exemplaret att bereda upphovsmannen tillgång till exemplaret, s.k. droit d'accès.

Fotografirättens integration i URL

Vi anser att rätten till fotografisk bild bör regleras i URL. Vi föreslår därför att FotoL upphävs och att undantaget i 10 § URL för fotografisk bild tas bort. Därigenom blir URL:s regler tillämpliga på fotografiska bilder som är verk. Av praktiska skäl bör emellertid enligt vår mening *alla* fotografiska bilder åtnjuta skydd enligt URL, oberoende av om de är verk eller inte. Detta har vi markerat genom att i ett nytt tredje stycke i 1 § URL uttryckligen ange att vad i URL föreskrivs om upphovsrätten till konstverk och andra alster av bildkonst även gäller i fråga om fotografisk bild, oavsett om bilden utgör verk eller inte. Denna nya bestämmelse medför vidare att URL:s regler om konstverk blir tillämpliga på fotografiska bilder.

Den viktigaste följden av förslaget är att fotografiska bilder jämställs med andra konstverk. Detta innebär bl.a. att det skydd mot eftergörande som gäller enligt URL i fortsättningen kommer att gälla även för fotografier.

En annan viktig följd är att skyddstiden för alla fotografier kommer att löpa under upphovsmannens livstid och femtio år därefter. Enligt FotoL gäller den skyddstiden endast fotografiska bilder av konstnärligt eller vetenskapligt värde; övriga bilder skyddas i tjugofem år från framställningsåret.

I två avseenden medför fotografirättens integration i URL att särregler behövs för fotografiska bilder. *Dels* föreslår vi att vissa arkiv och museer genom en avtalslicensordning skall få en begränsad exemplarframställningsrätt beträffande fotografier i sina samlingar, *dels* överför vi från FotoL bestämmelsen om att fotografisk bild fritt får utnyttjas i rättsvårdens och den allmänna säkerhetens intresse till 24 § URL.

Rätten till fotografiska bilder som utförts på beställning tillkommer enligt gällande 14 § FotoL beställaren om inte annat avtalats. En majoritet av utredningens ledamöter föreslår att den regeln upphävs. Den enda bestämmelse om beställd bild blir därmed regeln i 27 § andra stycket URL om beställd porträttbild, som alltså kommer att gälla även fotografiskt porträtt. Till samma stycke överflyttas från 14 § FotoL också regeln om att beställare av porträtt alltid har rätt att låta ta in porträttet i tidning, tidskrift eller skrift med biografiskt innehåll om inte fotografen förbjudit det. Den regeln kommer att i fortsättningen gälla även andra porträttbilder än fotografiska.

En minoritet av ledamöterna föreslår att regeln om beställarpresumtionen överförs till URL, men i en modifierad form. Den föreslår att om inte annat avtalats skall rätten till en fotografisk bild som utförts på beställning övergå till beställaren i den omfattning som avtalats. Fotografen får dock inte utöva den rätt till bilden som han kan ha kvar utan beställarens samtycke.

Översynen av 2 kap. URL

I 9 § URL finns bestämmelser om upphovsrätt till vissa kvalificerade typer av allmänna handlingar. Huvudregeln är att sådana handlingar är undantagna från upphovsrätt. Sådan rätt åtnjuter dock vissa typer av verk om de ingår i en sådana handling, varvid dock särskilda inskränkningar gäller i fråga om återgivande av verket. Vi föreslår att 9 § ändras så att upphovsrätt i fortsättningen skall gälla inte bara till officiella kartor utan till alla typer av kartor samt att upphovsrätt skall

gälla också för fristående litterära verk som ingår i sådan kvalificerad allmän handling som tidigare nämnts. I redaktionellt hänseende innebär vårt förslag att till 24 § URL överflyttas de inskränkningar som enligt nuvarande lydelse görs i upphovsrätten till vissa alster när de ingår i en allmän handling av den kvalificerade typen. Därigenom uppnås den systematiska fördelen att alla inskränkningar i upphovsrätten samlas i 2 kap. URL.

I 12 § URL finns för närvarande bestämmelser om exemplarframställning genom fotografi vid arkiv och bibliotek. Bestämmelsen kompletteras genom vissa i administrativ ordning utfärdade regler, enligt vilken sådan framställning under närmare angivna förutsättningar får ske för skydds-, beredskaps- och kompletteringsändamål samt i begränsad utsträckning för utlåning. Vårt förslag innebär att nuvarande bestämmelse ändras på så sätt att bibliotek och arkiv i fortsättningen får rätt att framställa exemplar av verk även med hjälp av andra metoder än fotografi. Exemplar som framställs på annat sätt än genom fotografi skall dock bara få användas inom institutionens lokaler för forskningsändamål. De skall således inte få lånas ut. Den på detta sätt utvidgade exemplarframställningsrätten skall dock inte gälla för datorprogram i maskinläsbar form.

I detta sammanhang föreslår vi också två särskilda avtalslicensordningar. Den ena avser att beakta upphovsmännens intressen av att kunna dra nytta av den ökande kopiering som sker i fjärrlåneverksamheten, samtidigt som samhällets fördelar av verksamheten tillvaratas. Licensenbestämmelsen föreslås därför gälla all fotokopiering som sker för utlåning i annat bibliotek än det som framställer exemplaret. Den andra avtalslicensbestämmelsen gäller framställning av exemplar av fotografier som finns arkivs och museers samlingar.

I 13 § URL finns för närvarande bestämmelser om att byggnad får ändras utan upphovsmannens lov. Vi föreslår att denna totala inskränkning något mjukas upp. Byggnad skall enligt vårt förslag få ändras utan upphovsmannens tillstånd om det krävs av tekniska skäl eller för en ändamålsenlig användning av byggnaden. Regleringen innebär ingen annan ändring i gällande rätt än att upphovsmannen samtycke erfordras om ändringen enbart är av estetisk natur och dessutom kränker dennes konstnärliga anseende och egenart. I alla andra situationer får ändringen således ske utan tillstånd av upphovsmannen.

I 14 § URL finns bestämmelser om citat och om återgivning av konstverk i kritiska och vetenskapliga framställningar när återgivningen sker i anslutning till texten. Vi föreslår att det i lagtexten uttryckligen anges att reglerna om citat inte omfattar konstverk. Vidare föreslår vi att reglerna om återgivning av konstverk i nuvarande 14 § andra stycket och 15 § andra stycket URL sammanförs till ett nytt andra stycke i 14 §. Samtidigt föreslås att bestämmelserna om återgivning av konstverk något skärps. Offentliggjort konstverk skall således, på de villkor som gäller för citat, få avbildas i kritisk eller vetenskaplig framställning om det sker till belysning av texten eller i tidning eller tidskrift vid redogörelse för dagshändelse, om konstverket inte har tillkommit för att återges i sådant alster. Det föreslås vidare att man upphäver den nuvarande tvångslicensbestämmelsen för återgivande av två eller flera konstverk i populärvetenskapliga framställningar. Detta innebär att i fortsättningen redan återgivandet av ett enda konstverk kommer att kräva samtycke av upphovsmannen om det sker i sådan framställning.

Nästa paragraf, 15 § URL, innehåller i första stycket bestämmelser om pressens s.k. lånerätt och i andra stycket bestämmelser om återgivning av konstverk i tidningar och tidskrifter vid redogörelse för dagshändelse. Paragrafen föreslås upphävd samtidigt som bestämmelserna i andra stycket, som nyss nämnts, i reviderad form överförs till 14 §.

I 16 § URL finns en tvångslicensbestämmelse för återgivning av litterära och musikaliska verk i gudstjänst- och skolantologier. Förslaget innebär att bestämmelsen i vad den avser återgivning i gudstjänstantologier upphävs. Beträffande skolantologier föreslås att tvångslicensen ersätts med en avtalslicensbestämmelse.

I 18 § URL finns bestämmelser om exemplarframställning i blindskrift och om framställning av s.k. talböcker. Vi anser att någon ändring inte behövs beträffande regleringen av blindskrift. När det gäller talboksframställningen föreslår vi att den i fortsättningen regleras genom en avtalslicensbestämmelse. Samtidigt föreslår vi att tillämpningsområdet för sådan exemplarframställning väsentligt utvidgas i förhållande till nuvarande reglering, så att framställningsrätten kommer att omfatta även andra läshandikappade än blinda och vanföra.

I 19 § URL finns en bestämmelse som tillåter återgivning av text i konsertprogram och dylikt. Vi föreslår att bestämmelsen upphävs.

I 20 § URL finns bestämmelser som innebär inskränkningar i upphovsmannens ensamrätt till offentliga framföranden. Enligt dessa bestämmelser får framföranden ske fritt vid gudstjänst och undervisning, vid tillfällen där framförandet inte är det huvudsakliga om tillträdet är avgiftsfritt och anordnandet sker utan förvärvssyfte samt i folkbildningsverksamhet, för välgörande ändamål eller i annat allmännyttigt syfte om den som framför verket, eller, vid framföranden av flera, alla medverkande framför det utan ersättning. Vi föreslår att samtliga bestämmelser, med undantag för den om framföranden vid undervisning, upphävs. Bestämmelsen om framföranden vid undervisning gäller inte framföranden som sker i klassrum eller liknande lokaler. Sådana framföranden får ske fritt redan av den anledningen att de i URL:s mening inte är offentliga. I fråga om framföranden som är offentliga, t.ex. offentliga föreläsningar eller undervisning i radio eller TV, föreslår vi att nuvarande bestämmelse ändras på så sätt att framförandet i fortsättningen bara skall kunna ske fritt om framförandet sker på annat sätt än genom radio och television.

I 22 § URL finns bestämmelser om radio- och TV-företags möjlighet att göra s.k. efemära upptagningar samt en avtalslicensbestämmelse som ger vissa radio- och TV-företag rätt att sända litterära och musikaliska verk. Vi föreslår, förutom en redaktionell ändring som går ut på att styckena i paragrafen byter plats, att rätten att göra efemära upptagningar görs beroende av tillstånd. Förslaget innebär i denna del att sådan rätt skall tillkomma radio- eller TV-företag som har regeringens tillstånd enligt 5 § radiolagen eller, såvitt avser närradioverksamheten, tillstånd av närradionämnden. När det gäller avtalslicensbestämmelsen föreslår vi att den skall ändras så att även konstverk kommer att innefattas.

I 23 § URL finns bestämmelser om spridningsrätten till litterära och musikaliska verk. Vi föreslår att den generella inskränkning i spridningsrätten som gäller sedan verket utgivits begränsas ytterligare. Upphovsmannen samtycke skall således krävas inte bara, som nu, vid uthyrning av musikaliska verk och vid uthyrning och utlåning av datorprogram i maskinläsbar form utan även vid uthyrning av andra litterära verk.

Vi har i detta sammanhang också övervägt införandet av en upphovsrättslig biblioteksersättning, men avstår för närvarande från att lägga fram förslag till en sådan ordning.

I 24 § URL finns bestämmelser om återgivande av andra av myndighet upprättade allmänna handlingar än sådana som avses i 9 §. Som tidigare redovisats föreslår vi att de bestämmelser i 9 § som innehåller inskränkningar i upphovsrätten av systematiska skäl överförs till ett nytt första stycke i 24 §. Vidare föreslås, av samma skäl som motiverar våra ändringsförslag beträffande 9 §, att upphovsrätt skall kunna göras gällande också i fråga om alla kartor samt andra fristående litterära verk än dikter. Som en följd av våra förslag beträffande fotografirättens integrering i URL överförs bestämmelsen i 12 § första stycket FotoL om utnyttjande av fotografisk bild i rättsvårdens och den allmänna säkerhetens intresse oförändrad till ett nytt sista stycke i 24 §.

I 25 § URL finns bestämmelser om spridningsrätten till konstverk. Som redan antytts anser vi att upphovsmän skall ha rätt till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk, s.k. droit de suite. Vi föreslår därför att en sådan rätt till ersättning införs i 25 § (mer om förslaget nedan).

Enligt 25 § tredje stycket får konstverk som ingår i samling eller som utställs eller utbjuds till försäljning avbildas i katalog eller meddelande om utställningen eller försäljningen. Vi föreslår att bestämmelsen tillämpningsområde begränsas på så sätt att sådana kataloger och meddelanden inte får försäljas till allmänheten; katalog skall dock få försäljas om det sker i samband med utställningen eller försäljningen.

I samma stycke föreskrivs att man fritt får avbilda konstverk som är stadigvarande anbragt på eller vid allmän plats utomhus. Vi föreslår att bestämmelsen begränsas till att gälla fall där konstverket inte utgör huvudmotivet på bilden.

Nya slag av rättigheter och skyldigheter

Som framgått av den tidigare redogörelsen föreslår vi vissa andra förstärkningar av konstnärernas rättigheter. Sålunda föreslås införande av en rätt till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk, s.k. droit de suite. Ersättningen föreslås utgå med fem procent av försäljningspriset efter vissa avdrag. Ersättningsrätten omfattar inte vidareförsäljning av byggnad och inte heller alster av brukskonst, som framställs i flera identiska exemplar. Ersättning skall inte heller utgå om försäljningspriset

efter avdrag underskrider ett av regeringen fastställt minimipris, förslagsvis 2 000 kr. Den nya rätten skall vara personlig och i princip oöverlåtbar. Bevakningen, uppbörden och fördelningen av ersättningen skall administreras av en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området och som godkänts av regeringen. Endast organisationen skall kunna göra rätten till ersättning gällande.

Vi anser också att en konstnär som överlåtit sitt konstverk till annan i vissa fall bör ha rätt att få tillgång till verksexemplaret, s.k. droit d'accès. Det föreslås därför att ägaren till ett verksexemplar eller den som efter avtal med denne är i besittning av exemplaret skall, om det föreligger särskilda skäl, vara skyldig att på begäran bereda upphovsmannen tillgång till exemplaret på anvisad plats. Skyldigheten skall bara gälla mot upphovsmannen och, efter dennes död, gentemot efterlevande make och bröstarvingar.

SUMMARY

1 Introduction

The Committee on the Revision of the Copyright Law was convened 1976 with the task to review the Law in light of the fast technological development that had taken place since 1960, when the Act on Copyright in Literary and Artistic Works (Copyright Act) and the Act on Rights in Photographic Pictures (Photography Act) came into effect.

The Committe has submitted the following reports:

1 (SOU 1978:69) Upphovsrätt 1; Fotokopiering inom undervisningsverksamhet (Photocopying within Educational Activities)

2 (Ds Ju 1981:7) Skärpta åtgärder mot upphovsrättsintrång (More Stringent Measures Against Copyright Infringements)

3 Promemoria (1982-03-02) med förslag till ändringar i upphovsrättslagen för att motverka de skadeverkningar som verksamheten med uthyrning av grammofonskivor har eller kan få för rättighetshavarna (Countermeasures on Rental of Phonorecords)

4 (SOU 1983:65) Översyn av upphovsrättslagstiftningen; närstående rättigheter, enskilt bruk och videogram (Neighbouring Rights, Private Use and Videograms)

5 (SOU 1985:51) Upphovsrätt och datorteknik (Copyright and Computer Technology)

6 (SOU 1988:31) Översyn av upphovsrättslagstiftningen; enskilt bruk och institutionell exemplarframställning (Private Use, Institutional Copying and Recordning)

The proposals of the Committee have to a large extent been implemented in the copyright legislation. Our proposals regarding

the right to make copies for private use as well as those regarding the right to make copies and to make recordings within "institutions" are now being considered by the Government. Our proposals on videograms are pending, awaiting future development.

The present report is the final report of the Committee. It contains proposals on the integration of the provisions relating to photographic pictures, at present contained in a separate Act, the Photography Act, into the Copyright Act. Furthermore, it contains proposals regarding provisions on exceptions in the copyright protection. Finally, certain proposals are put forward regarding the protection of works of art and, in that respect, the introduction of *droit de suite* is proposed.

The Integration of Photographic Pictures into the Copyright Act

The Committee is of the opinion that the protection of photographic pictures should be regulated in the Copyright Act. It therefore proposes that the Photographic Act should be repealed and that the exception in section 10 of the Copyright Act, which stipulates that photographic pictures are not subject to copyright under the Copyright Act, should be abolished. This leads automatically to the result that the provisions in the Copyright Act become applicable to such photographic pictures that are works. For practical reasons the Committee has deemed it important to give all photographic pictures the same protection. Therefore, it has been expressly provided that what is stipulated in the Act in relation to works of art is relevant to photographic pictures, whether they are works or not. This means that all the rules relating to works of art are applicable also to photographic pictures.

The most important consequence of the proposal is that photographic pictures are put on the same level as other works of art. This means among other things that photographic pictures will get a far better protection against reproductions than they now have. Another important consequence is that the time of protection for *all* photographic pictures will be the general time of protection. i.e. 50 years p.m.a. At present only photographic pictures of artistic or scientific value are protected in that way, while all other pictures are protected 25 years from the year they were made.

The integration requires two specific provisions for photographic pictures in the Copyright Act. Thus, the Committee is proposing an extended collective agreement provision that will enable certain archives and museums to make reproductions for research or for scientific purposes of photographic pictures in their collections. It also proposes that the provisions in section 12 in the Photography Act should be transferrred to section 24 in the Copyright Act.

Section 14 of the Photography Act stipulates that the right to photographic pictures made on commission belongs to the person who commissions the picture, if the parties have not agreed otherwise. A majority of the members of the Committee proposes that this provision should be repealed. This means that photographic pictures in the future will be treated in the same way as other works of art. However, the rule in section 27 relating to portraits executed on commission will be applicable also to photographical portraits. The reverse is the case with the provision in section 14 in the Photograpy Act, according to which the person who has commissioned a portrait may exhibit the portrait in a newspaper, periodical or biography, provided the photographer has not forbidden it. That provision will in the future apply also to other portraits than photographic portraits.

A minority in the Committee proposes that the present regulation on commissioned photographic pictures shall be retained, but in a modified form. They propose that the right to a photographic picture, created on commission, shall be transferred to the person who commissions the picture in accordance with the agreement. However, the photographer may not exercise his right to the picture without the consent of the person who has commissioned it.

The revision of Chapter Two of the Copyright Act

In *section 9* there are rules on copyright in certain qualified public documents, i.e. laws, decisions issued by public authorities, reports issued by Swedish public authorities and official translations of such texts. As a rule such documents are not subject to copyright. However, copyright may be claimed in respect of certain types of works (official maps, works of drawing, painting and engraving, musical works and works of poetry) in so far as such works form part of a qualified document mentioned above.

The Committee proposes that the copyright protection should be extended to all maps and to independant literary works.

The Committee proposes that all the provisions containing exceptions to copyright in section 9 are transferred to section 24 in chapter two of the Act, which contains all the other exceptions in the Act. This proposal is made only for editorial reasons.

Section 12 contains rules permitting archives and libraries, who have the permission of the Government to make photographic reproductions of a work for the purpose of their activities. The provision is supplemented by adminstrative provisions which allow for such reproduction under certain conditions, i.e. protection, preservation, replacement and, to a very limited extent, public lending.

The Committee proposes that the present limitation to photographic reproduction shall be abolished. Such archives and libraries should be allowed to use any method for the reproduction. However, it is suggested that the only permissible use of copies reproduced by other means than photographic reproduction should be research in the archive or library. No home lendning should be allowed.

In order to regulate the inter-librarian lending the Committee proposes an extended collective agreement provision for all photographic reproduction that a library makes at the request of another library.

Finally, as mentioned above, the Committee proposes another extended collective agreement provision which will permit archives and museums to make reproductions of photographs in the their collections for scientific purposes and research.

Section 13 stipulates, among other things, that buildings may be altered by the owner without the consent of the author.

The Committee proposes a certain modification of this strict rule. It is suggested that a building should be allowed to be altered without the consent of the author if it is necessary for technical reasons or for the proper use of the building. This proposal will only change the present law to the extent that the consent of the author will be required if the alteration of the building is of only aesthetic nature and if it is prejudicial to the author's

artistic reputation, or to his individuality. The change puts the Swedish regulation on par with those in the other Nordic countries.

In *section 14* there are provisions on quotations and on reproduction of works of art in critical or learned treatises if the reproduction is made in connection with the text. If two or more works of art of the same author have been reproduced in a work of popular science, the author is entitled to compensation.

The Committee proposes that it shall be explicitly stated that quotations cannot be made from works of art. At the same time it is proposed that the present rules on reproduction of works of art in section 14 and section 15 are combined in a new section 14 and that the rules are made more stringent. Thus, it is proposed that reproduction of a work of art may take place in accordance with proper usage and to the extent necessary for the purpose, if the reproduction is made for illustration of the text of a critical or learned treatise or in newspapers and periodicals in connection with the reporting of a news event. Finally, the Committee proposes that the present provision on compensation for reproduction in works of popular science shall be repealed.

Section 15 contains provisions on so-called lending rights of newspapers and periodicals and on reproduction of works of art in newspapers and periodicals in connection with the reporting of news event.

The Committee proposes that the provision on lending rights shall be repealed. As regard to the regulation of reproduction of works of art it is, as just mentioned, proposed that the provision should be moved to section 14 in a somewhat more stringent version.

In *section 16* there is a compulsory license for the reproduction of minor parts of literary or musical works or of short works of that category in a composite work consisting of works of comparatively large number of authors for use in divine services or in education. There is, however, a time limit; five years must have passed since the work was published. Under the same conditions a work of art may also be reproduced in connection with the text. If a work has been created for use in education it may not be included in a composite work compiled for such a purpose.

The Committee proposes that the present compulsory license is repealed and that, in respect of educational compilations, it is replaced by an extended collective agreement provision of basically the same scope.

In *section 18* there are provisions of reproduction of published literary or musical work in copies printed in Braille and, after permission by the Government and in accordance with the conditions therein, of sound recordings of published literary works made by libraries and organizations to be used for loans to blind and other seriously disabled persons.

No changes are proposed in respect to the provisions on reproduction in Braille. As regards the reproduction of literary works on sound recordings the Committee proposes to replace the present regulation with an extended collective agreement provision. That provision is to have a somewhat more extended scope, i.e. all blind persons and all persons suffering from a handicap which renders them unable to read works in print.

Section 19 contains a provision which allows the reproduction of texts in concert programmes, etc. for the benefit of the audience if the musical work contains text.

The Committee proposes that the provision shall be repealed,

In *section 20* there are provisions containing exceptions to copyright in public performances. Thus, a published work may publicly be performed at divine services and in connection with education. Such a work may, furthermore, be publicly performed in cases where the performance is not the main feature of an event, provided that no admission fee is charged and the event is not conducted for profit. It may also be performed in connection with educational extension programmes and for charitable or other purposes for the common good, provided that the performer or, if there are several, all the performers receive no payment for their performance. The provisions referred to do not apply to dramatic or cinematographic works.

The Committee proposes that the provisions should be repealed with the exception of the provision on education. That provision is proposed to be limited to other public performances than those occuring in radio or television broadcasts.

In *section 22* there is a provision on the right for radio and television organizations to make ephemeral recordings and an extended collective agreement provision on the right to broadcast literary and musical works.

Besides a proposal for editorial reasons that the subsections should change place, the Committee proposes that the right to make ephemeral recordings should be dependent, for national radio and television organizations, of permission by the Government and, for local radio associations, of permissions by the Local Radio Board.

In *section 23* there are provisions on exceptions to the right of distribution. Once a literary or musical work has beeen published, the copies that were included in the publication may be further distributed and publicly exhibited. However, copies of musical works may not, without the consent of the author, be made available to the public by means of leasing or other similar acts. The same applies to copies of computer programs in machine-readable form. Such copies may neither be lended to the public without the author's consent.

The Committee proposes that the scope of the exception should be limited so that the right of distribution should apply in all cases where literary works are made available to the public by means of leasing or other similar acts.

In *section 24* there are provisions on the reproduction of other documents issued by Swedish authorities, than those mentioned in section 9. Such documents may be reproduced without the consent of the author. However, that provision does not apply to official maps, technical models, works created for use in education or which constitute the findings of scientific research, works of drawing, printing and engraving, musical works, works of poetry or works, copies of which are made available to the general public through public authorities in connection with commercial activity.

The Committee proposes, for reasons mentioned in connection with section 9, the introduction of a new provision in section 24 containing all the provisions on exceptions in section 9. Furthermore, for the reasons mentioned earlier it is proposed copyright should subsist in all maps and in independant literary works. Finally, as a result of our proposals regarding photography, the provision in section 12 of the Photography Act on the use of

photographic pictures in the interest of justice and national security is transferred to section 24 of the Copyright Act.

In *section 25* there are provisions relating to the use of works of art in certain cases. Thus, it is stipulated that when an author has transferred copies of a work of art or when such a work has been published, copies thus transferred or included in the publication may be further distributed and publicly exhibited by means other than those of film or television broadcast.

The Committee proposes that authors of works of art that have been transferred from the author should have a right to remuneration when copies of their work are commercially being sold again. In other words, the introduction of *droit de suite* is proposed (for a more detailed description, see below).

Section 25 also contains a provision stipulating that a work of art included in a collection, exhibited or offered for sale, may be reproduced in catalogues and notices concerning the exhibition or the sale.

The Committee proposes a general limitation providing that catalogues and notices should not be permitted to be sold to the general public, with one exception relating to catalogues. They may be sold without the consent of the author, but only as long as the exhibition or sale is taking place.

Section 23 also contains a provision stating that a work of art may be reproduced in pictorial form when it is permanently situated outdoors in or at a public place.

The Committee proposes that this provision should be limited to cases where the work of art is not the principal subject of the picture.

New types of rights and obligations

As indicated above the proposals of the Committee are, to a certain extent, meant to strengthen the rights of authors of works of art. A case in point is the proposal to introduce *droit de suite* in the Swedish Copyright Law. Thus, it is suggested that an author of work of art shall have a right of remuneration when a copy of his work, that has been transferred from the author, is commercially sold again. The remuneration is proposed

to be five percent of the sales price after deduction of taxes and other public fees.

The new remuneration shall not apply to works of architecture and neither to useful articles, produced in several identical copies. It is also suggested that a minimum price, 2 000 Sw.Cr., should be introduced.

The right to remuneration is personal and non-assignable. The collection and distribution of the remuneration should be taken care of by an organization representing a substantial proportion of Swedish authors in the same field and authorized by the Government. Only such an organization should be allowed to make claims on remuneration.

The Committee is also of the opinion that an artist who has transferred a copy of his work in certain cases should have a possibility to gain access to the copy, i.e. *droit d'accès*. It is therefore proposed that in certain special cases the owner of the copy of the work of art or someone who with the owner's consent is in possession of the copy should have an obligation to give the author of the work access to it. This responsability shall only apply vis-à-vis the author or, if he is dead, vis-à-vis his/her spouse and direct heirs.

LAGFÖRSLAG

Förslag till
Lag om ändring i lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk

dels att 15 och 19 §§ skall upphöra att gälla,

dels att 1, 9, 10, 12-14, 16, 18, 20, 22, 22 a, 23, 24, 25, 27, 45, 46, 48, 49, 53, 58 och 60 §§ skall ha följande lydelse,

dels att i lagen skall införas två nya paragrafer, 25 a och 52 a §§, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 §	
Den som skapat ett litterärt eller konstnärligt verk har upphovsrätt till verket, vare sig det utgör skönlitterär eller beskrivande framställning i skrift eller tal, datorprogram, musikaliskt eller sceniskt verk, filmverk eller alster av bildkonst, byggnadskonst eller brukskonst eller det har kommit till uttryck på annat sätt.	
Till litterärt verk hänföres karta, så ock annat i teckning eller grafik eller i plastisk form utfört verk av beskrivande art.	
	Vad i denna lag föreskrivs om upphovsrätt till konstverk och andra alster av bildkonst gäller även i fråga om fotografisk bild, oavsett om bilden utgör verk eller inte.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	9 §
Författningar, beslut av myndighet, av svensk myndighet avgivna yttranden samt officiella översättningar av sådana texter äro icke föremål för upphovsrätt.	
Utan hinder av vad sålunda är stadgat *må* upphovsrätt *göras gällande till officiell karta, alster av bildkonst, musikaliskt verk och diktverk i den mån sådant verk ingår i handling som avses i första stycket. Alster av bildkonst, musikaliskt verk och diktverk må dock återgivas utan upphovsmannens samtycke. För sådant återgivande äger upphovsmannen rätt till ersättning, såvida icke verket återgives i samband med myndighets verksamhet. Ersättning utgår ej heller om verket återges i samband med redogörelse för mål eller ärende i vilket verket förekommit och det sker endast i den omfattning som betingas av ändamålet med redogörelsen.*	Utan hinder av vad sålunda är stadgat *föreligger dock* upphovsrätt *i fråga om verk som ingår i handling som avses i första stycket i den mån det är fråga om karta, alster av bildkonst, musikaliskt verk, dikt eller annat fristående litterärt verk. Särskilda föreskrifter om återgivande av sådana verk finns i 24 § första stycket.*
Vid återgivande enligt andra stycket äga bestämmelserna i 26 § motsvarande tillämpning.	
	10 §
Har ett verk registrerats såsom mönster enligt vad därom är stadgat, må utan hinder därav upphovsrätt till verket göras gällande.	
Fotografisk bild eller kretsmönster i halvledarprodukter är icke föremål för upphovsrätt	Kretsmönster i halvledarprodukter är icke föremål för upphovsrätt enligt denna

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
enligt denna lag. Om rätten *till fotografisk bild och* till sådant mönster finns särskilda bestämmelser.	lag. Om rätten till sådant mönster finns särskilda bestämmelser.
12 §	
Med regeringens tillstånd och på de villkor, som däri *angivas, må* arkiv och bibliotek för sin verksamhet framställa exemplar av verk *genom fotografi.*	Med regeringens tillstånd och på de villkor, som däri *anges, får* arkiv och bibliotek för sin *egen* verksamhet framställa exemplar av verk. *Exemplar som framställts på annat sätt än genom reprografiskt förfarande får dock inte användas för annat ändamål än forskning i arkivets eller bibliotekets lokaler.* *Föreskrifterna i första stycket gäller inte datorprogram i maskinläsbar form.* *Bibliotek, som har tillstånd som avses i första stycket och som på grund av skriftligt avtal med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området har rätt att i sin utlåningsverksamhet genom reprografiskt förfarande framställa exemplar av utgivna verk för ett annat biblioteks räkning, får för samma ändamål även framställa exemplar av utgivna verk av upphovsmän som inte företräds av organisationen.* *Arkiv eller museum, som regeringen bestämmer och som på grund av skriftligt avtal med en organisation som före-*

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	träder ett flertal svenska yrkesverksamma upphovsmän på området har rätt att för vetenskapliga ändamål eller för forskning framställa exemplar av fotografiska bilder i sina samlingar, har rätt att för samma ändamål framställa exemplar av sådan fotografisk bild även av upphovsman som inte företräds av organisationen.
	Beträffande sådan exemplarframställning som avses i tredje och fjärde styckena gäller även bestämmelserna i 15 a § andra stycket, tredje stycket första och andra meningarna samt fjärde stycket. Framställt exemplar får bara utnyttjas för ändamål som avses i avtalet.
	13 §
Byggnad *eller bruksföremål må av ägaren* ändras utan upphovsmannens *lov.*	Byggnad *får* ändras utan upphovsmannens *samtycke om det krävs av tekniska skäl eller för en ändamålsenlig användning av byggnaden.*
	Bruksföremål får ändras utan upphovsmannens samtycke.
	14 §
Ur offentliggjort verk *må*, i överensstämmelse med god sed, citat göras i den omfattning som betingas av ändamålet.	Ur *annat* offentliggjort verk *än konstverk får*, i överensstämmelse med god sed, citat göras i den omfattning som betingas av ändamålet.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
I kritisk eller vetenskaplig framställning *må ock i anslutning till texten återgivas offentliggjort konstverk. Återgivas i populärvetenskaplig framställning två eller flera konstverk av samma upphovsman, äger han rätt till ersättning.*	*På samma villkor som anges i första stycket får offentliggjort konstverk avbildas* *1.* i kritisk eller vetenskaplig framställning, *om det sker till belysning av texten,* *2. i tidning eller tidskrift vid redogörelse för dagshändelse, om konstverket inte har tillkommit för att återges i sådant alster.*
15 §	
I tidning eller tidskrift må ur annan tidning eller tidskrift intagas artikel i religiös, politisk eller ekonomisk dagsfråga, såframt ej förbud mot eftertryck är utsatt. *Offentliggjort konstverk må avbildas i tidning eller tidskrift i samband med redogörelse för dagshändelse; dock gäller detta icke verk, som tillkommit för att återgivas i dylik publikation.*	
16 §	
I samlingsverk till bruk vid *gudstjänst eller* undervisning, sammanställt ur verk från ett större antal upphovsmän, *må återgivas* mindre delar av litterärt eller musikaliskt verk eller sådant verk av ringa omfång, *såframt fem år förflutit efter det år, då verket utgavs. I anslutning till texten må återgivas konstverk, därest*	*Har någon på grund av skriftligt avtal ingånget med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området rätt att* i samlingsverk till bruk vid undervisning, sammanställt ur verk från ett större antal upphovsmän, *återge* mindre delar av utgivet litterärt eller musikaliskt verk eller sådant verk av ringa

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
fem år förflutit efter det år, då verket offentliggjordes. Verk som tillkommit för att brukas vid undervisning *må ej medtagas* i samling för sådant ändamål.	omfång *eller att till belysning av texten återge offentliggjort konstverk, får denne för samma ändamål återge sådant verk av upphovsman som inte företräds av organisationen. Vad nu sagts gäller inte verk som har tillkommit för att brukas vid undervisning och inte heller annat verk, om upphovsmannen hos någon av de avtalsslutande parterna meddelat förbud mot återgivandet eller det på annat sätt föreligger särskild anledning antaga att han motsätter sig det.*
För återgivande som avses i denna paragraf äger upphovsmannen rätt till ersättning.	*Återgivandet får avse endast verk av det slag som omfattas av avtalet. Även i övrigt gäller de villkor i fråga om rätten till återgivandet som föreskrivs i avtalet. För återgivande som avses i denna paragraf har upphovsmannen dock alltid rätt till ersättning. Framställt exemplar får bara utnyttjas inom sådan undervisning som avses i avtalet.*

18 §

Av utgivet litterärt eller musikaliskt verk må exemplar framställas i blindskrift.	
Bibliotek *och organisation må, med regeringens tillstånd och på de villkor som däri angivas, framställa* exemplar av utgivet litterärt verk *genom ljudupptagning, att användas för utlåning till blinda och andra svårt vanföra.*	Bibliotek *eller annan som bedriver utlåning i organiserade former och som på grund av skriftligt avtal med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området har rätt att genom ljudupptagning framställa*

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	exemplar av utgivet litterärt verk *för utlåning eller vederlagsfri överlåtelse till blinda och andra läshandikappade, får för sådant ändamål även framställa utgivet sådant verk av upphovsman som inte företräds av organisationen. Vad nu sagts gäller inte om upphovsmannen hos någon av de avtalsslutande parterna meddelat förbud mot återgivandet eller det på annat sätt föreligger särskild anledning antaga att han motsätter sig det. Sådan exemplarframställning får heller inte ske sedan ljudupptagning av verket kommit ut i handeln.*
	Framställningen får avse endast verk av det slag som omfattas av avtalet. Även i övrigt gäller de villkor i fråga om rätten till framställningen som föreskrivs i avtalet. För återgivande som avses i denna paragraf har upphovsmannen dock alltid rätt till ersättning. Framställt exemplar får bara utnyttjas för ändamål som avses i andra stycket.
19 §	
Då ett musikaliskt verk framföres med text, må till bruk för åhörarna texten återgivas i konsertprogram eller dylikt.	

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	20 §
Verk som är utgivet *må* framföras offentligt vid *gudstjänst eller* undervisning.	Verk som är utgivet *får* framföras offentligt vid undervisning *om framförandet sker på annat sätt än genom radio eller television.*
Utgivet verk må ock framföras offentligt vid tillfälle, där framförande av sådana verk ej är det huvudsakliga samt tillträdet är avgiftsfritt och anordnandet sker utan förvärvssyfte. Det må jämväl framföras offentligt i folkbildningsverksamhet, för välgörande ändamål eller i annat allmännyttigt syfte, om den som framför verket eller, vid framförande i samverkan, alla de medverkande göra det utan ersättning.	
Vad i denna paragraf är stadgat gäller ej sceniskt verk eller filmverk.	*Föreskrifterna i första stycket gäller dock inte* sceniskt verk eller filmverk.
	22 §
Har radio- eller televisionsföretag rätt att i utsändning återgiva verk, må företaget ock, under villkor som regeringen bestämmer, för bruk vid egna utsändningar upptaga verket på anordning, genom vilken det kan återgivas. Om rätten att göra sålunda upptaget verk tillgängligt för allmänheten gäller vad eljest är stadgat.	*Svenskt radio- eller televisionsföretag som regeringen bestämmer får, om företaget på grund av avtal med organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området äger rätt att utsända utgivna litterära och musikaliska verk eller offentliggjorda konstverk, även utsända sådana verk av upphovsman som inte företräds av organisationen; för utsänd-*

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	ningen äger upphovsmannen rätt till ersättning. Vad sålunda föreskrivits gäller dock inte sceniskt verk och inte heller annat verk om upphovsmannen meddelat förbud mot utsändning eller det annars föreligger särskild anledning antaga att han motsätter sig utsändningen. Bestämmelserna i detta stycke gäller inte sådan vidaresändning som avses i 22 d §.
Svenskt radio- eller televisionsföretag som regeringen bestämmer må, om företaget på grund av avtal med organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området äger rätt att utsända litterära och musikaliska verk, jämväl utsända utgivet dylikt verk av upphovsman som icke företrädes av organisationen; för utsändningen äger upphovsmannen rätt till ersättning. Vad sålunda stadgats gäller dock icke sceniskt verk, ej heller annat verk om upphovsmannen meddelat förbud mot utsändning eller det eljest föreligger särskild anledning antaga att han motsätter sig utsändningen. Bestämmelserna i detta stycke gäller inte sådan vidaresändning som anges i 22 d §.	*Har radio- eller televisionsföretag, som har tillstånd enligt 5 § första stycket radiolagen (1966:755) rätt att i utsändning återge verk, får företaget också, under villkor som regeringen bestämmer, för bruk vid egna utsändningar upptaga verket på anordning, genom vilken det kan återges. På samma villkor får sådan upptagning också göras av sammanslutning som har tillstånd enligt 5 a § närradiolagen (1982:459). Om rätten att göra sålunda upptaget verk tillgängligt för allmänheten gäller vad annars är föreskrivet.*
22 a §	
Har företag som avses i 22 § *första* stycket rätt att i ut-	Har företag som avses i 22 § *andra* stycket rätt att i utsänd-

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
sändning *återgiva* verk, *må* företaget för att säkerställa framtida bevisning om innehållet i program upptaga verket på anordning genom vilken det kan *återgivas*. Har sådan upptagning dokumentariskt värde, *må* den bevaras i arkiv som avses i lagen (1978:487) om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar.	ning *återge* verk, *får* företaget för att säkerställa framtida bevisning om innehållet i program upptaga verket på anordning genom vilken det kan *återges*. Har sådan upptagning dokumentariskt värde, *får* den bevaras i arkiv som avses i lagen (1978:487) om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar.
Upptagning som avses i första stycket får utnyttjas endast för bevisändamål, om ej annat följer av 22 c §.	
23 §	
Sedan ett litterärt eller musikaliskt verk har utgivits, får exemplar, som omfattas av utgivningen, spridas vidare och visas offentligt. Exemplar av musikaliska verk får dock inte utan upphovsmannens samtycke tillhandahållas allmänheten genom uthyrning eller annan därmed jämförlig rättshandling. *Detsamma gäller exemplar av datorprogram i maskinläsbar form. Sådana exemplar får inte heller utan upphovsmannens samtycke lånas ut till allmänheten.*	Sedan ett litterärt eller musikaliskt verk har utgivits, får exemplar, som omfattas av utgivningen, spridas vidare och visas offentligt. Exemplar av *litterära eller* musikaliska verk får dock inte utan upphovsmannens samtycke tillhandahållas allmänheten genom uthyrning eller annan därmed jämförlig rättshandling. *Bestämmelserna i första stycket gäller även utgivna exemplar av datorprogram i maskinläsbar form. Sådana exemplar får inte heller lånas ut till allmänheten utan upphovsmannens samtycke.*

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	24 §
	Verk, som ingår i sådan handling som avses i 9 § första stycket och som är alster av bildkonst, musikaliskt verk eller dikt eller annat fristående litterärt verk, får återges utan upphovsmannens samtycke. För sådant återgivande äger upphovsmannen rätt till ersättning. Detta gäller dock inte om verket återges i samband med myndighets verksamhet. Ersättning utgår inte heller om verket återges i samband med redogörelse för mål eller ärende i vilket verket förekommer och det sker endast i den omfattning som betingas av ändamålet med redogörelsen.
Annan hos svensk myndighet upprättad handling än som avses i 9 § första stycket får återges utan upphovsmannens samtycke. Vad som nu sagts gäller dock inte *officiell* karta, teknisk förebild, datorprogram, verk som framställts för undervisning eller utgör resultatet av vetenskaplig forskning, alster av bildkonst, musikaliskt verk, *diktverk* eller verk, varav exemplar i samband med affärsverksamhet genom myndighets försorg tillhandahålls allmänheten.	Annan hos svensk myndighet upprättad handling än som avses i 9 § första stycket får återges utan upphovsmannens samtycke. Vad som nu sagts gäller dock inte karta, teknisk förebild, datorprogram, verk som framställts för undervisning eller utgör resultatet av vetenskaplig forskning, alster av bildkonst, musikaliskt verk, *dikt eller annat fristående litterärt verk* eller verk, varav exemplar i samband med affärsverksamhet genom myndighets försorg tillhandahålls allmänheten.

Vad som muntligen eller skriftligen anföres inför myndighet eller i statlig eller kommunal representation eller vid offentlig överläggning om allmänna angelägenheter må likaledes återgivas utan

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
upphovsmannens samtycke; dock att utlåtanden, såsom bevis åberopade skrifter och dylikt må återgivas allenast i samband med redogörelse för mål eller ärende vari de förekommit och i den omfattning som betingas av ändamålet med redogörelsen. Upphovsman äger ensam utgiva samling av sina anföranden.	
	I rättsvårdens och den allmänna säkerhetens intresse får fotografisk bild fritt utnyttjas.
25 §	
Sedan upphovsmannen överlåtit exemplar av konstverk eller verket utgivits, *må* exemplar, som överlåtits eller omfattas av utgivningen, spridas vidare samt verket visas offentligt på annat sätt än genom film eller television.	Sedan upphovsmannen överlåtit exemplar av konstverk eller verket utgivits, *får* exemplar, som överlåtits eller omfattas av utgivningen, spridas vidare samt verket visas offentligt på annat sätt än genom film eller television. *Vid vidarespridning genom försäljning som sker yrkesmässigt har upphovsmannen rätt till ersättning såsom föreskrivs i 25 a §.*
Konstverk som avses i första stycket må medtagas vid inspelning och visning av film eller televisionsprogram, om återgivningen är av underordnad betydelse med hänsyn till filmens eller programmets innehåll.	
Konstverk, som ingår i en samling eller som *utställes* eller *utbjudes* till *salu*, *må* avbildas i katalog eller meddelande om utställningen eller försäljningen. Konstverk *må* även eljest avbildas, om det är stadigvarande anbragt på eller vid allmän plats utomhus.	Konstverk, som ingår i en samling eller som *utställs* eller *utbjuds* till *försäljning*, *får* avbildas i katalog eller meddelande om utställningen eller försäljningen. *Sålunda framställt alster får inte utan upphovsmannens samtycke försäljas till allmänheten; katalog får dock försäljas om det sker i samband med utställningen eller försäljningen.*

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	Konstverk får även eljest avbildas, om det är stadigvarande anbragt på eller vid allmän plats utomhus och konstverket inte utgör huvudmotivet på bilden.
Byggnad må fritt avbildas.	
	25 a §
	Ersättning som avses i 25 § första stycket andra meningen utgår med fem procent av försäljningspriset efter avdrag av skatt och offentliga avgifter. Ersättningen utges av den som yrkesmässigt saluhåller eller förmedlar försäljning av konstverket.
	Första stycket gäller inte byggnad och inte heller alster av brukskonst, som framställts i flera identiska exemplar.
	Avser vidareförsäljningen verk framställda av ädelmetall eller verk vari ingår ädelsten, skall värdet av metallen eller stenen dras av från försäljningspriset innan beräkning av ersättning sker enligt första stycket.
	Ersättningen utgår inte om försäljningspriset, sedan avdrag gjorts enligt första och tredje styckena, underskrider det minimipris som regeringen fastställer.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

Rätten till ersättning är personlig och kan inte överlåtas. Efter upphovsmannens död övergår rätten enligt reglerna i ärvdabalken. Efterlämnar upphovsmannen inte någon som är berättigad enligt dessa regler övergår rätten till den i sjätte stycket nämnda organisationen i stället för till allmänna arvsfonden.

Rätten till ersättning kan endast göras gällande av en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området och som godkänts av regeringen. Organisationen ansvarar för att ersättningen, efter avdrag för organisationens omkostnader, tillställs den som är berättigad till ersättning. Krav mot organisationen preskriberas efter tre år från utgången av det år då vidareförsäljningen skedde.

Den som yrkesmässigt saluhåller eller förmedlar försäljning av konstverk som ger rätt till ersättning enligt denna paragraf är skyldig att på begäran av organisationen redovisa vilka vidareförsäljningar som ägt rum under de tre närmast föregående kalenderåren. Förteckningen skall vara attesterad av en auktoriserad revisor.

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

27 §

Upphovsrätt må, med den begränsning som följer av vad i 3 § sägs, helt eller delvis överlåtas.

Överlåtelse av exemplar innefattar *icke* överlåtelse av upphovsrätt. I fråga om beställd porträttbild äger upphovsmannen dock *icke* utöva sin rätt utan tillstånd av beställaren eller, efter dennes död, av hans efterlevande make och arvingar.

Överlåtelse av exemplar innefattar *inte* överlåtelse av upphovsrätt. I fråga om beställd porträttbild äger upphovsmannen dock *inte* utöva sin rätt utan tillstånd av beställaren eller, efter dennes död, av hans efterlevande make och arvingar. *Beställaren har alltid rätt att låta ta in porträttet i tidning eller tidskrift eller i skrift med biografiskt innehåll, om inte upphovsmannen har förbjudit det.*

Beträffande överlåtelse av upphovsrätt i vissa särskilda avseenden föreskrivs i 30–40 a §§. Dessa bestämmelser tillämpas dock endast i den mån ej annat avtalats.

45 §

En utövande konstnärs framförande av ett litterärt eller konstnärligt verk må icke utan hans samtycke upptagas på grammofonskiva, film eller annan anordning, genom vilken det kan återgivas, och ej heller utsändas i ljudradio eller television eller genom direkt överföring göras tillgängligt för allmänheten.

Ett framförande som har upptagits på en anordning som avses i första stycket får inte utan konstnärens samtycke överföras från en sådan anordning till en annan förrän femtio år har förflutit efter det år då upptagningen gjordes.

Ett framförande som har upptagits på en anordning som avses i första stycket får inte utan konstnärens samtycke överföras från en sådan anordning till en annan *eller genom uthyrning eller liknande förfarande göras tillgängligt för allmänheten* förrän femtio år har förflutit efter det år då upptagningen gjordes.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Beträffande upptagning, utsändning och överföring, som avses i denna paragraf, skall vad i 3, 6-9 §§, 11 § första stycket, 14 § första stycket, 17, 20 och 21 §§, 22 § *första* stycket, 22 a-22 d, 24, 24 a, 26, 27, 28, 41 och 42 §§ sägs äga motsvarande tillämpning.	Beträffande upptagning, utsändning och överföring, som avses i denna paragraf, skall vad i 3, 6-9 §§, 11 § första stycket, *12 § första stycket*, 14 § första stycket, 17 *§*, *18 § andra och tredje styckena*, 20 och 21 §§, 22 § *andra* stycket, 22 a-22 d, 24, 24 a, 26, 27, 28, 41 och 42 §§ sägs äga motsvarande tillämpning.
46 §	
En grammofonskiva, en film eller en annan anordning på vilken ljud eller filmverk har upptagits får inte utan framställarens samtycke eftergöras förrän femtio år har förflutit efter det år då upptagningen gjordes. Som eftergörande anses även att upptagningen överförs från en sådan anordning till en annan.	En grammofonskiva, en film eller en annan anordning på vilken ljud eller filmverk har upptagits får inte utan framställarens samtycke eftergöras *eller genom uthyrning eller liknande förfarande göras tillgängligt för allmänheten* förrän femtio år har förflutit efter det år då upptagningen gjordes. Som eftergörande anses även att upptagningen överförs från en sådan anordning till en annan.
Beträffande förfarande, som enligt denna paragraf är beroende av framställares samtycke, skall vad i 6-9 §§, 11 § första stycket, 14 § första stycket, 17 *och* 21 *§§*, 22 § *första* stycket, 22 a-22 c, 24 och 24 a §§ samt 26 § andra stycket sägs äga motsvarande tillämpning.	Beträffande förfarande, som enligt denna paragraf är beroende av framställares samtycke, skall vad i 6-9 §§, 11 § första stycket, *12 § första stycket*, 14 § första stycket, 17 *§*, *18 § andra och tredje styckena*, 21 §, 22 § *andra* stycket, 22 a-22 c, 24 och 24 a §§ samt 26 § andra stycket sägs äga motsvarande tillämpning.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	48 §
Ljudradio- eller televisionsutsändning må icke utan radio- eller televisionsföretagets samtycke återutsändas eller upptagas på anordning, genom vilken den kan återgivas. Utan sådant samtycke må ej heller televisionsutsändning återgivas för allmänheten i biograf eller därmed jämförlig lokal.	
En utsändning som har upptagits på en anordning som avses i första stycket får inte utan radio- eller televisionsföretagets samtycke överföras från en sådan anordning till en annan förrän femtio år har förflutit efter det år då utsändningen ägde rum.	
Vad i 6-9 §§, 11 § första stycket, 14 § första stycket, 17, 20 och 21 §§, 22 § *första* stycket, 22 a-22 c, 24 och 24 a §§ samt 26 § andra stycket sägs skall äga motsvarande tillämpning i fall som avses i denna paragraf.	Vad i 6-9 §§, 11 § första stycket, 14 § första stycket, 17, 20 och 21 §§, 22 § *andra* stycket, 22 a-22 c, 24 och 24 a §§ samt 26 § andra stycket sägs skall äga motsvarande tillämpning i fall som avses i denna paragraf.
Har ett radio- eller televisionsföretag krav på ersättning för en sådan vidaresändning som avses i 22 d § första stycket och som har skett med företagets samtycke, skall företaget framställa sitt krav samtidigt som de organisationer som avses där.	
	49 §
Katalog, tabell eller annat dylikt arbete, vari sammanställts ett stort antal uppgifter, må ej utan framställarens samtycke eftergöras, förrän tio år förflutit efter det år, då arbetet utgavs.	
Vad i 6-9 §§, 11 § första stycket, 12, 14, 15 a, 16 och 18 §§, 22 § *första stycket*, 22 a-22 c, 24 och 24 a §§ samt 26 § andra stycket sägs skall äga motsvarande tillämpning beträffande arbete som avses i denna paragraf. Är sådant arbete eller del därav	Vad i 6-9 §§, 11 § första stycket, 12 *första och andra styckena*, 14, 15 a, 16 och 18 §§, 22 § *andra* stycket, 22 a-22 c, 24 och 24 a §§ samt 26 § andra stycket sägs skall äga motsvarande tillämpning beträffande arbete som avses i denna paragraf. Är

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
föremål för upphovsrätt, *må* den *ock* göras gällande.	sådant arbete eller del därav föremål för upphovsrätt, *får* den *också* göras gällande.

52 a §

Den som äger eller som på grund av avtal med ägaren besitter ett exemplar av ett litterärt eller konstnärligt verk är, om det föreligger särskilda skäl, skyldig att på begäran av upphovsmannen bereda denne tillgång till exemplaret.

Efter upphovsmannens död gäller skyldigheten enligt första stycket under verkets skyddstid gentemot efterlevande make och bröstarvingar.

53 §

Den som beträffande ett litterärt eller konstnärligt verk vidtager åtgärd, som innebär intrång i den till verket jämlikt 1 och 2 kap. knutna upphovsrätten eller som strider mot föreskrift enligt 41 § andra stycket eller mot 50 §, döms, om det sker uppsåtligen eller av grov oaktsamhet, till böter eller fängelse i högst två år.

Samma lag vare, om någon till riket för spridning till allmänheten inför exemplar av verk, där exemplaret framställts utom riket under sådana omständigheter, att en dylik framställning här i riket skulle hava varit straffbar enligt vad i första stycket sägs.

Den som uppsåtligen eller av grov oaktsamhet inte fullgör sin redovisningsskyldighet enligt 25 a § sista stycket, döms till böter eller fängelse i högst två år.

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

För försök eller förberedelse till brott som avses i första och andra styckena döms till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

58 §

Rätt domstol i mål om ljud- radio- eller televisionsutsändning i strid mot denna lag är Stockholms tingsrätt. Detsamma gäller i mål om ersättning som avses i *9 § andra stycket*, 14 § andra stycket, 16 §, 22 § *andra* stycket, 22 d § eller 47 §.

Rätt domstol i mål om ljud- radio- eller televisionsutsändning i strid mot denna lag är Stockholms tingsrätt. Detsamma gäller i mål om ersättning som avses i 14 § andra stycket, 16 §, 22 § *första* stycket, 22 d §, *24 § första stycket* eller 47 §.

60 §

Vad i denna lag är stadgat om upphovsrätt är tillämpligt på
1. verk av den som är svensk medborgare eller har sin vanliga vistelseort i Sverige,
2. verk som först utgivits i Sverige eller samtidigt i Sverige och utom riket,
3. filmverk vars producent har sitt säte eller sin vanliga vistelseort i Sverige,
4. här uppfört byggnadsverk,
5. konstverk som utgör del av här belägen byggnad eller på annat sätt är fast förenat med marken.

Vid tillämpningen av första stycket 2. anses samtidig utgivning ha ägt rum, om verket utgivits i Sverige inom trettio dagar efter utgivning utomlands. Vid tillämpning av första stycket 3. anses, där ej annat visas, den vars namn på sedvanligt sätt utsatts på exemplar av filmverket som verkets producent.

Det som föreskrivs i 25 a § gäller för verk av den som är svensk medborgare eller har sin vanliga hemvist i Sverige.

Vad i 50 och 51 §§ stadgas äger tillämpning på varje litterärt eller konstnärligt verk, oberoende av dess ursprung.

---

1. Denna lag träder i kraft den

2. Genom lagen upphävs lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild.

3. Den nya lagen tillämpas även på verk som tillkommit före ikraftträdandet. Har någon före ikraftträdandet tillverkat trycksats, kliché, form eller annat sådant hjälpmedel för att med stöd av äldre lag mångfaldiga visst verk, får han dock använda det för detta ändamål till utgången av år 19XX och fritt sprida och visa exemplar som framställts.

Vad sålunda föreskrivs om verk äger motsvarande tillämpning på framförande, ljudupptagning samt ljudradio- och televisionsutsändning som avses i 45-48 §§ ävensom på arbete som avses i 49 §.

4. Den nya lagen tillämpas även på fotografisk bild som har framställts före ikraftträdandet, dock med följande undantag:

   a. Exemplar av fotografisk bild, som har framställts med stöd av äldre lag, får fritt spridas och visas på annat sätt än genom film eller i television.

   b. Exemplar av fotografisk bild, som har framställts med stöd av avtal som har ingåtts före ikraftträdandet, får fritt spridas.

   c. Har någon före ikraftträdandet tillverkat kliché eller annat hjälpmedel för att med stöd av äldre lag mångfaldiga eller visa viss fotografisk bild, får han använda hjälpmedlet för detta ändamål till utgången av år 19XX och fritt sprida och visa exemplar som framställts.

5. Vad i 3. och 4. sägs om fri spridning av exemplar av verk inskränker inte upphovsmannens rätt till ersättning enligt 25 § första stycket andra meningen.

Förslag till
Lag om ändring i lagen (1980:612) om medling i vissa upphovsrättstvister

Härigenom föreskrivs att 1 § lagen (1980:612) om medling i vissa upphovsrättstvister skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 §	
Bestämmelserna i denna lag tillämpas när det uppstår tvist om ingående av *ett sådant* avtal om *reprografiskt* mångfaldigande av verk *i undervisningsverksamhet* som avses i 15 a § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Bestämmelserna i lagen gäller även i fråga om tvister om ingående av sådana avtal om *reprografiskt* mångfaldigande, på vilka nämnda lagrum äger tillämpning till följd av *hänvisningen* i 49 § lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk *eller i 7 a § lagen (1969:730) om rätt till fotografisk bild.*	Bestämmelserna i denna lag tillämpas när det uppstår tvist om ingående av *sådana* avtal om mångfaldigande av verk som avses i *12 § andra och tredje styckena*, 15 a §, *16 § och 18 § andra stycket* lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Bestämmelserna i lagen gäller även i fråga om tvister om ingående av sådana avtal om mångfaldigande, på vilka nämnda lagrum äger tillämpning till följd av *hänvisningarna* i *45, 46 och* 49 §§ lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Förslag till
Lag om ändring i närradiolagen (1982:459)

Härigenom föreskrivs i fråga om närradiolagen (1982:459)
dels att 13 § skall ha följande lydelse,
dels att i lagen skall införas en ny paragraf, 5 a §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	5 a §
	Närradionämnden ger tillstånd till sammanslutning att företa sådan upptagning som avses i 22 § andra stycket lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.
	13 §

Tillstånd att sända närradio får återkallas, om sammanslutningen

1. inte längre uppfyller kraven enligt 4 §,
2. bryter mot beslut om sändningstid eller låter annan i dess ställe utnyttja sändningstid som tilldelats sammanslutningen,
3. sänder program trots att varken behörig programutgivare eller ersättare för programutgivaren enligt lagen (1982:460) om ansvarighet för närradio finns eller trots att anmälan om vem som är utsedd till programutgivare inte har gjorts,
4. har sänt ett program som i en lagakraftägande dom har befunnits innefatta ett yttrandefrihetsbrott och som innebär ett allvarligt missbruk av yttrandefriheten i närradio,
5. bryter mot föreskrifterna i 10 eller 11 §,
6. inte utnyttjar rätten att sända under tre på varandra följande månader eller
7. inte erlägger avgift i ärende om närradio inom föreskriven

tid, om sammanslutningen har förelagts att erlägga den vid påföljd att tillståndet annars kan återkallas.

8. bryter mot föreskrifterna i 22 § andra stycket lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk samt i 11-15 §§ förordningen (1961:348) med tillämpningsbestämmelser till lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Innan dom som avses i första stycket 4 har vunnit laga kraft får närradionämnden återkalla tillståndet interimistiskt.

När ett tillstånd återkallas får nämnden bestämma en tid om högst ett år inom vilken sammanslutningen inte kan ges nytt tillstånd.

Denna lag träder i kraft den

ÖVRIGA FÖRFATTNINGSFÖRSLAG

Förslag till
Förordning om ändring i förordning (1961:348) med tillämpningsbestämmelser till lagarna (1960:729 och 730) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk och om rätt till fotografisk bild

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen (1961:348) med tillämpningsbestämmelser till lagarna (1960:729 och 730) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk och om rätt till fotografisk bild

dels att rubriken skall ha följande lydelse,
dels att 6 och 8-10 §§ skall upphöra att gälla,
dels att 1-5, 7, och 11-15 §§ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Förordning (1961:348) med tillämpningsbestämmelser till *lagarna* **(1960:729** *och 730***) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk** *och om rätt till fotografisk bild*	**Förordning (1961:348) med tillämpningsbestämmelser till** *lagen* **(1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk**
1 §	
Riksarkivet och de arkivmyndigheter, som *stå* under dess inspektion, kungl. biblioteket och andra vetenskapliga eller fackliga bibliotek, som drivas av det allmänna, samt folkbibliotek *må* enligt bestämmelserna i 2-6 §§ här nedan utan upphovsmannens *eller fotografens* samtycke för sin	Riksarkivet och de arkivmyndigheter, som *står* under dess inspektion, kungl. biblioteket och andra vetenskapliga eller fackliga bibliotek, som drivas av det allmänna, samt folkbibliotek *får* enligt bestämmelserna i 2-6 §§ här nedan utan upphovsmannens samtycke för sin verksamhet

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
verksamhet *genom fotografi* framställa exemplar av litterärt eller konstnärligt verk eller av fotografisk bild.	framställa exemplar av litterärt eller konstnärligt verk. *Exemplar, som framställts på annat sätt än genom reprografiskt förfarande får dock användas endast på det sätt som anges i 12 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.*

På särskild prövning av regeringen beror, om annat arkiv eller bibliotek än i första stycket sägs må äga rätt till framställning som där avses.

2 §

Arkiv och bibliotek som avses i 1 § *må genom mikrofilmning eller liknande förfarande* framställa kopior av material i sina bestånd och samlingar i den utsträckning som påkallas av beredskaps- och skyddssynpunkter. Av dagstidning *må* kungl. biblioteket genom *sådant* förfarande framställa ytterligare högst tjugofem kopior.	Arkiv och bibliotek som avses i 1 § *får* framställa kopior av material i sina bestånd och samlingar i den utsträckning som påkallas av beredskaps- och skyddssynpunkter. Av dagstidning *får* kungl. biblioteket genom *reprografiskt* förfarande framställa ytterligare högst tjugofem kopior.
Av sådant i beståndén och samlingarna ingående material, som på grund av sin ömtålighet eller svårersättlighet *icke* bör i original göras tillgängligt för lånesökande, *må* genom *fotografi* framställas kopior för utlåning; dock *må* för sådant ändamål flera än två kopior framställas endast om synnerliga skäl därtill *äro*.	Av sådant i beståndén och samlingarna ingående material, som på grund av sin ömtålighet eller svårersättlighet *inte* bör i original göras tillgängligt för lånesökande, *får* genom *reprografiskt förfarande* framställas kopior för utlåning; dock *får* för sådant ändamål flera än två kopior framställas endast om *det finns* synnerliga skäl *till det*.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Omfattar materialet sådant skyddat verk eller sådan skyddad fotografisk bild, som icke offentliggjorts, må kopiering icke ske utan upphovsmannens eller fotografens samtycke.	
3 §	
Genom *fotografi må även* framställas kopior av enstaka artiklar i samlingsverk, tidningar eller tidskrifter samt av korta avsnitt i andra utgivna verk för att, då så befinnes ändamålsenligt, för forsknings- eller studieändamål utlämnas till lånesökande i stället för de volymer eller häften i vilka de ingå. Till varje lånesökande *må* endast utlämnas en kopia av varje artikel eller avsnitt.	Genom *reprografiskt förfarande får* framställas kopior av enstaka artiklar i samlingsverk, tidningar eller tidskrifter samt av korta avsnitt i andra utgivna verk för att, då så befinnes ändamålsenligt, för forsknings- eller studieändamål utlämnas till lånesökande i stället för de volymer eller häften i vilka de ingå. Till varje lånesökande *får* endast utlämnas en kopia av varje artikel eller avsnitt.
4 §	
Är exemplar av verk ofullständigt, *må* felande partier framställas *genom fotografi, därest* dessa *utgöra* en mindre del i förhållande till hela verket.	Är exemplar av verk ofullständigt, *får* felande partier framställas, *om* dessa *utgör* en mindre del i förhållande till hela verket.
Framställning av felande del av ett verk, som utkommit i flera delar, och av felande band eller häften av tidskrifter och liknande må dock ske endast om delen, bandet eller häftet icke kan erhållas i bokhandeln eller från utgivaren eller förläggaren.	

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
5 §	
Bibliotek, som enligt vad därom är stadgat *äger* att erhålla pliktexemplar av tryckt skrift, *må, där* synnerliga skäl därtill *äro*, genom *fotografi* framställa kopia av utgivet verk, som anses böra förvärvas till dess samlingar men *icke* kan erhållas i bokhandeln eller från utgivaren eller förläggaren. Av varje verk *må* endast en kopia framställas.	Bibliotek, som enligt vad därom är stadgat *har rätt* att erhålla pliktexemplar av tryckt skrift, *får, om det finns* synnerliga skäl därtill, genom *reprografiskt förfarande* framställa kopia av utgivet verk, som anses böra förvärvas till dess samlingar men *inte* kan erhållas i bokhandeln eller från utgivaren eller förläggaren. Av varje verk *får* endast en kopia framställas.
6 §	
Vad i 3-5 §§ sägs skall äga motsvarande tillämpning med avseende å fotografisk bild.	
7 §	
Folkbibliotek *må* utan upphovsmannens *eller fotografens* samtycke genom upptagning på film, avsedd för läsapparater, framställa exemplar av utgivet litterärt eller konstnärligt verk *eller av utgiven fotografisk bild*, för utlåning till den som på grund av *vanförhet* är förhindrad att *taga* del av verket eller bilden *medelst* exemplar som utkommit i handeln.	Folkbibliotek *får* utan upphovsmannens samtycke genom upptagning på film, avsedd för läsapparater, framställa exemplar av utgivet litterärt eller konstnärligt verk, för utlåning till den som på grund av *läshandikapp* är förhindrad att *ta* del av verket eller bilden *genom* exemplar som utkommit i handeln.
På särskild prövning av regeringen beror, om annat bibliotek än i första stycket sägs må äga rätt till framställning som där avses.	

Nuvarande lydelse	Föreslagen lydelse
	8 §
Länsbiblioteken och Stockholms stadsbibliotek må enligt bestämmelserna i 9 och 10 §§ här nedan utan upphovsmannens samtycke genom ljudupptagning framställa exemplar av utgivet litterärt verk (talbok) för utlåning till läsblinda och sådana vanföra som avses i 7 § första stycket.	
På särskild prövning av regeringen beror, om annat bibliotek än i första stycket sägs eller organisation må äga rätt till framställning som där avses.	
	9 §
Talbok må endast framställas genom inläsning eller genom överföring från redan framställt talboksexemplar.	
Sedan ljudupptagning av verket utkommit i handeln, må talbok ej framställas.	
	10 §
Talbok skall vid framställningen förses med uppgift om verkets titel ävensom om året för framställningen och om den som föranstaltat om denna. Om skyldighet att angiva upphovsmannen och utövande konstnär,	

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
som må hava medverkat vid framställningen, samt om förbud mot att ändra verket gäller vad i lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk är stadgat.	
Innan framställningen påbörjas, skall upphovsmannen underrättas, där så utan omgång kan ske.	
Bibliotek och organisation som avses i 8 § skola upprätta register över talböcker, som framställas med stöd av denna förordning.	

11 §

Sådan upptagning av litterärt eller konstnärligt verk *eller fotografisk bild*, som radio- eller televisionsföretag enligt 22 § *första* stycket lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk *eller 11 § lagen om rätt till fotografisk bild må* göra utan upphovsmannens *eller fotografens* samtycke, skall åstadkommas med företagets egen tekniska utrustning.	Sådan upptagning av litterärt eller konstnärligt verk, som radio- eller televisionsföretag enligt 22 § *andra* stycket lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk *får* göra utan upphovsmannens samtycke, skall åstadkommas med företagets egen tekniska utrustning.

Upptagning som nu sagts må ej, utom i fall som avses i 12 § andra stycket nedan, överlämnas till annan.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	15 §
De företag som är programföretag enligt radiolagen (1966:755) får, på de villkor som anges i 22 § *andra* stycket lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk *och 9 § lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild*, utan upphovsmannens *eller fotografens* samtycke utsända litterärt eller musikaliskt verk i ljudradio eller television samt visa *fotografisk bild* i television.	De företag som är programföretag enligt radiolagen (1966:755) får, på de villkor som anges i 22 § *första* stycket lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, utan upphovsmannens samtycke utsända litterärt eller musikaliskt verk i ljudradio eller television samt visa *offentliggjort konstverk* i television. *Detsamma gäller sådan sammanslutning som har tillstånd enligt 5 a § närradiolagen (1982:459).*

Förslag till
Förordning om ändring i förordningen (1973:529) om tillämpning av lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk och lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild med avseende på andra länder och områden, m.m.

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen (1973:529) om tillämpning av lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk och lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild med avseende på andra länder och områden, m.m.

dels att förordningens rubrik och ingress skall ha följande lydelse,

dels att i förordningen skall införas två nya moment, 1 § 1 a mom. och 2 § 1 a mom., av följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Förordning (1973:529) om tillämpning av lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk *och lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild* **med avseende på andra länder och områden, m.m.**	**Förordning (1973:529) om tillämpning av lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk med avseende på andra länder och områden, m.m.**
Kungl. Maj:t har, i anledning av Sveriges tillträde till den i Paris den 24 juli 1971 reviderade Bernkonventionen för skydd av litterära och konstnärliga verk, den i Paris samma dag reviderade Världskonventionen om upphovsrätt, Europeiska överenskommelsen den 22 juni 1960 om skydd för televisionsutsändningar, Internationella konventionen den 26 oktober 1961 om skydd för	Kungl. Maj:t har, i anledning av Sveriges tillträde till den i Paris den 24 juli 1971 reviderade Bernkonventionen för skydd av litterära och konstnärliga verk, den i Paris samma dag reviderade Världskonventionen om upphovsrätt, Europeiska överenskommelsen den 22 juni 1960 om skydd för televisionsutsändningar, Internationella konventionen den 26 oktober 1961 om skydd för

Nuvarande lydelse

utövande konstnärer, framställare av fonogram samt radioföretag och konventionen den 29 oktober 1971 rörande skydd för framställare av fonogram mot olovlig kopiering av deras fonogram, med stöd av 62 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk *och 23 § lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild*, funnit gott förordna som följer.

Föreslagen lydelse

utövande konstnärer, framställare av fonogram samt radioföretag och konventionen den 29 oktober 1971 rörande skydd för framställare av fonogram mot olovlig kopiering av deras fonogram, med stöd av 62 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, funnit gott förordna som följer.

1 § 1 a mom.

Vad i 25 § första stycket andra meningen lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk är föreskrivet om rätt till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk skall gälla även verk av den som är medborgare eller har sin vanliga hemvist i främmande land tillhörande Bernunionen, under förutsättning att den som är svensk medborgare eller har sin vanliga hemvist i Sverige åtnjuter motsvarande rätt i det landet.

2 § 1 a mom.

Vad i 25 § första stycket andra meningen lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk är föreskrivet om rätt till ersättning vid

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk skall gälla även verk av den som är medborgare eller har sin vanliga hemvist i ett till Världskonventionen anslutet främmande land under förutsättning att den som är svensk medborgare eller har sin vanliga hemvist i Sverige åtnjuter motsvarande rätt i det landet.

INLEDNING

Den tekniska utvecklingen efter upphovsrättslagens och fotografilagens tillkomst 1960 har, liksom den ekonomiska, sociala och kulturella utvecklingen, i väsentliga hänseenden påverkat upphovsmäns, fotografers och andra rättighetshavares möjligheter att kontrollera hur och i vilka sammanhang deras verk och prestationer används. En översyn av den upphovsrättsliga lagstiftningen har därför länge varit nödvändig.

Enligt direktiven har vi haft i uppgift att göra en total översyn av den upphovsrättsliga regleringen och anpassa bestämmelserna till den tekniska utveckling som ägt rum och som kan förväntas inom den närmaste framtiden. På en del områden har emellertid behovet av en reglering anpassad till teknikutvecklingen bedömts vara så angeläget att vi funnit det lämpligt att lägga fram våra förslag successivt.

I ett första delbetänkande (SOU 1978:69) Upphovsrätt I behandlade vi sålunda fotokopieringen inom undervisningsområdet. Förslaget har lett till lagstiftning (15 a § URL).

I ett andra delbetänkande (SOU:1983:65) Översyn av upphovsrättslagstiftningen föreslog vi bl.a. nya regler för exemplarframställning för enskilt bruk. Betänkandet, som remissbehandlats, har ännu inte lett till lagstiftning i denna del. Det har ansetts (prop.1985/86:79 s. 13) att en reform på detta område bör kopplas samman med våra förslag till en reglering av myndigheters, företags och organisationers kopiering av skyddade verk, dvs. vad som kallats "institutionell exemplarframställning".

I ett tredje delbetänkande (SOU 1985:51) Upphovsrätt och datorteknik föreslog vi bl.a. vissa ändringar i 1, 11, 23, 24, 27 och 40 a §§ URL samlade fram förslag om rättsskyddet för integrerade kretsar. Detta betänkande har lett till lagstiftning. Förslagen om integrerade kretsar finns upptagna i lagen (1986:1425) om skydd för kretsmönster i halvledarprodukter, vilken trädde i kraft den 1 april 1987. De nya bestyämmelserna i URL trädde däremot i kraft den 1 juli 1989.

I vårt fjärde delbetänkande (SOU 1988:31) Översyn av upphovsrättslagsiftningen behandlade vi bl.a på nytt frågan om exemplarframställning för eget bruk. Vidare lade vi fram flera förslag till reglering av det s.k. institutionella bruket, dvs. myndigheters, företags, organisationers och andra sammanslutningars möjligheter att i vissa fall enkelt kunna framställa exemplar av skyddade verk. Ett av förslagen tillgodosåg således möjligheten för sådana institutioner att kopiera artiklar ur tidningar och tidskrifter för intern information till anställda och andra med särskild anknytning till verksamheten. Ett annat tillgodosåg möjligheten att spela in radio- och TV-program för intern, tidsförskjuten visning för patienter och andra som vistas på vårdinrättningar. Ett tredje avsåg att möjliggöra inspelning av radio- och TV-program med politiskt, ekonomiskt, religiöst eller liknande innehåll för intern, tidsförskjuten visning. Ett fjärde, slutligen avsåg att reglera inspelning av radio- och TV-program för tidsförskjuten visning inom undervisningsverksamhet. Förslagen har remissbehandlats och bereds för närvarande i regeringskansliet.

I denna sista etapp behandlar vi först frågan om fotografirättens integration i URL, dvs. frågan om skyddet för fotografiska bilder även i fortsättningen skall ges i en en särskild lag eller om nreglerna i stället bör finnas i URL. I det sammanhanget tar vi också upp den särskilda frågan om rätten till beställda bilder. Vi förslår att fotografirätten skall integreras i URL vilket medför att vår fortsatta översyn av 2 kap. URL får betydelse även för fotografierna, eftersom dessa kommer att räknas till konstverk i URL:s mening. Den översynen omfattar en lång rad av bestämmelser som vi där behov av lagändring ansetts föreligga. Slutligen tar vi upp och överväger ett par sätt att stärka konstnärernas upphovsrättsliga ställning, nämligen frågan om rätt till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk, s.k. droit de suite, och om skyldighet för den som har ett konstverk i sin besittning att bereda upphovsmannen tillgång till verket om det föreligger säskilda skäl, s.k. droit d'accès.

Det arbete som redovisas i detta betänkande påbörjades huvudsakligen i september 1988. Med anledning av den begränsade tid som ställts till vårt förfogande har arbetet drivits under en mycket stark tidspress. Detta har påverkat innehållet i betänkandet. De olika delfrågorna har inte alla kunnat utredas i den omfattning som hade varit önskvärt. Kontrollen av hur de olika förslagen förhåller sig till varandra har inte heller kunnat utföras med den noggrannhet som erfordras vid lagstiftning av

ifrågavarande typ. Vi har inte heller haft tid att redigera och utforma textmaterialet på det sätt vi önskat.

Den utmätta tiden har inte heller medgivit att alla de frågor som enligt vår mening ryms inom direktiven kunnat behandlas. Det återstår bl.a. att göra en överyn av bestämmelserna i 3 kap. URL, som behandlar frågor kring upphovsrättens övergång; en översyn som den danska upphovsrättsutredningen redan gjort. Även en del frågor i 5 kap. URL behöver utredas, bl.a. frågan om rätten till ersättning enligt 47 URL bör utvidgas till att gälla inte bara, som nu, vid offentliga framföranden av ljudupptagningar utan också vid framföranden av bildupptagningar. Även en redaktionell översyn av lagen hade varit önskvärd.

Del I

Fotografirättens integration i upphovsrättslagen

1 INLEDNING

Redan vid den nuvarande upphovsrättsliga lagstiftningens tillkomst 1960 var den allmänna uppfattningen att man från principiell synpunkt borde skydda fotografiska verk inom URL. Av huvudsakligen praktiska skäl samt av hänsyn till intresset av nordisk rättsenhet på området valde lagstiftaren emellertid att i stället skydda alla fotografiska bilder i en särskild lag. Ett syfte med detta val var att alla fotografier skulle ges samma skydd. Helt konsekvent genomförd blev dock inte denna tanke. Under riksdagsbehandlingen valde man nämligen att ge kvalificerade fotografier, dvs. konstnärliga och vetenskapliga sådana, en lika lång skyddstid som gällde för upphovsrättsligt skyddade verk, medan andra fotografier skyddades i 25 år från framställningsåret.

Enligt vår mening finns det flera skäl som talar för att nuvarande lagstiftning om fotografiska bilder bör ses över. Den nuvarande lagstiftningen ger inte fotograferna ett lika gott skydd som upphovsmännen har enligt URL. Olika regler gäller sålunda beroende på om det är fråga om ett fotografi eller annat konstverk. Bl.a. har fotografier ett sämre skydd mot återgivning i ändrat skick än andra konstverk, något som kommit till uttryck i ett nyligen avgjort mål i Högsta domstolen. Skillnaden i skydd mellan yrkesverksamma fotografer och andra konstnärer kan enligt vår uppfattning inte rättspolitiskt försvaras. I stället bör eftersträvas att alla upphovsmän i största möjliga utsträckning behandlas lika. Detta innebär att i den mån det inte finns sakliga skäl som talar i annan riktning bör utgångspunkten vara likabehandling av alla olika former av bildkonst. Att ett fotografi kan utgöra ett konstverk torde det numera råda enighet om.

Fotografier förekommer i många olika former, från konstnärliga fotografier till vanliga semesterbilder. Detta faktum kan man måhända ta fasta på om man hävdar att skyddet bör utformas efter vad som skulle påkallas för de allra enklaste bilderna. Ett fotografirättsligt skydd måste dock enligt vår mening, liksom upphovsrätten i övrigt, utformas utifrån skyddsbehovet för de konstnärligt mest värdefulla prestationerna. Skyddet utgör bl.a. en förutsättning för att yrkesverksamma fotografer skall kunna få inkomster av sin verksamhet. Det bör således vara en utgångspunkt för lagstiftaren att utforma skyddet så att det i första hand tillgodoser denna kategori av fotografer. Ett sålunda

utformat skydd kommer givetvis också andra fotografer till godo. Den omständigheten att skyddet för "vanliga" fotografier då kan tyckas bli onödigt omfattande, behöver i praktiken inte spela någon avgörande roll.

En annan utgångspunkt bör vara att reglerna skall utformas så att tillämpningen förenklas. Det finns skäl som talar för att samma regler bör gälla för både fotografier och andra konstverk. Ett sådant skäl är utvecklingen av s.k. kombinerade utnyttjanden. Om olika regler gäller i detta hänseende kommer bildutnyttjande i olika medier att avsevärt försvåras. Ett annat skäl är utvecklingen på det tekniska området, där t.ex. framställning av bilder med hjälp av den digitala tekniken, t.ex. i s.k. paintboxar, leder till att det inte längre går att särbehandla fotografierna.

De tekniska framställningsmetoderna har också lett till att man ibland numera inte genast kan avgöra med vilken metod en bild framställts. Gränsen mellan traditionell bildkonst och fotografi är i betydande utsträckning upplöst eller under upplösning. I det konstnärliga arbetet förekommer att många använder ett fotografi som utgångspunkt för sitt bildskapande i annan konstart. Därför bör en utgångspunkt vid överväganden om integrationen vara att regleringen utformas så att det för skyddets innehåll är likgiltigt på vilket sätt bilden framställs.

2 GÄLLANDE RÄTT

2.1 Bakgrund. Äldre lag

I detta kapitel redogörs för gällande rätt enligt lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild (FotoL). Eftersom avsikten är att undersöka förutsättningarna för en integration av fotografirätten i URL kommer reglerna i FotoL fortlöpande att jämföras med motsvarande regler i URL. Dessutom kommer en tämligen utförlig redogörelse för övervägandena i lagens förarbeten i fråga om fotografirättens inplacering. Allra först dock en kortfattad redogörelse för de materiella reglerna i föregångarna till 1960 års lag.

Så länge fotografiska bilder har haft skydd enligt svensk lagstiftning har det varit placerat i en särskild lag och inte som en del av den egentliga upphovsrättsliga lagstiftningen. Det hade från början sin grund i att också på det övriga upphovsrättliga fältet fanns olika lagar för litterära verk och för konstverk, men det har sedermera motiverats med att fotografering inte ansetts vara en konstart utan mer av en teknisk hantering.

Den första svenska lagen i ämnet är 1897 års lag ang. rätt att återgiva fotografisk bild. Den gav i 1 § fotografen ensamrätt att under fem år från det han gav ut en bild låta bilden "till försäljning eller offentligt utställande återgivas genom fotografi". Ett villkor för att fotografen skulle få skyddet var dock att varje exemplar av fotografiet var märkt med uppgift om namn eller firma, om bostads- eller rörelseort samt om utgivningsår. I 2 § stadgades en inskränkning i rätten: Vad i 1 § stadgades utgjorde inte hinder att i vetenskaplig framställning eller i skrift, som var avsedd att tjäna till bruk vid undervisning, återge fotografisk bild. I 3 § föreskrevs att om en fotografisk bild utförts efter beställning gick rätten över till beställaren.

1897 års lag ersattes år 1919 av lagen om rätt till fotografiska bilder. I dess 2 § uttrycktes fotografens rätt till sin bild på det sättet att han dels hade uteslutande rätt att genom fotografi mångfaldiga bilden, dels hade uteslutande rätt att genom kinematografi offentligen förevisa den. Det var inte längre något villkor för rätten att varje exemplar av fotografiet märktes.

Rätten varade i femton år efter utgivningsåret, eller, för icke utgivna bilder, i femton år efter fotografens död.

När det gällde inskränkningar i fotografens rätt innehöll 1919 års lag också en bestämmelse om rätt att mångfaldiga fotografi till bruk i vetenskaplig framställning eller i skrift, avsedd för bruk vid undervisning. Denna rätt kvalificerades något i förhållande till 1897 års lag genom att den inskränktes till utgivna eller offentligen utställda fotografier. Dessutom förutsattes att användningen skedde "till förklaring av texten".

I övrigt innehöll 1919 års lag ingen nyhet i materiellt hänseende annat än att det stadgades en rätt för var och en att utan fotografens tillstånd mångfaldiga fotografisk bild till sitt enskilda bruk.

Också 1919 års lag innehöll en regel om att rätten till beställd bild övergick till beställaren.

I auktorrättskommitténs betänkande Upphovsmannarätt till litterära och konstnärliga verk (SOU 1956:25) behandlas i specialmotiveringen till 10 § URL frågan om fotografirättens placering i regelsystemet. Kommittén konstaterade till en början att den övervägande meningen var att det fotografiska förfarandet kunde utgöra medel att åstadkomma konstverk. Kommittén ansåg därför att det från teoretisk synpunkt utan tvivel vore riktigast att bereda skydd åt de fotografier, som var i rättslig mening konstnärliga alster, på det sättet att de allmänna bestämmelserna om upphovsrätt skulle tillämpas på dessa, som då skulle behandlas som "fotografiska verk". Kommittén ansåg dock att en sådan lösning skulle förutsätta att lagen kompletteras med vissa specialföreskrifter för fotografiska verk. Det skulle t.ex. gälla reglerna om visning och om beställningsarbeten. Vidare borde skyddstiden bestämmas kortare än för konstverk. Ett fotografi kunde nämligen få ett värde ur historiska, biografiska eller liknande synpunkter. Med den betydelse som bilden fått i pressen och annars i samhällslivet skulle det vara ett allmänt intresse att möjligheten att återge fotografier av alla slag inte var bunden under så lång tid som i regel gällde för upphovsrättsligt skyddade verk.

Kommittén ansåg vidare att man vid bedömandet av fotografirättens inordnande måste beakta att det vid sidan av de konstnärliga fotografierna fanns andra grupper av fotografier som också påkallade skydd men under delvis andra förutsättningar. Dit

hörde t.ex. pressfoto och annat reportagefoto, reklam- och annat kommersiellt foto, passfoto och annan enklare porträttfotografering. Detta var enligt kommittén ett fotografiskt arbete som, även där det var skickligt och kunnigt, inte fyllde och inte heller gjorde anspråk på att fylla konstnärliga krav. Också sådana fotografier behövde självfallet ett skydd men det kunde enligt kommitténs mening inte komma i fråga att hänföra även sådana fotografier under upphovsrätten; det skulle spränga ramarna för det upphovsrättsliga begreppet verk. För sådana fotografier måste därför anordnas ett skydd i särskild ordning, ett fotografirättsligt skydd. Kommittén ansåg alltså att det vore teoretiskt riktigast med upphovsrättsligt skydd för de konstnärliga fotografierna, dvs. de fotografiska verken, och ett särskilt fotografirättsligt skydd för övriga fotografier. Emellertid skulle en sådan dubbel lösning vara olämplig, framför allt på grund av svårigheterna att i det särskilda fallet dra gränsen mellan konstnärliga fotografier och övriga. Kommittén sade att visserligen är det i otaliga fall lika vanskligt att dra gränsen mellan vad som är ett konstnärligt eller litterärt "verk" och vad som är en arbetsprodukt utan denna kvalifikation, men i regel är den gränsdragningen utan praktisk betydelse; de objekt som ligger nära gränsen har i allmänhet inte något värde för andra och behöver därför inte skyddas för obehörigt utnyttjande och efterbildning. Beträffande fotografier kunde däremot befaras att antalet praktiska fall där tvist skulle uppstå om gränsdragningen skulle kunna bli stort. Kommittén fann att det var möjligt att undvika gränsdragningsproblemen om man i en enhetlig fotografilagstiftning genomförde regler av sådan beskaffenhet att de tillgodosåg även det skyddsbehov som förelåg för den mer kvalificerade gruppen fotografier. Därför föreslog kommittén att fotografiska bilder i 10 § URL uttryckligen skulle undantas från upphovsrätt och att fotografiers rättsliga skydd helt skulle regleras i FotoL. Det skulle visserligen medföra att reglerna för den stora massan mindre kvalificerade fotografier gick längre än vad som kunde anses strängt behövligt för denna kategori, men det torde inte medföra någon påtaglig olägenhet.

I propositionen (1960:17) godtog departementschefen kommitténs förslag att reglera fotografirätten i en särskild lag och att inte göra någon skillnad mellan olika slag av fotografier. Även första lagutskottet anslöt sig till förslaget men med ett betydelsefullt tillägg: i fråga om skyddstiden ville utskottet ge konstnärliga och vetenskapliga fotografier samma skyddstid som enligt URL, dvs. i princip femtio år efter fotografens dödsår. I fråga om övriga fotografier godtog utskottet kommitténs och departementschefens

förslag, tjugofem år efter framställningsåret. Bakgrunden till att frågan kom upp i första lagutskottet var att det i några motioner yrkades att det i 10 § URL uttryckligen skulle förklaras att fotografisk bild kunde vara föremål för upphovsrätt. Utskottet yttrade sig härom enligt följande (L[1]U 1960:41 s. 47 f).

> Enligt utskottets mening kan åtskilliga skäl anföras till förmån för den av motionärerna biträdda uppfattningen att kvalificerade fotografier bör skyddas i upphovsrätten. För denna talar i första rummet principiella överväganden. Det är en riktpunkt för den nya lagstiftningen, att den skall omfatta alla former av litterärt eller konstnärligt skapande, och det är föga tilltalande att göra avsteg från denna princip. Även sakliga skäl kan anföras. Främst märkes att upphovsmän till kvalificerade fotografier har ett berättigat anspråk på att komma i åtnjutande av den längre skyddstid som gäller i upphovsrätten. I förslaget till fotografilag är skyddstiden satt till endast 25 år från framställningsåret och kommer alltså i många fall icke ens att vara under upphovsmannens hela livstid. Mot upphovsrätt för kvalificerade fotografier talar å andra sidan starka praktiska skäl. Denna lösning skulle medföra att skyddet för fotografier komme att behandlas i två lagar, vilka i flera fall reglerar samma frågor på olika sätt; detta gäller t.ex., utom om skyddstiden, om möjligheterna att begagna verk och fotografier som illustrationer i skilda sammanhang och om rättsläget vid beställning. I varje fall då en sådan fråga bleve aktuell skulle man alltså, för att få visshet om vilka regler som gäller, bli nödsakad att söka fastställa om fotografiet vore att anse som kvalificerat eller ej. Med hänsyn till den stora omfattning i vilken fotografier av alla slag i våra dagar användes i en rad verksamhetsgrenar - t.ex. pressen, bokutgivning, television - skulle frekvensen svårbedömda gränsfall troligen bli mycket hög, och förhållandena måste ge anledning till betydande rättsosäkerhet på området. Ur praktisk synpunkt är det därför enligt utskottets mening nödvändigt att behålla en såvitt möjligt enhetlig reglering för alla slags fotografier. För denna lösning talar vidare att den biträtts i övriga nordiska länder. Senast vid de nordiska interparlamentariska överläggningarna framkom att man i dessa länder icke har för avsikt att lämna detta system.
>
> I ett viktigt hänseende synes det emellertid utskottet möjligt att - inom ramen för den fotografirättsliga lagstiftningen - tillgodose uppfattningen att skapare av konstnärliga och vetenskapliga fotografier bör erhålla ett förstärkt skydd,

nämligen i fråga om skyddstiden. Att för kvalificerade fotografier införa längre skyddstid än för fotografier i allmänhet synes icke kunna medföra allvarligare svårigheter i tillämpningen. Den berörda frågan om gränsdragning mellan de båda grupperna av fotografier blir nämligen ur förevarande synpunkt av betydelse först då skyddstiden för de vanliga fotografierna utlöpt, alltså efter 25 år. Efter så lång tid torde endast ett begränsat antal fotografier ännu ha intresse och vidare torde ha skett en naturlig sållning, så att gränsdragningen mellan de båda grupperna blivit lättare.

Det anförda borde enligt utskottets mening leda till att frågan löstes så att man bibehöll undantaget för fotografier i 10 § URL men i FotoL införde bestämmelser om längre skyddstid för kvalificerade fotografier. Vi kommer att behandla denna fråga mer nedan i samband med redogörelsen för skyddstidsbestämmelserna i gällande lag (se avsnitt 2.5).

2.2 Rättens innehåll enligt FotoL

2.2.1 Rätten till exemplarframställning och visning

I 1 § FotoL fastställs fotografens ekonomiska rättigheter. De är ensamrätten att framställa exemplar av bilden och att visa den offentligt. Angående exemplarframställningsrätten bör noteras en betydelsefull skillnad mellan URL och FotoL. URL:s utgångspunkt är *verket*. Enligt 2 § innefattar upphovsrätten ensamrätten att framställa exemplar av verket eller att göra det tillgängligt för allmänheten "i ursprungligt eller ändrat skick, i översättning eller bearbetning, i annan litteratur- eller konstart eller i annan teknik". Om alltså någon använder en målning som förlaga och gör t.ex. en relief är det ett exemplar av målningen och som alltså omfattas av målarens ensamrätt. Enligt 4 § URL har bearbetaren upphovsrätt till sin bearbetning av verket men han får inte förfoga över den i strid med upphovsrätten till originalverket. I FotoL finns ingen motsvarighet till dessa regler. Fotografen har skydd endast mot ren kopiering av sin bild. Det har därvid visserligen ingen betydelse vilken teknik som används. Fotografens exemplarframställningsrätt omfattar sålunda både fotokemiska metoder (dvs. vanlig kopiering eller förstoring) och fotomekaniska metoder (dvs. fotografiet används som förlaga vid ett tryckeriförfarande). Den omfattar även det fall att en

konstnär gör en teckning som är lik fotografiet. Här framträder emellertid skillnaden gentemot URL:s regler. FotoL ger skydd för fotografen bara om teckningen är så lik fotografiet att den framstår som en kopia av fotografiet. Om tecknaren i stället tecknar av ett upphovsrättsligt skyddat verk, exempelvis en målning, är teckningen att anse som ett exemplar av målningen även om teckningen inte är identiskt lik målningen men målningen är igenkännlig i teckningen. En sådan fråga har nyligen varit föremål för Högsta domstolens bedömande. HD:s dom i målet kommer att behandlas i avsnitt 5 om skyddets objekt.

Före 1960 års lag omfattade fotografens ensamrätt till exemplarframställning endast framställning genom *fotografi*. Om att rätten utvidgades till exemplarframställning också på annat sätt, varvid tryck och teckning nämns i lagtexten, sade departementschefen följande (prop. 1960:17 s. 329 f.):

> Enligt min mening är det härvid välmotiverat att genomföra ett skydd mot obehörigt avtecknande o.dyl., ett skydd som för fotograferna är av stort värde. Några praktiska svårigheter att tillämpa de nya reglerna torde knappast behöva befaras. Självfallet måste det stå envar fritt att genom, fotografi, teckning eller på annat sätt, konstnärligt eller icke konstnärligt, återge föremål, situationer, landskapsbilder o.s.v. utan hinder av att de tidigare upptagits på fotografi. Detta innebär att motivet för ett fotografi aldrig i och för sig kan åtnjuta skydd enligt fotografilagen. Det är också klart att det måste vara tillåtet för konstnärer att skaffa sig verklighetsstoff genom att studera andras fotografi. Det ligger därför i sakens natur att ett skydd mot efterbildning av fotografi genom ritning o. dyl. icke i regel kan avse mer än ett direkt kopierande av själva fotografiet eller ett eftergörande med ändringar som uppenbarligen blott avser att beslöja ett sådant direkt kopierande. Göres längre gående ändringar, föreligger i allmänhet icke ett efterbildande av fotografiet utan ett återgivande av motivet; sådant är tillåtet, eftersom fotografen, såsom nämnts, icke har någon ensamrätt till detta.

Eftersom FotoL inte, liksom för övrigt inte heller URL, ger något skydd för motivet är det alltså inte något som hindrar en fotograf att under samma ljusförhållanden och ur samma vinkel eftergöra ett tidigare fotografi av exempelvis Stockholms stadshus.

Rätten att visa bilden offentligt innebär t.ex. ensamrätt att visa bilden på duk i samband med föredrag eller att visa den på biograf eller i TV.

2.2.2 Spridningsrätt saknas i FotoL

En annan skillnad mellan FotoL och URL är att FotoL inte ger fotografen någon spridningsrätt. I 2 § tredje stycket URL definieras den som att exemplar av verk "utbjudes till försäljning, uthyrning eller utlåning eller eljest sprides till allmänheten". Emellertid stadgas om bilder i 25 § första stycket såvitt gäller konstverk en betydelsefull inskränkning i denna spridningsrätt. Det heter där att när upphovsmannen överlåtit ett konstverk eller utgivit det får konstverket eller exemplar som omfattas av utgivningen spridas vidare och visas offentligt (utom genom film eller i television) oberoende av upphovsmannens samtycke. Anledningen till olikheten beträffande spridningsrätten mellan URL och FotoL är att lagstiftaren har ansett att med hänsyn till de omfattande inskränkningar i spridningsrätten som lagen skulle behöva innehålla var det att föredra att inte ge fotograferna någon spridningsrätt alls. Det var ett led i strävandena att göra FotoL enkel och inte mer omfattande än vad som var nödvändigt.

Ett av de viktigaste momenten i spridningsrätten är att den ger upphovsmannen rätt att ingripa mot att olovligt framställda exemplar sprids. På denna punkt är dock även fotograferna tillgodosedda, trots avsaknaden av spridningsrätt, genom att det enligt 16 § FotoL är straffbart att sprida olovligt framställda exemplar av fotografier, liksom att till riket införa sådana exemplar för spridning.

Avsaknaden av spridningsrätt gör dock att fotografen inte har någon möjlighet att hävda någon rätt då hans alster hyrs ut eller lånas ut.

2.2.3 Den ideella rätten

I 2 § FotoL beskrivs fotografens ideella rättigheter. De liknar upphovsmannens rättigheter enligt 3 § URL och är i huvudsak två:

1) När exemplar av fotografisk bild framställs eller visas

offentligt skall fotografen anges i den omfattning och på det sätt god sed kräver.

2) Bilden får inte ändras så att framställarens anseende som fotograf kränks. Inte heller får bilden visas offentligt i sådan form eller i sådant sammanhang att framställarens anseende som fotograf kränks.

En skillnad mot URL är att FotoL inte har någon motsvarighet till 3 § tredje stycket URL, enligt vilken upphovsmannen kan med bindande verkan efterge sin ideella rätt bara såvitt angår "en till sin art och omfattning begränsad användning av verket". Någon sådan begränsning gäller inte för fotografen, som alltså kan avtala bort sin ideella rätt helt.

2.3 Inskränkningarna i fotografirätten enligt FotoL

Fotografens rätt till sina bilder har enligt FotoL vissa inskränkningar, som liknar dem som gäller för upphovsmännen enligt URL. En del av dem är mycket lika i de båda lagarna, på andra punkter finns skillnader. Nedan följer en genomgång av inskränkningarna i ensamrätten enligt FotoL, jämförda med motsvarande inskränkning i URL.

1. Enligt 5 § FotoL får av fotografisk bild enstaka exemplar framställas för enskilt bruk. Ett exemplar som är framställt för enskilt bruk får inte användas för annat ändamål. Det finns inte något förbud mot att anlita annan vid framställningen. Bestämmelsen skiljer sig från motsvarande regel i URL (11 §) på så sätt att rätten att framställa exemplar för enskilt bruk inte är inskränkt till offentliggjorda fotografier.

2. Arkiv och bibliotek får enligt 6 § FotoL för sin verksamhet på de villkor regeringen bestämmer framställa exemplar av fotografier. Bestämmelsen är helt lik 12 § URL.

3. Enligt 7 § första stycket FotoL får offentliggjord fotografisk bild återges i anslutning till texten i kritisk eller vetenskaplig framställning. Om det är fråga om populärvetenskaplig framställning skall betalas ersättning. Bestämmelsen skiljer sig från motsvarande bestämmelse i URL (14 § andra stycket) därigenom att ersättningsskyldigheten inträder

redan när bara ett fotografi använts; enligt URL kan upphovsmannen ställa krav på ersättning först när två eller fler av hans konstverk använts i populärvetenskapligt sammanhang. Här kan inskjutas att FotoL inte har någon motsvarighet till bestämmelsen i 15 § andra stycket URL om att offentliggjort konstverk får avbildas i tidning eller tidskrift i samband med redogörelse för dagshändelse, en rätt som dock inte gäller konstverk som tillkommit för att återges i sådan publikation.

4. Enligt 7 § andra stycket FotoL får offentliggjord fotografisk bild tas in i anslutning till texten i arbete till bruk vid undervisning. Fotografen har rätt till ersättning. En motsvarande bestämmelse finns i den s.k. antologiregeln i 16 § URL. För att ett konstverk skall få tas in i anslutning till texten i arbete till bruk vid undervisning krävs dock att fem år har förflutit från det att konstverket offentliggjordes. Inte heller får konstverk som tillkommit för att användas i undervisning tas med i sådana antologier.

5. 7 a § FotoL innehåller en hänvisning till avtalslicensbestämmelsen om skolkopiering i 15 a § URL.

6. Enligt 8 § FotoL får fotografisk bild, som vid information om dagshändelse i TV, på film (eller genom kabelöverföring) syns under dagshändelsen, återges i den utsträckning som betingas av informationssyftet. Bestämmelsen är helt lik motsvarande regel om verk i 21 § URL.

7. TV-företag, som regeringen bestämmer, får enligt 9 § FotoL mot ersättning visa offentliggjord fotografisk bild, om inte fotografen meddelat förbud mot det eller om det annars finns särskild anledning att anta att fotografen motsätter sig visningen. Denna bestämmelse gäller inte film. En motsvarande bestämmelse finns i 22 § andra stycket URL för upphovsrättsliga verk. En skillnad är att FotoL:s bestämmelse är en tvångslicensbestämmelse, dock med möjlighet för fotografen att förbjuda utnyttjandet, medan den i URL är konstruerad som en avtalslicensregel.

8. I 9 § andra stycket FotoL hänvisas beträffande fotografisk bild som vidaresänds genom kabel till 22 d § URL.

9. I 10 § FotoL ges vissa regler om rätt att ställa ut fotografier eller att annars visa dem offentligt utan fotografens

samtycke. Om alltså fotografen har överlåtit ett exemplar av ett fotografi får exemplaret enligt paragrafens första stycke ställas ut offentligt utan hans samtycke. Det gäller också för utgivna exemplar. FotoL definierar inte vad "utgivning" innebär, men man har rätt att utgå från att därmed menas detsamma som i URL, dvs. ett utgivet exemplar är ett som har saluförts eller på annat sätt spritts till allmänheten med fotografens samtycke.

I andra stycket stadgas att ett offentliggjort fotografi även får visas offentligt i samband med undervisning, eller om visningen sker avgiftsfritt och utan förvärvssyfte eller om den sker i folkbildningsverksamhet, för välgörande ändamål eller i annat allmännyttigt syfte.

10 § FotoL motsvarar i URL 25 §. I dess första stycke sägs att exemplar av konstverk, som upphovsmannen har överlåtit får spridas vidare och visas offentligt på annat sätt än genom film eller i television. I andra stycket medges dock att konstverket får tas med vid inspelning eller visning av film eller TV-program, om återgivningen är av underordnad betydelse med hänsyn till programmets innehåll.

Regleringen är alltså i detta hänseende tämligen olika i FotoL och URL såvitt gäller annan visning än utställning. Enligt FotoL får sådan visning utan fotografens samtycke ske bara i vissa sammanhang såsom undervisning eller välgörande ändamål. Enligt URL får offentliggjorda eller utgivna exemplar av konstverk visas i vilka sammanhang som helst utan konstnärens samtycke så länge det inte sker genom film eller i television (och återgivningen då inte är av underordnad betydelse).

10. 11 § FotoL är helt lik 22 § första stycket URL. Den reglerar radio- och televisionsföretags rätt att göra s.k. efemära upptagningar.

11. I 12 § första stycket FotoL finns en inskränkning i fotografirätten som inte har någon motsvarighet i URL. Den säger att fotografisk bild får fritt utnyttjas i "rättsvårdens och den allmänna säkerhetens intresse".

12. I 12 § andra stycket hänvisar FotoL till reglerna om allmänna handlingar i 9 och 24 §§ URL. Här bör dock noteras att hänvisningen är utformad så att den inte gäller

för alla fotografier utan bara för dem som äger konstnärligt eller vetenskapligt värde. Detta är det enda ställe i FotoL, utom när det gäller skyddstiden, som särregler ges för konstnärliga eller vetenskapliga fotografier.

13. I 12 § tredje stycket hänvisar FotoL till reglerna om referensupptagningar för arkivändamål i 22 a-c §§ URL.

Av denna genomgång framgår att URL:s regler skiljer sig från FotoL:s i de bestämmelser om inskränkningar som upptagits under punkterna 1 (enskilt bruk), 3 (kritisk eller vetenskaplig framställning), 4 (arbete till bruk vid undervisning), 7 (tvångslicens till förmån för Sveriges Radio), 9 (offentliggjorda och utgivna exemplar), och 11 (rättsvårdens och den allmänna säkerhetens intresse). Hur dessa skall behandlas vid en integration skall vi återkomma till i avsnitt 6.4.

2.4 Rätten till beställd fotografisk bild

2.4.1 Innehållet i gällande regel

Som ovan nämnts i redogörelsen för FotoL och dess föregångare har den fotografirättsliga lagstiftningen redan från början innehållit särskilda regler om rätten till beställda bilder. De har också hela tiden haft samma innebörd, nämligen att rätten till bilderna primärt tillkommer den som beställt dem. I gällande FotoL lyder bestämmelsen sålunda (14 §).

> Rätten till fotografisk bild, som utförts på beställning, tillkommer beställaren, där ej annat uttryckligen avtalats. Fotografen äger dock på sedvanligt sätt utställa bilden i reklamsyfte, såframt ej beställaren förbjuder det.
>
> Beställare av fotografiskt porträtt äger, ändå att fotografen förbehållit sig rätten till bilden, låta intaga porträttet i tidning eller tidskrift eller i skrift med biografiskt innehåll, såframt fotografen icke gjort särskilt förbehåll däremot.

Paragrafens huvudregel utsäger klart att det är beställaren som har den ursprungliga rätten till den fotografiska bilden. Rätten presumeras alltså *uppstå* hos honom. Den *övergår* inte till honom.

Hela fotografirätten tillkommer beställaren, alltså inte bara de ekonomiska rättigheterna utan även den ideella rätten. Detta i varje fall enligt lagens ordalydelse. Förarbetena tar inte upp saken men den är omstridd. Vissa författare, bl.a. Ljungman, har hävdat att den ideella rätten kvarstår hos fotografen.

2.4.2 Motiven för gällande ordning

Både i 1914 års betänkande, som låg till grund för 1919 års lag, och i auktorrättskommitténs betänkande, som låg till grund för gällande lag från 1960, föreslogs att beställarpresumtionen skulle i huvudsak upphävas. Men i respektive propositioner föreslog departementschefen att presumtionen skulle bibehållas. Därför kommer de argument, som då anfördes för och emot, fram tydligt i dessa lagmotiv.

I 1914 års betänkande ansåg de sakkunniga att regeln i dåvarande lag (från 1897) om fotografirättens övergång på beställaren i betänklig grad sköt över målet. Eftersom flertalet av de bilder, som yrkesfotografer framställde, var tillkomna på beställning blev, menade man, det skydd som lagen skulle tillförsäkra dem nästan illusoriskt. I det samtidigt framlagda förslaget till konstverkslag hade de sakkunniga förordat en bestämmelse om beställd porträttbild, enligt vilken konstnären inte skulle få efterbilda porträttbilden utan tillstånd av beställaren. I analogi därmed hävdade de att beställaren av i vart fall fotografisk porträttbild borde få en viss bestämmanderätt i fråga om återgivande och offentliggörande. Fotografen borde alltså, sades det, vara bunden av beställarens samtycke i fråga om reproduktions- och spridningsrätten till sådana bilder men i gengäld vara säkerställd mot den ekonomiska konkurrens från beställarens sida som regeln i 1897 års lag möjliggjorde. I sitt förslag utgick alltså de sakkunniga från att fotografen innehade fotografirätten även i fall av beställning.

Gentemot de sakkunnigas förslag framhöll departementschefen i propositionen (1919:3) med förslaget till 1919 års lag att det här inte var fråga om någon auktorsrätt; "till en sådan kan fotografien såsom en rent teknisk verksamhet icke giva upphov" (s. 75). En analogi med upphovsrätten kunde därför inte godkännas och enligt departementschefen borde huvudregeln i då gällande lag behållas.

De sakkunnigas tankar från 1914 togs upp och utfördes ytterligare av auktorrättskommittén. Den föreslog en huvudregel av följande lydelse: "Är fotografisk bild utförd på beställning, må ej ytterligare exemplar framställas eller bilden göras tillgänglig för allmänheten utan samtycke av beställaren." Enligt kommittén kunde det inte anföras något giltigt skäl för att behålla presumtionsregeln. Den fortsatte (SOU 1956:25 s. 478):

> Huruvida och i vad mån beställaren skall äga rätt att förfoga över bilden bör avgöras med ledning av beställningsavtalets innehåll och omständigheterna i övrigt. I vissa fall lär avtalet visserligen, även om det icke upptager några bestämmelser därom, kunna tolkas så att beställaren förvärvat hela rätten till bilden. I andra fall leder emellertid en avtalstolkning till att beställaren endast erhållit rätt att använda bilden för det ändamål, för vilket den beställts, och att rätten i övrigt stannar hos fotografen. Då den nu gällande presumtionsregeln innebär ett hinder för en sådan fri avtalstolkning, har kommittén ansett den icke böra överföras till förslaget.

Om fotografen behöll fotografirätten, menade kommittén vidare, borde emellertid beställaren skyddas mot att fotografen utan tillstånd mångfaldigade bilden eller gjorde den tillgänglig för allmänheten. Skälet härför angavs vara det personliga intresse av bilden som beställaren ofta hade, i första hand i fråga om porträtt eller liknande. Vidare föreslogs specialregler om fotografens rätt att ställa ut bilden i reklamsyfte och om beställarens rätt att ta in porträttbild i tidning etc.

I propositionen (1960:17) hänvisade departementschefen till att ett stort antal remissinstanser yrkat att tidigare bestämmelser skulle bibehållas. Han anförde vidare (s. 344):

> Det är tveksamt vilken lösning som här bör väljas. Till förmån för kommitténs förslag talar principiella synpunkter. Enligt min mening väger emellertid de praktiska skäl som i remisskritiken anförts till förmån för den motsatta lösningen tyngre. Ytterst är här fråga om på vem av parterna som man bör lägga bördan att vid avtalets ingående göra förbehåll rörande rätten. Det synes härvid mest ändamålsenligt att det skall ankomma på fotografen, som är yrkesman, att om han av något skäl önskar att förbehålla sig fotografirätten, träffa avtal därom; dylikt förbehåll kan lätt göras exempelvis genom påstämpling av de kopior som utlämnas till beställaren. Det kan vidare anföras, att kommitténs förslag är ägnat att

> medföra en viss oklarhet rörande rättsförhållandet; det måste i många fall vara svårt att genom tolkning av beställningsavtalet bestämt fastställa hur långt beställarens rätt sträcker sig. Jag vill av anförda skäl förorda, att nu gällande presumtionsregel beträffande beställda bilder bibehålles. Departementsförslaget står här i överensstämmelse med vad de delegerade vid det nordiska upphovsrättsmötet 1957 rekommenderat.

Utskottet och riksdagen anslöt sig till departementschefens förslag.

2.4.3 Upphovsrätten till beställd porträttbild

I det föregående har nämnts att de sakkunniga i 1914 års betänkande föreslog en särbestämmelse, som upptogs i 1919 års konstverkslag och som lydde (10 § tredje stycket):

> Är porträttbild utförd efter beställning, må den ej av konstnären eller hans rättsinnehavare efterbildas utan tillstånd av beställaren eller, efter dennes död, av hans efterlevande makar och arvingar.

Eftersom den regeln fick sin motsvarighet i fotografirätten är det lämpligt att redovisa övervägandena bakom regeln. Den är i gällande lag upptagen i 27 § andra stycket URL. Paragrafens två första stycken lyder:

> Upphovsrätt må, med den begränsning som följer av vad i 3 § sägs, helt eller delvis överlåtas.
>
> Överlåtelse av exemplar innefattar icke överlåtelse av upphovsrätt. I fråga om beställd porträttbild äger upphovsmannen dock icke utöva sin rätt utan tillstånd av beställaren eller, efter dennes död, av hans efterlevande make och arvingar.

Auktorrättskommittén (SOU 1956:25 s. 281) fann det i och för sig naturligt att det för efterbildning av porträttet skulle fordras tillstånd av beställaren. Kommittén utgick emellertid från att det i regel lär vara förutsatt mellan parterna att konstverket förblir unikt. Om så undantagsvis inte skulle vara fallet borde enligt kommittén gälla att beställaren fick skydda sina intressen genom

uttryckligt förbehåll. Därför upptogs inte någon motsvarighet till den äldre bestämmelsen i kommitténs förslag.

Departementschefen biträdde denna lösning och framhöll (prop. 1960:17 s. 176 f.) att den i alla normala fall torde leda till samma resultat som den då gällande regeln i 1919 års konstverkslag. Den av kommittén förordade lösningen hade också enligt honom företräde från principiell synpunkt och var mer ändamålsenlig i de - visserligen sällsynt förekommande - fall, där det får antas ha varit parternas avsikt att konstnären skulle behålla reproduktionsrätten.

Mot förslaget att slopa den dåvarande regeln och låta frågan lösas genom avtalstolkning hade i ett par remissinstanser invänts att en sådan tolkning måste bli ytterst vansklig. Dessa farhågor för tolkningssvårigheter delades av lagrådet som anförde (prop. s. 388):

> Även om det ligger i sakens natur att antalet förekommande fall alltid måste vara jämförelsevis ringa är det likväl angeläget att bestämmelserna utformas så att tvister i möjligaste mån undvikas. Med denna utgångspunkt synes det naturligare att konstnären får förbehålla sig reproduktionsrätt än att av beställaren kräva uttryckligt förbehåll att konstverket skall förbli unikt, något som han i de flesta fall utgår från som självklart. Med hänsyn till det anförda kunna de till stöd för förslaget åberopade synpunkterna enligt lagrådets mening icke utgöra tillräckliga skäl för en ändring av gällande rätt.

Lagrådets yttrande föranledde statsmakterna att i 27 § URL ta in en motsvarighet till föreskriften i konstverkslagen, enligt vilken upphovsmannen i fråga om beställd porträttbild inte får utöva sin rätt utan tillstånd av beställaren.

2.5 Skyddstiden enligt FotoL

En skillnad mellan regleringen av fotografirätten och i upphovsrätten gäller, som tidigare antytts, skyddstidens längd. URL ger ju i första hand skydd för verk intill utgången av femtionde året efter upphovsmannens dödsår. Beträffande verk som offentliggörs anonymt eller under preudonym gäller skyddet till utgången av femtionde året efter offentliggörandet.

FotoL (15 §) ger samma skyddstid som URL åt konstnärliga och vetenskapliga fotografier. För övriga bilder gäller skyddet till utgången av tjugofemte året efter framställningsåret. Särregleringen för konstnärliga och vetenskapliga fotografier infördes, som tidigare nämnts, först under utskottsbehandlingen. Vi har också tidigare redogjort för utskottets skäl för indelningen av fotografier i två kategorier. Här skall endast tilläggas att utskottet uttalade följande till ledning för bedömningen av vilka fotografiska bilder som skall anses ha konstnärligt eller vetenskapligt värde (L[1]U 1960:41 s. 90).

> Att ett fotografi, för att åtnjuta den längre skyddstiden, skall äga konstnärligt eller vetenskapligt värde, innefattar ett kvalitetskrav, som är avsett att nära överensstämma med det som ligger till grund för det upphovsrättsliga begreppet verk. Vad särskilt angår kravet på vetenskapligt värde må framhållas, att fotografiet i och för sig skall äga sådant värde. Den längre skyddstiden åtnjutes alltså icke för vanliga fotografier, även om dessa på grund av det sammanhang i vilket de infogas får vetenskapligt intresse, t.ex. då äldre amatörbilder användes för att belysa en historisk utredning.

Såvitt känt har en domstol endast vid ett tillfälle haft att ta ställning till om ett fotografi är konstnärligt (eller vetenskapligt) eller inte. Stockholms tingsrätt har på hösten 1988 bedömt att en omtvistad bild var konstnärlig. Målet är överklagat av båda parter och är i mars 1990 ännu inte avgjort i hovrätten.

2.6 Fotografirätten i övriga nordiska länder

Alla nordiska länder utom Island reglerar fotografirätten i en särskild lag. I den isländska upphovsrättslagen ingår däremot fotografier i uppräkningen av olika verk i artikel 1 och skyddas därför på samma sätt som andra konstnärliga verk. För de fotografier som inte når verkshöjd stadgas i artikel 49 att kopiering inte är tillåten utan fotografens eller rättsinnehavarens samtycke. Om ett sådant fotografi offentliggörs har rättsinnehavaren rätt till vederlag. Detta subsidiära skydd varar i 25 år från utgången av framställningsåret. Dessa regler är de enda specialbestämmelserna om fotografier i den isländska upphovsrättslagen.

De danska, norska och finska fotografilagarna har däremot i princip samma uppbyggnad som den svenska. Vissa skillnader finns i t.ex. inskränkningsbestämmelserna. Vari de i huvudsak består kommer att framgå av redogörelsen i avsnitt 3 för de reformförslag som lagts fram i dessa länder. Här skall endast anmärkas att när det gäller skyddstidens längd är den nordiska rättsolikheten total. Sålunda ger den danska lagen skydd i 25 år från utgången av framställningsåret. Den finska lagen räknar skyddstiden intill utgången av tjugofemte året efter offentliggörandet. Den norska lagen ger skydd till utgången av femtonde året efter fotografens sista levnadsår, dock minst till utgången av tjugofemte året efter framställningsåret. Sistnämnda skyddstid gäller också för fotografi, framställt av juridisk person. Endast den svenska lagen delar in fotografierna i kategorier och ger längre skydd åt kvalificerade bilder.

I de danska, finländska och norska lagarna är regeln om beställda bilder i sak densamma som den svenska. Dock gör man i den danska lagen undantag för de ideella rättigheterna i lagens § 2, som kvarstår hos fotografen.

2.7 Fotografirätten i vissa andra länder

I 1965 års västtyska upphovsrättslag skiljer man på fotografiska verk och fotografier. Fotografiska verk tas med i lagens § 2 som en skyddad verkskategori och åtnjuter därför egentligt upphovsrättsligt skydd. Dessutom finns i § 72 en bestämmelse om att reglerna för fotografiska verk skall ha motsvarande tillämpning på fotografier. Den bestämmelsen är placerad i avsnittet om närstående rättigheter. Skyddstiden för fotografiska verk är den samma som för andra verk, dvs. enligt huvudregeln intill utgången av sjuttionde kalenderåret efter upphovsmannens död. Fotografier som inte är verk har enligt § 72 tredje stycket en skyddstid om femtio år efter framställnings- eller utgivningsåret, om de utgör historiska dokument, "Dokumente der Zeitgeschichte". Annars är skyddstiden tjugofem år. Dessa regler infördes genom lagändring år 1985. Tidigare gällde tjugofemårsfristen både för fotografiska verk och andra fotografier.

Även den österrikiska lagen skiljer mellan fotografiska verk och andra fotografier. De fotografiska verken åtnjuter upphovsrättsligt skydd som andra verk och har samma skyddstid som dessa. Övriga fotografier har en skyddstid om trettio år efter

året för framställningen eller för offentliggörandet. Dessa fotografiers skydd innefattar exemplarframställning, offentlig visning genom optiska anordningar och visning i television.

I den nya engelska "Copyright, Designs and Patents Act 1988" räknas, liksom i äldre engelsk lag, fotografier till konstnärliga verk (artistic works). Skyddet lämnas oberoende av fotografiets konstnärliga halt. Skyddstiden är femtio år från året för offentliggörandet. Det anses i litteraturen att skyddet omfattar alla fotografier utan hänsyn till verkshöjd, i varje fall så länge det inte är fråga om en kopia av ett annat fotografi. Till följd härav har engelsk rätt inte något behov av subsidiära regler om skydd för fotografier såsom närstående rättigheter e.dyl. Lagen definierar fotografi såsom "a recording of light or other radiation on any medium on which an image is produced or from which an image may by any means be produced, and which is not part of a film" (section 4). En särbestämmelse om fotografi finns i section 85. Enligt den har den som för personligt (private and domestic) ändamål beställer en fotografisk bild rätt att förhindra att exemplar av fotografiet ges ut, ställs ut eller visas offentligt eller sänds ut i TV eller i kabel. Detta är den enda särbestämmelsen om fotografier. Lagen har alltså ingen motsvarighet till äldre lags bestämmelse om att rätten innehavare var den som ägde den film på vilken bilden fotograferats.

Enligt den franska upphovsrättslagen från 1957 hade från början bara fotografiska bilder med konstnärligt eller dokumentärt värde upphovsrättsligt skydd. Detta skydd kompletterades inte med närstående rättigheter eller liknande till skydd för de fotografier som inte uppfyllde detta krav. Det hade därför stor betydelse om detta krav är uppfyllt i det enskilda fallet. Detta medförde ett stort antal processer. Genom en lagändring år 1985 togs villkoret om konstnärligt eller dokumentärt värde bort, vilket medförde att de vanliga reglerna om verkshöjd skulle tillämpas även på fotografier.

I inget av dessa länder finns någon särskild regel om rätten till beställd bild, med undantag för den omnämnda begränsade bestämmelsen i engelsk lag.

2.8 De internationella konventionerna

Både Bernkonventionen och Världskonventionen omfattar fotografier även om det är bara den förra som tar upp fotografier i den icke uttömmande uppräkningen av verkskategorier. Bara i ett avseende ger de båda konventionerna särregler för fotografier, nämligen beträffande skyddstiden. Sålunda säger Bernkonventionen i artikel 7.4 att "det är förbehållet unionsländernas lagstiftning att bestämma skyddstiden för fotografiska verk (samt för verk av brukskonst) i den mån dessa skyddas som konstverk; skyddstiden får likväl ej understiga en tid av tjugofem år från sådant verks tillkomst". Enligt artikel IV:3 i Världskonventionen skall på motsvarande sätt skyddstiden inte understiga tio år. I bestämmelsen sägs inte från vilken tidpunkt denna frist skall räknas. I detta avseende överensstämmer FotoL med våra konventionsåtaganden.

I ett annat avseende kan dock en viss tvekan råda. Artikel 2.3 i Bernkonventionen lyder:

> Lika med originalverk skyddas översättningar, bearbetningar, musikaliska arrangemang och andra omarbetningar av litterära eller konstnärliga verk, dock utan att detta inskränker den rätt som tillkommer originalverkets upphovsman.

Som nyss sagts räknar Bernkonventionen fotografiska verk till konstnärliga verk. I den citerade bestämmelsen om skydd för bl.a. bearbetningar görs inte något undantag för fotografiska verk.

Rätten att bearbeta hör till de i konventionen stipulerade minimirättigheterna. Artikel 12 lyder:

> Upphovsmän till litterära eller konstnärliga verk äger uteslutande rätt att låta bearbeta, arrangera eller på annat sätt omforma sina verk.

Principen om minimirättigheter medför att Sverige, såsom konventionsland, torde vara förpliktat att ordna sådant skydd för medborgare i ett annat konventionsland, såvitt avser fotografiska verk. Det har därvid ingen betydelse att den svenska FotoL inte skiljer på fotografiska verk utan gäller för alla fotografiska bilder, eftersom åtminstone vissa fotografier är att anse som verk oavsett vilka kriterier som används för att bestämma om ett alster är ett verk eller inte.

Men, som framgått av avsnitt 2.2.1, ger FotoL inte fotografier något skydd mot bearbetning.

Det är således tveksamt om skyddet för fotografier på denna punkt uppfyller Sveriges konventionsåtaganden.

3 LAGFÖRSLAG FRAMLAGDA I ANDRA NORDISKA LÄNDER

3.1 Danmark

En majoritet i den danska upphovsrättsutredningen har i betänkandet Billedret (1063/1986) föreslagit att fotolagen skall upphöra att gälla och att fotografirätten skall integreras i upphovsrättslagen. Minoriteten vill däremot behålla fotolagen oförändrad.

Integrationsförslaget medför enligt majoriteten i huvudsak följande förändringar i jämförelse med gällande danska fotolag.

Bland de verkstyper som uppräknas i 1 § upphovsrättslagen tas också "fotografiskt verk" med. Om detta sägs i betänkandet (s. 58) att en infogning av begreppet fotografiska verk i upphovsrättslagen förutsätter att fotografier kan uppfylla de krav som normalt ställs på litterära och konstnärliga verk. Det skall alltså vara fråga om ett resultat av en skapande insats och den skall bära prägel av upphovsmannens individualitet. Enligt gällande fotorätt är det alltid fotografen, dvs. den som trycker på kameraknappen som är skyddets subjekt. Om fotorätten inordnas i upphovsrättslagen kan frågan om vem som är upphovsman till ett fotografiskt verk bedömas på ett mer individualiserat sätt. Om andra personer än fotografen utfört skapande arbete vid framställning av ett fotografiskt verk, antingen vid själva fotograferingen eller vid det efterföljande mörkrumsarbetet kan de tänkas ha bidragit till verket på ett sådant sätt att de enligt 6 § upphovsrättslagen kan ha upphovsrätt gemensamt med fotografen. Det är till och med teoretiskt tänkbart, att fotografens insats är av så underordnad betydelse att han inte räknas som upphovsman.

Vidare innebär ett skydd enligt upphovsrättslagen att det ges skydd också mot plagiat. En sådan utvidgning av ensamrätten innebär att de kvalificerade fotograferna får en behövlig förstärkning av sitt rättsskydd.

De fotografier som inte kan anses som "fotografiska verk" omfattas inte av det ovannämnda skyddet. Utredningens majoritet föreslår att sådana fotografier ges ett kompletterande skydd. Att

skyddet utformas som ett komplement får betydelse eftersom lagen när det gäller "ickeverk" bara skyddar fotografen, men när det gäller fotografiska verk är det, som anförts ovan, tänkbart att fotografen inte är upphovsman. Det vore inte rimligt om fotografen i den situationen inte ens skulle få det kompletterande fotografiskyddet.

Härefter görs i det danska betänkandet en genomgång av hur majoriteten vill ha fotorättens materiella innehåll utformat:

Exemplarframställningsrätten är en central rättighet redan i gällande fotorätt liksom i upphovsrätten. Så bör det förbli, både för fotografiska verk och för andra fotografier. Liksom när det gäller den egentliga upphovsrätten bör såsom exemplarframställning också räknas när ett fotografi "överföres på anordning genom vilken den kan återgivas", t.ex. videoupptagning.

Ensamrätten till offentlig visning är av stor betydelse för fotograferna. Det kan inte råda något tvekan om att både fotografiska verk och andra fotografier bör omfattas av den rätten, som för övrigt också finns i gällande fotolag. Visningsrätten begränsas dock när det gäller utgivna exemplar.

Beträffande *spridningsrätten* är det i gällande rätt skillnad mellan fotolagen och upphovsrättslagen. Den senare ger en generell ensamrätt till spridning av exemplar medan fotolagen bara skyddar mot spridning av olovligen framställda exemplar. Om fotorätten skall inarbetas i upphovsrättslagen bör alla fotografier få samma skydd som andra verk.

Också när det gäller ideella rättigheter bör de skillnader som nu finns mellan fotorätt och upphovsrätt tas bort så att upphovsrättslagens regler kommer att gälla alla fotografier.

Betänkandet behandlar härefter inskränkningarna i fotorätten och vilka justeringar som bör göras i deras innehåll vid en överföring till upphovsrättslagen. De är i korthet följande.

Rätten att framställa enstaka exemplar för enskilt bruk inskränks till att gälla exemplar av offentliggjorda fotografier, dvs. i överensstämmelse med gällande regler i 11 § upphovsrättslagen.

Den danska utredningen anser också att citatregeln i 14 § första stycket upphovsrättslagen kan göras tillämplig på fotografier om också med "varsamhet". Regeln i 14 § andra stycket, som ger rätt

att återge konstverk i kritisk eller vetenskaplig framställning, och som har sin motsvarighet i 7 § första stycket fotolagen, bör också göras tillämplig på alla fotografier. På motsvarande sätt föreslår man att den s.k. antologiregeln i 16 § upphovsrättslagen skall göras tillämplig på fotografier. Regeln har sin motsvarighet i 7 § andra stycket fotolagen. Skillnaden är endast att upphovsrättslagens regel förutom i undervisning också gäller bruk vid gudstjänst.

Utredningen föreslår vidare att 7 § tredje stycket i den danska fotolagen, som är en tvångslicensregel till förmån för dagstidningar, upphävs. Bestämmelsen har inte någon motsvarighet i svensk lag.

Även den s.k. reportageregeln i 15 § upphovsrättslagen bör göras tillämplig på fotografier. Därvid påpekas att regeln inte kan tillämpas på pressfotografier, eftersom dessa faller under undantaget i stadgandets sista punkt.

Likaså bör 21 § upphovsrättslagen, som behandlar samma förhållande som 15 § men i relation till film och elektroniska medier, göras tillämplig på fotografier.

Fotolagens regel om att fotografier fritt får utnyttjas i rättsvårdens och den allmänna säkerhetens intresse bör överflyttas till upphovsrättslagen och ges tillämpning för alla fotografier. Efter det att betänkandet Billedret framlagts har den danska utredningen under arbetet med översyn av 2 kap. övervägt om inte denna bestämmelse kunde göras tillämplig på alla verk, alltså inte bara för fotografiska bilder.

Slutligen anser en majoritet i den danska utredningen att tvångslicensregeln i 9 § fotolagen som ger rätt för radion att mot ersättning men utan tillstånd använda fotografier bör ersättas med den gällande avtalslicensregeln i 22 § upphovsrättslagen.

Beträffande *beställda bilder* har argumenteringen för och emot att behålla presumtionsregeln följt samma linjer som i Sverige. Utredningens majoritet vill ersätta nuvarande regel, som finns i § 12 i den danska fotolagen, med en regel av innehåll att när ett fotografi är utfört på beställning har beställaren rätt att använda det i den omfattning som avtalats eller förutsatts vid beställningen. Beställare av fotografiska porträtt skall dock alltid kunna låta återge porträttet i tidningar, tidskrifter eller skrifter med biografiskt innehåll, med mindre annat är avtalat.

När det gäller *skyddstiden* föreslår utredningens majoritet att den för fotografiska verk skall vara samma som för andra upphovsrättsligt skyddade verk. För andra fotografier föreslås en skyddstid om femtio år efter framställningsåret.

Lagtekniskt är förslaget uppbyggt så att "fotografiska verk" lagts till i uppräkningen i 1 § upphovsrättslagen.

Som en ny 24 b § införs bestämmelsen om att fotografiska verk fritt kan användas i rättsvårdens och den allmänna säkerhetens intresse. Regeln om fotografiska verk som utförts på beställning tas in som 42 a §. Som tidigare nämnts är bestämmelsen om skydd för andra fotografier placerad i femte kapitlet om de närstående rättigheterna nämligen som 49 a §. Dess första stycke lyder: "Fotografiske billeder må ikke eftergøres eller gøres tilgængelige for almenheden uden fremstillerens samtykke førend 50 år er gået efter udgangen af det år, hvori billedet blev fremstillet. Er billederne genstand for ophavsret, kan denne også gøres gældende." När det gäller att ange vilka regler som skall gälla också för andra fotografier än fotografiska verk har man använt tekniken att hänvisa till de relevanta paragraferna i lagens första och andra kapitel samt till den föreslagna 42 a § om beställda bilder.

Beträffande *övergångsbestämmelser* hänvisas i det danska betänkandet till den allmänna principen att utvidgningar av upphovsrätten också kommer sådana verk tillgodo vilkas skydd enligt gällande regler inte har gått ut. I föreliggande fall har man emellertid sett sig föranlåten att gå ifrån denna princip i viss utsträckning. Detta beror på att tillkomsten av spridningsrättigheter i motsatt fall skulle göra det möjligt för fotograferna att göra tidigare avtal illusoriska, eftersom dessa avtal i enlighet med gällande fotolag endast har behandlat rättigheterna till exemplarframställning. Av samma skäl är det nödvändigt att bevara beställarnas rätt till beställda bilder och att utvidga dessa rättigheter parallellt med det allmänna skyddet. Dessa bestämmelser finns intagna i § 61 a i majoritetens lagförslag. Paragrafen innehåller dessutom en bestämmelse som vidareför en övergångsbestämmelse från gällande fotolag men som redan är överflödig, eftersom utredningens förslag inte hann träda i kraft innan det gått 25 år från gällande fotolags tillkomst.

Detta var en genomgång av det förslag som majoriteten i den danska utredningen lagt fram. En minoritet, bestående av representanter för Danmarks Radio, den danska tidnings-

utgivareföreningen och den danska förläggareföreningen har invändningar enligt följande.

Till att börja med motsätter sig minoriteten att fotorätten integreras med upphovsrättslagen. En integration skulle medföra att fotografier delas i två kategorier, fotografiska verk och andra fotografier. Gränsdragningen får betydelse bl.a. för fotografiets skyddstid och för vem som är att anse som upphovsman. Detta innebär ökade svårigheter för användarna.

Dessutom uttalar sig minoriteten på en del särskilda punkter. Den

- vill behålla den särskilda tvångslicensen till förmån för dagstidningar i 7 § tredje stycket fotolagen (paragrafen har ingen motsvarighet i den svenska fotolagen)
- vill inte ersätta tvångslicensen i 9 § fotolagen med avtalslicensen i 22 § upphovsrättslagen
- vill behålla gällande regler om skyddstid
- vill behålla beställarpresumtionen.

Som skäl för att behålla beställarpresumtionen anför minoriteten i huvudsak att dagspress och television ofta arbetar under stark tidspress och att det därför inte kan vara rimligt att det skall få ekonomiska konsekvenser om man det enskilda fallet kommer ihåg att få rättighetsöverlåtelsen specificerad. Vidare kan visserligen reklambyråer och liknande företag, som regelbundet sysslar med fotografier utan tvekan tillförsäkra sig de rättigheter de behöver, medan däremot mindre kunniga personer, t.ex. privatpersoner eller småföretagare snabbt kan råka in i svårigheter på grund av att de inte haft problemen klara för sig.

Därutöver har en minoritet om fyra personer, vilka representerar kultur- och undervisningsministerierna samt biblioteks- och folkbildningsorganisationer ansett att en integration bör anstå till dess man gör en revision av hela andra kapitlet i upphovsrättslagen.

3.2 Norge

Den norska upphovsrättsutredningen har behandlat de fotorättsliga frågorna, bl.a. integrationsspörsmålet i sitt fjärde delbetänkande, benämnt "Fotografiretten" (NOU 1987:16).

Utredningen föreslår att fotografier som är ett resultat av en självständig skapande insats skall ha skydd enligt upphovsrättslagen (åndsverksloven) som konstverk. För övriga fotografiska bilder skall enligt huvudförslaget fotolagen bibehållas. Den generella undantagsregeln för fotografier i 10 § upphovsrättslagen föreslås därför bli upphävd. Därigenom får de fotografier som når verkshöjd skydd enligt upphovsrättslagen. Utredningen anser att uppräkningen av uttrycksformer i 1 § upphovsrättslagen inte behöver kompletteras med fotografier; uppräkningen är ändå inte avsedd att vara uttömmande. Utredningen förutsätter för övrigt att relativt få fotografier kommer att nå upp till upphovsrättsligt skydd.

Av hänsyn till de praktiska problem som kan uppstå genom att fotografier kommer in under olika skyddsregler föreslås att vissa av reglerna om rätt till att använda fotografier för vissa ändamål utan rättighetshavarens samtycke också skall gälla fotografier som ges upphovsrättsligt skydd, i stället för reglerna om konstverk.

Beträffande *beställda bilder* har majoriteten (sex medlemmar) tänkt sig att regleringen av beställda bilder, som nu finns i fotografilovens § 10, skall behållas praktiskt taget oförändrad, dvs. rätten till bilden skall tillkomma beställaren om inte annat avtalats. Den enda föreslagna skillnaden består i att kravet på att avtalet skall ha varit uttryckligt tas bort. En minoritet i utredningen (fyra medlemmar) har föreslagit en alternativ regel om beställda bilder av följande innehåll.

> "Er et fotografisk bilde fremstilt etter bestilling, er retten gått over til bestilleren i den utstrekning det anses avtalt. Fotografen kan i alle fall stille ut bildet til reklame på vanlig måte såfremt bestilleren ikke forbyr det. Bestilleren kan tillate at bildet blir tatt inn i aviser, tidsskrifter og skrifter med biografisk innhold såfremt fotografen ikke har tatt særskilt forbehold mot det."

Majoriteten gör förbehåll för det fall att nordisk enhet uppnås om en annan lösning.

I reglerna om *skyddstid* föreslår utredningen att regeln om att den tiden skall räknas från utgången av fotografens dödsår upphävs. Enligt fotografilovens § 13 varar skyddet 15 år från denna utgångspunkt, dock minst 25 år från utgången av framställningsåret. Utredningen föreslår en allmän regel om att skyddstiden skall vara 50 år från utgången av framställningsåret.

Utredningen har gått igenom fotografilovens regler om avgränsning av fotografirätten och har i det sammanhanget också gjort en jämförelse med upphovsrättslagens regler. Därvid anförs följande.

Utredningen föreslår inga begränsningar i rätten till att framställa exemplar av fotografier för enskilt bruk, 5 § fotolagen. Den anser således att det också i fortsättningen skall vara tillåtet att kopiera också icke offentliggjorda fotografier när det sker för enskilt bruk. Enligt 11 § upphovsrättslagen är rätten till att kopiera verk för enskilt bruk begränsad till offentliggjorda verk. Utredningen anser att starka skäl talar för att behålla rätten till kopiering för enskilt bruk även av icke offentliggjorda bilder. Ett sådant förbud skulle utgöra en för stark begränsning i handlingsfriheten och skulle knappast bli respekterat.

Fotografilovens § 7 om rätt till att återge fotografier i kritiska och vetenskapliga framställningar till "klårgjering av teksta" föreslås ändrad i överensstämmelse med åndsverkslovens § 13 andra stycket (14 § andra stycket URL). Enligt fotografilovens § 7 kan det i sådan framställning bara återges enstaka bilder av samma fotograf utan hans samtycke. Enligt förslaget får fotografen rätt till vederlag om det i en sådan framställning av populärvetenskaplig karaktär återges mer än en bild av samma fotograf.

Utredningen föreslår att bestämmelsen i fotografilovens § 8 första stycket upphävs. Den motsvaras av 7 § första stycket fotolagen och ger rätt att återge fotografiska bilder till "klårgjering av teksta" i undervisningsmaterial. Förslaget kommer att ge rätt till att använda fotografier i samlingsverk för undervisningsändamål enligt samma regler som gäller för konstverk, åndsverkslovens § 15 (16 § URL). Utanför detta område kommer återgivande av fotografier i undervisningsmaterial att förutsätta fotografens samtycke.

Utredningen föreslår också att fotografilovens § 8 andra stycket upphävs såvitt den ger stöd för att mot vederlag återge offentliggjort fotografi i tidningar och tidskrifter i samband med dagshändelser. (Bestämmelsen har ingen motsvarighet i svensk rätt.) Också ett sådant bruk av fotografier kommer enligt förslaget att förutsätta samtycke från fotografen.

Bestämmelsen i samma lagrum om rätt att mot vederlag använda fotografier i TV-utsändningar föreslås begränsad till att gälla

Norsk rikskringkasting. Andra TV-bolag kommer hädanefter att få inhämta samtycke från den som disponerar rättigheterna till de bilder de önskar använda (t.ex. en bildbyrå). En minoritet menar att man för NRK:s användning av fotografier bör gå över till en ordning som gäller för konstverk enligt åndsverkslovens § 20 andra stycket (22 § andra stycket URL), dvs. att NRK:s rätt att använda fotografier i TV blir beroende av avtal med en representativ organisation för rättighetshavarna.

Bestämmelserna i fotografilovens § 9 (10 § FotoL) om offentlig visning av fotografier utan rättighetshavarnas samtycke föreslås ändrad i överensstämmelse med reglerna för visning av konstverk, åndsverkslovens § 23 (25 § URL). Utredningen förutsätter att en sådan ändring inte kommer att ha så stor praktisk betydelse för fotograferna, men det är önskvärt att det så vitt möjligt gäller parallella regler. Om utredningens förslag om upphovsrättsligt skydd för fotografier som uppfyller de allmänna kraven på ett sådant skydd inte genomförs, och om fotografiskyddet även i fortsättningen skall regleras i en särskild lag, är det knappast skäl till att föreslå en sådan ändring i visningsreglerna.

Utredningen har övervägt om en särskild fotografilag bör bibehållas. Alternativet är att inarbeta fotografiskyddet i en egen paragraf i upphovsrättslagens femte kapitel om närstående rättigheter. Utredningen finner det vara ändamålsenligt att fotografiskyddet också i fortsättningen regleras i en särskild lag. Det förutsätts att en gemensam nordisk lösning kommer till stånd. Utredningen har utarbetat ett alternativt lagförslag, baserat på att fotografiskyddet inarbetas i åndsverkslovens femte kapitel.

Angående *övergångsbestämmelser* föreslår utredningen en regel som helt kort säger att den nya lagen träder i kraft den dagen konungen bestämmer och att den också skall gälla bilder som är framställda innan lagen träder i kraft. Detta innebär att inte bara de bilder som vid ikraftträdandet har skydd enligt gällande rätt får del av det utökade skyddet, utan även de bilder för vilka skyddstiden gått ut men som inte framställts tidigare än femtio år innan den nya lagen träder i kraft. Utredningen har övervägt om det bör finnas en övergångsregel för det fall att investeringar gjorts i klichéer o.d. för en utgivning av bilder som blivit fria enligt tidigare lag men vars skydd nu kommer att återuppväckas. Utredningen säger emellertid att en sådan regel är onödig; eventuella övergångsproblem kan avhjälpas genom att man låter det gå en tid från det att lagen antages tills dess den träder i

kraft. Detta är anledningen till att utredningen föreslår att konungen skall bestämma dag för ikraftträdande.

3.3 Finland

Den finska upphovsrättskommittén har behandlat fotorätten som en del i sitt tredje delbetänkande (1987:7).

Betänkandet behandlar tre huvudfrågor, nämligen
- bör sådana fotografier vari skapande och självständighet kommer till uttryck få skydd enligt upphovsrättslagen,
- bör beställarpresumtionen justeras på så sätt att fotografirätten primärt skulle anses tillkomma fotografen även då det är fråga om beställningsarbete, och
- bör skyddstiden förlängas.

Beträffande frågan om *fotorätten bör integreras i upphovsrättslagen* säger kommittén att det i första hand är en lagteknisk fråga som i sak inte är väsentlig. Avgörande är i stället hur långt man bör göra enhetliga regler i fotorätten och i upphovsrätten. Kommittén anser att fotorätten i någon mån bör närmas till upphovsrätten.

Efter att bl.a. ha sagt att det vore teoretiskt riktigast att ge fotografier som uppnår verkshöjd skydd enligt upphovsrättslagen finner man ändå att de gränsdragningssvårigheter som skulle uppstå om olika fotografier skulle ges olika skydd, beroende på om de uppnått verkshöjd eller inte, är av avgörande betydelse. Kommittén har därför funnit att fotolagen bör behållas och att däri alla fotografier skall behandlas enligt samma regler. Som nyss sagts föreslår kommittén dock att fotolagens regler något närmas till upphovsrätten.

Härvid behandlas först *ensamrättens innehåll*. Kommittén påpekar att fotografens rättigheter utgörs av rätten att framställa exemplar och att visa bilden offentligt. En fotograf har däremot inte ensamrätt till spridning, något som tillkommer en upphovsman enligt upphovsrättslagen. En annan betydelsefull olikhet är att föremålet för skyddet enligt fotografilagen är bilden som sådan och inte, såsom enligt upphovsrättslagen, den skapande insats som kommer till uttryck i bilden och som kan ges uttryck genom olika slags teknik och genom många olika framställningssätt medan dess identitet förblir oförändrad. Fotografen har visserligen uteslutande rätt att framställa exemplar av sin

bild genom nyttjande av fotografi, tryck, teckning eller annat förfarande, men å andra sidan skall det enligt förarbetena inte betraktas som kopiering om i anslutning till fotografiet skapas ett nytt självständigt verk. I finsk rättspraxis har detta tillämpats så att en teckning kan betraktas som ett exemplar av ett fotografi om den utgör en mycket noggrann kopia av fotografiet. Om teckningen i någon mån avviker från fotografiet är slutresultatet inte ett exemplar av det ursprungliga fotografiet och fotografen har inte någon på fotografilagen baserad rätt till det. Fotografen har alltså inte någon rätt att bestämma om återgivande av bilden i förändrat skick. Om bilden utnyttjas för reproduktion på så sätt att det görs ändringar i den med vilken metod som helst, konstnärlig eller annan, så är det inte fråga om i fotografilagen avsedd framställning av exemplar och reproduktionen faller utanför fotografens rätt.

Kommittén säger härom att spridning och ändring av bilder numera har en avsevärd betydelse när det gäller nyttjandet av fotografier. De flesta bilder som offentliggörs sprids på något sätt, t.ex. genom publicering i tidningar, som affischer eller som vykort. Det är också vanligt att bilderna ändras i samband med nyttjandet. Numera kan de också bearbetas med digitala processer. Fotografier kan även användas som förebilder för målningar och teckningar. Det kan då vara fråga om fotografier som står på en konstnärligt hög nivå.

Kommittén föreslår därför att fotografens ensamrätt justeras så att skyddet utvidgas till att gälla framställning av exemplar och visning av bilden även i det fall, att ändring av bilden skett. Detta kan ske genom att orden "i ursprungligt eller ändrat skick" införs i fotografilagens 1 §. En sådan ändring innebär enligt kommittén ett betydligt närmande av fotografilagen till upphovsrättslagen.

Kommittén föreslår däremot inte att ensamrätten skulle utvidgas till att också omfatta rätt till spridning av fotografier. Skälet härtill är att spridning av fotografier helt baseras på avtal om reproduktion och visning. Om en spridningsrätt införs skulle det medföra stora ändringar av avtalspraxis på området och de villkor som gäller mellan fotograferna och nyttjarna. Införande av spridningsrätt skulle dessutom föranleda behov att överväga begränsningar i rätten i enlighet med vad som i upphovsrättslagen stadgas t.ex. beträffande litterära och musikaliska verk.

Beträffande *beställda bilder* förs i betänkandet en diskussion om presumtionen bör ändras eller inte. Argumenten som förs fram för de olika ståndpunkterna överensstämmer nära med motsvarande diskussioner i övriga nordiska länder. Kommittén säger sammanfattningsvis att den inte är övertygad om att från fotografernas synpunkt något större behov skulle finnas att justera stadgandet om beställarpresumtionen. Några reella praktiska svårigheter har inte kommit till kommitténs kännedom. Kommittén är å andra sidan heller inte övertygad om att en sådan ändring av stadgandet som fotograferna har önskat skulle leda till några särskilda svårigheter för användarna när det gäller anskaffning av fotografier. Enligt kommitténs uppfattning bör stadgandet enligt vilket rättigheterna till beställda fotografier tillkommer beställaren behållas oförändrat. Mellan fotograferna och beställarna kan avtalas att somliga nyttjanderätter kvarstår hos fotografen.

Kommittén föreslår dock två förändringar i bestämmelsen som i den finländska fotografilagen finns i 15 §. Enligt förslaget skall paragrafens första stycke lyda på följande sätt.

> Då fotografi framställs på beställning, övergår rätten till det med de begränsningar som följer av 2 § till beställaren, såvida ej annat uttryckligen avtalats. Fotografen får dock på sedvanligt sätt ställa ut bilden i reklamsyfte, såframt ej beställaren förbjuder det.

Denna lydelse innebär i två avseenden ändringar i jämförelse med gällande rätt. Dels markeras att rätt till beställd bild uppstår hos fotografen och övergår till beställaren och uppstår alltså inte hos beställaren, dels kvarstår den ideella rätten hos fotografen. Den nya lydelsen skulle enligt kommittén göra den finländska lagen tydligare och bekräfta vad som redan för närvarande anses vara gällande rätt. En minoritet (tre ledamöter) önskar att 15 § ändras på så sätt att rätten till beställd bild kvarstår hos fotografen och övergår till beställaren endast i den omfattning som avtalats.

När det till slut gäller *skyddstiden* föreslår kommittén att den skall vara femtio år från framställningsåret för samtliga fotografier. Inte heller i detta avseende vill alltså den finska kommittén göra skillnad på olika slags fotografier. Man anpassar sig till de övriga nordiska länderna genom att framställningsåret skall tjäna som utgångspunkt och inte året för offentliggörandet. Övergångsbestämmelserna är utformade så att endast sådana bilder

för vilka skyddet inte har gått ut enligt gällande regler omfattas av den förlängda skyddstiden.

I två avseenden är kommittén oenig. En minoritet om tre medlemmar vill att reglerna om skyddstidens längd skall lämnas oförändrade. Det gäller inte bara fotorätten utan också det i en annan del av betänkandet framlagda förslaget till förlängning av skyddstiden för utövande konstnärer m.fl. En annan minoritet om fyra medlemmar menar att skyddet för fotografier borde ha inordnats i upphovsrättslagen och att fotografilagen borde upphävas. Tre av dem menar dessutom att skyddstiden för alla fotografier bör vara 50 år från fotografens död och att beställarpresumtionen bör upphävas.

4 FRAMFÖRDA ÖNSKEMÅL OM ÄNDRINGAR I FOTOGRAFIRÄTTEN

4.1 Motioner i riksdagen

Motioner om ändringar i rätten till fotografisk bild har under senare år flera gånger lagts fram i riksdagen. De har dels gällt frågan om rätten till beställda bilder, dels frågan om fotografirättens integration i URL. Under 1981/82 års riksmöte väcktes sålunda fyra motioner om rätten till fotografisk bild. I dessa jämförs å ena sidan fotografernas skydd enligt FotoL och å andra sidan det skydd som upphovsmän har enligt den upphovsrättsliga lagstiftningen. Motionärerna pekar på att fotografer till följd av 14 § har en svagare rättslig ställning än övriga grupper som omfattas av upphovsrätt. Fotografen förlorar sålunda den ekonomiskt betydelsefulla rätten att mångfaldiga bilden. Vidare framhålls att användningen av fotografier ökat mycket starkt sedan lagens tillkomst och att bilder i dag beställs främst av annons- och reklambyråer, bokförlag, tidningar och tidskrifter, industrier och statliga organ. Det anförs att det kan vara svårt att förhandla och nå avtal med så starka förhandlingsparter. Också den synpunkten förs fram att beställaren ofta har en starkare ställning genom att han erbjuder ett uppdrag.

Lagutskottet (LU 1981/82:22) uttalade vid sin behandling av motionerna att det finns starka skäl för att fotografernas rättigheter i förhållande till beställare av bilder bör förstärkas. Utskottet förklarade sig dela motionärernas uppfattning att bestämmelserna i FotoL i detta hänseende bör bli föremål för översyn. Utskottet fann emellertid att några tilläggsdirektiv eller särskilda uttalanden inte behövdes mot bakgrund av de pågående nordiska utredningarna på området. Motionerna och utskottets betänkande lämnades därför över till utredningen för att tas i beaktande under utredningsarbetet. Riksdagen anslöt sig till utskottets uttalanden.

Vidare förelåg vid 1986/87 års riksmöte en motion som behandlade fotografirätten. Huvudyrkandet var att fotografirättens integration i URL skulle utredas. I andra hand borde 14 § FotoL ändras så att beställarpresumtionen endast skulle gälla fotografiska porträtt. Lagutskottet avstyrkte i sitt betänkande (LU 1987/88:9)

bifall till motionen med hänvisning till att de båda önskemålen skulle komma att prövas av utredningen. Riksdagen biföll utskottets förslag.

Också vid 1988/89 års riksmöte behandlades en motion med hemställan om att fotografireglerna integreras i URL. Lagutskottet hemställde i sitt betänkande (LU 1988/89:26) att riksdagen skulle avslå motionen under hänvisning till att frågan om fotorättens integration behandlades av upphovsrättsutredningen. Riksdagen biföll utskottets förslag.

Slutligen har till 1989/90 års riksmöte ånyo två motioner ingivits om en integration av fotografirätten i URL.

4.2 Framställningar till utredningen

4.2.1 KLYS framställning

I en framställning till upphovsrättsutredningen från januari 1986 med förslag till ändrad lydelse av URL och FotoL tar Konstnärliga och litterära yrkesutövares samarbetsnämnd (KLYS) bl.a. upp frågan om en integrering av fotografirätten i URL.

KLYS konstaterar därvid till en början att den svenske lagstiftaren vid genomförandet av 1960 års lagar hade den principiella inställningen att fotografier inte borde behandlas annorlunda än andra konstnärliga verk. Att man ändå valde lösningen med en separat fotografilag som exklusivt behandlade fotografiska bilder berodde enligt departementschefen dels på praktiska skäl, bestående i att det skulle uppstå besvärliga gränsdragningsproblem om man inte behandlade alla fotografiska bilder enligt samma regler, dels på att man ville värna om den nordiska rättslikheten. KLYS påpekar att lagutskottet ju dock gjorde avkall både på gränsdragningsproblemet och den nordiska rättslikheten genom att införa regeln om längre skyddstid för konstnärliga och vetenskapliga bilder.

KLYS anför flera skäl för en integrering:

- Den som vill utnyttja en fotografisk bild vill ofta samtidigt utnyttja annat skyddat material, t.ex. text. Den som kopierar en sida för enskilt bruk ur en tidning, den som vill banda

ett TV-program för att använda i något sammanhang, privat eller offentligt, har med nuvarande utformning av skyddet att söka efter tillämpliga regler i två olika lagar. Reglerna stämmer visserligen ofta men inte alltid. Den tekniska utvecklingen har medfört att sådana kombinerade utnyttjanden har blivit allt vanligare. Det blir därför alltmer betydelsefullt att lika regler gäller för olika typer av verk och prestationer.

- En praktisk effekt av en integrering av fotoskyddet i URL blir att ingen längre behöver ställa sig frågan om vad som menas med ett fotografi. Med dagens olika tekniker för bildframställning kan man inte alltid omedelbart av en bilds utseende dra slutsatsen om med vilken metod den framställts. Många bilder ligger i gränslandet mellan fotografi och traditionell bildkonst. Ett inarbetande av fotoskyddet i URL gör det tekniska förfaringssättet vid framställningen av bilden betydelselös för bildens innehåll.

- För fotografikonstens och fotografernas del skulle det länge eftertraktade målet uppnås: en i lagen uttalad jämställdhet med andra konstarter. Det skulle utan tvekan ha en statushöjande effekt för fotografikonsten och för fotograferna som konstnärer.

KLYS framhåller slutligen också att en förutsättning för att en integrering av fotoskyddet i URL är att den kan göras på ett sådant sätt att samma regler blir gällande för fotografier som för bildkonstverk i övrigt samt att skyddet för de fotografier som inte når upp till kravet på verkshöjd ordnas på ett sådant sätt att upphovsrättslagens regler blir gällande även för dem.

4.2.2 Framställningar beträffande beställarpresumtionen

Beträffande frågan om rätten till beställda bilder har vi fått del av åtskilliga framställningar. Från fotografhåll, bl.a. i skrivelse från Svenska Fotografernas Förbund, har anförts att fotografer numera oftast inte längre är anställda utan uppträder självständigt på frilansbasis och att deras verksamhet numera inte riktar sig så mycket till enskilda personer som till större beställare, såsom tidningar, bokförlag, industrier och annonsbyråer. Därför, menar man, är den gällande regleringen av beställda bilder otidsenlig. Den utgår från uppfattningen att det

är beställaren och inte fotografen som typiskt sett är den svagare i avtalssituationen.

4.2.3 Önskemål om ändringar i skyddstiden

Önskemålet att kvalificerade fotografier bör behandlas fullt ut på samma sätt som upphovsrättsligt skyddade verk infriades vad gäller skyddstiden genom bestämmelsen i 1960 års lag att fotografier av konstnärligt och vetenskapligt värde skall ha den längre skyddstid som gäller för upphovsrättsliga verk i allmänhet. På vissa håll har man anfört betänkligheter mot denna lösning, bl.a. därför att den skapar två kategorier av fotografier, som det dessutom är svårt att skilja åt. Många har hävdat att bestämmelsen är svårtolkad, och i varje fall råder olika meningar om dess rätta innebörd. Mot bestämmelsen har också riktats kritik av principiellt slag, som går ut på att med det har införts kriterier för bedömningen av skyddade alster - dvs kvalitetskrav i vissa hänseenden - som sägs vara upphovsrätten främmande. Såvitt känt har rättslig prövning påkallats i hittills endast ett fall; Stockholms tingsrätt har haft att i ett fall bedöma om ett fotografi var konstnärligt eller inte. Domen har ännu inte slutligt avgjort. Det är omvittnat att denna brist på rättspraxis mera beror på att utfallet av en rättslig prövning har framstått som oberäkneligt än på att fall värda prövning skulle ha saknats. Det har framhållits att man sålunda ibland hellre har räknat alla skyddsvärda fotografier till den kvalificerade kategorien eller tvärtom hellre har utgått ifrån att t.ex. alla pressfotografier äldre än 25 år är fria. I den sistnämnda situationen sägs många fotografer ha fått falla undan. Man har menat att rättsläget är på flera sätt otillfredsställande, att det är ett läge som skapar onödiga konflikter.

I första hand har man velat råda bot på den besvärliga situationen genom att förlänga skyddstiden för de "vanliga" fotografierna till 50 år, en skyddstid som ansetts önskvärd för dem även av flera andra skäl, såsom fotografiernas bättre tekniska kvalitet. Åsikten att en enhetlig skyddstid om 50 år vore att föredra har också framförts.

5 ÖVERVÄGANDEN I INTEGRATIONSFRÅGAN

5.1 Skyddets objekt

5.1.1 Skyddets objekt enligt FotoL

En grundläggande skillnad mellan URL och FotoL ligger i hur föremålet för skyddet bestäms. För att ett alster skall kunna åtnjuta skydd enligt URL krävs att det är fråga om ett verk, som ger uttryck för sin upphovsmans självständiga skapande insats; det skall ha uppnått "verkshöjd".

Skyddsobjektet enligt FotoL är däremot rent tekniskt definierat; det skall vara fråga om en bild som tillkommit genom fotografi eller därmed jämförligt förfarande. Här uppställs inte något krav på verkshöjd eller annat kvalitetskrav.

Lagen definierar inte närmare vad som anses med fotografi men den beskrivning som auktorrättskommittén gjorde har blivit allmänt vedertagen: "Med uttrycket får i överensstämmelse med tekniskt språkbruk förstås bild, som uppkommit under inverkan av ljus på därför känsliga ämnen. I allmänhet är fråga om synligt ljus, men även bilder som uppkommit under inverkan av annan strålning, såsom ultraröd eller ultraviolett sådan, röntgenstrålar osv. äro att hänföra under lagen." (SOU 1956:25 s. 470.)

Enligt nordisk uppfattning måste bilden vara fixerad, men det kan ske inte bara genom konventionella fotografiska metoder, utan också genom videoteknik eller liknande. Vidare omfattas också bilder framställda genom ADB-teknik, så länge de blir till genom ljus eller liknande strålenergi. Om bilden framställs rent elektroniskt, t.ex. genom databaserade ritsystem (s.k. CAD, computer-aided design) är det däremot inte fråga om fotografisk bild i lagens mening. Som ovan nämnts menade auktorrättskommittén att röntgenbilder föll under lagen. Men kravet på att det är *ljus* som skall ha inverkan på ett därför känsligt ämne förefaller utesluta andra sätt att framställa bilder. Det gäller t.ex. positronkameror som framställer bilder med hjälp av isotoper. Det gäller även bilder tagna med elektronmikroskop.

Fotokopior skyddas inte, och inte heller offsetplåtar och liknande företeelser som bara är mellanled i en reprografisk framställning, jfr NJA 1979 s. 70. Att rättspraxis kommit fram till detta kan inte bero på att fotokopieringsförfarandet i och för sig skulle falla utanför lagens definition av fotografi. Det kan i stället vara så att man tagit fasta på att vad som skall skyddas är en fotografisk *bild*. Däri ligger ett krav på en viss individualitet. I den riktningen talar också att lagen förutsätter att rätten till en bild uppstår hos en fysisk person.

Det "egentliga skyddsobjektet" är det material som direkt utsatts för ljuspåverkan och på vilket bilden framkallats, dvs. vanligen negativet. Positiva bilder som framställs på grundval av negativet är i så fall att anse som exemplar av fotografiet. Som exemplar av den fotografiska bilden anses naturligtvis inte bara sådana som framställs genom fotokemiska metoder utan även genom fotomekaniska tryckmetoder. När lagstiftningen om fotografisk bild kom till rådde en viss osäkerhet om detta, något som är den ursprungliga anledningen till att FotoL i likhet med Bernkonventionen särskilt utsäger att också bilder som framställs genom ett med fotografi jämförligt förfarande åtnjuter skydd.

Filmer åtnjuter skydd som filmverk enligt URL, men varje filmruta som filmen består av är skyddad som fotografisk bild enligt FotoL.

5.1.2 Något om verkshöjd och kategoriindelning

Om fotografier skulle skyddas enligt URL följer att verksbegreppet måste gälla också för dem. Frågan är då om det också innebär att fotografier måste indelas i olika kategorier, de som är verk och de som inte är det. Det kan naturligtvis medföra problem för den som vill använda ett visst fotografi, men det torde i och för sig inte innebära några nya problem för rättstillämpningen. Om detta säger Gösta Eberstein i sitt särskilda yttrande i auktorrättskommitténs betänkande (SOU 1956:25 s. 500):

> "... upprätthållandet av den allmänna regeln om skydd för konstnärligt skapande i vilken form det än framträder [är] så viktigt, att man i fråga om fotografiskyddet, liksom tidigare då upphovsmannarätten utsträcktes till nya konstarter (konsthantverket och konstindustrien), måste taga olägenheten att lägga dylika - låt vara vanskliga - avgöranden på domstolarna,

till vilkas hjälp ju ock kvalificerade sakkunniga stå till förfogande. Alldeles likartade problem ha domstolarna redan tidigare upprepade gånger måst lösa, då de ställts inför sådana frågor som exempelvis huruvida ett orreforsglas eller en stålrörsstol vore att anse som alster av konsthantverk eller konstindustri. Även om någon i ett eller annat fall förmenat, att ett domstolsbeslut bort gå i en annan riktning än som skett, faller det ingen in att av denna grund vilja utesluta konsthantverket och konstindustrien från upphovsmannarätt. På samma sätt bör man resonera även i fråga om de konstnärliga fotografierna."

Det var för övrigt Eberstein som var den ivrigaste förespråkaren för att fotografier skulle kunna få upphovsrättsligt skydd och hans tankar hade stor betydelse för första lagutskottets ställningstagande om skyddstiden.

I det danska betänkandet Billedret (1063/1986) har man inte ansett att verkshöjdsbestämningen kräver en mer omfattande utläggning. Man uttalar endast att upphovsrättsligt skydd förutsätter att fotografiet uppfyller det krav som normalt ställs på litterära och konstnärliga verk. Det skall vara fråga om ett resultat av en skapande insats och den skall bära prägel av upphovsmannens individualitet. I betänkandet betonas också det självklara att ju mer skyddsreglerna för fotografiska verk och övriga fotografier stämmer överens med varandra, desto mindre blir gränsdragningsproblemen och desto färre antalet tvister.

Även i det norska betänkandet framhålls att kategoriindelningen av fotografier kan medföra gränsdragningsproblem. Utredningen anmärker till en början att med hänsyn till att det upphovsrättsliga skyddet blir ett komplement till det allmänna fotografiskyddet, torde den längre skyddstiden utgöra det huvudsakliga praktiska värdet med ett upphovsrättsligt skydd. Sedan diskuterar man något vilka krav som skall ställas på en fotografisk bild för att den skall få upphovsrättsligt skydd, dvs. vilka faktorer som medför verkshöjd. Utredningens majoritet avvisar härvid en uppfattning som hävdats från fotografhåll, nämligen att ett fotografi är ett verk när det är resultatet av ett medvetet val av motiv, kameraplacering, tid, belysning, bildbeskärning och efterbehandling. Majoriteten uttalar att dessa kriterier är typiska för det professionella fotografiet som det fotografirättsliga skyddet primärt är avsett för; om professionella fotografier som huvudregel skulle komma in under upphovsrättslagen skulle det inte vara stort behov för ett speciellt skydd för "övriga foto-

grafier". Majoriteten menar vidare att sådana omständigheter som att ett fotografi likaväl som ett konstverk kan förmedla stämningar eller att ett fotografi kan återge händelser av historiskt intresse inte har någon betydelse för verkshöjdsbedömningen. Det är ju inte innehållet i ett verk som får skydd enligt upphovsrättslagen. Majoriteten uttalar sammanfattningsvis att man bör ställa speciella krav på kreativitet och individualitet för att det skall få skydd enligt upphovsrättslagen; "profesjonel dyktighet er ikke nok". Denna grundinställning medför att det enligt den norska utredningens mening bara blir ett litet antal fotografier som når verkshöjd.

I länder med anglosachsisk rättstradition har däremot alla fotografier som inte är kopior av andra fotografier copyrightskydd. I den nya "Copyright, Designs and Patents Act 1988" räknas fotografier till konstverk och åtnjuter samma skyddstid som dessa, dvs. i första hand till utgången av femtionde kalenderåret efter upphovsmannens död.

Den västtyska lagstiftaren kan sägas beträda en medelväg i detta avseende. I Västtyskland har fotografiska bilder sedan länge haft skydd såsom konstverk. I 1965 års upphovsrättslag delades de upp i två kategorier, Lichtbildwerke (fotografiska verk) och Lichtbilder (övriga bilder). De fotografiska verken skyddas såsom konstverk. För de övriga bilderna stadgar lagen i § 72 att de skall vara skyddade de med motsvarande användning (in entsprechender Anwendung) av bestämmelserna om rättens innehåll i lagens första del.

Enligt Schricker (Urheberrecht, Kommentar herausgegeben von Professor Gerhard Schricker, München 1987, § 72, Rdnr. 9) skall därmed förstås följande. De regler, som gäller för verk beträffande de ideella och ekonomiska rättigheterna, om rättens övergång och om inskränkningarna i rätten, skall gälla också för övriga fotografiska bilder. Lokutionen "motsvarande användning" innebär bl.a. att skyddets objekt är det konkreta fotografiet såsom fysiskt föremål och alltså inte ett abstrakt verk som materialiserat sig i den fotografiska bilden. Därmed består ensamrätten till exemplarframställning huvudsakligen av rätt att kopiera bilden i oförändrad form. Visningsrätten är i praktiken av samma omfattning som för verk, eftersom fotografiska bilder när de visas i exempelvis television nästan alltid återges i oförändrad form.

I bara två avseenden har den tyska lagen särregler för de övriga bilderna. Den *ena* säger att rätten till bilden tillkommer "der Lichtbildner". Därmed avses den som självständigt åstadkommit den fotografiska bilden, i så måtto att han bestämt motiv, beskärning, avståndsinställning, djupskärpa, dvs. alla inställningar och dessutom själv bestämt när slutaren skall utlösas. Detta gäller även om han fått i uppdrag att ta bilden. Det påpekas att i en fotoautomat är rättsinnehavaren den som utlöser kameran, dvs. vanligen den avbildade själv (Schricker a.a. § 72, Rdnr. 18). Den *andra* särregeln gäller skyddstiden. De fotografiska verken åtnjuter den allmänna skyddstiden enligt den tyska lagen, dvs. upphovsmannens livstid och 70 år därefter. För övriga bilder gäller sedan 1985 en differentierad skyddstid, i det att sådana bilder som utgör historiska dokument (Dokumente der Zeitgeschichte) är skyddade i 50 år från framställningsåret, medan övriga "övriga bilder" har skydd i 25 år från framställningsåret.

Det kan också vara lämpligt att något beröra vad som enligt tysk doktrin skall krävas av en fotografisk bild för att den skall utgöra ett "Lichtbildwerk". Därom säger Schricker (a.a. § 2, Rdnr. 113) att den skall uppvisa individualitet och skaparhöjd, dvs. det vanliga upphovsrättsliga kravet. Bilden måste förmedla ett individuellt betraktelsesätt eller en konstnärlig uttryck hos fotografen. Detta kan åstadkommas genom motivvalet, en ovanlig beskärning eller ett ovanligt perspektiv, genom fördelning av ljus och skugga, bildskärpan, eller genom val av det riktiga ögonblicket för tagningen. Men det kan också bestå i olika åtgärder efteråt i mörkrummet eller vid retusch och montage. Fotografiska verk skiljer sig i allmänhet från övriga bilder därigenom att de utöver den rena avbildningen förmedlar en stämning eller på ett inträngande sätt framställer en problematik, som väcker eftertanke hos betraktaren. Den stora massan av alldagliga bilder som rent hantverksmässigt avbildar det fotograferade är inte fotografiska verk. Dit hör "Gegenstandsfotografien" som har till uppgift att så naturtroget som möjligt återge ett föremål.

En annan utgångspunkt har Gunnar Karnell i uppsatsen Photography - A Stepchild of International Conventions and National Laws on Copyright (Copyright, mars 1988). Han menar att gränsdragningsproblemen med fördel kan lösas genom att alla fotografier ges skydd som verk.

Hans resonemang går i stort ut på följande. Om alla fotografier (som inte är kopior av andra fotografier) skulle få det fulla upphovsrättsliga skyddet, innebär det att originella och ambitiösa

fotografier (som i brist på bättre term kan kallas kvalificerade fotografier) kommer att få samma skydd som triviala amatörfotografier, ett skydd som de triviala fotografierna i och för sig inte behöver. Det gör emellertid inte så mycket, eftersom *skyddsomfånget* är så olika. Ju mindre originell bilden är, desto mindre är dess skyddsomfång. Därmed menas att ett amatörfotografi av exempelvis stadshuset i medljus en solig dag är så litet originell att den inte kan utsättas för plagiat; varje annan bild av stadshuset under liknande förhållanden är resultat av legitimt dubbelskapande. Exemplarframställningsrätten till ett sådant fotografi är därmed i praktiken inskränkt till ett rent kopieringsskydd. För mer originella och individuella bilder är däremot skyddsomfånget större. En omsorgsfullt arrangerad och ljussatt bild, föreställande t.ex. en bil, avsedd att användas i reklamsammanhang kan däremot eftergöras, dvs. plagieras. Det är också för den typen av bilder och för de konstnärliga fotografierna som det upphovsrättsliga rätten att förfoga över verket *i ursprungligt eller ändrat skick* har betydelse.

Mot detta synsätt kan invändas att man sätter verkshöjdsribban för lågt. Ett minimikrav för upphovsrättsligt skydd är att alstret har en individuell prägel och att risken skall vara liten att två personer ger alstret exakt samma utformning; risken för dubbelskapande skall vara liten. Detta framhöll mönsterskyddsutredningen i fråga om alster av brukskonst i sitt betänkande Mönsterskydd (SOU 1965:61 s. 208):

> Det är, även ur allmän synvinkel, besvärande att behöva räkna med förekomsten av flera anspråk på upphovsrätt till produkter med överensstämmande eller snarlika utseenden. Man kan därför med fog hävda, att ett krav för erhållande av upphovsrättsligt skydd på brukskonstområdet bör vara att produkten tack vare en individuell utformning icke riskerar att framkomma också genom annans självständiga skapande. Utredningen anser att denna skyddsförutsättning sammanfaller med det krav på att verket skall vara präglat av upphovsmannens individualitet, som brukar framhållas i sammanhanget och som emellanåt uttryckes så att en viss »verkshöjd» måste föreligga.

Enligt vår uppfattning ligger emellertid saken något annorlunda till med fotografier. Det är för alla praktiska syften inte svårt att i detta sammanhang skilja ett fotografi från andra alster. När det gäller exempelvis brukskonst är däremot den nedre gränsen för vad som är alster av brukkonst och vad som är triviala

nyttoartiklar, och som avgjort inte skall skyddas av upphovsrätt, oklar. Redan enligt gällande rätt har ju däremot alla fotografier kopieringsskydd och visningsskydd, dvs. det skydd som de triviala fotografierna skulle få även om de förs in under URL.

Nyss nämndes att den upphovsrättsliga ensamrätten att förfoga över verket också i ändrat skick skulle få betydelse för de kvalificerade fotografierna. Saken har nyligen varit föremål för Högsta domstolens bedömande. HD har i en dom (NJA 1989 s. 315) avgjort en tvist om huruvida två teckningar var exemplar av fotografiska bilder. HD fann att tecknaren hade använt fotografierna såsom förlaga, i ena fallet mot tecknarens bestridande. HD:s majoritet menade dock att teckningarna bl.a. saknade vissa speciella fotografiska egenskaper i fotografierna. Dessa bestod i ljusskildringen, gråskalan och spelet mellan svart och vitt. Teckningarna hade andra skuggspel och andra kontraster.

HD:s motivering medför att det räcker med mycket små avvikelser i teckningen i förhållande till fotografiet för att teckningen inte skall anses som ett exemplar av den fotografiska bilden. Målet illustrerar tydligt skillnaden mellan det skydd mot kopiering som FotoL ger och det skydd mot plagiat som URL erbjuder. Om tecknaren i målet inte hade haft ett fotografi utan t.ex. en målning som förlaga och saken därmed bedömts enligt URL hade målet säkerligen fått en annan utgång.

5.2 Skyddets subjekt

Enligt 1 § FotoL tillkommer rätten till en fotografisk bild framställaren, fotografen. I prop. 1960:17 (s. 330) säger departementschefen att det "i allmänhet är självklart att såsom fotograf anse den person som manövrerat själva kameran, som »tagit bilden». Om någon annan anvisat eller arrangerat motivet bör detta icke medföra att denne erhåller någon rätt till bilden, eftersom ... rätten icke avser motivet." Enligt en presumtionsregel i 3 § FotoL skall som fotograf anses den vars namn, firma eller allmänt kända signatur på sedvanligt sätt utsätts på exemplar av bilden eller anges då bilden visas offentligt. Regeln överensstämmer nära med motsvarande bestämmelse i 7 § URL. En skillnad är att URL inte tar upp "firma" utan endast namn, pseudonym eller signatur. Att FotoL också nämner "firma" betyder dock inte att inte även fotografirätten alltid ytterst härleds till en fysisk person.

När det gäller beställd bild är det beställaren som har rätten till bilden, om inte annat avtalats (14 § FotoL). Regeln innebär att rätten uppstår hos beställaren, inte att den överlåts till honom.

FotoL skiljer sig väsentligt från URL när det gäller att ange vem som innehar skyddet. Enligt 1 § URL tillkommer skyddet den som har skapat ett litterärt eller konstnärligt verk. Det innebär att alla som har medverkat vid framställningen av ett verk och som därvid har gjort en så självständig skapande insats som 1 § kräver har upphovsrätt till verket. Om flera medverkat till ett verk kan de få gemensam upphovsrätt enligt 6 § URL. Rätten till en fotografisk bild tillkommer enligt nordisk uppfattning däremot bara fotografen. Som nyss nämndes kan personer som arrangerat motiv eller liknande inte få del av fotografirätten. Inte heller en efterföljande medverkan vid mörkrumsarbetet är skyddad enligt FotoL.

Om fotografirätten integreras i URL kommer dessa regler att gälla också för fotografiska verk. Med ett upphovsrättsligt betraktelsesätt kan varje självständigt skapande insats vid tillkomsten av ett fotografi resultera i något som kan bli skyddat. Vid t.ex. reklamfotografering kan det vara så att någon annan än fotografen bestämmer hur bilden skall se ut genom att t.ex. bestämma ljussättningen. Också en skapande insats efteråt i mörkrummet kan ges skydd.

Detta torde emellertid endast i undantagsfall få några praktiska konsekvenser. Det skulle visserligen bli svårt för en bildanvändare att finna ut om någon annan än fotografen har upphovsrätt till en viss bild. Å andra sidan torde det vara främst när det gäller fotografier som framställs på någons uppdrag som andra än fotografen medverkat i bildframställningen på ett upphovsrättsligt relevant sätt. Det innebär bl.a. att om beställaren av en bild medverkat vid framställningen så att han är att anse som medskapare, får han med stöd av 6 § URL möjlighet att kontrollera användningen av bilden. För övrigt torde det i dessa situationer finnas möjlighet att i avtal klargöra rättigheternas fördelning mellan fotograf och andra medskapare. Dessutom är det inom andra konstarter vanligt att konstnären har medhjälpare som utför stora delar av arbetet. Skulptörer har t.ex. ofta hjälp av särskilda personer vid gjutningen av sina verk. En konstnär som skapar en gobeläng anlitar ofta hjälp för vävningen av det färdiga verket. Detta brukar inte förorsaka några upphovsrättsliga tvister och är i varje fall inte något skäl för ett annat betraktelsesätt.

I sammanhanget kan också nämnas att den nyss nämnda presumtionsregeln i 7 § URL är till hjälp i denna situation.

I vissa fall är det inte alldeles naturligt att tänka sig att en fotografisk bild är framställd av en bestämd person. Det gäller t.ex. kameror som är uppsatta på olika platser i bevakningssyfte. Dessa tar bilder antingen mer eller mindre kontinuerligt eller genom att utlösningsmekanismen sätts igång genom fotocell eller liknande anordningar. I det sammanhanget torde den som enligt lagens uttryckssätt "framställer" bilden vara den som bestämmer vilken bild som skall fixeras. Detsamma torde gälla bilder som tas från satelliter. Frågan om vem som skall anses ha den ursprungliga rätten till bilden torde emellertid ha ringa praktisk betydelse, eftersom rätten till sådana bilder i alla praktiska fall torde ha övergått till uppdragsgivare eller arbetsgivare.

6 FÖRSLAG I INTEGRATIONSFRÅGAN

6.1 Inledning

6.1.1 Kapitlets uppläggning

Vi avser att lägga fram förslag om fotografirättens integration i URL. Som en bakgrund till förslaget inleder vi därför detta kapitel med att ange varför en integration enligt vår mening är eftersträvansvärd.

För att en integration skall vara ändamålsenlig bör URL innehålla så få särregler som möjligt om fotografier. Dessutom är det önskvärt att undvika de gränsdragningsproblem som uppkommer om fotografier indelas i olika kategorier. Därför kommer vi att senare i kapitlet att undersöka i vad mån man i ett integrationsförslag kan avvara specialregler för fotografier. Vi kommer där att behandla såväl i vad mån olika kategorier av fotografier behöver särskiljas från varandra som om särregler för fotografier i förhållande till andra konstverk behövs när det gäller rättens innehåll, inskränkningarna i rätten och vissa övriga hänseenden, bl.a. beställda bilder.

6.1.2 Fördelar med en integration

Av såväl praktiska som kulturpolitiska skäl bör enligt vår mening fotografier behandlas som andra konstverk i URL. Det bör inte spela någon roll om en viss bild är ett fotografi eller någon annan typ av konstverk, något som har betydelse när allt fler konstnärer använder sig av fotografier som förlagor eller som element i sina konstverk. En integration leder till en sådan jämställdhet mellan fotografier och konstverk.

Vi har också ansett det vara angeläget att fotografier får ett skydd mot återgivande även *i ändrat skick*. Detta skulle ge kvalificerade fotografer skydd mot att andra, t.ex. tecknare, utan samtycke använder deras fotografier som förlagor för sina alster. Det ovan (avsnitt 5.1.2) relaterade HD-avgörandet NJA 1989 s. 315 visar att FotoL ger ett otillräckligt skydd för fotograferna i

detta avseende, eftersom lagen enligt HD:s mening skall tolkas så restriktivt att det innebär att en teckning kan vara praktiskt taget identisk med ett fotografi utan att vara ett exemplar av det i lagens mening. Vi menar att detta är otillfredsställande. Genom en integration av fotografirätten i URL får fotograferna ett skydd mot sådana åtgärder.

En sådan utvidgning av skyddet för fotografier har också betydelse i en tid när möjligheterna drastiskt ökar att genom datateknik och elektronik, t.ex. genom s.k. "paintbox", snabbt och enkelt förändra bilder.

Också i andra sammanhang skulle ett skydd mot eftergörande, dvs. plagiat, få betydelse: I det danska betänkandet anförs att det utgör ett välbehövligt tillskott i skyddet för konstnärligt arbetande fotografer. Det kan också ha stor ekonomisk betydelse t.ex. för reklambyråer som, om de förvärvat rättigheterna till en bild, kan förhindra att andra byråer "snyltar" på deras skapande insatser. Det utökade skyddet hindrar också en illojal utnyttjare att göra ändring i en bild bara för att sedan kunna hävda att det inte är fråga om exemplarframställning av den ursprungliga bilden när han mångfaldigar sin ändrade bild.

Till de skäl som talar för en integration hör bl.a. att det är praktiskt för en utnyttjare att samma regler om skydd gäller för text och bild när dessa förekommer tillsammans. Detta är fallet t.ex. i illustrerade böcker eller när en journalist och en fotograf tillsammans skickas ut på ett uppdrag.

Det kan vidare förutsättas att den tekniska utvecklingen kommer att medföra nya sätt för bildskapande med hjälp av datorteknik, nya typer av strålning och liknande. Detta innebär att det uppkommer allt fler fall där det är svårt att bara genom att betrakta en bild avgöra om den tillkommit genom fotografi (eller därmed jämförligt förfarande) eller inte.

För närvarande råder det paradoxala rättsläget att en skissartad teckning, som en fotograf gör inför ett planerat fotografi, får skydd enligt URL i fotografens livstid och femtio år därefter. Det färdiga fotografiet får däremot bara det mer begränsade skyddet enligt FotoL, som dessutom enligt huvudregeln inte varar i mer än tjugofem år efter framställningsåret. Detta bör enligt vår mening rättas till. Det sker genom en integration.

6.2 Behövs särskilda regler för olika kategorier av fotografier?

6.2.1 Inledning

Innan vi går in på att undersöka i vad mån URL:s regler utan ändringar kan tillämpas på fotografier skall vi något beröra om det finns något skäl att skilja på olika slag av fotografier. Så har man ju gjort t.ex. i den tyska lagen och i de danska och norska integrationsförslagen. Det gäller här dels skyddstiden, dels vem som är innehavare av rätten. Vi börjar med skyddstiden och tar därvid också upp frågan om skyddstiden för fotografier bör förlängas oavsett fotografirättens placering i rättssystemet.

6.2.2 Skyddstiden

Om man godtar det resonemang som tidigare redovisats (se ovan avsnitt 5.1.2) förts om olika fotografiers olika skyddsomfång förefaller det som om det inte är nödvändigt av s.a.s. upphovsrättsteoretiska skäl särskilja fotografiska verk från övriga fotografier. Det behovet uppkommer först om man av något skäl inte vill ge lika omfattande skydd åt alla slags fotografier. Så har man i Västtyskland inte varit villig att ge alla fotografier samma skyddstid. Där indelas fotografier i inte mindre än tre kategorier i skyddstidshänseende, nämligen fotografiska verk, som är skyddade under lika lång tid som andra upphovsrättsliga verk, dvs. i femtio år efter upphovsmannens död, fotografier som utgör historiska dokument, som är skyddade i femtio år efter framställningsåret, och slutligen övriga fotografier, som är skyddade i tjugofem år efter framställningsåret.

Om den vanliga skyddstiden enligt URL skulle komma att gälla för alla fotografier innebär det inte någon ändring för de konstnärliga eller vetenskapliga fotografierna, eftersom dessa redan enligt gällande rätt skyddas i femtio år efter fotografens dödsår. För alla triviala fotografier har en utökad skyddstid heller inte någon betydelse, eftersom de vanligen inte är efterfrågade, och deras skyddsomfång dessutom är så litet. Ändringen får alltså praktisk betydelse bara för de fotografier som inte är konstnärliga eller vetenskapliga men som har ett marknadsvärde. För dessa fotografier är nuvarande skyddstid, tjugofem år efter framställningsåret, så kort att för åtskilliga av dem utslocknar rätten mitt under fotografens yrkesverksamma liv.

De danska, finska och norska utredningarna har alla lagt fram förslag om förlängning av skyddstiden.

En sådan förlängning skulle visserligen betyda ökade kostnader för bildanvändarna och något ökat besvär eftersom en större del av de intressanta bilderna kommer att vara skyddade. Bl.a. på grundval av en mindre enkät har vi dock fått intrycket att den ekonomiska betydelsen för användarna inte blir så stor, eftersom handeln med gamla fotografier representerar endast en mindre del av omsättningen på detta område. Inte heller torde en skyddstidsförlängning medföra avgörande praktiska svårigheter med själva bildhanteringen, bestående däri att det skulle vara svårt att få tag i rättighetshavaren; bilder av den typ som det här är fråga om är vanligen väl kända och klara ur rättighetssynpunkt, dvs. rätten till dem innehas eller administreras genom bildbyråer och liknande. Fotografier av detta slag är för övrigt ofta utbytbara; om en bild som exempelvis en tidning önskar använda visar sig vara oklar från rättighetssynpunkt, går det oftast att för samma syfte hitta en annan till vilken rätten är klar och kan förvärvas av tidningen.

Vi har emellertid under utredningsarbetet förstått att en förlängning av skyddstiden kommer att innebära ökade svårigheter på ett särskilt område, nämligen beträffande de fotografier som finns i museers och arkivs samlingar. Dessa svårigheter finns emellertid redan enligt gällande regler och är därför inte skäl nog att avstå från en förlängning av skyddstiden för fotografier. Vi kommer att ta upp frågan om behandlingen av dessa fotografier i avsnitt 6.5.

När vi i vårt andra delbetänkande föreslog en förlängning av skyddstiden för de s.k. närstående rättigheterna, framhöll vi att en skyddstidsförlängning bl.a. syftar till att ge rättighetshavarna vissa ekonomiska fördelar och att dessa måste betalas av någon. Liksom på den egentliga upphovsrättens område bör utnyttjarnas ekonomiska intressen inte tillmätas avgörande betydelse vid bestämningen av skyddstiden.

Med vår angivna utgångspunkt att en förlängning av skyddstiden till femtio år efter upphovsmannens död bara får praktisk betydelse för ett förhållandevis begränsat antal fotografier, anser vi att det inte behövs någon särregel för något särskilt slag av fotografier, dvs. vi anser inte att fotografier *av skyddstidsskäl* behöver indelas i kategorier.

Vår uppfattning är därför att gällande skyddstidsreglering i URL passar även fotografier. Däri ligger också att skyddstiden primärt bör räknas från upphovsmannens död. Att, såsom enligt gällande huvudregel i FotoL, räkna skyddstiden från framställningsåret skulle innebära att skyddet försämrades för de konstnärliga och vetenskapliga fotografierna. Valet av utgångspunkt för skyddstiden bör göras i första hand för att tillgodose de konstnärligt högtstående fotografiernas behov. Även beträffande de anonyma verken och dem som offentliggjorts under signatur eller pseudonym kan bestämmelserna i URL (44 §) gälla för fotografier. En bestämmelse av detta innehåll finns redan i 15 § tredje stycket FotoL när det gäller de konstnärliga eller vetenskapliga fotografierna.

6.2.3 Särregel om vem som är innehavare till rätten?

Såsom nämnts (se ovan, avsnitt 2) tillkommer i alla de nordiska länderna (utom Island) rätten till fotografisk bild den som framställt bilden. I både det danska och det norska integrationsförslaget har intagits en sådan regel för de "övriga bilderna". Skyddet för dessa bilder har utformats som ett kompletterande skydd, dvs. ett fotografi har alltid det särskilda skyddet enligt de föreslagna bestämmelserna därom i lagens femte kapitel, men om fotografiet är att anse som ett verk har det dessutom det fullständiga upphovsrättsliga skyddet. Denna konstruktion har valts bl.a. med hänvisning till att det är tänkbart att fotografen vid tillämpning av upphovsrättslagarnas regler om vem rätten tillkommer kanske inte anses vara ens medskapare till bilden, om den är ett fotografiskt verk. I den situationen anser den danska och den norska utredningen att det vore olämpligt att fotografen inte fick åtminstone det skydd som tillkommer icke-verk enligt förslagen. Också den tyska lagen har en särregel för "Lichtbilder" av detta innehåll.

Vi anser däremot att en sådan särregel är överflödig. Beträffande de mer triviala fotografier det här är fråga om kan man normalt knappast föreställa sig att någon annan än fotografen är att anse som bildens skapare.

Vi anser således att det inte finns något behov av särregler för något särskilt slag av fotografier, vare sig beträffande skyddstiden eller beträffande vem som är innehavare till rätten.

6.2.4 Lagteknisk lösning

Det kan hävdas att, om fotografirätten integreras i URL, måste fotografier ändå av teoretiska skäl indelas i verk och övriga bilder. Då skulle fotografiska verk få skydd genom reglerna i 1 och 2 kap. URL medan skyddet för de övriga bilderna skulle inordnas i 5 kap URL. Genom hänvisningar till reglerna i 1 och 2 kap. skulle de "övriga bilderna" få alldeles samma skydd som verken. Meningen med detta skulle vara att undvika att verksbegreppet kontamineras. Det har nämligen hävdats att om alla fotografier skyddas som verk kan det innebära att verkshöjden beträffande andra typer av alster kan påverkas. Beträffande vissa slag av industriell fotografering eller annan fotografering som saknar individuell prägel, har det även hävdats att det vore naturligare att inordna skyddet bland de närstående rättigheterna i 5 kap. Det gäller t.ex. satellitfotografering och sådan fotografering som bara syftar till att avbilda tekniska detaljer.

Vi finner emellertid att de praktiska fördelarna med att slippa kategoriindelningen av fotografier är så stora att man kan överse med dessa betänkligheter. Det resonemang vi fört i avsnitt 5.1.2 leder till att varje fotografisk bild (som inte är en ren kopia av en annan fotografisk bild) skall åtnjuta samma skydd enligt URL. Vi anser också att det är möjligt att i lagen genomföra denna nyordning utan att det skall behöva ha något inflytande på andra verkskategorier.

Det grundläggande är att FotoL upphävs och att undantaget för fotografisk bild i 10 § tas bort. De fotografiska bilder som är att betrakta som verk får därmed automatiskt skydd enligt URL, eftersom de är alster av bildkonst som ingår i uppräkningen i 1 § första stycket.

Sedan kan finnas olika meningar om hur man skall åstadkomma att *alla* fotografier skall få skydd enligt URL.

Ett sätt är att inte göra någon ytterligare lagändring än den nyss nämnda, men att i motiven uttala att avsikten är att alla fotografiska bilder (som inte är kopior av andra fotografiska bilder) är att anse som verk i lagens mening. Det skulle i och för sig vara tillräckligt för att alla fotografier skulle behandlas lika i URL.

Vi finner emellertid att en så genomgripande ändring av fotografirättens ställning och innehåll, som vårt förslag innebär, måste komma till uttryck i lagtexten. Därför, men även för att undvika en kontamination av verksbegreppet för andra kategorier av verk, föreslår vi att 1 § URL förses med ett nytt tredje stycke av följande lydelse: *Vad i denna lag föreskrivs om upphovsrätt till konstverk och andra alster av bildkonst gäller även i fråga om fotografisk bild, oavsett om bilden utgör verk eller inte.* Resonemanget bakom tillägget är följande.

I 1 § URL sägs att den som skapar ett *verk* har upphovsrätt till verket. I paragrafens uppräkning av olika verkskategorier ingår bl.a. alster av bildkonst. Om undantaget för fotografier i 10 § tas bort får därigenom, som nämnts, de fotografier *som är verk* upphovsrättsligt skydd. Det föreslagna nya stycket innebär emellertid att när det gäller fotografiska bilder är det utan betydelse om en viss bild är verk eller inte; den skall under alla omständigheter åtnjuta det skydd enligt URL som ges till alla verk. Genom att införa denna regel markeras också att detta är en specialregel för fotografiska bilder som inte skall påverka bedömningen av verkshöjd för andra kategorier av verk.

En invändning som kan riktas mot den föreslagna regleringen är att den är onödig på det sättet att den ger fotografiska verk skydd på två ställen, dels såsom verk som utgör alster av bildkonst enligt första stycket, dels genom specialregeln om fotografiska bilder i tredje stycket. Vi finner emellertid att den föreslagna bestämmelsen är ändamålsenlig just därför att den inte skiljer ut de fotografiska verken från övriga fotografiska bilder. Ett av huvudmålen med vårt förslag är att alla fotografier skall ha samma skydd och att därför verkshöjdsbestämningen inte skall ha någon betydelse för dem.

I URL används begreppet "konstverk" som en sammanfattande beteckning på det som i 1 § kallas "verk som utgör alster av bildkonst, byggnadskonst eller brukskonst". Det föreslagna nya stycket i 1 § klargör också att det förhåller sig på det sättet. Det blir vidare klart att fotografiska bilder i URL skall behandlas som alster av bildkonst och att därigenom lagens bestämmelser om konstverk kommer att gälla alla fotografiska bilder.

Med dessa grundläggande ändringar i 1 kap. URL uppnås det mål vi anser väsentligast, nämligen att *alla* fotografier skall komma i åtnjutande av skydd enligt URL och att alla fotografier skall behandlas lika i lagen. Det är därför vid tillämpningen av den

lag vi föreslagit likgiltigt om de är verk eller inte. Regleringen innebär vidare att varje fotografi kommer att få det skydd som det behöver: Fotografier skiljer sig från alster av andra konstarter därigenom att också en trivial bild kan få ett historiskt intresse och ett marknadsvärde, t.ex. ett amatörfotografi av en sedermera känd person som barn eller av en händelse som senare visar sig ha historisk betydelse. En sådan bild får genom den föreslagna regleringen ett skydd som inskränker sig till det den har enligt gällande FotoL, dvs. skydd mot kopiering och offentlig visning samt mot spridning av olovligt framställda exemplar. Att skyddet inte blir mer omfattande än så beror, såsom vi utvecklat i avsnitt 5.1.2, på att bildens skyddsomfång är så litet. Det innebär att ett sådant fotografi inte kan bli föremål för bearbetning i den mening som avses i 2 § första stycket URL, eftersom varje förändring av det medför att det uppstår en ny bild. Ett sådant fotografi har emellertid inte heller något behov av ett skydd mot bearbetning eller plagiat. Ju mer kvalificerat fotografiet är, dvs. ju mer särpräglat det är i fråga om det sätt på vilket motivet framträder i bilden, desto större blir dess skyddsomfång och desto mer blir bilden också skyddad mot bearbetning, i samma mån som det ursprungliga fotografiet kan igenkännas i en bearbetning. Därmed får t.ex. ett konstnärligt fotografi skydd mot att en tecknare använder det som förlaga, eller en särpräglad reklambild skydd mot plagiat.

Även om nu i och med dessa ändringar fotografier kommer att behandlas som konstverk i URL är det tänkbart att det behövs specialbestämmelser för fotografier i URL. I den fortsatta framställningen skall vi undersöka i vad mån det är nödvändigt, till en början när det gäller rättens innehåll och inskränkningarna i rätten.

6.3 Behövs särregler när det gäller rättens innehåll?

En betydelsefull skillnad i URL:s och FotoL:s utformning av upphovsrättens resp. fotografirättens innehåll består i att upphovsrätten skyddar verket inte bara i ursprungligt utan också i ändrat skick. Om man låter 2 § URL också gälla för fotografier kommer alltså skyddet för dem att också gälla fotografier i ändrat skick. Vi har tidigare (se ovan, avsnitt 6.1.2) angett vad denna utvidgning av skyddet innebär och skall här därför inte närmare behandla det. Däremot skall här behandlas övriga paragrafer i 1 kap URL om rättens innehåll och vi kommer därvid att

undersöka om dessa behöver kompletteras med särregler för fotografier.

Rätten att göra verket tillgängligt för allmänheten är olika utformad i FotoL och URL. FotoL ger bara rätt till visning, medan URL också anger framförande och spridning. Framförande är inte aktuellt när det gäller fotografiska bilder. Det är däremot spridning. Därmed menas huvudsakligen utbud av exemplar till försäljning, uthyrning eller utlåning. Det danska integrationsförslaget ger spridningsrätt även till fotograferna, medan den norska utredningen anser att undantagen från en sådan rätt skulle behöva bli så omfattande att den skulle bli illusorisk och bara i onödan komplicera lagen. Skillnaden i rättsläget blir inte stor vare sig man följer den danska eller den norska förebilden. Vår utgångspunkt är, som tidigare nämnts, att inte stifta särskilda regler för fotografier annat än där det är nödvändigt. Vi föreslår därför att uppräkningen i 2 § URL av vad upphovsrätten innefattar inte skall innehålla någon specialregel för fotografier.

När det gäller den ideella rätten finns i FotoL ingen motsvarighet till tredje stycket i 3 § URL. Däri stadgas att upphovsmannen kan efterge sin ideella rätt till verket bara såvitt gäller en till art och omfattning begränsad användning av verket. Vi kan - liksom den danska och den norska utredningenkommittén - inte finna något skäl att inte låta den bestämmelsen gälla även för fotografier.

Även beträffande övriga paragrafer om rättens innehåll i 1 kap. URL har det danska och det norska förslaget undvikit att ge särregler för fotografier. Här följer en kort redogörelse för vad dessa bestämmelser innehåller.

Det gäller till en början 4 § URL om bearbetares rätt. Enligt den bestämmelsen har den som bearbetat ett verk eller överfört det till en annan konstart upphovsrätt till verket i den gestalten men han får inte förfoga över verket i strid med upphovsrätten till originalverket. (Detta gäller alltså om man i bearbetningen igenkänner originalverket. Om någon i fri anslutning till ett verk åstadkommer ett nytt och självständigt verk är hans upphovsrätt inte beroende av rätten till originalverket, 4 § andra stycket.) En sådan bestämmelse torde vara ändamålsenlig för fotografier. Den skulle t.ex. medföra att det för en collagemakare rättsligt sett inte skulle ha någon betydelse om han utgår från fotografier eller andra konstverk.

Inte heller kan det finnas några skäl att inte låta 5 § URL om rätten att framställa samlingsverk gälla också alla fotografiska bilder. 6 § URL behandlar upphovsrätten till verk som har två eller flera upphovsmän i de fall där dessas bidrag inte kan särskiljas. Upphovsrätten tillkommer dem då gemensamt. Som framgår av vad som anfördes om saken i avsnittet om skyddets subjekt (se ovan, avsnitt 5.2) kan det vara ändamålsenligt att den bestämmelsen görs tillämplig på fotografier, då den möjliggör ett mer individualiserat betraktelsesätt när det gäller att avgöra vem som är upphovsman.

7 § URL innehåller presumtionsregler om vem som skall anses som ett verks upphovsman. Den är snarlik motsvarande bestämmelse i 3 § FotoL och kan utan vidare göras tillämplig på fotografier.

8 § URL ger legaldefinitioner av "offentliggörande" och "utgivning". Också dessa kan göras tillämpliga på fotografiska bilder. FotoL innehåller för närvarande en definition av offentliggörande men inte av utgivning, trots att även det begreppet används i lagen.

Slutligen är det inte heller något hinder att låta 9 § URL gälla för alla fotografiska bilder. Redan i gällande lag (12 § andra stycket FotoL) hänvisas till bestämmelserna i 9 § (och 24 §) URL om upphovsrätten till allmänna handlingar.

Vår mening är alltså att reglerna om rättens innehåll i första kapitlet URL utan vidare kan göras tillämpliga på fotografier.

Härefter övergår vi till att undersöka om det finns något behov av specialregler när det gäller inskränkningarna i rätten, som finns i 2 kap. URL.

6.4 Behövs särregler för fotografier i 2 kap. URL?

6.4.1 Inledning

Jämförelsen av inskränkningsbestämmelserna i FotoL och URL (se ovan, avsnitt 2.3) visar att de skiljer sig på sex punkter:

- Återgivande i kritisk eller vetenskaplig framställning eller i samband med dagshändelse (p. 3 i jämförelsen i avsnitt 2.3).
- Antologiregeln (p. 4).
- Avtalslicensregeln för radio- och TV-företag (p. 7).
- Regeln om konsumtion av rätten till spridda exemplar (p. 9).
- Enskilt bruk (p. 1).
- Rättsvården och den allmänna säkerheten (p. 11).

Av dessa sex punkter kommer de fyra första att behandlas i betänkandets andra del som innehåller en översyn av bestämmelserna i 2 kap. URL. Här skall endast kort anmärkas vad de förslag vid där lämnar går ut på.

När det gäller *återgivande i kritisk eller vetenskaplig framställning m.m.* föreslår vi (se Del II, avsnitt 5.7.1) att det uttryckligen sägs att citaträtten enligt 14 § första stycket inte gäller konstverk. Dessutom föreslår vi att reglerna om återgivning i kritisk eller vertenskaplig framställning och återgivning i samband med dagshändelse förs samman i 14 § andra stycket. Det medför att ett offentliggjort konstverk, på samma villkor som anges i första stycket (dvs. i överensstämmelse med god sed och i den omfattning som betingas av ändamålet), får avbildas (1) i kritisk eller vetenskaplig framställning om det sker till belysning av texten och (2) i tidning eller tidskrift vid redogörelse för dagshändelse, om konstverket inte har tillkommit för att återges i dylik publikation. Dessa bestämmelser kommer således att gälla också fotografier.

Beträffande *antologiregeln* föreslår vi (se Del II, avsnitt 7.8.1) dels att tvångslicensen ändras till en avtalslicens, dels att rätten bara skall gälla antologier för skolbruk, inte för gudstjänst. Också den regeln skulle komma att omfatta fotografier.

Vårt förslag angående *avtalslicensregeln* till förmån för radio- och TV-företag (se Del II, avsnitt 12.6.1) innebär att bestämmelsen skall gälla också konstverk. En integration medför därför för fotografiernas del att den gällande tvångslicensen ändras till en avtalslicens.

Såvitt avser *konsumtionsregeln* har framgått av beskrivningen ovan (se avsnitt 2.3, p. 9) att regleringen i 25 § URL skulle medföra en större inskränkning i fotografens rätt än vad han för närvarande vidkännes enligt 10 § FotoL.

Återstående punkter, dvs. om exemplarframställning för enskilt bruk och för bruk i rättsvårdens och den allmänna säkerhetens intresse, skall behandlas i det följande.

Dessutom skall vi i detta sammanhang ta upp en annan fråga som väckts under utredningens gång, nämligen arkivs och museers svårigheter med fotografier som finns i deras samlingar. Ett förslag till lösning i detta hänseende redovisas nedan (se avsnitt 6.5).

6.4.2 Enskilt bruk

Enligt 5 § FotoL gäller rätten att för enskilt bruk framställa enstaka exemplar av fotografiska bilder *alla* sådana bilder, alltså inte bara offentliggjorda, såsom enligt motsvarande bestämmelse i 11 § URL. De skäl som auktorrättskommittén angav för denna skillnad var helt kort att i fråga om fotografier var "offentliggörande inte något regelmässigt och normalt, och en inskränkning av den enskildes kopieringsrätt till enbart offentliggjorda fotografier skulle draga alltför snäva gränser för denna" (SOU 1956:25 s. 475).

Med instämmande i vad den danska utredningen uttalat finner vi att argumenteringen kan kritiseras på två punkter. För det första är den legala definitionen i 4 § FotoL av när ett fotografi är offentliggjort så vid att huvudparten av de bilder som har intresse från informations- eller studiesynpunkt täcks därav. För det andra kan fotografier som inte offentliggjorts ha ett särskilt skyddsbehov. Det kan t.ex. gälla förarbeten till särskilt komplicerade fotografier eller fotografier från privatlivet. Kopiering av sådana bilder bör vara beroende av fotografens samtycke. Det är också tydligt att gällande rätt i första hand tar sikte på den stora mängd fotografier som kommer till stånd utan anspråk på att de skall ha någon individuell särprägel. Utformningen av 5 § FotoL är ett exempel på ett försök att enhetligt reglera alla fotografier oberoende av art och kvalitet. Enligt vår mening bör lagstiftaren rikta in intresset på de kvalificerade fotografierna. Då kan det sättas i fråga om allmänhetens intresse av att kunna utnyttja icke offentliggjorda fotografier bör ges försteg framför fotografens rättigheter. Detta gäller naturligtvis i särskilt hög grad vid en integration av fotografierna i URL. Det finns enligt vår mening inte skäl att på denna punkt ge specialregler för fotografier i 11 § URL.

Vi har tidigare under utredningsarbetet lagt fram förslag till ändringar i 11 § URL. Vi har bl.a. i vårt andra delbetänkande (SOU 1983:65) föreslagit att förbudet mot att anlita annan vid exemplarframställning för enskilt bruk skall utvidgas till att omfatta ytterligare verkskategorier, såsom filmverk. Vi har också, senast i vårt fjärde delbetänkande (SOU 1988:31), föreslagit en viss begränsning av det tillåtna området för enskilt bruk. Vi får i denna del hänvisa till vad vi anfört i dessa betänkanden.

Enligt gällande lydelse av 11 § andra stycket URL är det inte tillåtet att för eget bruk låta annan framställa bruksföremål eller skulptur eller genom konstnärligt förfarande efterbilda annat konstverk, ej heller rätt att utföra byggnadsverk. När det gäller tillämpningen av denna bestämmelse på fotografiska bilder bör det måhända påpekas att normal fotokemisk framställning av positiva bilder från fotografiska negativ och som inte innebär ett individuellt manipulerande med den positiva bilden inte kan anses utgöra *konstnärligt förfarande* i paragrafens mening.

6.4.3 Rättsvården och den allmänna säkerheten

Den danska utredningen föreslår att rätten att utnyttja fotografisk bild i rättsvårdens intresse skall utvidgas till att gälla alla verk. Utredningen anför som skäl att det är tänkbart att exempelvis teckningar eller dagboksanteckningar kan ha bevisvärde. Den föreslagna bestämmelsen skulle gälla även verk som inte offentliggjorts. Visserligen, fortsätter utredningen, finns inte något uttryckligt stöd i Bernkonventionen för en sådan bestämmelse, i det att artikel 2 fjärde stycket handlar om *officiella texter* på lagstiftningens, förvaltningens och rättsskipningens område och därmed inte innefattar handlingar som getts in under rättegången. Här bör det emellertid, enligt utredningen, kunna vara fråga om en begränsning som har stöd i den generella rätten till att införa vissa snävare begränsningar i nationella och sociala syften. Den danska utredningen har utelämnat den särskilda regeln om utnyttjande av fotografier i den allmänna säkerhetens intresse, eftersom ett uttryckligt undantag i detta hänseende inte torde vara nödvändigt. Vidare föreslår utredningen att det uttryckligen stadgas att rätten att återge sådana verk utanför rättegången (retshandlingen) beror av i övrigt gällande regler.

Vi har under utredningsarbetet inte funnit något behov av en sådan utvidgning av bestämmelsen till andra verk än fotografier. Den inger dessutom betänkligheter från integritetsynpunkt. Vi

föreslår därför att nuvarande regel i 12 § första stycket FotoL överflyttas oförändrad till URL och där inpassas som ett nytt stycke i 24 §. Placeringen överensstämmer med det danska förslagets.

6.5 Behövs särregel för fotografier i arkivs och museers samlingar?

6.5.1 Problemställningen

I många svenska museer finns stora arkiv med fotografiska bilder. Så har t.ex. Nordiska museet omkring 1,5 milj. bilder. Stora samlingar finns också hos Stockholms stadsmuseum och flera andra museer. Även hos vissa arkiv finns stora samlingar. Det gäller de statliga riksarkivet och landsarkiven men även folkrörelsearkiv och vissa arkiv inom näringslivet.

Bilderna har kommit till museer och arkiv både som resultat av medveten insamling och på grund av mera slumpartade omständigheter; museer och arkiv har tagit hand om åtskilliga "herrelösa" arkiv från t.ex. nedlagda tidningar. Antalet bilder ökar för varje år.

För dessa fotografier gäller att uppgift om fotograf ofta saknas. Om sådan uppgift finns är det vanligen svårt att utan betydande insatser ta reda på om fotografen lever och, om han är död, nå hans arvingar, som dessutom kan vara många. I endast ett fåtal fall finns uttryckliga avtal mellan rättighetshavaren och museet[1] om på vilket sätt museet får använda fotografiet.

Sammantaget är det beträffande en stor del av dessa bilder i praktiken omöjligt att leta upp den eller dem som har rättigheterna till dem. Detta gäller redan med gällande skyddstid, dvs. tjugofem år efter framställningsåret. Problemen blir än större om skyddstiden förlängs till femtio år efter fotografens död. En sådan förlängning skulle innebära att ytterligare ett stort antal fotografier inte kan publiceras, varken i vetenskapliga eller i

---

[1] För att förenkla framställningen betecknar i detta avsnitt "museer" både museer och arkiv.

andra sammanhang, eftersom museerna inte har någon exemplarframställningsrätt till dem.

Om fotografirätten integreras i URL kommer, som vi nämnt, dess bestämmelser om konstverk att också gälla fotografier. Om ingen specialbestämmelse för fotografier i arkivs och museers samlingar införs, kommer följande att gälla.

De fotografier som museer fått hand om och katalogiserat så att de är tillgängliga för allmänheten är i 8 § URL:s mening *offentliggjorda*. Museet kan därför med stöd av 25 § första stycket URL ställa ut dem eller visa dem på annat sätt än genom film eller i television. Enligt samma paragrafs tredje stycke får fotografiet också avbildas i katalog över samlingen eller meddelande om utställningen.

Museets möjligheter att utan stöd av avtal med rättighetshavaren framställa exemplar av fotografier i sina samlingar är begränsade. Enligt 12 § URL får museer och arkiv, med regeringens tillstånd och på där närmare angivna villkor, för sin verksamhet framställa exemplar av verk genom fotografi. Regleringen går ut på att skydda originalexemplaren av bl.a. fotografiska bilder och ger därför museerna en viss rätt till exemplarframställning. En närmare beskrivning av regleringen såvitt gäller arkiv finns nedan i andra delen av detta betänkande (se Del II, avsnitt 3.2).

Om en person för enskilt bruk vill ha en egen kopia av ett fotografi som finns i ett museum kan han be att museet hjälper honom med att framställa den.

Om någon för annat ändamål än enskilt bruk vill ha en kopia av ett fotografi som finns i ett museum, kan museet vara behjälpligt endast i den mån museet har förvärvat någon exemplarframställningsrätt genom avtal med rättighetshavaren. Avtalet måste förmodligen vara uttryckligt; att en rättighetshavare lämnar ett fotografi till ett museum kan knappast i sig anses innebära att han också har överlåtit exemplarframställningsrätten eller någon del av den.

Sammanfattningsvis ger gällande rätt museerna en mycket begränsad rätt att framställa exemplar av fotografier i museets besittning. Museet får däremot fritt visa fotografierna på utställningar och i liknande sammanhang.

6.5.2 Förslag till en avtalslicenslösning

Från museihåll har anmälts ett stort intresse av att fotografier som museer har i sina samlingar kan göras tillgängliga för allmänheten. För att detta skall kunna åstadkommas i önskad utsträckning önskar museer inte bara en rätt att ställa ut eller på annat sätt visa fotografier utan även en rätt att kunna framställa exemplar av fotografier som finns i deras samlingar. Det gäller för vetenskapliga och kulturella men även kommersiella ändamål. Detta förfogande över exemplarframställningsrätten vill museerna kunna utöva utan att behöva lägga ner orimliga resurser på att för varje enskilt fotografi leta reda på rättighetshavaren. Problemet finns redan i dag men det kommer att förvärras om lagen ändras så att skyddet återuppväcks för de fotografier som tillkommit mellan femtio och tjugofem år före lagändringens ikraftträdande. Om ingen åtgärd vidtas kommer de praktiska svårigheterna med rättighetsklarering att lägga en död hand över stora delar av fotografisamlingarna.

Mot museernas intresse av att kunna framställa exemplar av fotografier måste ställas fotografernas intresse av att kunna motsätta sig att museer utan deras medverkan tjänar pengar på deras produkter och uppträder som andra bildbyråer, särskilt om det sker i konkurrens med deras eget utnyttjande av bilden.

Det skulle kunna övervägas att behålla den kortare skyddstiden för den typ av fotografier som är av intresse. En sådan lösning är dock olämplig av två skäl. Dels skulle den medföra att fotografier alltjämt skulle indelas i olika kategorier, något som har betydande praktiska nackdelar såsom vi har utvecklat tidigare i detta avsnitt. Dels skulle det endast i begränsad utsträckning lösa museernas problem, vilka är betydande redan med gällande skyddstid. Lösningen får enligt vår mening sökas efter andra vägar.

Situationen med många rättighetshavare och ett stort antal utnyttjanden av förhållandevis få institutioner påminner om t.ex. skolkopieringen som ju lösts genom en avtalslicens, 15 a § URL. Den bestämmelsen ger skolorna rätt till exemplarframställning genom ett avtal mellan dem och upphovsmannaorganisationerna, ett avtal som genom lagregeln får licensverkan gentemot de upphovsmän som inte är medlemmar av organisationerna.

Den inskränkning i upphovsrätten som här övervägs måste överensstämma med våra konventionsåtaganden, närmast

artikel 9.2 i Bernkonventionen. Den innebär att inskränkningar i exemplarframställningsrätten bara får avse vissa särskilda fall under förutsättning att mångfaldigandet inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmännens legitima intressen. Detta torde i förevarande fall innebära att en inskränkning som avser fotografier i museer och arkiv är ett "visst särskilt fall", men att en rätt att framställa exemplar av fotografier för alla ändamål, inklusive kommersiella, är oförenlig med artikelns övriga villkor. Däremot kan hävdas att en avtalslicensbestämmelse som begränsas till att ge museerna rätt att framställa exemplar av fotografier för vetenskapliga ändamål eller för forskning inte skulle göra intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräkta på upphovsmännens legitima intressen.

En sådan avtalslicensbestämmelse bör ge besked i följande avseenden.

1. *Vilka fotografier bör omfattas?* Bestämmelsen bör omfatta alla fotografier som finns i de berörda museernas och arkivens samlingar, och som inte museet förvärvat genom avtal med fotografen och där särskilda villkor för museets exemplarframställningsrätt stipulerats. I sådana fall gäller självfallet det individuella avtalet framför det kollektiva avtalet. Därigenom har fotografen inlagt veto mot att licensordningen tillämpas beträffande hans alster.

2. *Vilka typer av utnyttjanden bör omfattas?* Museet skall i varje fall inte ha rätt att i kommersiellt syfte framställa exemplar av bilder i sina samlingar. Syftet skall vara vad som kan beskrivas som "för vetenskapligt ändamål eller för forskningsändamål". Inom den ramen kan det vara fråga om t.ex. illustrationer i böcker eller på annat mer fristående sätt. Bestämmelsen är avsedd att ge möjlighet till en mer omfattande exemplarframställningsrätt än den som grundar sig på 14 § andra stycket URL och som ju i gällande lydelse förutsätter att återgivningen sker i anslutning till texten. Enligt vårt förslag skall bestämmelsen också preciseras på så sätt att återgivande endast får ske "till belysning av texten" (se Del III, avsnitt 1.5.5).

3. *Vilka skall vara avtalsparter?* Eftersom avtalslicensbestämmelsen är avsedd att ge museer och arkiv en tämligen omfattande rätt att framställa exemplar av fotografier, kan inte vilka museer eller arkiv som helst tillerkännas rätten

att sluta avtal. Det bör ankomma på regeringen att bestämma vilka museer eller arkiv som kan komma i fråga. Rätten bör inskränkas till sådana museer eller arkiv som verkligen behöver den, nämligen sådana som har mycket stora samlingar av fotografier, där rättighetshavaren är okänd och det är oklart vilken rätt till bilden som museet har. Det bör däremot inte ha någon betydelse om museet eller arkivet är i offentlig ägo eller inte. De angivna kriterierna innebär att t.ex. tidningsarkiv inte bör ha denna rätt även om de innehåller stora mängder fotografier. Dessa är vanligen köpta av tidningen eller tagna av anställda fotografer, dvs. rättighetshavaren bör sällan vara okänd.

På rättighetshavarsidan bör på samma sätt som i andra avtalslicensbestämmelser rätten att sluta avtal anförtros organisationer som företräder ett flertal upphovsmän på området. På denna punkt kan det möjligen invändas att dessa organisationer inte är representativa när det gäller de fotografier som finns i arkiv och museer. Dessa är endast i begränsad omfattning framställda av medlemmar i någon av fotograforganisationerna, utan är till stor del tagna av andra än yrkesfotografer. Dessutom är det så på detta område, jämfört med andra områden som reglerats genom avtalslicens, att också alster av icke-yrkesverksamma eller amatörer har en stor efterfrågan; på t.ex. skolkopieringsområdet förekommer det sällan att andra än yrkesförfattares alster kopieras. Emellertid är fotograforganisationerna representativa för de fotografer som lever på sitt bildframställande och som därför är i behov av skydd vid en lagreglering av det föreslagna slaget. Därför finner vi att det är försvarbart att låta de organisationer som företräder yrkesfotografer kunna vara part i det licensutlösande avtalet, trots att de egentligen inte företräder alla de fotografer vars alster kan komma i fråga. Genom att införa ordet "yrkesverksamma" i lagtexten har vi markerat att det räcker med att organisationen är representativ för de *yrkesverksamma* för att avtalet skall få licensverkan även gentemot övriga fotografer eller andra rättighetshavare.

Mot den föreslagna ordningen kan invändas att den i större utsträckning än när det gäller avtalslicenser på andra områden kommer att innebära att pengar kommer att betalas in till-organisationer, eller till en av dem förvaltad fond, utan att pengarna någonsin kommer att nå den berörda rättighetshavaren. Det är dock en oundgänglig följd, eftersom avsikten med regle-

ringen är att skapa en viss möjlighet för museerna att utnyttja fotografier utan känd rättighetshavare eller, med andra ord, att åtminstone delvis lyfta bort den döda handen från samlingarna.

Vår uppfattning är alltså att en på detta sätt begränsad bestämmelse överensstämmer med våra konventionsåtaganden men att bestämmelsen heller inte kan göras mer omfattande än så. Vi föreslår därför att en bestämmelse av detta innehåll införs som ett nytt stycke i 12 § URL. Angående övriga föreslagna ändringar i 12 § hänvisas till våra överväganden i andra delen av betänkandet (se avsnitt 3.8).

Om museerna vill ha en mer vidsträckt exemplarframställningsrätt än vad den föreslagna bestämmelsen ger och kanske också möjlighet att upplåta sådan rätt till någon annan, återstår endast möjligheten att genom avtal tillförsäkra sig den rätten.

6.6 Behövs särregel om beställda bilder?

6.6.1 Inledning

Som framgått ovan (se avsnitt 2.4) finns i FotoL en presumtionsbestämmelse om vem som har rätten till en beställd bild. Den saknar motsvarighet i URL. I detta avsnitt undersöks om den bestämmelsen skall bibehållas i en integrerad URL. Först dock en kortfattad beskrivning över vilka standardavtal m.m. som finns på marknaden i fråga om beställda fotografiska bilder.

6.6.2 Avtal och leveransvillkor på marknaden.

Den kollektiva bildmarknaden har översiktligt behandlats i annat sammanhang (se Del III, avsnitt 1.2). Där har de organisationer som verkar på den fotografiska bildmarknaden beskrivits. Där har också de gällande avtalen beskrivits. Som framgår av den genomgången behandlar avtalen huvudsakligen arkivbilder och inte beställda bilder.

Såvitt avser beställda bilder gäller i huvudsak följande.

Beträffande frilansande fotografer har Bildleverantörernas Förening träffat kollektiva avtal med Svenska Tidningsutgivare-

föreningen, VECTU, Fackförbundspressens Samorganisation och Sveriges Television. I dessa avtal föreskrivs att fotografirätten skall tillhöra beställaren. Vidare har kollektivavtal för frilansmedarbetare träffats mellan Tidningarnas Arbetsgivareförening och Svenska Journalistförbundet. Också i det stadgas i fråga om publiceringsrättens omfattning att för beställda bilder skall gälla vad som föreskrivs i FotoL. Däremot finns inte något avtal mellan Svenska Fotografernas Förbund och beställarsidan.

I övrigt finns bara ensidiga rekommendationer från olika organisationer. Både Bildleverantörernas Förening och Svenska Fotografernas Förbund tillhandahåller sålunda orderbekräftelser till bruk för sina medlemmar. I dem finns en klausul om att fotografen förbehåller sig fotografirätten. Såvitt gäller reklambranschen finns inköpsvillkor som antagits av Reklambyråförbundet och Annonsörsföreningen. Enligt dessa skall fotografirätten tillkomma beställaren.

Sammanfattningsvis beror således rekommendationens innehåll på vem som utfärdat dem. Beställare rekommenderas av sina organisationer att tillämpa samma ordning. Från fotografernas sida anbefalls att förbehåll görs om rättigheterna.

6.6.3 Överväganden och förslag

Något om beställningsavtalet

Eftersom 14 § FotoL är en presumtionsregel som inträder när det är fråga om beställda bilder bör med några ord beröras vad som krävs för att en bild skall vara beställd.

I de flesta fall erbjuder det inte några svårigheter att avgöra om en beställning föreligger eller inte. Den som går till en fotograf för att skaffa några bilder på sig själv eller medhavda barn beställer otvivelaktigt en fotografisk bild. Detsamma gör den företagare som ber en fotograf att under någon tid på bild fånga de anställda i verksamhet. Likaså det brudpar som bjuder in fotografen till bröllopsfesten med uppgiften att ta bilder som han själv tycker bäst förevigar tilldragelsen.

För att det skall röra sig om en beställd bild förutsätts således att fotografen fått ett uppdrag att fotografera ett visst motiv eller ett visst slag av motiv. *Vad* som skall fotograferas behöver dock inte anges särskilt noggrant. Men det är givet att ju

allmännare uppdragets innehåll anges, desto större blir utrymmet för olika uppfattningar om en viss bild är beställd. Den frågan får avgöras genom sedvanlig avtalstolkning.

Det bör påpekas att det kan bero på tillfälligheter om en beställares rätt till en bild följer av avtal eller av regeln i 14 § FotoL. Det förra blir fallet om beställningen kan effektueras med en bild som fotografen så att säga har i lager, det senare kan bli fallet om bilden tas efter det att fotografen fått uppdraget.

Vid tolkning av ett beställningsavtal är att märka att 14 § FotoL säger att rätten till bilden tillkommer beställaren om inte annat *uttryckligen* avtalats. Den bestämningen har funnits ända sedan den första lagbestämmelsen, från 1897. Som framhållits av Lögdberg i uppsatsen Några immaterialrättsliga spörsmål (NIR 1962, s. 257 f.) kan man finna ledning av vad därmed avses genom en jämförelse med 1 § köplagen från 1905. I den paragrafens första stycke sägs:

> De i denna lag givna stadganden om säljares och köpares rättigheter och skyldigheter lände till efterrättelse, såvitt ej annat är uttryckligen överenskommet eller eljest må anses avtalat eller ock följer av handelsbruk eller annan sedvänja.

Bestämmelsen markerar alltså att köplagens regler skall gälla om inte 1) annat *uttryckligen* överenskommits, eller 2) annat följer av vad som eljest må anses avtalat, eller 3) annat följer av handelsbruk eller sedvänja.

I detta sammanhang innebär således lokutionen "uttryckligen" att därmed avses sådana tolkningsdata som kommer fram mellan parterna i tal eller skrift. Dessa skiljs från sådana data som får anses underförstådda eller följer av handelsbruk eller sedvänja. Om denna betydelse av ordet "uttryckligen" skulle gälla också i 14 § FotoL skulle alltså lagstiftarens avsikt vara att endast sådana omständigheter som vid avtalsslutet varit uppe till diskussion eller kommer fram i skrift har någon betydelse för rättsförhållandet mellan beställare och fotograf.

I förarbetena till de olika fotografilagarna sägs inte något om betydelsen av ordet "uttryckligen". Det får därför anses osäkert om den strikta tolkningen enligt köplagen skall gälla analogt. Något säkert stöd i rättspraxis åt endera hållet finns inte. I både de norska och finska betänkandena med förslag till ändring i

FotoL, där majoriteterna vill att presumtionen bibehålls, föreslås att ordet "uttryckligen" tas bort.

I avsnitt 6.6.2 nämns att fotograforganisationer utfärdat rekommendationer om att fotografen bör förbehålla sig fotografirätten. Det bör måhända framhållas att för att en sådan klausul skall få verkan gentemot beställaren måste förbehållet enligt allmänna avtalsrättsliga principer ha gjorts innan avtalet slutits, dvs. beställaren måste ha fått möjlighet att yttra sig över det. Att det förhåller sig på det sättet torde vara oomtvistligt men bör påpekas med anledning av vad departementschefen yttrade i motiven till 14 § (Prop.1960:17 s. 344):

> "Ytterst är här fråga om på vem av parterna som man bör lägga bördan att vid avtalets ingående göra förbehåll rörande rätten. Det synes härvid mest ändamålsenligt att det skall ankomma på fotografen, som är yrkesman, att om han av något skäl önskar att förbehålla sig fotografirätten, träffa avtal därom; *dylikt förbehåll kan lätt göras exempelvis genom påstämpling av de kopior som utlämnas till beställaren.*" (kurs. här.)

Uttalandet är diskutabelt. Som Lögdberg påpekat synes det vara svårt att tolka paragrafen på annat sätt än att, "om fotografen önskar behålla fotografirätten, beställaren dels skall känna till att fotografen givit uttryck åt sin vilja att behålla fotografirätten och dels uttryckligt samtyckt därtill redan vid avtalets ingående. Ren passivitet från beställarens sida i förening med fotografens påstämpling kan icke gärna konstituera ett uttryckligt avtal," (a.a. s. 257).

Finns det ett behov av avtalslagstiftning? Granskning av 1960 års motiv

14 § FotoL i gällande lydelse är ett exempel på vad som brukar kallas avtalslagstiftning. Sådan lagstiftning är vanlig på det privaträttsliga området. Den kan vara dispositiv, dvs. beskriva hur rättsförhållandena mellan parterna skall vara när de inte avtalat om annat. Den kan också vara tvingande, dvs. gälla även om parterna avtalat om annat.

Exempel på tvingande regler finns i hyreslagen och konsumentlagstiftningen. Där finns ett samhällsintresse att skydda den enskilde hyresgästen eller konsumenten mot en starkare motpart.

I URL finns flera exempel på dispositiv avtalslagstiftning. I fråga om beställda porträttbilder sägs sålunda att upphovsmannen inte får utöva sin rätt utan beställarens tillstånd, 27 §. I tredje kapitlet finns regler om förhållandet mellan författare eller andra upphovsmän och förlag med tämligen ingående bestämmelser om exempelvis den upplåtna rätten, upplagestorlek, utgivningsplikt och kontrollmekanismer.

En dispositiv avtalslagstiftning har till syfte att säkra att ett visst rättsläge uppstår när inte något särskilt avtalats. För det praktiska rättslivet får regleringen ofta också den funktionen att den framhåller för parterna vilka moment i deras mellanhavande som de särskilt bör uppmärksamma.

Även bakom den upphovsrättsliga dispositiva avtalslagstiftningen ligger ibland vissa skyddsaspekter. När det gäller förlagsbestämmelserna är det sålunda tydligt att man utgått från att upphovsmannen är den svagare parten som behöver lagens skydd.

Också 14 § FotoL är exempel på en dispositiv avtalslagstiftning men dess huvudregel är mer grovhuggen än de nyss angivna exemplen från URL. Den ger ju beställaren all rätt till bilden om inte annat avtalats. Särreglerna om fotografiskt porträtt och om fotografens rätt att utnyttja bilden i reklamsyfte är däremot mer traditionella och liknar motsvarande regler i URL.

Även i fråga om 14 § har skyddsaspekten föresvävat lagstiftaren. Därmed kommer vi in på de skäl som departementschefen år 1960 angav för att behålla beställarpresumtionen. Som tidigare nämnts (se citatet i avsnitt 2.4.2) var de till antalet två.

Det första skälet var att det borde ankomma på fotografen såsom yrkesman att förbehålla sig fotografirätten om han så önskade. Det betyder alltså att lagstiftaren ännu 1960 ansåg att beställaren var den mer skyddsvärda parten. Att han kom till den uppfattningen berodde, som tidigare påpekats, att han framför allt hade för ögonen att en privatperson "kom in från gatan" och beställde ett porträtt av sig.

Fotografiska bilder beställs i stor omfattning. Den typiska situationen är att beställaren är, inte en privatperson, utan en tidning, förläggare, reklambyrå eller liknande. Det är den typen av beställare som står för de flesta uppdragen, i varje fall de ekonomiskt mest betydelsefulla. Enligt uppgift är fotograferna numera ofta frilansare eller anställda i små rörelser. Från

fotografhåll hävdas att detta har medfört att för de ekonomiskt viktiga beställningarna har styrkepositionerna förskjutits så att det numera vanligen är beställaren som är den starkare. Vi behöver inte ta ställning till om påståendet är riktigt eller inte. Dock torde vara obestridligt att beställaren generellt sett inte längre befinner sig i underläge gentemot fotografen, i varje fall inte i sådan grad att det kan utgöra skäl för lagstiftaren att särskilt hålla honom om ryggen.

När det gäller beställda porträttbilder kan det dock fortfarande finnas skäl att behålla skyddsregeln till förmån för beställaren i 14 § andra stycket. Där tillkommer ju hänsynen till beställarens integritet som ett skäl att ge honom rätt att kontrollera användningen av bilderna.

Det andra skälet som departementschefen angav för att behålla beställarpresumtionen var att den skapade klarhet i rättsförhållandet mellan parterna.

Bestämmelsen går långt i det angivna syftet; den ger ju all rätt till beställaren om inte annat uttryckligen har avtalats. Lagmotiven ger också intryck av att regeln skulle göra närmare avtalsvillkor onödiga. Detta är återigen en följd av att lagstiftaren framför allt tänkt på en situation där beställaren är en privatperson och fotografen en yrkesman. I själva verket kan ju parterna i de vanliga ekonomiskt betydelsefulla beställningarna inte träffa heltäckande överenskommelser bara genom att hänvisa till 14 § FotoL. När det gäller de betydelsefulla beställningarna är det alltså tveksamt om paragrafen leder till någon ökad klarhet. Om inte annat måste parterna åtminstone komma överens om pris och betalningsvillkor. I dessa fall utgörs beställarna också av massmedieföretag eller exempelvis reklambyråer. På dessa områden torde standardavtal kunna träffas. Det är över huvud taget ingen främmande uppgift för dem att förvärva upphovs- och fotografirättigheter.

Dessutom ger beställarpresumtionsreglen inte någon ökad klarhet i det fall att oenighet mellan parterna uppstår om huruvida det föreligger avtal som ger fotografen rätt till bilden eller inte.

Lagregeln har däremot, som nämnts, den effekten att den ger beställaren ett övertag i förhandlingarna med fotografen. Alla rättigheter som fotografen inte uttryckligen förbehåller sig tillkommer ju beställaren. Om inte annat avtalats har beställaren rätt att efter beställningstillfället använda en bild i ett helt

annat sammanhang än som avsågs vid den ursprungliga beställningen. En bild som ett förlag beställt för en tidning kan långt senare användas i en bok utan ytterligare ersättning till fotografen, om denne inte vid beställningen särskilt förbehållit sig rätten till ytterligare publicering av bilden. I ett sådant exempel märks särskilt tydligt att lagregeln innebär ett avsteg från principen om upphovsmannens ensamrätt till bilden.

Det sagda innebär i sin tur att i en tvist med beställaren har fotografen bevisbördan för att han har någon rätt till sin bild. Om avtalet är oklart på den punkten gynnar det alltså beställaren.

Av det föregående framgår att de två skäl som departementschefen år 1960 angav för att behålla beställarpresumtionen enligt vår uppfattning inte längre är bärande. Då uppstår frågan om det kan finnas andra skäl för att ändå behålla huvudregeln i 14 § FotoL. Vår utgångspunkt är nämligen att eftersom nuvarande beställarregel innebär ett avsteg från principen om upphovsmannens ensamrätt till sitt verk, måste det förebringas skäl för att behålla den. Detta gäller med än större tyngd om fotografirätten skall integreras i URL. För att kunna ta ställning till det skall vi till en början försöka beskriva hur läget skulle bli om presumtionsregeln upphävs.

Vad händer om presumtionsregeln upphävs?

Om presumtionsregeln för beställda bilder upphävs och om fotografirätten integreras i URL kommer den grundläggande regeln i 1 § URL att gälla också dem, dvs. rätten till bilden tillkommer upphovsmannen, vanligen fotografen. Full avtalsfrihet kommer att råda; rätten övergår till beställaren bara i den mån fotografen vid eller efter beställningen överlåter den till honom. (Vissa speciella regler kommer att gälla beställd porträttbild, 27 § URL.)

Det betyder alltså att en beställare vid varje beställning måste träffa avtal med fotografen om vilken rätt till bilden som han önskar förvärva. Om t.ex. en reklambyrå ger en fotograf i uppdrag att ta bilder av ett mjölkdrickande barn för en annonskampanj för mejeriprodukter, måste byrån träffa avtal med fotografen om på vilket sätt byrån skall få använda bilden. Det kan vara fråga om rätt att använda bilden i vissa tidningar men inte i TV eller på film. Detta måste tydliggöras. Men det

finns naturligtvis inga hinder mot att avtal träffas som innebär att byrån förvärvar *all* rätt till bilden.

Om aktörerna på marknaden finner det opraktiskt att vid varje beställning komma överens om alla detaljer i det utnyttjande som beställaren önskar förvärva rätten till, torde problemen vara väl ägnade att lösa genom standardavtal mellan organisationer av fotografer och bildanvändare, t.ex. reklambyråer, tidningar, bokförlag. Vid varje beställning kan sedan parterna hänvisa till ett relevant standardavtal.

I sådana branschavtal kan också allehanda specialfall regleras. Det kan t.ex. inom näringslivet gälla att fotografen inte får använda bilden på ett sätt som avslöjar beställarens företagshemligheter. Eller det kan inom sjukvården gälla att se till att en bild av en patient inte används på ett sätt som kränker dennes integritet. Att bilder i sådana situationer inte missbrukas beror dessutom mer på personligt förtroende mellan beställare och fotograf än på lagreglers utformning.

Det kan dock finnas situationer där ett branschavtal inte förekommer. Kan ett upphävande av beställarpresumtionen i så fall leda till rättsförluster? Hur går det för en småföretagare som inte anlitar fotografer för uppdrag mer än någon enstaka gång? Det kan t.ex. gälla en möbeltillverkare som vill ha en ny bäddsoffa fotograferad. Han behöver ha full kontroll över rättigheterna eftersom bilderna kan tänkas avslöja företagshemligheter. Om detta är att säga att om bilderna har så stor ekonomisk betydelse för fabrikanten är det inte för mycket begärt av honom att han vid beställningen gör detta klart för fotografen så att fabrikanten förvärvar den rätt till bilden som han behöver och så att fotografen inte använder bilderna på ett sätt som kan skada fabrikanten. Om fabrikanten är osäker i en sådan situation är det heller inte oöverstigligt för honom att be om råd från den egna branschorganisationen eller på annat sätt.

Kan ett upphävande av beställarpresumtionen leda till rättsförluster av det skälet att den har gällt så länge och parterna har inrättat sig efter den? Det kan knappast vara fallet om beställaren hör till någon av kategorierna tidningar, bokförlag, TV-företag eller reklambyråer. I sådant fall bör man kunna utgå från att beställaren klargör sina villkor i avtal med fotografen. Detta gäller vare sig fotografen är rutinerad i sådana sammanhang eller inte. I det fall fotografen är rutinerad medan det för beställaren är fråga om en engångsföreteelse bör beställarpresum-

tionen som regel inte heller ha någon betydelse, eftersom fotografen i allmänhet genom avtalet försäkrar sig om de rättigheter han vill förbehålla sig. Den enda situation där ett bibehållande av beställarpresumtionen typiskt sett skulle kunna ha någon betydelse är när båda parter är lika okunniga om rättsområdet. Men i det fallet saknas det skäl för lagstiftaren att ge just beställaren en förhandlingsfördel. Gällande presumtionsbestämmelse motiverades ju bl.a. av att fotografen såsom yrkesman ansågs vara den som låg närmast till hand att göra förbehåll om sin rätt; en uppfattning som uppenbarligen utgår från att fotografen har kunskaper i fotografirätt.

Det faktum att det kan vara beställaren som skapat de praktiska och ekonomiska förutsättningarna för uppdraget är naturligtvis ett skäl för beställaren att i avtalet med fotografen förbehålla sig hela eller största delen av rätten till bilderna, men det ger honom knappast stöd för att kräva att detta skall tillgodoses med en presumtionsregel.

Om beställaren, såsom särskilt i publicistisk verksamhet, har behov av att oinskränkt kunna förfoga över, välja bland och bearbeta de alster som en beställning resulterar i, har han även givetvis möjligheter att avtala sig till det.

Något annorlunda ställer det sig i en situation som livligt diskuterats under utredningsarbetet, och som är speciell för pressen: en tidning får en kväll reda på att en eldsvåda har inträffat på en plats där tidningen inte har någon egen fotograf att anlita men känner till att det finns en frilansande fotograf som kan tänkas hinna fram innan elden har släckts. Då finns det inte tid för några omfattande diskussioner om vilken rätt till bilden som tidningen önskar förvärva. Från pressen har då hävdats att beställarpresumtionsregeln är nödvändig för att skydda tidningen för att fotografen senare förfar illojalt genom att t.ex. sälja bilden till en annan tidning. Om detta är att säga att det snabbt nog kan utvecklas sedvänja om vilken rätt en tidning förvärvar i ett sådant fall, t.ex. publicering en gång. Det torde inte heller vara helt omöjligt att i telefonsamtalet hänvisa till ett standardavtal som båda parter känner till, i varje fall om fotografen är någorlunda rutinerad. Vidare torde fotografen inte anlitas mer av tidningen om han förfar illojalt, något som han för övrigt kan tänkas göra oavsett hur avtal och fotolagar är utformade. Under alla förhållanden är denna situation enligt vår mening inte av den digniteten att den kan utgöra skäl att behålla beställarpresumtionen.

Det har slutligen från användarhåll hävdats att risken skulle vara uppenbar att avtal inte kan träffas, som garanterar beställarens kontroll över bilden, om beställarpresumtionen upphävs; detta skulle kunna allvarligt försvåra nyhetsförmedling, opinionsbildning och marknadsföring. Vi vill endast påpeka att när det gäller utnyttjande av alla andra typer av frilansare som används i de angivna verksamheterna, t.ex. journalister och författare, har ingen krävt en beställarpresumtionsregel fastän dessas insatser torde vara väl så viktiga därvidlag. Dessutom ligger det i båda parters intresse att avtal träffas; fotografer vill framställa bilder som användare vill köpa.

Vi har alltså i vårt arbete inte kunnat finna att de argument som åberopats för att behålla beställarpresumtionsregeln har tillräcklig tyngd för att den skall behållas.

Förslag

Vi föreslår såöedes att bestämmelsen om beställarpresumtionen inte bibehålls i en integrerad URL. Som vi emellertid också redan nämnt anser vi att den gällande bestämmelsen om att fotografen inte får utöva sin rätt till beställd fotografisk porträttbild skall gälla även i fortsättningen, liksom att beställaren alltid skall ha rätt att ta in porträttet i tidningar och liknande alster, om inte fotografen särskilt förbjudit det. Detta rättsläge åstadkommes genom att 27 § andra stycket URL utökas med en bestämmelse av sistnämnda innehåll, som då kommer att gälla alla porträtt och inte bara fotografiska. Vid denna utformning av lagregeln bortfaller behovet av att i lagen ge fotografen rätt att ställa ut bilden i reklamsyfte. Den rätten har han redan enligt huvudregeln.

6.7 Övriga bestämmelser i FotoL

Vi har kommit fram till att reglerna i 1 - 13 §§ FotoL om rättens innehåll och om inskränkningarna i rätten vid en integration kan ersättas med motsvarande regler i URL, med det undantaget att inskränkningsregeln i 13 § till förmån för rättsvården och den allmänna säkerheten enligt förslaget förs över till 24 § URL. Även reglerna om skyddstiden i 15 § FotoL föreslås bli ersatta av URL:s regler. Vad beträffar beställarpresumtionsregeln i 14 § föreslår vi att huvudregeln i första

stycket upphävs och att regeln om beställt porträtt flyttas till 27 § URL. Avtalslicensregeln till förmån för fotografier i arkivs och museers samlingar föreslås inpassad i 12 § URL.

Återstår så 16 - 23 §§ FotoL, som behandlar ansvar, ersättning och lagens tillämpning. Dessa bestämmelser är praktiskt taget likalydande med sina motsvarigheter i URL. En olikhet finns i 16 § andra stycket FotoL, jämförd med 53 § andra stycket URL. Den beror på, som tidigare nämnts, att FotoL inte tillerkänner fotografen någon spridningsrätt. Vid en integration skall emellertid enligt vårt förslag fotograferna även få den rätten, och då kan även 53 § URL utan vidare tillämpas på fotografier.

Som nämnts i avsnitt 6.4.2 innebär förslaget att fotografierna kommer att omfattas av bestämmelsen i 26 § första stycket URL om att bestämmelserna om inskränkning i rätten inte medför inskränkning i den ideella rätten. Vidare kommer regeln i 28 § att även gälla fotografier. Den innehåller följande:

> Om ej annat avtalats, äger den till vilken upphovsrätt överlåtits icke ändra verket samt ej heller överlåta rätten vidare. Ingår rätten i en rörelse, må den överlåtas i samband med överlåtelse av rörelsen eller del därav; överlåtaren svarar dock alltjämt för avtalets fullgörande.

Slutligen medför förslaget att URL:s regler beträffande konstverk i 32 § om upplagestorlek och i 42 § om utmätningsfrihet även kommer att gälla fotografier.

6.8 Övergångsbestämmelser

Det är en allmän princip att ny lagstiftning inom upphovsrättens område skall tillämpas också på verk som tillkommit före ikraftträdandet. Principen har emellertid inte alltid tillämpats fullt ut. När lagstiftningen har gällt en förlängning av skyddstiden har sålunda principen försetts med vissa undantag av varierande omfattning. Undantagen har ibland haft den innebörden att den nya, längre skyddstiden kommit redan föreliggande verk till godo bara under förutsättning att skyddstiden för dem enligt äldre bestämmelser inte har löpt ut vid ikraftträdandet. Vid 1986 års ändringar i URL av bl.a. skyddstiden för de närstående rättigheterna begränsades på detta sätt tillämpningen av de nya bestämmelserna till fall där skyddstiden fortfarande löpte vid

tidpunkten för ikraftträdandet. I andra fall har undantagen varit mindre omfattande. Det har då godtagits att en förlängning av skyddstiden skulle komma att gälla även till förmån för verk som redan hunnit bli fria vid ikraftträdandet, dvs. deras skydd har återupplivats. Men genom övergångsbestämmelser har man sett till att den som påbörjat en verksamhet avseende då fria verk har kunnat i viss utsträckning fritt tillgodogöra sig utbytet av den verksamheten även efter lagändringen.

Skyddstiden för fotografiska bilder har förlängts både genom 1919 års lag och genom 1960 års lag. Vid båda tillfällena återupplivades skyddet för äldre, fria bilder med vissa övergångsbestämmelser av nyss beskrivet innehåll.

Enligt vår mening bör principen om ny lags "retroaktiva" verkan tillämpas på samma, nyss nämnda sätt även i fråga om den förlängning av skyddstiden som följer av att regleringen i URL kommer att tillämpas även på fotografier. Därigenom uppnås den fördelen att det inte blir nödvändigt att ens beträffande äldre fotografier avgöra om de har konstnärligt eller vetenskapligt värde eller inte. Det är också allmänt att föredra att frågan om hur länge en bild är skyddad alltid kan avgöras med ledning enbart av den nya lagen. Detta torde vara särskilt viktigt när det gäller så vanligt förekommande objekt som fotografiska bilder.

Den föreslagna regleringen medför att skyddet kommer att återuppväckas för fotografier utan konstnärligt eller vetenskapligt värde som framställts mellan tjugofem och femtio år före lagens ikraftträdande. (För de fotografier som har sådant värde innebär ju den föreslagna lagändringen inte någon skillnad såvitt gäller skyddstiden.)

Från huvudregeln i övergångsbestämmelserna att den nya lagen skall tillämpas även på fotografier som framställts tidigare måste göras vissa undantag beträffande *exemplar* därav som framställts före ikraftträdandet. Vid tidigare skyddstidsförlängningar har bestämts att sådana exemplar får fritt spridas och visas. Vi föreslår att sådana exemplar fritt skall få spridas, men när det gäller visning har vi gjort undantag för visning genom film eller i television. Bakgrunden är följande. Avsikten med att utvidga skyddet också till fotografier tillkomna före ikraftträdandet är bl.a. att jämställa fotografer med andra konstnärer. Rätten till visning genom film eller i television är ekonomiskt betydelsefull för fotograferna. Därför bör den rätten, såvitt gäller exemplar av

fotografier som framställts före ikraftträdandet, omfattas av den nya lagstiftningen.

Undantagsbestämmelsernas punkt 1 är utformad i enlighet härmed. Utformningen har också vissa praktiska fördelar: Inte heller när det gäller *före ikraftträdandet framställda exemplar* behöver man bedöma om fotografiet har konstnärligt eller vetenskapligt värde eller inte.

I den ensamrätt som fotografen tillförsäkras i 1 § FotoL ingår inte spridningsrätt. Lagförslaget innebär att fotografier kommer att omfattas även av sådan rätt. Detta gäller även fotografier som tillkommit före den nya lagens ikraftträdande. Detta innebär att beträffande sådana fotografier där fotografen före ikraftträdandet genom avtal har överlåtit viss exemplarframställningsrätt får han genom den nya lagen en spridningsrätt också till exemplar som framställts med stöd av avtalet. Men för att löpande avtal skall kunna fullföljas måste den som före lagens ikraftträdande avtalat sig till rätt att framställa exemplar kunna sprida dem även om han framställt dem efter lagens ikraftträdande. En sådan bestämmelse finns undantagsbestämmelsernas punkt 2.

I ytterligare ett hänseende fordras en undantagsbestämmelse. Det kan antas att viss verksamhet för utnyttjande av vissa bestämda fotografier har planerats eller påbörjats med förutsättningen att bilderna i fråga är fria. Genom särskilda bestämmelser bör den som kommit så långt med verksamheten att klichéer, trycksatser och liknande har framställts av ett visst eller vissa fotografier tillförsäkras rätten att under en övergångstid om ett par år fritt använda dessa hjälpmedel för avsett ändamål. Det kan likaledes tänkas att ett sådant fotografi ingår i en planerad film eller en TV-produktion för senare visning. För att den nya regleringen inte skall påverka en planerad produktion föreslår vi att exemplaret skall få visas fritt efter ikraftträdandet. Punkt 3 i övergångsbestämmelserna har utformats med hänsyn härtill.

Del II

Översyn av 2 kap. upphovsrättslagen

1 INLEDNING

1.1 Historisk tillbakablick

Sett i ett historiskt perspektiv har upphovsrätt i egentlig mening inte funnits länge. Revolutionerande för utvecklingen av en sådan rätt och då framförallt i formen av en författarrätt var boktryckarkonstens intåg under andra hälften av 1400-talet. Den nya tekniken medförde helt nya möjligheter att utnyttja de litterära verken ekonomiskt. Man kunde då relativt snabbt och för en mindre kostnad framställa upplagor av litterära verk. Det uppstod därför ett behov av skydd mot eftertryck, dvs. ett skydd mot olovlig kopiering av skrifterna. Sådant skydd gavs först genom s.k. privilegier. Dessa gavs emellertid ursprungligen inte till författarna utan till boktryckare och förläggare. Dessa fick genom privilegierna ensamrätt att trycka och ge ut skrifter. Motivet för att ge dem privilegierna var att de skulle våga ekonomiskt åta sig att trycka alster. En författare kunde också komma i åtnjutande av privilegiet, men endast i egenskap av boktryckare eller förläggare.

Med tiden förändrades situationen till författarnas förmån. Man började anse att privilegier inte kunde beviljas utan dessas medgivande. Det var dock först i början av 1600-talet som författarens medgivande blev en förutsättning för att privilegiet skulle kunna ges. Samtidigt ersattes meddelandet om privilegiet av en anmälan till ett offentligt register. Därmed hade en färdig författarrätt utvecklats, om än i rudimentär form. Skyddet för musikaliska verk utvecklades i allt väsentligt på samma sätt som skyddet för skrifter.

Någon större utbredning fick dock författarrätten inte förrän i början av 1700-talet. I England infördes 1710 en lag om copyright som gav författare ensamrätt att under 21 år (i vissa fall 14 år) trycka sitt arbete under förutsättning att arbetets titel infördes i ett särskilt register. Lagen infördes "for the encouragement of learned men to compose and write useful books".

På kontinenten var Danmark föregångslandet i fråga om författarrätten genom införandet av 1741 års förordning till skydd för litterära verk. Enligt förordningen krävdes tillåtelse av

författaren eller den förste förläggaren för att trycka en skrift. I samband med den franska revolutionen erkändes författarrätten också i Frankrike 1793, och erkännandet tog sig uttryck i det av konventet utfärdade "Decret relatif aux droit de propriété des auteurs d'écrits en tout genre, des compositeurs de musique, de peintres et des dessinateurs". Genom den lagen fick upphovsmannen rätt att under sin livstid försälja eller på annat sätt sprida sina verk.

När det gällde dramatiska och musikaliska verk var det inte tillräckligt med bara skydd mot eftertryck. Det erfordrades också ett skydd mot att andra olovligen uppförde eller utförde verket. Frankrike var först med att ge skydd för sådana former av utnyttjanden genom en lag 1791 vilken kom till efter en strid angående uppföranderätten till Beaumarchais' komedi "Le mariage de Figaro". Andra länder följde sedan efter.

Också för den s.k. bildande konsten medförde boktryckarkonstens behov av skydd mot eftertryck. Träsnitt, kopparstick, litografi och liknande förfaranden ökade möjligheterna att mångfaldiga konstverken. Ett sådant skydd infördes för första gången 1737 i England genom en parlamentsakt som gav skydd för teckningar, gravyrer, etsningar och liknande verk.

Även i Sverige utvecklades de olika skyddsformerna efter samma mönster som i det övriga Europa. Sålunda utgick också här författarrätten från ett på privilegier grundat boktryckar- och förläggarskydd. Det var dock först i samband med 1809 års statsvälvning som författarrätten erkändes här i riket. I 1810 års tryckfrihetsförordning föreskrevs då att varje skrift var författarens eller dess laglige rättsinnehavares egendom. Förläggaren hade i fortsättningen således bara en från upphovsmannen härledd rätt. Någon ensamrätt att offentligen uppföra dramatiska eller musikaliska verk infördes däremot inte samtidigt. Sådant rätt för svenskt dramatiskt, eller för skådeplatsen författat musikaliskt arbete infördes först 1855. Musikaliska verk, som avfattats med noter eller med annan teckenskrift, åtnjöt dock samma skydd som skrifter.

Skyddet för konstverk följde till en början skyddet för skrifter, dvs. de åtnjöt skydd mot mångfaldigande genom tryck. En särskild rätt till konstverk infördes först 1867, varigenom måleri och skulptur fick skydd mot efterbildning.

Sedan slutet av 1800-talet har den tekniska utvecklingen i accelererande takt resulterat i nya sätt att återge eller förmedla litterärt och konstnärligt skapande. Först kom fotografiet, som i Sverige fick sitt första skydd 1897. Därefter har nymodigheterna föranlett kompletteringar i den upphovsrättsliga lagstiftningen i en allt snabbare takt. Exempel på sådana företeelser är fotokopieringstekniken, filmen, radion, grammofonen, televisionen, kassettbandspelarna, videoapparaterna, satellitsändningstekniken och den digitala överföringstekniken. Denna utveckling fortsätter.

1.2 Den upphovsrättsliga ensamrätten

Upphovsrätt är den rätt som författare, kompositörer, konstnärer och andra upphovsmän har till sina verk. Bestämmelserna om denna rätt finns i lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (URL). I lagen finns också bestämmelser om rättigheter som anses stå upphovsrätten nära, de s.k. närstående rättigheterna. Dessa bestämmelser ger utövande konstnärer (artister, musiker, skådespelare m.fl.), producenter av fonogram (grammofonskivor och andra ljudinspelningar), producenter av filmverk (filmer och videogram), radio- och TV-företag samt framställare av kataloger, tabeller och liknande arbeten vissa tidsbegränsade rättigheter att bestämma över utnyttjandet av sina prestationer. Rätten till fotografisk bild liknar upphovsrätt. Bestämmelserna om denna rätt finns i en särskild lag, lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild (FotoL).

URL ger varje upphovsman *dels* en ensamrätt att bestämma över hur hans verk används, den s.k. ekonomiska rätten eller förfoganderätten, *dels* ett skydd för ideella och personliga intressen, den s.k. ideella rätten.

Den ekonomiska förfoganderätten innehåller i sin tur två huvuddelar. Den ena innebär en rätt att framställa exemplar av verket. Den andra är rätten att göra verket tillgängligt för allmänheten. Som ett sätt att göra verket tillgängligt för allmänheten nämner lagen att det framförs offentligt eller då exemplar av verket utbjuds till försäljning, uthyrning eller utlåning eller på annat sätt sprids till allmänheten eller visas offentligt.

Den ideella rätten innebär i princip att upphovsmannen skall anges när exemplar av verket framställs eller när detta görs tillgängligt för allmänheten. Den innefattar också en rätt att

motsätta sig att verket ändras eller att det görs tillgängligt för allmänheten i sådan form eller i ett sådant sammanhang att upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart kränks.

Upphovsmannens ensamrätt gäller dock inte oinskränkt. Av hänsyn till olika allmänna intressen har en rad inskränkningar gjorts. Dessa återfinns i en uttömmande uppräkning i 1 kap. 9 § och i 2 kap. URL.

Även skyddet för de s.k. närstående rättigheterna är i princip utformat som en ensamrätt, dock med den skillnaden att det endast omfattar vissa utnyttjanden av prestationer. Vad slutligen gäller rätten till fotografisk bild regleras den i princip på motsvarande sätt som upphovsrätten. Även i nu nämnda rättigheter har inskränkningar gjorts.

1.3 Allmänna utgångspunkter för översynen

1.3.1 Inledning

När det gäller upphovsmannens individuella intressen ansågs vid URL:s tillkomst (SOU 1956:25 s. 85) att rättsordningen bör sträva efter att så långt som möjligt skänka upphovsmannen gynnsamma arbetsförhållanden, att göra det möjligt för honom att fortsätta sin verksamhet, att nå ut till allmänheten samt att göra den insats i den kulturella verksamheten som hans begåvning motiverar. Som nyss angivits sker detta i URL genom att upphovsmannen tillerkänns vissa rättigheter till verket av ekonomisk och praktisk betydelse. Genom dessa rättigheter ges upphovsmannen möjlighet att begära ersättning för sitt arbete och därigenom i princip försörja sig på sitt skapande.

De mål som lagstiftaren 1960 ställde upp för upphovsmannens individuella intressen är enligt vår mening alltjämt giltiga. Dessa får därmed avgörande betydelse när det gäller att under översynen närmare bestämma innehållet i och omfattningen av ensamrätten. Det är dock uppenbart att varje försvagning av rätten i motsvarande mån minskar upphovsmannens möjligheter att ekonomiskt kompensera sig för sitt arbete.

Marknaden för litterära och konstnärliga alster skiljer sig i ett väsentligt hänseende från den där man handlar med saker, t.ex. ett bord. Försäljningspriset för ett bord bestäms med beaktande av olika kostnader som uppstår för tillverkning och distribution. Tillverkaren har kontroll över sin äganderätt till arbetsresultatet och behöver inte lämna ifrån sig bordet med mindre han får den betalning han anser sig behöva. Samhället skyddar hans rätt genom bl.a. reglerna om stöld och skadegörelse i brottsbalken.

Litterära och konstnärliga alster sprids emellertid inte på detta sätt till allmänheten. Den marknaden bygger i stället på att alstren och prestationerna används kontinuerligt och successivt under en lång tid och att upphovsmannen under denna tid får betalning för sitt prestation vid flera tillfällen. När det gäller det överlåtna exemplaret kan upphovsmannen inte hindra att vem som helst i praktiken kan utnyttja verket genom de många tekniska hjälpmedel och metoder som i dag finns tillgängliga på marknaden. Den upphovsrättsliga lagstiftningen uppgift är att tillhandahålla ett skydd som på ett så effektivt sätt som möjligt ser till att marknaden för litterära och konstnärliga verk trots den angivna skillnaden kan fungera tillfredsställande.

Att lagstiftningen skyddar upphovsmannen på nyss angivna sätt är emellertid inte motiverat enbart av hänsyn till upphovsmannen. Ytterst ligger det i samhällets intresse att se till att upphovsmännen ges bästa möjliga förutsättningar för sin skapande verksamhet. Denna verksamhet bör därför kunna ske med så få inskränkningar som möjligt.

I sammanhanget är det viktigt att framhålla att upphovsrätten är en förutsättning för att text, musik, bilder etc. skall kunna spridas till allmänheten. När det gäller litterära och musikaliska verk är det t.ex. i de flesta fall inte upphovsmannen själv som gör verken tillgängliga. Denne anlitar i stället t.ex. förläggare eller någon annan utgivare. I andra fall görs verket tillgängligt genom t.ex. utsändning i radio eller TV. Dessa producenter härleder sin rätt från upphovsmannen och det upphovsrättsliga skyddet utgör här en förutsättning för att de skall vara villiga att ta de ekonomiska risker som måste till för produktionen. Utan det rättighetssystem som finns i URL är det inte sannolikt att någon av dem skulle vilja lägga ner arbete och kapital för en sådan verksamhet. Systemet ger således upphovsmannen och dennes rättsinnehavare den säkerhet som behövs för de stora investeringar som görs bl.a. inom kultur- och medieområdet samt inom elektronikområdet. Utan upphovsrätten skulle spridningen

till allmänheten med stor sannolikhet kraftigt försvåras eller t.o.m. omintetgöras.

1.3.2 Utgångspunkter vid överväganden om inskränkningar i upphovsrätten

Sedan länge har avtal varit det naturliga sättet för upphovsmän att överlåta eller upplåta sin upphovsrätt. Detta har traditionellt skett främst genom individuella avtal. Under senare tid har i Sverige, liksom i de flesta industrialiserade länder i världen, skett en utveckling mot att vissa upphovsrättsliga utnyttjanden regleras genom kollektiva avtal. Denna kollektivisering utgör ibland den enda praktiska möjligheten för upphovsmännen att kunna utöva sin rätt. Visserligen leder denna metod till en viss förstärkning av den i upphovsrätten naturligt liggande ensamrättssituationen, men samtidigt innebär den också den enda möjligheten att tillförsäkra användarna tillgång till litterära och konstnärliga verk inom ramen för ensamrätten. Det bör därför i vissa fall vara lagstiftarens uppgift att i den mån särskilda behov föreligger komplettera denna kollektiva hantering av tillstånd till utnyttjanden genom föreskrifter som ökar avtalens tillämpningsområde och medför större rättssäkerhet.

Det kan ibland vara förenat med rent praktiska svårigheter att erhålla tillstånd från upphovsmannen till viss utnyttjande. I sådana situationer kan det måhända i det korta perspektivet ibland förefalla vara frestande att förespråka inskränkningar i upphovsrätten till förmån för olika enskilda och allmänna intressen. Det kan dock inte råda någon tvekan om att det också ligger i samhällets intresse att som utgångspunkt se till att den principiella avtalsfriheten upprätthålls också på det upphovsrättsliga området och att upphovsrätten inte inskränks i vidare mån än vad som behövs för att tillgodose mycket viktiga samhälleliga intressen.

Vid tillkomsten av URL hade lagstiftaren (se t.ex. SOU 1956:25 s. 248 och prop. 1960:17 s. 60) som en utgångspunkt att upphovsmannen skulle förbehållas rätt att ekonomiskt tillgodogöra sig alla sådana utnyttjanden av verket som hade praktisk betydelse. I denna huvudregel som ofta, även nyligen, bekräftats i rättstillämpningen, kunde man sedan göra ett antal inskränkningar med hänsyn till vissa samhälleliga intressen. När det gällde att närmare bestämma gränserna för den upphovsrättsliga ensamrätten uttalades (se t.ex. SOU 1956:25 s. 104 och L[1]U

1960:41 s. 38) att inom gränserna borde i princip falla allt sådana utnyttjande av verket i ekonomiskt syfte som inte var att hänföra till privatlivets område.

Gällande inskränkningar i 2 kap. URL utgör resultatet av ett beaktande av såväl upphovsmännens legitima intressen som samhällets intresse av att verk och andra prestationer kan utnyttjas i största möjliga utsträckning. I några fall är det främst praktiska hänsyn som motiverat inskränkningen.

Den konkreta utformningen av inskränkningsbestämmelserna har, enligt vad som framgår av lagens förarbeten, påverkats av den organisationsstruktur och teknologiska nivå som fanns vid början av 1960-talet. Upphovsmännen var då inte i samma utsträckning som nu anslutna till organisationer som för deras räkning kunde ge tillstånd till och uppbära ersättning för utnyttjanden. Det var därför i vissa fall ofta svårt för såväl upphovsmän som användare att få till stånd avtal om utnyttjande. Likaså har valet av de situationer där inskränkningar ansetts motiverade i en del fall präglats av den tidens samhällssyn, t.ex. inskränkningar till förmån för gudstjänst, välgörande och liknande ändamål, en syn som i sig grundades på föreställningar från sekelskiftet.

En utgångspunkt vid översynen av 2 kap. URL bör, liksom tidigare, vara att lagstiftningen skall ge upphovsmännen möjlighet att kunna förfoga över sina verk i alla ekonomiskt betydelsefulla situationer och därigenom tillförsäkra dem ersättning när deras verk utnyttjas. Det är vidare av vikt att ersättningen i dessa fall i princip kan fastställas under marknadsmässiga villkor.

Denna utgångspunkt leder till slutsatsen att inskränkningar i upphovsmännens ensamrätt i princip aldrig bör göras för att tillgodose enbart ekonomiska intressen, oavsett om dessa är allmänna eller enskilda. Om det finns starka samhälleliga skäl att särskilt stödja en verksamhet bör detta inte ske genom en inskränkning i upphovsmännens rättigheter. I stället bör sådana speciella intressen tillgodoses i vanlig ordning genom särskilda insatser från samhällets sida.

När det gäller att avgöra i vilka fall inskränkningar bör göras och på vilket sätt de bör utformas måste beaktas att situationen i dag i flera avseenden skiljer sig från den som förelåg vid lagens tillkomst. Gällande inskränkningsbestämmelser i URL har i många fall utformats med hänsyn till vad man vid lagens tillkomst ansåg vara från upphovsmannens synpunkt obetydliga

utnyttjanden vid sidan av de traditionellt betydelsefulla utnyttjandena. I dag har i många fall sådana "småutnyttjanden" av olika skäl utvecklats till utnyttjanden som måste anses vara av stor betydelse för upphovsmännen och som således principiellt bör omfattas av deras ensamrätt.

Kulturen sprids inte längre bara genom böcker, tidningar, tidskrifter, "live"-framföranden, teaterföreställningar, film, radio och TV, utan också genom fotokopior, video, satellitsändningar, kabel-TV och olika elektroniska distributionsformer. Denna förändring i "konsumtionsmönstret" medför att nya ställningstaganden måste göras till nuvarande inskränkningsbestämmelsers utformning och innehåll.

Den relativa enkelhet varmed exemplar av verk numera kan framställas eller spridas vidare försvårar överblicken över vilka konsekvenser en inskränkning i ensamrätten har eller som en ny inskränkning kan få. Så har t.ex de moderna kopieringmaskinerna, videoapparaterna och den digitala överföringstekniken öppnat nya vägar för en omfattande exemplarframställning och distribution av verk vid sidan av vanliga avtal mellan upphovsmännen och förläggare eller andra producenter. Om ett sådant utnyttjande får ske med stöd av inskränkningar i upphovsrätten kan den vanliga produktionen allvarligt störas. Därför bör utgångspunkten vid våra överväganden vara att lagen skall uppta så få inskränkningar som möjligt och att när inskränkningar anses nödvändiga bör de vara så begränsade som möjligt. I några fall finns det dock, åtminstone för närvarande, inte någon annan utväg för lagstiftaren än att kompensera upphovsmännen och andra rättighetshavare med ersättning för vissa former av utnyttjanden genom att införa band- eller apparatavgifter.

Bristen på organisationer som för upphovsmännens räkning kunde ge tillstånd till och uppbära ersättningar för utnyttjanden tillades vid URL:s tillkomst viss betydelse för avgörandet av om en inskränkning var motiverad eller, om så ansågs vara fallet, hur den skulle utformas. I dag finns det en god organisationstäckning på upphovsmannasidan och tillgång till datorstöd vid hanteringen av tillstånd och ersättningar. Detta medför att det nu för varje särskild inskränkning åter bör prövas om den är motiverad eller om den bör ges en annan utformning.

1.3.3 Olika former av inskränkningar i ensamrätten

Det finns flera olika typer av inskränkningar genom vilka man i lagstiftning kan tillgodose sådana allmänna intressen som samhället anser förtjäna stöd. Vid valet mellan dessa typer av inskränkningar bör man utifrån tidigare angivna utgångspunkter välja de för upphovsmännen minst ingripande åtgärderna. I det följande redogörs översiktligt för några vanligt förekommande typer av inskränkningar i upphovsrätten.

Bestämmelser om fritt utnyttjande

Bestämmelser om fritt utnyttjande av skyddade verk innehåller de mest långtgående inskränkningarna i upphovsmannens ensamrätt. De innebär att upphovsmannen inte kan motsätta sig utnyttjandet och inte heller har rätt till att begära ersättning för det. Motivet för att införa regler om fritt utnyttjande är vanligtvis att starka samhälleliga skäl anses tala för en sådan begränsning i ensamrätten, men även svårigheten att i vissa fall kontrollera utnyttjanden kan utgöra argument för en sådan ordning.

I gällande lag finns undantag från den principiella ensamrätten i ett flertal bestämmelser om fritt utnyttjande i 2 kap. URL. Bland dessa kan nämnas reglerna om exemplarframställning för enskilt bruk i 11 §, om viss begränsad exemplarframställning vid arkiv och bibliotek i 12 §, om citat och viss återgivning av konstverk i 14 §, om pressens lånerätt m.m. i 15 §, om framställning av blindskrift och talböcker i 18 §, om offentliga framföranden vid gudstjänst, undervisning, välgörenhet m.m. i 20 §, om viss återgivning av konstverk i 25 §.

Regler om fritt utnyttjande sätter emellertid upphovsmannens ensamrätt helt ur spel. Ett så allvarligt ingrepp i rätten bör därför övervägas bara om starka samhälleliga skäl talar för en sådan lösning. Och även om sådana skäl föreligger bör lösningen inte tillgripas om samhällsintresset kan tillgodoses på ett mindre ingripande sätt.

Vidare måste hänsyn tas till att det från konventionssynpunkt endast finns ett begränsat utrymme för införande av regler om fritt utnyttjande. Lagstiftaren måste beakta de minimikrav i fråga om skyddet för utländska rättighetshavare som uppställs i de olika internationella upphovsrättsliga konventioner som Sverige anslutit sig till. Dessa krav måste vara uppfyllda även om det

från nationell synpunkt skulle anses angeläget att verken fick utnyttjas fritt. Därvid bör även beaktas att det i länder anslutna till Bernkonventionen i allmänhet anses att den nationella lagstiftaren inte bör ge de egna medborgarna ett sämre skydd än som måste ges till medborgare i länder anslutna till konventionen.

En utgångspunkt vid översynen bör således vara att totalinskränkningar i upphovsmännens rättigheter i princip bara skall göras i vissa strikt avgränsade typsituationer. I vissa situationer är t.ex. intresset av att fritt kunna sprida information och utbyta åsikter så starkt att det finns skäl att göra avkall på ensamrätten. Detta ligger då vanligtvis i såväl upphovsmannens som allmänhetens intresse. Exempel på sådana inskränkningsbestämmelser är 14 § första stycket om citaträtten och 24 § andra stycket om återgivning av vad som anförs i vissa allmänna sammanhang.

I andra situationer går det av kontrollskäl inte att övervaka vad som sker. Detta gäller t.ex. inom den privata sfären och det saknas då möjlighet att utöva ensamrätten. Exempel på en sådan inskränkningsbestämmelse är 11 § om exemplarframställning för enskilt bruk. I vissa länder med anglosaxisk rättstradition, t.ex. England och USA, är dock t.o.m. sådan framställning i princip helt förbjuden. Viss framställning kan dock ske med stöd av reglerna om "fair dealing" resp. "fair use".

I åter andra fall är det av praktiska och ekonomiska skäl inte är försvarbart att upprätthålla ensamrätten. Exempel på en sådan situation är 18 § första stycket URL om framställning av blindskrift. Att i ett sådant läge upprätthålla den ensamrätten torde varken upphovsmännen eller utnyttjarna ha intresse av.

Däremot har upphovsmännen i vissa andra situationer ett påtagligt intresse av att totalinskränkningar omprövas. Så är t.ex. fallet i fråga om bestämmelserna i 20 § om offentliga framföranden i olika sammanhang. Det ekonomiska intresse som dessa användningsformer rymmer bör inte längre tillgodoses genom en inskränkning som drabbar upphovsmännen. När det gäller den praktiska möjligheten att träffa avtal är en betydelsefull faktor i detta och liknande sammanhang att det numera är betydligt lättare än förr att erhålla tillstånd av upphovsmännen till olika utnyttjanden och att moderna administrationsmetoder gör det möjligt att effektivare administrera ersättningarna för utnyttjandet.

Tvångslicensbestämmelser

En annan form av inskränkningar i upphovsmännens principiella avtalsfrihet utgörs av tvångslicensbestämmelserna. Sådana bestämmelser har i allmänhet motiverats med att det i vissa fall från samhällelig synpunkt ansetts angeläget att ett verk alltid skall kunna utnyttjas. Samtidigt har det emellertid framstått som självklart att upphovsmannen måste kompenseras för utnyttjandet. Lagstiftaren har då föreskrivit att verket får utnyttjas utan upphovsmannens samtycke under iakttagande av de i lagbestämmelsen uppställda villkoren, men uttryckligen angivit att ersättning då skall utgå för utnyttjandet. En tvångslicensbestämmelse innebär således att rättighetshavaren inte kan motsätta sig utnyttjandet, men att han har rätt till ersättning för detta. Ersättningens storlek fastställs genom avtal eller, i sista hand, om parterna inte kan enas, av domstol.

Exempel på sådana bestämmelser är 14 § andra stycket URL om återgivning av konstverk i populärvetenskaplig framställning och motsvarande bestämmelse för fotografisk bild i 7 § första stycket FotoL. Ytterligare ett exempel är 16 § URL om återgivning av litterära eller musikaliska verk i samlingsverk till bruk vid gudstjänst eller undervisning; dess motsvarighet i FotoL finns, såvitt avser undervisning, i 7 § andra stycket. För fotografier finns också föreskrifterna i 9 § FotoL om TV-företagens visningsrätt. Även bestämmelserna i 9 § andra stycket URL om återgivning av vissa verk som är allmänna handlingar (jfr 12 § andra stycket FotoL) utgör exempel på tvångslicens.

Tvångslicensbestämmelser innebär emellertid, liksom bestämmelser om fritt utnyttjande, ett långtgående ingrepp i upphovsmännens ensamrätt. Dessa berövas därigenom möjligheten att förhandla om villkoren för utnyttjandet. Inte ens när det gäller att bestämma ersättningen för utnyttjandet har de några påtryckningsmedel utan tvingas, om parterna inte kommer överens, söka få bifall till sina krav vid domstol, något som både är dyrt och tidskrävande.

I en del fall medför tvångslicensbestämmelser inte några problem för upphovsmännen när det gäller att kontrollera utnyttjandets omfattning, eftersom antalet utnyttjare är begränsat. Så är t.ex. fallet när det gäller tillämpningen av den nuvarande tvångslicensbestämmelsen i 16 § URL om återgivande av verk i vissa antologier. I dessa fall har upphovsmännen rimliga möjligheter att kontrollera att de förläggare som använder sig av bestämmelsen

tillämpar bestämmelsen riktigt och att bevaka sin rätt till ersättning. I andra fall kan emellertid en tvångslicensordning medföra svårigheter för upphovsmännen att kontrollera utnyttjandet. Om en tvångslicensbestämmelse ger många utnyttjare möjlighet att fritt använda verk kan rätten till ersättning lätt bli illusorisk för upphovsmannen, eftersom denne i praktiken kommer att sakna medel att övervaka i vilka sammanhang verket utnyttjas.

En annan faktor av betydelse är att lagstiftaren i en tvångslicensbestämmelse för lång tid framöver måste i detalj reglera tillämpningsområdet för utnyttjandet och bestämma de närmare villkoren för detta. Detta innebär att sådana bestämmelser mer än t.ex. avtalsbestämmelser, löper risken att bli föråldrade.

Vidare måste beaktas att också när det gäller tvångslicensbestämmelser hänsyn måste tas till att våra konventionsåtaganden medför att utrymmet för sådana bestämmelser är begränsat.

Avtalslicensbestämmelser

I de flesta fall torde de samhälleliga intressena kunna tillgodoses genom avtal, kollektiva eller individuella. För att möjliggöra för användarna att utan alltför stora besvär och risker kunna utnyttja ett stort utbud, kan avtalen kompletteras med en avtalslicensbestämmelse. Genom en avtalslicensordning garanteras användarna i princip tillgång till alla verk som omfattas av avtalet samtidigt som villkoren för utnyttjandet, inklusive ersättningen, fastställs genom fria förhandlingar.

En sådan bestämmelse förutsätter att en organisation som företräder ett flertal upphovsmän på ett visst område ingår ett avtal med användare om visst utnyttjande av upphovsmännens verk. Bestämmelsen medför att användare kan använda inte bara verk av upphovsmän som omfattas av avtalet utan även verk av upphovsmän som inte företräds av upphovsmännens organisation. Det är således fråga om en i lag avgränsad licensordning som får sitt innehåll i det bakomliggande avtalet.

I svensk lagstiftning finns några exempel på avtalslicensbestämmelser. Redan vid 1960 års reform infördes en avtalslicens i 22 § andra stycket URL om radioföretagens rätt att utsända litterära och musikaliska verk. Därefter har en sådan licensregel införts i 15 a § URL resp. 7 a § FotoL om fotokopiering inom

undervisningsverksamhet. Senaste exemplet på en sådan föreskrift är 22 d § URL om vidaresändning av radio- och TV-program i bl.a. kabelnät (se hänvisning till bestämmelsen i 9 § FotoL andra stycket).

För att ett avtalslicenssystem skall kunna fungera i praktiken måste vissa förutsättningar vara uppfyllda. En sådan förutsättning är att det på rättighetshavarsidan finns representativa organisationer som kan ingå de nödvändiga avtalen. På användarsidan kan i och för sig avtalen slutas av varje enskild användare. Det finns emellertid såväl praktiska som förhandlingsmässiga skäl som talar för att även användarna organiserar sig och förhandlar om avtalen på mer eller mindre central nivå. En annan sådan förutsättning bör vara att sannolikheten för att parterna skall ingå avtal generellt sett måste vara stor.

Ett avtalslicenssystem måste kompletteras med garantier för utomstående rättighetshavare. I licensbestämmelsen i lagen kan sålunda föreskrivas att avtalets bestämmelser om ersättning och övriga villkor skall tillämpas också på utomstående rättighetshavare. Eftersom det bakomliggande avtalet kan föreskriva t.ex. att ersättningar till viss del skall användas för kollektiva ändamål måste licensbestämmelsen dessutom kompletteras med en föreskrift som ger den utomstående upphovsmannen rätt att kräva individuell ersättning.

Systemet kan också kompletteras med en möjlighet för utomstående rättighetshavare att meddela förbud mot utnyttjande. Om avtalet innehåller en sådan förbudsmöjlighet bör den, med hänsyn till principen om nationell behandling, vara tillämplig även på utomstående rättighetshavare. Innehåller däremot avtalet inte någon sådan möjlighet måste man ta ställning till om inte dessa rättighetshavare ändå bör kunna förbjuda utnyttjandet. Motivet för att vilja förbjuda utnyttjanden kan vara att försöka erhålla högre ersättning än vad som utgår enligt det kollektiva avtalet, men det kan också vara ideella motiv som ligger bakom.

De internationella konventionerna innehåller inte några regler om avtalslicensbestämmelser. Vår konventionstillhörighet kräver att vi ger utländska medborgare visst minimiskydd och att vi tillämpar principen om nationell behandling. Principen om minimiskydd innebär att avtalslicens kan införas om konventionen tillåter totalinskränkning eller tvångslicens. Principen om nationell behandling innebär att om en avtalslicensbestämmelse införs i lagen det blir en förutsättning för dess förenlighet med

våra konventionsåtaganden att utländska rättighetshavare behandlas likadant som svenska vid tillämpningen av bestämmelsen.

2 ALLMÄNNA HANDLINGAR

2.1 Inledning

Det är en grundläggande princip i svensk rätt att var och en skall ha fri tillgång till allmänna handlingar och rätt att offentliggöra dem. Denna tryckfrihetsrättsliga princip har slagits fast i grundlag.

Allmänna handlingar är i vissa fall av sådan beskaffenhet att de uppfyller förutsättningarna för att anses som verk i upphovsrättsligt hänseende. Som tidigare nämnts ger den upphovsrättsliga lagstiftningen som huvudregel upphovsmannen till ett verk ensamrätt att bestämma över dess publicering.

Motsättningen mellan dessa tryckfrihetsrättsliga och upphovsrättsliga principer hade tidigare inte så stor praktisk betydelse. De förra gavs emellertid företräde. Med några få undantag var allmänna handlingar uteslutna från upphovsrättsligt skydd och kunde fritt återges. Med tiden kom frågan emellertid i ett annat läge.

Redan när URL kom till i början av 1960-talet framstod det inte längre som rimligt att allmänna handlingar generellt skulle vara fria för eftertryck. Statliga organ hade i en omfattning som tidigare var okänd börjat ombesörja affärsmässiga och kulturella uppgifter i former som organisatoriskt och praktiskt motsvarade den enskilda företagsamhetens. Vidare framträdde ett ökat behov av skydd för handlingar som enskilda personer gav in till myndigheter och som därigenom fick karaktären av allmänna handlingar i den mening som avses i tryckfrihetsförordningen (TF).

URL kom visserligen, liksom tidigare lagstiftning på det upphovsrättsliga området, att bygga på principen att allmänna handlingar som upprättats hos myndighet inte är föremål för upphovsrätt. Principen finns återgiven i 9 § första stycket URL. Från denna gjordes undantag för vissa kartor. Övriga möjliga undantag ansågs först behövas utredas. Efter URL:s tillkomst har lagstiftningsarbetet rörande allmänna handlingar således huvudsakligen handlat om vilka slags handlingar som bör undantas från huvud-

regeln (för en närmare redogörelse, se nedan avsnitt 2.2.1). Undantagen finns i 9 § andra stycket och 24 § första stycket.

Den nuvarande upphovsrättsliga reglering rörande allmänna handlingar tycks i stort sett fungera tillfredsställande. Det har dock från några håll gjorts framställningar om en översyn av regleringen för att komplettera den i vissa hänseenden. Konstnärliga och litterära yrkesutövares samarbetsnämnd (KLYS) har således hemställt att även s.k. fristående litterära verk bereds upphovsrättsligt skydd samt att regleringen också ses över från redaktionell synpunkt. Kommunförbundet har å sin sida hemställt att regleringen i vad den avser skydd för kartor ses över. Slutligen har Svenska Journalistförbundet bett oss undersöka eventuella negativa konsekvenser i fråga om fristående författares bidrag till t.ex. personaltidningar.

Med anledning av härav lämnas nedan en redogörelse för gällande rätt, situationen i de övriga nordiska länderna och den konventionsrättsliga regleringen. Därefter presenteras framställningarna om lagändring, varefter våra överväganden och förslag redovisas.

2.2 Gällande rätt

2.2.1 Bakgrund

Auktorrättskommittén lade i sitt betänkande (SOU 1956:25 s. 165 ff. och s. 256 ff.) fram förslag beträffande det upphovsrättsliga skyddet i fråga om allmänna handlingar. I betänkandet, och senare också i propositionen med förslag till URL (prop 1960:17 s. 4, 7, 87 ff. och 163 f.), utformades reglerna olika för handlingar som *upprättats* hos myndighet och för handlingar som från enskilda *kommit in* till myndighet. Beträffande upprättade allmänna handlingar föreslogs att handlingarna skulle omfattas av upphovsrätt, men att undantag skulle gälla för författningar samt beslut och yttranden av myndighet. I fråga om inkomna allmänna handlingar föreslogs en reglering som väsentligen innebar att upphovsrätt i princip skulle gälla. Anföranden inför myndigheter m.m. skulle dock få återges utan upphovsmannens samtycke.

Riksdagen godtog i allt väsentligt den av kommittén föreslagna regleringen om inkomna allmänna handlingar. Förslaget till

reglering av upprättade allmänna handlingar utsattes dock för kritik av bl.a. remissinstanserna. Första lagutskottet framhöll i sitt utlåtande (L[1]U 1960:41 s. 44 f.) bl.a. att som huvudregel i stället borde gälla att sådana handlingar *inte* skulle vara föremål för upphovsrätt och att från denna huvudregel sedan fick föreskrivas de undantag som behövdes. Utskottet ansåg dock att det inte utan ytterligare utredning kunde bedömas vilka slag av hos myndighet upprättade handlingar som borde beredas upphovsrättsligt skydd. Utskottet föreslog därför att det i 9 § URL skulle föreskrivas att handlingar som upprättats hos myndighet som avses i 2 kap. 3 § TF inte skulle vara föremål för upphovsrätt. I överensstämmelse med vad som redan gällde gjordes dock i förslaget undantag för vissa kartor. Riksdagen, som godtog utskottsförslaget, beslutade samtidigt att hos Kungl. Maj:t hemställa om utredning huruvida allmänna handlingar borde erhålla upphovsrättsligt skydd i andra fall än som följde av 9 § i den beslutade lydelsen.

Offentlighetskommittén, som fick i uppdrag att utreda frågan, avlämnade 1967 ett betänkande i ämnet (SOU 1967:28). Förslaget innebar i huvudsak att man bibehöll huvudregeln om att upprättade allmänna handlingar i princip inte är föremål för upphovsrätt. Man föreslog emellertid undantag för tre grupper av handlingar, nämligen vissa officiella kartor, verk som framställts för försäljning till allmänheten samt alster av bildkonst. Dessa kategorier av verk borde enligt kommittén omfattas av upphovsrätt. Några ändringar av reglerna i 24 § URL föreslogs inte. En viss jämkning av 1 kap. 8 § TF förordades.

Kommitténs förslag utsattes för viss kritik och en inom justitiedepartementet tillkallad utredningsgrupp för upphovsrättsfrågor lade i oktober 1969 fram en promemoria (Stencil Ju 1969:28) med förslag till vissa ändringar i URL och FotoL avseende upphovsrätten till allmänna handlingar. I promemorian föreslogs att bestämmelserna om upphovsrätt till allmänna handlingar borde delas upp på två huvudstadganden. Det ena, som borde tas in i 9 § URL, innefattade sådana hos myndighet upprättade handlingar som överhuvud inte borde vara föremål för upphovsrätt. Därmed avsågs sådana handlingar som har särskild stats- eller förvaltningsrättslig karaktär, såsom författningar samt beslut och yttranden av myndigheter. Beträffande övriga allmänna handlingar framhölls i promemorian att det tryckfrihetsrättsliga intresset inte krävde mer än att handlingen skulle kunna återges utan upphovsmannens samtycke. Däremot fanns det ingen anledning att i fråga om dessa handlingar begränsa upphovsmannens

ideella rätt. En huvudregel om att upphovsmannen inte hade ensamrätt att förfoga över nu ifrågavarande allmänna handlingar föreslogs därför införd i 24 § URL. I promemorian förordades att bestämmelsen också borde innehålla undantag till förmån för vissa kategorier av handlingar, över vilka upphovsmannen således skulle ha principiell förfoganderätt. Undantag föreslogs för officiella kartor, tekniska förebilder, verk som är avsett för undervisning, verk som utgör resultat av vetenskaplig forskning, verk som genom myndighets försorg tillhandahålls allmänheten i samband med affärsverksamhet, verk som utan upphovsmannens samtycke tagits in i en allmän handling, verk som ingivits för godkännande eller antagande av myndighet samt verk som åberopats som bevis m.m. Vidare föreslogs vissa regler om tillhandahållande enligt 2 kap. TF av denna grupp av handlingar samt om rätten att utan upphovsmannens samtycke återge verk som innefattats i sådan allmän handling. De i 24 § föreslagna reglerna borde enligt promemorian också gälla i fråga om verk som innefattas i muntliga anföranden inför myndighet m.m. Någon ändring av 1 kap. 8 § TF var enligt promemorian inte nödvändig.

De förslag som framlagts av offentlighetskommittén och 1969 års departementspromemoria behandlades i proposition 1973:15 (s. 101 ff.), vars förslag ligger till grund för gällande lagstiftning i ämnet.

I vårt delbetänkande (SOU 1985:51) Upphovsrätt och datorteknik s. 106 ff.) tog vi upp frågan om det upphovsrättsliga skyddet för datorprogram. Däri konstaterades att i den mån sådana program tillkommit t.ex. för undervisning eller utgjorde verk, varav exemplar tillhandahållits av myndighet i samband med affärsverksamhet åtnjöt de skydd redan enligt gällande bestämmelser. Vi föreslog emellertid att alla datorprogram som framställts hos myndighet skulle omfattas av det upphovsrättsliga skyddet. Skyddet skulle gälla datorprogrammen i viken form de än fanns, dvs. oavsett om det återgavs på en papperskopia eller fanns i form av en upptagning på något medium, t.ex. flexskiva eller magnetband.

Förslaget förelades riksdagen i oförändrad form (prop. 1988/89:85 s. 18 f.) Riksdagen godtog förslaget (se bl.a. 1988/89:LU34 s. 8 f.).

2.2.2 Gällande rätt

Allmänna regler

Bestämmelserna om skyddet för verk som har *upprättats av myndighet* finns i 9 och 24 §§ URL. Från upphovsrättslig synpunkt kan de handlingar som upprättats av myndighet indelas i tre kategorier, nämligen

1. handlingar som saknar upphovsrättsligt skydd (9 § första stycket)
2. handlingar som fritt får återges, men som åtnjuter visst upphovsrättsligt skydd (9 § andra stycket och 24 § första stycket första meningen), och
3. handlingar som har fullt upphovsrättsligt skydd (24 § första stycket andra meningen).

I 9 § första stycket finns bestämmelser avseende den förstnämnda kategorin, nämligen vissa handlingar av speciell stats- och förvaltningsrättslig karaktär. I paragrafen föreskrivs att författningar, beslut av myndighet, yttranden av svensk myndighet samt officiella översättningar av sådana texter inte är föremål för upphovsrätt. Det är således fråga om *undantag* i upphovsrätten, dvs. de typer av handlingar som anges i bestämmelsen är inte föremål för upphovsrätt i någon form.

Såvitt gäller den andra kategorin stadgas i 9 § andra stycket att upphovsrätt får göras gällande till vissa typer av verk som ingår i handling som undantas enligt första stycket. Således får upphovsrätt göras gällande till officiell karta, alster av bildkonst, musikaliskt verk och diktverk, dock med den inskränkningen att de tre sistnämnda verkskategorierna får återges utan upphovsmannens samtycke. Denne har dock rätt till ersättning för återgivningen. Ersättning utgår emellertid inte om verket återges i samband med myndighets verksamhet. Inte heller utgår ersättning om verket återges i samband med redogörelse för mål eller ärende i vilket verket förekommit och det sker endast i den omfattningen som betingas med ändamålet av redogörelsen.

Slutligen föreskrivs i 9 § tredje stycket att vid återgivande enligt andra stycket skall bestämmelserna i 26 § URL äga motsvarande tillämpning, dvs. upphovsmannens ideella rätt skall beaktas vid sådan återgivning.

Allmänna handlingar som inte undantas från upphovsrätt enligt 9 § URL har i princip ett visst upphovsrättsligt skydd. I 24 § första stycket URL finns emellertid inskränkningsbestämmelser för sådana hos myndigheter upprättade handlingar som inte omfattas av 9 § första stycket, dvs. andra allmänna handlingar än författningar, beslut eller yttranden av myndighet. Verk som ingår i sådana handlingar får återges utan upphovsmannens samtycke, dvs. de ingår i den andra kategorin. Upphovsmannen har dock i dessa fall kvar sin ideella rätt enligt 3 § URL, vilket innebär att hans namn skall anges i den omfattning och på det sätt som god sed kräver och att verket inte får ändras eller göras tillgängligt för allmänheten på ett sätt som är kränkande för honom. Vidare gäller enligt 26 § andra stycket URL att källan skall nämnas i samma omfattning som i fråga om upphovsmannens namn och att verket inte får ändras i vidare mån än som krävs för den medgivna användningen.

Från denna huvudregel görs i andra meningen undantag för vissa särskilda typer av handlingar, vilka ingår i den tredje kategorin. Undantagna handlingar är officiell karta, teknisk förebild, verk som framställts för undervisning eller utgör resultat av vetenskaplig forskning, alster av bildkonst, musikaliskt verk, diktverk eller verk, varav exemplar i samband med affärsverksamhet genom myndighets försorg tillhandahålls allmänheten. För dessa typer av verk gäller således att de inte får återges utan upphovsmannens samtycke.

Beträffande verk som ingår i handling som *lämnats in till myndighet* gäller det upphovsrättsliga skyddet fullt ut.

I 24 § andra stycket URL föreskrivs att vad som muntligen eller skriftligen anförs inför myndighet eller i statlig eller kommunal representation eller vid offentlig överläggning om allmänna angelägenheter får återges utan upphovsmannens samtycke.

Även från denna huvudregel görs undantag på så sätt att utlåtanden, såsom bevis och dylikt, får återges endast i samband med redogörelse för mål eller ärende vari de förekommit och då endast i den omfattning som betingas av ändamålet med redogörelsen. Dessutom föreskrivs att upphovsmannen ensam har rätt att utge samling av sina anföranden.

I fråga om alla verk som innefattas i allmänna handlingar, dvs. verk innefattade i såväl upprättade som inkomna handlingar, gäller enligt 24 a § URL att de utan hinder av upphovsrätt skall

tillhandahållas i den ordning som tryckfrihetsförordningen säger. Bestämmelserna härom finns i 2 kap. 12 och 13 §§ TF.

Särskilt om kartor

En karta kan åtnjuta upphovsrättsligt skydd under förutsättning att kartbilden som sådan uppnår verkshöjd, dvs. utgör resultatet av en individuell skapande verksamhet. De kartografiska element som är faktiskt givna, t.ex gränser, orter, vägar m.m., omfattas emellertid inte av skyddet och får således återges fritt. Skyddet omfattar förenklat uttryckt den samlade kartbilden.

Om en karta saknar verkshöjd kan den ha skydd enligt 49 § URL, dvs. utgöra ett sådant arbete, vari det sammanställts ett stort antal uppgifter.

Mot bakgrund av den reglering som finns i 9 och 24 §§ URL kan från upphovsrättslig synpunkt en indelning göras mellan kartor som upprättas av enskilda rättssubjekt och kartor som upprättas av myndigheter.

För kartor som *upprättas av enskilda rättssubjekt* gäller fullt upphovsrättsligt skydd. Detta innebär att de i princip inte får t.ex. reproduceras utan tillstånd av den som innehar rättigheterna till kartmaterialet. Inskränkningar i skyddet finns föreskrivna i 2 kap. URL. Om en av enskild upprättad karta ges in till en myndighet kan upphovsrätten till kartverket i vissa fall därigenom komma att inskränkas, nämligen i de fall förutsättningarna i 24 § andra stycket URL är uppfyllda.

För kartor som *upprättas av myndigheter* gäller reglerna i 9 och 24 §§ URL. Regleringen medför att man kan indela kartor som upprättats på detta sätt i tre olika kategorier, nämligen

1. officiella kartor,
2. kartor som ingår i författning, beslut av myndighet eller yttranden av svensk myndighet eller som utgör underlagsmaterial till sådana handlingar, och
3. övriga kartor.

Officiella kartor har alltid fullt upphovsrättsligt skydd. Med officiella kartor avses enligt uttalanden i förarbetena (prop. 1973:15 s. 160) kartor som det enligt föreliggande instruktioner

eller i övrigt enligt statsmakternas beslut åligger verk och myndigheter att upprätta och ge ut oberoende av beställning. Exempel på sådana kartor är (prop. 1973:15 s. 140) officiella kartor upprättade inom rikets allmänna kartverk, sjökarteverket och sjöfartsstyrelsen, kartor upprättade inom Sveriges geologiska undersökning, den s.k. fastighetskartan som framställs av fastighetsbildningsmyndigheterna samt luftfartsverkets officiella kartor.

Uttrycket officiell karta anses inte omfatta (prop 1973:15 s. 160) t.ex. vanliga förrättningskartor som upprättats inom fastighetsbildningsmyndighet för fastighets- eller planändamål eller enligt expropriationslagen. Sådana kartor ansågs tillkomma på initiativ av annan än myndigheten, eftersom de upprättats vid förrättning som påbörjas efter ansökan.

Det påpekades vid lagens tillkomst (prop. 1973:15 s. 140) att de enskilda kartbladen av de officiella kartorna vanligen tillkom efter beslut av den upprättande myndigheten varigenom bladet i fråga godkändes. Eftersom kartbladen i sådana fall således omfattades av myndighetens beslut infördes de särskilda regler som ger kartbladen fullt skydd även om de ingår i författning eller beslut eller yttrande av myndighet.

I fråga om andra upprättade kartor än officiella kartor medför regleringen i 9 § första stycket att upphovsrätt inte kan göras gällande beträffande *kartor som ingår i en författning, beslut av myndighet eller yttrande av svensk myndighet.* I förarbetena (prop. 1973:15 s. 158) anges bl.a. att beslut och yttranden av myndighet ibland hänvisar till kartor som upprättats i ärendet, t.ex. i ett stadsplane- eller ett lantmäteriärende och att en sådan handling utesluts från skydd.

Övriga kartor som upprättats av myndighet faller under regleringen i 24 §, dvs. det är fråga om "annan hos svensk myndighet upprättad handling än som avses i 9 § första stycket". Upphovsrätten till sådana verk är som huvudregel inskränkt på så sätt att kartan får återges utan upphovsmannens samtycke. Om kartan återges med stöd av huvudregeln gäller enligt 26 § URL att upphovsmannens ideella rättigheter enligt 3 § skall iakttas liksom de kompletterande bestämmelserna att källan skall anges i den omfattning och på det sätt som god sed kräver och upphovsmannen kan påfordra att verket inte ändras i vidare mån än som krävs för den medgivna ändringen.

Om en karta inom kategorin övriga kartor utgör ett "verk, varav exemplar i samband med affärsverksamhet genom myndighetens försorg tillhandahålles allmänheten" åtnjuter dock alstret fullt upphovsrättsligt skydd. För sådant skydd krävs att det är fråga om ett tillhandahållande av exemplar genom myndighet. Att myndigheten uppdrar åt ett enskilt förlag att ge ut verket är utan betydelse i sammanhanget. Det krävs vidare att alstret tillhandahålls allmänheten i samband med affärsverksamhet. Uttrycket affärsverksamhet omfattar (prop. 1973:15 s. 164) inte bara sådana fall där verksamheten bedrivs i rent vinstsyfte utan även de situationer där meningen bara är att verksamheten i stort sett skall bära sig. Under uttrycket faller således myndigheter som direkt är affärsdrivande samt fall där bara en viss del av myndigheten driver affärsverksamhet, t.ex. i form av förlagsrörelse eller på annat sätt. Kravet på att det skall tillhandahållas i samband med affärsverksamhet innebär också att det är utan betydelse om ersättning skall betalas för exemplaret.

2.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

2.3.1 Gällande rätt

Danmark

Regler motsvarande 9 § första stycket URL finns i Danmark där det föreskrivs i 9 § DaURL i dess lydelse efter 7 juni 1989 (Lov nr 378) att "love, administrative forskrifter, retsafgørelser og lignende offentlige aktstykker" inte är föremål för upphovsrätt.

I den tidigare lydelsen talades det om "andre offentlige aktstykker". Med den nya lydelsen har man velat markera att det bara är sådana offentliga handlingar som det med hänsyn till sin normerande karaktär är naturligt att jämställa med de tidigare nämnda som skall undantas från upphovsrätt, dvs. skriftliga handlingar från myndigheter, upprättade som ett direkt eller indirekt led i deras lagstiftande, dömande eller administrativa verksamhet. Offentliga publikationer av mera allmän eller informativ karaktär, t.ex. undervisningsmaterial, examensuppgifter, handböcker, ordböcker, informationsmaterial, broschyrer, reklam och liknande, skall dock vara föremål för upphovsrätt i vanlig ordning. Detta gäller även kartor och andra liknande produkter som publiceras av offentliga myndigheter och

institutioner och som mera har karaktären av att vara offentlig service än egentlig myndighetsutövning. Samma sak gäller även datorprogram i skriftlig form.

Vid lagändringen 1989 infördes också ett nytt andra stycke i 9 §. Där föreskrivs att bestämmelserna i första stycket inte gäller för verk som framstår som självständiga bidrag i de i första stycket nämnda handlingarna. Sådana verk får dock återges "i forbindelse med aktstykket", t.ex. i samband med en redogörelse för handlingen i pressen. Beträffande andra former av utnyttjanden gäller vanliga regler, dvs. verken får inte användas i en senare självständig publicering eller annat särskilt utnyttjande av bidragen.

Bestämmelserna i 24 § DaURL överenstämmer i huvudsak med 24 § andra stycket URL. Där har man dock i ett andra stycke uttryckligen uttalat att bestämmelserna även gäller för utsändningar i radio och TV av dikussioner om allmänna angelägenheter.

Övriga länder

Även i de övriga länderna överensstämmer i allt väsentligt bestämmelserna med dem i 9 § första stycket URL. I *Finland* föreskrivs således att upphovsrätt inte gäller för "Lagar och förordningar samt beslut och yttranden av myndighet eller annat offentligt organ". I *Island* gäller undantaget "Love, førordninger, administrative forskrifter, retsafgørelser og lignende offentlige aktstykker" och i *Norge* "Lover, administrative forskrifter, rettsavgjørelser og andre offentlige saksdokumenter".

Regler motsvarande dem som finns i 24 § första stycket URL finns inte i något av de dessa nordiska länderna. Däremot har bestämmelserna i 24 § URL om återgivande av offentliga överläggningar i allmänna angelägenheter sina motsvarigheter också i dessa länders lagar. Av bestämmelserna i de isländska och norska lagarna framgår dock uttryckligen, på samma sätt som i den danska lagen, att återgivningen får ske även i radio och TV.

2.3.2 Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår inte några ändringar av gällande bestämmelser. Däremot föreslår man att det

upphovsrättsliga skyddet inte skall utgöra hinder mot att verk återges "som led i bevisførelsen under retssager".

Den *norska* upphovsrättsutredningen har i sitt slutbetänkande NOU 1988:22, Endringer i åndsverksloven m.v. lagt fram förslag som något inskränker och preciserar gällande bestämmelser. Således föreslås att upphovsrätt inte skall gälla för "Lover, *forskrifter*, rettsavgjørelser *og andre vedtak av offentlig myndighet*". Detsamma skall gälla för "forslag, utredninger og andre uttalelser" som gäller offentlig myndighetsutövning och som avgetts av offentlig myndighet eller offentligt utsett råd eller utredning eller som har utgetts av "det offentlige".

2.4 Bernkonventionen

Bestämmelserna i 9 och 24 §§ URL bör ses mot bakgrund av Bernkonventionens bestämmelser i ämnet. I artikel 2(4) finns ett stadgande om allmänna handlingar. Artikeln har följande lydelse:

> "Det är förbehållet unionsländernas lagstiftning att bestämma vilket skydd som skall tillkomma officiella texter på lagstiftningens, förvaltningens och rättskipningens område ävensom officiella översättningar av sådana texter."[1]

Artikel 2*bis*(1) ger unionsländerna rätt att från skydd helt eller delvis utesluta politiska tal samt anföranden inför rätta.[2]

I artikel 2*bis*(2) finns bestämmelser om andra muntliga verk. Bestämmelsen lyder:

---

[1] Den engelska texten lyder:
It shall be a matter for legislation in the countries of the Union to determine the protection to be granted to official texts of legislative, administrative and legal nature, and to official translations of such texts.

[2] Den engelska texten lyder:
It shall be a matter for legislation in the countries of the Union to exclude, wholly or in part, from protection provided in the preceding Article political speeches and speeches delivered in the course of legal proceedings.

> "Det är likaledes förbehållet unionsländernas lagstiftning att bestämma de villkor under vilka offentligen framförda föredrag, tal och andra verk av samma art får återges i pressen samt göras till föremål för radiosändning, trådöverföring till allmänheten eller sådant offentligt framförande som avses i artikel 11*bis*(1) i denna konvention, när sådant nyttjande är rättfärdigat av det informationssyfte som avses."[3]

Enligt artikel 2*bis*(3) har upphovsmannen rätt att föranstalta om samlingar av sådana verk som avses i artikeln.

I övrigt kan inskränkningar i upphovsmännens exemplarframställningsrätt stödjas på artikel 9(2) enligt vilken den nationelle lagstiftaren i vissa särskilda fall får föreskriva sådana inskränkningar om mångfaldigandet inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmännens legitima intressen.

2.5 Förslag till lagändringar

2.5.1 KLYS framställning

KLYS föreslår att upphovsrätt skall kunna göras gällande även till ett *fristående litterärt verk*. Enligt KLYS gör sig samma skäl gällande för sådana verk som beträffande diktverken. Nuvarande bestämmelse har lett till att avsnitt som författats av en fristående författare som anlitas av en statlig utredning senare utgivits i bokform utan något som helst sammanhang med utredningen. I sådana fall har man på grund av avfattningen av

---

[3] Den engelska texten lyder:
It shall also be a matter for legislation in the countries of the Union to determine the conditions under which lectures, adresses and other works of the same nature which are delivered in public may be reproduced by the press, broadcast, communicated to the public by wire and made subject of public communication as envisaged in Article 11*bis*(1) of this Convention, when such use is justified by the informatory purpose.

9 § URL inte ens behövt respektera den ideella rätten. Enligt KLYS kan det på goda grunder antas att det kan komma att bli svårt för exempelvis statliga utredningar att i framtiden engagera utomstående experter, t.ex. facklitterära författare, eftersom dessa helt går miste om upphovsrätten till texter som ingår i ett betänkande.

Från redaktionell synpunkt föreslår KLYS att ordet "diktverk" ersätts av *"dikt"*. Uttrycket diktverk innefattar även verk på prosa. Genom att använda ordet dikt markeras att det är poesi som avses i denna del av bestämmelsen.

Slutligen föreslår KLYS den redaktionella ändringen att bestämmelserna om återgivande av vissa handlingar flyttas till 24 §. Enligt KLYS bör man i princip skilja mellan *undantag* från och *inskränkningar* i upphovsrätten. Systematiskt hör undantagen hemma i 1 kap. URL och inskränkningarna bör återfinnas i 2 kap. URL.

2.5.2 Journalistförbundets underhandsframställning

Svenska Journalistförbundet har hemställt att vi utreder vilka konsekvenser som uppstår när en myndighet anlitar en fristående författare för att lämna ett textbidrag till personaltidning eller liknande. Det kan hävdas att bidraget i sådana fall inte åtnjuter annat skydd än ett i praktiken mycket svagt ideellt skydd, eftersom det som regel inte är fråga om exemplar som i samband med affärsverksamhet genom myndighetens försorg tillhandahålles allmänheten (se 24 § första stycket). Förbundet har kännedom om fall där sådana bidrag "utnyttjas" i kommersiella sammanhang. Fristående bidrag av den typ som det här är fråga om bör därför rimligtvis åtnjuta upphovsrättsligt skydd.

2.5.3 Kommunförbundets framställning

Svenska kommunförbundet har i en skrivelse den 4 mars 1988 till regeringen hemställt att nödvändiga åtgärder företas så att även kommunala kartverk omfattas av upphovsrättsligt skydd. Regeringen har genom beslut den 10 november 1988 överlämnat framställningen till utredningen.

Till stöd för framställningen har förbundet framfört bl.a. följande. Kommunerna har ansvaret för de grundläggande mätningarna och

kartorna på lokal nivå. Det är därför ett kommunalt intresse att åstadkomma en samordning av insatserna i den s.k. MBK-verksamheten (Mätning, Beräkning och Kartframställning).

Genom att kommunerna upprättar s.k. primärkartor (baskartverk) ger detta möjlighet till att rationalisera bl.a. kommunens kart- och mätningsverksamhet. Primärkartorna ligger till grund för upprättandet av exempelvis grundkartor för detaljplaneläggning, förrättningskartor, nybyggnadskartor, ledningskartor etc. Även externa intressenter kan erhålla rationaliseringsvinster.

Kommunernas kostnader för primärkartor (baskartor) och stomnät beräknades (mars 1988) uppgå till ca 350 miljoner kr. Den totala kommunala kartproduktionen beräknades omsluta ca 1 miljard kr per år.

Primärkartorna trycks (publiceras) inte på samma sätt som allmänna kartor utan utgör underlag för vidareanvändning.

Många kommuner fördelar kostnaden för primärkarta och grundläggande stomnät på de användare som utnyttjar kartan. Denna fördelning görs *dels* mellan olika kartanvändare inom kommunförvaltningen, *dels* mellan olika externa kartanvändare. Andra kommuner åter skattefinansierar verksamheten.

Genom en avgiftsfinansiering tillskapas möjlighet att överföra kostnaden till de sektoriella verksamheter som har nytta av primärkartan och stomnätet.

Kommunerna framställer och trycker även vissa kartprodukter, t.ex. adress- och turistkartor, vilka som s.k. förlagsprodukter säljs till allmänheten och andra intressenter. I vissa fall utnyttjas kommunalt kartmaterial som underlag för förlagsprodukter av utomstående intressenter.

Förbundet anser att kommunala primärkartor bör vara upphovsrättsligt skyddade. Kommunerna får då möjlighet att kräva ersättning av den som utnyttjar en sådan karta i sin verksamhet. Att kommunala primärkartor ges upphovsrättsligt skydd innebär inte att allmänheten hindras från att ta del av kartan utan inskränker endast rätten att vidareutnyttja den.

Enligt förbundet råder det i dag en tveksamhet om den lagreglerade rätten att kräva ersättning för utnyttjande av kommunala kartor, bl.a. på grund av justitiekanslerns yttrande

den 22 december 1983 över Sandvikens kommuns krav på att från Gävle lantmäteridistrikt få ersättning för sådant utnyttjande.

Förbundet anser att det inte är fullt klarlagt i vad mån kommunala kartor kan betraktas som officiella och därmed skyddade enligt URL. Vidare bör primärkartans framtagande och ajourhållning kunna betraktas som affärsmässig, eftersom varje användare (såväl kommunens egna förvaltningar som externa användare, t.ex. televerket, elverk, lantmäteriet och entreprenörer) bör bidra med avgifter för att finansiera verksamheten.

Frågan om upphovsrättsligt skydd för kommunala primärkartor har enligt förbundet stor betydelse för kommunerna, eftersom dessas ambition att effektivisera och rationalisera ett utnyttjande av primärkartor i en väl fungerande MBK-verksamhet hindras av det oklara rättsläget.

2.6 Överväganden och förslag

2.6.1 Fristående litterära verk

Det förekommer inte sällan att facklitterära författare bidrar till exempelvis offentliga betänkanden, rapporter eller liknande utredningar med fristående litterära alster, dvs. texter som inte inarbetas i betänkandet, rapporten eller yttrandet utan som återges däri under författarens eget namn, oftast i form av en bilaga. Om ett sådant fristående verk återges i ett betänkande eller yttrande av myndighet ingår det enligt gällande rätt i en upprättad allmän handling. Enligt 9 § URL är bl.a. svensk myndighets yttrande inte föremål för upphovsrätt. Ett fristående litterärt verk, som ingår i sådan handling, får därför fritt återges. Eftersom verket undantas från upphovsrätt behöver därvid inte heller upphovsmannens ideella rätt iakttas.

I allmänhet torde denna reglering inte leda till några större olägenheter för upphovsmannen. I den mån denne är anställd vid en myndighet med uppgift att författa dylika alster övergår upphovsrätten normalt till myndigheten som en följd av anställningsavtalet. Också när en myndighet använder sig av t.ex. konsult eller annan utomstående för att författa dylika alster kan myndigheten förvärva hela rätten att förfoga över verket genom

uppdragsavtalet. I dessa och liknande fall är upphovsmannen normalt medveten om konsekvenserna av överlåtelsen och publiceringen.

I vissa fall kan emellertid den nuvarande regleringen leda till mindre lämpliga resultat. Om parterna t.ex. vid uppdragets ingående inte kommer överens om annat än att myndigheten skall ha rätt att publicera det "fristående verket" i ett betänkande, kan undantaget i upphovsmannen ensamrätt att förfoga över verket leda till att upphovsmannens legitima intressen oskäligt åsidosätts. Enligt uppdragsavtalet har han ju i princip kvar rätten att förfoga över verket i andra avseenden än genom publicering i betänkandet. Det kan i sådana fall inte vara rimligt att utomstående skall kunna självständigt utnyttja verket utan att behöva kompensera upphovsmannen för utnyttjandet eller ens iaktta den ideella rätten. I vissa fall kan den utomståendes utnyttjande av verket leda till att upphovsmannen själv inte kan exploatera sitt verk. Denna konsekvens är särskilt stötande i de fall upphovsmannen inte haft klart för sig vilka konsekvenser nuvarande reglering kan medföra.

Det finns också en risk för att nuvarande reglering leder till att fristående experter avstår från att lämna bidrag i de sammanhang som det här är fråga om. En sådan konsekvens är olycklig från allmän synpunkt. Intresset av att upprätthålla högsta tänkbara kvalitativa nivå i den offentliga förvaltningen talar för att den nuvarande regleringen utformas på ett sådant sätt att fristående upphovsmän inte på grund av upphovsrättsliga regler avstår från att erbjuda det allmänna sina tjänster.

Enligt vår mening bör det därför övervägas om inte problemet kan avhjälpas genom införandet av ett upphovsrättsligt skydd för fristående litterärt verk även om det ingår i en sådan handling som avses i 9 § första stycket URL, dvs. man inför ytterligare ett undantag från huvudregeln.

För att ett litterärt verk skall kunna anses som "fristående" bör det först och främst krävas att verket författats av någon som inte har till uppgift, vare sig som anställd eller i annan egenskap, att framställa den allmänna handling vari verket skall ingå. Vidare bör det krävas att det klart framgår att verket utgör en självständig del av den allmänna handlingen. Detta kan vara fallet om t.ex. en rapport av en fristående författare ingår som en bilaga i ett betänkande. Att dessutom kräva att författaren särskilt anges i anslutning till texten låter sig inte göras. Ett

sådant krav skulle visserligen ge användare bättre möjlighet att avgöra huruvida verket är att anse som fristående. Det skulle emellertid innebära att det infördes ett formkrav, något som inte är tillåtet enligt Bernkonventionen. Det skulle också vara oförenligt med upphovsmannens principiella frihet att själv bestämma om han vill offentliggöra sitt namn när verket publiceras.

Ett på antytt sätt utformat skydd för "fristående litterära verk" kan enligt vår uppfattning förenas med de principer som uppbär den tryckfrihetsrättsliga regleringen.

Om det nu föreslagna tillägget införs i 9 och 24 §§ skulle det även komma att omfatta de av SJF uppmärksammade fallen, dvs. när en myndighet anlitar exempelvis en fristående författare för att lämna ett textbidrag till intern personaltidning eller liknande.

När det gäller dessa fall måste man emellertid beakta lagändringen 1976 i 11 § TF. I den paragrafens andra punkt föreskrivs sedan dess att *som allmän handling anses inte meddelande eller annan handling som inlämnats till eller upprättats hos myndigheten endast för offentliggörande i periodisk skrift som utgives av myndigheten.* Syftet med lagändringen var (prop. 1975/76:160 s. 173 ff.) att undvika en lagkonflikt mellan reglerna om handlingsoffentlighet och bestämmelserna om anonymitetsskydd. De intressen som ligger bakom offentlighetsprincipen talade enligt departementschefens mening inte med någon styrka för att tidningar och andra periodiska handlingar som ges ut av myndigheterna skulle vara allmänna handlingar. Det rörde sig i dessa fall om en sådan aktivitet från myndigheternas sida som i hög grad skilde sig från myndighetsutövning i gängse bemärkelse. Redan av denna anledning var det enligt departementschefens uppfattning naturligt att i princip jämställa handlingar som var avsedda för offentliggörande i myndighetsutgivna tidningar med motsvarande handlingar hos privatägda publikationer. Författares och meddelares intresse av att kunna vara anonyma gjorde sig gällande med samma styrka i fråga om myndigheters tidningar som när det gällde periodiska skrifter i allmänhet. Intresset av att handlingar av det slag det var fråga om görs allmänt tillgängliga var enligt departementschefens mening däremot mycket obetydligt.

Mot denna bakgrund torde redan enligt gällande rätt bidrag som lämnas till eller upprättas för tidningar och andra periodiska publikationer som ges ut av myndigheter åtnjuta fullt

upphovsrättsligt skydd, eftersom 24 § URL bara sådan gäller sådana handlingar som är allmänna. Såvitt gäller denna kategori av bidrag behövs således inte någon lagändring.

2.6.2 Kartor

Kommunförbundets framställning utgår från att det upphovsrättsliga rättsläget beträffande kommunala primärkartor är oklart. Förbundet har därvid hänvisat till bl.a. ett yttrande den 22 december 1983 av justitiekanslern (JK) över ett krav av stadsingenjörskontoret i en kommun avseende s.k. nyttjanderättsavgift för kartor som kontoret framställt efter beställning av en fastighetsbildningsmyndighet (FBM). Stadsingenjörskontoret gjorde gällande att kommunen hade upphovsrätt till kartorna, vilket bestreds av lantmäteriverket.

JK uttalade i yttrandet sammanfattningsvis att de av stadsingenjörskontoret upprättade kartorna inte åtnjöt skydd enligt den upphovsrättsliga lagstiftningen samt konstaterade att, oavsett om kartorna hade sådant skydd eller inte, FBM enligt 24 a § URL och 2 kap. 13 § TF hade rätt att mot erläggande av fastställd kopieringsavgift erhålla kopior av kartorna. JK fann därför att FBM inte skulle betala någon nyttjanderättsavgift för dem.

I yttrandet redovisar JK de förarbetsuttalanden som gjordes i prop. 1973:15 beträffande uttrycket officiella kartor (se den tidigare redogörelsen om kartor i avsnitt 3.2.2). Därefter uttalar JK följande:

> "Som framgår av stadsingenjörskontorets yttrande hit har de aktuella kartorna arbetats ut för att i första hand användas i kommunens egna verksamhet. Sålunda används kartorna av bl.a. byggnadsnämnden, gatukontoret, hälsovårdsnämnden, fastighetskontoret, stadsingenjörskontoret och kulturnämnden. Något åliggande för kommunen att upprätta kartorna finns inte. Enligt min mening kan kartorna således inte anses vara officiella kartor och som sådana ha upphovsrättsligt skydd."

Det citerade uttalandet visar på vanskligheten i att använda gamla motivuttalanden. Ursprungligen avsågs med officiella kartor "sådana kartor, som det enligt *verkens* instruktioner eller i övrigt enligt statsmakternas beslut åligger *verken* att upprätta och utgiva oberoende av huruvida beställningar å dem föreligger eller

ej." (prop. 1956:148 s. 18; kursiverat här). I 1973 års lagstiftningärende uttalade man (prop. 1973:15 s 160) att det i likhet med vad som uttalats i nyssnämnda citatet med officiella kartor avsågs sådana som det "enligt föreliggande instruktioner eller i övrigt enligt statsmakternas beslut åligger verk *och myndigheter* att upprätta och ge ut oberoende av beställning" (kursiverat här).

Uttalandena visar att en officiell karta föreligger om det finns en skyldighet att på angiven grund upprätta kartan *och* ge ut den. Enbart en skyldighet att upprätta kartor är således inte tillräckligt.

Det ursprungliga uttalandet var vidare begränsat till statliga verk. I det senare inkluderas emellertid även myndigheter. Uttrycket "myndighet" omfattar i och för sig såväl statliga som kommunala myndigheter. Förarbetena röjer emellertid inte vilka överväganden som legat bakom utvidgningen. De olika exempel på officiella och icke-officiella kartor som gjordes i förarbetena talar närmast för att regleringen utformats med hänsyn till kartor upprättade av statliga verk och myndigheter.

Inte heller användningen av uttrycken "instruktioner" och "beslut" ger tillräcklig vägledning för att avgöra i vad mån även av kommunala myndigheter upprättade kartor kan anses som officiella.

Med hänsyn till nu nämnda omständigheter och mot bakgrund av JK:s yttrande torde rättsläget beträffande kommunala primärkartor i varje fall kunna karaktäriseras som oklart.

Man kan också konstatera att sedan URL:s tillkomst har omfattande förändringar skett i fråga om de kartproducerande organen i samhället. Sålunda har tillkomsten av de nuvarande storkommunerna och statsmakternas beslut att ålägga dem att ansvara för fysisk riksplanering, bostadsförsörjning och miljövård medfört ett ökat behov av aktuella kartor.

Som kommunförbundet framhållit är den kommunala kartproduktionen omfattande och de upprättade primärkartorna har ett vidsträckt användningsområde, såväl internt inom kommunförvaltningarna som externt visavi statliga och privata intressenter.

Av förarbetena till 1956 års lag (prop. 1956:184 s. 15 ff.) framgår att det huvudsakliga skälet för att ge upphovsrättsligt skydd till

officiella kartor var att statsverket ansågs för sin verksamhet när det gällde utgivning av sådana kartor från affärsmässiga synpunkter vara i behov av samma skydd som gällde för kartor framställda av enskilda företag. Med hänsyn till de ekonomiska intressen som ligger i framtagandet och användningen av de kommunala primärkartorna bör dessa rimligtvis på samma sätt som de statliga officiella kartorna åtnjuta fullt upphovsrättsligt skydd. Några särskilda tryckfrihetsrättsliga skäl som talar för att de kommunala primärkartorna skall behandlas annorlunda än officiella kartor finns inte.

När det gäller att bestämma vilka kategorier av kommunala kartor som bör åtnjuta skydd torde det från tryckfrihetsrättsliga principer vara riktigast att uppställa kriterier som motsvarar dem som gäller för närvarande. Avgränsningsproblemen är dock uppenbara och från användarsynpunkt torde ett sådant tillägg inte medföra några påtagliga lättnader i tolkningshänseende. Det kan också ifrågasättas om de tryckfrihetsrättsliga skäl som givit upphov till den nuvarande splittrade regleringen i fråga om kartor verkligen har sådan styrka att den bör upprätthållas.

Vi anser att de intressen som gör sig gällande kan tillgodoses genom att låta ordet "officiell" utgå ur lagtexten i 9 och 24 §§. En sådan ändring skulle innebära att kartor som uppnår verkshöjd och ingår i författningar, beslut av myndighet eller yttranden av svensk myndighet alltid blir föremål för upphovsrätt. Detsamma skulle gälla andra kartor upprättade av svensk myndighet.

En sådan lagändring skulle stämma överens med den danska lagstiftningen i detta hänseende.

I den danska lagen har man beträffande verk som framstår som självständiga bidrag i handlingar som upprättas av myndighet eller institution gjort en inskränkning i upphovsrätten på så sätt att de får återges " i forbindelse med aktstykket". Enligt motiven till bestämmelsen, som bl.a. gäller kartor, innebär inskränkningen att de får återges i samband med redogörelse för handlingen i pressen. Däremot får de inte användas i en senare självständig publicering eller annat särskilt utnyttjande av bidraget. Den danska lagstiftningen bygger i detta hänseende på en annan systematik än den svenska och det torde vara svårt att inordna ett liknande undantag i de svenska bestämmelserna.

Enligt 1 § andra stycket URL hänförs bl.a. karta till litterärt verk, dvs. verk av beskrivande art. I den mån kartan innehåller

element av konstnärlig karaktär, t.ex. konstnärliga utsmyckningar såsom bilder av kyrkor eller andra byggnader, åtnjuter dessa skydd som konstverk. Oavsett om en officiell karta eller karta upprättade av en enskild person, vilka åtnjuter fullt upphovsrättsligt skydd, hänförs till den ena eller andra kategorin är det redan enligt gällande rätt fritt att återge kartan med stöd av 14 § URL eller, när det gäller avbildning i tidning och tidskrift i samband med redogörelse för en dagshändelse, med stöd av 15 § andra stycket URL. Om samtliga kartor, såsom föreslås, ges fullt skydd torde det åsyftade resultatet kunna uppnås inom ramen för en rimlig tolkning av den av oss i detta betänkande föreslagna lydelsen av 14 § URL (se Del II, avsnitt 5.7.1; Del III, avsnitt 1.5.5 och avsnitt 1.8.5). Ett återgivande av en karta i en tidning eller i TV i samband med redogörelse för t.ex. ett stadsplanebeslut eller liknande ryms inom de kriterier som uppställs i 14 §.

Det har ifrågasatts om inte kartor, liksom övriga verk som omnämns i 9 § andra stycket, borde fritt kunna återges mot ersättning. Vi anser att en sådan lösning skulle föra för långt. Det saknas skäl att göra inskränkningen större än vad som krävs av hänsyn till informationsintresset. Detta tillgodoses genom vårt förslag. Det kan knappast anses vara ett allmänt intresse att gå längre och tillåta andra att fritt skall kunna exploatera kartor som upprättas av myndighet. I den mån idrottsföreningar eller andra intressenter har intresse av att framställa kartor för sin verksamhet kan de lätt inhämta tillstånd till utnyttjandet.

Såvitt gäller allmänhetens intresse av att ta del av kartor bör dock i sammanhanget också erinras om att allmän handling enligt 24 a § URL skall tillhandahållas i den ordning som 2 kap. tryckfrihetsförordningen stadgar utan hinder av upphovsrätt. Detta innebär att en reglering av det typ som föreslås inte innebär några hinder i allmänhetens rätt att ta del av kartor. Den som önskar ta del av handlingen har således rätt till ett exemplar av kartan. Däremot skulle regleringen innebära att det krävs samtycke av innehavaren till upphovsrätten för t.ex. bearbetning eller exemplarframställning av kartverket.

2.6.3 Den redaktionella utformningen

Ordet "diktverk" bör ersättas med ordet "*dikt*". Det förra ordet är inte helt entydigt. Det innefattar även större skönlitterära verk på prosa. Ordet "dikt" markerar däremot på ett klarare sätt att det är poesi som avses i bestämmelsen.

Föreskrifterna i 9 § andra stycket URL rör bl.a. inskränkningar i upphovsrätten till allmänna handlingar. Från principiell synpunkt är det viktigt att skilja mellan *undantag* från och *inskränkningar* i upphovsrätten. Systematiskt kan en sådan uppdelning ske genom att man samlar undantagen i 1 kap. URL och inskränkningarna i 2 kap. URL. Konsekvent utförd bör en sådan uppdelning underlätta tillämpningen av bestämmelserna i lagen. Vi föreslår därför att de föreskrifter i 9 § andra stycket som rör inskränkningar i upphovsrätten flyttas över till 2 kap. URL. De bör därvid lämpligen infogas som ett nytt första stycke i 24 § URL.

3 EXEMPLARFRAMSTÄLLNING VID ARKIV OCH BIBLIOTEK

3.1 Inledning

URL innehåller en föreskrift som ger vissa arkiv och bibliotek möjlighet att på villkor som regeringen bestämmer för sin verksamhet framställa exemplar av verk genom fotografi. Sådan exemplarframställning får ske för vissa närmare angivna beredskaps- och skyddsändamål, kompletteringsändamål samt utlåningsändamål.

I allt väsentligt tycks regleringen tillgodose de intressen som för närvarande finns på området. Såvitt gäller utlåningsverksamheten på forskningsbibliotek har dock föreningen Bild Ord Not UpphovsrättsligSamorganisation(BONUS)hemställttomöversynav regleringen. BONUS hävdar att utlåningen av kopior av skyddade verk nått en sådan omfattning att den enligt BONUS närmast kan karakteriseras som yrkesmässig utlåning till allmänheten. Ett sådant förhållande kan enligt BONUS inte anses stå i överensstämmelse med vare sig URL eller rättspraxis.

En översyn av regleringen är också motiverad av att de övriga nordiska upphovsrättsutredningarna behandlar motsvarande bestämmelser i sin översyn av 2 kap URL.

Med anledning härav lämnas i detta kapitel en redogörelse för gällande rätt, situationen i de övriga nordiska länderna och i vissa andra länder samt den konventionsrättsliga regleringen. Därefter återges BONUS framställning utförligare. Vidare redogörs kortfattat vissa faktiska uppgifter angående situationen inom området i Sverige. Slutligen redovisas våra överväganden och förslag.

3.2 Gällande rätt

Med regeringens tillstånd och på däri angivna villkor får enligt 12 § URL arkiv och bibliotek för sin verksamhet framställa exemplar av verk genom fotografi.

De närmare bestämmelserna om denna exemplarframställning finns i förordningen (1961:348) med tillämpningsbestämmelser till lagarna (1960:729 och 730) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk och om rätt till fotografisk bild (TBURL).

Där fastslås vilka som har den i 12 § URL omnämnda rätten att framställa exemplar. Sådan rätt har (1 § första stycket TBURL):

1. riksarkivet
2. arkivmyndigheter som står under riksarkivets inspektion
3. kungl. biblioteket
4. andra vetenskapliga eller fackliga bibliotek, som drivs av det allmänna
5. folkbibliotek.

Regeringen kan efter särskild prövning besluta att annat arkiv eller bibliotek får rätt att utöva den ifrågavarande framställningsrätten (1 § andra stycket TBURL).

Den kopieringsrätt som medges i förordningen får utövas endast för beredskaps- och skyddsändamål, kompletteringsändamål samt - i begränsad omfattning - för utlåningsändamål.

Kopiering för *beredskaps- och skyddsändamål* av material som finns i institutionens bestånd eller samling får ske genom mikrofilmning eller liknande förfarande. Därvid får det antal kopior framställas som påkallas från beredskaps- och skyddssynpunkt. Kungl. biblioteket har dessutom rätt att av dagstidning framställa ytterligare högst 25 kopior (2 § första stycket TBURL).

Kopiering för *kompletteringsändamål*, dvs. för att hålla samlingarna fullständiga, får ske av felande partier av verk, om de utgör en mindre del i förhållande till hela verket. Om det är fråga om del av ett verk som utkommit i flera delar eller band eller häften av tidskrifter och liknande får dock framställning av felande del, band eller häfte ske endast om den/det inte kan erhållas i bokhandeln eller från utgivaren eller förläggaren (4 § TBURL).

Om det föreligger synnerliga skäl får bibliotek, som har rätt att få pliktexemplar av tryckt skrift, framställa kopior av utgivna verk som anses böra förvärvas till samlingarna men som inte kan erhållas i bokhandeln eller från utgivaren eller förläggaren. Endast en kopia får dock framställas av varje verk (5 § TBURL).

Kopiering för *utlåningsändamål* kan ske under vissa förutsättningar. Det är således tillåtet att, om det befinnes ändamålsenligt, framställa kopior av enstaka artiklar i samlingsverk, tidningar eller tidskrifter samt av korta avsnitt i andra utgivna verk om det sker för studie- eller forskningsändamål. Endast en kopia av varje artikel eller avsnitt får dock lämnas ut till varje lånesökande (3 § TBURL). Vidare får kopiering ske av material i samlingarna som på grund av sin ömtålighet eller svårersättlighet inte i original bör göras tillgängligt för lånesökande. Fler än två kopior får framställas endast om det finns synnerliga skäl (2 § andra stycket TBURL). Även kopior som framställts med stöd av 4 § TBURL, dvs. för kompletteringsändamål, torde kunna hållas tillgängliga för utlåning.

Därutöver har folkbibliotek rätt att genom upptagning av film, avsedd för läsapparater, framställa exemplar av utgivna verk och fotografier för utlåning till den som på grund av vanförhet är förhindrad att ta del av verket eller bilden medelst exemplar som utkommit i handeln. Regeringen kan efter särskild prövning ge andra bibliotek den rätten (7 § TBURL).

I förordningen fastslås uttryckligen att skyddat verk eller skyddat fotografi, som inte har offentliggjorts, inte får kopieras utan upphovsmannens eller fotografens samtycke (2 § tredje stycket TBURL).

I 22 a - c §§ URL finns sedan 1978 särskilda bestämmelser med avseende på exemplarframställning och utnyttjande av material som skall förvaras hos arkivet för ljud och bild (ALB). Bestämmelserna reglerar den upphovsrättsliga sidan av den verksamhet som ALB bedriver med stöd av pliktexemplarlagen (SFS 1978:487). Enligt den lagen skall exemplar av grammofonskivor och andra ljudupptagningar, videogram, biograffilmer samt radio- och TV-program lämnas till ALB. Såvitt avser de sistnämnda medierna sker detta genom att de s.k. referensbandupptagningarna som radio- och TV-företagen är skyldiga att göra för bevisändamål enligt radioansvarighetslagen (1966:756) överlämnas till ALB, som i viss utsträckning är skyldig att bevara dessa inspelningar.

Enligt 22 a § URL får radio- och TV-företag som har rätt att i sändning återge verk utan upphovsmännens samtycke göra en s.k. referensbandsupptagning. Upptagningen får i princip inte användas för annat än bevisändamål. Om upptagningen har dokumentariskt värde får den dock bevaras i ALB.

I fråga om offentliggjort filmverk har enligt 22 b § URL ALB fått rätt att överföra sådant verk på anordning genom vilken det kan återges.

Enligt 22 c § URL får ALB framställa exemplar av offentliggjort verk som lämnats över till arkivet med stöd av 22 a § om det är påkallat från beredskaps- eller skyddssynpunkt. ALB får också framställa enstaka exemplar för forskningsändamål. Exemplar som framställts med stöd av 22 c § får inte användas för annat ändamål.

3.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

3.3.1 Gällande rätt

Danmark, *Finland* (12 §) och *Norge* (16 §) har i stort sett överensstämmande stadganden när det gäller arkivs och biblioteks (i Danmark även museers) rätt att framställa exemplar av verk. Det anges således att kopieringsrätten är beroende av närmare bestämmelser som meddelas i administrativ ordning. De utfärdade bestämmelserna har i huvudsak samma innehåll som de svenska.

3.3.2 Utredningsförslag

Danska upphovsrättsutredningen

Den danska upphovsrättsutredningen föreslår att 12 § ändras på sådant sätt att begränsningen till enbart fotografering upphävs och att det blir möjligt att med stöd av bestämmelsen framställa exemplar även av grammofonskivor, ljudband, videogram och datorprogram m.m. När det gäller exemplar som framställs på annat sätt än genom fotografering föreslås dock att i lagen införs den begränsningen att exemplaren inte får lånas ut eller på annat sätt göras tillgängliga för allmänheten utan upphovsmannens samtycke. Detta innebär således att exemplar av de ifrågavarande kategorierna som framställts utan samtycke bara skall få användas i institutionernas interna verksamhet, dvs. i första hand för säkerhets- och bevarandeändamål, men också för viss högre forskning. Som en ytterligare begränsning föreslås att den på detta sätt utvidgade exemplarframställningsrätten skall gälla

endast för institutioner som har särskilda bevarande- och forskningsuppgifter i fråga om dessa media.

Utredningen har övervägt införandet av en avtalslicens för distribution av upptagningar av radio- och TV-utsändningar via biblioteken. En sådan licens har emellertid inte ansetts förenlig med Bernkonventionens bestämmelser, eftersom distributionen skulle komma in på ett område som får anses utgöra det normala utnyttjandet av verken.

I fråga om tillämpningsföreskrifterna i 2 § understryker utredningen att bestämmelsernas ändamål inte är att möjliggöra för biblioteken att spara på inköpsanslagen. Kopiering med stöd av bestämmelsen bör därför bara kunna ske om återanskaffning är omöjlig eller orimligt dyr.

När det gäller tillämpningsföreskrifterna i 3 §, vilka gäller kopiering av enstaka artiklar i samlingsverk, tidningar och tidskrifter samt korta avsnitt av böcker och andra utgivna skrifter för forsknings- eller studieändamål, konstaterar utredningen att föreskrifterna saknar större praktisk betydelse i vad avser kopiering av alster i de egna samlingarna. De flesta bibliotek har installerat kopieringsmaskiner som allmänheten själv kan använda sig av mot avgift. Denna form av kopiering karaktäriseras visserligen av utredningen som kopiering för eget bruk med anlitande av annan, men föreskrifterna anses i dessa fall böra bevaras som en ordningsföreskrift om vilken kopiering dessa institutioner får medverka till.

Enligt utredningen ligger det annorlunda till när det gäller *framställning och förmedling av kopior av verk för andra biblioteks räkning*. I sådana fall kan enligt utredningen en effektiv och välordnad interurbanutlåning vara betänklig, eftersom bibliotekens behov av att anskaffa särskilt vetenskapliga tidskrifter minskas betydligt. Bl.a. därför föreslår utredningen att tillämpningsområdet för 3 § i tillämpningsföreskrifterna begränsas till kopiering av bibliotekets egna samlingar. Förslaget innebär att föreskrifterna inte skall gälla för t.ex. fjärrlåneverksamhet. I gengäld föreslås en avtalslicensbestämmelse som ger statliga och kommunala bibliotek möjlighet att i sin verksamhet framställa exemplar av utgivna verk genom reprografiskt förfarande.

Utredningen föreslår inte några ändringar i tillämpningsföre-

skrifternas 4 §, vilka tillåter framställning av fotografiska kopior av delar av verk för att komplettera ofullständiga verk.

Inte heller i tillämpningsföreskrifternas 5 § föreslås några ändringar. Den paragrafen ger vetenskapliga och "faglige" bibliotek, som är universitetsbibliotek eller huvudbibliotek för ett visst "fagområde" rätt att, om särskilda skäl föreligger, framställa ett exemplar av ett utgivet verk som finns i samlingarna men som inte kan inköpas i bokhandeln eller från utgivaren eller förläggaren. Framställningar om en utvidgning av bestämmelsen i vissa avseende vann inte gehör hos utredningen. Från biblioteksväsendets sida hade man önskat få möjlighet att framställa både ett referens- och ett utlåningsexemplar samt att utöver i bestämmelsen angivna bibliotek även "lokalarkiver og lokalhistoriske samlinger" i kommunerna skulle omfattas av regleringen.

De förslag som utredningen lägger fram avser att uttömmande reglera exemplarframställning för utlåningen från bibliotek. Någon kopiering med stöd av bestämmelserna om exemplarframställning för enskilt bruk kommer således inte att vara tillåten.

Norska upphovsrättsutredningen

Den norska utredningen behandlar i sitt slutbetänkande (NOU 1988:22) Endringer i åndsverksloven m.v. frågor om exemplarframställning vid arkiv och bibliotek.

Utredningen föreslår att bibliotekens rätt att framställa exemplar av verk *för utlåning* skall regleras genom en avtalslicensbestämmelse. Bestämmelsen skall endast gälla bibliotek. Arkiv kommer således att falla utanför. Utlåning av kopior från sådana institutioner kommer således att vara fri om den sker i överensstämmelse med tillämpningsföreskrifterna. Exemplarframställningsrätten föreslås gälla framställning av enstaka artiklar i samlingsverk, tidningar och tidskrifter samt korta avsnitt i andra verk för forsknings- och studieändamål. Ersättningen skall betalas av ägarna till biblioteken. Det framhålls att bestämmelsen skiljer sig från andra föreslagna avtalslicenser såtillvida att den inte är begränsad till internt bruk inom den egna verksamheten.

Avtalslicensbestämmelsen är inte avsedd att ersätta utlåningen av de kopior som framställs för bevarandeändamål. Exemplar-

framställning för eget bruk skall också falla utanför tillämpningsområdet.

Utredningen är dock inte enig i frågan om det dessutom skall införas en subsidiär nämndlicens för det fall avtal inte kommer till stånd. En sådan nämndlicens innebär att frågan om villkoren och vederlaget för kopieringen slutgiltigt skall bestämmas av en nämnd.

En majoritet anser att det inte finns skäl att införa en nämndlicensbestämmelse. Den uttalar bl.a. att det inte finns några väsentliga betänkligheter mot att det ibland på grund av avbrott i förhandlingar blir otillåtet att framställa kopior till utlåning. Den hänvisar till förhållandena på skolkopieringsområdet och framhåller att det är väsentligt med likartade regler för alla avtalslicensordningar. Den konstaterar också att det underlag som kopieras på biblioteken under alla förhållanden finns tillgängligt där för den som vill ta del av materialet.

Minoriteten förordar å sin sida en nämndlicens. Den anser att en sådan licens är en praktisk form för att lösa tvister samtidigt som den inte innebär några reella betänkligheter från rättighetshavarsynpunkt. Ett kopieringsavbrott kan medföra betydande negativa konsekvenser, särskilt när det gäller forskning och studier.

Utredningen lägger inte fram något förslag om att förhandlingarna skall ske genom en enda gemensam organisation som representerar rättighetshavarna. I stället föreslås att förhandlingsorganisationen skall godkännas av departementet. Därigenom tillgodoses enligt utredningen behovet av offentlig kontroll över organisationerna.

Utredningen föreslår också att regleringen, dvs. såväl den kopiering som kommer att ske med stöd av tillämpningsföreskrifterna som den som skall ske i enlighet med avtalslicensen, utvidgas så att den kommer att omfatta inte bara offentligt ägda "fag- og forskningsbibliotekene" utan även folkbiblioteken. Andra arkiv och bibliotek kan efter godkännande av departementet få rätt att kopiera i enlighet med den föreslagna regleringen.

Utredningen föreslår vidare att gällande bestämmelser utvidgas till att omfatta även andra former av exemplarframställning än fotografering, dvs. ljud- och bildupptagningar (fonogram,

videogram och film). Utvidgningen föreslås gälla för beredskaps- och skyddsändamål. Den skall vidare gälla för kompletteringsändamål och för att skydda särskilt skadeutsatta exemplar som ingår i samlingarna, dock endast om exemplar av verket inte finns att tillgå i handeln eller hos producenten. Rätten föreslås begränsad till framställning av exemplar som är identiska med eller motsvarar originalexemplaret. Den framställda kopian skall endast få utnyttjas i arkivets eller bibliotekets lokaler. Fjärrlån skall dock vara möjliga.

I fråga om datorprogram föreslår utredningen att det skall vara tillåtet att kopiera från ett maskinläsbart exemplar till ett annat sådant exemplar om det sker för beredskaps- och skyddsändamål. Vidare föreslås att det skall vara tillåtet att kopiera från tryckta verksexemplar m.m. till maskinläsbara exemplar, men denna rätt skall endast tillkomma vissa fack- och forskningsbibliotek och bara gälla verk som redan finns i samlingarna. Sådan överföring skall endast få ske för beredskaps- och skyddsändamål samt dessutom för forskningsändamål. Vidare bör gälla att framställda exemplar inte får användas i datamaskinbaserade informationssystem. När det gäller kopiering från maskinläsbart exemplar till utskrift anser utredningen att det inte finns några särskilda betänkligheter när det gäller kopiering till säkerhets- och skyddsändamål. Däremot menar utredningen, som noterar att denna form av exemplarframställning närmar sig "on demand publishing", bör kopiering för forsknings- och studieändamål falla under den avtalslicensregleringen som utredningen föreslår.

3.4 Situationen i vissa andra länder

3.4.1 Storbritannien

Den nya engelska Copyright, Designs and Patents Act 1988 innehåller i sections 37 - 43 bestämmelser om exemplarframställning och tillhandahållande av verk i bibliotek och arkiv. Bestämmelserna upptar de grundläggande reglerna, vilka förutsätts fyllas ut genom administrativa regler fastställda av Secretary of State. De grundläggande bestämmelserna avser kopiering av artiklar i tidningar och tidskrifter och delar av utgivna verk för utlåning till allmänheten, kopiering för andra biblioteks räkning, kopiering för bevarande- eller kompletteringsändamål samt kopiering av vissa opublicerade verk.

Enligt section 38 får en bibliotekarie under vissa förutsättningar ta kopior av artiklar i tidningar och tidskrifter och tillhandahålla dessa till personer som behöver dem för forskning eller privata studier. En person får aldrig erhålla mer än en kopia av samma artikel eller mer än en artikel ut samma tidning eller tidskrift. Den som skall ha kopian av artikeln måste betala en avgift som inte får understiga framställningskostnaden av kopian.

Under motsvarande förutsättningar får enligt section 39 en bibliotekarie ta en kopia av en del av ett litterärt, dramatiskt eller musikaliskt verk.

Enligt section 41 får en bibliotekarie ta kopior av vissa verk och tillhandahålla ett annat bibliotek kopiorna. Detta gäller kopior av artiklar i tidningar och tidskrifter samt av hela eller delar av utgivna litterära, dramatiska eller musikaliska verk. Kopior av sistnämnda verkskategorier får dock inte framställas om bibliotekarien kan "by reasonable inquiry" fastställa namnet och adressen till rättighetshavaren.

Föreskrifter för bevarande- och kompletteringsändamål finns i section 42. Bestämmelserna gäller för såväl bibliotek som arkiv. Kopior får göras av alla slags verk under förutsättning att de finns i bibliotekets eller arkivets samlingar. Kopiering får ske antingen för att bevara förlagan eller för att ersätta den. Kopiering av en sådan förlaga är också tillåten för att ersätta ett förlorat, förstört eller skadat exemplar i ett annat bibliotek eller arkiv. Kopiering av det slag som det här är fråga om får bara ske när det inte är "reasonably practicable" att i stället köpa ett exemplar för att uppnå ändamålet.

Enligt section 43 får arkiv och bibliotek framställa kopior av ett litterärt, dramatiskt eller musikaliskt verk som finns i samlingarna under förutsättning att verket inte publicerats innan det deponerades i biblioteket eller arkivet eller att rättsinnehavaren förbjudit kopiering. Vidare föreskrivs samma villkor som för utlåning enligt sections 38 och 39.

3.4.2 Frankrike

Den franska upphovsrättslagen från 1957 innehåller bara några få undantag från upphovsmannens ensamrätt till exemplarframställning. Bland dem finns inte någon särskild bestämmelse som tillåter kopiering av skyddade verk i bibliotek och arkiv. Dessa

institutioner kan således framställa verksexemplar med stöd av lagen endast i de fall de allmänna inskränkningsbestämmelserna tillåter det. Dessa undantag finns samlade i artikel 41. I detta sammanhang är det bestämmelsen om exemplarframställning för privat bruk som är av intresse. Enligt den är det tillåtet att framställa kopior och andra reproduktioner av ett verk om det framställda verket är avsett att används för "l'usage privé du copiste" och de framställda kopiorna inte är avsedda för "une utilisation collective".

3.4.3 Spanien

Enligt artikel 37 i den nya spanska lagen från 1987 kan innehavare av upphovsrätt inte motsätta sig exemplarframställning av verk som sker utan vinstsyfte av museer, bibliotek (böcker och tidskrifter), fonotek, cinematotek och arkiv som ägs av staten eller utgör en del av kulturella eller vetenskapliga institutioner om framställningen uteslutande sker för forskningsändamål.

Den nya bestämmelsen har utsatts för kritik som bl.a. går ut på att den kan leda till en så omfattande kopiering att den kommer i strid med Bernkonventionen (se härom, A. Delgado, RIDA, Vol. 138, Octobre 1988, s. 229 f.).

3.4.4 USA

I upphovsrättslagen från 1976 finns regler om rätten för bibliotek och arkiv att framställa exemplar av skyddade verk i section 107 och section 108. Bestämmelserna i section 107 om "fair use" gäller för de bibliotek och arkiv som inte omfattas av section 108. I det följande redogörs först för regleringen beträffande de "privilegierade" biblioteken och arkiven. Därefter behandlas reglerna om "fair use".

Särskilda bestämmelser om fotokopiering vid vissa bibliotek och arkiv finns således i *section 108*. Enligt den bestämmelsen får bibliotek eller arkiv under närmare angivna villkor framställa eller tillhandahålla kopior av de flesta typer av skyddade verk för eget bruk och för utlåning under förutsättning

1. att nämnda åtgärder vidtas utan syfte att erhålla "direct or indirect commercial advantage",

2. att bibliotekets eller arkivets samlingar är öppna för allmänheten eller inte bara för forskare som är anslutna till biblioteket eller arkivet eller någon överordnad institution utan också för andra personer som bedriver forskning på ett visst område, samt
3. att reproduktionen eller spridningsåtgärden inkluderar en "notice of copyright".

De bibliotek och arkiv som avses i section 108 har rätt att göra kopior för eget bruk i två fall. Enligt section 108(b) har dessa institutioner rätt att framställa exemplar av ett "unpublished" verk för bevarande- och beredskapsändamål eller för forskningsändamål i ett annat bibliotek eller arkiv om den kopierade förlagan finns i bibliotekets eller arkivets samlingar. Enligt section 108(c) får bibliotek och arkiv framställa exemplar av ett "publicerat" verk för att återställa skadade, förstörda, bortkomna eller stulna kopior om biblioteket eller arkivet, efter en rimlig undersökning, finner att ett oanvänt exemplar inte kan erhållas till ett skäligt pris.

De privilegierade biblioteken och arkiven får för utlåningsändmål också framställa kopior från egna samlingar och förmedla kopior från andra källor. Detta framgår till en början av section 108(d) som tillåter framställning av endast en kopia av en artikel eller annat bidrag i ett samlingsverk eller en periodisk skrift eller av en mindre del av ett annat skyddat verk under förutsättning att kopian inte används till annat än "private study, scholarship, or research" och att biblioteket eller arkivet på ett tydligt sätt tillkännager en föreskriven "warning of copyright" på låneformuläret och vid den plats där lånade föremål lämnas ut.

Vidare får dessa bibliotek och arkiv enligt section 108(e) för utlåning framställa exemplar av hela verk eller en "substantial part" av ett verk eller införskaffa en kopia från annan källa, om biblioteket eller arkivet på grundval av en rimlig undersökning har funnit att en kopia inte kan erhållas till ett skäligt pris, att beställaren skall använda exemplaret till "private study, scholarship, or research" samt att en "warning of copyright" anbringats på föreskriven plats.

Rätten till exemplarframställning enligt section 108 begränsas av förbudet i section 108(g) mot "the related or concerted reproduction ... of multiple copies ... of the same material" och mot systematisk exemplarframställning och spridning av periodiska

artiklar eller mindre delar av skyddade verk. Förbudet mot systematisk framställning och spridning av verk begränsas i sin tur av bestämmelserna i section 108(g)(2) enligt vilka ett bibliotek och arkiv kan delta i "interlibrary arrangements" som inte syftar till eller får som effekt att den mottagande institutionen mottar kopior i sådan omfattning att den ersätter prenumeration och inköp.

Den praktiska tillämpningen av sistnämnda begränsning har man sökt underlätta genom riktlinjer som National Commission on New Technological Uses of Copyrighted Works (CONTU) utarbetade i samband med lagens tillkomst 1976. Riktlinjerna har godtagits av de största biblioteken, förläggarna och rättighetshavarorganisationerna. Enligt riktlinjerna ersätter exemplarframställningen prenumeration eller inköp om

1. det under ett kalenderår ur en tidskrift framställs sex eller fler kopior av en artikel eller artiklar som publicerats i tidskriften inom fem år från det beställningen gjordes,
2. det under ett kalenderår av ett annat verk framställs sex eller fler exemplar av verket under verkets skyddstid.

Riktlinjerna innehåller också särskilda undantag från dessa bestämmelser för de fall det beställande biblioteket eller arkivet av särskild anledning inte har ett förvärvat exemplar av verket tillgängligt. Vidare föreskriver riktlinjerna att biblioteken och arkiven skall hålla register över beställningarna och deras verkställighet.

För de bibliotek och arkiv som inte omfattas av regleringen i section 108 gäller bestämmelserna i *section 107* att "fair use" av ett verk inte innebär intrång i upphovsrätten. Principen om "fair use" har sin grund i den rättspraxis som utbildades före lagens tillkomst 1976. Under uttrycket "fair use" faller kritiska kommentarer, nyhetsrapportering, undervisning, forskning och liknande. Fyra faktorer skall beaktas vid bedömningen av om ett utnyttjande är tillåtet, nämligen

- brukets syfte och art, innefattande sådana omständigheter som om bruket är kommersiellt eller tillgodoser undervisningsändamål utan förvärvssyfte,
- verkets art,

- omfattningen och betydelsen av den del av verket som används i förhållande till det skyddade verket i dess helhet, och
- vilken inverkan bruket kan ha på den potentiella marknaden när det gäller värdet.

Den rätt som föreskriften ger gäller såväl fotokopiering som inspelning av ljud- och videoupptagningar.

3.4.5 Västtyskland

Efter ändringarna 1985 i den västtyska upphovsrättslagen finns bestämmelser om kopiering och upptagning i bl.a. § 53 andra stycket punkt 2. Där stadgas att det är tillåtet framställa eller låta framställa enstaka exemplar av verk för *eget arkiv*, om och i den omfattning sådan framställning är nödvändig och under förutsättning att en egen kopia används som förlaga.

Bestämmelsen ger således utrymme för t.ex. bibliotek att av föra över sina samlingar på mikrofilm. En sådan överföring kan t.ex. vara nödvändig på grund av utrymmesskäl eller för att av säkerhetsskäl kunna bevara filmen på ett annat ställe. Framställningen måste ske för eget internt bruk, vilket innebär att det inte är tillåtet att kopiera för andra biblioteks räkning eller att kopiorna används av utomstående (Schricker, Urheberrecht, München 1987, § 53 Rdnr 16; jfr dock Fromm/Nordemann, Urheberrecht, 6 Aufl, § 53 Rdnr 10). Det är bara tillåtet att använda en egen förlaga vid framställningen. Detta innebär att det inte är tillåtet att använda ett lånat exemplar som förlaga, vilket således får betydelse för bibliotekens interna låneverksamhet. Ett icke helt oväsentligt krav för framställningsrätten är vidare att kopieringen är nödvändig med hänsyn till bevarandesyftet. Genom rekvisitet enstaka exemplar tillses att biblioteken inte kan föröka sina samlingar med stöd av bestämmelsen.

En annan bestämmelse av betydelse för biblioteken är § 53 andra stycket punkt 4. Enligt den bestämmelsen är det tillåtet att framställa eller låta framställa enstaka exemplar för *annat eget bruk* om det gäller utgivna verk som är utgångna sedan minst två år tillbaka.

Genom den bestämmelsen ges bland andra bibliotek och vetenskapliga institut en möjlighet att framställa exemplar som behövs

för att samlingarna skall bli fullständiga eller för att få tillräckligt antal läseexemplar. Ett verk är utgånget när det inte längre kan levereras av förlaget.

Det bör i sammanhanget observeras att enligt § 53 fjärde stycket exemplarframställning av musiknoter, hela böcker och tidskrifter samt väsentliga delar av datorprogram inte är tillåtet ens om det sker för privat bruk eller annat eget bruk. Det dock tillåtet att skriva av musiknoter samt hela böcker och tidskrifter.

I § 54 finns bestämmelser om ersättning för kopiering som sker för personligt eller annat eget bruk, dvs. enligt bestämmelserna i § 53. Ersättning utgår således för all kopiering som sker med stöd av dessa bestämmelserna.

I paragrafen görs en uppdelning mellan, å den ena sidan, kopiering av ljud- och videoband och, å den andra, kopiering av tryckta verk.

Ersättningen för kopiering av tryckta alster är uppbyggd på så sätt att det *dels* utgår en avgift för viss kopieringsapparatur avsedd att kompensera allt reprografiskt utnyttjande, *dels* betalas en ersättning som är baserad på utnyttjandet av verken i fall där det typiskt sett är fråga om ett intensivt utnyttjande.

Skyldighet att betala avgift för kopieringsapparater gäller främst för fotokopierings- och elektrostatiska apparater men också för exempelvis matriser, mikrooffset och mikrofiche. Avgiften på kopieringsapparater skall betalas av tillverkaren eller importören. Skyldighet att betala avgift uppstår när apparaten försäljs eller förs in i landet. Avgiften beräknas på grundval av apparatens kopieringskapacitet, dvs. det antal kopior per minut som maskinen kan prestera. Avgift utgår enligt följande intervaller:

- 2 till 12 kopior per minut 75 DM
- 13 till 35 kopior per minut 100 DM
- 36 till 70 kopior per minut 150 DM
- fler än 70 kopior per minut 600 DM.

Avgiften på kopieringsapparater utgår således i form av en klumpsumma. Denna beräknas täcka det antal kopior av skyddade verk som normalt görs på en kopieringsmaskin av den typ det är fråga om.

Utöver denna avgift finns som redan nämnts en ersättning som utgår för utnyttjandet av skyddade alster i fall som lagstiftaren ansett typiskt sett utgöra ett intensivt utnyttjande. Så anses vara fallet i fråga om kopieringsmaskiner som finns placerade i skolor, universitet och andra undervisningsinstitutioner, forskningsinstitutioner, offentliga bibliotek eller lokaler där allmänheten har tillgång till maskinerna mot betalning. Med offentligt bibliotek avses sådana som är tillgängliga för allmänheten.

Ersättning för utnyttjandet utgår med 0,02 DM för varje A4-kopia av ett skyddat verk. Denna ersättning beräknas på grundval av ett statistiskt urval vid särskilt utvalda institutioner vilka anses som representativa inom sitt område. Sedan man fastställt hur stor andel av antalet gjorda kopior som utgör kopior av skyddade verk beräknas med ledning härav det totala antalet kopior av skyddade verk som görs på varje maskin placerad i en liknande lokal.

Krav på ersättning enligt § 54 kan endast göras gällande genom en organisation som företräder rättighetshavarna. Dessa har i sin tur rätt till skälig ersättning ur avgiften.

3.5 Bernkonventionen

Frågan om arkivens och bibliotekens möjligheter att framställa exemplar av skyddade verk regleras av olika bestämmelser i Bernkonventionen.

En generell bestämmelse om exemplarframställning finns i artikel 9(2). Enligt den bestämmelsen kan den nationelle lagstiftaren i vissa särskilda fall föreskriva inskränkningar i upphovsmännens principiella ensamrätt till exemplarframställning under förutsättning att sådant mångfaldigande inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmannens legitima intressen.

Särskilda bestämmelser som tillåter viss begränsad exemplarframställning finns bl.a. i artikel 10(1) om citat och i artikel 10(2) om utnyttjande av verk som illustration vid undervisning.

I fråga om verk som utsänds i radio- eller TV-program finns i artikel 11*bis*(3) bestämmelser om upptagning och bevarande av programmen.

3.6 BONUS framställning

BONUS har i en skrivelse till justitieministern den 12 februari 1987 hemställt att åtgärder vidtas för att bringa kopieringen i forskningsbibliotekens utlåningsverksamhet i överensstämmelse med gällande rätt eller, för den händelse påtalade förhållanden anses stå i överensstämmelse med gällande rätt, att reglerna ändras för att åstadkomma att forskningsbibliotekens kopiering inskränks. Genom beslut den 7 maj 1987 har skrivelsen överlämnats till upphovsrättsutredningen.

I skrivelsen hävdar BONUS att den omständigheten att forskningsbiblioteken i mer än en fjärdedel av utlåningsfallen tillhandahåller papperskopior i stället för original måste betraktas som att biblioteken ägnar sig åt att yrkesmässigt gå lånesökanden, dvs. beställaren, tillhanda med kopiering; ett förhållande som inte är i överensstämmelse med vare sig HD:s dom (NJA 1984 s. 304) eller 12 § URL.

Vidare framhåller BONUS att HD i dom (NJA 1985 s. 702) fastslagit att upphovsmännens rätt att förfoga över sina verk utgör en s.a.s. fullständig och heltäckande rätt, varifrån vissa i lag särskilt angivna undantag gjorts i syfte att tillgodose samhälleliga intressen, samt att det mot den bakgrunden finns ett synnerligen begränsat utrymme att intolka andra begränsningar i upphovsmannens rätt än de som finns angivna i lagen.

3.7 Några faktauppgifter

3.7.1 Inledning

I detta avsnitt ges en översiktlig beskrivning av låneverksamheten vid biblioteken i Sverige. Redovisningen är inte avsedd att vara uttömmande utan syftar endast till att ge en skissartad bakgrund till de överväganden och förslag som görs i nästa avsnitt. Redovisningen inleds med en kortfattad framställning av olika typer av bibliotek. Därefter lämnas vissa uppgifter angående såväl utlåningsverksamheten "på stället" som den som sker i form av fjärrlån. Slutligen redovisas kortfattat uttalanden och andra uppgifter om bibliotekens framtida inriktningen beträffande utlåningsverksamheten.

3.7.2 Bibliotekssystemet

Folkbiblioteken

Före 1950-talet var den kommunala biblioteksverksamheten begränsad. Efter kommunreformen 1952 genomgick den kommunala biblioteksverksamheten en genomgripande strukturförändring och en utveckling skedde i både kvantitativt och kvalitativt hänseende. En omfattande utbyggnad av verksamheten skedde också under det ekonomiska uppsvinget på 1970-talet bl.a. genom en genomgripande utbyggnad av filialverksamheten. Utbyggnaden har fortsatt under 1980-talet.

Var och en av de 284 kommunerna i Sverige har sitt eget bibliotekssystem. Totalt finns det omkring 2 000 kommunbibliotek, inräknat alla filialer.

Länsbiblioteken

Centralbibliotek, senare kallade länsbibliotek, började inrättas redan i början på 1930-talet. Centralbiblioteksorganisationen var fullt utbyggd i mitten av 1950-talet. För närvarande finns det 24 länsbibliotek i landet.

Denna kategori av bibliotek hade ursprungligen till uppgift att betjäna de lokala biblioteken genom direkt och kostnadsfri utlåning av böcker som behövdes i studiesyfte. De skulle även bistå de lokala biblioteken med s.k. vandringsbibliotek.

Verksamheten var inledningsvis inriktad på vandringsbiblioteken och de enstaka fjärrlånen utgjorde endast en liten andel. Vandringsbiblioteksverksamheten har emellertid avtagit efter hand som de kommunala bibliotekens kompetens och självförsörjningsgrad ökat. Samtidigt har fjärrlåneverksamheten ökat i omfattning. Länsbiblioteken har dessutom allt mer inriktat verksamheten på olika former av specialtjänster.

I förhållande till folkbiblioteken utgör länsbiblioteken det första ledet i folkbibliotekens s.k. fjärrlånekedja.

Lånecentralerna

Lånecentraler inrättades under 1960-talet vid stadsbiblioteken i Malmö, Stockholm och Umeå. Syftet var bl.a. att ge låntagare, oavsett bostadsort, tillgång till sådan kvalificerad litteratur som det egna biblioteket inte kunnat införskaffa.

Organisationen för lånecentralverksamheten är i dag fortfarande densamma. Antalet fjärrlån från centralerna har dock ökat kraftigt i omfattning.

Lånecentralerna utgör det sista ledet i folkbibliotekens lånekedja. Enligt ett visst regelsystem förmedlas emellertid låneansökningar sedan vidare till forsknings- och specialbibliotek.

Forsknings- och andra specialbibliotek

Utöver kungl. biblioteket finns inom de sex universitetsdistrikten allmänna forskningsbibliotek i Lund, Göteborg, Linköping, Stockholm, Uppsala och Umeå. Därutöver finns ett tjugotal bibliotek vid de mindre högskolorna samt specialinriktade forskningsbibliotek anknutna till högskolor eller andra institutioner, t.ex. biblioteken vid kungl. tekniska högskolan, Chalmers tekniska högskola, Karolinska institutet, Handelshögskolan i Stockholm och Sveriges Lantbruksuniversitet.

Vidare finns det specialbibliotek vid vissa myndigheter, t.ex. riksdagen, statistiska centralbyrån och naturvårdsverket samt vid större privata företag, t.ex. Saab och Volvo inom bilbranchen, Ericsson inom elektronikbranchen samt Astra inom läkemedelsbranchen.

Universitets- och högskolebiblioteken skall, enligt högskoleförordningen, förutom att betjäna de egna institutionerna även stå till tjänst med fjärrlån och annan service inom den egna regionen och landet i övrigt. Samtliga offentliga forskningsbibliotek bedriver sedan 1800-talets slut förvärvs- och fjärrlåneverksamheten från utgångspunkten att dessa egentligen utgör en enda resurs, det s.k. sambiblioteket.

3.7.3 Utlåning på stället

Det finns inte någon statistik beträffande den utlåning av tryckta alster som sker på stället i biblioteken. Detta innebär att vi saknar säker kunskap om i vilken utsträckning tryckta alster som lånas på bibliotek används som förlaga för att med stöd av 11 § URL för eget enskilt bruk framställa exemplar av skyddade verk på de kopieringsapparater som i allmänhet finns tillgängliga för allmänheten i bibliotekens lokaler. Man registrerar visserligen sedan någon tid tillbaka antalet besök och kan konstatera en ökande tendens. Samtidigt finns det statistik på att antalet hemlån, dvs. fall där låntagaren tar med sig det utlånade alstret utanför bibliotekets lokaler, minskat. Vad denna minskning beror på vet man inte. Det är emellertid inte uteslutet att möjligheten att framställa ett exemplar av förlagan på stället och sedan ta med sig kopian är en orsak till minskningen.

Till skillnad mot vad som är fallet i vissa av våra nordiska grannländer har bibliotekens utlåning av grammofonskivor och videogram hittills varit av ringa omfattning. Ett visst ökat intresse för sådan utlåning har, enligt uppgift från bibliotekshåll, kunnat märkas under den senaste tiden. Såvitt gäller grammofonskivor kan detta ökade intresse bl.a. förklaras av CD-skivans intåg på fonogrammarknaden.

Utlåningen av fonogram och videogram måste för närvarande betraktas som marginell i Sverige. Det är ovisst vilka effekter det nya intresset kan medföra i framtiden.

3.7.4 Fjärrlån

Tekniska hjälpmedel m.m.

Den tekniska utvecklingen av datoriserade system för lagring och överföring av information har medfört att man kan lokalisera litteratur på ett sätt som inte var möjligt tidigare.

Folkbibliotekens anslutning till BUMS-systemet har givit dem tillgång till en beståndsdatabas, BURK, som innehåller en stor del av folkbibliotekens samlade bokbestånd. Omkring 80 bibliotek är för närvarande anslutna till BUMS, som även innehåller lokala databaser.

De större forskningsbibliotekens bok- och tidskriftsbestånd finns sedan 1976 i den nationella databasen LIBRIS. Alla nyförvärv till dessa bibliotek registreras, både utländska och svenska. För närvarande är omkring 25 forskningsbibliotek fast anslutna till databasen. Därutöver använder sig ett stort antal myndigheter, folkbibliotek, arkiv m.fl. av systemet. En del forskningsbibliotek har dessutom egna lokala datasystem.

I LIBRIS finns sedan en tid tillbaka en särskild rutin för direktbeställning av fjärrlån. Forskningsbiblioteken använder också datorbaserad teknik för beställning av dokument från utländska leverantörer, t.ex. BLDSC (British Library Document Supply Centre).

Möjligheten att utnyttja externa referensdatabaser har lett till en ökad efterfrågan från folkbibliotekens sida av tryckt material från länsbibliotek och lånecentraler.

Databasen Artikelsök har möjliggjort förbättrad sökning av svenskt tidnings- och tidskriftsmaterial. Detta har inneburit bl.a. en väsentligt större efterfrågan på kopior av tidningsartiklar. Ökningen har en sådan omfattning att vissa länsbibliotek inte längre anser sig ha möjlighet att förmedla kopiebeställningar utan hänvisar i stället kommunbiblioteken till Bibliotekstjänsts artikelservice eller kungl. bibliotekets tidningssektion. Bibliotekstjänst artikelservice framställer kopior av tidningsartiklar för utlåning och kungl. bibliotekets tidningssektion har ett komplett bestånd tidningsfilm som används som referens eller för utlån.

Däremot sker fjärrlån av tidskriftsartiklar i stor utsträckning från kommunbiblioteken, som har lämplig utrustning för framställning av kopior.

Fjärrlåneverksamheten

Fjärrlåneverksamheten har ökat konstant under den senaste tiden. Av folkbibliotekens totala utlåning utgör fjärrlånen dock totalt sett en liten andel. Totalt gjordes drygt 70 miljoner utlån 1987. Fjärrlånen var drygt 560 000 från länsbiblioteken och 84 600 från lånecentralerna.

Folkbibliotekens fjärrlåneverksamhet utgör en liten andel (omkring 0,8 - 1 procent) av den totala utlåningen.

Länsbiblioteken effektuerade 1988 drygt 500 000 enstaka fjärrlån. Härtill kommer antalet deponerade enheter som uppgick till nästan 300 000 enheter. Den minskning av antalet fjärrlån i förhållande till föregående år avser dels talböcker, dels mikrofilmade kyrkoarkivalier. Däremot visar andelen fjärrlån av böcker och artikelkopior från länsbiblioteken en ökande tendens.

Fjärrlånen från forskningsbiblioteken uppgick 1988 till drygt 540 000, vilket kan jämföras med en total, registrerad utlåning om cirka 2,4 miljoner (många lokala utlån registreras dock inte). Av fjärrlånen går cirka 40 procent till andra forskningsbibliotek. Bland övriga mottagare märks framför allt industrin. Endast omkring 35 000 lån riktas till folkbiblioteken. Mot bakgrund av att endast cirka 2 procent av den vetenskapliga litteraturen har Sverige som ursprungsland samt att samtliga universitetsbibliotek erhåller pliktexemplar av svenska publikationer kan man utgå från att det svenska materialet utgör ett mycket litet inslag i fjärrlåneverksamheten.

Det förekommer fjärrlåneverksamhet från folkbibliotek till forsknings- och andra specialbibliotek. Denna verksamhet är dock för närvarande försumbar.

3.7.5 Vissa uppgifter beträffande den framtida fjärrlåneverksamheten

Statens kulturråd har i en rapport (1989:5) om lånecentraler och depåbibliotek gjort vissa bedömningar i fråga om den framtida låneverksamheten.

Såvitt avser fjärrlåneverksamheten kan ur rapporten utläsas bl.a. att uppbyggnaden av databasen Artikelsök har medfört en högst väsentligt ökad efterfrågan på artiklar ur svenska tidningar och tidskrifter. En konsekvens av detta är att behovet av fjärrlån ökar liksom behovet av en ökad samverkan med forskningsbiblioteken. Vidare medför den decentralicerade högskolan en ökad "belastning" på de lokala biblioteken som i vissa fall helt eller delvis får tjäna som högskolebibliotek.

Några direkta uttalanden angående den framtida fjärrlåneverksamheten vid folkbiblioteken kan inte utläsas av rapporten.

Inte heller beträffande länsbibliotekens roll i fjärrlåneverksamheten gör några direkta uttalanden i rapporten. Indirekt

framgår emellertid att den betydande omfattningen av fjärrlånen kommer att öka i framtiden och att en icke oväsentlig del kommer att utgöras av kopior av tidskrifter.

Någon förändring av nuvarande lånecentalsorganisation föreslås inte i rapporten. Däremot föreslås att det inrättas en invandrarlånecentral. Vidare bör enligt rapporten lånecentralernas verksamhet ses över så att man genom klarare avgränsningar renodlar lånecentralfunktionen. Det uttalas också att det är önskvärt att mer uttalat se forskningsbiblioteken som en gemensam samhällelig resurs och ett led i folkbibliotekens kunskapsförmedling.

3.8 Överväganden och förslag

3.8.1 Inledning

Bibliotekens roll i samhället har förändrats sedan URL trädde i kraft 1960. Allt fler utnyttjar de tjänster biblioteken erbjuder. Den tekniska utveckling har också lett till bättre och billigare apparater för framställning av exemplar av skyddade verk. För bibliotek och arkiv har denna utveckling medfört att dessa institutioner på ett bättre sätt än tidigare kan fullgöra sina uppgifter att bevara samlingarna för framtiden. De kan också enklare komplettera defekta, förstörda eller borttappade exemplar. Den nya tekniken har emellertid också lett till att nya sätt att låna ut verksexemplar kommit till användning, t.ex. fotokopior av tidskriftsartiklar. Den beskrivna utvecklingen fortgår. Nya möjligheter öppnar sig ständigt såväl när det gäller att överföra skyddade verk till nya medier som i fråga om sätt att bevara verken åt eftervärlden; i detta hänseende kommer bl.a. datorteknologins utveckling att vara av avgörande betydelse.

Av den exemplarframställning som äger rum på bibliotek berör en stor del verk till vilka den upphovsrättsliga skyddstiden löpt ut. En omfattande del av framställningen avser emellertid verk för vilka skyddstiden ännu löper. Hur stor denna andel är finns det inga närmare undersökningar om. Man kan dock utgå från att det är en betydande mängd exemplar som framställs varje år.

En bedömning av fotokopieringens inverkan på exemplarframställning av skyddade verk vid bibliotek och arkiv och vilka överväganden som kan göras i samband med en översyn av

regleringen i 12 § URL synes kunna ske med utgångspunkt i de ändamål som uppställs i de nuvarande tillämpningsföreskrifterna till URL. Så kommer att ske i det följande.

I bibliotek och arkiv förvaras och utnyttjas numera verken i allt ökande utsträckning även återgivna i andra medier än tryckta. Därför bör även frågan om också andra framställningsmetoder än fotografering skall omfattas av en reglering tas upp till behandling. Den frågan behandlas nedan i ett särskilt avsnitt.

3.8.2 Allmänna utgångspunkter

Upphovsmannen har av lagstiftaren givits en ensamrätt att bestämma över sina verk. Med stöd av denna ensamrätt kan han upplåta bl.a. rätten att framställa exemplar av verket till annan som i sin tur med stöd av den rätt han erhållit kan ge ut t.ex. en upplaga av verket. Den upphovsrättsliga exemplarframställningen sker således normalt med stöd av avtal. De utgivna exemplaren sprids normalt bland allmänheten genom försäljning i bokhandel och liknande. En del av de utgivna exemplaren sprids vidare genom utlåning i bibliotek. Även andra former av vidarespridning finns, t.ex. uthyrning av litterära verk.

I ett tidigare betänkande (SOU 1988:31) har vi bl.a. behandlat exemplarframställning som sker vid myndigheter, företag och organisationer *för internt bruk*. Den framställning som sker i bibliotek tjänar emellertid även andra syften, bl.a. *utlåning till allmänheten*. Exemplarframställning som sker för utlåning kan karaktäriseras som en särskild form av utgivning av exemplar av verk. Att en sådan verksamhet kan påverka den normala marknaden är uppenbart. Särskild försiktighet är därför påkallad vid utformningen av bestämmelser som medger exemplarframställning för utlåningsändamål. I sådana fall är det en rimlig utgångspunkt att exemplarframställning som sker systematiskt eller i yrkesverksamhet eller som tar sig former som liknar normal förläggarverksamhet bör omfattas av upphovsmannens ensamrätt. Inskränkningar i ensamrätten bör få förekomma endast om från allmän synpunkt starka skäl talar härför.

Den exemplarframställning som sker i bibliotek och arkiv och som är inriktad på *beredskaps- och skyddsändamål* eller för att *komplettera* material som finns i samlingarna tillvaratar viktiga samhällsintressen. I allt väsentligt framställs sådana kopior för institutionernas interna verksamhet även om viss utlåning till

allmänheten kan förekomma. Denna typ av exemplarframställning innebär typiskt sett inte något hot mot upphovsmännens berättigade intressen, eftersom framställningen inte gör intrång i den normala marknaden och inte heller i övrigt sker under former som oskäligt inkräktar på upphovsmännens legitima intressen.

När det gäller den exemplarframställning för *utlåning* som sker från arkivens eller bibliotekens egna samlingar är risken för konflikt med den normala utgivningen typiskt sätt större. Den tidigare angivna utgångspunkten bör i princip gälla för dessa fall. Om denna typ av framställning får en sådan omfattning att den kan anses göra intrång i den normala marknaden bör, bl.a. med hänsyn till Bernkonventionens reglering, exemplarframställningsrätten innefattas i upphovsmannens ensamrätt. Anses bibliotekens exemplarframställning endast oskäligt inkräkta på deras legitima intressen bör de principiellt i varje fall ha rätt till ersättning för utnyttjandet.

En stor den av denna typ av framställning, sannolikt den övervägande delen, sker i dag med stöd av bestämmelserna i 11 § URL om exemplarframställning för enskilt bruk. I våra tidigare betänkanden (SOU 1983:65 och SOU 1988:31) har vi lagt fram förslag i avsikt att begränsa nuvarande tillämpningsområdet för 11 § URL. Förslagen övervägs, efter sedvanlig remissbehandling, för närvarande av justitiedepartementet. Indirekt kommer resultatet av dessa överväganden att påverka bestämmelsens tillämpningsområde i förhållande till 12 § URL. Klart är emellertid att "11 §-kopieringen" vid bibliotek och arkiv även i fortsättningen kommer att bli betydande.

När det gäller sådan utlåning till allmänheten som sker i form av *fjärrlån* tillkommer ytterligare aspekter. Dessa är inte enbart av upphovsrättslig karaktär. Från upphovsrättslig synpunkt innebär emellertid en ökad exemplarframställning för fjärrlån en risk för minskning i antalet försålda exemplar eller prenumerationer. Detta kan medföra negativa konsekvenser för upphovsmännen, och därmed också för förläggare och tidnings- och tidskriftsutgivare. Att en omfattande exemplarframställning för fjärrlåneverksamhet typiskt sett måste anses strida mot verkens normala utnyttjande eller i varje fall oskäligt inkräkta på upphovsmännens berättigade intressen är uppenbart. Verksamheten innebär ju i denna del att produktion som principiellt bör ske med stöd av avtal ersätts med en annan, avtalslös. Denna leder också i sin tur till att upphovsmännen saknar möjlighet att

kontrollera omfattningen av framställningen och de får inte ens ersättning för utnyttjandet av sina verk.

3.8.3 Fotokopiering för beredskaps- och skyddsändamål

När det gäller den exemplarframställning som sker för beredskaps- eller skyddsändamål har den nya tekniken inte medfört några konsekvenser som kan betecknas som intrång i rättighetshavarnas berättigade intressen. Det är inte heller sannolikt att så kommer att ske i framtiden. Denna typ av framställning sker ju normalt inte för att t.ex. ersätta prenumeration på tidningar och tidskrifter eller inköp av litterära verk. Kopieringen sker i stället för att bevara verken för eftervärlden och det ligger i såväl allmänhetens som upphovsmännens intresse att framställningen kan ske utan upphovsrättsliga hinder. Inte ens i de fall där exemplar som framställts för att bevara ömtåliga eller svårersättliga verk används för utlåning torde förfarandet innebära några beaktansvärda risker för rättighetshavarna. Exemplarframställning för de ändamål som det här är fråga om bör därför även i fortsättningen kunna ske utan upphovsmännens samtycke.

3.8.4 Fotokopiering för kompletteringsändamål

I fråga om exemplarframställning för kompletteringsändamål är bilden inte lika entydig. Komplettering av mindre delar av ett verk sker så gott som uteslutande för att återställa verket i dess ursprungliga skick. I de flesta fall torde det också vara fråga om verk som inte längre finns tillgängliga i handeln. Exemplarframställning av detta slag kan knappast anses inkräkta på upphovsmännens berättigade intressen.

Även i de fall framställning sker i syfte att komplettera en del av ett verk som utkommit i flera delar eller ett exemplar av ett band eller häfte av en tidskrift eller liknande påminner situationen i allmänhet om den nyss beskrivna. Sådan framställning får enligt gällande tillämpningsbestämmelser ske för att ersätta felande del, band eller häfte men endast om vad som fattas inte kan erhållas i bokhandeln eller från utgivaren eller förläggaren. Ett bibehållande av dessa kriterier torde även under den närmaste framtiden säkerställa att denna form av framställning inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verken eller annars oskäligt inkräktar på rättighetshavarnas berättigade intressen.

Situationen blir däremot annorlunda om man överväger att utsträcka exemplarframställning för kompletteringsändamål till att generellt avse hela verk. Då ökar risken för att framställningen kommer att inkräkta på verkets normala utnyttjande, dvs. att framställningen ersätter den normala formen för utgivning. Om biblioteken hade en generell rätt att kopiera utgångna verk skulle risken för att återutgivningen påverkas i många fall öka. Det är därför viktigt att möjligheten att kopiera hela verk även i fortsättningen begränsas till att gälla endast de bibliotek som har rätt att få pliktexemplar av tryckt skrift och att dessa endast får framställa kopior under de snäva förutsättningar som i dag gäller. Om så sker bör den nuvarande regleringen vara tillräcklig för denna typ av framställning även under den närmaste framtiden.

3.8.5 Fotokopiering för utlåning

Allmänt om exemplarframställningen

När det gäller sådan exemplarframställning som innebär att låntagaren får ett exemplar av verket i stället för att låna det är risken för att framställningen kommer att inkräkta på rättighetshavarnas berättigade intressen i många fall påtaglig. Exemplarframställning för utlåning sker visserligen i olika syften. Ibland är avsikten att undvika att ett ömtåligt verksexemplar utsätts för slitage. Det kan också vara fråga om en önskan att ständigt hålla ett verksexemplar tillgängligt, något som är vanligt vid exempelvis utlåning av tidningar och tidskrifter. I fjärrlåneverksamheten kan framställningen ske i syfte att spara porto, exempelvis i samband med kopiering av en artikel ur ett samlingsverk.

Möjligheten att med stöd av 12 § URL kopiera hela verk och använda kopian för utlåning är emellertid med ett undantag på det hela taget begränsad. Enligt gällande bestämmelser kan sådan framställning ske endast om verksexemplaren i bibliotekens eller arkivens bestånd och samlingar är så ömtåliga eller svårersättliga att de inte bör göras tillgängliga för lånesökande i original. Som regel får då högst två kopior framställas. Fler kopior får framställas endast om det finns synnerliga skäl (2 § andra stycket TBURL).

Även en kopia av en felande del eller felande band eller häften av ett verk får lånas ut, liksom kopior av verk som ej går att få

tag på och som kopierats av de bibliotek som har rätt att få pliktexemplar. I dessa fall får dock endast ett exemplar framställas (4 och 5 §§ TBURL).

Till skillnad från dessa tämligen begränsade möjligheter att framställa exemplar ger den frihet att framställa en kopia per lånesökande av enstaka artiklar i tidningar, tidskrifter eller andra samlingsverk som enligt ordalydelsen kan ske enligt 3 § TBURL utrymme för en omfattande exemplarframställning.

Det är uppenbart att denna sistnämnda form av kopiering numera har en helt annan betydelse än vid URL:s tillkomst. Varje år framställer biblioteken en stor mängd kopior av skyddade verk för utlåning; en exemplarframställning som skall sammanställas med den som enskilda låntagare själva gör med stöd av 11 § URL på de fotokopieringsapparater som finns tillgängliga i bibliotekens lokaler. I vissa fall kan utnyttjandet av det enskilda verket bli mycket intensivt. Mängden skyddat material som framställs genom fotokopiering är mycket stor och tenderar hela tiden att öka. Exemplarframställningen sker mer eller mindre regelmässigt på ett sätt som gör det faktum att kopieringen sker för att användas i privat bruk mindre framträdande. Därtill kommer att framställningen ofta är av ordnad och systematisk karaktär och inte alltid enbart avsedd som en serviceåtgärd i det enskilda fallet. Av betydelse är också det faktum att stora samlingar skyddade verk och moderna kopieringsapparater i samma lokaler med nödvändighet ger biblioteken möjligheter att utnyttja verken på ett sätt som lagstiftaren knappast kan ha avsett.

Det är inte osannolikt att exemplarframställning vid bibliotek i framtiden i vissa fall kommer att ske med sådana metoder att framställningen kommer att konkurrera med den normala utgivningen och försäljningen av litterära verk. Särskilt påtagligt blir detta när exemplarframställningen tar sig uttryck som liknar "on demand publishing", dvs. beställaren förvärvar vid beställningstillfället ett exemplar av ett verk. Denna form av "utgivning" har utomlands ökat under den senaste tiden, särskilt i fråga om vetenskapliga och facklitterära verk. Framställningen sker i dessa fall via en databas och ger abonnenten, t.ex. biblioteket, möjlighet att framställa exemplar av artiklar som finns i databasen. Den kan också ske genom att olika former av mikromedier som framställs för försäljning inte minst till bibliotek som förstorar artiklarna på papper och gör dem tillgängliga för allmänheten. Nu beskrivna utgivningsformer har ännu inte slagit igenom på den svenska marknaden, men används

redan utomlands i fråga om vissa utländska vetenskapliga tidskrifter.

Två nordiska lösningsmodeller

I det nordiska utredningsarbetet har hittills presenterats två typer av lösningar på problemet med bibliotekens utlåning av fotokopior av skyddade verk. Den ena lösningen, som förespråkas av den *danska* upphovsrättsutredningen, går ut på att begränsa 3 § TBURL till att endast omfatta kopiering för utlåning som sker från bibliotekets egna samlingar och reglera den kopiering som sker ur den egna samlingen för andra biblioteks räkning genom en avtalslicens. Den andra lösningen förordas av den *norska* upphovsrättsutredningen fram i sitt slutbetänkande NOU 1988:22 Endringer i åndsverkloven m.v. Där föreslås (s. 60 ff.) en avtalslicens för *all* kopiering som sker för utlåning oavsett om den sker ur egna samlingar eller inte.

Tillämpningsområdet är enligt båda förslagen detsamma, dvs. det omfattar sådan exemplarframställning som avses i 3 § TBURL. Detta innebär att de föreslagna licenserna skulle gälla endast framställning av enstaka artiklar i samlingsverk, tidningar och tidskrifter samt korta avsnitt i andra utgivna verk för bruk i studie- och forskningsändamål. Kopiering för beredskaps- och skyddsändamål samt kompletteringsändamål skulle däremot inte omfattas av den föreslagna regleringen och inte heller sådan exemplarframställning för enskilt bruk som sker med stöd av 11 § URL.

Det *danska* förslaget bygger på uppfattningen att den kopiering som sker av bibliotekens egna samlingar för utlåning huvudsakligen sker med stöd av 11 § och att nuvarande reglering i 12 § i allt väsentligt saknar betydelse annat än som en påminnelse om inom vilka ramar biblioteken själva får kopiera för utlåning. Den föreslagna avtalslicensen är därför begränsad till framställning och förmedling av kopior av exemplar för utlåning i andra bibliotek.

Även det *norska* förslaget är avsett att tillgodose dessa synpunkter. Det förslaget utgår emellertid också från uppfattningen att den kopiering som sker ur de egna samlingarna är av en sådan omfattning och får sådana effekter att den bör regleras genom en avtalslicens. Det understryks dock att den föreslagna ordningen för kopiering i bibliotek inte är avsedd att medföra att

möjligheterna att framställa exemplar enligt 11 § begränsas i de fall ett bibliotek hjälper till med att kopiera verksexemplar som hämtas från dess egna samlingar. Utredningen framhåller vidare att problemet med gränsdragningen mot "11 §-kopieringen" i förhållande till låntagarna bara kommer att uppstå om man anser att dessa skall betala ersättning för kopieringen i stället för de som äger biblioteken. Däremot får man enligt utredningen ett gränsdragningsproblem när det gäller att bestämma det underlag varpå ersättningen skall beräknas. Utredningen anser dock för sin del att det i praktiken borde vara rimligt att utgå från att en stor del av den kopiering som äger rum vid biblioteken görs mot ersättning.

Avgränsningen mot 11 § URL

Innan man tar ställning i valet mellan dessa båda modeller bör frågan om avgränsningen av bibliotekens exemplarframställning för utlåning i förhållanden till den som kan ske med stöd av 11 § URL något beröras.

Det kan som ovan antytts i och för sig diskuteras vilken betydelse bestämmelsen i 3 § TBURL har i fråga om kopiering som sker ur bibliotekets egna bestånd. I de flesta bibliotek har allmänheten tillgång till kopieringsapparater som de själva kan använda mot en smärre avgift. Därigenom öppnas möjlighet att framställa exemplar av verk med stöd av 11 § URL för enskilt bruk i en omfattning som inte är möjlig enligt tillämpningsbestämmelserna till 12 §. Bestämmelserna i 12 § är därför av betydelse huvudsakligen för den kopiering som görs av biblioteken eller som sker efter beställning av myndighet, företag eller organisation.

En särskild fråga vid gränsdragningen mot tillämpningsområdet till 11 § blir hur man rättsligt skall bedöma den exemplarframställning som sker av allmänheten på kopiatorer i bibliotekens lokaler. Den *danska* upphovsrättsutredningen uttalade i sitt första delbetänkande, 912/1981 Licenskonstruktioner og fotokopiering, bl.a. att om exemplarframställning sker vid kopieringsapparater som ställs till allmänhetens förfogande skall framställningen anses ha skett med "fremmed medhjælp". Detta uttalande vidhöll utredningen när den på nytt behandlade frågan i sitt sjätte delbetänkande, 1063/1986 Billedret. Uttalandet innebär bl.a. att det inte skulle vara tillåtet att använda fotokopieringsapparater på bibliotek för att exempelvis kopiera noter.

Den *norska* upphovsrättsutredningen har uttalat (NOU 1983:35 s. 30 och NOU 1988:22 s. 57) att det får anses att lagstiftningen kringgås om bibliotek, som inte själva har rätt att kopiera verk, okontrollerat ställer en kopieringsmaskin till allmänhetens förfogande.

Dessa båda uppfattningar skall jämföras med det uttalande som den *finländska* upphovsrättsutredningen gjorde i samma fråga i sitt första delbetänkande (1980:12) Enskilt bruk, fotokopiering, bandinspelning inom undervisningsverksamhet. Där fastslog utredningen (s. 96 f.) att det inte var fråga om framställning av exemplar genom utomståendes medverkan, eftersom den utomståendes hjälp i dessa fall inskränkte sig till att ställa kopieringsapparaten till allmänhetens förfogande. Enligt utredningen var framställning av exemplar med hjälp av en sådan kopieringsapparat eller hyrd kopieringsapparat att jämställa med framställning som skedde på egen apparat.

Vi har inte tidigare tagit ställning till denna fråga. Från upphovsrättslig synpunkt måste det avgörande emellertid vara att en utomstående ställer kopieringsapparaten till den enskildes förfogande. Annars skulle exemplarframställning som en enskild låter göra vid t.ex. reprograficentraler och liknande inrättningar inte anses som framställning med hjälp av utomstående. Ställningstagandet i frågan får betydelse i fråga om exemplarframställning för utlåning av musikaliska verk och filmverk, som ju enligt våra tidigare förslag inte skall kunna framställas med hjälp av utomstående. I fråga om litterära verk skulle ställningstagandet däremot sakna betydelse, vilket innebär att svårigheten att dra gränsen gentemot "11 §-kopieringen" blir betydande, om inte omöjlig, när det gäller annan framställning än sådan som sker för fjärrlån.

Val av lösning

Övervägande skäl talar enligt vår mening för den modell som föreslås i Danmark. Den kopiering som äger rum från förlagor ur bibliotekens egna samlingar för utlåning sker huvudsakligen med stöd av 11 §. Nuvarande reglering i 12 § har framför allt sin betydelse som en påminnelse om inom vilka ramar biblioteken själva får kopiera för sin verksamhet och för en viss begränsad utlåning som inte kan anses omfattad av 11 §. Det är vidare svårt att hitta kriterier som på ett praktiskt användbart sätt avgränsar "12 §-delen" från "11 §-delen". Däremot är det mycket

lätt att avgränsa exemplarframställning som sker för fjärrlåneverksamhet även om det är en enskild som gör beställningen.

För forskningsbibliotekens del har under senare år kopieringen i fjärrlåneverksamheten, liksom fjärrlånet över huvud, ökat påtagligt i omfattning. Detta beror bl.a. på att den s.k. informationsexplosionen för med sig en alltmer utvecklad förvärvssamverkan från bibliotekens sida. För att komma tillrätta med de beskrivna problemen föreslås därför att det införs en avtalslicens för framställning av kopior av utgivna verk för andra biblioteks räkning.

Förslaget utgår från uppfattningen att en omfattande framställning och förmedling av fotokopior av skyddade verk mellan bibliotek kan få betänkliga effekter från upphovsrättslig synpunkt. Särskilt beträffande facktidskrifter finns en tendens att bibliotekens intresse av att nyanskaffa eller vidmakthålla prenumerationer minskar.

Med den föreslagna lösningen får upphovsmännen möjlighet att kontrollera omfattningen och villkoren för exemplarframställning. Därigenom får de också rätt till ersättning för framställningen. Samtidigt preciserar man de legala förutsättningarna för fjärrlåneverksamheten. Därvidlag tar förslaget tillvara de praktiska fördelarna med interurban kopiering.

3.8.6 Andra framställningsmetoder än fotografering

Inledning

En annan fråga av stor betydelse för utformningen av en framtida reglering av bibliotekens och arkivens rätt att framställa exemplar är om man skall utöka den nuvarande begränsning till exemplarframställning genom fotografering till att omfatta även andra framställningsmetoder.

Den tekniska utvecklingen har medfört att det finns ett ökande intresse för bibliotek och arkiv att med andra framställningsmetoder än fotografering kunna framställa exemplar för olika ändamål. Alltefter som grammofonskivor, ljudband, videogram förvaras eller används i arkiv och bibliotek har dessa ett intresse av att kunna bevara dessa *ljud- och bildupptagningar*. En del av de ifrågavarande medierna förlorar med tiden sin upptagningskvalité och de är alla känsliga för slitage. Detta medför att det

finns ett intresse av att också kunna kopiera materialet för beredskaps- och skyddsändamål. I vad mån nyare former av upptagningar, t.ex compact discs och digital audio tapes, utsätts för slitage är oklart. Under alla förhållande bör det emellertid vara möjligt att kunna göra kopior av sådana medier för beredskaps- och skyddsändamål.

För närvarande är hemlån av ljud- och bildupptagningar inte särskilt utbrett i Sverige. Nyttjandet sker i stället i bibliotekets eller arkivets lokaler, varvid man använder exemplar som förvärvats på marknaden. Som framgår av den tidigare redogörelsen är det ovisst i vilken utsträckning hemlånen av dessa medier kommer att öka i framtiden. Man törs dock anta att det normala vid hemlån av dessa medier kommer att vara att låntagaren önskar låna en kopia som innehåller samtliga verk som finns på upptagningen. På så sätt skiljer sig denna form av utnyttjande från det som sker vid lån av fotokopior. Ett annat särskiljande drag är att dessa medier i digital form ger kopior vilka inte kan särskiljas från förlagan.

I fråga om *maskinläsbara medier* som inte är baserade på magnetband är det inte heller helt klart vilken hållbarhet dessa har. Man kan dock utgå från att det finns ett behov av att kunna kopiera dessa för beredskaps- och säkerhetsändamål. När det gäller utlåning av sådana medier finns det emellertid särskilda problem.

Man bör inte behöva hysa några större betänkligheter mot att utvidga tillämpningsområdet för 12 § URL till att omfatta även ljud- och bildupptagningar samt framställning av maskinläsbara medier under förutsättning att upptagningen eller framställningen sker för att bevara materialet för den framtida forskningen.

När det gäller exemplarframställning av maskinläsbara medier för utlåning har riksdagen under riksmötet 1988/89 antagit ett av regeringen framlagt förslag (prop. 1988/89:85 om upphovsrätt och datorer) beträffande utlåning och uthyrning av datorprogram. Enligt förslaget skall upphovsmannen bl.a. ha kvar rätten att bestämma om utlåning och uthyrning av exemplar av datorprogram i maskinläsbar form. Motivet för förslaget är bl.a. (s. 18) att en offentlig utlåning av datorprogram från exempelvis bibliotek kan utgöra underlag för en omfattande enskild kopieframställning. Det skulle därför motverka syftet med den nya regleringen av rätten till kopiering för enskilt bruk om man tillät utlåning eller olika former av uthyrning.

Av förarbetena framgår emellertid inte om man i det sammanhanget även övervägt den form av utlåning som sker "på stället" i bibliotek eller arkiv och som avser forskning eller andra former av högre studier. Lagtexten lämnar dock inte något utrymme för tvekan. Förarbetena (prop. 1988/89:85 s. 18) antyder att det var frågan om hemlån som i huvudsak motiverat regleringen.

Under det nordiska utredningsarbetet har de danska och norska upphovsrättsutredningarna berört frågeställningen från "12 §-perspektivet". Den danska utredningen föreslår att när exemplarframställning sker på annat sätt än genom fotografering får framställda exemplar inte utan upphovsmannens samtycke lånas ut eller på annat sätt göras tillgängliga för allmänheten utanför biblioteket. Regleringen innebär enligt utredningen att de framställda exemplaren inte skall kunna göras tillgängliga för allmänheten utanför biblioteket utan i första hand tjäna "sikkerheds- og bevaringsformål". De skall emellertid kunna användas vid forskning inom institutionens lokaler och vid sådana högre "læreanstalter m.v." som det åligger de berättigade biblioteken att betjäna. Detta följer enligt utredningen av det faktum att det endast är ett förhållandevis begränsat antal bibliotek och arkiv som skall ha rätt att kopiera med stöd av den föreslagna bestämmelsen, nämligen sådana institutioner som det åligger vissa bevarande- eller forskningsuppgifter i förhållande till dessa medier.

Den norska utredningen har i sitt slutbetänkande (NOU 1988:22) Endringer i åndsverkloven m.v. (s. 65 ff.) lagt fram ett förslag enligt vilket det är tillåtet att framställa exemplar av ljud och bilder, såsom fonogram, videogram och film, samt av maskinläsbara exemplar om det sker för "konserverings- og sikringsformål". Sådant exemplar skall kunna lånas ut om exemplaret inte kan göras tillgängligt för allmänheten utan att lätt skadas eller om det inte kan ersättas om det förkommer. Utlåningen får dock ske endast i den formen att det framställda exemplaret hålls tillgängligt i bibliotekets egna lokaler. Hemlån skall således inte kunna ske. Fjärrlån skall dock kunna ske efter särskild beställning för bruk i det inlånande bibliotekets lokaler. Kopian måste återsändas, raderas eller förstöras när låntagaren inte behöver det längre. Regleringen innebär således också att biblioteken inte kan låna material av varandra och därigenom utöka sina egna samlingar.

Val av lösning

Även för svenskt vidkommande bör man tillgodose arkivens och bibliotekens intresse av att för beredskaps-, skydds- och kompletteringsändamål kunna framställa exemplar av utgivna verk även genom andra metoder än fotografering under förutsättning att framställningen sker från egna samlingar. Utvidgningen bör dock inte gälla datorprogram i maskinläsbar form. Detta ligger helt i linje med den nya lagstiftningen som trädde i kraft den 1 juli 1989, enligt vilken såväl utlåning som uthyrning av sådana datorprogram ligger under upphovsmannens ensamrätt. De skäl som motiverade den lösningen bör leda till motsvarande resultat också i förevarande fall. Däremot bör utvidgningen omfatta ljud- och bildupptagningar samt överföringar av andra former av digitalt lagrad information än datorprogram i maskinläsbar form.

Bestämmelsen i 12 § bör därför ändras på så sätt att också andra metoder än fotografi, dvs. reprografiska förfaranden kan användas för beredskaps- och skyddsändamål samt för kompletteringsändamål. Detta kan ske genom att man upphäver begränsningen till enbart fotografiska framställningsmetoder. Det måste dock i så fall uttryckligen göras undantag för datorprogram i maskinläsbar form. De närmare förutsättningarna för framställningsrätten får anges genom att nuvarande tillämpningsbestämmelser kompletteras i motsvarande mån.

När det gäller kompletteringsfallen måste man särskilt beakta att en obegränsad exemplarframställningsrätt skulle kunna inverka på den "normala marknaden". Möjligheten att kopiera bör därför i dessa fall vara begränsad till fall där förlagan inte finns tillgänglig på marknaden. Den begränsning i framställningsrätten som finns i tillämpningsbestämmelserna till URL bör gälla även i nu ifrågavarande fall.

Vid utformningen av föreskrifterna måste man särskilt beakta att det i dessa fall är fråga om verk som är upptagna på medier som är betydligt mer kopieringskänsliga än tryckta alster. Exemplar som framställs med stöd av den föreslagna regleringen skall därför inte få lämnas ut till allmänheten i form av hemlån; en sådan distributionsform inbjuder till omfattande hemkopiering. Det kunde därför ligga nära till hands att överväga om inte framställda exemplar skulle få göras tillgängliga för allmänheten i arkivets eller bibliotekets lokaler. Det bör dock observeras att en sådan oreserverad utvidgning skulle möjliggöra att fonogram och videogram kunde utnyttjas på ett sätt som skulle innefatta

offentligt framförande, och således lätt komma att inkräkta på den normala marknaden. I den mån sådana aktiviteter förekommer vid biblioteken måste även i fortsättningen tillstånd till framförandet inhämtas från upphovsmännen. Den enda form av utlåning som bör vara tillåten utan tillstånd är forskning i den mån utnyttjandet sker i biblioteket eller arkivets lokaler.

För att det inte skall råda någon tvekan att exemplar som framställts med stöd av den här föreslagna regleringen inte skall kunna användas som förlaga till exemplarframställning med stöd av 11 § URL, bör det till lagen fogas en föreskrift om att exemplar som med stöd av bestämmelsen framställts på annat sätt än genom reprografiskt förfarande inte får användas för annat ändamål än forskning i arkivets eller bibliotekets lokaler.

Beträffande verk som ingår i ljud- eller bildupptagningar som inte utgivits utan offentliggjorts på annat sätt får den reglering som finns i 22 a - c §§ URL anses tillräcklig.

4 ÄNDRING AV BYGGNAD

4.1 Inledning

I detta kapitel behandlas frågan om den upphovsrättsliga regleringen beträffande ändring av byggnad. KLYS har lagt fram ett förslag i ämnet som överensstämmer med såväl det förslag som auktorrättskommittén lade fram redan 1956 som de bestämmelser i ämnet som sedan 1960/61 finns i de övriga nordiska länderna.

I det följande behandlas därför situationen i Sverige och i de övriga nordiska länderna. Vidare redovisas de bestämmelser som finns i de internationella konventionerna. Därefter redovisas KLYS förslag och, till sist, våra överväganden och förslag.

4.2 Gällande rätt

4.2.1 Bakgrund

Auktorrättskommittén konstaterade (SOU 1956:25 s. 195) att det föreslagna stadgandet i 3 § URL att verk inte skulle få ändras på ett sätt som var kränkande för upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende och egenart principiellt var tillämpligt även på exemplar av verk. En arkitekt kunde därför motsätta sig att en byggnad, som uppförts enligt hans ritningar, utsattes för ändringar som förvanskade hans konstnärliga insatser. Det fanns enligt kommittén inte anledning att göra inskränkningar i upphovsmannens rätt att inskrida till förmån för sina ideella intressen i fall där ändringar och ingrepp företogs helt godtyckligt eller endast i syfte att tillgodose ägarens privata uppfattning i estetiskt avseende eller av annat ovidkommande skäl. Eftersom byggnader kunde fylla även en praktisk funktion kunde det emellertid inträffa att långtgående åtgärder var betingade av tekniska skäl eller nödvändiga för att byggnaden skulle komma till ändamålsenlig användning. I den uppkomna intressekonflikten kunde det inte undvikas att det konstnärliga inslaget fick sättas i efterhand och att åtgärderna borde anses

tillåtna. Förhållandet borde regleras i en särskild bestämmelse. Kommittén föreslog därför att byggnad skulle få ändras av ägaren utan upphovsmannens lov, såvitt det krävdes av tekniska skäl eller för ändamålsenlig användning.

Den försvagning av de ideella rättigheterna, främst rätten att motsätta sig ändringar som var kränkande för upphovsmannen anseende och egenart (droit au respect), som auktorrättskommitténs förslag innebar kritiserades av Akademien för de fria konsterna och Svenska Arkitekters Riksförbund. De förordade att upphovsmannen i varje fall skulle ha rätt att yttra sig över planerade ändringar för att förhindra den förstörelse som ofta förekom vid ändringsarbeten på värdefulla byggnader.

Kommitténs förslag upptogs i propositionen (prop. 1960:17 s. 111 ff.). Beträffande förslaget om yttranderätt vid ändring av byggnad ansåg *departementschefen* (a.a. s. 117 f.) att det knappast kunde komma i fråga att föreskriva en sådan skyldighet för ägaren av en byggnad. Att inhämta sådant yttrande låg oftast i ägarens eget intresse. Departementschefen tillade att sådana mera betydelsefulla byggnadsverk, där ändringar överhuvud taget kunde anses beröra arkitektens ideella intressen, ofta var i offentlig ägo och att det därför kunde förväntas att de avsedda önskemålen beaktades även utan särskilda bestämmelser.

Lagförslaget ändrades emellertid av *lagutskottet*, som gav bestämmelsen dess nuvarande lydelse. Enligt utskottet (L[1]U 1960:41 s. 53 f.) var det i hög grad tveksamt om man verkligen borde låta upphovsmannens ideella rätt gälla även sådana objekt med praktisk användning som byggnader. Från ägarens synpunkt innebar den föreslagna regleringen en begränsning i hans handlingsfrihet som kunde vålla allvarliga olägenheter utan att upphovsmannens skydd i realiteten mera avsevärt förbättrades. Det var enligt utskottet självfallet högst ovanligt att ändringar i byggnader över huvud taget i objektiv mening var kränkande för upphovsmannen. Utskottet erinrade också att redan det allmännas tillsyn över byggnadsverksamheten i regel borde förhindra ingrepp av ifrågavarande art. Behovet av skydd mot kränkande ändringar var alltså föga framträdande. Det kunde emellertid befaras att upphovsmännen skulle komma att åberopa det föreslagna stadgandet även beträffande ändringar av annan art. Ägarna av byggnader kunde således riskera att upphovsmannen efter genomförda ändringar gjorde gällande att dessa kränkte hans ideella rätt och att det förelåg åtalbart intrång. Redan risken för att komma i konflikt med upphovsmannen kunde i vissa

fall verka som ett hinder för att företaga ändringar som objektivt var önskvärda. De olägenheter som var förbundna med förslaget var, enligt utskottets mening, av den styrka att det inte borde genomföras.

4.2.2 Gällande rätt

Enligt 13 § URL får byggnad ändras av ägaren utan upphovsmannen tillstånd.

Regleringen innebär till en början att ägaren får göra ändringar i en byggnad trots upphovsmannens principiella ensamrätt att förfoga över verket i ursprungligt eller ändrat skick. Av 26 § första stycket URL följer att byggnaden kan ändras även om ändringen skulle strida mot den del av upphovsmannens ideella rätt som ibland kallas respekträtt (droit au respect), dvs. hans rätt enligt 3 § URL att kräva att verket inte ändras så att hans "konstnärliga anseende eller egenart" kränks.

Det framgår inte uttryckligen av förarbetena om ordet "byggnad" avser endast uppförd byggnad och inte byggnadsritning. I förarbetena omnämns "byggnad" bara i samband med situationer som rör uppförda byggnader och i 25 § fjärde stycket URL åsyftas enligt klara motivuttalanden (SOU 1956:25 s. 265) med "byggnad" endast uppförd byggnad. I den nordiska rättsvetenskapliga litteraturen har frågan varit föremål för delade meningar (Ragnar Meinander i JTF 1978 s. 170 f.; jfr häremot Svante Bergström, Upphovsrätt till byggnadsverk s. 42 ff. och Gunnar Karnell i NIR 1980 s. 254). För svenskt vidkommande torde man inte behöva hysa någon tvekan att ordet "byggnad" i URL inte innefattar ritningar.

4.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

4.3.1 Gällande rätt

Såväl den *danska* (13 §) som den *norska* (12 §) lagen begränsar ägarens frihet att ändra byggnader till fall där det sker av tekniska skäl eller med hänsyn till användningen. Den *finländska* (13 §) och den *isländska* (art. 13) lagen uppställer uttryckligen

kravet att ändringarna bara får ske när tekniska skäl eller hänsyn till användningen "kräver" det.

4.3.2 Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen har i sitt delbetänkande, 1063/1986 Billedret, föreslagit den redaktionella ändringen att byggnad skall få ändras när det sker av tekniska skäl eller av hänsyn till "deres praktiske anvendelighed". Utredningen har vidare föreslagit att bestämmelsen kompletteras med en föreskrift om skyldighet för en ägare att, innan han låter vidta ändringar av sin byggnad, bereda upphovsmannen en rimlig frist att lämna sina synpunkter på ändringarna. Denna skyldighet skall enligt förslaget gälla endast byggnader i offentlig ägo. Vidare begränsas skyldigheten till sådana om- eller tillbyggnader som på ett avgörande sätt förändrar byggnadens arkitektoniska beskaffenhet.

Den *norska* upphovsrättsutredningen konstaterar i sitt delbetänkande, NOU 1987:28 Billedkunst m.v. (s. 27) att det danska förslaget om skyldighet att lämna upphovsmannen frist att lämna synpunkter på ändringarna är starkt begränsat eftersom det bara omfattar byggnader i offentlig ägo. Vidare pekar utredningen på att arkitekten får formell rätt att uttala sig först sedan de planerade ändringarna satts i verket, eftersom fristen inte börjar löpa förrän själva byggnadsarbetena skall påbörjas. Detta är enligt utredningen för sent om arkitektens synpunkter skall kunna få någon betydelse för utformningen av byggnadsritningarna. Utredningen erkänner dock att det att svårt att se hur man på ett rimligt sätt skall kunna fastställa en i lag bestämd frist som börjar löpa väsentligt tidigare, eftersom den i sådana fall ofta skulle löpa innan ägaren har färdigställt sina planer.

Den norska utredningen avstår från att lägga fram något förslag liknande det danska. Den uttalar att en lojal användning av de etiska regler som den Norske Arkitektforening antagit kommer att tillgodose de flesta av de intentioner som man önskar tillgodose med en lagstiftning om underrättelseskyldighet. Samtidigt konstateras att de etiska reglerna har ett vidare användningsområde än en lagbestämmelse rimligtvis skulle kunna ge och att man i dessa regler kan ge en vidare ram för när upphovsmannen skall ges tillfälle att yttra sig.

4.4 De internationella konventionerna

I Bernkonventionens artikel 12 föreskrivs att upphovsmannen har ensamrätt att låta bearbeta, arrangera eller på annat sätt omforma sina verk.[1] Ordet "bearbeta" används oftast i betydelsen att ändra ett förutexisterande verk från en genre till en annan, men avser även omarbetningar inom samma genre. Uttrycket "arrangera" används för att beteckna ändringar i musikverk. Av intresse i detta sammanhang blir därför uttrycket "på annat sätt omforma" ett verk. Uttrycket täcker även ändringar i byggnadsverk. Detta innebär att upphovsmannen enligt Bernkonventionen har en principiell ensamrätt även när det gäller ändringar i byggnadsverk. En sådan principiell rätt tillerkänns upphovsmannen i många nationella lagar. Rätten är emellertid då regelmässigt begränsad på olika sätt, ibland mycket långtgående.

En rätt motsvarande Bernkonventionens artikel 12 torde kunna härledas ur Världskonventionens artikel IV*bis* 1. Enligt andra meningen skall nämligen bestämmelserna i artikeln, som handlar om upphovsmännens ekonomiska rättigheter, tillämpas på verk som skyddas enligt konventionen antingen i deras ursprungliga form *eller i en form som på ett igenkänneligt sätt härrör från det ursprungliga.*[2]

I artikel 6*bis* 1 i Bernkonventionen finns en artikel som behandlar upphovsmännens ideella rätt. Bestämmelsen lyder:

> "Oberoende av sina ekonomiska rättigheter och även efter överlåtelse av dessa behåller upphovsmannen rätten att anges som upphovsman till verket samt rätten att motsätta sig varje förvanskning, stympning eller annan ändring i

---

[1] Den engelska texten lyder:
Authors of literary or artistic works enjoy the exclusive right of authorizing adaptations, arrangements and other alterations of their works.

[2] Den engelska texten lyder:
The provisions of this article shall extend to works protected under this Convention either in their original form *or in any other form recognizably derived from the original* (kursiverat här).

verket eller varje annat förfarande med avseende på detta, som är till men för hans ära eller anseende."[3]

Bestämmelsen ger således upphovsmannen en principiell rätt såväl att bli namngiven som att kunna motsätta sig att hans verk ändras på ett sätt som är kränkande för hans anseende eller egenart. Denna rätt gäller i princip också vid ändring av byggnadsverk.

I Världskonventionen finns inte någon uttrycklig bestämmelse om droit moral.

4.5 KLYS förslag till lagändring

KLYS föreslår att gällande frihet att ändra byggnad begränsas till fall där det krävs av tekniska skäl eller för en ändamålsenlig användning av byggnaden. En sådan ändring skulle träffa främst fall där okynnesändringar påverkar byggnadens konstnärliga utformning.

4.6 Överväganden och förslag

Från principiell synpunkt innebär den svenska regleringen en mycket långtgående inskränkning i vissa av upphovsmannens ideella rättigheter. Den leder således till att upphovsmannen *helt* saknar rättigheter när det gäller ändring av byggnader.

Den intresseavvägning som såväl auktorrättskommittén som departementschefen lade till grund för sina förslag till lösning av dessa fall framstår från principiell synpunkt som rimligare än den som återspeglas i nuvarande bestämmelse. De farhågor som

---

[3] Den engelska texten lyder:
Independently of the author's economic rights, and even after the transfer of the said rights, the author shall have the right to claim authorship of the work and to object to any distortion, mutilation or other modification of, or other derogatory action in relation to, the said work, which would be prejudicial to his honour or reputation.

lagutskottet synes ha förknippat med kommitténs förslag framstår i efterhand som något överdrivna. Regleringarna i de övriga nordiska länderna torde, såvitt är känt, inte ha lett till sådana olägenheter som utskottet befarade.

Om 13 § URL ändras så att byggnad får ändras om det krävs av tekniska skäl eller för byggnadens ändamålsenlig användning skulle detta innebära ett närmande till de principer som finns i Bernkonventionens bestämmelser och som kommer till uttryck i många andra länders upphovsrättslagar. Vår lagstiftning skulle också bringas mer i överensstämmelse med de övriga nordiska ländernas.

Utgångspunkten för bedömningen av en sådan reglering utgör 3 § andra stycket URL. Av den bestämmelsen framgår att ägaren av en byggnad får göra alla ändringar i byggnadsverket han önskar så länge som ändringarna inte kränker upphovsmannens konstnärliga anseende eller egenart.

Om den nuvarande bestämmelsen ändrades på sätt som skett i de övriga nordiska länderna skulle ägaren, på samma sätt som för närvarande, även i fortsättningen kunna göra alla ändringar som krävs av tekniska skäl eller för att byggnaden skall kunna användas på ett ändamålsenligt sätt. Detta skulle alltså gälla oavsett om ändringarna kränker upphovsmannens konstnärliga anseende och egenart.

En sådan ändringen skulle således innebära att upphovsmannens tillstånd till en ändring av en byggnad bara skulle krävas i de fall där ändring uteslutande är av estetisk karaktär och dessutom kränker upphovsmannens ideella rätt i nyss angivna hänseende. I förhållande till gällande rätt torde en sådan förändring i praktiken inte innebära någon väsentlig förändring. I de allra flesta fall torde nämligen en ändring av en byggnad vara motiverad från teknisk synpunkt eller för en ändamålsenlig användning. Skulle ändringen inte vara motiverad av dessa skäl torde den likväl i de flesta fall inte vara av sådan art eller avse sådant objekt att ändringen kränker upphovsmannens konstnärliga anseende eller egenart. Den huvudsakliga betydelsen av den förändringen torde ligga på det principiella planet, men den ger upphovsmannen en möjlighet att förhindra och i förekommande fall påtala flagranta fall av kränkande estetiska ändringar.

Med hänsyn till det anförda förordas att 13 § ändras på så sätt att inskränkningen begränsas så att byggnad får ändras om det krävs av tekniska skäl eller för byggnadens ändamålsenliga användning.

Förslaget innebär att frågan om en byggnad får ändras utan upphovsmannens samtycke får avgöras med ledning av bestämmelserna i såväl 3 § andra stycket som 13 § URL. Båda dessa bestämmelser förutsätter att ändringen avser ett byggnadsverk. Till byggnadsverk räknas såväl en hel byggnad som delar därav, allt i den mån byggnaden eller byggnadsdelen kan sägas utgöra resultatet av en individuellt skapande insats. Det krävs emellertid inte att resultatet skall vara av viss kvalitet för att räknas som verk. Resultatet får inte enbart vara betingat av naturgivna eller tekniska förutsättningar. Inte heller får det enbart bero på andra personers anvisningar. Ofta uttrycks kravet på erforderlig självständighet och originalitet så att det skall vara fråga om nyskapande i förhållande till vad som funnits tidigare, men också i praktiken uteslutet två personer oberoende av varandra skulle ha givit verket samma utformning.

Något avgörande i högsta instans i frågan om vad som krävs för att ett byggnadsverk skall anses föreligga finns inte i Sverige. Däremot har frågan i någon mån belysts i två underrättsavgöranden.

Det ena är ett mål som avgjordes genom en lagakraftvunnen dom den 28 november 1979 av Eslöv tingsrätt (DB 373 i mål nr B 310/77). Målet rörde bl.a. frågan om kopiering av vissa byggnadsritningar och andra handlingar som därefter använts för tillverkning och försäljning av byggsatser av en hustypen innefattade intrång i upphovsrätten till byggnadsverket. Ritningarna avsåg ett rektangulärt enplanshus med en bostadsyta om ca 140 kvm. Taket bildade på samtliga sidor ett kraftigt överhäng och omgärdades dessutom av sarg av trä som sköt upp ett stycke ovanför den tegelbeklädda takytan. Överhänget skuggade de högt placerade fönstren. Planlösningen hade utformats bl.a. så att det var möjligt för tjänstefolk och övriga boende att i viss utsträckning använda huset åtskilda från varandra.

I målet inhämtades bl.a. yttrande från Föreningen Svensk Forms Opinionsnämnd. I sitt yttrande karaktäriserade nämnden hustypen som ett ordinärt svenskt elementhusbygge, vilket anpassats till arabiska förhållanden och att gjorda anpassningar så gott som uteslutande varit betingade av sociala och klimatmässiga hänsyn,

som såvitt nämnden kunde bedöma alltid fick göras vid uppförande av enplanshus i arabländerna. Nämnden ansåg att husets yttre gestaltning sedd som helhet inte ägde sådan särprägel att huset framstod som en individuell formskapelse. Inte heller kunde nämnden finna att den valda planlösningen var originell. Nämndens slutsats blev därför att huset inte var skyddat som alster av byggnadskonst. Två ledamöter av nämnden, som var utsedda av Svenska Arkitekters Riksförbunds styrelse var skiljaktiga och ansåg att intrång i upphovsrätten förelåg.

Tingsrätten fann, i likhet med opinionsnämndens majoritet, att hustypen inte kunde anses som alster av byggnadskonst enligt URL och ogillade åtalet. Däremot fann tingsrätten att intrång i upphovsrätten förelåg såvitt avsåg ritningarna. I ansvarsdelen hade preskription inträtt, men skadestånd dömdes ut för såväl skäligt vederlag för nyttjandet som för förlust, lidande och annat förfång.

Det andra målet avgjordes genom en dom den 3 februari 1983 (DB 3028 i mål nr B 863/80) av hovrätten för Skåne och Blekinge. Målet rörde ett fritidshus av souterrängtyp med bostads- och källarplan. I hovrätten gällde frågan visserligen enbart intrång i upphovsrätten till en byggnadsritning som utgjort underlag för kopiering och utnyttjande. Enligt hovrätten erfordrades att en ritning utmärker sig av ett visst mått av självständighet och originalitet för att den skall kunna anses utgöra ett litterärt verk enligt 1 § *andra stycket* URL. Hovrätten fann emellertid att utredningen i målet inte visade att detta var fallet.

I tingsrätten hade däremot även frågan om uppförandet av huset med utnyttjande av vissa ritningar utgjorde intrång i upphovsrätten varit föremål för prövning. Tingsrätten uttalade att upphovsrätten skyddar verkets konstnärliga egenart och inte ett visst tekniskt förfarande eller en viss funktionell planlösning. Enligt tingsrätten framstod den omtvistade hustypen, som den kommit till uttryck på ritning, som ett tämligen ordinärt bygge. Husets yttre form kunde enligt tingsrätten inte anses vara av sådan särprägel att huset framstod som en individuell formskapelse. Inte heller kunde konstruktion och planlösning betecknas som konstnärligt egenartade i URL:s mening. Tingsrättens slutsats i denna fråga blev således att hustypen i målet enligt rättens bedömning inte kunde anses som alster av byggnadskonst enligt 1 § första stycket URL.

I båda dessa rättsfall synes domstolarna ha ställt höga krav när det gäller att avgöra om det föreligger ett alster av byggnadskonst. Det bör dock anmärkas att rättsfallen av olika skäl inte kan anses ge någon nämnvärd vägledning när det gäller att avgöra frågan vad som krävs för att ett byggnadsverk skall föreligga.

Det kan dock vara av intresse att jämföra dessa båda avgöranden med en dansk landsretsdom den 19 november 1975 (se NIR 1979 s. 204 ff.) där kraven på verkshöjd uppenbarligen ställts lägre. I målet var det fråga om uppförandet av en byggnad innefattade intrång i upphovsrätten till byggnadsritningarna. Byggnaden var ett elementhus i ett plan med en kvadratisk byggyta om 144 kvm. Huset hade en centralt belägen farstu som i sin förlängning hade ett större vardagsrum med utgång till trädgården mitt på ena sidan. Vidare fanns det sex lika stora kvadratiska rum, tre på var sida om vardagsrummet. Entré och badrum var belägna på motsatt sida av vardagsrummet. Domstolen, som inhämtade yttrande från Danske Arkitekters Landsforbunds Retsudvalg, fann bl.a. att konstruktionen av huset var resultatet av en sådan självständigt skapande verksamhet att det fick anses som ett byggnadsverk som åtnjuter skydd enligt 1 § DaURL.

Om ändringen avser ett uppfört byggnadsverk skall ägaren enligt vårt förslag kunna göra den utan tillstånd av upphovsmannen om ändringen kräva av tekniska skäl eller för byggnadens ändamålsenliga användning. Med uttrycket "tekniska skäl" åsyftas bl.a. sådana ändringsarbeten som krävs för underhåll, förstärkning och dylikt. Uttrycket "för byggnadens ändamålsenliga användning" avser bl.a. situationer där ändringar är nödvändiga för att byggnadens ursprungliga funktion skall kunna vidmakthållas, t.ex. när byggnaden är opraktiskt utformad eller när den behöver moderniseras. Uttrycket innefattar emellertid också situationer när ägaren vill ändra byggnaden för att kunna använda den för ett nytt ändamål, t.ex. från bostadsändamål till affärsverksamhet.

Frågan huruvida en ändring är av beskaffenhet att kränka upphovsmannens konstnärliga anseende och egenart får enligt förslaget avgöras genom en sedvanlig lagtolkning av 3 § andra stycket. Frågan om kränkningen är av den beskaffenhet som anges i bestämmelsen får då avgöras mot bakgrund av omständigheterna i det särskilda fallet, varvid stor vikt bör läggas vid det värde verket äger ur konstnärlig synpunkt. Det torde således t.ex. inte annat än undantagsvis komma ifråga att anse en ommålning av ett enfamiljshus av vanlig typ i en ny färg

kränker upphovsmannens ideella rätt i angivet hänseende. Å andra sidan torde, under förutsättning att ändringen inte är påkallad av andra skäl, ett byte av nuvarande fasadbeklädnad på nya riksbankshuset mot t.ex. röd plåt uppenbart utgöra en sådan kränkning som avses i 3 § andra stycket.

Slutligen skall en särskild fråga något behandlas. Den danska utredningen föreslår att regleringen i 13 § kompletteras genom att man inför en föreskrift om underrättelseskyldighet vid om- och tillbyggnader som på ett avgörande sätt förändrar byggnadens arkitektoniska beskaffenhet. Skyldigheten skall dock bara gälla byggnader som är i offentlig ägo.

För en upphovsman till ett byggnadsverk kan naturligtvis en ändring i hans verk, som vidtas utan att han bereds tillfälle att yttra sig över den, ofta upplevas som ett intrång i hans konstnärliga skapande. Det skulle därför i och för sig kunna vara av värde för upphovsmannen med en underrättelseskyldighet vid så betydelsefulla ändringar att de påverkar byggnadens arkitektoniska uttrycksform. Att straffsanktionera underrättelseskyldigheten kan dock uppenbarligen inte komma ifråga och det är inte meningsfullt att föreskriva en osanktionerad skyldighet. Därtill kommer att arkitekter genom att tillämpa de etiska regler som de själva uppställt kan ta vederbörlig hänsyn till den ursprunglige upphovsmannen vid ändringar i byggnadsverk. Vidare är de bestämmelser som finns i byggnadslagstiftningen en återhållande faktor.

Mot bakgrund av det nu anförda är det för svenskt vidkommande inte aktuellt att införa någon underrättelseskyldighet av det slag som föreslås av den danska utredningen. De syften den danska bestämmelsen avser att tjäna kan enligt vår mening uppnås utan särskild lagbestämmelse härom. Det kan anmärkas att inte heller i Finland och Norge övervägs införandet av en sådan regel.

5 CITAT

5.1 Inledning

Det är en gammal princip inom upphovsrättslig lagstiftning att tillåta citat ur skyddade verk. En sådan frihet anses oumbärlig för den litterära, vetenskapliga och konstnärliga kritiken liksom för den allmänna diskussionen i övrigt. I URL finns en bestämmelse om citaträtt i 14 § första stycket URL. Paragrafens andra stycke innehåller en bestämmelse om återgivning av konstverk i kritisk eller vetenskaplig framställning.

KLYS har förordat att bestämmelserna ses över. I det följande sker därför en kortfattad genomgång av gällande rätt, situationen i de övriga nordiska länderna, främmande rätt och den konventionsrättsliga regleringen. Vidare redogörs för KLYS förslag till lagändringar. Därefter redovisas våra överväganden och förslag.

5.2 Gällande rätt

5.2.1 Den allmänna citaträtten

Enligt 14 § första stycket URL får, i överensstämmelse med god sed, citat göras ur offentliggjort verk i den omfattning som betingas av ändamålet.

Citaträtten gäller i princip för alla slags verk (SOU 1956:25 s. 200). Sitt huvudsakliga tillämpningsområde har bestämmelsen givetvis på *litterära verk* bestående av ord. Bestämmelsen är emellertid tillämplig också på sådana verk som enligt 1 § andra stycket URL hänförs till litterära verk, dvs. kartor, teckningar samt grafiska eller plastiska verk av beskrivande art. När det gäller *musikaliska verk* är bestämmelsen tillämplig såväl när verket i notskrift återges i en skriftlig framställning som när del av verket används antingen som direkt citat eller som tema i ett variationsverk. Det finns i fråga om andra verk än litterära och musikaliska verk knappast utrymme för citat i egentlig mening (SOU 1956:25 s. 201). Frågan om rätt att för sådana ändamål som

motiverar citaträtten återge *konstverk* behandlas enligt auktorrättskommittén i 14 § andra stycket (a.a. s. 201). Kommittén ansåg att citat är möjliga ur *filmverk* vid t.ex. filmkrönikor; det är emellertid omtvistat om citaträtten också omfattar de enskilda fotografiska bilderna i filmverket (Olsson, Agne Henry, Copyright, 3 uppl., Stockholm 1987 s. 80).

För att bestämmelsen skall vara tillämplig krävs att det citerade verket skall vara *offentliggjort*, dvs. verket skall ha gjorts tillgängligt för allmänheten på sådant sätt som anges i 8 § första stycket URL. Begränsningen har tillkommit huvudsakligen för att tillgodose upphovsmannens ideella intressen. Den innebär bl.a. att citat i allmänhet inte kan ske ur brev. Inte heller får man citera ur interna promemorior etc.

Det krävs vidare att citatet görs *i överensstämmelse med god sed*. Detta krav tar sikte på typiska situationer och ändamål. Det innebär bl.a. att det är tillåtet att citera partier ur andra verk inom ramen för ett eget självständigt arbete. Citatet används då i allmänhet för att kritisera, utlägga eller belysa det andra verket eller för att understryka egna ställningstaganden. Däremot är det i allmänhet inte tillåtet att i ett självständigt arbete återge delar av andra verk om citatet inte fyller någon funktion. Ett exempel på sådant överskridande av citaträtten är fallet att det i en recension av en revyföreställning återges ett antal av de mest spirituella replikerna utan annat syfte än att vidarebefordra en del av den underhållning revyn skänker (SOU 1965:25 s. 199).

I vissa fall anses citat stå i överensstämmelse med god sed även om det sker fristående. Exempel på sådana citat är motton, deviser eller liknande. Ett motto belyser ofta endast indirekt den egna texten eller ger denna en speciell infallsvinkel men kan ibland användas endast i estetiskt syfte. Ett annat exempel på tillåtna fristående citat är den praxis som utbildats i pressen att under stående rubrik, inom en ram eller dylikt återge uttalanden ur den offentliga diskussionen eller citat ur den aktuella litteraturen.

Bortsett från nyss nämnda fall är det i allmänhet inte tillåtet att i en tidning helt fristående ta in en dikt eller del av dikt. Som regel är det inte heller tillåtet att använda fristående citat i reklam. Det anses dock vanligen vara acceptabelt att man i bok- och filmannonser återger recensioner av produkten, i varje fall om citatet inte är långt.

Bestämmelsen är inte tillämplig om det endast är fråga om att ställa samman valda partier ur andra verk till en "citatsamling". För att en sådan samling skall vara tillåten krävs en egen sammanbindande framställning där citaten behandlas eller belyser texten. Det bör i sammanhanget observeras att under vissa förutsättningar kan samlingar av den typ som här avses ske med stöd av antologiregeln i 16 § URL.

Gränsdragningen mellan citat och aforismer eller aforistiska formuleringar har visat sig svår (se Gehlin, Jan, Upphovsrätt för författare, Stockholm 1983 s. 50). Det förekommer således att vissa pressorgan under en stående rubrik återger aktuella uttalanden och slagfärdiga formuleringar. Detta torde vara förenligt med intentionerna bakom stadgandet om det är fråga om korta citat ur en debatt eller något mera omfattande. Däremot kan det knappast anses vara fallet i fråga om de paradoxer, funderingar eller korthistorier som normalt tillkommer just för att publiceras i pressen.

Bestämmelsen uppställer också kravet att citat får göras endast *i den omfattning som betingas av ändamålet*. Denna förutsättning hänger samman med kravet att citatet skall vara i överensstämmelse med god sed. Om citatet görs längre än ändamålet kräver uppfyller det inte heller kravet på överensstämmelse med god sed.

Hur omfattande ett citat får vara kan inte anges generellt utan är beroende av hur långt god sed sträcker sig och syftet med citatet. I allmänhet gäller att ju mer fristående ett citat är desto mindre del av verket får citeras. I vetenskaplig och kritisk framställning anses det dock tillåtet att återge relativt stora delar av ett annat verk. Dikter och andra kortare verk kan i sådana fall t.o.m. få återges i sin helhet; huvudregeln är annars att verk inte får citeras i sin helhet ens om de är av ringa omfång (SOU 1956:25 s. 200).

Det är i princip utan självständig betydelse hur långt citatet är i förhållande till den egna framställningen. I kritisk eller polemisk framställning är det således tillåtet att återge avsnitt ur främmande verk med endast korta insprängda egna kommentarer eller bemötanden.

Slutligen krävs att upphovsmannens *ideella rätt* respekteras när citat görs. Detta innebär att upphovsmannens namn skall anges om det överensstämmer med god sed att så sker. Vidare gäller att

citerade partier inte får ändras i vidare mån än vad som krävs för att citatet skall kunna användas. Om ändring sker får den inte göras på ett sätt som är kränkande för upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart. Källan måste också anges i den omfattning och på det sätt som god sed kräver.

Genom hänvisningar i 45-49 §§ URL äger 14 § första stycket motsvarande tillämpning på upptagning, utsändning, överföring eller arbete som avses i de nämnda paragraferna.

I FotoL saknas bestämmelser som motsvarar 14 § första stycket.

5.2.2 Återgivning av konstverk i vissa fall

Se nedan den särskilda redogörelsen om URL:s inskränkningsbestämmelser beträffande konstverk (Del III, avsnitt 1.5.1).

5.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

5.3.1 Gällande rätt

När det gäller allmän citaträtt har *Danmark*, *Finland* (14 § första stycket) och *Norge* (13 § första stycket) bestämmelser som i huvudsak överensstämmer med de svenska.

I fråga om återgivning av konstverk företer ländernas bestämmelser emellertid vissa inbördes olikheter. Enligt de *danska* (14 § andra stycket) och *norska* (13 § andra stycket) bestämmelserna har man rätt att, med iakttagande av samma begränsningar som gäller i fråga om den allmänna citaträtten, återge offentliggjort konstverk i kritiska och vetenskapliga (i Danmark även "alment oplysende") framställningar i anslutning till texten. Därtill kommer att den danska bestämmelsen även omfattar verk som avses i 1 § andra stycket DaURL, dvs. kartor, teckningar och andra i grafisk eller plastisk form utförda verk av beskrivande art. Den *finländska* bestämmelsen (14 § andra stycket) överensstämmer med den svenska. I samtliga länder gäller, liksom i Sverige, att återgivningsrätten regleras som en tvångslicens när fler än ett konstverk av samma upphovsman tas med i en populärvetenskaplig framställning.

5.3.2 Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår inte några ändringar i citatbestämmelsen i första stycket. Däremot diskuteras utförligt under vilka förutsättningar citering får ske. Beträffande ändringar i andra stycket, se den särskilda redogörelsen nedan om URL:s inskränkningsbestämmelser beträffande konstverk (Del III, avsnitt 1.5.2).

Den *norska* upphovsrättsutredningen tar i sitt slutbetänkande (NOU 1988:22) Endringer i åndsverkloven m.v. inte upp bestämmelserna i 13 § NoURL till behandling.

5.4 Situationen i vissa andra länder

I de flesta länder finns i den upphovsrättsliga lagstiftningen bestämmelser om citaträtt. I det följande redovisas översiktligt rättsordningen i några viktiga europeiska länder, som var och en på sitt sett tillgodosett de allmänna intressen som uppbär citaträtten.

I *Storbritannien* är citaträtten inte uttryckligen reglerad. Däremot fanns i 1956 års Copyright Act stadganden (sections 6(2) och 9(2)) enligt vilka "fair dealing" med ett litterärt, dramatiskt, musikaliskt eller konstnärligt verk inte utgör intrång i upphovsrätten om utnyttjandet avser "criticism or review" och är "accompanied with sufficient acknowledgement". I den nya lagen Copyright, Designs and Patents Bill 1988 finns motsvarande bestämmelser i section 30.

I *Frankrike* finns i artikel 41 i upphovsrättslagen från 1957 en bestämmelse om citaträtt. Enligt den bestämmelsen är det tillåtet att - under förutsättning att namnet och källan klart anges- utnyttja verk för "les analyses et courtes citations justifiées par le caractère critique, polémique, pédagogique, scientifique ou d'information" om verket i vilket citatet är intaget. Det är omtvistat om bestämmelsen avser bildcitat. Citat ur musikaliska verk faller utanför bestämmelsen, eftersom det är omöjligt att ange namnet och källan.
I *Västtyskland* innehåller upphovsrättslagen från 1956 bestämmelser om citat i § 51. Citaträtt föreligger endast till förmån för ett självständigt verk. Citatet kan ske genom mångfaldigande,

spridning eller offentligt framförande. Citat kan ske i en omfattning som betingas av ändamålet.

Citat av hela verk (Großzitat) är enligt § 51 Nr 1 tillåtet endast om återgivningen sker i ett självständigt vetenskapligt verk. Det krävs att citatet sker till förklaring av innehållet i det vetenskapliga verket. Citatet får endast omfatta enstaka verk, som utgivits.

Citat av delar av verk (Kleinzitat) är enligt § 51 Nr 2 tillåtna i självständiga litterära verk. Bestämmelsen anses vara tillämplig, direkt eller analogt på film. Även TV-utsändningar, pantomimiska verk samt vetenskapliga och kritiska framställningar faller under stadgandet. I samtliga dessa fall är det tillräcklig om det citerade verket har offentliggjorts.

Citat av enstaka delar ur ett musikaliskt verk (Musikzitat) får enligt § 51 Nr 3 ske i ett självständigt musikaliskt verk. Om musikcitatet sker i ett annat verk än ett musikaliskt gäller de båda andra bestämmelserna. Variationer på ett tema faller däremot inte under tillämpningsområdet för § 51 Nr 3.

Det saknas bestämmelser när det gäller "bildcitat" (Bildzitat). Sådana anses emellertid kunna ske genom analogi i form av Großzitat i vetenskapliga verk och i form av "kleinen Großzitat" i vissa andra fall, nämligen när det gäller "politischen Meinungskampf" eller inom ramen för ett sändningsföretags informationsuppdrag. Vanliga fotografier kan inte citeras eftersom de inte är självständiga verk.

5.5 Bernkonventionen

Det konventionsmässiga stödet för den allmänna citaträtten i 14 § första stycket URL finns i Bernkonventionens artikel 10(1). Den bestämmelsen lyder:

> "Citat ur ett verk, som lovligen gjorts tillgängligt för allmänheten, är tillåtna på villkor att de står i överensstämmelse med god sed och sker i den omfattning som rättfärdigas av

ändamålet; citat innefattar även lån ur tidnings- och tidskriftsartiklar i form av pressöversikter."[1]

Bestämmelsen i 14 § andra stycket URL har sitt konventionsmässiga stöd i Bernkonventionens artikel 9(2).

5.6 KLYS förslag till lagändring

KLYS föreslår att det görs ett tillägg i *14 § första stycket URL* så att det klart framgår att bestämmelsen inte gäller konstverk (KLYS använder i sitt förslag uttrycket "bildverk", vilket förutsätter en integration av fotografirätten i URL). Enligt KLYS visar erfarenheterna att varje inskränkning i upphovsrätten inbjuder till att man söker tänja gränserna för vad som kan anses tillåtet i förhoppningen om att det antingen inte skall upptäckas eller att upphovsmannen inte skall inskrida. Nuvarande bestämmelse har lett till uppenbara överträdelser. Det är därför motiverat med motivuttalanden som preciserat tar avstånd från den typ av icke avsedda utnyttjanden som försökts med stöd av gällande text.

Beträffande KLYS förslag till ändring av bestämmelsen om återgivning av konstverk i *14 § andra stycket URL*, se den särskilda redogörelsen nedan för URL:s inskränkningsbestämmelser beträffande konstverk (Del III, avsnitt 1.5.4).

---

[1] Den engelska texten lyder:
(1) It shall be permissible to make quotations from a work which has already been lawfully made available to the public, provided that their making is compatible with fair practice, and their extent does not exceed that justified by the purpose, including quotations from newspaper articles and periodicals in the form of press summaries.

5.7 Överväganden och förslag

5.7.1 Den allmänna citaträtten

Enligt ordalydelsen omfattar bestämmelsen i 14 § första stycket alla verk. I praktiken har den emellertid störst betydelse när det gäller *litterära och musikaliska verk* och det finns, som auktorrättskommittén påpekade, knappast utrymme för citat i egentlig mening i fråga om andra verk än sådana verk. Kommittén ansåg dock att den allmänna citatbestämmelsen borde kunna åberopas i fråga om *filmverk*, t.ex. när man i exempelvis en filmkrönika i TV återgav en enstaka kort scen ur en film som behandlas i krönikan. Som tidigare nämnts (se avsnitt 5.2.1) är det dock omstritt om bestämmelsen är tillämplig även på de enskilda fotografiska bilder som ingår i filmsekvensen.

Det bör även i fortsättningen vara tillåtet att med stöd av den allmänna citatbestämmelsen använda en kortare sekvens ur ett filmverk för att återge denna sekvens i t.ex. en filmkrönika. Frågan om tillåtligheten att "citera" enskilda fotografiska bilder i en film måste avgöras enligt de för fotografier gällande reglerna där emellertid principiellt samma synpunkter gör sig gällande som när det gäller konstverk.

I allmänhet finns det inte något utrymme för citat i vedertagen mening när det gäller *konstverk*. Normalt återges ju i dessa fall hela verket. Auktorrättskommittén framhöll också att frågan om rätt att för sådana ändamål som motivera citaträtten för konstverkens del reglerades i 14 § andra stycket och således inte i första stycket. Om det vore tillåtet att "citera" konstverk skulle skyddet för dessa bli illusoriskt eftersom bestämmelsen i praktiken skulle möjliggöra fritt utnyttjande för illustrationsändamål. Ett så vidsträckt utnyttjande skulle inte sällan avse områden av ekonomisk betydelse för upphovsmännen och ibland komma i konflikt med det normala utnyttjandet. För att uttryckligen förhindra en sådan tillämpning bör det föreskrivas att bestämmelsen inte omfattar konstverk.

Fotografier torde enligt gällande rätt inte kunna "citeras" eftersom det inte finns någon motsvarande bestämmelse i FotoL. I Danmark har en domstol (Östre landsrets dom den 26 april 1984) ansett att 14 § första stycket kan användas på enstaka bilder i en TV-utsändning eftersom 48 § URL hänvisar till denna bestämmelse. En sådan tolkning är knappast försvarlig från svensk

synpunkt. Avsaknaden av en allmän citatbestämmelse i FotoL liksom förefintligheten av särskilda regler för återgivning av konstverk i 14 § andra stycket URL och fotografier i 7 § första stycket FotoL talar starkt för att lagstiftaren inte avsett att en sådan användning av enstaka bilder skall vara möjlig. En annan sak är att hänvisningen i 48 § URL tyder på att en sekvens i en TV-utsändning får återges under de för den allmänna citatregeln angivna förutsättningarna.

Eftersom fotografirätten enligt vårt förslag skall integreras i URL, uppkommer frågan i vad mån det skall vara möjligt att citera från fotografier eller ur andra verk som innehåller fotografiska bilder. Det bör då i allmänhet inte vara tillåtet att "citera" vare sig fristående bilder eller enstaka bilder i en film, ett videogram och liknande. Inte heller "citering" av sådana verk i TV bör vara tillåten. En generell citatmöjlighet i dessa fall skulle i realiteten göra bildskyddet illusoriskt. Det kan inte heller vara lämpligt att citatregeln kan användas på ett sätt som sätter andra låneregler ur kraft.

I kravet på att citat skall ske *i överensstämmelse med god sed* ligger att lojalitet måste iakttas mot upphovsmannens ekonomiska och ideella intressen. Frågan om villkoret är uppfyllt får i det enskilda fallet avgöras med hänsyn till samtliga omständigheter. En viktig faktor bör därvid vara om citatet brukats i illustrerande syfte som en del i ett självständigt arbete.

Citatregeln syftar i första hand till att tillgodose intresset att upphovsmän i rimligt omfattning skall kunna utnyttja korta utdrag m.m. ur varandras verk i samband med att de skapar nya verk. Detta intresse är särskilt starkt när det gäller den allmänna politiska, kulturella och samhälleliga debatten samt vid framställning av kritiska och vetenskapliga verk. I dessa fall måste den som vill kritisera eller kommentera synpunkter som lämnats av en annan debattör eller författare ha rätt att återge så mycket av dennes uttalanden som är nödvändigt för att läsarna skall kunna förstå vad saken gäller. Detta kan visserligen i stor utsträckning ske genom referat, dvs. en egen återgivning av sakinnehållet och inte endast en bearbetning av det ursprungliga verket. I många fall kan en omsorgsfull användningen av citat leda till att man undviker missförstånd och andra fel. I dessa sammanhang innebär utnyttjandet av verk i form av citat i allmänhet inte något beaktansvärt intrång i upphovsmannens ekonomiska intressen och normalt är det endast upphovsmannens ideella intressen som behöver iakttas.

Inom musiken och filmen utnyttjar ofta kompositörer eller regissörer ett verk av en annan upphovsman just i det syftet att verket, t.ex. temat eller bildsekvensen, skall kännas igen. Sedan gammalt har denna konstform utnyttjats inom musiken och den är ett helt legitimt verkningsmedel om utnyttjandet är underordnat. Om däremot utnyttjandet får karaktär av ett egentligt utnyttjande av verket bör citatregeln inte vara tillämplig.

I praktiken torde dessa konstnärligt grundade citat endast undantagsvis ge upphov till några större tillämpningsproblem. Sådana uppkommer främst i de fall utnyttjaren själv inte utövar någon självständig litterär eller konstnärlig insats eller när denna insats är av en helt annan karaktär än den prestation som det lånande verkets upphovsman gjort.

Kravet på att citat skall ske i överensstämmelse med god sed kan leda till svåra gränsdragningar när ett citat används fristående. I gällande rätt uppställs inte något krav att citatet måste kritisera, utlägga eller belysa något som behandlas i det sammanhang vari citatet utnyttjas. Det framgår således av motiven att man kan använda citat som motto eller i en tidnings citatspalt. Aforismer och liknande kan också av hävd användas i åtskilliga sammanhang.

Även i andra sammanhang skulle det gå för långt att kräva att citatet används i samband med en fristående behandling av ett ämne. I många fall är ett citat av en sådan begränsad och tillfällig karaktär att det skulle innebära ett orimligt krav om brukarna skulle vara hänvisade till att söka kontakt med upphovsmannen för att få tillstånd till utnyttjandet.

Kravet att citat skall ha ett lojalt syfte medför att utnyttjandet av ett verk i ett fristående sammanhang ofta måste anses gå utöver citatbestämmelsens ramar. När det gäller utnyttjande av citat i reklamsammanhang är i allmänhet utrymmet för citat starkt begränsat. Där sker utnyttjandet främst för att tillgodose enskilda vinstintressen. De allmänna intressen som motiverar citatbestämmelsen gör sig därför inte gällande i dessa fall. Därtill kommer de problem av ideell karaktär som uppstår om verk fritt utnyttjas i reklamsammanhang. Det bör därför inte vara tillåtet att utan upphovsmannens samtycke citera dennes verk annat än i vissa fall där det i stort sett föreligger identitet mellan den utnyttjade texten och reklamprodukten. Den i bok- och filmannonser utbildade sedvänjan att citera recensioner av boken och filmen utgör ett exempel på fall där sådan identitet

får anses föreligga. Förfarandet torde i dessa fall i allmänhet kunna betraktas som lojalt om citatet görs kortfattat. Det måste emellertid också rätt återspegla den citerades intentioner; man får således inte använda exempelvis ett lösryckt uttalande i artikeln om det inte står i överensstämmelse med artikelförfattarens huvudsakliga avsikt med artikeln. Bortsett från dessa bok- och film annonser bör det inte vara tillåtet att i reklamsammanhang citera innehållet i en tidningsartikel som allmänt behandlar förhållanden med viss anknytning till en vara eller till varor av samma typ.

Det kan också förekomma fall där citat inte bör tillåtas även om det föreligger en identitet av angivet slag. Om exempelvis utnyttjandet normalt skulle kunna utlösa ett icke helt obetydligt honorar, bör av hänsyn till upphovsmannens ekonomiska intressen citat ej få ske. Det bör inte heller vara tillåtet att använda melodier och texter i reklamsammanhang under åberopande av citatregeln. Både ekonomiska och, framför allt, ideella skäl talar starkt för en strikt gränsdragning i dessa fall.

Liknande ekonomiska och ideella synpunkter talar för att utrymmet för att utnyttja t.ex. refränger i reklamsammanhang, på lyckönskningskort och liknande måste vara ytterligt begränsat. Moderna reklamkampanjer i flera medier innebära ett intensivt utnyttjande av det citerade verket och kan därför endast sällan anses stå i överensstämmelse med kravet på god sed.

Ett annat fall av fristående användning av skyddade verk kan uppkomma vid framställning av databaser och liknande. Ofta framställs i dessa fall över huvud taget inte någon ny text. I stället görs sammanställningar av existerande texter ut skilda verk. Utrymmet för den allmänna citatbestämmelsen bör i sådana fall vara mycket litet, i varje fall om utnyttjandet av verken har ekonomiskt värde för upphovsmännen. Det bör således inte vara tillåtet att utan upphovsmännens samtycke ställa samman exempelvis citatsamlingar utan "kringtext" eller tidningarnas nyheter i databaser som allmänheten har tillgång till.

Frågan om *omfattningen av ett citat*, dvs. hur mycket av ett verk som får citeras, måste avgöras med hänsyn till en lojalitetsstandard. I den allmänna politiska, kulturella och samhälleliga debatten finns det normalt ett legitimt behov av att kunna redogöra för vad andra har yttrat i olika ämnen. Ett uttryck för detta behov är bestämmelsen i 24 § andra stycket URL, enligt vilken man fritt får återge vad som muntligen eller skriftligen

anförs inför myndighet eller statlig eller kommunal representation eller vid offentlig överläggning om allmänna angelägenheter. Men även utanför sådana sammanhang står det ofta i överensstämmelse med lojalitetskravet att citera relativt utförligt i debattsammanhang. Citatet får emellertid aldrig bli mer omfattande än vad som behövs med hänsyn till ändamålet. Alla den citerades relevanta synpunkter bör emellertid få framföras så att citatet inte medför missförstånd eller oklarheter.

Möjligheterna att citera bör bedömas olika för olika verkskategorier, eftersom funktionen och genomslagskraften skiljer sig åt. Ett filmcitat spelar normalt en helt annan och mer väsentlig roll i en TV-utsändning än citat från en artikel. Normalt kan därför ett citat från ett litterärt verk göras längre än vad som gäller när ett filmverk citeras.

Enligt gällande rätt får endast offentliggjort verk citeras, dvs. verket skall lovligen ha gjorts tillgängligt för allmänheten. Kravet på att det citerade verket skall vara offentliggjort har motiverats främst av ideella skäl. Det innebär att privata brev inte får citeras utan samtycke. Detsamma gäller icke-offentliggjorda verk som sänts in till eller interna promemorior som upprättats inom en offentlig myndighet. Icke-offentliggjorda verk kan däremot i princip refereras offentligt.

Vad som får refereras ur ett icke-offentliggjort verk är inte ett upphovsrättsligt problem utan i första hand en fråga om det skydd för enskilda personer som följer av brottsbalken och allmänna rättsgrundsatser. Det torde till stor del vara det enskilda verkets karaktär som avgör vad som är tillåtet. Verk med konstnärlig prägel torde normalt inte tillåta några mera vittgående referat innan verket offentliggörs.

Citaträtten innebär att den som citerar kan utnyttja verket på alla sätt. Han kan framställa exemplar av verket, framföra det offentligt etc.

Den allmänna citatbestämmelsen är i princip tillämplig på en upptagning, utsändning eller direkt överföring av utövande konstnärers framföranden av ett litterärt eller konstnärligt verk (45 § tredje stycket). Däremot ger citatregeln inte någon självständig rätt till att spela in framföranden av verk. Den som vill citera ur ett framförande som äger rum i en konsertsal eller en teater kan givetvis inte med stöd av citatregeln tilltvinga sig tillträde till lokaliteterna eller tvinga konstnärerna att uppträda. Inte ens i

sådana sammanhang där det inte praktiskt går att kontrollera om upptagning sker, t.ex. vid ett friluftsarrangemang, ger citatregeln någon allmän rätt till spela in framförandena. Det är således inte tillåtet att utan tillstånd från samtliga rättighetshavare spela in ett framförande av ett verk för att från detta material sammanställa citat. En upptagning av enbart "citatet" är dock tillåten under iakttagande av de villkor som uppställs i 14 § första stycket. Den bestämmelsen kan dock inte åberopas för en upptagning av ett framförande som sker på ett rättsstridigt sätt, t.ex. med hjälp av en dold kamera, eftersom förfarandet inte kan anses överensstämma med god sed.

5.7.2 Återgivning av konstverk i vissa fall

Se nedan våra överväganden i samband med den särskilda redogörelsen om URL:s inskränkningsbestämmelser beträffande konstverk (Del III, avsnitt 1.5.5).

6 PRESSENS LÅNERÄTT M.M.

6.1 Inledning

Sedan länge har man i den upphovsrättslig lagstiftningen genom särskilda bestämmelser givit tidningar och tidskrifter möjlighet att låna artiklar i aktuella ämnen från varandra. I URL finns sådana bestämmelser om pressens lånerätt i 15 § första stycket. I 15 § andra stycket regleras rätten för tidningar och tidskrifter att i vissa fall återge konstverk.

Behovet av dessa regler har ifrågasatts från olika utgångspunkter. I det följande redogörs därför kortfattat för gällande rätt i Sverige och i vissa andra länder samt för den konventionsrättsliga regleringen. Vidare behandlas KLYS förslag till lagändring och frågans tidigare behandling. Slutligen redovisas våra överväganden och förslag.

6.2 Gällande rätt

6.2.1 Pressens lånerätt

Enligt 15 § första stycket URL får en tidning eller tidskrift ta in en artikel i religiös, politisk eller ekonomisk dagsfråga från en annan tidning eller tidskrift under förutsättning att det inte utsatts förbud mot eftertryck.

Av förarbetena framgår (SOU 1956:25 s. 206) att uttrycket *religiös, politisk eller ekonomisk dagsfråga* begränsar tillämpningsområdet i två hänseenden. För det första måste artikeln behandla ett religiöst, politiskt eller ekonomiskt ämne. Detta innebär att rätten inte omfattar t.ex. allmänna kulturartiklar, recensioner, idrottsartiklar etc. Artiklar i andra frågor, t.ex. recensioner av litteratur, teater och konst samt allmänna kulturartiklar, faller således utanför bestämmelsens tillämpningsområde. För det andra måste artikeln behandla en dagsfråga inom dessa områden. Kravet att ämnet måste vara aktuellt innebär således att exempelvis historiska artiklar i de omnämnda ämnena normalt inte

får lånas. Uttrycket *artikel* innebär den ytterligare begränsningen att större bidrag av mer avhandlingsliknande karaktär, t.ex. undersökningar som fyller ett eller ett par häften i en tidskrift, faller utanför. Inte heller fotografier omfattas av rätten.

Lånerätten gäller endast till förmån för tidningar och tidskrifter och får bara utövas mot sådana publikationer, dvs. den kan inte åberopas vid eftertryck i icke-periodiska skrifter såsom böcker och broschyrer. Med tidskrift avses i första hand periodiska publikationer, som behandlar exempelvis fackliga, kulturella eller politiska frågor, men även veckopressen. Med periodisk publikation avses i första hand en periodisk skrift enligt tryckfrihetsförordningen, dvs. en skrift som enligt utgivningsplanen skall komma ut under bestämd titel minst fyra gånger per år. Uttrycket periodisk publikation kan dock innefatta en skrift som utkommer färre gånger per år under förutsättning att utgivningen av skriften sker med viss planmässig periodicitet. Eftersom lånerätten begränsats till tidningar och tidskrifter får man således inte utan upphovsmannens låna artiklar ur böcker, broschyrer, radio- och TV-program.

Lånerätten kan upphävas genom att förbud mot eftertryck utsätts i samband med publicerandet. Förbehåll kan sättas ut i början eller slutet av artikel men även förbud som placeras i början eller slutet av tidningen eller tidskriften är giltiga förutsatt att det placeras och utformas så att det kan upptäckas utan svårighet. Ett förbud mot eftertryck saknar giltighet om innehållet i artiklen kan återges utan tillstånd med stöd av någon annan bestämmelse i URL, t.ex. 14 § och 24 § andra stycket URL.

6.2.2 Avbildning av konstverk i vissa fall

Avbildning av konstverk enligt 15 § andra stycket URL behandlas nedan i den särskilda redogörelsen om URL:s inskränkningsbestämmelser beträffande konstverk (Del III, avsnitt 1.8.1).

6.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

6.3.1 Gällande rätt

Danmark (15 §) har till skillnad från de övriga nordiska länderna endast bestämmelser om avbildning av konstverk. Således saknas bestämmelser om lånerätt till artiklar. Kommissionsutkastet 1951 innehöll förslag till en sådan bestämmelse. Den utgick emellertid ur lagförslaget eftersom det ansågs att pressen kunde klara sig med den allmänna citaträtten i 14 §. Man konstaterade bl.a. *att* regeln om pressens lånerätt i praktiken bara hade betydelse när det gällde hela artiklar, *att* det inte ansågs som god pressetik att tidningar och tidskrifter övertog hela artiklar från andra sådana publikationer utan tillstånd från innehavaren av upphovsrätten till artikeln *samt att* pressen själv inte önskade använda sig av lagstöd för att trycka av hela artiklar.

När det gällde citaträttens betydelse konstaterades i motiven att det var en huvuduppgift för pressen att orientera om politiska, religiösa, kulturella och andra frågor och att en tillfredsställande orientering inte kunde ges utan en relativt bred tillgång till citat ur aktuella artiklar som förekom i andra pulikationer i samband med en pågående diskussion. En så långtgående citaträtt för tidningar och tidskrifter ansågs ha stöd i den allmänna citatbestämmelsen, dvs. citat kunde ske i den utsträckning som betingades av ändamålet. Det förutsattes att citat efter omständigheterna kunde omfatta mycket stora delar av en artikel *dels* därför att ett omfattande citat kunde vara nödvändigt för en korrekt och exakt återgivning av författarens synpunkter, *dels* för att det kunde vara nödvändigt för ett bemötande. För en vid citaträtt talade också att artikelförfattare i allmänhet är intresserade av att deras åsikter - rätt citerade - får bredast möjliga spridning och att en återgivning av delar av deras artiklar endast i sällsynta fall skulle innebära intrång i deras ekonomiska intressen.

I motiven framhölls emellertid också att pressens möjligheter att citera ur aktuella artiklar inte kunde vara obegränsad. Om det t.ex. rörde sig om citat ur en tidningsartikel, särskilt av en längre artikel som hade karaktär av en avhandling, borde man naturligtvis inte kunna återge huvuddelen av artikeln med hänvisning till citaträtten. Citat var i sådana fall tillåtna om de låg inom ramen för en sedvanlig orientering till läsarna. Det förutsattes att man vid den närmare avgränsningen av citaträtten

kunde hämta stöd i sedvänjor som utbildat sig på uppfattningar om vad som är god pressetik.

I *Finland* (15 §) och *Norge* (14 §) finns bestämmelser som motsvarar de svenska. Också *Island* har liknande bestämmelser (art. 15), dock med den skillnaden att lånerätten där gäller även radio och TV.

6.3.2 Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår, förutom en viss redaktionell ändring, att det i 14 § första stycket DaURL angivna kravet att utnyttjandet skall ske "i overensstemmelse med god skik og i det omfang, som betinges af formålet" uttryckligen skall gälla även vid avbildning av konstverk. Därigenom uppställs krav på att avbildning av konstverk i tidningar och tidskrifter endast kan ske när det föreligger ett relevant sammanhang mellan verket (eller upphovsmannen) och den dagshändelse som är föremål för omnämnande. Och när ett sådant sammanhang föreligger får inte fler verk avbildas än som "betinges af formålet".

Den *norska* upphovsrättsutredningen föreslår att rätten i 14 § första stycket NoURL utgår ur lagen. Utredningen redovisar att bestämmelsen motiverats med att upphovsrätten inte skall innebära någon inskränkning i pressens möjligheter att orientera allmänheten om aktuella spörsmål och hänsynen till den offentliga debatten. Därefter konstaterar utredningen att stadgandet knappast har någon praktisk betydelse när det gäller att fylla dessa uppgifter. Utredningen framhåller bl.a. att bestämmelsen endast har betydelse för artiklar som kan anses vara litterära verk i den mening som avses i lagen; "rene nyhetsmedlinger og annet pressestoff" kan fritt återges eftersom de saknar upphovsrättsligt skydd. Vidare påpekas att det är den individuella utformningen av artiklarna som skyddas av lagen, vilket medför att man fritt kan återge de faktiska upplysningar som de innhåller. Slutligen konstateras att en redogörelse för innehållet i viss utsträckning också kan ske i form av citat.

6.4 Bernkonventionen

Bestämmelsen i 15 § första stycket återgår på Bernkonventionens *artikel 9(2) i den lydelse betämmelsen har i Brysseltexten.* Där

stadgas att aktuella artiklar rörande ekonomiska, politiska eller religiösa frågor kan återges av pressen om det inte gjorts uttryckligt förbehåll mot deras återgivande.

I programmet till Stockholmskonferensen föreslog den svenska regeringen att bestämmelsen skulle upphävas. Förslaget vann stöd från många håll, men en majoritet av de deltagande staterna ansåg att bestämmelsen inte bara skulle bibehållas utan utvidgas till att även gälla radio och TV. Eftersom bestämmelsen inte längre skulle vara tvingande stödde Sverige och andra stater som ställt sig bakom det svenska förslaget i slutomröstningen yrkandet om utvidgning.

Bestämmelserna om pressens lånerätt finns enligt Paristexten i *artikel 10bis(1)*. Bestämmelsen lyder:

> "Det är förbehållet unionsländernas lagstiftning att tillåta mångfaldigande genom pressen samt radiosändning eller trådöverföring till allmänheten av tidnings- eller tidskriftsartiklar i aktuella ekonomiska, politiska eller religiösa frågor samt radioprogram av samma karaktär, om icke uttryckligt förbehåll gjorts mot att de mångfaldigas eller framföres genom radiosändning eller överföring med tråd. Källan skall dock alltid tydligt anges; den rättsliga påföljden för det fall att denna skyldighet eftersättes bestämmes enligt lagen i det land där skydd påkallas."[1]

När bestämmelsen i 15 § andra stycket infördes i URL saknade Bernkonventionen bestämmelser i ämnet. Stadgandet anses (se prop. 1973:15 s. 46) emellertid rymmas inom Bernkonventionens

---

[1] Den engelska texten lyder:
It shall be a matter for the legislation in the countries of the Union to permit the reproduction by the press, the broadcasting or the communication to the public by wire of articles published in newspapers or periodicals on current economic, political or religious topics, and of broadcast works of the same character, in cases in which the reproduction, broadcasting or such communication thereof is not expressly reserved. Nevertheless, the source must always be clearly indicated; the legal consequences of a breach of this obligation shall be determined by the legislation of the country where protection is claimed.

artikel 9(2) i dess lydelse enligt Paristexten. Intresset av att använda verk vid reportage har annars en särskild reglering i Bernkonventionens *artikel 10bis(2).* Den bestämmelsen lyder:

> "Det är även förbehållet unionsländernas lagstiftning att bestämma de villkor på vilka det skall vara tillåtet att i redogörelser för dagshändelser, som lämnas med hjälp av fotografi, film, radiosändning eller trådöverföring till allmänheten, mångfaldiga och för allmänheten göra tillgängliga litterära eller konstnärliga verk, som synes eller höres under dagshändelsen, i den omfattning som rättfärdigas av det informationssyfte som avses."[2]

Som framgår av texten syftar den på företeelser som regleras i 21 § URL och 8 § FotoL. Den ger emellertid uttryck för en internationell syn på avvägningen mellan det allmänna informationsintresset och upphovsmännens berättigade intressen vid reportage om dagshändelser.

6.5 KLYS förslag till lagändring

KLYS anser att bestämmelsen i *15 § första stycket* URL bör utgå ur lagen. Lånerätten fyller enligt KLYS inte någon egentlig funktion. Det fria informationsflöde som en gång motiverade bestämmelsen kan i stor utsträckning tillgodoses genom referat eller genom citat med stöd av 14 § första stycket URL. Skulle dessa båda möjligheter inte vara tillräckliga kan problemet enligt KLYS lösas genom överenskommelser om t.ex. återgivning av ledare under rubriken "Pressgrannar" och dylikt. I praxis har bestämmelsen tänjts så att man kan tala om rena missbruk i

---

[2] Den engelska texten lyder:
It shall also be a matter for legislation in the countries of the Union to determine the conditions under which, for the purpose of reporting current events by means of photography, cinematography, broadcasting or communication to the public by wire, literary or artistic works seen or heard in the course of the event may, to the extent justified by the informatory purpose, be reproduced and made available to the public.

samband med återgivningar som inte alls haft med informationsintresset att göra.

När det gäller KLYS förslag beträffande *15 § andra stycket* URL, se nedan den särskilda redogörelsen för URL:s inskränkningsbestämmelser beträffande konstverk (Del III, avsnitt 1.8.4).

6.6 Frågans tidigare behandlig

Som tidigare nämnts förordade Sverige i programmet till Stockholmskonferensen, på grundval av en gemensam uppfattning hos tidningsutgivare och journalister, att artikel 9(2) i den lydelse bestämmelsen hade i Brysseltexten skulle slopas. Vid konferensen beslöt man emellertid att bestämmelsen skulle behållas i den nya konventionstexten, dock med vissa ändringar.

I 1970 års departementspromemoria (Stencil Ju 1970:1 s. 48) förordades att man på det nationella planet vidhöll ståndpunkten i programmet och utredningen föreslog således att 15 § första stycket URL skulle upphävas. Det framhölls bl.a. att en sådan åtgärd skulle överensstämma med vad som redan skett i Danmark i samband med 1960 års upphovsrättsliga lagstiftning.

I propositionen (1973:15 s. 91) uttalade departementschefen att han i och för sig delade den i promemorian uttalade uppfattningen att bestämmelsen kunde upphävas. Något hinder med hänsyn till Bernkonventionen förelåg inte längre. Enligt departementschefens mening måste man emellertid se till att det samhälls- och informationsintresse som bestämmelsen avsåg att gynna tillgodosågs. Det fanns olika möjligheter i det hänseendet, t.ex. att frågan blev föremål för förhandlingar mellan berörda parter. Frågan om upphävande av bestämmelsen borde tas upp först sedan dessa möjligheter undersökts närmare. Detta kunde enligt departementschefen lämpligen ske inom ramen för det fortsatta utredningsarbetet på det upphovsrättsliga området.

6.7 Överväganden och förslag

6.7.1 Pressens lånerätt

Det råder enighet om att en av pressens viktigaste uppgifter är att orientera i politiska och andra dagsfrågor. Det har dock sedan länge ifrågasatts om denna viktiga uppgift med nödvändighet måste tillgodoses genom en regel om fri återgivning av hela artiklar ur tidningar och tidskrifter.

I Danmark ansågs redan i samband med tillkomsten av 1960 års upphovsrättsliga lagstiftning att pressens uppgift att informera allmänheten kunde tillgodoses genom referat och citat enligt de allmänna reglerna i 14 § första stycket. I Sverige föreslog som tidigare redovisats 1970 års departementsutredning att bestämmelsen i 15 § första stycket URL skulle upphävas, bl.a. mot bakgrund av en gemensam uppfattning hos tidningsutgivare och journalister. Senast har bestämmelsen ifrågasatts av den norska upphovsrättsutredningen som föreslår att bestämmelsen i 14 § första stycket NoURL upphävs.

Såsom framförts i dessa och andra sammanhang torde den allmänna citaträtten tillsammans med möjligheterna att referera i allmänhet vara tillräckliga för att tillgodose pressens behov av att informera allmänheten. I de fall där det finns ett behov av att återge hela artiklar bör detta behov tillgodoses genom avtal mellan parterna. Då dessutom såväl tidningsutgivare som journalister tycks vara ense om att bestämmelsen är obehövlig bör den utgå ur lagen.

6.7.2 Avbildning av konstverk i vissa fall

Se nedan våra överväganden i samband med den särskilda redogörelsen om URL:s inskränkningsbestämmelser beträffande konstverk (Del III, avsnitt 1.8.5).

7 GUDSTJÄNST- OCH SKOLANTOLOGIER

7.1 Inledning

Låneregler till förmån för samlingar till bruk vid gudstjänst och undervisning fanns även före URL:s tillkomst. I URL fördes de olika reglerna samman till en bestämmelse och upphovsmännen fick rätt till ersättning för utnyttjandet.

KLYS har i olika hänseenden ifrågasatt gällande antologibestämmelse. I det följande lämnas därför en kortfattad redogörelse för situationen i Sverige och i de övriga nordiska länderna samt för den konventionsrättsliga regleringen. Vidare redogörs för KLYS förslag till lagändringar samt frågans tidigare behandling. Slutligen redovisas våra överväganden och slutsatser.

7.2 Gällande rätt

Enligt 16 § URL får mindre delar av litterärt eller musikaliskt verk eller sådant verk av ringa omfång återges i samlingsverk till bruk vid *gudstjänst* eller *undervisning*. För att en samling skall kunna karaktäriseras som ett samlingsverk krävs att den framstår som alster av ett självständigt redigeringsarbete. Det krävs vidare att samlingsverket är sammanställt ur verk från ett större antal upphovsmän. Dessutom måste fem år ha förflutit efter det år då verket utgavs.

Konstverk får återges i anslutning till texten om fem år har förflutit sedan verket offentliggjordes.

Verk som tillkommit för att användas vid undervisning får dock inte medtas i samling för sådant ändamål. Någon motsvarande begränsning gäller inte beträffande samlingsverk för bruk vid gudstjänst.

För återgivandet har upphovsmannen rätt till ersättning, dvs. bestämmelsen är utformad som en *tvångslicens*.

Med gudstjänst avses enligt uttalanden i förarbetena (SOU 1956:25 s. 215) i första hand offentlig gudstjänst inom svenska kyrkan eller annat trossamfund. Det skall således vara fråga om samlingar som är ávsedda att komma till användning vid gudstjänsten såsom psalm-, bön- och koralböcker samt samlingar av orgelstycken, preludier, hymner och liknande. Däremot faller predikningar, betraktelser o.d. utanför, eftersom de inte används vid själva gudstjänsten.

Beträffande återgivning av texter och melodier i psalmer bör i detta sammanhang även regleringen i 9 § URL beaktas. Enligt den paragrafen finns det över huvud taget inte någon upphovsrätt alls, dvs. varken ekonomisk eller ideell, till bl.a. beslut av myndighet och yttrande av svensk myndighet. Förenklat uttryckt omfattar begreppet *beslut av myndighet* även det material till vilket beslutet hänför sig, vilket exempelvis innebär att ett beslut om stadfästelse av en psalmbok anses omfatta inte endast själva beslutet utan också det beslutet avser, dvs. psalmboken och psalmerna som sådana. Ett *yttrande av en svensk myndighet* kan exempelvis vara ett betänkande av en svensk kommitté. För vissa bestämda typer av verk görs emellertid undantag från huvudregeln, bl.a. för musikaliska verk och diktverk. Detta innebär att upphovsrätt i princip gäller för psalmtexter och melodier som ingår i ett kommittébetänkande eller i ett beslut om stadfästelse av en psalmbok. Upphovsrätten är emellertid begränsad på så sätt att verken fritt får återges utan tillstånd från upphovsmannen. Denne har dock rätt till ersättning för återgivandet om inte återgivningen sker i samband med myndighets verksamhet.

Bestämmelserna har betydelse för upphovsrätten till texter och melodier i den nya psalmboken. Staten får i samband med framtagandet av denna anses ha förvärvat endast rätten att mångfaldiga text- och melodimaterial i betänkandet och i den psalmbok som fastställdes av kyrkomötet. Upphovsmännen har dock kvar de ideella rättigheterna och rätten till ersättning för det fria mångfaldigandet av materialet, i varje fall om avtal om annat inte kan anses föreligga (SOU 1985:17 s. 215).

Det sagda innebär att de i psalmboken ingående texterna och melodierna fritt får återges, men att upphovsmännen inte har rätt till ersättning för återgivningen om den sker i myndighets offentligrättsliga verksamhet. Upphovsmännens ideella rättigheter måste dock under alla förhållanden respekteras.

Med undervisning avses (a.a. s. 215) såväl vanlig skolundervisning som den som förmedlas genom korrespondensinstitut, radiokurser, studiecirkelverksamhet och liknande. Såväl allmän undervisning som fackutbildning avses, liksom universitetsstudier och andra högre studier.

Bestämmelsen är i första hand avsedd för samlingsverk som framställs genom tryckning, t.ex. skolböcker, koralböcker och samlingar för musikundervisning etc. Bestämmelsen är emellertid också tillämplig när det gäller utgivning i andra former, t.ex. ljudband på vilka spelats in olika litterära verk eller musikaliska verk. Däremot är bestämmelsen inte tillämplig på film.

7.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

7.3.1 Gällande rätt

Motsvarande regler finns i *Danmark*, *Finland*, *Island* (art. 17) och *Norge* (15 §).

I den *danska* lagen har man i denna paragraf dock med konstverk jämställt de i 1 § andra stycket DaURL angivna verken, vilka utförts i grafisk eller plastisk form. Vid tillämpningen av bestämmelsen behandlas alltså sådana verk som konstverk i Danmark medan de i de övriga länderna faller under de regler som gäller för litterära verk.

I den *norska* lagen finns en fullmaktsbestämmelse enligt vilken "kongen", dvs. regeringen, kan bestämma att vissa typer av undervisning som inte bedrivs i "skoler eller læreinstitusjoner" skall undantas från bestämmelsen i 15 § första stycket NoURL. Bestämmelsen kom till vid stortingsbehandlingen som en slags "säkerhetsventil". Man ansåg att uttrycket "undervisning" var något oprecist och att det inte borde tolkas så att det täckte varje form av upplysningsverksamhet. Om det skulle visa sig att bestämmelsen inte tolkades på det sätt som förutsatts skulle fullmaktsstadgandet kunna användas. Detta har ännu inte skett.

Den *isländska* lagen skiljer sig från de andra lagarna såtillvida att lånerätten begränsats till bruk vid undervisning i skola eller radio.

7.3.2 Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår att antologiregeln utgår ur lagen. Utredningen konstaterar att det vid *gudstjänster* så gott som uteslutande används antologier, främst psalmböcker. Detta medför att bestämmelsen i realiteten innebär en mycket väsentlig inskränkning i de upphovsmäns rättsställning, vilkas verk är särskilt ägnade för kyrkligt utnyttjande. Samtidigt finns det på detta område en mycket stor repertoar för vilken skyddstiden har löpt ut, varför en eventuell konfliktsituation inte på ett avgörande sätt skulle störa det kyrkliga livet.

När det gäller antologier för *bruk vid undervisning* konstaterar utredningen att det finns ett avtal mellan Dansk Forfatterforening og Den danske Forlæggerforening, ett avtal som visserligen sagts upp men parterna förhandlar med varandra. Mot denna bakgrund anser utredningen att det kan diskuteras om det överhuvud finns något behov av att frångå lagens allmänna ensamrättskonstruktion på detta område. Även om regeln omedelbart tillgodoser intresset för de företag som producerar samlingsverk är dess principiella ändamål att säkra läromedel som är ägnade för bruk inom undervisningen. Utredningen antar också att behovet av antologier har avtagit sedan lagens tillkomst 1961. I den danska undervisningen används nu i större utsträckning än förr andra källor än läseböcker och lärarna har genom avtalen om fotokopiering fått möjlighet att själva kunna komplettera läseböckerna. Likaså har en tilltagande biblioteksbetjäning medfört att lärarna själva kan välja material till undervisningen. Antologierna är således inte längre, på samma sätt som förr, huvudkällan vid litteraturundervisningen m.m. i skolorna och de borde därför kunna ställas samman efter rent pedagogiska synpunkter utan några rättighetsmässiga hinder. För att upphäva bestämmelsen även för undervisningsantologier talar vidare att den reglerar ett begränsat område som endast omfattar en liten bråkdel av den samlade bokproduktionen och att det i och för sig är praktiskt möjligt att träffa avtal på området. De utländska rättighetshavarna utgör dock ett problem. Utredningen anser emellertid att en avtalslicensbestämmelse inte bör komma ifråga för ett så litet och disparat område. Vidare måste enligt utredningen det ökade behovet av elementär språkundervisning beaktas.

Sammanfattningsvis anser den danska utredningen att den nuvarande bestämmelsen bör behållas när det gäller undervisningsantologier, men inte för antologier för bruk vid guds-

tjänst. Bestämmelsen bör dock begränsas till att omfatta endast litterära verk och konstverk. Musikaliska verk bör däremot inte omfattas av reglerna, eftersom det inte finns något större behov av att återge noter och att det i de fåtal fall man vill trycka av noter normalt kan få tag i rättighetshavarna med hjälp av den internationella registrering av verk och rättighetshavare som finns på musikområdet.

Den *norska* upphovsrättsutredningen lägger i sitt slutbetänkande (NOU 1988:22) Endringer i åndsverkloven m.v. inte fram något förslag till ändring av dessa bestämmelser. Utredningen framhåller (a.a. s. 33) att det tidigare framförts förslag om att ersätta tvångslicensen i § 15 NoURL med en avtalslicensbestämmelse, men säger sig ha fått intrycket att det numera inte finns något större intresse för en sådan ändring. Enligt utredningen är det dessutom fråga om en regel som för rättighetshavarna totalt sätt har mindre betydelse än exempelvis kopieringen inom undervisningsverksamhet. Utredningen har inte funnit att utvecklingen av undervisningsmetoder, t.ex. nya kopieringsmetoder, medfört att särregleringen för samlingsverk nu har mindre betydelse än förr.

7.4 Situationen i vissa andra länder

Några europeiska länder utanför Norden har särskilda bestämmelser om antologier för gudstjänst- och undervisningsbruk i sin upphovsrättsliga lagstiftning. Så är bl.a. fallet med Storbritannien, Irland, Italien, Nederländerna och Västtyskland. Sådana särskilda bestämmelser finns dock inte i upphovsrättslagarna i Belgien och Frankrike. I detta sammanhang är det av visst intresse att närmare redogöra för hur Storbritannien och Västtyskland utformat sin lagstiftning i berört hänseende.

I *Storbritannien* återfanns i Copyright Act från 1956 bestämmelsen om lånerätt för samlingsverk till skolbruk ("use in schools") i section 6(6). I den nya lagen, Copyright, Designs and Patents Act 1988 finns bestämmelsen i section 33. Frånsett redaktionella ändringar synes den enda skillnaden mellan lagarna vara att ändamålet numera anges som "use in educational establishments" i stället för "use in schools". Enligt den nya lydelsen anses intrång i upphovsrätten inte föreligga vid

användning av korta avsnitt ur utgivna litterära eller dramatiska verk i samlingar avsedda för skolbruk under förutsättning att

1. samlingen uttryckligen är avsedd för bruk i undervisningsinstitutioner,
2. samlingen huvudsakligen består av oskyddade verk,
3. det verk som är föremål för lånerätten inte har utgivits för skolbruk, och
4. källan anges på ett tillräckligt sätt.

Lånerätten är dock utesluten om fler än två avsnitt av samma författare utges av samma förlag under en 5-årsperiod. Därvid inkluderas avsnitt som gjorts i "collaboration with another" liksom avsnitt som utgör resultatet av "joint authorship".

I *Västtyskland* finns i den tyska upphovsrättslagen från 1965 reglerna om lånerätt för samlingar i § 46. Lånerätten avser först och främst delar av verk, men också hela litterära och musikaliska verk omfattas av lånerätten om verken är av ringa omfång liksom enstaka konstverk och fotografier. Lånerätten innefattar en rätt att mångfaldiga och sprida ("Zulässig ist die Vervielfältigung und Verbreitung ...") ifrågavarande alster i form av en samling av angiven beskaffenhet.

En förutsättning för lånerätten är att det lånade verket har utgivits. Vidare krävs att samlingen skall innehålla arbeten av ett större antal upphovsmän och att den efter sin beskaffenhet uteslutande skall användas för kyrko-, skol- eller undervisningsbruk. I fråga om musikaliska verk är lånerätten tillämplig, förutom för kyrkobruk, endast om samlingen är avsedd för musikundervisning i skolor; musikskolor är således undantagna.

Enligt uttrycklig föreskrift är det en förutsättning för lånerätten att samlingen på titelsidan eller på motsvarande ställe innehålla ett tydligt angivande av det bruk, vartill den är bestämd.

Den som vill utnyttja lånerätten skall enligt uttrycklig föreskrift genom rekommenderat brev underrätta upphovsmannen eller dennes rättsinnehavare om sin avsikt. Mångfaldigandet får påbörjas sedan två veckor förflutit från den dag brevet avsändes. Om upphovsmannen eller dennes rättsinnehavare är okänd till adress eller uppehållsort finns det möjlighet att i pressen offentliggöra avsikten att utöva lånerätten.

Upphovsmannen har rätt att under vissa förutsättningar förbjuda lånerättens utövande om verket inte längre står i överensstämmelse med hans övertygelse. De exemplar som redan framställts eller är under framställning vid tidpunkten för förbudet får dock spridas vidare.

Ursprungligen gällde att lånerätten kunde utövas utan ersättning. Efter en lagändring 1972 har upphovsmannen rätt till ersättning för utnyttjandet.

7.5 Bernkonventionen

Bestämmelsen i 16 § URL återgår, såvitt gäller *undervisning*, på Bernkonventionens artikel 10(2). Bestämmelsen lyder:

> "Unionsländer får, genom sin lagstiftning eller genom sådana särskilda avtal dem emellan som för närvarande gäller eller kan slutas i framtiden, bestämma om rätten att i den omfattning som rättfärdigas av ändamålet fritt nyttja litterära eller konstnärliga verk för att genom skrifter eller radioutsändningar eller ljud- eller bildupptagningar illustrera undervisning, förutsatt att sådant nyttjande står i överensstämmelse med god sed."[1]

Frågan om 16 § kan anses förenlig med artikel 10(2) prövades i samband med 1973 års lagstiftningsärende (prop. 1973:15 s. 88 ff.). Departementschefen fann att så var fallet. Samtidigt erinrade han emellertid om att bestämmelserna enligt direktiven skulle ses över av den nordiska upphovsrättskommittén.

När det gäller *gudstjänster* saknar Bernkonventionen särskilda bestämmelser i ämnet. Lånerätten för sådana ändamål får enligt departementschefen (prop. 1973:15 s. 89 f.) anses ha stöd i

---

[1] Den engelska texten lyder:
It shall be a matter for legislation in the countries of the Union, and for special agreements existing or to be concluded between them, to permit the utilization, to the extent justified by the purpose, of literary or artistic works by way of illustration in publications, broadcasts or sound or visual recordings for teaching, provided such utilization is compatible with fair practice.

bestämmelserna i konventionens artikel 9(2), vari medges unionsländerna att i vissa särskilda fall tillåta mångfaldigande om det inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmannens legitima intressen.

7.6 KLYS förslag till lagändring

Beträffande *skolantologier* föreslår KLYS att 16 § URL i denna del ersätts med en avtalslicensbestämmelse. KLYS framhåller att det sedan flera decennier finns avtal mellan företrädare för upphovsmän och förläggare angående ersättning för återgivning av verk i skolantologier. Enligt 9 § FotoL gäller en tvångslicens för återgivning av fotografier i verk för undervisningsändamål. KLYS påpekar att det även på detta område sedan flera decennier finns avtal beträffande villkoren för sådan återgivning. Enligt KLYS mening finns det inte någon anledning att behålla nuvarande tvångslicensen. Om man inför en avtalslicensbestämmelse som ger upphovsmannen rätt att förbjuda utnyttjandet genom att inlägga veto behövs inte nuvarande karenstid om fem år.

När det gäller *gudstjänsantologier* anser KLYS att bestämmelsen härom kan utgå ur lagen. Enligt KLYS bör behovet av att inom gudstjänstlivet få tillgång till enhetliga samlingar av texter och melodier, ordnade i nummerföljd eller på annat sätt för användning vid olika tillfällen inte ovillkorligen medföra tvångslicens. I själva verket torde det enligt KLYS vara så att författare eller tonsättare som skapat verk som lämpar sig för gudstjänstbruk är ytterst angelägna att verken används så. Och skulle det undantagsvis finnas någon som inte önskar att verket medtas i en gudstjänstantalogi finns det all anledning att respektera en sådan önskan.

7.7 Frågans tidigare behandling

Auktorrättskommittén konstaterade (SOU 1956:25 s. 212 f.) att lånerätten för samlingar brukar motiveras med en hänvisning till vissa samhälleliga frågor. Enligt kommittén kunde det i viss mån helt allmänt sägas vara ett samhällsintresse att verk som var därtill lämpade fritt kunde få användas för religiösa och pedagogiska ändamål. Det kunde emellertid inte komma i fråga att

medge en generell lånerätt i sådant hänseende. Inte heller borde utdrag av verk utan vidare få begagnas fritt i angivna syften. Däremot ansåg kommittén att andra synpunkter gjorde sig gällande när sådana utdrag togs i anspråk för en samling som särskilt redigerats för de nämnda ändamålen. I en dylik samling sammanställdes utdrag från ett större antal upphovsmän efter en given plan. Rent principiellt vore det enligt kommittén riktigast att låta upphovsmannen avgöra om han ville vara representerad i en sådan samling. Om emellertid upphovsmannen skulle vägra tillstånd eller faktiska hinder mötte för utgivaren att komma i kontakt med upphovsmannen skulle planen för samlingen brytas sönder och samlingen inte få den avsedda fullständigheten. Det var emellertid ett viktigt samhällsintresse att samlingar av detta slag utgavs och att utgivaren kunde åstadkomma det bästa möjliga i fråga om urval, samlingens disposition och uppläggning. Detta samhällsintresse var enligt kommittén av den styrkan att utgivningen inte borde vara beroende av upphovsmannens tillstånd. Däremot borde denne erhålla ersättning för utnyttjandet.

7.8 Överväganden och förslag

7.8.1 Skolantologier

Det torde vara allmänt accepterat att det är viktigt att man i undervisning kan använda samlingsverk som innehåller ett representativt och fullständigt urval av litterära eller musikaliska verk. Detta intresse ansågs vid URL:s tillkomst kunna tillgodoses endast genom en tvångslicens.

I praktiken synes framställning av skolantologier sedan länge i allt väsentligt regleras av avtal om ersättning mellan företrädare för förläggarna och upphovsmännen. Det kan därför ifrågasättas om en tvångslicensordning verkligen är nödvändig för att tillgodose det nämnda samhällsintresset.

Man skulle t.om. kunna överväga att låta framställning av skolantologier omfattas av upphovsmannens ensamrätt. Sådan framställning skulle i praktiken ändå komma att regleras av kollektiva avtal mellan parterna, i varje fall såvitt avser ersättningen.

För att underlätta för förläggarna att tillgodose det allmänna intresset av fullständighet och representativitet är dock en

avtalslicensordning att föredra. En avtalslicens skulle i detta sammanhang utlösas av avtal mellan en förläggare inom berört område och en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän inom samma område och innebära att man, på de villkor som anges i avtalet, i samlingsverket också kan ta med bidrag från upphovsmän som inte är medlemmar i organisationen.

Som ovan nämnts ansågs det vid URL:s tillkomst att en ordning som ger upphovsmannen rätt att meddela förbud mot ifrågavarande återgivning inte på samma sätt som en tvångslicensordning säkerställer ett urval som är tillräckligt representativt. Argumentet torde ha tillmätts överdriven betydelse. Upphovsmän torde i allmänhet inte ha något emot att delar av deras produktion tas med i skolantologier. I praktiken förekommer det också under ett tvångslicenssystem att författares bidrag av olika skäl inte tas med i antologier och det saknas anledning tro att förhållandena i detta hänseende skulle väsentligt förändras i ett avtalslicenssystem.

I ett sådant system får upphovsmännen större möjligheter att kontrollera att de antologier som ges ut med stöd av bestämmelsen verkligen är skolantologier.

Det saknas anledning anta att en avtalslicensordning inte skulle kunna fungera i praktiken, eftersom det på båda sidor finns representativa organisationer. De parter som kommer ifråga är i princip beredda på att reglera denna form av återgivning genom avtal.

Det förordas därför att det införs en avtalslicensbestämmelse i stället för nuvarande tvångslicensbestämmelse. Från tillämpningsområdet bör i enlighet med gällande rätt undantas verk som tillkommit för att användas i undervisningen. Detta undantag är motiverat av hänsyn till de utomstående rättighetshavarnas intressen.

KLYS har i sitt förslag förordat att avtalslicensverkan bara skulle ges om upphovsmännens organisationer ingått avtal med en organisation som företräder ett flertal förläggare på området. Avsikten med den föreslagna ordningen synes uppenbarligen vara att skydda utomstående upphovsmän. Det torde dock vara mindre lämpligt att på detta sätt begränsa den krets som skall ha rätt att utnyttja licensen. Man kan utgå från att upphovsmännens organisationer har ett så starkt intresse av att bara ingå avtal med sådana motparter som kan förväntas uppfylla de skyldigheter

som uppkommer att man därigenom i praktiken uppnår samma syfte. Enligt vår mening bör således något särskilt krav på motparten inte uppställas i lagtexten.

En avtalslicensbestämmelse bör kompletteras med en föreskrift om att en enskild utomstående rättighetshavare skall kunna meddela förbud mot användningen. Detta kan tyckas strida mot uppfattningen att avtalslicensen skall underlätta kravet på representativitet och fullständighet. För en enskild upphovsman kan en sådan rätt emellertid i det enskilda fallet vara av stor betydelse, särskilt från ideell synpunkt, t.ex. om denne av politiska eller religiösa skäl inte vill att hans alster skall utges på nytt därför att han ändrat sin åsikt i dessa avseenden. Det saknas bärande skäl att vägra upphovsmannen den rätten.

Som tidigare nämnts anser KLYS att man bör kunna slopa femårsfristen om man inför en avtalslicensbestämmelse. Vi delar denna uppfattning. Fristen har motiverats (SOU 1965:25 s. 214) med det under den första tiden efter det att ett verk kommit ut på marknaden finns en viss risk att avsättningen av verket blir lidande om verket eller delar av detta samtidigt publiceras i antologier. Upphovsmannen har således givits ensamrätt att under denna tid bestämma om hans verk skall kunna tas med i en samling. En avtalslicenslösning innebär i förhållande till utomstående upphovsmän en ordning som kan jämställas med tvångslicens, låt vara att de har vetorätt. För dessa upphovsmän innebär lösningen en viss försämring i förhållande till nuvarande bestämmelse. De blir ju beroende av de villkor som parterna kommer överens om. Det saknas emellertid anledning befara att upphovsmannaorganisationerna kommer att ingå avtal som på ett väsentligt sätt försämrar de utomstående upphovsmännens ställning.

Från allmän synpunkt skulle ett avtalslicenssystem således kunna i förhållande till gällande rätt innebära den fördelen att lånerätten i vissa fall kan utnyttjas innan fem år gått från det år verket utgavs och att det därmed blir lättare att få med aktuellt material i exempelvis antologier i samhällskunskap.

För fotografiska bilder innebär förslaget en förstärkning av fotografernas rättigheter i förhållande till regleringen i 7 § andra stycket FotoL, som närmast motsvarar nuvarande 16 § URL såvitt gäller undervisning. Bl.a. får utomstående fotografer rätt till veto och återgivande av bilden får bara ske i samlingsverk.

7.8.2 Gudstjänstantologier

Lånerätten för gudstjänstantologier motiverades vid URL:s tillkomst med att det finns ett behov av enhetliga samlingar med texter och melodier ordnade i nummerföljd eller på annat sätt. Detta behov synes inte heller nu vara ifrågasatt.

Däremot kan ifrågasättas om behovet nödvändigtvis behöver tillgodoses genom en tvångslicensbestämmelse. De flesta verk som används vid gudstjänster - psalmer, kyrkomusik etc. - är verk som skapats just för att användas för sådant bruk. Upphovsmännen till sådana verk kan i praktiken inte utöva de rättigheter som normalt tillkommer upphovsmän (jfr även bestämmelserna angående fritt offentligt framförande vid gudstjänst i 20 § URL). Särskilt betänklig framstår regleringen när det gäller verk som tillkommit för att användas i gudstjänst. Dessa har inte, på samma sätt som gäller för verk som tillkommit i undervisningssyfte, undantagits från lånerätten. Undantaget för verk som tillkommit för bruk i undervisning har motiverats med att utgivningen av ett sådant verk är det enda sättet som upphovsmannen kan utnyttja verket. Ett motsvarande undantag när det gäller samlingar för gudstjänstbruk har emellertid ansetts sätta huvudregeln om lånerätt ur kraft, eftersom de flesta verk som används vid gudstjänster är skapade just för detta ändamål.

Sistnämnda argument bör emellertid inte tillmätas alltför stor betydelse. När det gäller återgivning av psalmer som ingår i den nya psalmboken får man, som tidigare redovisats, fritt återge psalmerna. Till skillnad mot förevarande bestämmelse har enligt 9 § URL upphovsmännen rätt till ersättning för utnyttjandet. Å andra sidan är utnyttjandet enligt sistnämnda paragraf inte begränsat till något bestämt utnyttjande, vilket är fallet med 16 § i dess nuvarande lydelse. Vidare saknas anledning anta att upphovsmän som skapar verk för gudstjänstbruk annat än undantagsvis skulle motsätta sig att deras verk tas med i antologier av det slag som det här är fråga om. Det bör också beaktas att kretsen av upphovsmän som sysslar med framställning av dessa alster inte torde vara fler än att man kan kräva att den som vill utnyttja ett sådant verk också kan bemöda sig med att begära upphovsmannens samtycke. Från såväl ekonomisk som praktisk synpunkt torde dessutom ett upphävande av bestämmelsen inte betyda särskilt mycket, eftersom huvudparten av de litterära och musikaliska verk som används i de sammanhang som det här är fråga om inte är skyddade verk.

Enligt vår mening bör således bestämmelsen om lånerätt för samlingar till bruk vid gudstjänst utgå ur lagen.

8 BLINDSKRIFT OCH TALBÖCKER

8.1 Inledning

I URL finns en paragraf enligt vilken det fritt får framställas exemplar av litterära och musikaliska verk i blindskrift. Enligt samma paragraf får dessutom vissa bibliotek och organisationer fritt framställa exemplar av litterärt verk genom ljudupptagning för utlåning till blinda och andra svårt vanföra.

Olika grupper i samhället har svårt att på ett normalt sätt ta del av de exemplar av litterära verk som gjorts tillgängliga på marknaden. Den tekniska utvecklingen har, liksom utvecklingen i övrigt, medfört att dessa grupper har ett ökat intresse av tillgång till särskilda verksexemplar ägnade för deras speciella behov. Även rättighetshavarna har intresse av att medverka i denna form av exemplarframställning. Synpunkter på gällande reglering har också inkommit från såväl företrädare för användarna som från rättighetshavarorganisationerna.

Med hänsyn till gjorda framställningar och framförda synpunkter lämnas i detta kapitel en kortfattad redogörelse för gällande rätt, situationen i de övriga nordiska länderna och i vissa andra länder samt den konventionsrättsliga regleringen. Därefter lämnas en kortfattad beskrivning av den faktiska situationen i Sverige, varefter framställningarna om lagändring redovisas. Slutligen redovisas våra överväganden och förslag.

8.2 Gällande rätt

8.2.1 Bakgrund

Den upphovsrättsliga lagstiftningen före 1960 innehöll inte några särskilda bestämmelser om exemplarframställning till förmån för blinda och andra läshandikappade.

Auktorrättskommittén föreslog i sitt betänkande (SOU 1956:25 s. 223) införandet av en bestämmelse enligt vilken det skulle vara

tillåtet att framställa exemplar av litterära eller musikaliska verk i blindskrift. Kommittén framhöll att förslaget uppbars av humanitära grunder samt att lånerätten i praktiken torde komma att utnyttjas endast av organisationer, som bedriver verksamhet för de blindas väl.

Vid remissbehandlingen av kommitténs förslag hemställde De blindas förening att stadgandet skulle utvidgas till att omfatta all för blinda avsedd framställning av litterära och konstnärliga verk, oberoende av vilken teknik som använts. Sveriges allmänna biblioteksförening ansåg att man borde tillgodose inte blott de blinda utan även poliopatienter och andra personer, som var förhindrade att ta del av litterära eller musikaliska verk i konventionellt utförande. Den föreslagna bestämmelsen borde därför avse alla litterära och musikaliska verk, av vilka genom bandinspelning, grammofoninspelning eller på annat sätt kopior kunde framställas till tjänst för sådana personer.

Departementschefen framhöll för sin del (prop. 1960:17 s. 133) att det syntes föra för långt med en generell regel varigenom upptagning av litterära och musikaliska verk på tonband till bruk för blinda skulle förklaras fri. Ljudupptagningar av litterära verk kunde användas även av andra än blinda och man kunde inte bortse från möjligheten att bestämmelser i ämnet skulle kunna missbrukas. Däremot ansåg departementschefen att det i och för sig kunde övervägas att ge de blindas egna organisationer samt folkbiblioteken rätt att framställa ljudupptagningar av litterära verk under villkor att dessa endast fick användas till utlåning åt blinda. Något förslag härom togs inte upp i propositionen, eftersom departementschefen antog att tillstånd till framställning utan större svårigheter skulle kunna erhållas från författarna. Om denna förmodan var oriktig fanns det enligt honom anledning att återkomma till frågan.

Med anledning av motioner i ämnet tog första lagutskottet upp frågan till ny behandling. Enligt utskottets mening (L[1]U 1960:41 s. 61) talade starka skäl för att de blindas behov av talböcker[1] tillgodosågs i så stor utsträckning som möjligt. Utskottet ansåg också att man inte kunde komma ifrån att den upphovsrättsliga ensamrätten i princip medför vissa hinder för användningen av

---

[1] Med talbok avses litterärt verk som lästs in på ljudband i enlighet med reglerna i 18 § andra stycket URL och därtill hörande tillämpningsförordning.

detta hjälpmedel. Ett talboksbibliotek som byggde upp sitt bestånd måste för varje särskild talbok ta kontakt med författaren eller dennes rättsinnehavare och förhandla om tillstånd till framställningen. Utskottet ansåg att starka skäl talade för att framställningen av talböcker för utlåning åt blinda skulle få äga rum utan upphovsmannens tillstånd. Däremot fanns det enligt utskottet ingen anledning att betaga upphovsmannen rätt till ersättning för det utnyttjande av hans verk som skedde vid framställningen. Utskottet föreslog därför att stadgandet skulle innehålla en föreskrift om att upphovsmannen skulle ha rätt till ersättning för upptagningen.

Riksdagen biföll emellertid en reservation som gick ut på att talboksframställning som endast var avsedd för utlåning till blinda inte skulle föranleda någon rätt till ersättning för upphovsmannen från talboksframställarens sida. Skälig ersättning till upphovsmannen kunde enligt reservanterna utgå av allmänna medel i analogi med biblioteksutlåningsersättningen.

8.2.2 Gällande rätt

Enligt 18 § första stycket URL får exemplar av utgivet litterärt eller musikaliskt verk framställas i blindskrift. Några restriktioner beträffande användningssättet av framställda blindskriftsexemplar uppställs inte. Exemplar som framställts med stöd av bestämmelsen får således försäljas, hyras eller lånas ut eller på annat sätt spridas bland allmänheten. I praktiken innebär detta att de sprids till blinda.

Med regeringens tillstånd och på de villkor som däri anges, får enligt 18 § andra stycket URL bibliotek och organisation framställa exemplar av utgivet litterärt verk genom ljudupptagning och använda exemplaret för utlåning till blinda och andra svårt vanföra.

Bestämmelsen i andra stycket gäller, liksom den i första stycket, endast utgivna verk. Med "utgivet verk" avses verk varav exemplar med upphovsmannens samtycke förts i handeln eller eljest blivit spridda bland allmänheten. Om verk inte tillhandahållits på angivet sätt kan talböcker innehållande skyddade verk inte framställas utan upphovsmannens samtycke. Detta gäller t.ex. för outgivna manuskript eller verk som enbart har gjorts tillgängliga för allmänheten genom att sändas ut i radio.

Uttrycket "andra svårt vanföra" berörs inte närmare i motivuttalandena. Av första lagutskottets utlåtande i ämnet (L^1U 1960:41 s.62) framgår emellertid att med "andra svårt vanföra" avsågs även de som på grund av rörelsehinder inte kunde hantera en vanlig bok, t.ex. rörelsehindrade, konvalescenter eller långtidssjuka.

De närmare tillämpningsbestämmelserna till regleringen i 18 § URL finns i 8-10 §§ i förordningen (1961:348) med tillämpningsbestämmelser till lagarna (1960:729 och 730) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk och om rätt till fotografisk bild (TBURL).

Enligt 8 § första stycket TBURL har länsbiblioteken och Stockholms stadsbibliotek, som är länsbibliotek för Stockholms län, rätt att på de villkor som anges i 9 och 10 §§ TBURL framställa *talböcker* för utlåning till läsblinda ock sådana vanföra som avses i 7 § första stycket TBURL, dvs. "den som på grund av vanförhet är förhindrad att taga del av verket ... medelst exemplar som utkommit i handeln".

Enligt 8 § andra stycket TBURL beror det av regeringens särskilda prövning om annat bibliotek eller organisation skall ha rätt att framställa talböcker. Sådant tillstånd har för närvarande Bibliotekstjänst AB, Synskadades Riksförbund (SRF), SRF Tal & Punkt AB samt Talboks- och Punktskriftsbiblioteket (TPB).

Av 9 § TBURL framgår att talbok endast får framställas genom inläsning eller genom överföring från ett redan framställt talboksexemplar. Inspelning från t.ex. en radioutsändning får således inte göras utan upphovsmannens tillstånd. Sedan ljudupptagning av verket kommit ut i handel får talbok inte framställas. Talböcker som framställts dessförinnan får dock fortfarande användas för utlåning.

I 10 § TBURL erinras om att talbok vid framställningen skall förses med uppgift om verkets titel, året för framställningen och vem som föranstaltat därom. Genom en hänvisning till bestämmelserna i URL erinras om att upphovsman och utövande konstnär, dvs. inläsaren, i princip skall anges och att verket inte får ändras så att upphovsmannens litterära eller konstnärliga egenart kränkes. Det bör dock i detta sammanhang anmärkas att bestämmelserna i 26 § URL gäller fullt ut trots den mer begränsade skrivningen i tillämpningsförordningen.

Vidare föreskrivs i 10 § TBURL att upphovsmannen skall underrättas innan framställningen påbörjas, dock endast där så kan ske utan omgång. I en år 1983 inom justitiedepartementet upprättad promemoria avses med uttrycket "utan omgång" att underättelse kan ske utan tidsutdräkt eller besvär.

Slutligen föreskrivs i 10 § TBURL att den som framställer talböcker är skyldig att upprätta register över böckerna.

Såsom tidigare nämnts beslutade riksdagen vid URL:s tillkomst att det inte skulle utgå någon ersättning till upphovsmannen från talboksframställaren för sådan framställning som endast var avsedd för utlåning till blinda. Skälig ersättning till upphovsmannen borde i stället utgå av allmänna medel i analogi med biblioteksersättningen. Sedan budgetåret 1960/61 har medel anvisats till ersättning åt författare och översättare för utnyttjande av deras verk i form av bl.a. talböcker. Ersättningen för sådan framställning regleras således inte av upphovsrättslagstiftningen.

Uppgiften att uppbära och fördela ersättningen har av regeringen delegerats till Sveriges Författarförbund. Ersättning utgår till författare och översättare av text som använts till talbok under samma förutsättningar som biblioteksersättningen, dvs. verket skall åtnjuta skydd enligt URL och upphovsmannen skall vara svensk medborgare eller ha stadigvarande hemvist i Sverige. Förbundet tillämpar vid den individuella fördelningen en av statsmakterna godtagen norm enligt vilken intalad tid multipliceras med antalet framställda talböcker och en multipel som är olika beroende på om verket utgör lyrik i original eller översättning, prosa i original eller prosa i översättning.

Den i 18 § andra stycket URL lagfästa rätten att framställa och låna ut talböcker har alltsedan 1973 kompletterats genom ett mellan författarförbundet och skolöverstyrelsen slutet avtal, vilket ger motsvarande rätt i fråga om afasisjuka, ordblinda samt psykiskt utvecklingsstörda. Av avtalet framgår att också rörelsehindrade, långtidssjuka och konvalescenter har rätt att låna talböcker. Ersättning för denna form av utnyttjande utgår enligt de principer som gäller för ersättning vid framställning av talbok enligt 18 § och vid biblioteksutlåningen. Enligt avtalet har enskild upphovsman rätt motsätta sig att hans verk utnyttjas enligt avtalet. Sådant veto har förbundet åtagit sig att vidarebefordra till skolöverstyrelsen.

Bestämmelsen i 18 § andra stycket URL har också kompletterats med ett avtal mellan författarförbundet och folkbildningsförbundet. Enligt det avtalet har vissa deltagare i statsbidragsberättigad studiecirkel rätt att förvärva talbok som utgör studiematerial. Denna rätt har sådana deltagare som avses i bestämmelserna i TBURL eller avtalet mellan författarförbundet och skolöverstyrelsen. Den som på så sätt förvärvar studiematerial skall genom märkning på kassetten erinras om att han inte har rätt att själv framställa kopia av talboken. Ersättning för exemplar som framställs enligt detta avtal förutsätts utgå enligt principer som liknar de som gäller för talboksframställning enligt 18 § URL. Även enligt detta avtal har enskild upphovsman rätt att motsätta sig att hans verk används enligt avtalet.

8.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

8.3.1 Gällande rätt

Också upphovsrättslagarna i de övriga nordiska länderna har bestämmelser till förmån för vissa grupper av handikappade. I Norge har bestämmelserna kompletterats genom tillämpningsföreskrifter.

Samtliga nordiska länder (Danmark och Finland 18 §, Island art. 19 och Norge 17 §) har en bestämmelse enligt vilken det är tillåtet att framställa exemplar i blindskrift av utgivna litterära och musikaliska verk. De *danska, isländska* och *norska* bestämmelserna medger dessutom att sådana verk avfotograferas till bruk vid undervisning ("i skolor" enligt den isländska) för "døve og talelidende" (sedan 1988 "hørsel- og talehemmete" i Norge). Enligt den norska bestämmelsen gäller detta dock inte i fråga om exemplar som är "fremstillt med særlig henblikk på slik bruk".

När det gäller rätten att framställa talböcker av litterära och musikaliska verk företer regleringen i de skilda länderna vissa olikheter. Den *danska* lagen tillåter efter en lagändring, som trädde i kraft den 1 juli 1985, att talböcker framställs för utlåning till "blinde, svagtseende, ordblinde, læsehandicappede og andre, som er ude af stand til at læse almindelige bøger". En förutsättning är dock att framställningen inte sker i förvärvssyfte. Upphovsmannen har rätt till ersättning för talboksframställningen, dvs. i denna del är det fråga om en tvångslicens.

Den *finländska* lagen föreskriver endast att det är tillåtet att framställa exemplar genom ljudupptagning för lånebibliotek för blinda. Enligt ordalydelsen får således inte andra handikappgrupper låna dessa böcker. Den *isländska* lagen innehåller inte några bestämmelser om talböcker. Den *norska* lagen föreskriver att Kongen (dvs. regeringen) kan ge tillstånd till en organisation eller ett bibliotek att för avgiftsfri utlåning till "funksjonshemmete" (före 1988 "blinde og vanføre") framställa exemplar av utgivet litterärt eller vetenskapligt verk genom upptagning på anordning på vilken de kan återges. Vidare gäller sedan 1988 dels att det i anslutning till texten kan återges offentliggjort konstverk, dels att regeringen har rätt att på de villkor som gäller för framställning av talböcker ge föreskrifter om rätt till upptagning av film och bildupptagning med eller utan ljud och av utsända radio- och TV-program som inte huvudsakligen innehåller musikverk. Bestämmelsen är, liksom den danska, en tvångslicens och ersättningen skall betalas av staten. De norska tillämpningsbestämmelserna motsvarar i väsentliga delar de svenska.

8.3.2 Utredningsförslag

Den danska upphovsrättsutredningen

I fråga om framställning av exemplar av verk i *blindskrift* är en majoritet i utredningen enig om att gällande regler inte bör ändras, dvs. sådana exemplar skall få framställas fritt även i fortsättning. En minoritet hyser den principiella uppfattningen att hela 18 § bör upphävas, eftersom det inte kan anses vara rimligt att upphovsmännen som enda grupp i samhället tvingas att betala bidrag till handikappade; normalt är det en offentlig uppgift att stödja de samhällsgrupper som har särskilda behov. Om det anses att nödvändigt att inskränka upphovsmännens ensamrätt, bör detta enligt minoriteten ske genom införande av en avtalslicens, eftersom en sådan ordning är den minst ingripande för upphovsmännen.

När det gäller framställning av *talböcker* föreslår en majoritet i den danska upphovsrättsutredningen att nuvarande bestämmelse ersätts med en avtalslicensbestämmelse. Enligt den föreslagna bestämmelsen skall statliga eller kommunala institutioner eller andra sociala eller allmännyttiga institutioner kunna framställa "særlige eksemplarer" av utgivna verk och verk som har utsänts i radio eller TV till bruk för "blinde, svagtseende, døve, tale-

lidende, ordblinde, læsehandicappede och andre som på grund af særlige fysiske eller psykiske forhold er ude af stand til at tilegne sig værkerne på sædvanlig måde". Exemplar som framställts med stöd av bestämmelsen skall bara kunna utnyttjas i de omnämnda institutionernas verksamhet.

Genom att framställningsrätten begränsas till "særlige eksemplarer af udgivne værker og værker, der har været udsendt i radio og fjernsyn" framgår enligt utredningen att endast sådana exemplar som på ett eller annat sätt skiljer sig från vad som normalt kan förvärvas i handeln eller som har varit utsänt får framställas med stöd av bestämmelsen. Exemplaren skall således vara speciellt ägnade för de nämnda gruppernas särskilda behov. Någon ytterligare begränsning i vad avser verksexemplaren uppställs inte. Den föreslagna avtalslicensen omfattar således, liksom nuvarande bestämmelse, fotografering av boksidor och liknande samt framställning av talböcker och taltidningar. Dessutom skall licensen täcka exempelvis "oplæsning av værker i tegnesprog på videogrammer for døve og tunghøre" samt "indatering" av verk i databaser till bruk för exempelvis synhandikappade. Vidare öppnar licensen möjlighet för kopiering av sådana TV-utsändningar som har särskild textning för hörselhandikappade och för distribution av upptagningar av radioutsändningar till läshandikappade. Avtalslicensen skall också täcka utnyttjande av dansk film och TV-utsändningar i bearbetad form, dvs. försedda med teckenspråk eller annan text, till förmån för döva.

Genom kravet att avtal som utlöser licensen endast skall kunna ingås av "statlige eller kommunale institutioner eller andre sociale eller almænnyttige institutioner", kommer exemplarframställningsrätten att begränsas något i jämförelse med gällande rätt, eftersom det i 18 § andra stycket endast ställs krav på att framställningen inte sker i förvärvssyfte. Begränsningen anser utredningen nödvändig med hänsyn till bestämmelserna i Bernkonventionen, eftersom det knappast kan anses förenligt med konventionen med ett systematiskt och organiserat utnyttjande på ett så omfattande område som det annars skulle bli fråga om. Begränsningen gäller emellertid endast myndigheternas kompetens att ingå avtal med den särskilda verkan som en avtalslicens har för utomstående rättighetshavare och bestämma användningsområdet för framställda exemplar. Det kommer således att stå institutionerna fritt att överlåta den tekniska framställningen till andra, även kommersiella förlag eller liknande företagare.

Även med de begränsningar som utredningen föreslagit i fråga om avtalslicensen talar enligt utredningen konventionsskäl också för att exemplarframställningsrätten begränsas till grupper som har "særlige og uopfyldte behov". Sådana behov har "blinde, svagtseende, døve, talelidene, ordblinde og læsehandicappede", dvs. samma grupper som omfattas av nuvarande reglering, men också "andre, som på grund af særlige fysiske eller psykiske forhold er ude af stand til at tilegne sig værkerne på sædvanlig måde". Genom sistnämnda begränsning klargörs exempelvis att barn i förskoleåldern inte omfattas av regleringen. Med orden "ude af stand" avses att användarna antingen helt enkelt inte förmår att tillägna sig verket i dess ursprungliga form eller endast kan göra detta efter en orimlig insats.

En ledamot av utredningen säger sig kunna förorda avtalslicenslösningen endast under förutsättning att den kombineras med bestämmelser som ger parterna möjlighet att få frågan om ersättning och andra villkor för utnyttjandet fastställt genom tvångsskiljedom. Några andra ledamöter uttalar i samband härmed att deras stöd för avtalslicensen är subsidiärt och att de i princip anser det att den upphovsrättsliga ensamrätten är tillräcklig på detta område.

Den norska upphovsrättsutredningen

I sitt slutbetänkande NOU 1988:22, Endringer i åndsverkloven m.v. konstaterar den norska upphovsrättsutredningen (s. 33) att bruket av databaser kommer att medföra att bestämmelserna i 17 § NoURL kommer att användas i ökad utsträckning. Detta gäller såväl regeln om framställning av blindskrift i första stycket som reglerna om upptagning i andra stycket. Några förslag läggs dock inte fram. Däremot menar utredningen att man under det pågående revisionsarbetet får överväga om reglerna, såsom rättighetshavarorganisationerna påstår, får oönskade effekter på den reguljära marknaden. Utredningen anser att man generellt under revisionsarbetet måste ta hänsyn särskilt till den tekniska utvecklingen så att reglerna utformas så att "funksjonshemmete" i största möjliga utsträckning får likvärdig tillgång till verk, både praktiskt och ekonomiskt.

8.4 Situationen i vissa andra länder

I *Storbritannien* innehåller den nya lagen Copyright, Designs and Patent Bill 1988, liksom den tidigare upphovsrättslagen från 1956, inte några särskilda bestämmelser till förmån för synskadade eller andra läshandikappade.

Inte heller i *Frankrike* innehåller upphovsrättslagen från 1957 några särskilda bestämmelser till förmån för synskadade eller andra läshandikappade.

I *Spanien* finns i den nya upphovsrättslagen från 1987 en särskild bestämmelse innehållande inskränkningar i upphovsmannens ensamrätt till förmån för synskadade. Enligt artikel 31 är det tillåtet att framställa exemplar för framställarens privata bruk ("uso privado") under förutsättning att exemplaret framställts i blindskrift eller medelst något annat särskilt framställningssätt och exemplaren inte används på något vinstgivande sätt.

I *USA* innehåller upphovsrättslagen från 1976 bestämmelser i section 107 om att "fair use" av ett verk inte innebär intrång i upphovsrätten. Principen om "fair use" har sin grund i tidigare rättspraxis. Under uttrycket "fair use" faller kritiska kommentarer, nyhetsrapportering, undervisning, forskning och liknande. Fyra faktorer skall beaktas vid bedömningen av om ett utnyttjande är tillåtet, nämligen

- brukets syfte och art, innefattande sådana omständigheter som om bruket är kommersiellt eller tillgodoser undervisningsändamål utan förvärvssyfte,
- verkets art,
- omfattningen och betydelsen av den del av verket som används i förhållande till det skyddade verket i dess helhet, och
- vilken inverkan bruket kan ha på den potentiella marknaden när det gäller värdet.

Den rätt som föreskriften ger gäller såväl fotokopiering som inspelning av ljud- och videoupptagningar.

I samband med lagens tillkomst uttalades att blindskrift utgjorde ett "special instance illustrating the application of the fair use doctine [as it] pertains to the making of copies or phonorecords of works in the special forms needed for the use of blind

persons". Sådana kopior framställs normalt med rättighetshavarnas tillstånd vid en speciell avdelning i Library of Congress och sprids därifrån till olika bibliotek.

Om en enskild person gratis framställer ett exemplar av ett verk åt en blind person synes förfarandet kunna bedömas som "fair use". Däremot krävs det tillstånd av upphovsmannen om fler exemplar skall framställas (William F. Patry, The Fair Use Privilege in Copyright Law, 1985, Washington D.C., s. 377)

I *Västtyskland* innehåller upphovsrättslagen från 1965 inte några särskilda inskränkningsbestämmelser till förmån för utgivning av blindskrift eller talböcker.

I enlighet med en rekommendation av den tyska bokförläggareföreningen är det dock vanligt att förläggarna, som normalt förvärvat upphovsrätten, beviljar punktskrift- och talboksframställarna rätt att utan särskild licens få framställa exemplar i blindskrift och som talbok. Talböcker får framställas genom inläsning av böcker och genom inspelning av radioprogram. Rättighetshavarorganisationerna GEMA och GVL samt musikförläggarföreningen har accepterat rekommendationen. Regler för sådan framställning har fastställts av framställarna (Schricker, Urheberrecht, Kommentar, München 1987, Vor §§ 45 ff., Radnr 5).

8.5 Bernkonventionen

Bernkonventionen innehåller inte några uttryckliga bestämmelser i ämnet. Med hänsyn till att upphovsmännen i artikel 9(1) tillerkänts en principiell ensamrätt till exemplarframställning får utrymmet för inskränkningar i ensamrätten bedömas enligt artikel 9(2). Enligt den bestämmelsen får unionsländerna i vissa särskilda fall tillåta mångfaldigande om det inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmannens legitima intressen.

8.6 Faktiska förhållanden i Sverige[2]

8.6.1 Definitioner

Med *talbok* avses i allmänhet en bok som framställts som fonogram enligt 18 § andra stycket URL och därtill hörande tillämpningsförordning.

Med *talfonogram* (talkassetter och talskivor) avses normalt fonogram med inspelat tal och som framställs och ges ut med upphovsmannens tillstånd. Det kan anmärkas att om sådana fonogram kommer ut i handeln får, enligt tillämpningsföreskrifterna, talbok inte längre framställas med stöd av 18 § andra stycket. En mer vardaglig benämning på denna kategori av fonogram är *kassettböcker*.

8.6.2 Talboksförsörjningen

Produktion

Som tidigare nämnts får talböcker framställas endast vid ett fåtal bibliotek och organisationer.

Under budgetåret 1988/89 framställdes i Sverige ca 2 800 talbokstitlar för allmänt biblioteksbruk. Detta motsvarar nästan 30 procent av den totala utgivningen av nya tryckta böcker i Sverige.

TPB, som är den dominerande producenten av talböcker i landet, producerade budgetåret 1988/89 2 295 titlar per år, inkl. studielitteratur. Den näst största producenten, Btj, producerade 393 titlar. Övriga producenter t.ex. SRF Tal & Punkt AB/Lyss AB, framställde sammanlagt 126 titlar.

Under 1989/90 införlivade TPB sammanlagt 3 182 titlar i sitt bestånd för utlåning. Detta innebar i förhållande till 1988/89 en ökning med nästan 100 titlar.

---

[2] Uppgifterna i detta avsnitt är huvudsakligen hämtade från Talboks- och punktskriftsbibliotekets anslagsframställning för budgetåren 1990/91 - 1991/92.

Det finns en särskild produktion av talböcker för lässvaga grupper, främst utvecklingsstörda. Dessa böcker ingår i serien Lättläst för vuxna (LL-böcker). Utgivningen sker numera med stöd från Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation (tidigare skolöverstyrelsen). TPB låter läsa in i stort sett alla LL-böcker som talböcker.

S.k. specialinläsningar är talböcker som innehåller något extra inslag förutom att de har lästs in långsamt och tydligt. TPB låter läsa in vissa LL-böcker och andra böcker som specialinläsningar. 1988/89 lästes 11 titlar in som specialinläsningar.

Alla TPB:s LL-inläsningar och specialinläsningar säljs via Btj och Krelib.

Under budgetåret 1988/89 producerade TPB 14 talböcker med två eller tre inläsningshastigheter avsedda framförallt för barn med läs- och skrivsvårigheter. Sådana talböcker var avsedda att användas tillsammans med tryckta böcker.

TPB undersöker vilka talböcker som kan rekommenderas till afatiker. Ett litet antal talböcker har framställas speciellt för bruk av afatiker.

Bibliotekstjänst AB (Btj) har erbjudit sammanlagt 826 titlar, varav 393 egenproducerade. SRF Tal & Punkt/Lyss AB har läst in och erbjudit 126 egna titlar samt 458 titlar ur TPB:s nyproduktion till försäljning.

TPB:s samlade talboksbestånd uppgick den 1 juli 1989 till drygt 215 000 exemplar fördelade på närmare 31 000 titlar.

Utlåning

Under budgetåret 1988/89 uppgick utlåningen av talböcker till nästan 188 000 lån. Detta innebar en ökning med över 2 000 lån jämfört med närmast föregående budgetperiod.

Av lånen utgjorde drygt 92 procent enstaka fjärrlån (dvs. böcker beställda för enskilda låntagares räkning) och depositioner av ett större antal böcker till bibliotek eller andra institutioner. Direktutlåningen till enskilda talboksläntagare upphörde nämligen fr.o.m. den 1 januari 1986. Numera utgörs TPB:s låntagare av

bibliotek (613 st), sjukhus, servicehus och liknande (315 st), skolor m.fl. (288 st) samt enskilda låntagare utomlands (271 st).

Den helt övervägande delen av talboksutlåningen sker via Folk- och länsbiblioteken. Talboksutlåningen vid folkbiblioteken uppgår uppskattningsvis till omkring 1,6 milj. lån.

Under 1987 lånades varje talboksexemplar ut i genomsnitt 3,0 gånger, vilket kan jämföras med motsvarande tal för tryckt bok som var 1,6 gånger.

8.6.3 Talfonogramförsörjningen

Utgivningen av talfonogram, dvs. vad som i dagligt tal kallas kassettböcker, är för närvarande inte särskilt omfattande. Förlaget Opal började hösten 1984 ge ut s.k. ljudböcker tillsammans med den tryckta boken. T.o.m. sommaren 1989 hade 20 titlar givits ut. Förlaget Rabén & Sjögren har givit ut sammanlagt 15 titlar. SRF Kassettbok AB, som startades 1986 av Synskadades Riksförbund (SRF) för att introducera kassettböcker på den svenska marknaden, hade t.o.m. sommaren 1989 givit ut 140 titlar. För 1990 planerade bolaget att ge ut ca 20 titlar.

8.6.4 Punktskriftsförsörjningen

Det framställs årligen 600-700 titlar i punktskrift. Utgivningen av punktskriftsböcker sker vid TPB, rikscentralen för pedagogiska hjälpmedel för synskadade (RPH-SYN), Tomtebodaskolan och SFR. Under budgetåret 1988/89 förvärvade TPB sammanlagt 549 titlar i punktskrift, varav 285 var barn- och ungdomsböcker. Beståndet av punktskriftsböcker var sommaren 1989 ca 7 000 titlar (exkl. 700 musikalier), de flesta endast i ett exemplar.

Med undantag för läromedel svarar TPB för den huvudsakliga utlåningen av punktskriftsböcker. Totalt utlånades 1988/89 3 369 titlar fördelade på drygt 12 000 volymer. TPB har ett ansvar för att tillhandahålla punktskriftsböcker för försäljning. Detta sker i samarbete med SRF:s företag SRF Tal & Punkt AB, som svarar för marknadsföring och försäljning.

8.7 Olika synpunkter på lagstiftningen

8.7.1 KLYS förslag till lagändring

KLYS föreslår att 18 § andra stycket URL utformas som en avtalslicens. En avtalslicens skulle enligt KLYS ge förbättrade nyttjandemöjligheter och utvidgad avnämarkrets. Kretsen skulle omfatta "blinda och andra allvarligt läshandikappade", dvs. i enlighet med den försöksverksamhet som bedrivs av skolöverstyrelsen. Läshandikapp kan enligt förslaget ha annan orsak än synskada. Möjlighet skulle också skapas för den läshandikappade att behålla sitt talboksexemplar.

Förslaget bygger enligt KLYS på att avtalsslutande part på användarsidan skall vara sådan organisation, institution eller företag som bedriver verksamhet för läshandikappade i organiserade former och i övrigt på ett sätt som kan accepteras av samhället.

8.7.2 Synskadades Riksförbunds synpunkter

I publikationen Taltidningar och upphovsrättsfågorna, 1982, utgiven av Synskadades Riksförbund tas bl.a. upp frågor som aktualiserats genom utgivningen av taltidningar. Där konstateras att det finns oklarheter när det gäller upphovsrätten till material som förekommer i taltidningar och att ersättningsfrågan är olöst. Med taltidning avses material från dags- eller veckopress som lästs in på band. I dagligt tal används uttrycket "taltidning" både för ersättningstidning och dagstidning på kassett.

Ersättningstidningarnas material redigeras och kortas ner för att anpassas till kassettmediet. Därvid uppkommer problem när det gäller den ideella rätten (3 § URL), citatbetämmelsen (14 § URL) och bestämmelsen om pressens lånerätt (15 § URL).

Taltidningar lånas numera inte ut. Om prenumerationsavgift tas ut och om returkasset används är det snarare fråga om uthyrning.

Ersättningsfrågan bör enligt förbundet lösas genom avtal mellan parterna på pressområdet, dvs. tidningsutgivare och journalister.

8.7.3 Tal- och punktskriftsbibliotekets synpunkter

Tal- och punktskriftsbiblioteket (TPB) har framställt vissa önskemål om ändring av gällande lag och tillämpningsföreskrifter. Ordet "vanför", som numera sällan används och då i betydelsen rörelsehindrad, måste då lagen skrevs ha haft en vidare betydelse än vad det kommit att få. Enligt lagtexten inbegrips blinda i uttrycket vanföra. Innebörden bör därför enligt TPB vara densamma som i den danska upphovsrättslagen, där uttrycket "invaliditet" används. Med dagens svenska språkbruk motsvaras det av uttrycket "handikapp".

Tillämpningsförordningen bör enligt TPB ändras så att talböcker får utlånas till "varaktigt och tillfälligt handikappade som på grund av lässvårigheter ej kan ta del av litteratur fastställd på konventionell väg samt andra handikappade som har särskilt behov av detta medium".

För att lösa problem med överföring av radioinspelningar till talbok föreslår TPB att biblioteket bör få rätt att framställa talböcker av material som sänts i radio och att Sveriges Radio får rätt att sälja materialet för att användas för utlåning till dem som omfattas av paragrafen.

TBP vill vidare att man undersöker möjligheterna att föreskriva att magnetband för sättning av tryckt skrift skall ställas till TPB:s förfogande för framställning av punktskrift.

8.7.4 Lagutskottet

Vid riksmötet 1983/84 behandlade lagutskottet (LU 1983/84:15) en motion vari det yrkades att upphovsrättsutredningen skulle få i uppdrag att snarast utreda frågan om handikappades till gång till upphovsrättsligt skyddade verk. Enligt motionären lade URL hinder i vägen för de handikappades tillgång till kulturlivet. Verk som inte givits ut men sänts i radio kunde t.ex. inte spelas in och spridas bland synskadade som talböcker. Inte heller kunde tekniken som gör det möjligt att framställa punktskriftsversion av ett verk som trycks i svartskrift användas. Kommunala taltidningar kunde inte heller framställas.

Utskottet konstaterade att någon anpassning av lagstiftningen inte skett, vilket innebar att den nya tekniken i allmänhet kunde utnyttjas endast efter överenskommelse med upphovsmännen.

Sådana överenskommelser hade enligt utskottet i praktiken varit svåra att åstadkomma. Det fanns därför enligt utskottet starka skäl som talade för att bestämmelserna i 18 § URL borde mjukas upp. Utskottet underströk emellertid samtidigt att upphovsmännen har ett berättigat intresse av att får ersättning när deras verk utnyttjas och att den tekniska utvecklingen inneburit att de i dag har svårt att bevaka sina intressen.

Utskottet nämnde också att Tal- och punktskriftsbiblioteket i en skrivelse till upphovsrättutredningen hösten 1983 pekat på vissa problem som den upphovsrättsliga lagstiftningen medför när det gäller handikappades tillgång till litterära verk. I skrivelsen berördes bl.a. några av de problem som motionären tagit upp. Utskottet, som utgick från att utredningen skulle behandla dessa och andra spörsmål som rör handikappades möjligheter att få ta del av upphovsrättsligt skyddat material, ansåg att något initiativ från riksdagens sida med anledning av motionen inte var erforderligt.

8.7.5 Skrivelse från Sveriges dövas riksförbund

Riksförbundet har i skrivelse 1984 till utredningen kortfattat redogjort för den produktion av videoprogram på teckenspråk som riksförbundet sedan 1976 drev vid en studio i Leksand. Kassetterna distribuerades till dövföreningar, specialskolor, studieförbund och enskilda personer.

Riksförbundet, som ansåg att deras produktion inte var att jämföra med vanliga "videofilmer", önskade att ifrågavarande produktion skulle få en exklusiv behandling vad gäller upphovsrättsliga frågor på samma sätt som TPB har särskilda bestämmelser vad gäller talböcker.

8.8 Överväganden och förslag

8.8.1 Vissa utgångspunkter

Synskadade och andra grupper med läshandikapp samt de som av annan särskild anledning inte kan ta del av den normala bokutgivningen har ett stort behov av särskilda medier avsedda för deras speciella behov. Det övergripande ansvaret för framställning

och distribution av sådana hjälpmedel har det allmänna på samma sätt som när det gäller andra sätt att tillgodose särskilt behövande. Det kan därför från principiella utgångspunkter inte vara rimligt att upphovsmännen som enda grupp i samhället skall i lag tvingas att särskilt bidra till handikappade. I detta hänseende måste nuvarande lagstiftning anses bygga på ett föråldrat synsätt. Det måste vara en samhällelig uppgift att stödja de grupper av befolkningen som har särskilda behov. Det allmänna bör således, på samma sätt som sker på andra områden, ansvara för att hjälpmedel ställs till de läshandikappades förfogande och detta bör i princip ske på de för marknaden gällande villkoren.

Det sagda innebär att man från upphovsrättslig synpunkt i första hand bör undersöka om inte de ifrågavarande ändamålen kan uppnås genom avtal mellan de berörda parterna i stället för genom lagregler som innebär långtgående inskränkningar i upphovsmännens rättigheter. En sådan utgångspunkt överensstämmer med de grundläggande principer som uppbär den upphovsrättsliga lagstiftningen i såväl Sverige som i de flesta andra länder.

I den mån förhållandena på området är sådana att det får anses oundgängligen påkallat att för de ifrågavarande ändamålen göra ingrepp i upphovsmännens grundläggande rättigheter bör utgångspunkten vara att i första hand undersöka om inte den för rättighetshavarna minst ingripande formen av reglering, dvs. en avtalslicensbestämmelse, är tillräcklig för att tillgodose de allmänna intressena.

Först om en avtalslicenslösning framstår som praktiskt olämplig från administrativ eller ekonomisk synpunkt bör andra, mer långtgående inskränkningar i upphovsrätten övervägas.

En särskild fråga är om en reglering för att tillgodose de ifrågavarande gruppernas speciella behov även i fortsättningen skall begränsas till "utgivna" verk eller utvidgas till att omfatta också "offentliggjorda" verk.

Den nuvarande begränsningen till enbart utgivna verk tillgodoser en framställning av särskilda exemplar som knappast kan anses komma i konflikt med den normala utnyttjandet verken. Detta är t.ex. uppenbart beträffande framställningen och utnyttjandet av litterära verk i blindskrift. Om man däremot skulle generellt utvidga paragrafens tillämpningsområde till att omfatta även offentliggjorda verk, t.ex. verk som utsänds i radio eller TV, blir

däremot risken uppenbar att framställda exemplar skulle kunna komma att användas på ett sätt som inkräktar på verkets normala utnyttjande, eftersom exemplaren då kan utnyttjas även av andra än dem som ingår i den särskilda målgruppen.

I den mån det finns ett särskilt intresse av en exemplarframställning av offentliggjorda verk bör denna tillgodoses genom att man på sedvanligt sätt utnyttjar möjligheten att ingå avtal med de parter som finns på marknaden. Parterna har i en avtalssituation stora möjligheter att beakta de olika omständigheter som gör sig gällande i de enskilda typfallen. Det saknas därför anledning att utvidga tillämpningsområdet till att omfatta även offentliggjorda verk. Inte heller finns det tillräckligt starka skäl att låta regleringen omfatta andra verkstyper än de som innefattas i gällande reglering.

8.8.2 Punktskrift

Det resonemang som förs i föregående avsnitt leder till att det från principiella utgångspunkter kan ifrågasättas om upphovsmännen skall genom lag tvingas bidra till de i och för sig beaktansvärda ändamål som nuvarande reglering syftar att tillgodose. När det gäller framställning och spridning av exemplar i blindskrift föreligger det emellertid vissa speciella omständigheter. Användarkretsen är mycket begränsad och lätt att avgränsa. Endast blinda kan normalt tillgodogöra sig de framställda exemplaren. Vidare uppgår den årliga utgivningen av punktskriftsböcker till omkring 550 titlar, de flesta - såvitt kunnat utrönas - endast i ett exemplar; ett förhållande som får anses som marginellt jämfört med den normala, sammanlagda produktionen av tryckta alster. Därtill kommer att det inte finns någon beaktansvärd risk att det framställs piratupplagor eller liknande, eftersom framställningskostnaden för ett exemplar är avsevärd. Det är därför av praktiska och ekonomiska skäl inte vara rimligt att administrera en avtalsordning för en utgivning av så ringa storlek. Med hänsyn härtill saknas anledning att överväga någon ändring i fråga om 18 § första stycket URL.

I detta sammanhang skall även beröras en fråga som TPB önskat få behandlad. Det gäller möjligheten att föreskriva att magnetband för sättning av tryckta skrifter i förekommande fall skall ställas till bibliotekets förfogande för framställning av punktskrift, allt givetvis mot ersättning för den merkostnad som uppkommer genom att bandet hålls tillgängligt.

Bakgrunden till TPB:s förfrågan är att man numera kan framställa en punktskriftsversion av en bok samtidigt med svartskriften. TPB pekar på att 18 § första stycket bara gäller utgivna verk och konstaterar att bestämmelsen inte omfattar medier som sättremsor eller magnetband. En ytterligare omständighet som enligt TPB gör det svårare att förvärva magnetband eller motsvarande för framställning av punktskrifter är att reglering saknas när det gäller äganderätten till dessa och att det inte finns några bestämmelser om lagring av sättband eller dylikt liknande de regler som gäller för tryckta böcker, den s.k. pliktleveransen.

Vad gäller den första frågan som TPB tar upp torde det inte kunna komma ifråga att utvidga bestämmelsens tillämpningsområde genom att ta bort kravet på att verket skall vara utgivet. Det är en grundläggande princip i den upphovsrättsliga lagstiftningen att upphovsmannen skall ha rätt att bestämma när och på vilket sätt hans verk skall ges ut eller på annat sätt göras tillgängligt för allmänheten. Därtill kommer att frågan om tillhandahållande av den outgivna förlagan under alla förhållanden måste regleras genom avtal.

Den andra frågan som TPB aktualiserar i detta sammanhang ligger inte inom ramen för det uppdrag utredningen har, eftersom den inte rör en upphovsrättslig frågeställning. Generellt synes emellertid lämpligt att TPB söker lösa problemet med att få tillgång till magnetband, disketter eller liknande genom avtal mellan berörda parter.

8.8.3 Talböcker

Gällande reglering av framställningen av talböcker har ifrågasatts från olika utgångspunkter. Det har således gjorts gällande att den nuvarande avgränsningen av de personer som är berättigade att låna talböcker bygger på ålderdomlig terminologi och att den är för begränsad. Vidare har det framställts önskemål om att talböcker skall kunna framställas även av andra litterära och musikaliska verk än utgivna sådana verk, bl.a. outgivna verk som ingår i radioutsändning. Rättighetshavarna har genom KLYS förordat en avtalslicenslösning, vilket skulle möjliggöra förbättrade nyttjandemöjligheter och utvidgad avnämarkrets.

Även när det gäller framställning av talböcker bör utgångpunkten för en reglering vara att man undersöker i vad mån användarnas

intressen kan tillgodoses genom avtal. Avtalet mellan författarförbundet och skolöverstyrelsen om rätt att framställa talböcker för utlån till afasisjuka, ordblinda, psykiskt utvecklingsstörda, långtidssjuka och konvalescenter, visar att den rättighetsklarering som måste till kan ske genom avtal. Det saknas anledning att tro att motsvarande inte skulle gälla i fråga om det område som i dag regleras av 18 § andra stycket. Från principiella utgångspunkter bör därför försörjningen av talböcker inte utan vägande skäl regleras genom en totalinskränkning i upphovsmännens rättigheter.

Argumentet att en ensamrättskonstruktion skulle kunna leda till att enskilda rättighetshavare skulle komma att kräva att deras verk inte skall omfattas av ifrågavarande utnyttjande kan inte rimligtvis få leda till att man tillgriper en totalinskränkning. Det är osannolikt att en författare utan starka skäl skulle vägra medverka. Under alla förhållanden kan man inte använda argument av denna undantagskaraktär för att motivera en reglering av talboksförsörjningen, särskilt som denna blir av en sådan påtaglig omfattning - i varje fall om avnämarkretsen utvidgas - och sker under förhållanden som i det närmaste kan karaktäriseras som förlagsmässiga.

Av liknande undantagskaraktär är argumentet att ett avtalslöst tillstånd skulle innebära ett allvarligt hot mot användarnas huvudsakliga källa till tillgång till litterära verk. Mot bakgrund av hittillsvarande erfarenheter på det avtalsreglerade området måste risken för långvarigare konflikter på området bedömas som ytterst ringa.

Det finns därför skäl att undersöka i vad mån de ändamål som nuvarande ordning tillgodoser kan uppnås genom ett system som bygger på avtal. På rättighetshavarsidan finns representativa organisationer för de upphovsmän som kommer i fråga i detta sammanhang. Som motparter bör de myndigheter och organisationer som i dag har ansvaret för talboksförsörjningen kunna uppträda. Med hänsyn till det samhällsintresse som finns i fråga om talboksförsörjningen har man anledning utgå från att staten, liksom för närvarande, skall ekonomiskt ansvara för denna.

Principiella skäl talar således för att en exemplarframställning och distribution avseende verk av den omfattning det här kommer att bli fråga om bör ske genom avtal mellan berörda parter. Praktiska skäl talar emellertid för att de myndigheter och

organisationer som ansvarar för talboksförsörjningen i möjligaste mån befrias från långvariga och kostsamma efterforskningar beträffande upphovsmän som inte är med i organisationerna, de må vara svenska eller utländska. Med en avtalslicenslösning skulle de undvika dessa olägenheter och samtidigt uppnå den erforderliga rättighetstäckningen.

En avtalslicenslösning skulle också innebära en möjlighet att utvidga användargruppen till att omfatta även dem som för närvarande tillgodoses genom avtalet mellan författarförbundet och skolöverstyrelsen. Det torde nämligen inte kunna komma ifråga att utsträcka gällande bestämmelse till att inkludera en så relativt omfattande framställning och distribution av talböcker som det skulle bli fråga om och som dessutom skulle ske i förlagsmässiga former. Upphovsmännen måste erhålla en rätt till ersättning för ett sådant utnyttjande samt möjlighet att kontrollera formerna för framställningen. Att de bör ha i varje fall en rätt till ersättning insåg man redan vid lagens tillkomst. Med den omfattning som talboksförsörjningen numera har kan en reglering som inte ger upphovsmännen en rätt till ersättning knappast anses motsvara de krav som Bernkonventionen uppställer, eftersom den måste anses innebära ett oskäligt intrång i deras berättigade intressen.

Sammanfattningsvis förordas att talboksförsörjningen i fortsättningen regleras genom en ordning som grundar sig på kollektiva avtal och som kompletteras med en avtalslicensbestämmelse.

När det gäller att fastställa avtalslicensens tillämpningsområde kan konstateras att gällande bestämmelsen i 18 § andra stycket gäller till förmån för "blinda och andra svårt vanföra". Uttrycket "andra svårt vanföra" berördes inte närmare i lagens förarbeten, men av lagutskottets uttalande (se ovan, avsnitt 8.2.2) får anses framgå att man avsåg dem som på grund av rörelsehinder inte kan hantera en vanlig bok, t.ex. rörelsehindrade, konvalescenter eller långtidssjuka. Sedan länge har det stått helt klart att även andra grupper med läshandikapp har ett intresse av tillgång till talböcker, såsom afasisjuka, ordblinda samt psykiskt utvecklingsstörda. Deras behov har hittills tillgodosetts genom avtal mellan Sveriges författarförbund och skolöverstyrelsen.

Den föreslagna avtalslicensen bör omfatta såväl de grupper som omfattas av gällande lagbestämmelse som de som omfattas av nyssnämnda avtal. Någon anledning att därutöver innefatta även

andra grupper finns inte. En så omfattande exemplarframställning som det här blir fråga om bör i enlighet med Bernkonventionens synsätt begränsas till en avgränsad grupp med särskilt uttalade behov.

Avtalslicensbestämmelsen bör ge rätt att framställa litterärt verk för utlåning till *blinda och andra läshandikappade*. Uttrycket "andra läshandikappade" bör i detta sammanhang innefatta dem som på grund av andra fysiska samt särskilda psykiska orsaker inte kan ta del av verksexemplar som kommit ut i handeln, dvs. alla grupper som redan omfattas av den talboksförsörjning som i dag sker med stöd antingen 18 § andra stycket eller avtal mellan författarförbundet och SÖ resp. folkbildningsförbundet. Däremot skall bestämmelsen naturligtvis inte omfatta barn i förskoleåldern och inte heller invandrare. En utvidgning av bestämmelsens tillämpningsområde till att omfatta även dessa grupper kan inte komma ifråga, eftersom regleringen då riskerar att i varje fall inkräkta på upphovsmännens legitima intressen och därigenom också skulle strida mot Bernkonventionen. Den oklarhet som ligger uttrycket "andra läshandikappade" torde inte behöva vålla några besvär, eftersom tolkningen av uttrycket i första hand kommer att vara en fråga för endast ett begränsat antal talboksframställare för vilka den avsedda innebörden torde stå klar. Inte heller för de bibliotek som kommer att svara för utlåningen bör uttrycket såsom det definierats leda till några svårigheter.

Berättigade att sluta avtal om framställning och utlåning av verk enligt licensen bör vara "bibliotek eller annan som bedriver utlåning i organiserade former". Detta innebär att det inte, som enligt gällande reglering, uppställs något krav på att den berättigade måste ha bedömts som lämplig av regeringen. Upphovsmännens organisationer bör kunna anförtros uppgiften att i det enskilda fallet bedöma vilka som uppfyller tillräckliga krav på organisatorisk stadga, ekonomiska resurser etc. för att kunna som sluta avtal med licensverkan gentemot utomstående. Den nu diskuterade begränsningen avser möjligheten att uppträda som part. Ingenting hindrar emellertid att den som ingått avtal med upphovsmannaorganisationerna i sin tur överlåter den tekniska framställningen av talböckerna till annan.

Den föreslagna avtalslicensen bör givetvis inte ges ett mera omfattande tillämpningsområde än vad som erfordras för att uppnå syftet med regleringen, dvs. tillhandahålla talboksexemplar till dem som inte kan ta del av vanliga bokexemplar. Det kan dock inte komma ifråga att utvidga licensen så att den omfattar

även försäljning. Ett så omfattande utnyttjande skulle lätt kunna komma i konflikt med den "normala" kassettboksmarknaden. Utgångspunkten bör därför vara att licensen i princip endast skall omfatta framställning av exemplar av litterära verk och utlåning av de framställda exemplaren. Det bör emellertid vara möjligt för låntagarna att, om det befinnes lämpligt, få behålla det lånade exemplaret, dvs. att få exemplaret som gåva. En förutsättning härför måste dock vara att det inte utgår någon särskild ersättning för exemplaret i vilken form det vara må. Avtalslicensen bör således omfatta inte bara framställning av exemplar för utlåning till blinda och andra läshandikappade utan också att framställt exemplar skall vederlagsfritt få överlåtas till de ifrågavarande personerna.

En avtalslicensbestämmelse som innehåller de föreslagna begränsningarna i fråga om utnyttjande är enligt vår mening förenlig med Bernkonventionens reglering.

8.8.4 Radio- och kassettidningar

År 1982 fick taltidningskommittén i uppdrag att fördela bidrag till stöd för utgivningen av radio-och kassettidningar samt bedriva det ytterligare utrednings- och utvecklingsarbete rörande stöd till taltidningar som erfordrades. I juni 1987 lade kommittén fram sitt slutbetänkande (Ds U 1987:6) Radio- och Kassettidningar-slutsatser och rekommendationer. Efter sedvanlig remissbehandling redovisades regeringens överväganden i frågan i en proposition (prop. 1987/88:145). Beträffande de upphovsrättsliga frågorna i samband med utnyttjande av tidningsmaterial i radio- och kassettidningar uttalade föredragande statsrådet bl.a. följande (s. 32 f.):

> "Under utvecklingsarbetet med radio- och kassettidningar har tidningsmaterial kunnat utnyttjas i talutgåvor utan särskild ersättning enligt avtal mellan Tidningarnas arbetsgivareförening och Svenska journalistförbundet. Förutsättningar finns för att frågan även i fortsättningen kan lösas genom en överenskommelse mellan berörda parter. Härigenom kan enligt min mening de upphovsrättsliga aspekterna på utgivningen av radio- och kassettidningar lösas på ett ändamålsenligt sätt.
>
> Jag anser att även upphovsrättsliga frågor i samband med

överföring enligt den s.k. RATS-metoden[3] bör tacklas på motsvarande sätt. Enligt min mening finns det i dagsläget därför ingen anledning till särskilda åtgärder i dessa avseenden.

Vad beträffar innehållet i läns- och kommunaltidningar gäller för närvarande att rätten att återge tidningsmaterial ofta bygger på överenskommelser på lokal nivå. Olika tidningar tillåter att deras material på lämpligt sätt används för synskadeinformation i sådan form. Så länge ett sådant samförstånd är medvetet och ömsesidigt och underlättar för kommuner och landsting att förbättra synskadades informationssituation finner jag det mindre befogat att ta upp upphovsrättsfrågan till särskild behandling."

Statsrådet förmodade i likhet med kommittén att läns- och kommunaltidningarna, allteftersom verksamheten med talutgåvor av dagstidningar byggs ut, kunde komma att ges en delvis annan inriktning och t.ex. ägna mer utrymme åt sådan information som inte erbjuds på annat sätt, t.ex. genom radio- och kassettidningar. Med en sådan utveckling kunde enligt statsrådet dagstidningsmaterialet i taltidningar förväntas minska och i stället ersättas med annan, riktad synskadeinformation. Han fortsatte (s. 33):

"I rådande läge, innan utvecklingstendenserna med bl.a. RATS-metoden tillämpning och läns- och kommunaltidningarnas framtida inriktning klarnar, är jag inte beredd att förorda en samlad prövning av de upphovsrättsfrågor som hänger samman med utnyttjande av tryckt information i olika former för synskadade. I min bedömning i detta avseende tar jag särskild hänsyn till att hittills uppkomna upphovsrättsfrågor kunnat lösas genom avtal mellan berörda parter, vilket jag som nämnts betraktar som den i sammanhanget naturliga modellen."

---

[3] RATS-metoden innebär att tidningar överförs genom radiodistribution. Redigering eller inläsning förekommer inte utan hela tidningens innehåll överförs i princip från tidningsföretagets sätteridator till en speciell mottagarutrustning hos abonnenten. Utrustningen är försedd med en särskild mottagare för syntetiskt tal.

Mot bakgrund av denna bedömning och då några väsentliga förändringar inte ägt rum beträffande beslutsunderlaget saknas enligt vår bedömning för närvarande anledning att ta upp berörda frågor till övervägande.

9 TEXT I KONSERTPROGRAM

9.1 Inledning

I svensk upphovsrättslig lagstiftning har det sedan gammalt funnits bestämmelser som givit tonsättare rätt att för kompositionsändamål utnyttja dikter och delar av dikter. URL innehöll tidigare en sådan bestämmelse i 19 § första stycket URL. Enligt den bestämmelsen fick mindre dikt eller del av dikt som blivit tonsatt återges i noter och framföras offentligt som text till det musikaliska verket, om inte förbud mot sådant utnyttjande utsatts vid utgivandet. Upphovsmannen hade dock rätt till ersättning för utnyttjandet. Bestämmelsen utgick ur lagen 1973, bl.a. av det skälet att den inte ansågs som förenlig med Bernkonventionen. Däremot kvarstår i 19 § URL bestämmelsen om att i de fall då ett musikaliskt verk framförs med text får till bruk för åhörarna texten återges i konsertprogram eller dylikt.

KLYS har ifrågasatt om inte också den bestämmelsen kan utgå ur lagen. I det följande lämnas därför en kortfattad redogörelse för situationen i Sverige och de övriga nordiska länderna liksom för den konventionsrättsliga regleringen. Vidare redogörs för KLYS förslag till lagändring och frågans tidigare behandling. Slutligen redovisas våra överväganden och förslag.

9.2 Gällande rätt

Om ett musikaliskt verk framförs med text, får enligt 19 § URL texten återges i *konsertprogram eller dylikt* till bruk för åhörarna. Ordet "konsertprogram" avser enligt auktorrättskommittén (SOU 1956:25 s. 227 f.) i första hand program som en arrangör av en konsert låter framställa till bruk för åhörarna och som inte innehåller andra uppgifter och artiklar än de som har samband med konserten. Även program för en hel serie konserter av en viss solist eller kör omfattas emellertid av uttrycket. Orden "eller dylikt" avser att täcka sådana fall där text utdelas i samband med att sång utförs vid kyrkliga ceremonier. Utanför bestämmelsens tillämpningsområde faller däremot återgivning i

tidning eller tidskrift. Någon ersättning för utnyttjandet utgår inte och stadgandet innebär alltså en totalinskränkning i författarens ensamrätt till exemplarframställning.

9.3 Situationen i vissa andra länder

I den *danska* lagen (19 §) finns en motsvarande bestämmelse, som emellertid dessutom innehåller en föreskrift om att författaren har rätt till ersättning om det framställs fler än 300 exemplar av programmet. Den *finländska* lagen (19 §) har en bestämmelse som ordagrant stämmer överens med den svenska. Den *norska* lagen innehöll före 1960 års lagreform ett motsvarande stadgande.

Den *danska* upphovsrättsutredningen har föreslagit att 19 § utgår ur lagen.

Den *västtyska* lagen innehöll tidigare ett stadgande motsvarande det svenska. Det utgick emellertid ur lagen år 1965.

9.4 Bernkonventionen

Bernkonventionen innehåller inte någon bestämmelse som uttryckligen behandlar det ifrågavarande utnyttjandet. Detta regleras i stället av de generella bestämmelserna i artikel 9(1) om upphovsmannens rätt att bestämma över mångfaldigandet av sitt verk och bestämmelserna i artikel 9(2) om att det står unionsländerna fritt att i vissa särskilda fall göra inskränkningar i den rätten om mångfaldigandet inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och ej heller oskäligt inkräktar på upphovsmannens legitima intressen.

9.5 KLYS förslag till lagändring

KLYS föreslår att bestämmelsen utgår ur lagen och hänvisar därvid bl.a. till att så skett i såväl Norge som Västtyskland. Enligt KLYS angavs i Norge bland argumenten mot inskränkningen att varken TONO (STIM:s norska motsvarighet) eller Norges Kunstnerråd (KLYS motsvarighet) ville behålla regeln och att en grupp upphovsmän inte borde ges en särställning - som

den inte önskade - i förhållande till en annan upphovsmannagrupp. KLYS framhåller slutligen att företrädare för tonsättarna inte haft något att erinra mot förslaget att bestämmelsen utgår.

9.6 Frågans tidigare behandling

I departementspromemorian 1970 (Stencil Ju 1970:1 s. 54) föreslogs att det då gällande första stycket i 19 § URL, vilket innehöll en tvångslicensbestämmelse för återgivning av vissa dikter som text till musikaliska verk, skulle utgå ur lagen. Andra stycket, som motsvarar nuvarande bestämmelse, kunde enligt utredningen emellertid stödjas på artikel 9(2) i den lydelse som fanns i Paristexten och borde kvarstå.

Departementschefen uttalade i propositionen (prop. 1973:15 s. 87) om vissa ändringar i upphovsrättslagen m.m. i anledning av tillträdet till den nya texten av Bernkonventionen bl.a. att bestämmelsen i dåvarande första stycket enligt hans mening knappast var förenlig med konventionens artikel 9(1) om upphovsmannens rätt att bestämma över mångfaldigandet av sitt verk. För en del dikter kunde nämligen den användning som åsyftats i bestämmelsen vara det normala. Han delade dock den i promemorian uttalade meningen att andra stycket kunde kvarstå.

9.7 Överväganden och förslag

Bestämmelsen går tillbaka på bestämmelserna i 1919 års lag om rätt till litterära och musikaliska verk. Enligt den lagen var det generellt tillåtet att för bruk i konsertprogram mångfaldiga tonsatta dikter (11 § första stycket 2). Den bestämmelsen borde enligt auktorrättskommittén (SOU 1956:25 s. 227) ses mot bakgrund att själva framförandet av dikten alltid var fritt då dikter framfördes såsom text till musikaliska kompositioner vid sångframträdanden och andra tillfällen. Kommittén ansåg att motsvarande borde gälla även med dess förslag. Att texten tillhandahölls åhörarna var enligt kommittén ett led i själva framförandet. Hade arrangören fått tillstånd att framföra dikten eller var sådant framförande tillåtet på grund av första stycket eller annat stadgande borde han även vara berättigad att mångfaldiga texten för nu angivna ändamål.

Dåvarande första stycket om återgivande av dikter utgick ur lagen 1973 sedan man bl.a. konstaterat att bestämmelsen inte var förenlig med Bernkonventionens artikel 9. Man kan mot den bakgrunden fråga sig om det numera finns tillräckligt starka skäl för att behålla bestämmelsen i 19 §.

Syftet med bestämmelsen är att praktiskt tillgodose arrangörernas intressen. Bestämmelsen kan likväl ifrågasättas från principiell synpunkt. Det hör nämligen till undantagen i upphovsrättslig lagstiftning att en grupp upphovsmän ges särställning i förhållande till en annan upphovsmannagrupp. Från praktisk synpunkt bör det normalt inte heller vålla den som vill använda en text på angivet sätt några större besvär att få kontakt med rättighetshavarna för att inhämta tillstånd. Rättighetshavarna är vanligtvis angivna på de tryckta alster som förekommer inom musikbranchen. Det bör också beaktas att tillstånd till framförandet normalt måste inhämtas i de fall som det här är fråga om. Tillstånd till offentligt framförande ges av STIM, som emellertid inte innehar exemplarframställningsrätten. Organisationen kan dock i många fall kunna hjälpa till med att få tag på rättighetsinnehavaren. Med normal planering bör i de flesta fall tidsbrist inte kunna åberopas som argument för bestämmelsens bibehållande. Anförda skäl talar för att bestämmelsen utgår ur lagen.

10 OFFENTLIGA FRAMFÖRANDEN

10.1 Inledning

URL ger upphovsmannen en principiell ensamrätt att göra verket tillgängligt för allmänheten. Verket görs tillgängligt för allmänheten bl.a. när det framförs offentligt. Ett framförande som i förvärvsverksamhet anordnas inför en större sluten krets anses enligt URL lika med offentligt framförande.

Ensamrätten till offentligt framförande har kritiserats i vissa avseenden. Sålunda har det ifrågasatts om ensamrätten till offentligt framförande bör omfatta även framföranden av musik vid landstingets vårdinrättningar. Vidare har några organisationer som representerar näringsidkare hemställt om en översyn av lagen för att från ensamrätten till offentligt framförande undanta sådant framförande av skyddade verk som sker i samband med demonstration av radio- och TV-apparater, bandspelare etc.

I 20 § URL görs vissa inskränkningar i ensamrätten till offentligt framförande till förmån för såväl vissa religiösa som andra särskilda intressen. Dessa inskränkningar har KLYS ifrågasatt från olika utgångspunkter.

I detta kapitel behandlas frågan om en översyn av URL:s bestämmelser i nu berörda hänseenden. Inledningsvis lämnas därför en kortfattad redogörelse för gällande rätt angående offentligt framförande av skyddade verk och för vissa inskränkningar i denna ensamrätt. Situationen i de övriga nordiska länderna berörs också något. Vidare redovisas några andra utomnordiska länders lagstiftning beträffande dessa frågor, liksom den konventionsmässiga bakgrunden. Därefter redogörs för de olika förslag till lagändringar som förts fram. Slutligen redovisas våra överväganden och förslag.

10.2 Gällande rätt

10.2.1 Bakgrund

I äldre svensk upphovsrättslig lagstiftning förbehölls upphovsmannen olika uteslutande befogenheter, vilka tillsammans utgjorde rättens innehåll. I den mån verken kunde utnyttjas utan att någon av dessa befogenheter kränktes var utnyttjandet fritt för envar. Från början tjänade befogenheterna det gemensamma syftet att ge upphovsmannen ensamrätt att bestämma om litterära och musikaliska alsters offentliggörande.

I fråga om den befogenhet som numera benämns som rätten till offentligt framförande kan konstateras att 1877 års lag angående äganderätt till skrift i fråga om *dramatiska eller musikaliskt-dramatiska verk* föreskrev skydd endast för offentligt uppförande. Däremot var offentligt föredragande av sådana verk tillåtet om det skedde utan utstyrsel för skådebanan. Med "föredragande" torde ha avsetts uppläsande eller sjungande av texten till sådana verk utan dramatisk aktion, oavsett om uppläsandet skedde av flera personer med delade roller.

Skyddet för offentligt föredragande av dramatiska och musikaliskt-dramatiska verk utvidgades 1897 till att omfatta otryckta sådana verk, om föredragandet skedde utan utstyrsel för skådebana. Om ett sådant verk hade utgivits, gällde skyddet under villkor att upphovsmannen förbehållit sig rätten till framförandet på verkets titelblad.

I samband med 1919 års lagstiftning utvidgades rätten till offentligt föredragande till att omfatta även outgivna skrifter och muntliga föredrag. Sedan verket utgivits fick det däremot fritt läsas upp för en samlad publik. Vidare ändrades lagen så att upphovsman till utgivna dramatiska och musikaliskt-dramatiska verk inte längre utan vidare kunde förbehålla sig föredragande-rätten. Det infördes också en rätt till offentligt uppförande för *mimiska verk* (dvs. pantominer och baletter) och för *kinematografiska verk*. Några inskränkningar i uppförande- eller föredragningsrätten uppställdes inte.

Bestämmelserna utvidgades ånyo 1931 varvid rätten att offentligen föredraga ett litterärt verk eller ett muntligt föredrag gällde även sedan verket utgivits. Undantag gjordes emellertid för offentlig uppläsning av den som inte yrkesmässigt

ägnade sig åt uppläsning eller, om uppläsningen skedde av en yrkesuppläsare, denne icke erhöll någon ersättning. Ytterligare ett undantag gjordes för uppläsning av skrift när uppläsningen anordnats av statsunderstödd folkbildningsorganisation i folkbildningssyfte. Offentligt föredragande av litterärt verk såsom sångtext, dvs. när tonsatt dikt föredrogs genom sång, var generellt tillåtet. Offentligt föredragande av texten till dramatiska verk krävde emellertid alltid tillstånd av upphovsmannen.

Såvitt angår *musikaliska verk* innhöll varken 1855 år förordning eller 1877 års lag angående äganderätt till skrift, i dess ursprungliga lydelse, någon föreskrift till skydd mot oauktoriserat utförande av rent musikaliska verk (jfr ovan beträffande musikaliskt-dramatiska verk). Först genom 1897 års lagändringar blev det förbjudet att utan upphovsmannens samtycke offentligt föredraga ett musikaliskt arbete som var otryckt eller om det vid arbetets utgivande hade genom tillkännagivande på titelbladet eller vid arbetets början gjorts förbehåll som avsåg rätten att föranstalta om offentligt föredragande därav. Eftersom det endast undantagsvis anbringades förbehåll på utgivna kompositioner innebar lagen att tonsättarna till utgivna verk i praktiken saknade skydd mot offentliga utföranden.

I 1919 års lag om rätt till litterära och musikaliska verk slopades kravet att förbehåll skulle göras i dylika fall. Den utvidgade rätten för tonsättare inskränktes emellertid på så sätt att sånger och dansmusik alltid fritt fick utföras offenligt om verken var utgivna medan det i fråga om andra musikaliska verk därutöver krävdes att antingen åhörare ägde tillträde utan avgift och utförandet icke heller eljest skedde i förvärvssyfte eller att den av utförandet härflytande inkomsten var avsedd för välgörande ändamål och den eller de utförande inte erhöll någon ersättning.

10.2.2 Gällande rätt

Göra verket tillgängligt för allmänheten genom offentligt framförande

I URL har de upphovsrättsliga befogenheterna förts samman i en allmän formel. Enligt 2 § första stycket URL innefattar således upphovsrätt i princip en uteslutande rätt att förfoga över verket bl.a. genom att göra det tillgängligt för allmänheten. Enligt 2 § tredje stycket URL görs verket tillgängligt för allmänheten bl.a. när det framförs offentligt. Lika med offentligt framförande

anses framförande som i förvärvsverksamhet anordnas inför en större sluten krets.

När det gäller att avgöra om ett verk görs tillgängligt för allmänheten är det enligt uttalanden i förarbetena (SOU 1956:25 s. 93) utan betydelse om verket förmedlas omedelbart till en publik som är närvarande vid framförandet eller om förmedlingen sker med hjälp av tekniska anordningar, såsom filmförevisning, radio, television eller återgivande genom ljusbilder, grammofon eller högtalare. Verket görs tillgängligt för allmänheten inte bara då det första gången framförs offentligt utan också när det senare framförs på nytt.

Under uttrycket "göra verket tillgängligt för allmänheten" faller varje framställning av verket som inte innebär dess fixering i ett exemplar (prop. 1960:17 s. 61). Stadgandet är avsett att täcka även sätt att framföra verk offentligt, som var okända vid lagens tillkomst (a.a. s. 61).

Syftet med att begränsa upphovsmannens rätt till offentligt framförande var att från ensamrätten undanta framföranden som sker inom privatlivet (se bl.a. SOU 1956:25 s. 93). Det offentlighetsbegrepp som förekommer i URL är vidare än det som förekommer i allmänna ordningsstadgan och andra offentligrättsliga författningar. Enligt första lagutskottet (L[1]U 1960:41 s. 38) fick det upphovsrättsliga offentlighetsbegreppet ytterst fastställas med hänsyn till förhållandena inom det upphovsrättsliga rättsområdet, varvid riktpunkten borde vara att upphovsmannens rätt borde omfatta alla framföranden som inte ägde rum inför helt slutna kretsar.

Beträffande avgörandet om ett framförande är offentligt eller inte uttalade auktorrättskommittén (SOU 1956:25 s. 104) bl.a. att till privatlivet hörde vad som förekommer i hemmet, i den privata vänkretsen och i det privata umgänget. Även framföranden som sker i vissa jämförliga miljöer kunde enligt kommittén vara att hänföra till privatlivet.

HD har i några rättsfall visat på kriterier för avgörandet när ett framförande skall anses vara offentligt. Detta är först och främst fallet när *möjligheten att närvara i princip står öppen för var och en* (NJA 1980 s. 123 ; i rättsfallet ansågs ett hotell ha gjort intrång i kompositörers rätt till radio- och TV-sända verk genom att för sina gäster göra tillgänglig musik dels från högtalare på rummen, anslutna till hotellens centralanläggning, dels från TV-

apparater utan sådan anslutning). Ett framförandet är emellertid också offentligt när det sker inför *en krets som endast är formellt sluten* (NJA 1967 s. 150; i rättsfallet hade en gammeldansförening anordnat danstillställnignar för dess medlemmar, men var och en som var intresserad kunde samma dag som tillställningen ägde rum vinna medlemsskap efter anmälan och mot erläggande av medlemsavgift). För att en personkrets skall anses som sluten måste *kretsen vara på något sätt individuellt bestämd och utgöra en utåt avgränsad enhet sammanhållen av ett påvisbart samband mellan medlemmarna* (NJA 1988 s. 715; i rättsfallet hade ett landsting låtit framföra musik för patienter och omsorgstagare som undergått sluten vård vid landstingets lokaler). Detta kan exempelvis vara fallet när det gäller anställda vid ett företag, eleverna vid en skola, särskilt inbjudna deltagare vid en konferens eller medlemmarna i en förening för idkande av viss verksamhet, vilken tillämpar klara och begränsade inträdesbestämmelser eller kräver aktivitet av medlemmarna. Kretsen får emellertid inte vara så stor eller obestämd att den av sådan anledning måste räknas till allmänheten, vilket kan vara fallet om den är öppen för vem som helst som ingår i en stor grupp i ett någorlunda stort område eller som tillhör en särskild grupp av befolkningen. I sista hand får det göras en samlad bedömning av sådana faktorer som ändamålet för en förening eller annan sluten krets, möjligheterna att vinna medlemskap i kretsen och tillträde till framförandet, antalet personer och om framförandet skett i ekonomiskt syfte.

Allmänt om inskränkningar i ensamrätten till offentligt framförande

Den ovan beskrivna ensamrätten ifråga om offentligt framförande inskränks bl.a. genom bestämmelser i 20 § URL. Där anges att utgivna verk i vissa fall får framföras fritt, dvs. utan tillstånd av upphovsmannen och utan att ersättning utgår för utnyttjandet. I de följande avsnitten redogörs närmare för dessa fall, som omfattar framföranden vid

1. gudstjänst
2. undervisning
3. tillfällen där framförandet inte är det huvudsakliga, och
4. välgörenhet m.m.

Inskränkningarna i 20 § URL gäller dock inte *sceniska verk* och *filmverk*. Detta innebär bl.a. att inskränkningarna inte gäller när musik som framförs utgör del av ett sceniskt verk eller filmverk eller ingår i en film som visas.

Av hänsyn främst till upphovsmannens ideella intressen gäller inskränkningarna bara för *utgivna* verk, dvs. då exemplar av verket lovligen förts i handeln eller eljest blivit spridda till allmänheten.

Särskilt om gudstjänst och undervisning

Enligt 20 § första stycket URL får utgivna verk framföras offentligt vid gudstjänst och undervisning.

Såvitt avser offentligt framförande *vid gudstjänst* bör det nuvarande stadgandet ses mot bakgrund av auktorrättskommitténs förslag om att offentligt framförande skulle vara fritt om det skedde avgiftsfritt och utan förvärvssyfte. Kommitténs förslag utsattes för stark kritik och kompletterades vid departementsbehandlingen med en föreskrift om att framförandet inte fick vara det huvudsakliga. Enligt uttalanden i förarbetena (prop. 1960:17 s. 141) var det utmärkande för de tillfällen som borde omfattas av stadgandet - kyrkliga ceremonier, militära parader och dylikt - att de musikutföranden och andra framföranden som förekom endast utgjorde "beledsagade inslag" i programmet. Det slutliga förslaget tillgodosåg bl.a. i huvudsak intresset av att offentligt framföra verk i kyrkliga sammanhang. Den särskilda föreskriften om gudstjänst som återfinns i 20 § första stycket syftade främst till att täcka radioutsändningar från högmässor, aftonsånger osv., eftersom dessa framföranden annars skulle anses som avgiftsbelagda på grund av att licensavgift utkrävs för innehavet av mottagningsapparat.

Uttrycket "gudstjänst" är inte entydigt. I förarbetena till bestämmelsen finns inte några uttalanden som ger direkt vägledning. I samband med avfattningen av 16 § URL angående lånerätten till samlingsverk för bruk vid bl.a. gudstjänst uttalade auktorrättskommittén (SOU 1956:25 s. 215) följande:

> "Med gudstjänst avses närmast offentlig gudstjänst inom svenska kyrkan eller annat trossamfund. Endast sådana samlingar är privilegierade som äro avsedda att komma till användning vid gudstjänsten, såsom bön-, psalm- och

koralböcker samt samlingar av orgelstycken, preludier, hymner och liknande. Samlingar av predikningar, betraktelser o. dyl. brukas inte vid själva gudstjänsten och falla sålunda utanför stadgandet."

Mot bakgrund av detta uttalande torde uttrycket "gudstjänst" innefatta alla sådana akter som upptagits i den för statskyrkan stadfästa kyrkohandboken och därmed enligt kyrklig uppfattning är att anse som gudstjänst. Hit bör således föras högmässor, aftonsånger och liknande förrättningar inom området för central kyrklig religionsutövning. Utanför faller dock kyrkokonserter, musikaftnar och dylikt. När det gäller frikyrkornas verksamhet har det dock visat sig vara svårt för de inblandade parterna att komma överens om ett framförande som inom statskyrkan typiskt sett framstår som kyrkokonsert även för frikyrkornas del skall falla utanför uttrycket "gudstjänst".

I fråga om offentligt framförande *vid undervisning* gäller att den undervisning som sker i klassrum och andra undervisningslokaler normalt inte är offentlig. Redan av det skälet kan verk framföras fritt vid sådan undervisning. Offentligt framförande "vid undervisning" kan däremot bli aktuellt vid sådan högre undervisning, t.ex. universitetsundervisning, som sker i form av offentliga föreläsningar men som för tillträde förutsätter att terminsavgift eller liknande erlagts. Störst betydelse har emellertid undantaget för undervisningsprogram som sänds i radio eller TV. Uttrycket "undervisning" omfattar även radio- och TV-program som producerats för studiecirklar och andra liknande grupper.

Särskilt om framföranden vid tillfällen där framförandet inte är det huvudsakliga

Enligt 20 § andra stycket första meningen URL får utgivna verk fritt framföras offentligt om tre rekvisit är uppfyllda, nämligen

1. att framförandet sker vid tillfälle där det inte är det huvudsakliga,
2. att tillträdet är avgiftsfritt, och
3. att anordnandet sker utan förvärvssyfte.

Bestämmelsen gäller oavsett om framförandet sker "live" eller

genom återgivande av en upptagning (t.ex. fonogram) av ett framförande.

Såsom ovan antytts infördes kriteriet att framförandet inte får vara "det huvudsakliga" vid departementsbehandlingen av auktorrättskommitténs förslag. Kommittén hade själv framhållit (SOU 1956:25 s. 231) att det i och för sig var tveksamt om förslaget borde innefatta jämväl sådana avgiftsfria parkkonserter, friluftsföreställningar och dylikt som vid den tiden i stor omfattning anordnades av kommuner och andra allmänna organ. Det ansågs dock medföra praktiska svårigheter att dra en gräns mellan olika slags avgiftsfria framföranden. Kritiken mot kommitténs förslag ledde till att man införde det begränsande kriteriet att framförandet inte fick vara "det huvudsakliga". Enligt uttalanden i propositionen (1960:17 s. 142) innebär kriteriet att endast framföranden som utgör "beledsagade inslag" i ett program vid exempelvis kyrkliga ceremonier, militära parader och dylikt får ske fritt. Detta uttalande låter sig förenas med auktorrättskommitténs exemplifiering att förslaget avsåg "musikutföranden vid militärparader, processioner genom gator eller organisationers möten på allmänna platser" (SOU 1956:25 s. 231). Utanför bestämmelsens tillämpningsområde faller däremot tillställningar där framförandet av verket utgör "själva ändamålet med arrangemanget". Exempel på sådana tillställningar är avgiftsfria friluftsföreställningar och parkkonserter (a.a. s. 231).

Ett framförande anses (SOU 1956:25 s. 231) som "avgiftsfritt" om allmänheten äger fritt tillträde. Den omständigheten att allmänheten frivilligt erlägger bidrag, t.ex. kollekt vid en kyrkokonsert, skulle enligt auktorrättskommittén inte föranleda att framförandet anses som avgiftsbelagt. Eftersom den musik som framförs vid kyrkokonserter och dylika sammankomster alltid måste anses utgöra det huvudsakliga vid tillfället får uttalandet närmast betydelse vid "beledsagande inslag" under gudstjänst eller liknande. Med hänsyn till att innehavare av radio- och TV-apparater måste betala licensavgift anses radio- och TV-utsändningar avgiftsbelagda.

Exempel på framföranden som visserligen inte är avgiftsbelagda men som sker i "förvärvssyfte" utgör musikutföranden i restauranger och affärslokaler samt sådana som anordnas i reklamsyfte, liksom även s.k. industrimusik (SOU 1956:25 s. 231). Frågan huruvida uttrycket "utan förvärvssyfte" täcker musikframföranden vid insamlingar har inte varit föremål för domstolsprövning i Sverige och har, såvitt känt, i den svenska

rättsvetenskapliga litteraturen behandlats endast av Gunnar Karnell i NIR 1976 s. 342. Enligt Karnell är det närmast självklart att varje insamling sker i förvärvssyfte av direkt eller indirekt karaktär, eftersom avsikten är att för ett eller annat ändamål förvärva medel. Huruvida framföranden som sker i samband med insamlingar är att betrakta som det huvudsakliga "vid tillfälle, där" framförandet sker kan vara svårt att avgöra (se närmare härom, a.a. s. 342 f.).

Särskilt om framföranden vid välgörenhet m.m.

Enligt 20 § andra stycket andra meningen URL får utgivna verk framföras fritt om

1. framförandet sker i folkbildningsverksamhet, för välgörande ändamål eller i annat allmännyttigt syfte, och
2. den som framför verket, eller, vid framförande i samverkan, alla medverkande framför det utan ersättning.

Bestämmelsen gäller endast framföranden som sker "live" och sådana framföranden som sker medelst upptagningar (fonogram), där själva inspelningen skett i samband med ett framförande som den eller de medverkande deltagit i utan ersättning. Eftersom det är ytterst ovanligt med upptagningar avseende framföranden av medverkande som deltar gratis, får bestämmelsen i praktiken betydelse endast när det är fråga om live-framföranden.

Ett framförande som sker för ett "allmännyttigt syfte" får ske fritt även om det är avgiftsbelagt eller anordnat i förvärvssyfte. Inte vilket "välgörande ändamål" som helst är således tillåtet; det krävs att välgörenheten objektivt kan anses "allmännyttigt". I förarbetena (SOU 1956:25 s. 232) har "främjande av barns och ungdoms vård, fostran eller utbildning, eller stödjande av sjukvård, försvaret o.dyl." ansetts utgöra allmännyttiga ändamål. Bestämmelsen är tillämplig endast när *all* uppkommen behållning går till "folkbildningsverksamhet", "välgörande ändamål" eller "annat allmännyttigt syfte". I den mån uppkommen behållning endast delvis skall utgå till välgörande ändamål eller annat allmännyttigt syfte är bestämmelsen inte tillämplig (SOU 1956:25 s. 232).

Bestämmelsen är principiellt tillämplig även på utsändning av verk i radio och TV, men i praktiken är de förhållanden under vilka

dessa medier bedriver sin verksamhet sådana att bestämmelsen endast undantagsvis kan komma till användning.

10.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

10.3.1 Gällande rätt

De *danska* och *finländska* upphovsrättslagarna (20 §) innehåller bestämmelser som motsvarar de svenska.

I den *norska* upphovsrättslagen (18 §) hade motsvarande regler tidigare en avvikande utformning som medgav ett något större utrymme för fritt offentligt framförande än de danska, finländska och svenska lagarna när det gällde andra framföranden än de som skedde vid gudstjänst och undervisning. Genom en lagändring 1979 minskades skillnaderna mellan lagarna. Nu föreskrivs i den norska lagens andra stycke att offentligt framförande får ske om

1. "fremføring av åndsverk ikke er det vesentlige, såframt tilhørerne eller tilskuerne har adgang uten betaling, og tilstelningen heller ikke indirekte finner sted i ervervsøyemed", och

2. "ved ungdomsstevner som ikke arrangeres i ervervsøyemed".

Också enligt den *isländska* upphovsrättslagen (art. 21) får verk framföras utan upphovsmannens tillstånd vid undervisning samt vid gudstjänst och andra kyrkliga tjänsteåligganden. Om framförandet sker vid undervisning har dock upphovsmannen rätt till ersättning om det utgår särskild ersättning till den eller de som framför verket. Sker framförandet vid gudstjänster eller liknande tillfällen har upphovsmannen alltid rätt till ersättning enligt bestämmelser som fastställs i administrativ ordning. Enligt sistnämnda bestämmelser skall det inkasseras ett vederlag som beräknas som en viss andel av den ersättning som utövande konstnärer får vid framförandena. Om framförande sker vid gudstjänst skall staten årligen betala ett belopp som motsvarar 3 procent av det årliga belopp som staten anslår som ersättning till utövande konstnärer för dessa framföranden. Sker däremot framförandet vid jordfästningar och bröllop utgör andelen

5 procent av den sammanlagda ersättningen som de utövande konstnärerna uppbär och beloppet inkasseras av den som anordnar ceremonin. Bestämmelserna innehåller också en föreskrift om att 20 procent av det sammanlagda beloppet som inkasserats enligt dessa båda regler skall avsättas till en särskild fond som skall främja kyrklig musik och text till sådan musik.

Enligt samma paragraf är det också tillåtet att offentligt framföra verk *dels* vid sammankomster som anordnas för välgörenhet, för allmän festlighet, för spridning av konst och kultur eller till understöd av andra allmännyttiga ändamål, förutsatt att alla som medverkar gör det utan ersättning, *dels* vid sådana tillfällen som sammankomster i skolor eller föreningar eller liknande, såframt det inte betalas ersättning för medverkan och de sammanlagda inträdesavgifterna inte överstiger de direkta utgifterna.

10.3.2 Utredningsförslag

Den *danska upphovsrättsutredningen* föreslår att regeln angående offentliga framföranden vid gudstjänst utgår. Regeln innebär enligt utredningen att en viss kategori upphovsmän diskrimineras. Kompositörer och textförfattare till kyrkomusik avskärs nämligen från möjligheten att få inkomst från den väsentligaste formen av utnyttjande av deras verk. Vidare framhåller utredningen att gudstjänster normalt sker i så organiserade former att det inte borde vara betungande att inhämta tillstånd till framförandena. I de flesta fall kommer det nämligen att vara frågas om en standardiserad tariffbetalning till rättighetshavarorganisationen KODA.

När det gäller undervisning menar utredningen att man bör begränsa inskränkningen så att den inte omfattar utsändningar i radio och TV. Sådana framföranden bör i stället omfattas av den generella avtalslicensregeln i 22 § första stycket DaURL.

Utredningen anser att bestämmelsen om fritt framförande när tillträdet är avgiftsfritt bör behållas, i varje fall så länge det är fråga om ett "ikke-systematiseret og måske tildels uorganiseret værkudnyttelse".

"Välgörenhetsbestämmelsen" bör enligt utredningen däremot utgå ur lagen. Det är inte rimligt att upphovsmän och andra tvingas att "bidra" till välgörande och allmännyttiga ändamål. Enligt bestämmelsen krävs det vidare att den eller de som framför

verket gör det utan ersättning; andra medverkanden kan däremot ta betalt för sina prestationer. Det är också svårt att avgöra vad som skall betraktas som "almennyttige og folkeoplysende formål".

Den *norska upphovsrättsutredningen* gjorde en översyn av bestämmelserna i sitt slutbetänkande NOU 1988:22, Endringer i åndsverkloven m.v.

I fråga om offentliga framföranden vid gudstjänst skilde utredningen på tre fall. I fråga om framföranden i radio och TV av andra verk än musikaliska ansåg utredningen att dessa även i fortsättningen borde vara fria. Däremot borde enligt utredningen framförande av musikaliska verk vid gudstjänst i radio och TV falla under allmänna regler, dvs. frågan borde regleras genom avtal kompletterade med avtalslicensen i 20 § andra stycket NoURL. När det gäller andra offentliga framföranden av musikverk än sådana som sker i radio eller TV menade utredningen att frågan i praktiken lösts inom ramen för regelverksavtalet mellan staten och konstnärsorganisationerna; dvs. genom avtal mellan staten och TONO om vederlag för framföranden av musikverk vid gudstjänster och musikandakter. Det första avtalet på området ingicks 1978 och har därefter avlösts av nya avtal. År 1987 uppgick vederlaget till 800 000 nkr. Utredningen förutsatte att man även i fortsättningen kommer att begagna sig av en dylik ersättningsordning och avstod därför från att lagreglera frågan.

Beträffande offentliga framföranden vid undervisning ansåg utredningen att man, med undantag från framföranden i radio och TV, borde behålla nuvarande regel. Sådana framföranden borde regleras genom avtal kompletterade med avtalslicensregeln. Vidare föreslog utredningen att den fria framföranderätten inte skulle gälla framföranden som sker inom ramen för organiserad konsertverksamhet.

10.4 Situationen i vissa andra länder

10.4.1 Storbritannien

Enligt Copyright, Designs and Patents Act 1988 har innehavaren av upphovsrätt ensamrätt till offentligt framförande ("performance of the work in public") av litterära, dramatiska och musikaliska verk (section 16 och 19). Den nya lagen innehåller

inte någon definition av "public performance". Eftersom det uttrycket inte tycks ha ändrats i förhållande till 1956 år upphovsrättslag torde tidigare rättsfall om "public performance" alltjämt vara tillämpliga. "Performance" innefattar enligt den nya lagen föreläsningar, uttalanden, tal och predikningar samt alla former av visuell eller akustisk framställning innefattande framställning genom ljudupptagningar, film, radio- och TV-utsändningar eller kabelsändningar (section 19). Det stadgas uttryckligen att offentligt spelande eller visande av ett verk utgör en handling innefattande upphovsrätt till en ljudupptagning, film, radio- eller TV-utsändning eller kabelprogram.

I den nya lagen finns vissa inskränkningar i ensamrätten till offentligt framförande. Några undantag liknande dem i 20 § URL finns emellertid inte.

10.4.2 Frankrike

Enligt den franska upphovsrättslagen från 1957 har upphovsmannen bl.a. en exklusiv ensamrätt till offentligt framförande ("droit de représentation"). Enligt artikel 27 i dess lydelse från 1985 består framförandet av "la communication" av verket till allmänheten på varjehanda sätt, särskilt "recitation publique, exécution lyrique, représentation dramatique, présentation publique, projection publique et transmission dans un lieu public de l'oeuvre télédiffusée" samt "télédiffusion".

Den franska upphovsrättslagen innehåller vissa inskränkningar i nämnda ensamrätt, men saknar regler motsvarande dem som finns i 20 § andra stycket.

10.4.3 Västtyskland

Offentlig återgivning

Enligt § 15 andra stycket i den västtyska upphovsrättslagen (VtURL) från 1965 har upphovsmannen bl.a. ensamrätt att offentligt återge sitt verk ("Recht der öffentlichen Wiedergabe"). Denna rätt innefattar "Vortrags-, Aufführungs- und Vorfuhrungsrecht", "Senderrecht", "Recht der Wiedergabe durch Bild- oder Tonträger" samt "Recht der Wiedergabe von Funkensendungen". Återgivningen av ett verk är enligt § 15 tredje stycket VtURL offentlig om den är avsedd för ett flertal

personer, med mindre denna krets av personer är bestämt avgränsad och personerna är genom ömsesidiga relationer eller relationer till den som ordnar framförandet personligt förenade med varandra.

Inskränkningar i rätten till offentlig återgivning

VtURL innehåller liksom URL inskränkningar i rätten till offentlig återgivning. Dessa inskränkningar finns på flera ställen i lagen, bl.a. i §§ 52 och 56.

Enligt § 52 första stycket VtURL är det tillåtet att återge ett utgivet verk förutsatt att följande tre kriterier är uppfyllda. För det första får återgivningen inte tjäna något förvärvsändamål hos anordnaren. För det andra krävs att deltagarna medverkar utan kompensation. Om det är fråga om uppläsning eller uppförande av ett verk får, för det tredje, ingen av de deltagande utövande konstnärerna erhålla någon särskild ersättning. För sådant återgivande skall det som huvudregel betalas skälig ersättning. Ersättningsskyldigheten bortfaller emellertid vid framföranden för "Jugendhilfe", "Sozialhilfe", "Alten- und Wohlfahrtspflege", "Gefangenenbetreuung" och "Schulveranstaltungen" såvida dessa kategorier enligt sina sociala och fostrande ändamålsbestämmningar bara är tillgängliga för en klart avgränsad krets av personer. Från detta undantag görs i sin tur ett undantag om det är fråga om ett framförande som tjänar en tredje persons förvärvssyfte.

I § 52 andra stycket VtURL finns regler om offentlig återgivning av utgivna verk vid gudstjänst eller kyrkliga högtider. Sådan offentlig återgivning är tillåten, dock måste anordnaren betala en skälig ersättning till upphovsmannen.

Från regleringen i § 52 första och andra styckena undantas offentliga sceniska uppföranden och radiosändningar av ett verk liksom offentliga framföranden av filmverk. För sådant återgivande krävs således alltid tillstånd av rättsinnehavaren.

Offentliga framföranden i demonstrationssyfte

År 1965 infördes i VtURL särskilda bestämmelser om exemplarframställning och offentligt framförande i affärsverksamhet. Bestämmelserna återfinns i § 56.

Stadgandet gäller endast för den som i affärsverksamhet yrkesmässigt försäljer och reparerar "Bild- und Tonträger" (t.ex. kassettband och videoband), apparatur för framställning och återgivning av sådana "Bild- und Tonträger" (t.ex. kameror, filmprojektorer, videoapparater, skivspelare, kassettbandspelare och högtalare) samt apparatur för mottagning av radio- och TV-utsändningar (radio- och TV-apparater). Uttrycket "förvärvsverksamhet" omfattar alla försäljningsled från tillverkare till detaljhandeln.

Enligt bestämmelsen är det tillåtet att framställa exemplar av och offentligen framföra skyddade verk om det är nödvändigt att för kunden förevisa apparaten eller anordningen. Det är endast framföranden nödvändiga för förevisning av apparaterna som är tillåtna, inte framföranden för förevisning av "Bild- oder Tonträgers". Framförandet måste avse förevisning för en viss krets köpare och får endast ske i förevisningssyfte. I den mån framförandet även sker för att underhålla kunderna eller sker i reklamsyfte faller det utanför stadgandets tillämpningsområde. "Bild- und Tonträger" som framställts med stöd av bestämmelsen skall raderas eller göras obrukbar omedelbart efter förevisningen eller reparationen.

10.4.4 Spanien

I den nya spanska upphovsrättslagen från 1987 finns bestämmelser om upphovsmannens ensamrätt till offentligt framförande av sina verk. Offentligt framförande inkluderar enligt artikel 20 andra stycket sceniska framföranden, föreläsningar, uppläsning, utförande, visning medelst projektor, radio- och TV-utsändning, kabelsändning, vidaresändning av radio- och TV-utsända verk, utsändande av verken till platser tillgängliga för allmänheten medelst vilka medel det vara må, visning samt att medelst telekommunikation göra databaser tillgängliga för allmänheten.

Lagen innehåller bestämmelser som inskränker denna ensamrätt. En sådan bestämmelse är artikel 38, vari det föreskrivs att det är tillåtet att framföra musikaliska verk vid officiella statliga

evenemang, tillställningar som anordnas av offentliga organ samt religiösa ceremonier under förutsättning att allmänheten har fritt tillträde och att de som medverkar inte erhåller någon särskild ersättning för sin medverkan.

Bestämmelsen i artikel 38 har kritiserats för att den inte står i överensstämmelse med bestämmelserna i Bernkonventionen och för att den inte tar hänsyn till att en icke obetydlig del av de verk som kan framföras med stöd av bestämmelsen är verk som tillkommit just för att framföras vid sådana tillställningar (A. Delgado, RIDA, Vol 138, 1988, s. 231 f.)

10.4.5 USA

Bestämmelser om den ensamrätt som innehavare av upphovsrätt har enligt upphovsrättslagen från 1976 finns i section 106. Där föreskrivs bl.a. att innehavaren har ensamrätt att framföra verk offentligt ("to perform the copyrighted work publicly") om det är fråga om litterära, musikaliska, dramatiska och koreografiska verk, pantominer, film och andra audiovisuella verk.

Att framföra ("perform") ett verk innebär " to recite, render, play, dance or act it, either directly or by means of any other device or process or, in the case of motion picture or other audiovisual work, to show its images in any sequence or to make the sounds accompanying it audible".

Att framföra ett verk offentligt ("publicly") innebär enligt definitionerna i section 101 antingen

> (1) "to perform ... it at a place open to the public or at any place where a substantial number of persons outside of a normal circle of the family and its social acquaintances is gathered;" eller
>
> (2) "to transmit or otherwise communicate a performance ... of the work to a place specified by clause (1) or to the public, by means of any device or process, whether the members of the public capable of receiving the performance ... receive it in the same place or in separate places at the same time or at different times".

Enligt 1909 års upphovsrättslag krävdes det att det offentliga framförandet skulle ske "for profit". I 1976 års lag upprätthålls inte längre det kriteriet. I stället innehåller lagen fyra särskilda inskränkningar i upphovsrättsinnehavarnas ensamrätt i situationer när det föreligger "non-profit" situationer.

Sections 110(1) och (2) innehåller således bestämmelser till förmån för vissa undervisningssituationer samt vissa radio- och TV-utsändningar av undervisningsprogram. Dessa bestämmelser behandlas inte här.

I section 110(3) undantas offentliga framföranden av icke-dramatiska litterära verk och musikaliska verk samt dramatiskt-musikaliska verk "of a religious nature", om det sker "in the course of services at a place of worship or other religious assembly". Uttrycket "dramatiskt-musikaliska verk 'of a religious nature'" innefattar kyrklig musik såsom oratorier, kantater och mässor. Däremot faller operor, musikaler och filmmusik utanför även om musiken har ett bakomliggande kyrkligt tema.

Slutligen finns i section 110(4) en generalklausul beträffande alla andra "non-profit and non-commercial" framföranden. Ett framförande är tillåtet utan samtycke av rättsinnehavaren om

- framförandet sker utan syfte "of direct or indirect commercial advantage"
- framförandet sker utan att det betalas någon form av ersättning eller kompensation till någon av de medverkande, "promotors, or organizers"
- att det inte uttas någon form av inträdesavgift ("no direct or indirect admission charge") eller, om så sker, överskottet av avgiften används endast för "educational, religious or charitable purposes and not for private financial gain". I de sistnämnda fallen har rättighetsinnehavaren rätt att under vissa förutsättningar inlägga veto mot ett planerat framförande.

Enligt section 110(7) undantas framföranden av icke-dramatiska musikaliska verk i detaljhandeln såsom exempelvis grammofonskiveaffärer om det enda ändamålet med framförandet är att främja försäljningen av exemplar av verket eller av grammofonskivor innehållande verket och framförandena görs inom "the immediate area where the sales are made".

10.5 Bernkonventionen

Av historiska skäl regleras rätten att offentligt framföra verk i olika bestämmelser i Bernkonventionen. Den allmänna rätten att offentligt framföra vissa verk finns i artikel 11. Bestämmelsen lyder:

> "Upphovsmän till dramatiska, musikaliskt-dramatiska och musikaliska verk äger uteslutande rätt:
> 1. att låta offentligt framföra sina verk, oavsett vilka medel eller metoder som kommer till användning vid sådant framförande;
> 2. att med vilka medel det vara må låta överföra sådant framförande till allmänheten."[1]

Den särskilda rätten att utsända verk i radio- och TV regleras däremot i artikel 11*bis* (1). Bestämmelsen lyder:

> "Upphovsmän till litterära och konstnärliga verk äger uteslutande rätt:
> 1. att låta utsända sina verk i radio eller att offentligt framföra verken genom varje annan anordning för trådlös utsändning av tecken, ljus eller bilder;
> 2. att låta med eller utan tråd offentligt återge radioutsändning av verket, när återgivandet anordnas av annat företag än det ursprungliga;
> 3. att låta genom högtalare eller annan liknande anordning för överföring av tecken, ljud eller bilder offentligt återge radioutsändning av verket."[2]

---

[1] Den engelska texten lyder:
(1) Authors of dramatic, dramatico-musical and musical works shall enjoy the exclusive right of authorizing:
(i) the public performance of their works, including such public performance by any means or process;
(ii) any communication to the public of the performance of their works.

[2] Den engelska texten lyder:
(1) Authors of literary and artistic works shall enjoy the exclusive right of authorizing:
(i) the broadcasting of their works or the communication thereof to the public by any other means of wireless

Ett annan särskild regel finns i artikel 11*ter* som innehåller regler beträffande uppläsning och annat offentligt framförande av litterära verk. Bestämmelsen lyder:

> "Upphovsmän till litterära verk äger uteslutande rätt:
> 1. att låta offentligt uppläsa sina verk, oavsett vilka medel eller metoder som därvid kommer till användning;
> 2. att med vilka medel det vara må låta överföra sådan uppläsning till allmänheten."[3]

Slutligen finns de betydelsefulla särskilda reglerna om upphovsmän till förutexisterade verk som bearbetas eller återges genom film i artikel 14(1) och om upphovsrätt till filmverk i artikel 14*bis*(1). Artikel 14(1) lyder:

> "Upphovsmän till litterära eller konstnärliga verk äger uteslutande rätt:
> 1. att låta bearbeta och återge verken genom film samt att låta sprida sålunda bearbetade eller återgivna verk;
> 2. att låta offentligt framföra samt genom tråd till allmänheten överföra sålunda bearbetade eller återgivna verk."[4]

---

diffusion of signs, sounds or images;
(ii) any communication to the public by wire or by rebroadcasting of the broadcast of the work, when this communication is made by an organization other than the original one;
(iii) the public communication by loadspeaker or any other analogous instrument transmitting, by signs, sounds or images, the broadcast of the work.

[3] Den engelska texten lyder:
(1)Authors of literary works shall enjoy the exclusive right of authorization:
(i) the public recitation of their works, including such public recitation by any means or process;
(ii) any communication to the public of the recitation of their works.

[4] Den engelska texten lyder:
(1) Authors of literary or artistic works shall have the exclusive right of authorizing:

Artikel 14*bis*(1) lyder:

> "Utan inskränkning i de rättigheter som tillkommer upphovsman till verk som kan ha blivit bearbetat eller återgivet skyddas filmverk som originalverk. Innehavaren av upphovsrätten till filmverket åtnjuter samma rättigheter som upphovsmannen till ett originalverk, däri inbegripet de rättigheter som avses i föregående artikel."[5]

Några uttryckliga undantag från nu återgivna regler om upphovsmannens ensamrätt till offentligt framföranden finns således inte i Bernkonventionen.

Vid Brysselkonferensen 1948 uttalas emellertid i generalrapporten (Documents de la conférence réunie à Bruxelles du 5 au 26 juin 1948, Berne 1951, s. 100) att den nationelle lagstiftaren hade möjlighet att göra s.k. petites réserves. Sådana begränsade undantag kunde göras till förmån för religiösa ceremonier, militära kapell samt för undervisnings- och folkbildningsändamål.

Frågan om petites réserves behandlades på nytt vid Stockholmskonferensen 1967. I generalrapporten från den konferensen uttalades bl.a. (Report on the Work of the Main Committee I, Records of the Intellectual Property Conference of Stockholm, 1967, Volume II, s. 1166):

> "It seems that it was not the intention of the Committee to prevent States from maintaining in their national legislation

---

(i) the cinematographic adaption and reproduction of these works, and the distribution of the works thus adapted or reproduced;
(ii) the public performance and communication to the public by wire of the works thus adapted or reproduced.

[5] Den engelska texten lyder:
(1) Without prejudice to the copyright in any work which may have been adapted or reproduced, a cinematographic work shall be protected as an original work. The owner of copyright in a cinematographic work shall enjoy the same right as the author of an original work, including the rights referred to in the preceding Article.

provisions based on the declaration contained in the General Report of the Brussels Conference."

10.6 Förslag till lagändringar m.m.

10.6.1 KLYS förslag till lagändring

KLYS föreslår att bestämmelserna i vad de avser annat än undervisning utgår ur lagen samt att bestämmelsen om undervisning utformas som en avtalslicens.

KLYS framhåller att den nu gällande regeln för *gudstjänst* innebär att upphovsmän som specialiserat sig på verk avsedda att användas för gudstjänstbruk som regel inte får någon ersättning när deras verk utnyttjas. Detta är enligt KLYS lika orimligt som om verk avsedda för undervisning skulle få utnyttjas i skolantologier. De upphovsmän som skapar verk lämpliga för gudstjänstbruk är inte fler än att det är praktiskt möjligt för dem som vill nyttja verken att söka tillstånd av upphovsmannen eller av STIM. Att ett upphävande skulle innebära ökade kostnader är enligt KLYS inte något bärande argument, eftersom det saknas anledning att låta just upphovsmännens prestationer utnyttjas utan ersättning när det betalas för annan förbrukning (t.ex. stearinljus, elektricitet, värme m.m.).

När det gäller den s.k. *välgörenhetsparagrafen* i andra stycket anser KLYS att statsmakterna för inte närmare specificerade ändamål har skänkt upphovsmännens verk till vissa grupper, och att detta har skett på ett sätt som saknar konsekvens. Upphovsmannen bör enligt KLYS själv få bestämma om han vill ta ut ersättning eller inte; han bör inte som nu vara hänvisad till exekutörens beslut i sådant hänseende. Det kan just vara den senares konstnärligas brister som ger upphovsmannen anledning att vägra sin medverkan.

Även övriga områden som täcks av andra stycket är av sådant slag att det enligt KLYS saknas anledning att inskränka upphovsmannens rätt att bestämma över sin medverkan. Det finns inte några bärande skäl att ömma mer för anordnare av tillställningar av ifrågavarande slag än för upphovsmännen, särskilt mot bakgrund av vad som är notoriskt om upphovsmännens ekonomi.

För vissa områden, t.ex. vaktparaden, gäller att verken skrivits just för detta ändamål och då har upphovsmannen alltså särskilda skäl att kräva ersättning.

Inom *undervisningsverksamhet* kan enligt KLYS däremot en generell bestämmelse vara av värde, eftersom det tänkta materialet är mycket stort och man måste räkna med att snabba beslut behöver fattas. En förutsättning för utnyttjande måste dock vara att upphovsmännen får ersättning som fastställs i fria förhandlingar, dvs. att avtal träffas om villkoren för framförandet. Om avtal träffas säkrar en avtalslicensbestämmelse tillgången till verk för det aktuella ändamålet.

10.6.2 Interpellation om avgiftsskyldigheten för radiomusik vid landstingens inrättningar

I en interpellation 1985 (1985/86:50) frågade Georg Andersson (s) justitieministern om upphovsrättsutredningen inom ramen för sina direktiv skulle komma att behandla frågan om skyldighet att betala avgift för radiomusik vid landstingets inrättningar eller om ministern i annat fall var beredd att utfärda tilläggsdirektiv beträffande denna fråga. Interpellationen behandlade frågan om STIM:s krav mot landstingen om ersättning för framförande av upphovsrättsligt skyddad musik.

I svaret på interpellationen (prot. 1985/86:42, 3 december 1985, 4 §) redovisade justitieministern att han inhämtat att frågan skulle tas upp av utredningen i samband med behandlingen av bl.a. reglerna i 20 § URL om de fall där verk får framföras offentligt utan tillstånd av upphovsmannen. Mot den bakgrunden ansåg ministern att det inte behövdes några tilläggsdirektiv till utredningen i den fråga som interpellationen tog upp.

10.6.3 Framställning från vissa marknadsorganisationer

I en skrivelse den 17 februari 1987 till chefen för justitiedepartementet har Sveriges Grossistförbund och Sveriges Köpmannaförbund hemställt att en lagändring genomförs till lösning av de problem som upphovsrättslagens nuvarande utformning ger upphov till när det gäller bl.a. användningen av skyddad musik för provning av radio- och TV-apparater, bandspelare m.m. Skrivelsen har genom beslut den 7 maj 1987 överlämnats till upphovsrättsutredningen.

I skrivelsen hänvisas till högsta domstolens dom den 10 december 1986 (NJA 1986 s. 702), enligt vilken den demonstrationsmusik som förekommit i målet i upphovsrättslagens mening var att anse som offentligt framförande av musikaliska verk. Enligt förbundens mening är domen olycklig i fall som det som prövats och den ger upphov till problem både inom Sverige och i relation till internationella konventioner och andra staters lagstiftning och praxis.

Att upphovsmännens ensamrätt skulle vara så generell att man inte, som högsta domstolens minoritet, kan vid en helhetsbedömning komma fram till att ett visst förfarande ligger utanför den skyddade sfären även om det ej uttryckligen undantagits, medför enligt förbunden att även situationer som ingen haft i tankarna vid URL:s tillkomst skulle falla in under ensamrätten. Allting tyder på att man vid lagens tillkomst främst tänkt på och avsett att täcka alla traditionella former av nyttjanden av skyddade verk samt varianter av dessa former i takt med teknikens utveckling. Alla helt icke-traditionella, icke avsedda situationer där verksutnyttjandet framstår som en ofrånkomlig bieffekt till huvudändamålet med förfarandet och där verksutnyttjandet är osäkert, kortvarigt och torde sakna praktisk betydelse för upphovsmännens intresse av ensamkontroll över sina verk, har kommit att falla inom skyddssfären, vilket orsakar problem och kostnader i det normala samhällslivet. Kostnaderna resulterar i de flesta fall säkerligen i en ökad konsumentbörda.

10.7 Överväganden och förslag

10.7.1 Offentliga framföranden vid sjukhus och liknande inrättningar

Som tidigare redovisats utgår URL från att upphovsrätt innefattar en uteslutande rätt att förfoga över verket genom att bl.a. göra det tillgängligt för allmänheten. Verket görs tillgängligt för allmänheten bl.a. när det framförs offentligt. Framförande som i förvärvsverksamhet anordnas inför en större sluten krets anses i URL lika med offentligt framförande.

Att avgöra vad som skall anses utgöra offentligt framförande är ibland vanskligt (se närmare härom ovan, avsnitt 10.2.2). Det upphovsrättsliga offentlighetsbegreppet skall i sista hand fastställas med hänsyn till förhållandena inom det upphovsrättsliga

området och utgångspunkten är därvid att upphovsmannens rätt bör omfatta alla framföranden som inte äger rum inom helt slutna kretsar.

Tidigare har det varit oklart *dels* i vad mån den musik som landstinget låter framföra för patienter och omsorgstagare innefattar ett offentligt framförande, *dels* om framförande av radiomusik till landstingets anställda i slutna personalutrymmen faller in under den s.k. kompletteringsregeln, dvs. framföranden som i förvärvsverksamhet anordnas inför en större sluten krets. Genom HD:s avgörande i det s.k. landstingsmålet (NJA 1988 s. 715) har klarlagts att framförande av skyddade verk som genom landstingets försorg sker för patienter och omsorgstagare är offentligt i URL:s mening. Enligt HD kan en så allmänt präglad betingelse som att personer tas in för vård i särskild ordning, dvs. sedan vårdbehov konstaterats av läkare eller motsvarande, inte anses göra den krets, som vid varje tidpunkt är vårdtagare, sluten i URL:s bemärkelse. Den grupp vårdtagare som tillkommer efter konstaterat vårdbehov framstår enligt HD allmänt sett till sin sammansättning som heterogen, växlande och tillfällig samt utan egentligt inbördes sammanhang.

I samma avgörande fastslår HD att den sjukvård som landsting bedriver bör bedömas som förvärvsverksamhet i URL:s mening och att den radiomusik som framförs till landstingets anställda i slutna personalutrymmen omfattas av den s.k. kompletteringsregeln. HD uttalar att verksamheten visserligen är budgetstyrd och till övervägande del skattefinansierad, varför den inte kan betecknas som förvärvsverksamhet i företagsekonomisk mening. HD konstaterar emellertid att det i den landstingskommunala sjukvården ingår en omfattande ekonomisk verksamhet avseende t.ex. byggnader, material och löner. Den verksamhet som landstinget bedriver har som HD uttrycker det "starka inslag som kännetecknar näringsverksamhet". Därtill konstaterar HD att sjukvård kan bedrivas under skilda betingelser vad gäller både finansiering och huvudmannaskap samt tillägger att det från upphovsrättslig synpunkt knappast kan anföras sakliga skäl för att sådana omständigheter skall vara avgörande för upphovsmannens rätt till ersättning för musik som framförs i lokaler avsedda för personal.

Framförande av den typ varom fråga var i HD-målet faller således under upphovsmännens ensamrätt. Att nu överväga inskränkningar i denna ensamrätt kan enligt vår mening inte komma ifråga. I samhället bedrivs i dag offentlig verksamhet i en

omfattning som saknade motstycke när URL kom till. Från upphovsmännens synpunkt skulle en inskränkning i deras ensamrätt till offentligt framförande till förmån för den offentliga sektorn eller delar av denna innebära ett intrång i vad som måste anses vara den normala marknaden för deras produkter. En inskränkning för att tillgodose de ifrågavarande intressena skulle dessutom bli så omfattande att regleringen knappast skulle kunna anses vara förenlig med Bernkonventionen. Tagna efter ordalydelsen medger bestämmelserna i konventionen över huvud taget inte några inskränkningar i ensamrätten till offentliga framföranden. Som framgår av generalrapporten till Brysselkonferensen 1948 (se ovan, avsnitt 10.5) har emellertid den nationelle lagstiftaren likväl möjlighet att göra s.k. petites réserves. Sådana beränsade undantag får bara göras till förmån för religiösa ceremonier, militära kapell samt för undervisnings- och folkbildningsändamål. Mot bakgrund av uttalanden i frågan vid Stockholmskonferensen 1967 finns det inte utrymme att med stöd av Brysselkonferensens uttalandena om petite réserves göra undantag i ensamrätten till offentligt framförande till förmån för andra ändamål än de som angavs vid Brysselkonferensen.

Den nuvarande ordning bör följaktligen behållas. I praktiken kan hänsyn tas till de olika förhållanden som råder inom vårdområdet i de villkor för framförandena som parterna kan komma överens om.

10.7.2 Offentliga framföranden i förevisningssyfte, s.k. demonstrationsmusik

Ensamrätten till offentligt framförande av verk gäller enligt URL även om utnyttjandet avser endast mycket begränsad del av verket. Om ett sådant begränsat utnyttjande sker utan upphovsmannens samtycke kan förfarandet således innefatta intrång i dennes upphovsrätt.

HD har som tidigare antytts (avsnitt 10.6.3) i ett avgörande (NJA 1986 s. 702) tagit ställning till frågan om det är tillåtet för affärsinnehavare att utan samtycke från rättighetshavarna under försäljning i demonstrationssyfte spela smärre delar av musikaliska verk i affärslokaler som är tillgängliga för allmänheten och därigenom möjliggöra för kunderna att lyssna på ljudet från exempelvis radio- och TV-apparater eller bandspelare för att bedöma deras kvalitet.

Genom avgörandet har fastslagits att den som anordnar s.k. demonstrationsmusik i en affärslokal därigenom i URL:s mening låtit framföra musikaliska verk. Gentemot argumentet att varje utnyttjande av ett verk som demonstrationsmusik är så kortfattat att det inte är rimligt att över huvud taget betrakta det som framförande i URL:s mening, framhöll HD att det av lagens förarbeten framgår att även utnyttjande av en mycket begränsad del av ett verk kan innefatta intrång i upphovsrätten. Från praktisk synpunkt skulle det enligt HD också vara nästan ogörligt att tillämpa lagen på ett sätt som innebär att radiobranschen skulle ha frihet att återge ett mycket kort avsnitt av ett verk, t.ex. ca 30 sekunders spelning, under det att ersättning skulle utges för bakgrundsmusik och demonstrationsmusik som spelas under längre period och också tjänar som underhållning. Eftersom affärslokalen varit tillgänglig för allmänheten fann HD att det varit fråga om ett offentligt framförande i URL:s mening.

I domskälen uttalar HD att upphovsmännens rätt att förfoga över sina verk utgör en så att säga fullständig och heltäckande rätt varifrån vissa i lag särskilt angivna undantag gjorts i syfte att tillgodose samhälleliga intressen. HD uttalade vidare att det med denna uppbyggnad av lagen endast finns ett synnerligen begränsat utrymme för domstolarna att i lagen intolka andra begränsningar i upphovsmännens rätt än dem som är angivna i lagen. Enligt HD syntes det vara nära nog uteslutet att uppställa sådana begränsningar i syfte att tillgodose andra intressen än samhällets, såsom kommersiella intressen.

Två justitieråd var skiljaktiga i frågan om verken framförts offentligt. De ansåg att uppkomsten av musik i samband med provning vid en helhetsbedömning inte kunde anses utgöra framförande av verk i URL:s mening. De uttalade därvid bl.a. att provningen karaktäriseras av att framförandet av musik inte är något huvudändamål utan endast en bieffekt till den tekniska kontrollen av apparaterna samt att provningen normalt är av mycket kort varaktighet och kan sägas sakna praktisk betydelse för upphovsmännen.

Frågan om demonstrationsmusiken kan lagstiftningsvägen övervägas från två lagtekniskt skilda utgångspunkter. Den ena tar avstamp i uttrycket "offentligt framförande"; denna utgångspunkt ligger närmast uppfattningen att utnyttjandet av verken i de situationer som är i fråga är så kortfattat att det inte kan anses utgöra ett offentligt framförande. Den andra utgår från att

utnyttjandet utgör ett offentligt framförande och resulterar i att man gör en inskränkning i denna ensamrätt.

Såvitt avser den första lösningen torde det över huvud taget inte komma i fråga att överväga en ändring av lagens uttryck "offentligt framförande" så att kortare avsnitt av musikaliska verk undantas från ensamrätten. Det är i det närmaste ogörligt att i lag uppställa kriterier som på ett praktiskt tillämpligt sätt anger hur mycket av ett verk som får återges utan att det skall vara fråga om offentligt framförande.

Beträffande den andra lösningen kan konstateras att inskränkningar i upphovsmännens principiella ensamrätt till offentliga framföranden hittills har gjorts med hänsyn till religiösa, kulturella eller andra samhälleliga intressen. Att föreslå en inskränkning till förmån för enskilda kommersiella intressen skulle innebära att lagstiftaren introducerade ett från principiell synpunkt nytt betraktelsesätt som måste anses främmande för vår lagstiftning.

En sådan inskränkning skulle dessutom vara oförenlig med Bernkonventionens bestämmelser i fråga om offentliga framföranden. Som framgår av redogörelsen i föregående avsnitt kan inskränkningar i ensamrätten till offentligt framförande enligt Bernkonventionen endast göras till förmån för religiösa ceremonier, militära kapell samt för undervisnings- och folkbildningsändamål.

Det saknas således skäl att i förevarande hänseenden göra några ändringar i URL. Villkoren för tillståndsgivningen till demonstrationsmusik och liknande former av offentligt framförande bör även i fortsättningen bestämmas av parterna. De har de största möjligheterna att på ett riktigt sätt kunna beakta de särskilda omständigheter som kan föreligga vid framföranden av de olika typer som kan komma ifråga.

10.7.3 Offentliga framföranden vid gudstjänst

Tidigare har framhållits att de allra flesta offentliga framföranden som sker vid gudstjänst eller liknande förrättning är tillåtna redan enligt 20 § andra stycket första meningen URL, dvs. framförandena äger rum vid tillfälle där framförandet inte är det huvudsakliga och det sker utan inträdesavgift och utan förvärvssyfte. Den särskilda inskränkningen till förmån för offentliga framföranden vid gudstjänst i 20 § första stycket URL

har sin huvudsakliga praktiska betydelse i fråga om radioutsändningar från högmässor, aftonsånger och liknande förrättningar (se ovan, avsnitt 10.2.2.). Bestämmelsen ger dessutom möjlighet att framföra verk vid gudstjänst även om framförandet är det huvudsakliga, något som inte sällan är fallet inom frikyrkorna.

När det gäller att ta ställning till frågan om offentligt framförande av den sakrala musiken måste således övervägandena göras mot bakgrund av båda dessa bestämmelser.

Det kan med nutida betraktelsesätt knappast anses rimligt att upphovsmän som skapar verk avsedda att användas vid gudstjänster och liknande förrättningar inte skall ha rätt att begära ersättning när deras verk framförs offentligt i just sådana sammanhang. Den nuvarande ordningen innebär att dessa upphovsmän i praktiken berövas den huvudsakliga inkomstkällan för denna produktion. Det finns således starka skäl som talar för att gällande ordning ändras till förmån för upphovsmännen. Några allmänna skäl som talar emot en sådan ändring finns enligt vår mening inte. Frågan blir därför om bestämmelsen helt skall upphävas eller om regleringen bör ändras till en licensordning.

I en del länder har man sökt lösa problemet genom att utforma reglerna som en tvångslicens, dvs. upphovsmännen får rätt till ersättning för det utnyttjande som sker. Sådan ersättning till upphovsmannen utgår i Island och Västtyskland. Den danska upphovsrättsutredningen föreslår att gällande bestämmelse upphävs, dvs. att offentliga framföranden i dessa sammanhang skall kräva upphovsmannens samtycke. Den norska upphovsrättsutredningen föreslår endast ändringar i fråga om framföranden av musikaliska verk vid gudstjänst i radio och TV. Övriga framföranden av musikaliska verk vid gudstjänst har i Norge praktiskt fått sin lösning genom regelverksavtalet mellan staten och konstnärsorganisationerna, dvs. ordningen kan i praktiken karaktäriseras som en typ av tvångslicens.

I den mån man utan större svårigheter kan inhämta samtycke till de framföranden som det här är fråga om saknas enligt vår mening skäl att överväga en tvångslicensordning. En sådan tvångslösning kräver nämligen i praktiken i stort sett samma administrativa arrangemang som en reglering som kräver upphovsmännens tillstånd till framförandena för att rätten till ersättning inte skall bli illusorisk.

Det saknas anledning tro att de avtal som krävs i sammanhanget inte skall kunna komma till stånd. De upphovsmän som det här är fråga om är i allmänhet anslutna till upphovsmanna-organisationer (STIM och Sveriges Författarförbund). Dessa organisationer uppträder som avtalsparter gentemot utnyttjare på skilda områden. Tillstånd till framförande skulle således normalt inte behöva inhämtas från de enskilda upphovsmännen utan *kollektiva avtal* skulle kunna ingås med organisationerna. Sådana avtal om utnyttjande av skyddade verk har organisationerna ingått på åtskilliga andra områden. Det finns således inte några nämnvärda praktiska svårigheter såvitt gäller upphovsmannasidan i fråga om tillståndsgivningen.

Beträffande den form av offentligt framförande som sker i samband med radio- och TV- utsändningar av gudstjänster kan radio- och TV-företagen på sedvanligt sätt ingå de nödvändiga avtalen.

Inte heller i övrigt bör det bereda den som anordnar dessa typer av offentliga framföranden några betydande svårigheter att ingå avtalen med upphovsmannaorganisationerna. Redan i dag finns t.ex. avtalsordningar för framföranden av musikaliska verk vid kyrkokonserter. De enskilda församlingarna har avtal med STIM såsom företrädare för kompositörerna, enligt vilka ersättning utgår enligt vissa tariffer. De avtalade tarifferna har utarbetats efter riktlinjer som diskuterats mellan Svenska Kyrkans församlings- och pastoratsförbund och STIM. Det finns också avtal om framförande av skyddade verk i frikyrkliga sammanhang. Dessa avtal har, i motsats till vad som gäller beträffande svenska kyrkan, av STIM ingåtts centralt med de frikyrkliga samfunden som sådana. Det saknas därför anledning befara att de som anordnar offentliga framföranden vid gudstjänster inte skall kunna ingå de erforderliga avtalen även i de fall där det inte är fråga om kyrkokonserter. Slutligen bör framhållas att det antal upphovsmän som det här är fråga om är relativt litet, varför det inte bör bereda anordnarna några oöverstigliga hinder att inhämta de nödvändiga tillstånden.

Slutsatsen blir således att det inte längre skall vara tillåtet att fritt offentligt framföra skyddade verk vid gudstjänst och att den gällande inskränkningen bör upphävas.

10.7.4 Offentliga framföranden vid undervisning

Den undervisning som ges i skolan sker normalt under sådana förhållanden att den inte kan anses offentlig. Framföranden av verk i sådan undervisning kan därför ske utan upphovsmännens tillstånd. Inskränkningsbestämmelsen i 20 § första stycket tar sikte på sådan undervisning som är offentlig. Ett typiskt exempel på sådan undervisning är offentliga föreläsningar vid universitet och liknande. Ett annat exempel är undervisningsprogram som sänds i radio eller TV.

Man skulle av *principiella skäl* kunna överväga att helt upphäva inskränkningen i 20 § när det gäller framföranden som sker vid undervisning som är offentlig. I fråga om musikaliska verk kan som tidigare redovisats STIM på upphovsmännens vägnar ge de nödvändiga tillstånden i de övervägande antalet fall. Även beträffande litterära verk skulle i många fall upphovsmännens organisationer kunna ge tillstånd till framförandena.

Det finns emellertid *praktiska skäl* som talar emot att man helt upphäver bestämmelsen. I förevarande fall rör det sig ofta om framföranden av många skilda typer av verk; materialet som kan komma i fråga är mycket stort. Vidare måste man räkna med att beslut om vilka verk som skall framföras i vissa fall måste fattas med mycket kort varsel. Dessa omständigheter talar för att man även i fortsättningen av praktiska skäl genom en generell föreskrift tillgodoser intresset av att offentligt kunna framföra verk vid undervisning.

Det saknas emellertid anledning att inskränka upphovsmännens ensamrätt till offentliga framföranden mer än vad som erfordras för att uppnå syftet. Man skulle t.ex., såsom KLYS föreslagit, kunna införa en avtalslicensbestämmelse som ger upphovsmännen rätt att vara med och bestämma över villkoren för framföranden. Samtidigt skulle man, om avtal kommer till stånd, på ett smidigt sätt säkra tillgång till dessa verk vid undervisningen.

Man kan dock göra vissa invändningar mot införandet av en avtalslicens för dessa former av offentliga framföranden. I den mån framförandena äger rum på annat sätt än i radio och TV är det är fråga om framföranden som äger rum vid offentlig, vanligtvis högre, undervisning. När sådana framföranden förekommer är det typiskt sett fråga om uppläsning eller annat framförande av litterära verk. När det gäller musikaliska verk är det vanligen fråga om framföranden av verk i situationer som

har samband med musikundervisning. För dessa och liknande former av offentliga framföranden vid undervisning kan man ifrågasätta om inte en avtalslicensbestämmelse är en smula överdimensionerad.

Däremot är läget annorlunda när det är fråga om framföranden som sker vid undervisning i radio och TV. I dessa fall kan klareringen av tillstånden till framförandena ske på sedvanligt sätt, dvs. antingen på grund av avtal, kollektiva eller individuella, eller med stöd av avtalslicensbestämmelsen i 22 § URL.

Enligt vår mening bör därför nuvarande bestämmelse ändras på så sätt att framföranden av utgivna verk även i fortsättningen skall kunna ske fritt utan tillstånd av upphovsmannen om framförandet sker på annat sätt än genom radio eller television. På samma sätt som gäller för närvarande skall denna inskränkning inte gälla sceniska verk eller filmverk.

10.7.5 Offentliga framföranden vid tillfällen där framförandet inte är det huvudsakliga

Det kan ifrågasättas om det från allmän synpunkt finns tillräckligt starka skäl att behålla inskränkningen. Som ovan berörts (se avsnitt 10.7.3) är den i princip tillämplig på vissa framföranden som sker i samband med gudstjänst. Bestämmelsen rymmer också andra framföranden som i många fall vanligtvis hör hemma under upphovsmannens ensamrätt. Det har således hävdats att marschmusik som framförs i samband med exempelvis vaktparaden utgör ett "beledsagat inslag" i den militära processionen. I praktiken utgör emellertid musiken ofta ett centralt moment i sådana parader. Framförandet av verket kan vid sådana och liknande tillfällen utgöra ett betydande inslag utan att för den skull anses vara "det huvudsakliga".

Bestämmelsen leder också i praktiken till det orimliga resultatet att kompositörer till marschmusik berövas alla möjligheter att få ersättning när deras verk framförs "live". Motsvarande gäller, som framgår av redogörelsen i avsnitt 10.7.3, beträffande kompositörer av kyrkomusik.

Från allmän synpunkt finns det inte några starka skäl som talar för att bestämmelsen behålls. Den bör därför utgå ur lagen.

10.7.6 Offentliga framföranden vid välgörenhet m.m.

Det bör också övervägas om inte den s.k. välgörenhetsbestämmelsen i 20 § andra stycket andra meningen URL kan utgå ur lagen. Bestämmelsen är bristfällig från olika utgångspunkter.

Inledningsvis kan konstateras att det allmännyttobegrepp som används i URL inte är helt entydigt (närmare ang. allmännyttobegreppet, se Gunnar Karnell i NIR 1976 s. 343 ff.). Denna oklarhet kan leda till att en upphovsmans verk kan komma att framföras i sammanhang som är honom främmande och därigenom komma att strida mot hans ideella intressen.

Det är inte heller helt invändningsfritt att knyta avgörandet om verket skall kunna framföras fritt vid tillställningar av det ifrågavarande slaget, till om den eller de som framför verket gör det utan ersättning. En ordning som gör en yrkesgrupps rättigheter beroende av en annan grupps krav framstår som egenartad från juridisk utgångspunkt och som helt föråldrad enligt nutida betraktelsesätt. Det går inte att försvara en ordning som "tvingar" upphovsmännen att bidra till välgörande eller andra allmännyttiga ändamål medan andra samhällsgrupper själva får avgöra i vad mån vill bidra till sådana ändamål.

Det är också svårt att förstå konsekvensen i att knyta upphovsmannens ekonomiska rättigheter till förutsättningen att den eller de som framför verket gör det utan ersättning. De senare har rätt att bestämma om de önskar ersättning, något som förvägras upphovsmannen. En annan inkonsekvens är att man som villkor för det fria framförandet uppställt att exekutörerna medverkar gratis medan samtidigt andra som deltager i välgörenhetsarrangemanget kan begära ersättning för sin medverkan.

Eftersom det inte kan anföras skäl av sådan tyngd att från allmän synpunkt bestämmelsen likväl bör behållas, bör den enligt vår mening utgå ur lagen.

11 EFEMÄRA UPPTAGNINGAR

11.1 Inledning

Sedan länge har radio- och TV-företag haft ett starkt intresse av att för sin programverksamhet kunna spela in program i förväg och sedan sända dem vid senare tillfälle. Det kan vara fråga om såväl upptagning som underlag för kommande sändning som upptagning i syfte att kunna sända ett program i repris. Sådan upptagningar anses utgöra ett tekniskt hjälpmedel för sändningarna och anses ingå som ett led i anordnandet av dem.

Principiellt är sådan inspelning en exemplarframställning som kräver upphovsmannens tillstånd. Att kräva detta har dock ansetts alltför omständligt och radio- och TV-företag har därför sedan 1960 rätt att under vissa förutsättningar göra s.k. efemära[1] upptagningar utan samtycke från upphovsmannen.

Utformningen av reglerna om efemära upptagningar i URL och därtill hörande tillämpningsförordning har ifrågasatts från radio- och TV-håll. Det har bl.a. hävdats att regleringen är otidsenlig och inte kan anses stå i överensstämmelse med det egentliga syftet med de konventionsregler som ligger bakom regleringen. Det anses därför att det är dags att göra en ny tolkning av syftet med och innebörden i konventionsreglerna samt anpassa den svenska regleringen i detta hänseende till 1990-talets behov.

I samband med lagstiftningen om närradioverksamheten i början av 1980-talet gjordes uttalanden om att frågan om efemära upptagningar i sådan verksamhet kunde tas upp sedan tillräckliga erfarenheter vunnits.

---

[1] Ordet efemär kommer från grekiskans "ephemeros" som betyder "det som varar en dag", "dagslända". Det används i vanligt språkbruk i betydelsen av något som existerar under en mycket kort tidsrymd och som alltså inte är bestående. Inom upphovsrätten har ordet en juridisk-teknisk betydelse, vilken framgår av innehållet i de närmast följande avsnitten.

Utredningens experter från KLYS, STIM och Svenska artisters och musikers intresseorganisation (SAMI) har i en skrivelse till utredningen framhållit att den nuvarande regleringen leder till vissa svårigheter, framför allt när det gäller kontrollen av hur de framställda exemplaren används. Detta kontrollproblem är särskilt påtagligt i förhållande till närradioverksamheten. Experterna har hemställt att den nuvarande regleringen av rätten att göra efemära upptagningar ersätts med en avtalslicensbestämmelse.

Mot denna bakgrund lämnas i detta kapitel en redovisning av gällande rätt i Sverige och de övriga nordiska länderna. Vidare redogörs för regleringen i några europeiska länder samt för Bernkonventionens bestämmelser i ämnet och för tolkningen av dem. Därefter redogörs närmare för de skäl som anförts för en översyn av regleringen. Slutligen redovisas våra överväganden och förslag.

11.2 Gällande rätt

11.2.1 Bakgrund

Auktorrättskommittén lade i sitt betänkande (1956:25 s. 237 ff.) fram förslag till en ny bestämmelse om rätt för radio- och TV-företag att göra inspelningar av sina program för sin utsändningsverksamhet.

Bakgrunden till den föreslagna reglering var att radioföretagen hade ett behov av att kunna använda upptagningar i sin programverksamhet för kommande sändningar, repriser m.m. Sådana upptagningar krävde - även om tillstånd förelåg till själva utsändningen - principiellt upphovsmannens samtycke. Enligt kommittén borde i svensk rätt upptas regler motsvarande det stadgande som 1948 intogs i Bernkonventionen, enligt vilket unionsländerna i viss omfattning ägde tillerkänna radio- och TV-företag inspelningsrätt oberoende av sådant samtycke.

Ifrågavarande upptagningar ansågs i förarbetena (se SOU 1956:25 s. 239 och prop. 1960:17 s. 147) huvudsakligen ha karaktär av tekniska hjälpmedel för radions utsändningar och ingå som ett led i anordnandet av dessa. Departementschefen framhöll bl.a. att det med hänsyn till upptagningarnas nämnda karaktär föreföll oegentligt att radioföretaget skulle betala särskild ersättning för upptagningarna. Den ersättning som utgick borde enligt honom

avse själva utsändningen av verken; vilken denna ersättning skulle vara var emellertid en avtalsfråga som inte krävde lagstiftning. Det ansågs också (SOU 1956:25 s. 239) svårt att tänka sig att upphovsmännens intressen i någon mån skulle påverkas ofördelaktigt av att sådana inspelningar gjordes. Till risken för missbruk av upptagningarna genom att dessa kunde överlåtas till andra radioföretag eller på annat sätt användas mot upphovsmannens vilja, invändes att verksamhet för radioutsändning fick bedrivas endast efter särskilt tillstånd och att det syntes uteslutet att de upptagningar som framställdes i denna verksamhet kunde komma till illojal användning. Av de skäl som motiverade inspelningsrätten ansågs följa att denna endast borde avse upptagningar för bruk vid radioföretagets egna utsändningar. Det förekom nämligen att radioföretags upptagningar ställdes till förfogande för andra, framför allt i den formen att radioföretag i olika länder bytte upptagningar. Detta ansågs inte böra få ske annat än med upphovsmannens samtycke.

11.2.2 Gällande rätt

I 22 § första stycket URL finns en bestämmelse som ger radio- och TV-företag, som förvärvat rätten att i utsändning återge ett verk, rätt att - på de villkor som regeringen bestämmer - för bruk vid egna utsändningar spela in verket på anordning genom vilken det kan återges. Vidare föreskrivs i paragrafen att annars tillämpliga regler gäller i fråga om rätten att med hjälp av sådan upptagning göra verket tillgängligt för allmänheten. - Motsvarande regler gäller enligt 11 § FotoL för fotografisk bild.

I 11-13 §§ i tillämpningsförordningen (1961:348) till URL och FotoL (TBURL) anges de villkor under vilka upptagningar får göras och brukas. Där föreskrivs sålunda

- *att* inspelningen skall göras med företagets egen tekniska utrustning,
- *att* upptagningen inte får lämnas över till någon annan,
- *att* upptagningen får bevaras högst ett år och användas för utsändning högst fyra gånger; därefter skall den förstöras eller utplånas, om inte annat avtalats med upphovsmannen.

Upptagning som äger dokumentariskt värde får dock lämnas över till arkiv hos programföretag som avses i 5 § första stycket

radiolagen och får där bevaras även efter nyss nämnda tid eller användning.

Tillämpningsbestämmelserna innehåller också vissa föreskrifter om kopiering av upptagningarna. Upptagning som inte lämpligen bör bevaras i original får sålunda föras över på nytt underlag; sker det skall originalupptagningen förstöras eller utplånas. Om det av tekniska skäl inte är lämpligt att begagna originalupptagningen eller exemplar som framställts med stöd av den bestämmelsen, får ett särskilt exemplar av upptagningen framställas för det ändamålet. Efter användningen skall ett sådant exemplar förstöras eller utplånas.

11.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

11.3.1 Gällande rätt

De övriga nordiska länderna har i stort sett motsvarande lagregler i ämnet. I några hänseende skiljer sig dock bestämmelserna åt.

Den *danska* bestämmelsen skiljer sig från de övriga genom att inte uppställa något krav på att närmare bestämmelser skall utfärdas i administrativ ordning. Anledningen till detta synes vara att lagstiftaren vid lagens tillkomst ansåg att det inte fanns någon anledning att utfärda närmare bestämmelser så länge som radioföretaget följer lagens och Bernkonventionens bestämmelser i ämnet eller ordnar saken genom avtal.

Den *norska* bestämmelsen är den enda som i lagen upptar villkoret att upptagningarna skall företas med företagets egna hjälpmedel; i de övriga länderna finns den föreskriften tillsammans med övriga villkor i den med stöd av respektive lagbestämmelse utfärdade förordningen. Vidare är det bara Norsk Rikskringkasting som ges rätten i den norska bestämmelsen medan de övriga lagarna gäller generellt för radio- och TV-företag.

11.3.2 Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår endast redaktionella justeringar i gällande bestämmelse. Ett flertal i utredningen förordar dock att man utfärdar närmare tillämpningsföreskrifter av den typ som finns i de övriga nordiska länderna. Ledamoten från kulturministeriet anser att det inte är lämpligt att man fastställer närmare bestämmelser. Han anser det vara självklart att radio- och TV-företagen följer Bernkonventionens bestämmelser och att det finns risk för att detaljerade regler inte kommer att efterlevas i praktiken.

Den *norska* upphovsrättsutredningen föreslog i sitt första delbetänkande (NOU 1983:35 s. 71 f.) att den i gällande rätt föreskrivna begränsningen till förmån för Norsk Rikskringkasting ändras så att även andra som har rätt att bedriva utsändningsverksamhet skall omfattas av regleringen.

11.4 Situationen i vissa andra länder

I *Storbritannien* fanns bestämmelserna om efemära upptagningar i section 6 (7) i den gamla upphovsrättslagen, Copyright Act 1956,. I den nya lagen, Copyright, Designs and Patents Bill 1988, finns reglerna i section 62.

Enligt de nya bestämmelserna, vilka i stort sett motsvarar de gamla, får den som har rätt att göra en rundradioutsändning ("broadcast") eller sändning i kabel ("include in a cable programme service") göra en upptagning av verken i ursprunglig eller bearbetad form. Upptagningen får bara användas för utsändning och skall förstöras inom 28 dagar från den dag den användes för sändning första gången. Någon särskild bestämmelse om arkivering av upptagningar av "exceptional documentary character" finns inte.

I praxis lär BBC ha löst problemet genom att, i stället för att tillämpa reglerna om efemära upptagningar, erlägga en årlig engångsersättning för rätten att göra upptagningar för "all domestic and transcription purposes" och dessutom i alla sina avtal inta en klausul som reglerar upptagningarnas arkivering.

I *Frankrike* innehåller upphovsrättslagen inte några särskilda regler om efemära upptagningar. Frågan om programföretagens

rätt att göra upptagningar regleras genom avtal mellan parterna. Likaså är frågan om upptagningarnas bevarande i första hand en avtalsfråga. Om parterna inte kan komma överens i arkiveringsfrågan kan emellertid enligt artikel 45 i administrativ ordning beslutas om arkivering av upptagningar som är av nationellt intresse eller har dokumentärt värde. Sådana upptagningar får bevaras i officiella arkiv.

I *Västtyskland* innehåller upphovsrättslagen i § 55 bestämmelser om efemära upptagningar. Regleringen gäller för alla sändningsföretag ("Sendeunternehmen") oavsett i vilken organisationsform verksamheten bedrivs och oavsett vilket tekniskt sätt sändningen sker på, dvs. även kabel och satellitsändningar omfattas.

En förutsättning för inspelningsrätten är att företaget har rätt att sända verket. En annan förutsättning är att inspelningarna sker med företagets egen utrustning ("mit eigenen Mittel") och av företaget med dess egen personal.

Upptagningar som skett med stöd av § 55 får användas i "Funksendung", vilket inkluderar kabel- och satellitsändningar. De får användas endast en gång på varje sändare ("Sender oder Richtstrahler")

Senast en månad efter den första sändningen skall upptagningen utplånas. Om den har ett osedvanligt dokumentariskt värde får upptagningen i stället förvaras i ett officiellt arkiv. Som sådant arkiv räknas offentliga radio- och TV-företags arkiv, däremot inte privatägda. Upphovsmannen skall ofördröjligen underrättas om förvaringen.

11.5 Bernkonventionen

11.5.1 Bakgrund

Bernkonventionen innehöll före Brysselkonferensen 1948 inte några särskilda bestämmelser i ämnet. I programmet till konferensen lade man fram förslag om ett nytt tredje stycke i artikel 11*bis* som behandlar upphovsmännens ensamrätt att lämna samtycke till radioutsändning av sina verk. Förslaget var utformat som en tolkningsregel att samtycke till radioutsändning, om annat inte avtalats, inte innefattade samtycke till inspelning.

Förslaget gav upphov till livlig debatt vid konferensen och vann inte något större gehör. Nya förslag lades fram. De mest långtgående gick ut på att radioföretagen skulle erhålla rätt att utan samtycke göra inspelningar för kommande sändningar. Detta motsatte sig dock andra länder, som inte ville ge radioföretagen någon särställning alls. Flera kompromissförslag lades också fram.

Efter långdragna förhandlingar kom man fram till en kompromiss, enligt vilken den föreslagna tolkningsregeln ersattes med en bestämmelse som medgav unionsländerna att i sin nationella lagstiftning medge radioföretagen viss inspelningsrätt.

11.5.2 Gällande bestämmelse

Bernkonventionen innehåller således sedan Brysselkonferensen följande bestämmelse i artikel 11*bis*(3):

> "Där annat inte avtalats, innefattar tillstånd som givits enligt bestämmelserna under 1. icke tillstånd att överföra radioutsändning av verket på anordning för upptagning av ljud eller bilder. Det är dock förbehållet unionsländernas lagstiftning att ge regler om efemära upptagningar, som göres av radioföretag med dess egna hjälpmedel och för dess egna utsändningar. Genom sådan lagstiftning får även medges att upptagningar, som äger ovanlig dokumentarisk karaktär, bevaras i officiella arkiv."[2]

---

[2] Den engelska texten lyder:
In the absence of any contrary stipulation, permission granted in accordance with paragraph (1) of this Article shall not imply permission to record, by means of instruments recording sounds or images, the work broadcast. It shall, however, be a matter for the legislation in the countries of the Union to determine the regulations for ephemeral recordings made by a broadcasting organization by means of its own facilities and used for its own broadcasts. The preservation of these recordings in official archives may, on the ground of their exceptional documentary character, be authorized by such legislation.

11.5.3 Tolkningen av artikel 11*bis*(3)

Första meningen i artikeln är strängt taget inte nödvändig med konventionens nuvarande lydelse. I artiklarna 9(1) och 9(3) och artikel 11*bis*(1) skiljer man redan mellan inspelning och radioutsändning. Meningen anses dock ha ett pedagogiskt värde genom att framhäva att, i avsaknad av avtal härom, tillstånd till utsändning av verket inte i sig medför att man får spela in det.

I andra meningen föreskrivs de villkor under vilka den nationelle lagstiftaren kan föreskriva undantag från huvudregeln. Det krävs således att det skall vara fråga om en "efemär upptagning". Någon definition av vad som avses med detta uttryck finns inte i konventionen, vilket betyder att det ankommer på den nationelle lagstiftaren att närmare bestämma innebörden. Av förarbetena framgår att man avsåg något som var övergående i motsats till bestående. Exakt hur länge man fick bevara en efemär upptagning fastslogs inte utan den frågan har överlämnats till den nationelle lagstiftaren. I de icke-nordiska länder som utnyttjat möjligheten att reglera frågan förekommer en betydande spridning när det gällt att bestämma den tid en efemär upptagning får bevaras, t.ex. Storbritannien (28 dagar), Västtyskland (1 mån.), Australien (12 mån.); såvitt känt har inget annat land medgivit att upptagningarna får bevaras längre än ett år. I Tunis Model Law är tiden bestämd till sex månader. Det finns således en gråzon när det gäller fastställandet av tid för bevarande av upptagningarna. Som yttersta gräns skulle man kanske kunna hävda - med undantag för bevarande av upptagningar av dokumentarisk karaktär - att det inte går att göra permanenta upptagningar med stöd av artikeln. Det torde dock finnas fog för påståendet att uttrycket "efemär" skulle ha förlorat sin mening redan dessförinnan. Under alla förhållanden skall upptagningarna förstöras eller på annat sätt göras omöjliga att utnyttja när gränsen för det tillåtna bevarandet har nåtts.

I andra meningen föreskrivs vidare att upptagningarna skall vara gjorda "by a broadcasting organization by means of its own facilities". Genom detta villkor utesluts upptagningar som görs av fristående programbolag eller andra utomstående.

Vid Stockholmskonferensen lade några länder fram förslag till ändring av artikeln. Den monegaskiska delegationen föreslog bl.a. att bestämmelsen skulle ändras så att upptagningar skulle kunna göras "by and for a broadcasting organization". Den engelska delegationen föreslog å sin sida att upptagningarna skulle kunna

göras "by and at the request of a broadcasting organization", dock med den begränsningen att detta endast skulle få ske när "for technical or other reasons, the broadcast cannot be made at the time of the performance of the work". Den japanska delegationen föreslog att orden "by means of its own facilities and for its own broadcasts" skulle utbytas mot "as a mere technical means for the use of the broadcast made with permission" och förklarade vidare att den ansåg att radioföretagen skulle ha rätt att låta upptagningar göras av endast ett annat radioföretag, som också skulle ha rätt att sända verket. Inget av dessa förslag vann emellertid gehör och delegationerna drog därför tillbaka förslagen.

I andra meningen föreskrivs också att upptagningarna skall göras av radioföretaget "for its own broadcasts". Detta krav innebär att upptagningarna endast kan användas för utsändning av det företag som gjort dem.

Vid Stockholmskonferensen försökte den monegaskiska delegationen få till stånd en ändring av bestämmelsen även i detta avseende. Man föreslog att upptagningarna kunde användas även av "other organizations under the jurisdiction of the same country". Som nyss nämnts framförde den japanska delegationen förslag i denna riktning. Förslagen rönte emellertid samma öde som de tidigare nämnda.

Någon begränsning av antalet utsändningar som kan göras under den "efemära" perioden uppställs inte i bestämmelsen. Inte heller uppställs någon tidpunkt när upptagningen måste göras. Dessa frågor har överlämnats till den nationelle lagstiftaren.

Enligt sista meningen krävs att bevarandet sker i "official archives" och att det sker på grund av upptagningarnas "exceptional documentary character". Den närmare bestämningen av dessa kriterier har överlämnat till den nationelle lagstiftaren. Kravet på att bevarande skall ske i "official archives" medför att den nationelle lagstiftaren inte oberoende av omständigheterna kan ge radio- och TV-företag möjlighet att bevara upptagningarna i sina arkiv, eftersom kravet på att arkivet skall vara officiellt i sådana fall inte kan anses vara uppfyllt.

11.6 Framställning om lagändring

11.6.1 Framställning från Peyron

Sveriges Televisions expert i utredningen, Ulf Peyron, har i en skrivelse redovisat vissa synpunkter på reglerna i 22 § första stycket URL och de därtill anslutande reglerna i tillämpningsförordningen.

Peyron framhåller i skrivelsen bl.a. att det i dag råder helt andra förhållanden än vid den tidpunkt då regleringen URL kom till, vilken i detta hänseende byggde på konventionsbestämmelser av ännu äldre datum.

Vidare påpekar han att reglerna i förevarande hänseende i huvudsak tog sikte på ljudradion, som var det etablerade etermediet; TV hade nyligen introducerats i Sverige. Det sistnämnda mediet har därefter utvecklats på ett sätt som man vid URL:s tillkomst knappast kunde förutse. Detta gäller inte bara organisationsförhållanden och produktionsstruktur utan också produktions- och sändningsteknik.

Den på upptagningar byggda programtekniken, som auktorrättskommittén och departementschefen då ansåg ha väsentlig omfattning, är enligt Peyron i dag praktiskt taget den helt dominerande inom såväl ljudradio som TV-verksamhet. Dåtidens radio- och TV-produktion var i huvudsak koncentrerad till de etablerade programföretagen, dvs. i praktiken Sveriges Radio. Den förändrade produktionsstrukturen innebär, särskilt för TV:s del, att programföretagen inte längre själva inom "huset" svarar för all produktion i egen regi. En icke oväsentlig del av produktionen sker enligt Peyron under andra former av eller i samverkan med andra produktionsföretag. Denna produktion sker emellertid alltid i samma syfte, nämligen för utsändning i programföretagens kanaler.

Utvecklingen har emellertid enligt Peyron inneburit väsentligt ändrade förhållanden som i sin tur innebär att syftet delvis förfelas genom de formella bestämmelsernas utformning. Regleringen är således otidsenlig och kan inte anses stå i överensstämmelse med det egentliga syftet med konventionsreglerna. Peyron hyser därför uppfattningen att det är dags att företa en förnyad tolkning av syftet med och innebörden av

Bernkonventionens bestämmelser samt anpassa reglerna i lagstiftningen och de administrativa bestämmelserna till 1990-talet.

Uttrycket "recordings made by a broadcasting organization" i artikel 11*bis*(3) bör enligt Peyron inte nödvändigtvis innebära att programföretagen helt inom sin egen organisation företar inspelningar utan avse alla former av inspelningar som företaget anordnar eller låter anordna för sändning i sina egna kanaler.

Lika litet bör enligt hans uppfattning uttrycket "by means of its own facilities" tolkas så att programföretaget företar inspelningar med utrustning som innehas med äganderätt utan avse all sådan utrustning som i en eller annan produktionsform utnyttjas av företaget för produktion av program för dess egna kanaler.

När det gäller upptagningarnas tillfälliga karaktär påpekar Peyron att planeringstiden - särskilt för "tunga" TV-produktioner (drama etc.) - numera är lång och han hävdar att en bokstavstrogen tolkning av nuvarande regel om ett år för bevarandet av dessa inspelningar är helt orealistisk och inte uppfyller något meningsfullt syfte.

I fråga om möjligheterna att bevara upptagningarna i arkiv anmärker han beträffande uttrycket "exceptional documentary character" att motsvarande föreskrift i tillämpningsförordningen visserligen är mer nyanserat utformad, men att den regeln likafullt är otidsenlig med hänsyn till de kulturella värden som ligger i bevarandet inom programföretagen av större delen av radio- och TV-programmen.

Peyron påpekar vidare att de upphovsmannaorganisationer med vilka programföretagen har avtal numera knappast torde ha några betänkligheter mot utnyttjandet av inspelningar som ett tekniskt led i utsändningsverksamheten, bl.a. därför att utnyttjande av inspelningar för reprissändningar, även lång tid efter första sändningen, innebär tillkommande ersättningar för rättsinnehavarna. I dessa avtal finns i allmänhet också bestämmelser som sätter regleringen om efemära inspelningar ur kraft och i stället ger programföretagen en avtalsenlig rätt att företa inspelningar som kan utnyttjas och bevaras utan hinder.

Nuvarande reglering kan emellertid, framhåller Peyron, vålla problem när det gäller medverkande som inte omfattas av de avtal vari inspelningsrätt förekommer. En enda medverkande kan då ställa sig på tvären och åstadkomma en katastrof om program-

företaget, t.ex. tvingas förstöra ett värdefullt dramaprogram efter utgången av den i administrativa bestämmelserna angivna tiden.

11.6.2 Framställning från experterna från KLYS, STIM och SAMI

Jan Gehlin (KLYS), Gunnar Karnell (KLYS), Gun Magnusson (KLYS), Gunnar Petri (STIM) och Yngve Åkerberg (SAMI), samtliga experter i utredningen, har i en skrivelse till utredningen lämnat ett antal synpunkter på rätten till efemära inspelningar enligt 22 § URL. Synpunkterna lämnas med anledning *dels* av Peyrons framställning, *dels* den tekniska utvecklingen och utvecklingen på radio- och TV-området.

I skrivelsen lämnas inledningsvis en redovisning av den kritik som från upphovsmannahåll riktades mot auktorrättskommitténs förslag till inskränkningsbestämmelse beträffande efemära inspelningar i kommitténs betänkande (SOU 1956:25). Kritiken gällde bl.a. den långa tid under vilken sådana inspelningar skulle kunna bevaras. STIM hade särskilt påpekat att en upptagning som får användas fyra gånger inte kan betraktas som efemär. Vidare hade STIM uppfattningen att paragrafen enligt Bernkonventionens anda strängt begränsas till sådana upptagningar, som av programtekniska eller andra rent tekniska skäl var nödvändiga för att möjliggöra ett programs framförande och som skedde på radioföretagets egen inspelningsapparatur och för företagets eget ändamål; andra inspelningar borde regleras genom avtal.

Enligt experterna har de synpunkter som framfördes 1957 lika stor tyngd i dag och regleringen kom således att innehålla en alltför vidsträckt inspelningsrätt. Inte endast levande framföranden får spelas in med stöd av inskränkningen utan också redan framställda upptagningar i form av fonogram och videogram kan kopieras. De anser vidare att en jämförelse med ett antal länder i Europa, nämligen Belgien, Storbritannien, Frankrike, Västtyskland och Österrike, visar att inget av dessa länder i sin nationella lagstiftning medgivit en så vidsträckt tolkning av begreppet "ephemeral recordings" som den svenska regeln ger uttryck för.

I skrivelsen redogörs därefter för internationell kritik mot den svenska ordningen som bl.a. STIM fått erfara. Det skulle enligt experterna underlätta det internationella samarbetet på området om den svenska lagstiftningen ändrades så att den blev mera lik vad som gäller i det övriga Europa. De lagstiftningsåtgärder som

bör vidtas bör alltså leda till att man i förhållande till nuvarande bestämmelser begränsar radioföretagens möjligheter att göra efemära inspelningar. En sådan åtgärd skulle internationellt uppfattas som en betydelsefull markering för att stärka upphovsmännens mångfaldiganderätt.

En åtstramning av rätten till efemära inspelningar är enligt experternas uppfattning viktig också i ett framtidsperspektiv. De framhåller, efter att ha skisserat utvecklingen på radio- och TV-området, att den tekniska utvecklingen och kommersialiseringen av området med exempelvis reklamfinansierade kanaler i kombination med en vidsträckt rätt att göra efemära inspelningar kan utgöra ett påtagligt hot mot upphovsmannens rätt till ersättning för exemplarframställning.

Efter att kortfattat ha redovisat utvecklingen från produktion av program vid ett radioföretag till de olika produktionsformer som finns i dag, uttalar experterna att enligt deras mening bör de ändrade produktionsförhållandena leda till att bestämmelsen ses över i åtstramande riktning. En utvidgande reglering leder i praktiken till en inskränkning beträffande mångfaldigande av verk på film så snart det kan tänkas att denna film i ett senare skede skulle komma att visas i TV, något som enligt experternas mening inte får komma i fråga. Exemplarframställning skall, hävdar de, grundas på avtal.

Experterna pekar också på faktum att i framtiden allt fler företag kommer att jämsides Sveriges Radio hantera inskränkningarna beträffande efemära upptagningar och att detta leder till att upphovsmännen och de utövande konstnärerna får allt svårare att kontrollera vad som sker. Vidare framhåller de att det vid förhandlingar mellan rättighetshavarnas organisationer och Sveriges Radio har visat sig att dagens regler inte är helt lätta att tolka, bl.a. vid s.k. utläggningar och samproduktioner, dvs. produktioner som på något sätt och i något led framställts tillsammans med utomstående producenter eller med resurser utanför radioföretaget. Det kan därför enligt deras mening befaras att sådana avgränsningsproblem kan bli svåra att hantera i förhållande till mindre företag som inte äger Sveriges Radiokoncernens kunskap och som inte heller har samma kontrollmöjligheter. Risken är enligt dem uppenbar att mindre nogräknade företag eller okunniga sådana kan komma att hänföra praktiskt taget allt sitt mångfaldigande under rätten att göra efemära inspelningar och det är inte möjligt för rättighetshavarna

och deras organisationer att kontrollera tillämpningen av bestämmelsen.

För en riktig tillämpning av bestämmelsen krävs det, anser experterna, att företagen har kompetens och administrativa rutiner för att kunna hantera bl.a. att tillstånd inhämtas för exemplarframställning som sker sedan det arkiverade exemplaret upphört att vara efemärt. När det är fråga om s.k. samproduktioner och utläggningar finns det enligt experterna en uppenbar risk för att olovliga kopior kan framställas och komma i cirkulation med åtföljande, ökade svårigheter för rättighetshavarna och deras organisationer att kontrollera dem som utnyttjar inspelningsrätten och beivra missbruk.

Experterna framhåller att det för såväl radioföretagen som för rättighetshavarna och deras organisationer är angeläget att frågan om radioföretagens möjligheter att göra inspelningar för sina sändningar löses på ett sätt som praktiskt och tekniskt underlättar för företagen att med egna hjälpmedel göra upptagningar av program. Detta bör inte åstadkommas genom nya eller utvidgande inskränkningar i rättighetshavarnas rättigheter. Det finns enligt deras mening inte något behov härav och en utvidgning är inte heller möjlig att göra med hänsyn till Sveriges förpliktelser enligt Bernkonventionen. Upphovsmännen behöver i stället ett ökat skydd, exempelvis mot att okunniga eller oseriösa aktörer under åberopande av nuvarande bestämmelser gör omfattande illegala kopieringar. Den nuvarande totalinskränkningen bör därför enligt experternas uppfattning försvinna ur URL.

I stället bör förvärv av rättigheter enligt experterna ske på sedvanligt sätt, dvs. genom avtal mellan rättighetshavarna och radioföretagen. Med nuvarande organisationsstruktur kan sådana avtal ingås som täcker hela upphovsrättsområdet, inklusive de närstående rättigheterna. För att garantera att sådana avtal kan bli heltäckande kan man tänka sig en avtalslicensordning, men då endast inom Bernkonventionens ram, dvs. radioföretagen kommer även med en sådan ordning endast att få göra inspelningar med sin i strikt mening egna utrustning. En avtalslicens utgör visserligen en inskränkning i upphovsmännens rättigheter men skulle för rättighetshavarnas del innebära den fördelen att det blev möjligt att ge inspelningsrätt endast till de seriösa företag med kompetens och administration som rättighetshavarna väljer att göra avtal med.

När det gäller tiden för bevarandet av en efemär inspelning skulle enligt experterna en anpassning till de långa produktionstider som förekommer kunna ske genom att man ändrar tidpunkten från vilken fristen börjar löpa. Om så sker bör man enligt deras uppfattning i så fall förkorta bevarandetiden till ca en månad från första sändning.

11.7 Frågans tidigare behandling

11.7.1 Lagstiftningen om de s.k. referensbandupptagningarna

Tillämpligheten av Bernkonventionens artikel 11*bis*(3) berördes i samband med lagstiftningen om pliktexemplar till bibliotek och arkiv (prop. 1977/78:97). Då fick de s.k. referensbandupptagningarna sin upphovsrättsliga reglering i 22 a och 22 c §§ URL.

I fråga om den föreslagna arkivverksamhetens reglering var förenlig med Bernkonventionen uttalade föredragande statsrådet bl.a. följande:

> "Bestämmelsen i art. 11*bis*(3) i Bernkonventionen är avsedd att vara en tolkningsregel i fråga om avtalet mellan upphovsmannen och radioföretaget. Regeln är avsedd att garantera att radioföretaget inte på grund av avtalet om radio- eller TV-utsändning kränker upphovsrätten genom att utan särskild överenskommelse göra inspelningar annat än i de fall som avses i konventionen. Med hänsyn härtill måste Bernkonventionen anses ge utrymme för en inte obetydlig inspelnings- och arkivverksamhet så länge man tillgodoser bestämmelsens huvudsyfte, nämligen att hindra inspelnings- och arkivverksamhet som kan innebära risker för upphovsmännens rätt att bestämma över sina verk."

Enligt hans uppfattning borde den omständigheten att upphovsrättsligt skyddat material förvarades i ett centralt arkiv av officiell karaktär i princip inte medföra någon försvagning av upphovsmannens rätt att bestämma över materialets utnyttjande.

Vidare uttalade han att uttrycket "officiellt arkiv" i artikel 11*bis*(3) tycktes täcka varje officiellt arkiv vare sig det var

upprättat utom eller inom ifrågavarande radioföretag. Ett villkor var dock att arkivet hade officiell prägel, vilket enligt hans uppfattning var fallet om det nya centrala arkiv som föreslogs inrättat blev en statlig myndighet.

11.7.2 Lagstiftningen om närradioverksamheten

Frågan om de efemära inspelningarna behandlades av närradiokommittén i dess delbetänkande (SOU 1981:13) Närradio. Kommittén konstaterade att det inom närradioverksamheten tycktes finnas ett visst behov av att kunna göra inspelningar för användning i framtida sändningar, repriser m.m. Inspelningsrätt kunde i princip erhållas genom avtal med rättsinnehavarna om sändningsrätt eller med stöd av reglerna i 22 § andra stycket URL.

Kommittén påpekade emellertid att det inte var alldeles självklart att en del av de sändande sammanslutningarna kunde betecknas som "radioföretag" i den mening som URL eller Bernkonventionen använder i reglerna om efemära upptagningar, eftersom sändningsverksamheten oftast ingick som ett bland flera led i deras aktiviteter. I sammanhanget konstaterade kommittén att en annan svårighet var att sammanslutningarna till sin struktur helt skilde sig från de hittillsvarande programföretagen.

Enligt kommittén var det också svårt att få något grepp om hur stort behovet var av en sådan inspelningsrätt. Frågan om de efemära inspelningarna hade, enligt kommittén, under alla förhållanden knappast varit något problem från upphovsrättslig synpunkt.

Kommittén fann därför inte någon anledning att överväga några särskilda åtgärder när det gällde rätten att göra efemära upptagningar inom ramen för närradioverksamheten. Inte heller ansåg kommittén att det borde göras några uttalanden om hur frågan skulle lösas mera generellt vid en eventuell fortsättning av verksamheten. Eftersom en efemär inspelningsrätt kunde innebära vissa risker för den som innehade upphovsrätt eller andra rättigheter till det inspelade materialet borde man, enligt kommittén, noga följa utvecklingen på detta område.

I vårt remissyttrande över kommitténs betänkande uttalade vi bl.a. att utredningen själv saknade förutsättningar att bedöma behovet av efemära inspelningar. Vi underströk för egen del att

en förutsättning för att ett företag skulle få göra sådana inspelningar var att det rörde sig om ett radioföretag i av kommittén nämnd mening. Vi fann det angeläget att frågan togs upp på nytt när ytterligare erfarenheter vunnits och underströk behovet av en fortsatt aktiv bevakning av de upphovsrättsliga frågorna.

I propositionen (prop. 1981/82:127 s. 27) uttalade föredragande statsrådet bl.a. att den fortsatta närradioverksamheten inte då påkallade någon ytterligare lagstiftning om upphovsrättsliga frågor.

11.8 Överväganden och förslag

11.8.1 Inledning

Gällande bestämmelser om efemära upptagningar utformades mot bakgrund av de förhållanden som rådde i slutet av 1950-talet. Regleringen hade då i praktiken betydelse endast för AB Radiotjänst som var ett "public service företag" som huvudsakligen bedrev rundradioverksamhet.

Utvecklingen därefter har gått utomordentligt fort inte bara på det tekniska området utan även på radio- och TV-området, särskilt under 1980-talet. Antalet företag som bedriver sändningsverksamhet i Sverige har hela tiden ökat. Det finns för närvarande två rikstäckande TV-kanaler, varav den ena sänder regionala nyhetsprogram. Radioverksamheten bedrivs för närvarande huvudsakligen av Sveriges Radios sändande dotterbolag, Sveriges Riksradio AB, Sveriges Lokalradio AB och Sveriges Utbildningsradio AB. På närradioområdet bedrivs närradioverksamheten av ett mycket stort antal lokala sammanslutningar, t.ex. ideella föreningar, församlingar inom svenska kyrkan och obligatoriska studerandesammanslutningar. Försök med lokal-TV pågår.

Den skisserade utvecklingen kommer sannolikt att fortsätta, även om ökningstakten när det gäller antalet nyetableringar är svår att förutsäga. Det kommer således i framtiden att bildas fler och fler organisationer som bedriver radio- och TV-utsändningsverksamhet i någon form. Samtidigt finns det inom området en

tendens mot en allt ökande kommersialisering, t.ex. ianspråkstagande av reklamfinansierade kanaler.

Redan i dag medför gällande reglering av efemära upptagningar problem för rättighetshavarna. Det stora antalet sändande företag gör att de får svårt att kontrollera om reglerna efterföljs. Särskilt gäller detta närradioverksamheten där antalet sändande sammanslutningar är så stort att rättighetshavarna saknar överblick över vilka som kan anses vara sådant "radio - eller televisionsföretag" som avses i bestämmelsen. Därtill kommer problemet med att kontrollera om de företag och organisationer som gör radio- och TV-utsändningar tillämpar bestämmelserna om efemära upptagningar på rätt sätt.

För radio- och TV-företagen innebär regleringen att de för sin programverksamhet endast har en begränsad möjlighet att göra upptagningar enbart med stöd av regleringen i 22 § första stycket. Att tillämpningsproblemen i vissa fall kan vara betydande medför därför särskilda problem för företagen. Det finns således anledning att gå igenom regleringen för att se i vad mån det finns utrymme för ändringar.

11.8.2 Utgångspunkter

URL bygger på uppfattningen att den upphovsrättsliga ensamrätten i princip bör omfatta allt sådant utnyttjande av verket i ekonomiskt syfte som inte kan hänföras till privatlivet. Lagstiftaren har emellertid vid lagens tillkomst 1960 gjort ett undantag från huvudregeln, eftersom den ansett att efemära upptagningar i huvudsak utgör ett tekniskt led i utsändningsverksamheten och att det därför är oegentligt att särskild ersättning skall erläggas för dessa. Det saknas för närvarande skäl att frångå denna principiella uppfattning. Även under den närmaste framtiden bör upptagningar av nämnda tekniska karaktär i princip inte berättiga upphovsmännen till ersättning.

Utgångspunkten bör således vara att - med undantag för nyss nämnda upptagningar - olika frågor som uppstår eller kan uppstå i samband med upptagningar för utsändningsändamål bör lösas genom avtal mellan parterna i stället för genom en lagreglering. En lagreglering på detta område löper risken att snabbt bli omodern. Möjligheterna för parterna att i avtal ta hänsyn till nya förhållanden är däremot betydligt större.

När det gäller att bedöma möjligheterna att ändra gällande reglering måste vidare beaktas att en reglering av den efemära inspelningsrätten måste hålla sig inom de ramar som Bernkonventionen ställer upp i artikel 11*bis*(3). De bestämmelserna är utformade mot bakgrund av förhållandena i slutet av 1940-talet och det kan diskuteras om de är ändamålsenligt utformade med tanke på dagens produktionsförhållanden inom radio och TV. Sverige har emellertid förbundit sig att följa regleringen i konventionen och i avvaktan på en revision av artikeln får dess innebörd bestämmas med hjälp av sedvanlig konventionstolkning.

11.8.3 Överväganden beträffande en utvidgning av rätten att göra efemära upptagningar

Som nyss antytts anser vi att frågor om upptagningar för utsändningsverksamhet i första hand bör regleras genom avtal mellan parterna. Så sker också i praktiken. Sveriges Radio har nyligen, för sina dotterbolags räkning, ingått ett avtal med Nordisk Copyright Bureau (ncb), vari parterna reglerat olika frågor som är av betydelse vid tillämpningen av regleringen av efemära upptagningar. Med hänsyn härtill och då det inte framkommit några skäl som motiverar att man likväl frångår uppfattningen att frågor om efemära upptagningar i princip bör regleras genom avtal saknas skäl att, i varje fall för närvarande, utvidga den nuvarande inskränkningen i upphovsmännens ensamrätt till exemplarframställning.

Från formell synpunkt finns det dessutom flera skäl mot en utvidgning av gällande reglering. Sålunda krävs enligt artikel 11*bis*(3) i Bernkonventionen att en efemär upptagning görs av radio- eller TV-företaget med dess egen tekniska utrustning. Redan av artikelns ordalydelse följer att det inte finns något utrymme att göra ytterligare inskränkningar i upphovsmännens ensamrätt för att utvidga gällande reglering så att den skulle komma att innefatta även upptagningar som görs av fristående programföretag eller andra utomstående. Denna tolkning bekräftas ytterligare av de försök att ändra artikelns lydelse i syfte att utvidga möjligheterna att göra efemära upptagningar som gjordes såväl vid Bryssel- som vid Stockholmskonferensen. Varken artikelns ordalydelse eller förarbetena till konferenserna ger stöd för annan uppfattning än att efemära upptagningar måste göras med radioföretagets egen tekniska utrustning och av dess fast anställda personal eller av personal som tillfälligt knutits till företaget.

Det kan hävdas att det i URL uppställda kravet att en efemär inspelning skall göras med företagets egen tekniska utrustning inte innefattar något ställningstagande till frågan med vilken rättstitel företaget innehar utrustningen. Radio- och TV-företagen skulle med andra ord inte behöva inneha utrustningen med äganderätt utan även nyttja utrustning på grund av t.ex. leasing-, hyres- eller annat upplåtelseavtal. Varken tillkomsthistorien eller ordalydelsen i artikel 11*bis*(3) lämnar något utrymme för en sådan tolkning. I bestämningen "of its own facilities" kan nämligen ordet "own" inte ha någon annan betydelse än att utrustningen måste vara företagets egen, dvs. innehas med äganderätt. Detta innebär att radio- och TV-företag som vill göra upptagningar vid samproduktion eller utläggningar får reglera villkoren för sådana upptagningar genom avtal med rättighetshavarna på samma sätt som sker i många andra länder.

Som framgått av den tidigare redogörelsen i avsnitt 11.5 innehåller artikel 11*bis*(3) inte någon uttrycklig föreskrift om hur länge en upptagning får bevaras för att behålla sin karaktär av att vara efemär. Att permanenta upptagningar faller utanför framgår dock klart av ordalydelsen. Å andra sidan är det vedertaget att upptagningarna får bevaras en viss kortare tid utan att deras efemära karaktär går förlorad. Om ordet "efemär" inte skall mista sin innebörd bör emellertid någon längre tidsfrist inte kunna tillåtas. Viss ledning kan fås vid en internationell jämförelse (se avsnitt 11.4). Av denna framgår att den frist om ett år som uppställs i de nordiska upphovsrättslagarna vid en internationell jämförelse är tillhör de längsta. Det bör dock observeras att t.ex. de engelska och tyska fristerna, 28 dagar resp. en månad, räknas från den första sändningen och inte från tidpunkten för upptagningen. En förlängning av den nuvarande svenska tidsfristen skulle inte kunna anses vara förenlig med Bernkonventionen.

Enligt tillämpningsbestämmelserna till URL och FotoL får upptagningarna bevaras i arkiv hos programföretag som avses i första stycket radiolagen om de har "dokumentariskt värde". I prop. 1977/78:97 gjorde departementschefen vissa uttalanden (s. 128) till tolkningen av detta uttryck. Bedömningen av om en upptagning har dokumentariskt värde skulle ta sikte på det värde den kunde ha för den framtida forskningen. Möjligheten till återutsändning skulle inte inverka på bedömningen. Det kunde ofta vara svårt att från början bedöma upptagningens dokumentariska värde och ovisshet kunde ofta vara ett skäl för att anta att upptagningen med tiden kunde komma att tillmätas sådant

värde. Stor hänsyn skulle också tas till intresset av att för framtiden bevara dagens kulturyttringar. Enligt departementschefen måste Bernkonventionen antas ge utrymme för en inte obetydlig inspelnings- och arkiveringsverksamhet så länge man tillgodoser bestämmelsens huvudsyfte att hindra en inspelnings- och arkiveringsverksamhet som innebär risker för upphovsmännens rätt att bestämma över sina verk. Han underströk emellertid att ett urval måste ske och att det i åtskilliga fall inte fanns något dokumentariskt värde som motiverade en arkivering, såsom i fråga om repriser och många lättare underhållnings- och serieprogram.

Sammanfattningsvis finner vi inte skäl att föreslå några ändringar i utvidgande riktning i gällande bestämmelser.

11.8.4 Överväganden beträffande en inskränkning av rätten att göra efemära upptagningar

Behov av lagändring

När det sedan gäller att bedöma behovet av ändringar i inskränkande riktning kan i princip två huvudinvändningar göras mot gällande ordning. Den ena går ut på att den nuvarande regleringen är för vid, eftersom den medger upptagning för utsändning inte bara av levande framföranden utan också av framföranden som redan upptagits på något underlag, t.ex. fonogram eller videogram. Den andra går ut på att det redan i dag är svårt för rättighetshavarna att kontrollera hur reglerna om efemära upptagningar efterlevs och att detta kontrollproblem kommer att öka i framtiden i takt med det ökande antalet sändande företag.

Såvitt gäller den första invändningen kan det visserligen hävdas att det saknas skäl att utan rättighetshavarnas samtycke tillåta efemära upptagningar av verk som redan spelats in på band eller liknande. Med det principiella synsätt som den svenske lagstiftaren intagit i fråga om de efemära upptagningarnas förutsatta endast tekniska karaktär saknas det anledning att göra skillnad mellan upptagning som gjorts av ett levande framförande av ett verk och andra. Det saknas därför skäl att av denna anledning föreslå någon inskränkning i gällande reglering.

När det sedan gäller den andra invändningen kan inledningsvis konstateras att endast "radio- eller televisionsföretag" har rätt

att göra efemära upptagningar med stöd av 22 § första stycket. Någon definition på vad som skall anses som "radio- eller televisionsföretag" finns inte i lagen och några klara förtydliganden i detta hänseende gjordes inte i lagens förarbeten. Uttrycket är generellt och omfattar enligt ordalydelsen alla företag, organisationer eller sammanslutningar som bedriver verksamhet med radio-och TV-utsändning.

Auktorrättskommittén framhöll dock i sitt betänkande (SOU 1956:25 s. 239), såvitt avsåg risken för missbruk, att verksamhet för radioutsändning i Sverige endast fick bedrivas efter särskilt tillstånd. Kommittén konstaterade att det företag som då var aktuellt, AB Radiotjänst, stod under viss statskontroll och det framstod för kommittén som uteslutet att inspelningar som framställdes i dess verksamhet skulle kunna komma till illojal användning. Kommittén antog vidare att om andra skulle få tillstånd att driva rundradioverksamhet, exempelvis för TV, skulle det vara fråga om företag åt vilka man kunde anförtro en rätt att göra efemära upptagningar. Vad kommittén sålunda anfört motsades inte under lagstiftningsärendets fortsatta beredning.

Mot denna bakgrund skulle man kunna hävda att lagstiftaren avsåg att det skulle ställas vissa krav på de företag som anförtros rätten att göra efemära inspelningar och att dessa krav skulle beaktas vid tillståndsgivningen. Det är dock oklart vilka krav som kan ställas i detta avseende.

Uppenbart är dock att någon prövning i nu angivet hänseende inte sker när det gäller närradioverksamhet. I sådan verksamhet görs i samband med tillståndsgivningen inte någon som helst kontroll om de sändande föreningarna, församlingarna eller sammanslutningarna har möjlighet att se till att gällande bestämmelser om efemära upptagningar följs. Det är också oklart i vilken utsträckning de olika föreningar, organisationer och sammanslutningar som bedriver närradioverksamhet kan anses utgöra "radio- eller televisionsföretag" i den mening som avses i 22 § första stycket (jfr redovisningen ovan i avsnitt 11.7.2). Det är emellertid givet att närradioverksamhet i många fall bedrivs under sådana organisatoriska former att det finns skäl att antaga att man saknar den kunskap och administration som krävs för att kunna tillämpa gällande bestämmelser på rätt sätt.

Rättighetshavarnas problem när det gäller efemära upptagningar är emellertid inte begränsade till enbart närradioverksamheten. Även på andra områden ökar antalet företag som bedriver

sändningsverksamhet. Sammantaget innebär detta att det blivit allt svårare för rättighetshavarna att kontrollera att reglerna efterlevs.

Det kan således anföras kontrollskäl för att rätten att få göra efemära upptagningar bör begränsas. Sådan rätt bör i princip endast tillkomma sådana radio- och TV-företag som kan förväntas ha tillräcklig kunskap och sådan organisationsform att de kan administrera sändnings- och inspelningsverksamhet i enlighet med de krav som kan komma att uppställas för en sådan inspelningsrätt. I det följande behandlar vi två tänkbara lösningsmodeller, *dels* en avtalslicensordning, *dels* en ordning med tillståndsprövning.

Avtalslicensordning?

Den av rättighetshavarna önskade kontrollen skulle måhända kunna uppnås genom att helt upphäva den gällande inskränkningen beträffande rätten att göra efemära inspelningar och i stället låta rätten att göra erforderliga inspelningar regleras genom avtal samt komplettera avtalsordningen med en avtalslicensbetämmelse. En sådan ordning har också förespråkats av KLYS, STIM och SAMI. Med en sådan reglering skulle det falla på rättighetshavarnas organisationer att göra prövningen i och med att dessa skulle ha rätt att vägra godta den som motpart som de hade skäl anta saknar erforderlig kompetens och administration att kunna anförtros en inspelningsrätt av det slag det här vore fråga om.

En lösning som bygger på avtal skulle i och för sig vara naturlig också med hänsyn till att parterna därigenom ges större möjlighet att ta hänsyn till nya produktionsformer och dylikt. Avtalsmodellen skulle också ge bättre möjlighet till anpassning till den framtida utvecklingen på området och därmed löpa mindre risk att snabbt bli omodern.

Det finns dock skäl som talar emot en lösning som enbart bygger på avtal. Det huvudsakliga motivet för gällande reglering var att man ansåg att upptagningarna hade karaktären av tekniska hjälpmedel för utsändningarna och att inte det föreföll rimligt att radioföretaget skulle behöva betala särskild ersättning för upptagningarna. Några avgörande skäl att frångå denna grundläggande uppfattning har, som tidigare nämnts, inte framkommit. Om man ersätter nuvarande reglering med en lösning som bygger på avtal

skulle upphovsmännen vara oförhindrade att begära ersättning också för de i teknisk mening efemära upptagningarna.

Någon lagstiftning som avser att reglera frågan om efemära upptagningar genom avtal kompletterade med en licensbestämmelse övervägs inte heller i något av de övriga nordiska länderna. På ett så centralt område inom upphovsrätten som det här är fråga om bör nordisk rättslikhet bevaras så långt som möjligt. Sverige bör därför inte ensamt införa regler som på ett sådant avgörande sätt avviker från de hittillsvarande.

Sammanfattningsvis finner vi att det inte för närvarande finns tillräckliga skäl att föreslå en avtalslicenslösning för de efemära upptagningarna.

Tillståndsprövning?

Ett annat sätt att begränsa inspelningsrätten är att göra rätten att göra efemära inspelningar beroende av någon form av prövning av myndighet. Tillstånd skulle t.ex. kunna ges av regeringen eller annan som regeringen bestämmer.

Det finns dock skäl som talar emot en lösning som bygger på tillstånd av regeringen. Inom regeringskansliet söker man sedan länge minska antalet ärenden som kräver regeringens tillstånd.

Ett annat tänkbart sätt vore begränsa rätten att göra efemära upptagningar till de företag som avses i 5 § radiolagen, dvs. för närvarande endast företagen inom Sveriges Radiokoncernen. Detta skulle emellertid innebära en alltför snäv gränsdragning. Inom närradioverksamheten finns åtskilliga föreningar och organisationer som bedriver en sändningsverksamhet under sådana former och med sådan administration att de kan förväntas hantera en efemär inspelningsrätt enligt gällande regler. Under förutsättning att verksamheten bedrivs på det sättet bör därför även dessa sändningsverksamheter ha friheten att göra efemära upptagningar och använda dessa i sina utsändningar.

Det bör emellertid finnas någon form för prövning av de företag som skall ha rätt att göra efemära upptagningar. Enligt 5 § radiolagen krävs tillstånd av regeringen för rätt att här i landet sända radioprogram i rundradiosändning, dvs. radio- och TV-utsändningar. Det får förutsättas att tillstånd till sådan sändning även i fortsättningen bara kommer att ges till företag som

bedriver verksamheten under sådana former att de typiskt sett har sådan administration och tillgång till sådan kompetens att de kan handa upptagningar i enlighet med gällande regler.

När det gäller den sändningsverksamhet som bedrivs enligt närradiolagen skulle erforderlig kontroll kunna uppnås om rätten att göra efemära upptagningar inom närradioverksamhet görs beroende av tillstånd från närradionämnden. Enligt gällande lagstiftning åligger det nämnden att pröva frågor om närradio och att utöva tillsyn över verksamheten. Det skulle därför inte behöva innefatta någon avsevärd utvidgning av nämndens prövnings- och tillsynsfunktioner om den tillades uppgiften att pröva vilka sammanslutningar som bör kunna anförtros rätten att göra efemära upptagningar. Tillståndsprövningen behöver inte bli särskilt omfattande. Den bör endast avse huruvida den sändande sammanslutningen bedriver sändningsverksamheten under sådana former att den kan förväntas administrera efemära upptagningar i enlighet med gällande lagstiftning. Givet tillstånd bör kunna återkallas om den sändande sammanslutningen bryter mot föreskrifterna i 22 § andra stycket URL och 11 - 15 §§ TBURL. Den här förordade regleringen kan ske genom införandet av en ny paragraf i närradiolagen, 5 a §, varigenom närradionämnden ges rätt att ge sammanslutningar tillstånd att göra efemära upptagningar samt genom en ändring i 13 § i samma lag, som ger nämnden rätt att återkalla tillståndet.

Sammanfattningsvis föreslår vi att rätten att göra efemära upptagningar görs beroende av tillstånd. Det bör därför föreskrivas att sådana upptagningar får göras endast av sådant radio- eller televisionsföretag som har tillstånd enligt 5 § radiolagen eller enligt 5 a § närradiolagen.

12 AVTALSLICENS FÖR RADIO- OCH TV-FÖRETAG

12.1 Inledning

Radio- och TV-företag använder i sin programverksamhet i stor utsträckning upphovsrättsligt skyddade verk. I allmänhet förvärvar företagen rätt att utnyttja verken i verksamheten genom kollektiva avtal med olika rättighetshavarorganisationer. I vissa fall inhämtas dock tillstånden genom avtal med den enskilde upphovsmannen.

För att underlätta för programföretagen att få en fullständig rättighetstäckning infördes i URL en avtalslicensbestämmelse som ger vissa radio- och TV-företag rätt att under närmare angivna förutsättningar sända utgivet litterärt eller musikaliskt verk av upphovsman som inte tillhör en avtalsslutande organisation.

KLYS har hemställt att bestämmelsen ses över så att den omfattar även "bildverk", ett uttryck som enligt KLYS inkluderar såväl konstverk som fotografier och som förutsätter att fotografirätten integreras i URL.

Med anledning härav lämnas i detta kapitel en redogörelse för gällande rätt, situationen i de övriga nordiska länderna samt den konventionsrättsliga regleringen. Vidare prestenteras KLYS framställning närmare. Slutligen redovisas våra överväganden och slutsatser i denna fråga. Därutöver behandlas också två särskilda frågor, nämligen frågan om licensbestämmelsens internationella räckvidd samt frågan när ett veto skall tillkännages.

12.2 Gällande rätt

För att underlätta för för de programföretag som ingår i Sveriges Radiokoncernen att bedriva sin programverksamhet infördes i URL en avtalslicensbestämmelse. Den finns i 22 § andra stycket och gäller endast för svenskt radio- och TV-företag som regeringen bestämmer, dvs. i praktiken de företag som ingår i Sveriges Radiokoncernen. Detta innebär att de organisationer som

bedriver närradioverksamhet för närvarande inte omfattas av bestämmelsens tillämpningsområde.

Bestämmelsen ger radio- och TV-företag som på grund av avtal med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området äger rätt att utsända *litterära och musikaliska verk*, rätt att utsända även utgivet dylikt verk av upphovsman som inte företräds av organisationen. Denne äger dock rätt till ersättning för utsändningen.

Undantagna från bestämmelsens tillämpningsområde är *sceniska verk*. Bestämmelsen gäller inte heller *annat verk* om upphovsmannen har meddelat förbud mot utsändningen eller det annars föreligger särskild anledning anta att han motsätter sig denna.

Bestämmelsen omfattar inte *konstverk*. Någon reglering i fråga om sådana verk ansågs vid lagens tillkomst inte erforderlig med hänsyn till att visning i TV i regel var fri enligt 25 § första stycket URL (prop. 1960:17 s. 152).

12.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

12.3.1 Gällande rätt

Danmark (22 första och andra styckena), *Finland* (22 § andra stycket) och *Norge* (20 § andra stycket) har bestämmelser som i stort sett motsvarar de svenska.

Bestämmelserna i Danmark och Norge är dock inte uttryckligen begränsade till litterära och musikaliska verk; i den danska lagen föreskrivs t.o.m. att licensen även gäller för konstverk som upphovsmannen överlåtit till annan.

Till skillnad mot de övriga nordiska länderna finns i den danska bestämmelsen inte någon föreskrift om att licensen inte gäller om det finns särskild anledning anta att upphovsmannen motsätter sig att hans verk utnyttjas i utsändningen.

12.3.2 Utredningsförslag

Danska upphovsrättsutredningen

Den danska utredningen föreslår att bestämmelsen från redaktionell synpunkt utformas i enlighet med de andra avtalslicensbestämmelser som gäller eller föreslagits. Detta innebär bl.a. det sker en hänvisning till en allmän regel om avtalslicenser, vari det uttryckligen föreskrivs att de verk som inte representeras av den avtalsslutande organisationen får utnyttjas "på den måde og på de vilkår, som følger af den indgående aftale". Enligt gällande bestämmelse har rättighetshavarna endast rätt till ersättning, som i sista hand fastställs av det s.k. "tvangslicensnævn". Utredningen föreslår också att att den möjlighet att hänskjuta tvister om ersättningens storlek till det s.k. "tvangslicensnævn" upphör. I stället skall sådana tvister, liksom tvister om villkoren i övrigt, avgöras av allmän domstol.

Utredningen föreslår vidare att man, liksom i de övriga nordiska länderna, i administrativ ordning skall fastställa vilka radio- och TV-företag som omfattas av avtalslicensen. För närvarande gäller att denna är begränsad till endast Danmarks Radio och "radiofonierna" på Färöarna och Grönland.

Vidare föreslår utredningen att avtalslicensen inte skall gälla för "dramatiske værke" och "filmværke". I terminologiskt hänseende innebär det att man föreslår att uttrycket *sceneværker* ändras till *dramatiske værk*.

Det terminologiska ändringsförslaget återfinns också i utredningens överväganden beträffande 20 § DaURL. Som skäl för ändringen i 20 § anför utredningen att uttrycket "sceniskt verk" inte är helt klar, vilket medför att det ibland kan vara svårt att dra gränsen mellan sceniska verk och andra verk. Utredningen framhåller därvid att det dock är nödvändigt att klargöra exempelvis huruvida ett verk är ett scenverk eller ett litterärt verk, bl.a. med hänsyn till att rättigheterna förvaltas olika beroende på vilken verkskategori det är fråga om. Normalt har upphovsmännen större inflytande på utnyttjandet av sina verk om det är fråga om dramatiska framföranden av verket, något som bl.a. sammanhänger med att de ideella intressena i större utsträckning gör sig gällande när det är fråga om framföranden som äger rum vid t.ex. en iscensättning som sker med bearbetning och anpassning av verket. Dessutom har såväl brukare av som rättighetshavare till dramatiska verk intresse av att det kan

upplåtas t.ex. geografiskt avgränsade rättigheter till ett förhållandevis högt pris. Gränsdragningsproblemet återspeglas i praktiken i förvaltningsorganisationernas indelning av rättigheterna i s.k. "små" och "stora" rättigheter.

När det gäller den terminologiska ändringen i 22 § andra stycket anser utredningen att undantaget också bör omfatta dramatiska verk som framförs på annat sätt än genom traditionellt sceniskt framförande. Detta gäller enligt utredningen "radiospil". Under dramatiska verk faller enligt utredningen skådespel och sångspel samt de musikdramatiska verkstyperna, opera, operetter, musicals, baletter och revyer, men däremot i allmänhet inte shower, kabaréer och uppläsningar. Utanför bestämmelsens tillämpningsområde faller också filmverk.

I fråga om det förbud mot utsändning av verk som upphovsman kan meddela enligt gällande rätt föreslår utredningen att detta skall gälla först efter sex månader från det meddelandet om detsamma kommit radioföretaget till handa, om inte förbudet meddelats redan i samband med verkets utgivning.

Slutligen tar utredningen också upp frågan om hur avtalslicensen i 20 § andra stycket DaURL förhåller sig till Bernkonventionens artikel 11*bis*.

När det gäller *vanlig trådlös radioutsändning* konstaterar utredningen att det är klart att bestämmelsens användning inte begränsats av att sådana utsändningar som regel kan mottas också i utlandet.

I fråga om radio- och TV-utsändning som sker via s.k. *kommunikationssatelliter* anser utredningen att det inte uppstår några problem redan av den anledningen att en sådan sändning inte riktar sig mot allmänheten och därför inte omfattas av artikel 11*bis*.

När det gäller s.k. *direktsändande satelliter* framhåller utredningen att man på internationellt plan diskuterat om rättigheterna till sådana utsändningar skall klareras endast i det land varifrån signalerna sänds till satelliten eller om de också skall klareras i det land där signalerna mottas. Utredningen konstaterar emellertid att bl.a. uppfattningen i de nordiska regeringarna är att det är tillräckligt att rättigheterna klarerats i sändarlandet. Det noteras dock samtidigt att enligt den s.k. Bogsch-teorin skall

rättighetsklareringen ske i alla länder som omfattas av satellitens täckningsområde.

Utan att ta ställning till dessa internationella frågor anser sig dock utredningen behöva påpeka att det normalt kommer att vara fråga om en utsändning av internationell karaktär när verk sänds från Danmark via en direktsändande satellit. En sådan sändning kommer nämligen praktiskt taget alltid att beröra flera länder.

Utredningen framhåller vidare att att ett ställningstagande till frågan får avgörande betydelse för "valget av internationale kontraktsmønstre". Om rättigheterna skall klareras även i mottagarländerna kommer man internationellt att i en hand samla t.ex. rättigheterna att sända film via direktsändande satellit till flera länder och därigenom se till att de kommer att kunna utnyttjas först vid en tidpunkt som har koordinerats med det nationella utnyttjandet av verket i det ifrågavarande landet. Motsatt gäller att om rättigheterna bara skall klareras i sändarlandet kommer de lokala rättighetshavarna i mottagarlanden antagligen att se till att rättighetsförvärvet sker på villkor som leder till att satellitutsändning inte kan ske innan man på nationellt plan kunna utnyttja rättigheterna till t.ex. biografvisning och videogramuthyrning.

Utredningen anser att dessa internationella diskussioner till dels ger bakgrunden till frågan om vilken internationell räckvidd avtalslicensbestämmelsen har. Utredningen konstaterar emellertid att det i detta sammanhang bara finns anledning att ta ställning till den begränsade frågan om den danska avtalslicensbestämmelsen skall ge rätt att sända ut verk via en direktsändande satellit. En sådan fråga gäller endast räckvidden av danska lagbestämmelser och man är därvid inte med nödvändighet bunden av den slutliga lösning som den internationella diskussionen kan leda till. Utrednings ställningstagande innebär därför inte något ställningstagande i den internationella frågan.

Slutsatsen blir att avtalslicensbestämmelsen enligt utredningens uppfattning *tills vidare* skall anses vara begränsad till konventionella utsändningar. Eftersom sändningar från direktsändande satelliter i praktiken kommer att täcka ett område som är större än Danmark anser utredningen att det inte är försvarligt att att icke-organiserade rättighetshavare skall behöva tåla ett så omfattande utnyttjande av sina verk som skulle bli fallet endast mot en rätt till ersättning i enlighet med

de avtal som de danska organisationerna ingår. Utredningen pekar också på de särskilda problem som skulle kunna uppstå om satellitutsändningarna konkurrerar med annat utnyttjande av verken.

Norska upphovsrättsutredningen

Den norska upphovsrättsutredningen har inte lagt fram några förslag till ändringar beträffande avtalslicensen i vare sig tidigare delbetänkanden eller sitt slutbetänkande (NOU 1988:22) Endringer i åndsverksloven m.v.

12.4 Bernkonventionen

I Bernkonventionens artikel 11*bis* finns bestämmelser om upphovsmannens ensamrätt till radio- och TV-utsändning, utsändning i kabel, återutsändning av radio- och TV-utsändning eller genom högtalare eller annan liknande anordning återge radio- och TV-utsändning. I fråga om radio- och TV-utsändningar föreskrivs i 11*bis*(1) bl.a. följande:

> "Upphovsmän till litterära och konstnärliga verk äger uteslutande rätt att låta utsända sina verk i radio eller att offentligt framföra verken genom varje annan anordning för trådlös utsändning av tecken, ljus och bilder."[1]

Bestämmelserna i 11*bis*(2) öppnar dock möjlighet för den nationelle lagstiftaren att fastställa vissa villkor för denna ensamrätt. Artikeln lyder:

> "Det är förbehållet unionsländernas lagstiftning att fastställa villkoren för tillämpningen av de under 1. avsedda rättigheterna. Verkan av sådana villkor skall dock vara strängt

---

[1] Den engelska texten lyder:
Authors of literary and artistic works shall enjoy the exclusive right of authorizing the broadcasting of their works or the communication thereof to the public by any other means of wireless diffusion of signs, sounds or images.

begränsade till det land som uppställt dem. Dessa villkor får icke i något fall göra intrång i upphovsmannen ideella rätt och ej heller i hans rätt att erhålla skälig ersättning, vilken i avsaknad av överenskommelse bestämmes av behörig myndighet."[2]

12.5 KLYS framställning om lagändring

KLYS föreslår att bestämmelsen utvidgas till att även omfatta "bildverk".

KLYS konstaterar att det för närvarande gäller ensamrätt för konstverk och tvångslicens för fotografier (9 § FotoL) samt framhåller att såvitt gäller konstverk har Konstnärernas Riksorganisation (KRO) sedan åtskilliga år ömsesidighetsavtal med motsvarande organisationer utomlands. Avtalen medför att att KRO representerar en bred repertoar bland världens konstverk, särskilt sådana som är attraktiva för återgivning i TV. Genom fullmakter från de egna medlemmarna företräder KRO också

---

[2] Av skäl som kommer att framgå i avsnitt 6.2 återges här såväl den engelska som den franska texten. Den engelska texten lyder:
It shall be a matter for legislation in the countries of the Union to determine the conditions under which the rights mentioned in the preceding paragraph may be exercised, but these conditions shall apply only in the countries where they have been prescribed. They shall not in any circumstances be prejudicial to the moral rights of the author, nor to his right to obtain equitable remuneration which, in the absence of agreement, shall be fixed by competent authority.

Den franska texten lyder:
Il appartient aux législations des pays de l'Union de régler les conditions d'exercice des droits visés par alinéa 1) ci-dessus, mais ces conditions n'auront qu'un effet strictement limité au pays qui les aurait établies. Elles ne pourront en aucun cas porter atteinte au droit moral de l'auteur, ni au droit qui appartient à l'auteur d'obtenir une rémunération équitable fixée, à défaut d'accord amiable, par l'autorité competénte.

dessa när det gäller visning av konstverk i TV. KRO-systemet liknar - om än i mindre skala - det som på tonsättarområdet utvecklats av STIM.

Enligt avtal med Sveriges Radio ställer KRO och andra bildorganisationer sin repertoar till förfogande. Part i detta avtal är också Svenska Fotografernas Förbund. Enligt avtalet gäller samma villkor för alla typer av bilder, målningar och teckningar såväl som för fotografier.

Den tvångslicens som finns i 9 § FotoL innehåller samma möjlighet att meddela förbud mot sändning som för närvarande finns i 22 § andra stycket URL, vilket innebär att bestämmelsen i FotoL i praktiken fungerat som en avtalslicens. Avtalet som KRO och de andra bildorganisationerna ingått med Sveriges Television har i stort sett samma konstruktion som det avtal Sveriges Författarförbund har med samma motpart och som utlöser avtalslicensen i 22 § andra stycket.

Om avtalslicensen kompletteras på angivet sätt uppnås den fördelen att man när det gäller konstverken får en total täckning av alla rättighetshavare.

12.6 Överväganden och förslag

12.6.1 Skall avtalslicensbestämmelsen omfatta även konstverk?

Enligt 25 § första stycket URL får, sedan upphovsmannen överlåtit exemplar av konstverk eller verket utgivits, exemplar som överlåtits eller omfattas av utgivningen spridas vidare och verket visas offentligt. Undantag har dock gjorts för visning genom film eller i television. Detta innebär att upphovsmannen i princip har ensamrätt när det gäller att bestämma över sådana former för visning. Uttrycket "genom film" omfattar visning av filmen såväl på biograf som i television. All visning genom film kräver således i princip upphovsmannens tillstånd, oavsett om verket redan finns inspelat på film eller om visningen förutsätter att ett särskilt "exemplar" av verket framställs genom att det tas upp på film. I sistnämnda fall gäller dock tolkningsregeln i 39 § URL att medgivande av rätt till inspelning även medför rätt till visning, om inte annat överenskommits.

I 25 § andra stycket URL föreskrivs dock att även visning av film eller televisionsprogram, vari konstverket medtagits, får ske om återgivningen är av underordnad betydelse med hänsyn till filmens eller programmets innehåll. Detta innebär att konstverk under de angivna förutsättningarna får visas på film, däri inbegripet visning av film i television, även om samtycke enligt tolkningsregeln i 39 § inte föreligger. Om verket har tagits upp på film med stöd av bestämmelsen får det också visas. Bestämmelsen ger också rätt till visning av konstverk i television annorledes än genom film.

Bortsett från nu nämnda undantag krävs således i princip tillstånd från upphovsmannen för visning av konstverk i TV.

Enligt avtal med Sveriges Television ställer KRO och andra bildorganisationer, inklusive Svenska Fotografernas Förbund, sin repertoar till förfogande. Enligt avtalet gäller samma villkor för alla typer av bilder, målningar och teckningar såväl som för fotografier.

Innefattas även konstverken i avtalslicensbestämmelsen får Sveriges Television en total rättighetstäckning, vilket torde vara en fördel för programföretaget. Den föreslagna inskränkningen i rättighetshavarnas rättsställning borde kunna accepteras, eftersom den i praktiken inte innebär någon påtaglig förändring för de utomstående rättighetshavarna.

Bestämmelsen i 22 § andra stycket URL bör ändras på så sätt att även *konstverk* kommer att omfattas av avtalslicensen. Eftersom vi föreslår att fotografirätten integreras i URL kommer vad vi nu föreslagit även att gälla fotografiska bilder.

12.6.2 Avtalslicensens internationella räckvidd

Inledning

En särskild fråga är vilken internationell räckvidd avtalslicensen i 22 § andra stycket URL har. Den skall bedömas mot bakgrund av de villkor som Bernkonventionens artikel 11*bis*(2) ställer upp för införandet av tvångslicensordningar beträffande rundradioutsändningar. Gällande regler har utformats med hänsyn till de former för rundradioutsändningar som var vanliga vid början av 1960-talet, dvs. terrestra utsändningar i radio och TV. Den nya

teknologin har emellertid bl.a. medfört att utsändningar i ökad utsträckning sker med hjälp av olika satellittyper.

Från upphovsrättslig utgångspunkt har man hittills skilt mellan överföringar av program via satelliter i fast trafik, s.k. kommunikationssatelliter ("fixed service satellites", FSS) och s.k. direktsändande satelliter ("direct broadcasting satellites", DBS).

Till *kommunikationssatelliter* har man hänfört sådana satelliter som förmedlat signaler vilka inte varit avsedda att tas emot direkt av allmänheten; signalerna sänds i stället via satelliten till en eller flera markstationer varifrån de vidaresänds till allmänheten via kabel eller vanlig terrester sändning. Inom denna kategori skiljer man ibland mellan punkt-till-punktsatelliter ("point-to-point satellites"), vilka kännetecknas av att de ofta används för att överföra signaler mellan exempelvis kontinenter avsedda för *en* mottagande markstation, och distributionssatelliter ("distribution satellites") som i allmänhet täcker mindre områden och sänder till *flera* mottagarstationer.

Till *direktsändande satelliter* har man hänfört satelliter vars signaler är avsedda att tas emot direkt av allmänheten, dvs. signalerna tas emot utan någon mellankommande förmedling. Mottagningen sker i dessa fall med hjälp av relativt billiga parabolantenner.

Den nu skisserade uppdelningen har länge legat till grund för den internationella diskussionen om den upphovsrättsliga regleringen av dessa sändningar. Huvudintresset riktades av naturliga skäl först mot regleringen av sändningar via kommunikationssatellit. I och med att sändningar med direktsändande satelliter blivit praktiskt realiserbara har intresset allt mer kommit att fokuseras mot denna typ av utsändningar.

Den huvudsakliga skillnaden mellan kommunikationssatelliter och direktsändande satelliter har varit att de förra normalt bara kunnat mottas av mycket stora mottagaranordningar, som i allmänhet bara innehas av radioföretag eller kabeloperatörer. Den tekniska utvecklingen har emellertid medfört att sändningarna från dessa satelliter sker med starkare effekt än tidigare, vilket lett till en ny typ av satelliter vars sändningar i betydande utsträckning kan tas emot direkt av allmänheten med hjälp av särskilda antenner. I fråga om sändningar från dessa s.k. *medium power satelliter*, blir därför den faktiska situationen sådan att

den på många sätt påminner om den som gäller för direktsändande satelliter.

Tidigare betraktades den rättsliga regleringen av sändningar med direktsändande satelliter som relativt okomplicerad och ansågs i stort följa den som gäller för vanliga radio- och TV-utsändningar. Under senare tid har emellertid den internationella diskussionen i ämnet kommit att omfatta teorier som, om de accepteras, på ett avgörande sätt skulle förändra förutsättningarna för regleringen av sändningar via direktsändande satelliter.

Utfallet av den diskussionen kan även få betydelse för bedömningen av sådana sändningar som sker via satelliter, t.ex. "medium power-satelliter", med frekvenser som gör att de kan tas emot direkt av allmänheten.

Mot denna bakgrund redovisas kortfattat i de följande avsnitten den internationella diskussionen i dessa frågor. Vidare redogörs för de uppfattningar som kommit fram i det nordiska samarbetet på området. Slutligen redovisas vår uppfattning om hur den internationella räckvidden av 22 § andra stycket URL bör uppfattas.

Begreppet "broadcasting" i konventionerna

I Bernkonventionen infördes uttrycket "radiodiffusion" första gången vid Romrevisionen 1928. Då föreskrevs i artikel 11*bis* (1) att

> "Authors of literary and artistic works shall enjoy the exclusive right of authorizing the communication of their works to the public by radiodiffusion."

Vid Brysselkonferensen 1948 reviderades artikeln och erhöll då sin nuvarande lydelse:

> "Authors of literary and artistic works shall enjoy the exclusive right of authorizing ... the broadcasting of their

works or the communication thereof to the public by any other means of wireless diffusion of signs, sounds or images."[3]

Uttrycket "broadcast" definieras inte uttryckligen i konventionen. Av förarbetena till konferensen framgår att man ansåg att detta inte var nödvändigt, eftersom uttrycket var känt (Documents de la Conference de Bruxelles, s. 265). Indirekt framgår emellertid att "broadcast" är *means of wireless diffusion of signs, sounds or images.*

I den internationella upphovsrättsliga doktrinen anses ofta viss ledning för tolkningen av uttrycket "broadcast" kunna hämtas från "regulations" som fastställdes av International Telecommunication Union (ITU) året före Brysselkonferensen. Under punkt 28 i dessa definerades "broadcasting service" som en "radiocommunication service in which the transmissions are intended for *direct reception* by the general public" (kursiverat här). Det bör dock anmärkas att det inte i vare sig konventionstexten eller förarbetena till konventionen finns något stöd för åsikten att definitionen i ITU skall gälla även vid tolkningen av artikel 11*bis*(1) i Bernkonventionen.

Av förarbetena kan utläsas (Documents de la Conférence de Bruxelles, s. 265) att man inte avsåg att göra någon ändring i sak när uttrycket "communication to the public by radiodiffusion" byttes ut mot ordet "broadcast". Avsikten var framför allt att klargöra att det avgörande momentet var utsändning ("emission") och att uttrycket inte förutsatte mottagning eller lyssnande eller tittande. Det kan vidare anmärkas att man i förarbetena till konventionen uttalade (a.a. s. 256) att rundradioutsändning var underkastade lagen i det land där den äger rum även om signalerna passerar de nationella gränserna och tas emot av utlänningar, eftersom mottagningen utanför gränserna i sändarföretagets land saknar betydelse.

Den nuvarande bestämmelsen i Bernkonventionen innebär således att "broadcasting" innefattar att göra verket i radioprogrammet

---

[3] Den svenska översättningen lyder:
Upphovsmän till litterära och konstnärliga verk äger uteslutande rätt ... att låta utsända sina verk i radio eller att offentligt framföra verken varje annan anordning för trådlös utsändning av tecken, ljud eller bilder.

tillgängligt för allmänheten genom "wireless diffusion of signs, sounds or images". Verket görs tillgängligt för allmänheten oberoende av om denna tar del av det aktuella programmet eller ej.

Världskonventionen innehåller i artikel IV*bis* en föreskrift om ensamrätt till "broadcasting". Detta uttryck är dock inte definierat i konventionen. Uttrycket infördes i Världskonventionen vid Pariskonfernensen 1971 utan att det antyddes att det skulle tolkas på annat sätt än motsvarande uttryck i Bernkonventionen. Allt talar därför för att man avsåg att uttrycket skulle tolkas på det sätt som då ansågs vedertaget.

Romkonventionen innehåller däremot en definition av uttrycket "broadcasting" i artikel 3 (f). Där föreskrivs att därmed avses "the transmission by wireless means for public reception of sounds or of images and sounds". Något krav på att att sändningen skall tas emot direkt av allmänheten ställs således inte upp i denna konvention.

Olika tolkningar i den internationella debatten

Direktsändande satelliter

I fråga om sändningar via direktsändande satellit synes det i den internationella diskussionen på området råda nästan total enighet om att sådana sändningar är att jämställa med "broadcasting".[4]

---

[4] Se t.ex. Audiovisual Works and Phonograms, Preparatory Document for and Report of the WIPO/UNESCO Committee of Governmental Experts, Copyright 1986, s. 230 ff.; Committee of Governmental Experts on the Evaluation and Synthesis of the Principles on Various Categories of Works, Copyright 1988, s. 384 och 514 ff. Se också bl.a. Walter Dillenz i "Legal System Governing the Protection of Works transmitted by Direct Broadcasting Satellites" i Copyright 1986, s. 387; Michael J. Freegard i "Direct Broadcasting by Satellite (DBS): The Implications for Copyright", s. 19, rapport upprättad inför ALAI:s studiedagar i Sorrento, juni 1987 och publicerad av organisationen samma år; Mario Fabiani i "Copyright and Direct Broadcasting by Satellite", Copyright 1988 s. 18.; Salah Abada i "Satellite Transmission, Cable Distribution and Copyright", Copyright 1989, s. 290.

Inom vad som kan kallas för den *traditionella* uppfattningen[5] uppfattas ofta uttrycket "broadcasting" i enlighet med ITU:s definition. Sändningen av signalerna anses således som rundradiosändning när de är avsedda att tas emot direkt av allmänheten. Enligt denna uppfattning anses det ursprungliga sändarföretaget ("the originating broadcaster") som ansvarigt för sändningen gentemot rättighetshavarna. I allmänhet anser också de som förespråkar denna uppfattning att det är lagen i det land sändarföretaget har sitt säte som skall tillämpas på sändningarna.

Den traditionella uppfattningen ifrågasattes första gången redan 1973 då det föreslogs att frågan om tillämplig lag skulle avgöras med stöd av lagen i det land där sändningen mottas.[6] Det var dock först i början av 1980-talet som en ny syn på problemen i samband med direktsändande satelliter på nytt togs upp och utvecklades av flera tyska upphovsrättsspecialister.[7]

I mitten på 1980-talet har denna nya uppfattning i bearbetad form lanserats som ett led i vad som har kommit att kallas

---

[5] Se t.ex. Ulmer i "Protection des auteurs lors de la transmission par satellite des programmes de radiodiffussion", RIDA 1977, LXXXXIII, s. 23; André Kerever i "Droit d'auteur et satellites spatiaux", RIDA 1984, 121, s. 34 ff.; Cohen Jehoram "Legal Issues of Satellite Television in Europe", RIDA 1984, 122, s. 167; Agne Henry Olsson i "Kabelfrågor och satellitfrågor" i NIR 1987, s. 446.

[6] Ungern-Sternberg, "Die Rechte der Urheber an Rundfunk und Drahtfunkssendungen", Urheberrechtliche Abhandlungen des Max-Planck-Institutes, 1973, Nr 13 s. 186

[7] Katzenberger i "Urheberrechtfragen der Elektronischen Textkommunikation", GRUR Int. 1983, s. 895 ff.; Schricker i "Grenzüberschreitende Fernseh- und Hörfunkssendungen im Gemeinsamen Markt", GRUR 1984, s. 592 och i "Grundfragen der künftigen Medienordnung, urheberrechtliche Aspekte, Film und Recht 1984, s. 63; Dietz i bl.a. "Harmonisierung des Urheberrechts in der Europäischen Gemeinschaft", Film und Recht 1984 s. 343.

Bogschteorin,[8] men som på senare tid i viss utsträckning börjat kallas *footprint-teorin*.[9] Denna uppfattningen utgår från att "broadcasting" är ett sätt att göra ett verk tillgängligt för allmänheten och att tillgängliggörandet sker på den plats där allmänheten finns. Om tillgängliggörandet sker med hjälp av direktsändande satellit görs verket således tillgängligt i alla de länder som täcks av satellitsändningens "footprint". Företrädarna för denna uppfattning hävdar således att "broadcasting" sker i alla dessa länder. Detta innebär i sin tur att inte bara sändarlandets lag utan också lagarna i de länder som täcks av sändningens "footprint" måste beaktas för att avgöra sändningens tillåtlighet. Om lagarna inte föreskriver samma skydd skall skyddsnivån i det land som ger det högsta skyddet tillämpas.

I den internationella debatten finns det också förespråkare för en

---

[8] Teorin har fått sitt namn efter WIPO:s generaldirektör Dr. Arpad Bogsch som i mars 1985 vid ett expertmöte i Paris angående upphovsrättsliga aspekter vid direktsändande satelliter presenterade vad han kallade sin "tentativa uppfattning"; se Copyright 1985 s. 180. För en reviderad version se också Copyright 1986 s. 230 ff. Angående teorin se vidare Walter Dillenz i "Legal System Governing the Protection of Works transmitted by Direct Broadcasting Satellites", Copyright 1986, s. 386 ff.; Michael J. Freegard i "Direct Broadcasting by satellite (DBS): The Implications for Copyright", rapport upprättad inför ALAI:s studiedagar i Sorrento, juni 1987, och publicerad av organisationen samma år tillsammans med referat av den diskussion som följde i anslutning till att rapporten presenterades; Mario Fabiani i "Copyright and Direct Broadcasting by Satellite", Copyright 1988, s. 17 ff.; Adolf Dietz i "Urheberrecht und Satellitsendungen", Ufita 1988, s. 81 ff.

[9] Se t.ex. Salah Abada i "Satellite Transmission, Cable distribution and Copyright" i Copyright 1989, s. 295 ff. Så också Gunnar Karnell i en ännu icke publicerad artikel "A Refutation of the Bogsch Theory on Direct Satellite Broadcasting Rights", men som likväl använder den andra benämningen på grund av dess hävd.

s.k. "middle way".[10] Enligt denna uppfattning skulle frågan om regleringen av sändningar via direktsändande satelliter kunna lösas genom en ordagrann tolkning av den franska texten till artikel 11bis(2). I den lydelsen föreskrivs att de villkor som de nationelle lagstiftaren får uppställa när det gäller *utövandet* av ensamrätten i 11*bis*(1) "n'auront qu'un effet strictement limité au pays qui les aurait établies". Detta skall jämföras med den engelska versionen enligt vilken villkoren "shall apply only in the countries where they have been prescribed". Den franska texten äger på grund av artikel 37 (1)(c) vitsord vid meningsskiljaktighet beträffande tolkningen av de franska och engelska texterna. Med en strikt tolkning av den franska texten skulle ett land i princip inte kunna underlåta att låta ensamrätt gälla för sändningar till den del de täcker även andra länder än sändarlandet, eftersom t.ex. en tvångslicens avseende sändningar via direktsändnande satellit i ett sådant fall skulle innebära att sändarlandets lagstiftning skulle ha verkan utanför de gränser som Bernkonventionen utstakar. Enligt denna uppfattning måste rättigheterna till de verk som ingår i programmen klareras genom avtal. Detta innebär å sin sida att man vid denna klarering har möjlighet att beakta situationen för samtliga rättighetshavare som berörs av sändningen, oavsett i vilket land de befinner sig. Eftersom hänsyn således kan tas också till rättighetshavare i andra länder än sändarlandet har man ingen anledningen att laborera med "footprint-teorin", hävdar förespråkarna för denna uppfattning.

Kommunikationssatelliter

När det gäller sändningar via kommunikationssatelliter kan man urskilja två grundläggande uppfattningar angående tolkningen av uttrycket "broadcasting".[11] Den ena, som kan kallas den "snäva"

---

[10] Gunnar Karnell har framfört denna uppfattning bl.a. vid International Bar Associations kongress i Strasbourg hösten 1989 framfört denna uppfattning i internationella sammanhang. Den kommer att föras fram på nytt i artikeln "A Refutation of the Bogsch Theory on Direct Satellite Broadcasting Rights", som dock ännu inte publicerats.

[11] Se t.ex. Claude Masouyé i "Quid du droit d'auteur dans l'utililisation des satellites spatiaux, RIDA 1972, LXXII, s. 25; Ulmer i "Protection des auteurs lors de la trans-

tolkningen, utgår från ITU:s bestämmelse att rundradiosändning skall vara avsedd för "direct reception by the public". Enligt denna uppfattning krävs det således att signalerna skall kunna direkt mottas av allmänheten för att sändningen skall kunna kvalificeras som "broadcasting". Eftersom varken sändarföretagens "injektion" av signalen mot satelliten eller signalens väg mot jorden normalt sker på frekvenser som kan tas emot på mottagare som innehas av allmänheten, utgör enligt denna tolkning dessa led i sändningen inte "broadcasting". Denna snäva tolkning förordas också av dem som framhåller att man inte avsåg att i sak ändra innehållet i 11*bis* (2) när man vid Brysselkonferensen bytte ut uttrycket "the communication of their works to the public by radiodiffusion" mot "broadcasting".

Den "strikta" tolkningen har starkt satts ifråga av dem som ansett att dess resultat varken är förenlig med Bernkonventionens anda eller med en utvecklingsbar inställning till artikel 11*bis*.[12] Företrädarna för en mera extensiv tolkning anser att "injektion" av signaler som innehåller program med upphovsrättsligt skyddat material mot en satellit utgör den första delen av utsändningen av verken, oavsett vad som händer därefter. "Injektionen" har nämligen som enda mål att nå allmänheten och "broadcasting" skall därför anses ske redan när signalen sänds.

En vidare tolkning har också föranletts bl.a. av den nya teknik

---

mission par satellite des programmes de radiodiffussion", RIDA 1977, LXXXXIII, s. 23 ff.; André Kerever i "Droit d'auteur et satellites spatiaux", RIDA 1984, 121, s. 34 ff.; Agne Henry Olsson i "Kabelfrågor och satellitfrågor" i NIR 1987, s. 450 f.; Lars Ederstål i "Upphovsrätt och närstående rättigheter vid sändningar via kommunikationssatellit" i NIR 1988, s. 187 ff.; Adolf Dietz i "Urheberrecht und Satellitsendungen", Ufita 1989, s. 74ff.

[12] Se t.ex. Claude Masouyé i "Quid du droit d'auteur dans l'utililisation des satellites spatiaux, RIDA 1972, LXXII, s. 25, Ulmer i "Protection des auteurs lors de la transmission par satellite des programmes de radiodiffussion", RIDA 1977, LXXXXIII, s. 19; Agne Henry Olsson i "Kabelfrågor och satellitfrågor" i NIR 1987 s. 450; Lars Ederstål i "Upphovsrätt och närstående rättigheter vid sändningar via kommunikationssatellit" i NIR 1988, s. 188;

som möjliggjort för allmänheten att direkt ta emot signaler från vissa kommunikationssatelliter.

Den vidare tolkningen har satt sina spår i den nya franska lagstiftningen från 1985, enligt vilken inkorporeringen av ett verk i en satellitsignal utgör ett upphovsrättsligt relevant utnyttjande.

Den har också kommit till uttryck bl.a. i det arbete som bedrivs av WIPO och som syftar till utformande av "model provisions".[13] Man har därvid ansett att det är avgörande om alla beslut rörande sändningen är fattade redan vid uppsändningen till satelliten. Om så är fallet skall sändningen anses som "broadcasting" även såvitt avser de led i utsändningsprocessen som inte kan mottas av allmänheten, eftersom hela processen från upphovsrättslig synpunkt bör ses som en enda process. Å andra sidan skall sändningen inte anses som "broadcasting" om det erfordras ytterligare beslut av det ursprungliga sändarföretaget eller mottagarstationen innan sändningen förs vidare till allmänheten. Så är exempelvis fallet om avsikten bara är att transportera verket till mottagaren i syfte att denne skall lagra det för senare användning.

Nordsat

Genom huvudrapporten (NU A 1979:4) Nordisk radio och television via satellit avslutades ett samnordiskt arbete som bl.a. syftade till att lösa vissa upphovsrättsliga frågor i samband med det s.k. Nordsatprojektet.

I rapporten utgick man ifrån att förvärv av sändningsrättigheter skulle ske genom avtal. Denna avtalsordning skulle kompletteras med gällande regler om avtalslicenser och övriga inskränkningar i upphovsrätten (se a.a. s. 123).

Rapporten baserades på en rättslig delrapport (NU A 1979:7) Nordisk radio och television via satellit. I delrapporten redovisade en rättslig expertgrupp utförligt de överväganden som återgavs i huvudrapporten. I delrapporten utgick man bl.a. från att avtalslicenserna beträffande sändningsrätten automatiskt skulle

---

[13] Se dokumenten CE/MPC/I/2-3 inför Committee of Experts on Model Provisions for Legislation in the Field of Copyright i Genève den 20 februari - 3 mars 1989.

gälla även för Nordsat, varför någon särskild lagstiftningsåtgärd i det hänseendet inte var nödvändig. Enligt expertgruppens uppfattning förelåg det inte några konventionsmässiga hinder för att reglerna kunde användas som legal grund för satellitsändningar till samtliga nordiska länder. Expertgruppen ansåg att om den frågan fortsatt skulle ge anledning till diskussion borde den regleras genom ett säravtal de nordiska länderna emellan inom ramarna för Bernkonventionens artikel 20.

Slutsatser

En utsändning från Sverige via direktsändande satellit skulle med nödvändighet beröra även andra länder. Detta innebär att ställning bör tas till huruvida 22 § första stycket URL i den nu föreslagna lydelsen är tillämpligt även på sådana sändningar. Ställningstagandet innebär emellertid inte att vi behöver ta slutlig ställning till den fråga i den pågående internationella debatten beträffande direksändande satelliter utan endast uttala oss i den mer begränsade frågan om räckvidden av svenska lagbestämmelser.

Som tidigare framgått har man traditionellt vanligen utgått från att radioutsändning äger rum i det land där sändarföretaget har sitt säte. Den upphovsrättsligt relevanta handlingen anses ha skett i och med att företaget låter sända iväg signaler som är avsedda att tas emot av allmänheten. Något ytterligare krävs inte, oavsett om signalerna bara kan tas emot inom landet eller också kan tas emot i andra länder. Det faktum att signalerna "spillt" över gränserna har hittills ansetts sakna betydelse när det gäller terrestra sändningar.

I och med att sändningar via direktsändande satellit blivit aktuella har frågan om sändningarnas "spillover" eller "footprint" ställts på sin spets. I detta sammanhang skulle det föra för långt att närmare än som skett här ovan redogöra för de olika argument som förs fram i den internationella debatten till stöd för och emot den traditionella teorin resp. footprint-teorin. Här skall endast konstateras att många av de tolkningar som förts fram i den debatten kan inrymmas i Bernkonventionens artikel 11*bis* (2) och att den nationelle lagstiftaren således formellt inte är bunden av någon av de tolkningar som framförts i debatten.

I nordiska sammanhang synes man tidigare ha anslutit sig till vad som här kallats den traditionella uppfattningen och således bl.a. ansett att frågan om sändningarnas laglighet skall avgöras av

sändarlandets lag även när sändningen sker via direktsändande satellit. Man har därvid utgått från att sändningsrättigheter kan regleras även genom en avtalslicensbestämmelse.

Som tidigare redovisats (se avsnitt 12.3.2) kommer den danska upphovsrättsutredningen att uttala att danska avtalslicensbestämmelsen enligt dess uppfattning *tills vidare* endast gäller terrestra utsändningar. Utredningen anser att det inte är försvarligt att icke-organiserade rättighetshavare skall behöva tåla ett så omfattande utnyttjande av sina verk som skulle bli fallet mot endast en rätt till ersättning i enlighet med de avtal som de danska organisationerna ingår. Vidare pekar utredningen också på de särskilda problem som skulle kunna uppstå om satellitsändningarna konkurrerar med annat utnyttjande av verken.

Även för svensk del finns anledning att sätta ifråga om den bedömning som gjordes i samband med Nordsat bör vidmakthållas. Den internationella diskussionen har visat att det vid sändningar via direktsändande satelliter finns speciella förhållanden som motiverar ett särskilt hänsynstaganden i förhållande till såväl rättighetshavare som sändarföretagen.

Om man accepterar en strikt tolkning av Bernkonventionens artikel 11*bis* (2) i dess franska lydelse skulle den av oss föreslagna avtalslicensbestämmelsen i 22 § första stycket URL inte vara tillämplig på sändningar till den del de "spiller" över gränserna. Det finns som den danska utredningen framhåller särskilda skäl som talar för en strikt inställning när det gäller *sändningar via direktsändande satellit*. Till skillnad från de terrestra sändningarna, som vanligen riktar sig mot det egna landet, syftar sändningar via direktsändande satellit till att nå en så stor publik som möjligt. Det är då oundvikligt att sändningarna kommer att beröra flera länder och att sändningarna därigenom kan påverka rättighetshavarnas situation i samtliga dessa länder. Särskilt för de i sammanhanget betydelsefulla filmrättigheterna samt rättigheterna till sceniska och musik-dramatiska verk måste sändningsrättigheterna förvärvas genom avtal för att hänsyn skall kunna tas till de konsekvenser som en satellitsändning medför i samtliga länder inom sändningens "footprint"; om så inte sker finns det en betydande risk för att rättighetshavare i ett annat land än det där sändarföretaget finns lider förluster på grund av utnyttjanden som denne saknar möjlighet att påverka.

En strikt inställning innebär också att man får en viss handlingsfrihet om den diskussion som pågår inom EG-

kommissionen skulle utmynna i direktiv som förbjuder medlemsstaterna att reglera sändningar från direktsändande satelliter genom tvångslicens, vilket antytts kunna bli fallet. Ett sådant direktiv skulle innebära att även avtalslicensbestämmelser skulle vara bannlysta och att sändningsrättigheterna måste förvärvas genom avtal. Även om ett sådant direktiv bara riktar sig mot EG-länderna är det uppenbart att det skulle påverka våra möjligheter att reglera de ifrågavarande sändningarna genom en avtalslicensordning.

Konsekvensen av denna strikta inställning är att avtalslicensen i 22 § första stycket inte blir tillämplig på sändningar som sker via direktsändnande satellit.

Principiellt borde den nu diskuterade tolkningen av 11*bis* (2) gälla också för *terrestra sändningar* som sker med stöd av en avtals- eller tvångslicens. Det faktum att sådana sändningar ofta "spiller" över nationsgränser har emellertid i internationella sammanhang hittills inte ansetts stå i strid med Bernkonventionen. Med hänsyn härtill och till att det inte finns några bärande skäl som talar för att man skall ändra hittillsvarande bedömning när det gäller terrestra sändningar bör 22 § första stycket URL även i fortsättningen vara tillämplig beträffande sådana sändningar.

I den mån en sändning sker via kommunikationssatellit på sådan frekvens att signalerna utan några mellankommande åtgärder från annan direkt kan tas emot av allmänheten med hjälp av mottagare som finns på marknaden bör en sådan sändning från upphovsrättslig synpunkt jämställas med sändningar från direktsändande satelliter. Med den strikta konventionstolkning som här förespråkas innebär detta bl.a. att den upphovsrättsliga klareringen av sändningsrättigheterna skall göras av sändarföretaget och att avtalslicensbestämmelsen inte är tillämplig på en sådan sändning.

Vi anser således att 22 § första stycket URL i den nu föreslagna lydelsen även i fortsättningen är tillämplig på terrestra sändningar även om de skulle "spilla" över gränserna, men att bestämmelsen däremot inte är tillämplig på sådan radio- och TV-sändning via satellit som är avsedd att tas emot av allmänheten.

12.6.3 När skall veto tillkännages?

Som framgått av den tidigare redogörelsen har den danska upphovsrättsutredningen lagt fram ett förslag enligt vilket ett veto skall vara bindande för radioföretaget först sex månader efter det kommit företaget till handa. Detta skall dock inte gälla om förbudet meddelats i samband med att verket gavs ut. Motivet för förslaget är att möjligheten att nedlägga förbud kan medföra betydande praktiska svårigheter om förbudet har omedelbar verkan.

Ett förslag av den typ som det danska innebär en ytterligare utvidgning av en inskränkning rörande rättigheter till ett utnyttjande som typiskt sett är av stor betydelse också för upphovsmännen. Utgångspunkten för övervägandena bör därför vara att utnyttjanden av det slag det här är fråga om så långt som möjligt skall regleras genom avtal. Det bör därför först undersökas om inte det finns andra, mindre långtgående utvägar att komma till rätta med problemet.

Det kan inledningsvis konstateras att parterna har möjlighet att reglera frågan i avtal om sändningsrättigheter och att man har skäl för antagandet att parterna inte under några omständigheter skulle komma överens om tider av den längd som föreslås av den danska utredningen. En lagreglering beträffande vetorätten för de utomstående motsvarande den danska skulle under sådana förhållanden indirekt innebära ett ingrepp i parternas avtalsfrihet.

Vidare skulle en sådan lagreglering också innebära att andra villkor i detta hänseende skall gälla för utomstående medverkande i ett program. Detta skulle inte vara acceptabelt.

Gällande bestämmelse möjliggör visserligen enligt ordalydelsen att ett veto är omedelbart gällande. Det kan dock ifrågasättas om det inte finns ett utrymme för domstol att ta hänsyn till ett uppenbart missbruk av vetorätten och bedöma situationen genom att göra en skälighetsbedömning med utgångspunkt i vad normalt anses gälla i branschen. Om denna bedömning inte kan godtas kan man överväga att komplettera gällande avtalslicensbestämmelse med en föreskrift av angiven innebörd.

13 UTHYRNING AV LITTERÄRA VERK

13.1 Inledning

Enligt 2 § URL gäller som utgångspunkt att upphovsmannen har en ensamrätt att bestämma över bl.a. spridning av exemplar av sina verk till allmänheten. Denna s.k. spridningsrätt innefattar rätten till försäljning, uthyrning, utlåning och annan spridning av verket.

Spridningsrätten har dock inskränkts i vissa avseenden. Således gäller att när ett verk utgivits med upphovsmannens samtycke får de exemplar som omfattas av utgivningen spridas vidare och visas offentligt. Detta innebär bl.a. att sådana exemplar fritt kan hyras eller lånas ut till allmänheten. Undantag från denna huvudregel har gjorts beträffande musikaliska verk och datorprogram i maskinläsbar form.

Redan innan URL kom till kompenserades upphovsmännen för viss utlåning av litterära verk. De erhöll således och erhåller alltjämt ersättning från författarfonden, den s.k. biblioteksersättningen.

En motsvarande ersättning övervägdes vid URL:s tillkomst även i fråga om uthyrning av litterära verk, men ett förslag i den riktningen avvisades av riksdagen.

På senare tid har uthyrningsverksamhet av litterära verk såväl i bokform som på ljudband och i elektroniska media tilldragit sig uppmärksamhet i Sverige. Med anledning härav har Sveriges Författarförbund begärt att vi utreder vilka verkningar som denna uthyrningsverksamhet har eller kan komma att få för rättighetshavarna och lägger fram de förslag som översynen kan motivera.

I detta kapitel lämnas därför inledningsvis en redogörelse för gällande rätt. Vidare redovisas situationen i de övriga nordiska länderna samt redogörs för regleringen i ett par andra länder som bedömts vara av intresse i förevarande hänseende. Även den konventionsrättsliga situationen analyseras. Slutligen redovisas våra överväganden och förslag.

13.2 Gällande rätt

13.2.1 Bakgrund

Auktorrättskommitténs förslag (SOU 1956:25 s. 246 ff.) byggde på att under spridningsrätten hänfördes inte endast försäljning och annan överlåtelse av exemplar utan också uthyrning och utlåning.

Principiellt och systematiskt borde enligt kommittén spridningsrätten begränsas så att den inte kunde göras gällande i fråga om vidareöverlåtelse av exemplar, som lagligen förts i handeln eller på annat sätt lagligen kommit i omlopp bland allmänheten. Däremot fanns det enligt kommittén inte något skäl av denna natur att inskränka upphovsmannens rätt beträffande offentlig uthyrning eller utlåning av sådana exemplar. Enligt kommittén fanns det - som nedan redovisas - dock skäl av praktisk art som motiverade att regeln likväl kom att omfatta även dessa båda former av utnyttjande.

Såvitt angick offentlig *utlåning av litterära verk* erinrade kommittén om att det fr.o.m. budgetåret 1954/55 av statsanslag utgick ersättning åt författare för utlåning av deras verk genom bibliotek. Utbetalningen skedde genom en särskild fond, Sveriges författarfond. Kommittén ansåg att någon ensamrätt för utlåning av litterära verk inte borde införas på området. Enligt kommittén kunde det dock inte anföras något godtagbart skäl mot att författarna i princip fick befogenhet att kräva ersättning för utnyttjandet. Principiellt borde man därför införa ett privaträttsligt ersättningssystem. Eftersom ett sådant system i praktiken skulle få samma verkningar som den då gällande ordningen, borde dock denna bibehållas. Kommittén föreslog emellertid en fullmaktsregel som gav Kungl. Maj:t möjlighet att utfärda bestämmelser om skyldighet för bibliotekens huvudmän att utge ersättning åt författarna.

Även i fråga om offentlig *uthyrning av litterära verk* kom kommittén fram till att ensamrätten för författarna av praktiska skäl inte kunde upprätthållas. Däremot borde de ha rätt till gottgörelse. Ersättningen borde ha karaktär av en avgift på uthyrningen och tillföras en central institution. Den närmare regleringen av ersättningsordningen borde enligt kommittén rymmas inom den föreslagna fullmaktsregeln.

Inte heller när det gällde *utlåning av musikaliska verk* ansåg kommittén att det vid dåvarande tidpunkt var motiverat med en rätt till ersättning. Principiellt och med hänsyn till möjligheten att utlåningsverksamheten skulle komma att utvidgas borde dock samma regler gälla som för böcker. Enligt kommittén borde tonsättarna, när utlåningens omfattningen motiverade det, ha rätt till ersättning av statsanslag eller direkt från biblioteken. Den föreslagna fullmaktsregeln var avsedd att täcka även dessa fall.

Uthyrning av musikaliska verk borde enligt kommittén däremot omfattas av upphovsmannens ensamrätt.

Resultatet blev således att kommittén föreslog ett stadgande enligt vilket det som huvudregel skulle gälla att, sedan litterärt eller musikaliskt verk hade utgivits, exemplar som omfattades av utgivningen fick spridas vidare. Undantag gjordes för uthyrning av musikaliskt verk.

I *propositionen* (1960:17 s. 158 ff.) godtogs kommitténs olika förslag i förevarande hänseende med undantag för dess förslag angående uthyrning av musikaliskt verk. Detta ändrades på så sätt att det endast kom att gälla uthyrning av noter, dvs. uthyrning av grammofonskivor, tonband och dylikt fick däremot ske utan upphovsmannens samtycke. Fullmaktsbestämmelsen ändrades i motsvarande mån.

Vid riksdagsbehandlingen ansåg *första lagutskottet* (L[1]U 1960:41 s. 69 f.) att det föreslagna fullmaktstadgandet skulle utgå, dvs. utskottet godtog inte på den punkten den föreslagna regleringen beträffande utlåning och uthyrning av litterära verk samt utlåning av musikaliska verk.

Regleringen beträffande *uthyrning av musikaliska verk* togs upp till förnyad prövning i början av 1980-talet. Då föreslogs (prop. 1982/83:40), i syfte att motverka den skada som uthyrningsverksamheten av grammofonskivor kunde medföra för upphovsmän och andra rättighetshavare på området, att exemplar av musikaliska verk, dvs. även grammofonskivor och inspelade kassettband, inte utan upphovsmannens samtycke skulle få tillhandahållas allmänheten genom uthyrning eller därmed jämförlig rättshandling. Den föreslagna bestämmelsen trädde i kraft 1 januari 1983.

Frågan om den upphovsrättsliga regleringen av *uthyrning och utlåning av datorprogram* fick sin lösning när regeringen 1989

lade fram ett förslag i ämnet (prop. 1988/89:85 s. 17 f.). Enligt propositionen skall rätten att bestämma över sådana offentliga utnyttjanden av exemplar av datorprogram i maskinläsbar form ligga kvar hos upphovsmannen. Förslaget baserades på uppfattningen att offentlig utlåning från exempelvis bibliotek kunde utgöra underlag för en omfattande enskild kopieframställning. En sådan utlåning eller olika former av uthyrning skulle kunna motverka den samtidigt föreslagna ändringen av rätten till kopiering för enskilt bruk. Vidare kunde en omfattande utlånings- eller uthyrningsverksamhet störa marknaden på ett icke önskvärt sätt. Lagändringen trädde i kraft den 1 juli 1989.

13.2.2 Gällande rätt

I 23 § URL föreskrivs beträffande litterära och musikaliska verk bl.a. att sedan ett sådant verk utgivits får de exemplar som omfattas av utgivningen spridas vidare eller visas offentligt. Vidarespridning kan ske genom t.ex. vidareförsäljning, uthyrning eller utlåning. Inskränkningen innebär att exemplar av det ifrågavarande verket får göras tillgängliga för allmänheten genom försäljning, uthyrning eller liknande förfarande utan att tillstånd behöver inhämtas från upphovsmannen.

Som nyss antytts finns det två undantag från denna inskränkning. Således får exemplar av *musikaliska verk* inte utan samtycke från upphovsmannen tillhandahållas allmänheten genom uthyrning eller annan därmed jämförlig handling.

I fråga om datorprogram gäller detsamma beträffande exemplar av *datorprogram i maskinläsbar form*. Därtill gäller att sådana exemplar inte heller får lånas ut till allmänheten utan upphovsmannens samtycke. Om programmet ingår i ett chip som är infogat i en produkt, t.ex. en miniräknare, är programmet visserligen att anse som utgivet i "maskinläsbar form", men det omfattas inte av reglerna i URL såvitt avser utnyttjande av produkten med programmet däri (se prop. 1988/89:85 s. 30). Regleringen i URL syftar framförallt till att förhindra att utgivna sådana program används i en utlåningsverksamhet i organiserade former.

Såvitt gäller författarnas och översättarnas rättigheter, finns det i URL ingenting som hindrar att tryckta exemplar av litterära verk eller exemplar av sådana verk inspelade på ljudband och som

utgivits med upphovsmannens samtycke hyrs ut till allmänheten utan dennes tillstånd.

I den mån ett litterärt verk upptagits på ljudband uppkommer frågan vilka regler som i uthyrningsfallet gäller i förhållande till den som läst in verket på bandet. I 5 kap. URL finns bestämmelser om s.k. närstående rättigheter, dvs. rättigheter som tillkommer utövande artister (musiker, sångare, skådespelare m.fl. som framför verk) samt fonogramframställare (producenter av kassettband). Någon spridningsrätt som motsvarar den som upphovsmännen har finns inte för dessa kategorier. De kan således för närvarande inte på URL grunda någon rätt att motsätta sig uthyrning av sina produkter.

13.3 Situationen i de övriga nordiska länderna

13.3.1 Gällande rätt

Danmark, *Finland* (23 §) *Island* (artikel 24) och *Norge* (21 §) har bestämmelser som i likhet med den svenska upptar som huvudregel att exemplar av litterära och musikaliska verk som omfattas av utgivningen fritt får spridas vidare och visas offentligt (i Island endast visas). Även undantaget för uthyrning av musikaliska verk är detsamma i Danmark och Norge. I de finländska och isländska bestämmelserna är dock spridningsrätten bibehållen bara i vad avser noter.

Danmark har genom en lagändring, som trädde i kraft den 10 juni 1989, på samma sätt som Sverige begränsat inskränkningen beträffande datorprogram så att spridningsrätten gäller för utgivna datorprogram i maskinläsbar form. Vid samma tillfälle begränsade Danmark vidare spridningsrätten till utgivna exemplar av filmverk när spridningen sker genom försäljning eller liknande överlåtelse. Vidarespridning av sådana exemplar genom uthyrning eller utlåning får dock alltjämt inte ske utan upphovsmannens samtycke.

I Finland överväger man att i samband ändringen av upphovsrättsliga lagstiftningen med anledning av datorprogram lägga uthyrning av litterära verk under upphovsmannens ensamrätt (jfr nedan, avsnitt 13.3.2.).

Norge har 1988 lagstiftat om en begränsning av spridningsrätten till utgivna exemplar av filmverk. Exemplar som omfattas av utgivning för försäljning får således numera spridas vidare. Däremot får exemplar av utgivna filmverk inte lånas ut till allmänheten. Byte som sker i organiserad verksamhet har likställts med uthyrning.

13.3.2 Utredningsförslag

Den *danska upphovsrättsutredningen* har *dels* föreslagit en generell ändring av den nuvarande regleringen, *dels* lämnat vissa förslag i särskilda frågor. I förstnämnda hänseende har man föreslagit att inskränkningen i spridningsrätten endast skall gälla om de ifrågavarande exemplaren av verket är *utgivna vid försäljning* av exemplaren till allmänheten. Detta innebär att om den första spridningsåtgärden sker genom uthyrning eller lån skall vidareuthyrning eller vidarelån till allmänheten inte kunna ske utan upphovsmannens samtycke. Utredningens särskilda förslag beträffande uthyrning av filmverk (delbetänkande 1000/1984, s. 101) och uthyrning av ADB-program (delbetänkande 1064/1986) har, som framgått av redovisningen för gällande rätt, lett till lagstiftning. Däremot har utredningen inte tagit upp frågan om uthyrning av litterära verk.

Den *finländska upphovsrättsutredningen* har i sitt delbetänkande 1987:8, Informationsteknik och upphovsrätt bl.a. föreslagit (s. 257 f.) att spridningsrätten skall gälla för uthyrning eller därmed jämförlig handling samt utlåning av exemplar av datorprogram i maskinläsbar form. För andra former av exemplar av datorprogram, t.ex. återgivning av program i tryckt skrift, inskränks dock spridningsrätten även i fortsättningen efter den första spridningsåtgärden. Det föreslås vidare att i lagen uttryckligen anges att datorprogram, som med upphovsmannens samtycke ingår i en produkt som sprids till allmänheten, fritt får spridas vidare som en del av produkten, dvs. endast så länge som programmet inte skilts från produkten.

Den norska upphovsrättsutredningen har också behandlat frågorna om uthyrning av videogram (filmverk) och av datorprogram. I NOU 1983:35, Endringer i åndsverkloven m.v. lade man fram förslag om uthyrning av utgivna exemplar av filmverk. Detta förslag har, som ovan redovisats, lett till lagstiftning. I NOU 1986:18, Opphavsrett og edb föreslog utredningen att spridningsrätten skall omfatta uthyrning och utlåning av dator-

program. Sistnämnda förslag har ännu inte lett till någon lagstiftning.

13.4 Situationen i vissa andra länder

I detta avsnitt redogörs översiktligt för hur frågan om spridningsrätten och inskränkningarna i denna rätt regleras i några andra länder. Det är inte fråga om någon uttömmande redovisning. Urvalet har gjorts för att visa några typiska lösningar i ett urval länder som får anses vara av intresse för oss.

I *Storbritannien* fanns det inte något allmänt stadgande om spridningsrätt i 1956 års Copyright Act. Utöver rätten att utge sitt verk ("publishing the work") gav lagen upphovsmannen, såvitt här är av intresse, endast en rätt att under särskilda omständigheter förbjuda bl.a. spridning av exemplar av verk (section 5(2)-(4)). Av rättspraxis framgår att lagen inte gav upphovsmannen någon generell rätt att efter publicering med dennes samtycke kontrollera hur de lovligen framställda exemplaren användes.

I den nya lagen, Copyright, Designs and Patent Act 1988, har upphovsmannens rätt till "publishing the work" ersatts med en rätt "to issue copies of the work to the public" (section 16(1)(b)). Det kan därvid noteras att uttrycket "work" i den nya lagen inte bara såsom förr avser "literary, dramatic, musical and artistic works" utan också "sound recordings, films, broadcasts or cable programs" samt "typographical arrangements of published editions" (section 1 (1)(b)). Rätten avser "the act of putting into circulation copies not previously put into circulation" (section 18(2)). Den gäller, med vissa undantag, endast när upphovsmannen använder sig av rätten första gången. Överlåtelser, försäljningar, uthyrningar och utlåningar som sker därefter omfattas däremot inte av rätten, dvs. någon spridningsrätt gäller inte för dessa fall (section 18(2)(a)). Detsamma gäller för exemplar som efter "första spridningen", vilken kan ske i "United Kingdom or elsewhere", förs in i riket (section 18(2)(b)).

I *Frankrike* har sedan länge erkänts att upphovsmannens ensamrätt till exemplarframställning även innefattar en rätt att bestämma hur de framställda exemplaren skall användas också

efter det att exemplaren första gången gjorts tillgängliga för allmänheten. Denna rätt benämns "droit de destination".

Den franska upphovsrättslagen (FrURL) från 1957 innehåller inte något allmänt stadgande om "droit de destination", grundat på exemplarframställningsrätten. Lagen innehåller emellertid några stadganden som indirekt anses ge uttryck för en sådan rätt. Ett sådant stadgande finns i artikel 70 FrURL, där saluhållande, export och import av olagligt framställda exemplar av verk straffbeläggs. Ett annat stadgande finns i artikel 71 FrURL, enligt vilket varje form av spridning ("diffusion") som sker i strid mot upphovsmannens rätt utgör en straffbar handling. Även bestämmelsen i artikel 66 tredje stycket FrURL om tvångsåtgärder mot bl.a. "des exemplaires illicitement utilisés" anses kunna åberopas. Slutligen brukar artikel 31 tredje stycket FrURL anses ge uttryck för att överlåtelse av upphovsrätt kan göras beroende av begränsningar med avseende på utnyttjandet ("à sa destination").

Några särskilda bestämmelser angående möjligheterna att uthyra eller utlåna ett utgivet exemplar av verk finns inte i FrURL.

I *Västtyskland* innehåller sedan 1972 upphovsrättslagen (VtURL) i § 17 (1) ett stadgande som ger upphovsmannen ensamrätt att offentligt utbjuda eller sprida exemplar av verket ("das Recht das Original oder Vervielfältigungsstücke des Werkes der Öffentlichkeit anzubieten oder in Verkehr zu bringen"). Om exemplar har spritts genom överlåtelse mot vederlag med rättsinnehavarens till spridningsrätten i landet samtycke inskränks enligt § 17 (2) VtURL spridningsrätten på samma sätt som i Sverige. En skillnad är dock att om verket spritts genom uthyrning eller utlåning är rätten inte inskränkt.

För uthyrning eller utlåning av exemplar, som får spridas vidare enligt § 17 (2), utgår dock enligt § 27 (1) VtURL ersättning till upphovsmannen om verksamheten tjänar uthyrarens eller utlånarens förvärvssyfte eller sker genom en inrättning som är tillgänglig för allmänheten, t.ex. bibliotek, fonotek eller annan liknande samling av verk. Ersättningsanspråket kan endast göras gällande av en upphovsmannaorganisation.

Undantagna från ersättningsskyldigheten är enligt § 27 (2) VtURL sådana verk som utgivits enbart för att hyras eller lånas ut eller när exemplar av verken hyrs ut inom ramen för ett

arbets- eller anställningsavtal enbart för att användas vid fullgörandet av förpliktelser enligt avtal.

I *USA* innehåller upphovsrättslagen från 1976 i § 106(3) bestämmelser om spridningsrätt. Enligt paragrafen har en "copyright owner" ensamrätt att sprida exemplar av skyddade verk till allmänheten genom försäljning eller "other transfer of ownership" eller genom uthyrning, leasing eller utlåning.

Denna spridningsrätt är dock inskränkt genom flera olika bestämmelser. Den mest långtgående inskränkningen finns i § 109(a), en bestämmelse som ger uttryck för vad som allmänt kallas för "first sale doctrine". Enligt den bestämmelsen har ägaren av ett lagligen framställt exemplar rätt att försälja eller på annat sätt avhända sig besittningen till exemplaret. Uttrycket "to sell or otherwise dispose of the possession" anses innefatta även utlåning, leasing och utlåning.

Det lagligen framställda exemplaret skall dock ha sålts eller på annat sätt överlåtis av "copyright owner" för att "first sale doctrine" skall vara tillämplig. Det räcker inte med uthyrning, leasing eller utlåning.

Bland de andra bestämmelser som innehåller inskränkningar i spridningsrätten kan nämnas § 108 som ger bibliotek rätt att under vissa förutsättningar mångfaldiga och sprida skyddade verk, § 115 som innehåller en tvångslicens i fråga om mångfaldigande och spridning av vissa musikaliska verk på fonogram, samt § 117 som innehåller vissa begränsningar när det gäller spridning av kopior av datorprogram eller bearbetningar av sådana program.

13.5 Bernkonventionen

Bernkonventionen innehåller inte någon generell bestämmelse om spridningsrätt. Däremot finns det en särskild bestämmelse om upphovsmannens uteslutande rätt att sprida verk som denne låtit bearbeta eller återge genom film (artikel 14 (1)). Vidare finns det en icke obligatorisk bestämmelse om droit de suite beträffande konstverk och manuskript till litterära eller musikaliska verk (artikel 14*ter*). Slutligen finns det en bestämmelse om beslag av olovligen eftergjorda exemplar av verk (artikel 16).

Vid ett par tillfällen har man försökt att få en allmän spridningsrätt erkänd i konventionen. Vid Brysselkonferensen 1948 gjorde den franska delegationen ett försök att få "droit de mise en circulation" erkänd i konventionen. Också den österrikiska delegationen lade fram förslag i samma riktning. Ingetdera förslaget vann emellertid gehör.

Vid Stockholmskonferensen 1967 gjordes liknande försök. Italien, Marocko och Österrike föreslog gemensamt att orden "and circulation" skulle infogas efter ordet "reproduction" i artikel 9(1)[1]. Frankrike försökte uppnå samma syfte genom att föreslå att orden "and for any purposes" skulle införas i artikel 9(1) efter orden "reproduction ... in any manner or form". Bägge förslagen röstades dock ned.

Slutsatsen är således att Bernkonventionen inte kräver att anslutna stater inför en allmän spridningsrätt. Å andra sidan finns det intet i konventionen som hindrar att så sker.

13.6 Framställning om lagändring

Sveriges författarförbund har i en skrivelse till utredningen hemställt att frågan om uthyrning av böcker och av ljudband och liknande anordningar som innehåller upptagning av litterärt verk snarast tas upp till övervägande. Förbundet har därvid förordat att sådant utnyttjande av litterära verk läggs under regler i URL av det slag som 1982 infördes beträffande musikaliska verk.

Till stöd för sin hemställan påpekar förbundet att uthyrning av böcker pågått under flera år och att uthyrningen finns i varierande former.

---

[1] Artikel 9 i Bernkonventionen lyder:
(1) Authors of literary and artistic works protected by this Convention shall have the exclusive right of authorizing the reproduction of these works, in any manner or form.
(2) It shall be a matter for legislation in the countries of the Union to permit the reproduction of such works in certain special cases provided that such reproduction does not conflict with the normal exploitation of the work and does not unreasonably prejudice the legitimate interest of the author.

Förbundet framhåller att vissa folkbibliotek under senare tid uttalat långtgående planer på att införa någon form av avgift på boklån, vilket innebär en form av uthyrning.

Vidare framhålls att en ny marknad börjat etableras i form av uthyrning av ljudkassetter innehållande inlästa litterära verk. Bl.a. har vissa bensinstationer marknadsfört sådana kassetter så att de som så önskar kan tillgodogöra sig verken t.ex. medan de kör bil.

När en sådan ny marknad uppstår blir det enligt förbundet angeläget att se till att olika sätt att tillhandahålla verk inte konkurrerar med varandra. Förbundet pekar på att en systematisk uthyrning av litterära verk på ljudband, t.ex. inlästa sagor för barn, kan rycka undan grunden för en marknad där ljudbanden sprids genom försäljning. Förbundet framhåller att det t.o.m inträffat fall när en part i ett förlagsavtal förvärvat rätt till distribution av ljudband för försäljning och därefter under åberopande av 23 § URL tagit sig för att distribuera banden genom uthyrning.

13.7 Överväganden och förslag

En av upphovsmännens grundläggande ekonomiska rättigheter är rätten att bestämma över spridningen till allmänheten av exemplar av sina verk. Denna rätt är emellertid inte oinskränkt. Enligt 23 § URL gäller sålunda att när exemplar av utgivna litterära eller musikaliska verk har getts ut får de utgivna exemplaren fritt spridas vidare till allmänheten. Undantag från denna huvudregel är, som tidigare nämnts, offentlig uthyrning av musikaliska verk och datorprogram samt offentlig utlåning av datorprogram.

Som påpekats av Sveriges författarförbund förekommer det uthyrning av litterära verk i olika former. Särskilt noterbar är den form av uthyrning av litterära verk inlästa på ljudband som sker vid t.ex. bensinstationer, men också bibliotekens intresse av att mot avgift ställa exemplar till låntagarnas förfogande förtjänar att uppmärksammas.

Av redovisning av förarbetena till gällande rätt framgår (se avsnitt 13.2.1) att auktorrättskommittén ansåg att det inte fanns några principiella eller systematiska skäl att inskränka

upphovsmännens rätt beträffande bl.a uthyrning av litterära verk, en uppfattning som delades av dåvarande departementschefen. Lagutskottet fann emellertid att det inte förelåg skäl att omedelbart införa ett avgiftssystem, eftersom ett sådant knappast skulle ge något nämnvärt ekonomiskt utbyte.

Numera måste de förutsättningarna på vilket 1960 års riksdagsbeslut att helt frige spridningsrätten vid uthyrning av litterära verk vilade ha rubbats i väsentlig mån. Det finns en för parterna intressant marknad avseende uthyrning av böcker och upptagningar av litterära verk på ljudband. Omfattningen av denna uthyrningsverksamhet är för närvarande inte särskilt stor, men det finns anledning att räkna med att marknaden kan komma att utvecklas på ett sätt som upphovsmännen, med nuvarande regler, saknar möjlighet att få kompensation för.

Mot denna bakgrund är det angeläget att de upphovsmän som ät aktuella i sammanhanget så långt som möjligt tillförsäkras de ekonomiskt viktiga befogenheterna med avseende på utnyttjanden av sina verk. Att inte låta inskränkningen i spridningsrätten avseende litterära verk omfatta uthyrning är enligt vår mening motiverat från principiella utgångspunkter.

Som tidigare redovisats i inledningen till denna del av betänkandet utgick auktorrättskommittén från att sådana former av utnyttjanden av verk som ägde större ekonomisk eller eljest praktisk betydelse i princip borde förbehållas upphovsmännen och kommittén framhöll att upphovsrätten enligt dess förslag var så vidsträckt att den principiellt inbegrep inte bara offentlig utlåning utan också offentlig uthyrning av böcker, dvs. fall där böcker ställs till förfogande för viss tid mot avgift. Det är lätt att inse att så bör vara fallet när det gäller utnyttjande av skyddade verk i kommersiell verksamhet. När det gäller andra fall av utnyttjande mot vederlag kan ståndpunkten kanske vara svårare att förstå. Det är emellertid från principiell synpunkt inte möjligt att särskilja kommersiell uthyrning från andra fall där uthyrningen sker yrkesmässigt eller systematiskt eller är av ekonomisk betydelse. Auktorrättskommittén saknade visserligen anledning att ta ställning till frågan om uthyrning av böcker vid de offentliga biblioteken, eftersom det inte förekom någon sådan uthyrning. Ingenting tyder dock på att kommittén skulle ha frångått sin principiella syn om det gällt uthyrning av böcker från offentliga bibliotek. Av dess överväganden när det gäller utlåning av litterära verk framgår tvärtom att även sådan spridning i princip borde vara förbehållen upphovsmannens

ensamrätt. Som framgår av kommitténs redovisningen beträffande biblioteksersättningen (SOU 1956:25 s. 249) var det emellertid huvudsakligen praktiska skäl som ledde till nuvarande reglering av utlåningen.

Vi delar auktorrättskommitténs principiella uppfattning när det gäller såväl utlåning som uthyrning. Som närmare utvecklas i kapitlet om biblioteksersättning anser vi (se Del II, avsnitt 14.7.3) att redan offentlig utlåning från bibliotek bör i princip ligga under ensamrätten och att frågan om tillstånd till utlåningen bör regleras genom en avtalslicensordning. Vi konstaterar samtidigt att vissa skäl talar för att man *för närvarande* inte löser frågan i enlighet med den principiella uppfattning. Med denna principiella utgångspunkt talar starka skäl för att man betraktar "utlåning mot avgift" som uthyrning. Det måste från upphovsrättslig synpunkt nämligen vara likgiltigt om uthyrningen sker i syfte att erhålla vinst på verksamheten eller endast syftar till att minska de kostnader som uthyraren har i en verksamhet som ingår som ett led i en skattefinansierad service till medborgarna (jfr HD:s dom i det s.k. landstingsmålet, NJA 1988 s. 715). Ett utnyttjande som sker i en ekonomisk verksamhet av skisserat slag bör förbehållas upphovsmännens ensamrätt. Slutsatsen blir därför att så länge uthyrning av litterära verk är eller kan bli av ekonomisk betydelse för upphovsmännen bör ensamrätten i princip omfatta sådana förfoganden.

Det torde inte vara möjligt och inte heller nödvändigt att försöka uppskatta de ekonomiska konsekvenserna för rättighetshavarna av den uthyrningsverksamhet finns eller kan uppstå om ingen lagstiftningsåtgärd vidtas. Marknaden, den faktiska och den potentiella, är av sådan omfattning att de skäl som 1960 åberopades för att helt inskränka spridningsrätten vid uthyrning av litterära verk inte längre gäller.

När det gäller uthyrning av kassettböcker tillkommer att det finns en påtaglig risk för att dessa kommer att kopieras för privat bruk. Det är ett viktigt samhällsintresse att inte bara rättighetshavarna på musikområdet utan även rättighetshavarna på det litterära området inte drabbas av ytterligare ekonomiska skadeverkningar på grund av en okontrollerad uthyrningsverksamhet.

Slutsatsen blir att rätten till fri uthyrning av litterära verk bör inskränkas i jämförelse med vad som nu gäller. Genom att ge upphovsmännen ensamrätt till uthyrning av sådana alster får de

kontroll och inflytande över den uthyrningsmarknad som finns eller som kan uppstå. Ändringen öppnar också möjlighet för rättighetshavare och uthyrare att genom avtal skapa en lämplig balans mellan allmänhetens intresse av tillgång till litteratur i olika former och rättighetshavarnas berättigade krav på sin andel av intäkterna från uthyrningsverksamheten.

Den ändring som förordas bör ske genom att upphovsmannens ensamrätt anges omfatta uthyrning till allmänheten av även litterära verk och inte bara som nu musikaliska verk och datorprogram. Detta är uppenbarligen det enda rimliga när det gäller kommersiell uthyrning. När det gäller andra former av vidareutnyttjande såsom t.ex. "avgiftsbelagd utlåning" från bibliotek saknas emellertid anledning att göra en annan bedömning. Som tidigare nämnts kan det från principiell synpunkt inte göras någon skillnad mellan sådan verksamhet som syftar till att ge nettovinst och sådan verksamhet som endast avser att ge kostnadstäckning. Att införa en tvångs- eller avtalslicensordning för denna form av tillhandahållande skulle innebära ett påtagligt intrång i upphovsmännens principiella ensamrätt att bestämma över ekonomiskt betydelsefulla förfoganden över sina verk. Av förarbetena till nuvarande lagstiftning framgår att redan utlåning är ett sådant betydelsefullt förfogande. Det finns således än större anledning att förbehålla upphovsmännen ensamrätten när det gäller tillhandahållande av utgivna litterära verk mot vederlag och varken från principiell eller praktisk synpunkt är det rimligt att skilja mellan fall där vederlaget betalas i en kommersiell verksamhet eller där det erläggs i en offentlig verksamhet och där används som kostnadstäckning.

De former av vidareutnyttjande som härigenom kommer att omfattas av ensamrätten är uthyrning och annan därmed jämförlig rättshandling, dvs. fall där användaren direkt eller indirekt lämnar någon form av vederlag för att under viss tid få disponera över exemplaret.

Med "uthyrning" avses här rättshandling varigenom exemplar av verket får disponeras av annan mot vederlag. Ett typiskt exempel på uthyrning utgör sådan kommersiell verksamhet som uthyrning av kassettböcker till allmänheten vid bensinstationer och liknande inrättningar. Vidare är det klart att den form av vidarespridning av litterära verk som sker i form av att bibliotek köper in ett visst antal exemplar av ett efterfrågat verk i avsikt att kunna ställa dem till allmänhetens förfogande mot en avgift som syftar

till att bidra till att täcka kostnaderna för inköpet måste betraktas som uthyrning.
Uttrycket "annan jämförlig rättshandling" inkluderar i detta sammanhang även sådana former av vederlag som sker genom t.ex årsvisa abonnemang på ljudkassetter eller liknande förfaranden.

Om ett bibliotek däremot tar ut en beställningsavgift eller en förseningsavgift i sin låneverksamhet innebär detta givetvis inte att en sådan avgift skall anses som "annan jämförlig handling", eftersom avgiften i sådana fall inte utgår som ett direkt eller indirekt vederlag för att under viss tid få disponera över exemplaret.

Av rättspolitiska skäl bör den nu förordade lösningen väljas också för de utövande konstnärerna. Det kan inte vara rimligt att t.ex. en skådespelare inte skulle ha rätt till ersättning vid uthyrning av en upptagning som innehåller hans inläsning av ett litterärt verk, medan upphovsmannen samtidigt skulle få rätt till sådan ersättning. Av liknande skäl bör också fonogramframställaren ha ersättning när ett fonogram som innehåller en upptagning av ett litterärt verk hyrs ut. Vi föreslår därför att en ljudupptagning av en utövande konstnärs framförande av ett litterärt verk eller en fonogramframställares upptagning av ett sådant framförande inte utan konstnärens eller framställaren samtycke får göras tillgängligt för allmänheten genom uthyrning eller liknande förfarande.

14 BIBLIOTEKSERSÄTTNING

14.1 Inledning

För det utnyttjande av böcker som sker på biblioteken utgår i dag inte annan ersättning till upphovsmännen än den s.k. biblioteksersättningen. Denna ersättning för användningen av litterära verk genom folk- och skolbibliotek till verkets upphovsman utgår enligt bestämmelserna i förordningen (1962:252) om Sveriges författarfond. Ersättningen är offentligrättslig och finansieras genom ett årligt anslag till fonden. Rätt till ersättning ur fonden har författare och vissa andra upphovsmän.

Författare och andra berörda upphovsmän har länge önskat en ändring av gällande ordning. Ett önskemål har gått ut på att ta bort den inskränkning som medför att utlåning inte faller under den upphovsrättsliga ensamrätten. Ett annat har varit att i varje fall få större möjligheter att påverka storleken av anslaget till biblioteksersättningen genom en rätt att förhandla med staten om ersättningen, en rätt som ibland tänkts förenad med möjligheter att tillgripa stridsåtgärder. Utvidgade upphovsrättigheter är emellertid det grundläggande reformkravet.På biblioteken förekommer inte bara utlåning och annat utnyttjande av böcker. I varierande omfattning förekommer även sådant utnyttjande av noter, fonogram och videogram. Upphovsmän, utövande konstnärer samt fonogram- och videogramproducenterna önskar att även sistnämnda former av utnyttjande av deras verk och prestationer skall ersättas.

14.2 Nuvarande ordning

14.2.1 Vissa upphovsrättsliga regler

Enligt 2 § URL innefattar upphovsrätten till ett verk bl.a. en uteslutande rätt för upphovsmannen att förfoga över verket genom att göra det tillgängligt för allmänheten genom att bjuda

ut det till försäljning, uthyrning eller utlåning eller annan spridning till allmänheten eller visa det offentligt.

Som nyss antytts är denna ensamrätt till spridning inskränkt genom olika bestämmelser. Beträffande litterära och musikaliska verk finns bestämmelser härom i 23 § URL. Bestämmelserna innebär att sedan ett sådant verk har getts ut får exemplar som omfattas av utgivningen spridas vidare och visas offentligt. Exemplar av musikaliska verk får dock inte hyras ut utan upphovsmannens samtycke. Ett verk anses utgivet när exemplar därav med upphovsmannens samtycke förts i handeln eller eljest blivit spridda till allmänheten (8 § andra stycket URL). Regleringen innebär således att ett sådant exemplar av ett litterärt eller musikaliskt verk som omfattas av utgivningen i princip fritt kan spridas vidare, dvs. det kan utan upphovsmannens samtycke uthyras, utlånas eller ges bort till allmänheten.

För andra typer av verk gäller i stort liknande regler. Sålunda får exemplar av konstverk (t.ex. teckningar och målningar) som upphovsmannen överlåtit eller låtit utgiva spridas vidare och visas offentligt (25 § URL). Även överlåtna eller utgivna fotografier får visas offentligt (10 § första stycket FotoL). Däremot får filmverk (t.ex. videogramfilmer) inte spridas till allmänheten utan upphovsmannens samtycke.

14.2.2 Biblioteksersättningen

Ersättning av statliga medel för utlåning av svenska litterära verk vid folk- och skolbiblioteken utgår sedan 1955 (prop. 1954:133, SU 105, rskr. 254). Motiven för att införa en sådan ersättning var huvudsakligen två. Dels fann man det rimligt att författarna ersattes för det samhälleliga utnyttjande av deras verk som biblioteksutlåningen innebär. Dels ansågs det angeläget att förbättra författarnas ekonomiska villkor generellt sett.

Ursprungligen utgick biblioteksersättning endast vid hemlån av orginallitteratur av svensk upphovsman. År 1957 blev även referenslitteraturen ersättningsgrundande (prop. 1957:1, SU 8, rskr. 304) och fr.o.m. 1961 utgår ersättning också för lån och referensexemplar av utländska verk i svensk översättning (prop. 1961:56, SU 121, rskr. 304).

Biblioteksersättningen handhas av Sveriges författarfond, som är en statlig myndighet. Gällande bestämmelser härom finns i

förordningen (1962:562) om Sveriges författarfond. Ersättning utgår för hemlån från folk- och skolbibliotek av svenska litterära verk i original och litterära verk i svensk översättning. Ersättning utgår även för referensexemplar av sådana verk. Utlåning av noter och andra musikalier ersätts endast om de ingår i ett litterärt verk.

Biblioteksersättningen omfattar inte andra bibliotek än de ovan nämnda. Följaktligen ersätts inte utlåning från forskningsbibliotek (kungl. biblioteket och universitetsbiblioteken) och företagsbibliotek.

Genom beslut av riksdagen bestäms årligen hur stort belopp av statsmedel som skall tillföras Sveriges författarfond. Storleken av anslaget bestäms med utgångspunkt från ett s.k. grundbelopp per hemlån av svenskt originalverk. Detta belopp bestäms sedan några år tillbaka efter förhandlingar mellan regeringen och företrädare för rättighetshavare. Mer därom i avsnitt 14.5.2. Anslagets storlek framkommer sedan som en produkt av grundbelopp och omfattningen av utlåningen resp. beståndet av referensexemplar. Omfattningen fastställs på grundval dels av statistik över utlåning och referensexemplar i biblioteken, dels av stickprovsundersökningar.

Budgetåret 1989/90 uppgår grundbeloppen för svenskt originalverk till 63 öre per hemlån och till 252 öre, dvs. fyra gånger grundbeloppet för hemlån, för varje referensexemplar. Grundbeloppen för översatta verk uppgår till hälften av grundbeloppen för originalverk eller för närvarande 31,5 öre per hemlån och 126 öre per referensexemplar. Överföringen av medel till författarfonden sker förskottsvis under budgetårets lopp. Slutavräkning sker i slutet av budgetåret mot redovisad biblioteksstatistik. För budgetåret 1988/89 blev det slutliga anslaget till författarfonden omkring 57 milj. kr.

I fondförordningen regleras hur medlen skall fördelas. Det skall ske dels till individuell ersättning, dels till pensioner, stipendier, bidrag m.m. Individuell ersättning betalas till de författare och översättare vilkas verk lånats ut (författarpenning och översättarpenning). Om ett litterärt verk har två eller flera ersättningsberättigade upphovsmän delas författarpenningen lika dem emellan. Har ett verk fler än tre upphovsmän utbetalas ingen individuell ersättning. Illustratörer och kompositörer kan få del av författarpenningen förutsatt att deras alster utgör en väsentlig del av det litterära verket. Fördelningen av författarpenningen

mellan författaren och de nämnda upphovsmännen bestäms av författarfondens styrelse.

Den individuella författarpenningen utgår för budgetåret 1989/90 med 38 öre per hemlån och 152 öre per referensexemplar. Den individuella översättarpenningen utgår med 19 öre per hemlån och 76 öre per referensexemplar. För upphovsmän med höga utlåningssiffror minskar ersättningen enligt vissa avtrappningsregler. För mindre än 2 000 lån betalas ingen individuell ersättning. Styrelsen för fonden kan bestämma att ersättning till viss upphovsman skall uppgå till visst minimibelopp oavsett det statistiska utfallet. Denna möjlighet används för att budgetåret 1989/90 ge omkring 234 upphovsmän s.k. garanterad författarpenning om 80 000 kr per år.

Sedan författar- och översättarpenningarna betalats, används återstoden av fondens medel - med avdrag för administrationskostnaderna - till arbetsstipendier, pensioner och andra ändamål, som berör litterär verksamhet. Av tillgängliga medel under budgetåret 1988/89, 54 milj. kr, användes omkring 19,5 milj. kr till individuella författar- och översättarpenningar, 13,5 milj. kr till garanterad författarpenning, 16,8 milj kr till pensioner, stipendier och bidrag samt 4,2 milj. kr till administration.

Styrelsen för Sveriges författarfond består av ordförande och 13 andra ledamöter jämte suppleanter. Ordföranden och tre andra ledamöter jämte suppleanter förordnas av regeringen. Av de övriga tio ledamöterna utses åtta av Sveriges författarförbund, en av Föreningen Svenska tecknare och en av Svenska fotografernas förbund. Upphovsmännens organisationer har således majoritet i fondstyrelsen.

Biblioteksersättningens konstruktion förutsätter en väl fungerande statistisk redovisning och en klar begreppsbildning. Statistikinsamlingen har i stort sett fungerat tillfredsställande vad gäller den lånekortsbaserade utlåningen och folkbibliotekens referenssamlingar. Däremot har redovisningen av skolornas referensbokbestånd vållat så stora problem att detta fr.o.m. budgetåret 1984/85 schablonberäknas på grundval av tillgänglig statistik över skolornas totala bokbestånd.

Utvecklingen av biblioteksersättningens grundbelopp framgår av en uppställning som finns i en bilaga i slutet av detta kapitel.

14.2.3 Visningsersättningen

Frågan om ersättning till konstnärer för att verk som inte längre är i konstnärens ägo visas offentligt behandlades i propositionen 1975/76:135 om den statliga kulturpolitiken 3. Med anledning av riksdagens uttalande (KrU 1975/76:35, rskr. 1975/76:335) att frågan om visningsersättning borde studeras tillsattes i juni 1977 en särskild utredare. Denne avlämnade betänkandet (Ds U 1981:3) Visningsersättning åt bildkonstnärer.

Utredningen föreslog att visningsersättningen skulle omfatta konstverk som förvärvats av staten, kommunerna, landstingskommunerna samt vissa museer. Ett ersättningssystem som grundade sig på det faktiska utnyttjandet av konstverk skulle förutsätta ett omfattande registrerings- och rapporteringsarbete. Utredningen, som inte fann det möjligt att föreslå ett sådant system, förordade i stället att ersättningen beräknades enligt ett starkt förenklat system som byggde på det allmännas förvärv av konst, dvs. en visningsrättsersättning. I ett sådant system ansågs det inte rimligt att beräkna en individuell ersättning. Endast kollektiv ersättning borde förekomma.

Utredningen redovisade två tänkbara huvudmodeller för beräkningen av ersättningen i ett starkt schabloniserat system, dels en med beräkning av ett ersättningsbelopp årligen under viss tidrymd (flerårsersättning), dels en där ersättningsbeloppet beräknades endast en gång i samband med förvärvet (engångsersättning). Tre alternativa sätt att beräkna ersättningen redovisades för envar av huvudmodellerna.

En variant av flerårsersättning som redovisades byggde på att det varje år fastställdes ett grundbelopp för varje verk som fanns i systemet vid starten. Ersättningen skulle utgå i 50 år. Grundbeloppet framräknades genom att de anslagsmedel som var disponibla vid starten dividerades med antalet verk i det befintliga konstbeståndet. Ersättningen för de konstverk som förvärvades varje år skulle framräknas med samma grundbelopp. Ett sådant system skulle enligt utredningen kunna leda till ökad anslagsbelastning. Genom att använda ett lägre grundbelopp för nyförvärven kunde systemet hållas inom den anslagsram som utredningen utgått från. Ett annat sätt att uppnå detta resultat var en schabloniserad avtrappning av grundbeloppet för nyförvärven redan från det första året.

En engångsersättning, som således endast skulle inkludera nyförvärven, kunde enligt utredningen sättas i relation till inköpspriset och beräknas efter en viss procent av detta. I avsaknad av inköpspris kunde försäkringsvärde eller särskild värdering användas. Ett annat sätt var att knyta an till flerårssystemet och bestämma ersättningen till grundbeloppet multiplicerat med antalet år. I det tredje alternativet skulle endast en del av de disponibla medlen användas som visningsersättning och då med ett visst lägre belopp per verk.

I budgetpropositionen 1981/82:100, bilaga 12 föreslog utbildningsministern att en visningsersättning skulle införas. Han konstaterade att även ett starkt förenklat beräkningssystem kräver inrapportering och bearbetning av statistiskt material och ville inte biträda ett förslag som innebar ökade administrativa kostnader. Det rådande ekonomiska läget utgjorde också ett skäl för att inte lägga fram ett förslag till finansieringssystem som berövade regering och riksdag möjligheten att i full utsträckning styra kostnadsutvecklingen. Han föreslog därför att visningsersättningen skulle anvisas från ett fast anslag vars storlek skulle fastställas för ett budgetår i sänder. Medlen skulle tillföras en särskild fond, Sveriges bildkonstnärsfond.

Reglerna om visningsersättningen finns i förordningen (1982:600) om Sveriges bildkonstnärsfond. Staten anvisar årligen medel som ersättning åt bild- och formkonstnärer för att deras konstverk som är i offentliga institutioners ägo visas för allmänheten eller används på annat allmännyttigt sätt. Medlen tillförs Sveriges bildkonstnärsfond. För budgetåret 1990/91 föreslås i budgetpropositionen ett anslag om 39,5 milj. kr. Ersättning ur fonden kan utgå till konstnär som är svensk medborgare eller har sin vanliga vistelseort i Sverige.

Ersättningen skall användas till ändamål som i första hand syftar till att ge yrkesverksamma konstnärer ekonomisk och arbetsmässig trygghet. Styrelsen för fonden har enligt uttalande av departementschefen (prop. 1981/82:100 bilaga 12, s. 32) stor frihet att bestämma hur fonden skall användas.

Styrelsen består av ordförande och tolv andra ledamöter jämte suppleanter. Regeringen utser ordföranden och två av de andra ledamöterna jämte suppleanter. Av de övriga ledamöterna utses sex av Konstnärernas riksorganisation, två av Föreningen Sveriges konsthantverkare samt en ledamot vardera av Föreningen Svenska tecknare och Svenska fotografernas förbund.

14.2.4 Talboksersättningen

I 18 § URL föreskrivs bl.a. att bibliotek och organisation får med regeringens tillstånd framställa talböcker och taltidningar för utlåning till blinda och andra svårt vanföra. Upphovsmannen har inte någon rätt till ersättning för sådan exemplarframställning. Han kan dock avbryta vidare tvångslicens genom att själv ge ut verket som kommersiell talbok.

Bestämmelser om talböcker infördes i URL under riksdagsbehandlingen av lagen, sedan De blindas förening och Sveriges Författareförening (en föregångare till Författarförbundet) förgäves sökt nå en överenskommelse om villkoren för sådan framställning. Första lagutskottet (L[1]U 1960 nr 41, s. 58 ff.) föreslog en lösning som innebar en tvångslicens med rätt till ersättning till författarna. I riksdagen bifölls emellertid en utskottsreservation enligt vilken sådan ersättning inte borde lagfästas av hänsyn till de blindas intressen. Det uttalades samtidigt från riksdagens sida att den omständigheten att lagtexten inte innehöll någon ersättningsbestämmelse inte uteslöt att "skälig ersättning" till upphovsmännen kunde utgå av allmänna medel.

Sedan budgetåret 1960/61 finns det ett särskilt anslag för ersättning till författare och översättare för utnyttjande av deras verk i form av talböcker och taltidningar. Medlen utbetalas till Sveriges författarförbund för fördelning mellan de utnyttjade verkens upphovsmän. För budgetåret 1990/91 har 2,3 milj. kr anslagits till sådan ersättning.

14.3 Biblioteksersättningen i vissa andra länder

14.3.1 Danmark

Gällande ordning.

I Danmark har sedan 1946 funnits ett system med ersättning för biblioteksutlåningen, den s.k. biblioteksavgiften. Nu gällande lag om biblioteksavgift antogs av Folketinget den 4 juni 1986. Lagen var en revision av den första egentliga lagen om biblioteksavgift från 1982, som trädde i kraft den 1 januari 1983.

När lagförslaget framlades underströk ministern att lagändringarna skulle ses som en övergångsordning. Övergångsperioden skulle användas till överläggningar med upphovsmännens organisationer, kommuner m.fl. i syfte att nå fram till en tillfredsställande lösning på några av de problem i avgiftsordningen, som inte fick en tillfredsställande lösning med den föreslagna lagändringen. Lagen skulle revideras senast under 1988/89.

Sedan 1946 har danska författare och deras efterlevande enligt en bestämmelse i bibliotekslagen erhållit en avgift från staten för folk- och skolbibliotekens användning av deras böcker. 1964 fick också översättarna del av beloppet. De blev emellertid inte likaberättigade med författarna, men det skapades lagstöd för att de skulle kunna få bidrag.

Fram till en ändring 1975 i bibliotekslagen var utbetalningen av avgiften till författare baserad på fördelning av ett givet anslag, vars belopp motsvarade en viss procent av statens driftsanslag till folk- och skolbiblioteken. Genom lagändringen 1975 genomfördes en ordning, som innebär att det betalas ut en indexreglerad avgift för varje band, som varje författare är representeras med på biblioteken.

Anslaget från staten betalades t.o.m. 1978 genom Dansk Forfatterfond. Från 1979 handhas administrationen av Biblioteks-tilsynet.

Genom biblioteksavgiftslagen 1982 utvidgades kretsen av berättigade till att, förutom författare, omfatta kompositörer, bildkonstnärer, fotografer och andra upphovsmän till verk i bokform. Man höll fast vid principen om att vederlaget skulle utgå med ett bestämt indexreglerat belopp för varje band som ifrågavarande upphovsman är representerad med på biblioteken, men det modifierades samtidigt, i det att systemet gjordes degressivt. Det betyder att en författare med få band på biblioteken får förhållandevis mer per band än en författare med många band.

För att mildra verkningarna av övergången till den degressiva avgiftsskalan beslöts att den skulle införas gradvis under fem år, samtidigt som tariffernas grundbelopp höjdes så att det 1987 skulle nå sin slutgiltiga nivå. Grundbeloppet var i 1988 års prisnivå 5,24 kr.

I lagen (och tillhörande kungörelse) fastlades noga kriterierna för tilldelning av biblioteksavgift. För att kompensera några av de kategorier, som på grund av det administrativa systemet inte kan komma i åtnjutande av någon biblioteksavgift infördes ett "rådighetsbelopp" för böcker och ett belopp till fördelning bland översättare, vilka fortfarande inte var berättigade till biblioteksavgift.

Vid lagändringen 1986 behölls de kriterier i 1982 års lag när det gällde vem som skulle vara berättigad till biblioteksavgift och för avgiftens administration, med undantag för en ändring som infördes under behandlingen i Folketinget; biblioteksavgiften för bilderböcker skulle fördelas jämnt mellan upphovsmännen. Denna ändring förväntades inte medföra någon större höjning av det vederlag som betalas ut till upphovsmännen, eftersom det för de flesta bilderböcker redan tidigare betalades ut avgift till antingen författaren eller illustratören; hädanefter skulle avgiften delas mellan båda.

Dessutom gjordes följande ändringar

- kretsen av omfattade bibliotek utvidgades med Statens bibliotek och tryckeri för blinda och Folkbibliotekens invandrarbibliotek,
- danskspråkiga sydslesvigbor blev berättigade på lika fot med danska författare,
- de existerande två "rådighetsbeloppen" höjdes, för böcker med 4,5 milj. kr och översättarbeloppet med 500 000 kr,
- nya rådighetsbelopp skapades, ett till upphovsmän till fonogram om 900 000 kr och ett till konstnärer om 30 000 kr.

Genomförandet av denna nyordning illustrerade för övrigt ett av de problem som är förbundet med den s.k. "flerförfattarproblematiken": den är svår att administrera och administrationskostnaderna kan förefalla höga i förhållande till det vederlag som upphovsmännen får ut. Det var också karakteristiskt att debatten i samband med lagändringen 1986 mer sysslade med vad som inte föreslogs än förslagets innehåll. Den debatten hade följande huvudämnen

- upphovsrättslig biblioteksavgift,
- regeln om att avgiften kunde betalas till endast en upphovsman per verk ("flerförfattarproblemet"),

- utvidga de berättigande verken till att omfatta fonogram och bildkonst,
- utvidga kretsen av berättigade till översättare, och
- låta de verk som utlånas genom "amtscentralerna" ingå i systemet.

Från kulturministerns sida påpekades att den kraftiga ökningen av biblioteksavigften (från 48 milj. kr 1982 till 85 milj. kr 1986) skapade budgetmässiga bekymmer.

Det danska kommunförbundet anmälde att beräkningsmetoden var mycket arbetskrävande och administrativt belastande.

Den danska upphovsrättsutredningens förslag

Som framgått av det föregående hade en upphovsrättsligt grundad biblioteksersättning redan varit uppe till diskussion; majoriteten i den danska upphovsrättsutredningen (ordföranden och representanterna för rättighetshavarna och undervisningsdepartementet) hade redan 1985 i betänkandet Ophavsretligt biblioteksvederlag (1038/1985) föreslagit en sådan ordning. Utgångspunkten för förslaget är att upphovsmännen bör ges en ensamrätt att bestämma över spridningen av sina verk. Denna rätt inskränks genom att en avtalslicensbestämmelse införs.

Den föreslagna ordningen innebär att alla slags upphovsmän får en rätt till ersättning för den utlåning av deras skyddade verk som sker från bibliotek som betjänar allmänheten. Förslaget är således inte begränsat till litterära verk. Även tonsättare föreslås få rätt till ersättning för utlåning av noter, grammofonskivor och kassetter liksom bildkonstnärer för utlåningen av t.ex. teckningar och målningar. Andra verk kan också komma i fråga t.ex. diabilder, filmer och videogram, mikrofilmer och mikroficher samt datorprogram.

Förslaget omfattar även de rättigheter som utövande konstnärer och framställare av kataloger o.d. kan ha. Däremot ställs fonogramproducenterna och radio- och TV-företagen utanför.

Inte bara utlåning och uthyrning utan också utnyttjande av verk på platsen skall berättiga till ersättning. En annan konsekvens av förslaget är att även forskningsbibliotek och privata bibliotek omfattas under förutsättning att utlåningen etc. är offentlig.

I förslaget framhålls att en upphovsrättslig biblioteksersättning kommer att bidra till att avhjälpa en rad av de orimligheter och skevheter som präglar det nuvarande systemet, enligt vilket några grupper av skapande och utövande konstnärer är berättigade till avgift, och andra är berättigade endast formellt. Den föreslagna avtalslicensen innebär att kollektiva avtal mellan biblioteken och en samorganisation för rättighetshavarna också är bindande för de rättighetshavare som står utanför organisationen. Vidare gör en upphovsrättslig ordning det möjligt att låta rättighetshavarna ta hand om administrationen.

Slutligen kan nämnas att utredningen anser att förslaget är förenligt med de upphovsrättsliga konventionerna även om skydd för utländska upphovsmän ges endast under förutsättning att deras eget land ger motsvarande skydd åt utlänningar, dvs. utredningen anser att konventionerna i detta fall inte kräver nationell behandling utan medger att man föreskriver endast materiell reciprocitet.

En minoritet i upphovsrättsutredningen (representanterna för Kulturministeriet, Fællesudvalget for folkebiblioteker og forskningsbiblioteker, Danmarks Radio och Dansk Folkeoplysnings Samråd) är enig med majoriteten om att en upphovsrättslig ersättning skulle kunna bidra till att avhjälpa en rad principiella brister med den nuvarande ordningen, men kan inte ansluta sig till ett rent avtalslicenssystem, som ger rättighetshavarna rätt att förbjuda att deras verk lånas ut på offentliga bibliotek. Minoriteten menar en upphovsrättslig ordning bör utformas antingen som en avtalslicensordning kombinerad med medling och tvångsskiljedom, eller som en tvångslicensordning. Slutligen anför minoriteten att administrativa, ekonomiska och andra konsekvenser av majoritetens förslag förefaller svåröverskådliga.

Biblioteksavgiftsutredningens förslag

Som framgått av redogörelsen ovan framlades inte något förslag om en upphovsrättslig ordning när biblioteksavgiftslagen reviderades 1986. Som grund för det angav kulturministern att de ekonomiska konsekvenserna av en sådan ordning föreföll oöverskådliga i en situation när de statliga utgifterna för biblioteksavgiften steg kraftigt. Han hänvisade också till att remissomgången inte givit något odelat stöd för förslaget.

I stället tillsatte kulturministern en ny kommitté (Udvalget til revision af den gældende biblioteksafgiftsordning) för att utreda en framtida ordning och därvid ta hänsyn till problemen med den gällande ordningen (se avsnitt 14.3.1).

Kommittén har lagt fram betänkandet Biblioteksafgiften (1148/1988). Däri finns ett huvudförslag och en rad särskilda yttranden av enskilda kommittéledamöter eller grupper. Huvudförslaget kan sammanfattas på följande sätt.

Kretsen av berättigade skall omfatta alla danska skapande och utövande konstnärer och andra som med stöd av 1, 4, 5, 6 och 45 §§ upphovsrättslagen och 1 § fotografilagen har upphovsrätt till verk, som används i de bibliotek som omfattas av avgiftslagen. Därmed kommer översättare, bearbetare, redaktörer av samlingsverk och *alla* upphovsmän till verk med flera upphovsmän att omfattas av systemet. Likaså utövande konstnärer som medverkar på t.ex. fonogram som lånas ut på bibliotek.

Allt material som lånas ut eller som används som referenslitteratur skall berättiga till avgift. Det gäller alltså litterära verk, musikaliska verk, sceniska verk och bildkonstverk. Undantagna är tidningar och tidskrifter samt verk som inte får användas utan rättighetshavarnas samtycke, t.ex. filmverk, videogram och datorprogram.

Den nya ordningen skall gälla bara för verk som anskaffats efter ikraftträdandet.

Det föreslås inte någon ändring i kretsen av omfattade bibliotek eller om efterlevandes rätt till avgiften. Liksom nu skall också de enskilda upphovsmännen anmäla sig till ordningen. Danskspråkiga sydslesvigbor och utländska medborgare skall behandlas såsom enligt gällande lag.

Förslaget innehåller vissa regler om hur anslaget till avgiften skall beräknas. Det kan anmärkas att alla "materialenheter" skall väga lika vid beräkningen av anslaget bortsett från översättningar, som skall väga hälften så mycket som danska verk.

En väsentlig nyskapelse är att det skall inrättas en biblioteksavgiftsorganisation som skall ta hand om administration och fördelning av avgiften. Närmare härom innebär förslaget:

- att organisationens stadgar skall godkännas av Kulturministeriet,
- att den leds av en styrelse vars medlemmar utses av de organisationer som representerar upphovsmän och utövande konstnärer vars verk och prestationer utnyttjas genom biblioteken,
- att det inom organisationen inrättas en klagonämnd, som avgör tvistefrågor och som också skall se till att icke-organiserade och organiserade behandlas lika vid avgiftstilldelningen,
- att organisationen utarbetar en förvaltnings- och fördelningsplan, i vilken fastställs närmare regler om fördelningen mellan olika kategorier av upphovsmän eller konstnärer,
- att Kulturministeriet övervakar att dessa planer överensstämmer med förvaltningsrättsliga principer,
- att statsanslaget i sin helhet överförs till organisationen för fördelning och organisation,
- att organisationen förhandlar med kommunerna och med staten om ekonomiska och andra villkor för inventeringsarbetet som utgör grundlaget för fördelningen av den framtida biblioteksavgiften, och
- att organisationen årligen inger räkenskaper till Kulturministeriet.

Bland de särskilda yttrandena skall här endast nämnas att rättighetshavarna önskar att biblioteksavgiftslagen skall vila på upphovsrättslig grund och omfatta alla offentliga bibliotek.

Betänkandet har skickats ut på remiss. Remisstiden gick ut den 1 november 1989. Något lagförslag på grundval av betänkandet kommer inte att läggas fram under innevarande folketingsmöte. Under tiden har 1986 års lag förlängts att gälla ytterligare ett år.

14.3.2 Finland

Sedan år 1963 har det i Finland funnits ett system med biblioteksersättningar och understöd till författare och översättare. Systemet baserar sig på särskild lagstiftning; lagen om vissa stipendier och understöd åt författare och översättare. Närmare föreskrifter ges i en förordning. Enligt lagen utdelas stipendier och understöd årligen av statens medel till författare och

översättare på grund av att böcker som de författat eller översatt tillhandahålls avgiftsfritt på allmänna bibliotek. Anslaget har stegvis höjts; sedan 1984 gäller att stipendiernas och understödens totalbelopp skall utgöra tio procent av det belopp som under det föregående året använts för litteratur som anskaffats till allmänna bibliotek som upprätthålls av kommunerna.

År 1984 utvidgades systemet så att stipendier och understöd beviljas förutom författare och översättare av skönlitterära verk även författare och översättare av facklitteratur ("kunskapslitteratur"). Författare av vetenskapliga undersökningar, läroböcker eller därmed likställda verk omfattas dock inte av systemet. Av det förut nämnda anslaget för litteraturanskaffningar används nio procent av stipendier och understöd inom skönlitteraturen och en procent för stipendier och understöd inom facklitteraturen. Stipendiernas och understödens totalbelopp var i 1980-talets början omkring 10 milj. mark och hade 1989 stigit till drygt 15,7 milj. mark, motsvarande omkring 24 milj. kr.

För vardera av skönlitteraturens och facklitteraturens kvot gäller att 45 procent delas ut till författare som utför skapande litterärt arbete och 10 procent till översättare av böcker. På samma sätt utdelas inom båda grupperna 25 procent av vardera gruppens kvot i understöd till "ålderstigna författare och översättare i beträngda ekonomiska förhållanden" och 20 procent till författare och översättare som på grund av "sjukdom eller arbetsoförmåga råkat i ekonomiska svårigheter".

Stipendierna och understöden åt författare och översättare utdelas årligen av undervisningsministeriet efter förslag av en nämnd som tillsätts för tre år i sänder. Nämnden består av representanter för riksomfattande författar- och översättarorganisationer med företrädare för vardera språkgruppen samt för undervisningsministeriet och finansministeriet. Stipendierna och understöden kan årligen sökas i januari. Understöd som beviljas på grund av sjukdom eller arbetsoförmåga kan dock sökas året om.

Stipendier och understöd enligt det finska systemet är helt beroende av prövning och baserar sig således inte på antalet utlånade verk. Nämnden har utformat vissa principer för sina förslag angående utdelning. Den som beviljas stipendium skall ha publicerat åtminstone ett verk. Inom skönlitteraturen beviljas stipendier och understöd närmast för litteraturarterna prosa,

poesi, skådespel, aforismer samt böcker för barn och unga. Stipendierna och understöden inom facklitteraturen beviljas författare och översättare av verk huvudsakligen tillhörande kategorien allmän facklitteratur. Vid behandlingen av ansökningar fäster nämnden bl.a. uppmärksamhet vid författarens tidigare produktion och arbetsplan.

Understödens belopp graderas enligt en årligen fastställd skala varvid även sökandens behov prövas så att de största stipendierna motsvarar statens konstnärsstipendium (omkring 90 000 kr per år). De största understöden kan beviljas för två eller tre år.

Vid beviljande av stipendier och understöd fäster man uppmärksamhet vid vederbörandes yrkeskarriär i sin helhet. Ersättning kan ges i form av understöd på grund av sjukdom eller arbetsoförmåga både för den tid vederbörande varit arbetslös och för de kostnader som sjukdomen medfört och vilka inte på annat sätt blir ersatta.

14.3.3 Norge

I Norge tillämpas sedan 1940-talet en ordning som innebär att det årligen beviljas ett belopp för stöd till vissa grupper av upphovsmän för det offentligas utnyttjande av deras böcker. Nuvarande bestämmelser finns i en lag av den 29 maj 1987 (lov om bibliotekvederlag).

Enligt lagens bestämmelser skall upphovsmän till verk som disponeras för utlån på offentliga bibliotek ha rätt till vederlag genom årliga anslag i statsbudgeten. Vederlaget betalas ut kollektivt till fonder till stöd för upphovsmannagrupper.

Vederlaget beräknas per "utlånsenhet". För böcker är utlånsenheten ett band. För andra verk kan kultur- och vetenskapsdepartementet bestämma vad som skall anses som en utlånsenhet. Till grund för beräkningen av antalet utlånsenheter läggs verk utgivna i Norge och som disponeras till utlån vid offentliga bibliotek. Departementet kan bestämma vilka bibliotek och liknande boksamlingar som skall vara med vid beräkningen. Beräkningen bygger på statistik över antalet utlånsenheter som disponeras för utlån i biblioteken.

"Vederlagssatsen" (enligt svensk terminologi grundbeloppet) fastställs efter förhandlingar med en gemensam sammanslutning,

godkänd av departementet, som består av organisationer som representerar ett flertal av norska upphovsmän på området. Om förhandlingarna inte leder till enighet kan var och en av parterna kräva medling efter viss av departementet fastslagen ordning.

Fondernas medel kan disponeras till förmån för upphovsmän eller till grupper av upphovsmän. Organisationstillhörighet får inte ha någon betydelse vid utbetalning till enskilda upphovsmän. Till varje enskild upphovsman får per år inte betalas ut mer än vad som motsvarar fyra gånger det norska basbeloppet.

En förutsättning för att lagen skall kunna tillämpas är alltså att det träffas avtal mellan staten och företrädare för upphovsmannaorganisationerna. Ett sådant träffades första gången för åren 1986-1988. Det nu löpande gäller åren 1989-1991.

Avtalets första paragraf hänvisar till det s.k. regelverksavtalet, som ingicks år 1978 mellan norska staten och olika konstnärsorganisationer. Enligt det avtalet utfäster sig staten att förhandla med organisationerna om bidrag och ersättningar på en rad områden avseende såväl prestationer med upphovsrättsligt skydd som sådana utan sådant skydd. Avtalet innebär att man infört en generell förhandlingsrätt för kulturarbetare rörande olika former av ersättningar för det allmännas bruk av konstnärliga verk och prestationer. Regelverksavtalet innehåller regler om förhandlingsordningen och om medling genom förlikningsman.

Biblioteksvederlagsavtalet reglerar i övrigt storleken av vederlaget för utlåningen genom offentliga bibliotek (inkl. forsknings- och specialbibliotek). Beloppet utgör för 1989 28 342 000 nkr. För 1990 och 1991 skall beloppet ökas med 1 250 000 nkr varje år. Det är dessutom indexreglerat i relation till komsumentprisindex. Det anges i avtalet att beloppet är baserat på ett enhetspris för verk i biblioteken och statiska uppskattningar av antalet verk. Beloppet utbetalas dels till en fond, dels direkt till organisationerna att fördelas mellan dem enligt vad de själva bestämmer.

14.3.4 Västtyskland

Västtyskland är för närvarande det enda land som infört en upphovsrättsligt grundad ersättning. Det skedde 1972 genom en ändring av 27 § VtURL. Som framgår av redogörelsen för bestämmelsens innehåll (se avsnitt 13.4) är ger den upphovsmannen rätt till ersättning om uthyrning eller utlåning

sker i förvärvssyfte eller om den sker genom inrättning som är tillgänglig för allmänheten, t.ex. offentliga bibliotek. Det är alltså fråga om en tvångslicensbestämmelse.

Ersättningsanspråk kan endast göras gällande genom en organisation (Verwertungsgesellschaft, VG). Ordningen administreras av tre organ som var för sig representerar författarna (VG Wort), kompositörerna (GEMA) och illustratörerna (VG BILD/KUNST). Medel till ersättningen anvisas av delstaterna och förbundsmyndigheterna gemensamt. Beloppet anslås som en klumpsumma, dvs. beloppet är inte relaterat till något konstaterat utnyttjande. Beloppet har de senaste åren uppgått till omkring 14 milj. DM. De tre organen fördelar de anvisade medlen inbördes i enlighet med ingångna avtal.

Författarnas organ, VG Wort, är det största av de tre organen och fördelar över 90 procent av den totala biblioteksersättningen. Den omfattar numera även de facklitterära författarna sedan dessas organisation, VG Wissenschaft, uppgått i VG Wort. Sedan administrationskostnaderna täckts fördelas resterande belopp mellan de skönlitterära och de facklitterära författarna, med 22,5 procent för utlåningen i vetenskapliga bibliotek och 77,5 procent för utlåningen i icke-vetenskapliga.

För de skönlitterära författarna avsätts hälften av medlen dels till en särskild fond för de yrkesverksamma författarna för att betala deras pensions- och sjukförsäkringar, dels till en socialfond för understöd till vissa författare. Resterande hälft utbetalas individuellt till författare (70 procent) och till förläggare (30 procent) på grundval av stickprovsundersökningar av utlåningen. Dessa undersökningar görs under tre veckor två gånger om året vid tjugo bibliotek. Författarna indelas efter vissa regler i tio grupper beroende på lånefrekvensen. I de tre lägsta grupperna tilldelades varje författare 38, 76 resp. 152 DM år 1989. Dessa grupper omfattar 95 procent av alla författare. Författare tillhörande den högsta, tionde, grupper erhöll 7 600 DM.

För de facklitterära författarnas räkning avsätts den kollektiva delen av ersättningen dels till en gemensam fond för att stödja förstagångsutgivningar av vetenskapliga publikationer, dels till en social fond. Den individuella delen utgår med ett belopp per ny titel producerad under föregående år. För författare till periodiska tidskrifter avsätts 15 procent av de facklitterära författarnas sammanlagda andel i ersättningen och utbetalas i samband

med fotokopieringsersättningen. Som huvudregel fördelas medlen lika mellan författare och förläggare. De senares del avsätts dock automatiskt till en publiceringsfond.

Utländska rättighetshavare kan få del i ersättningen antingen genom ömsesidighetsavtal på organistionsnivå eller genom individuellt anslutningsavtal till den tyska förvaltningsorganisationen. Den sistnämnda utvägen står dock öppen endast för medborgare i vissa länder.

Anledningen till att lagstiftaren valde en upphovsrättslig lösning var snarare av pragmatisk än av dogmatisk natur. Lagstiftaren ville hjälpa författarna så fort som möjligt och fruktade att en social lag skulle skapa en hel del problem och ta mycket längre tid att genomföra än en upphovsrättslig lösning.[1]

14.3.5 Storbritannien

År 1979 antog det engelska parlamentet Public Lending Right Act. Lagen har karaktären av en ramlag och förutsätter att närmare föreskrifter utfärdas i administrativ ordning. Enligt lagen ges författare en rätt till ersättning, "public lending right", för den utlåning av deras böcker som sker från lokala offentliga bibliotek i Storbritannien. En förläggare har sålunda inte någon direkt i lagen föreskriven rätt till ersättning; en annan sak är att denne genom överlåtelse från författare och andra rättsinnehavare kan förvärva sådan rätt. Ersättningen utgår från en central fond, till vilken det årligen skall avsättas ett visst belopp. Vilka slags böcker som berättigar till ersättning liksom storleken av ersättningsbeloppet skall bestämmas i enlighet med närmare föreskrifter som utfärdas av vederbörande departement efter samråd med representanter för bl.a. författarna och biblioteken. Rätten till ersättning måste registreras av författaren eller dennes rättsinnehavare hos ett särskilt organ, Registrar of Public Lending Right (Registrar). Rätten gäller i princip från den dag då boken utgavs första gången t.o.m. 50 år efter det år författaren avled; om boken registreras efter utgivningen räknas tiden fr.o.m. det år ansökan om registrering gjordes. Rätten kan övergå till annan genom t.ex. överlåtelse, testamente eller arv.

---

[1] von Lewinski, Public Lending Right in Germany - The Main Features, NIR 1987 s. 295.

Föreskrifter utfärdades första gången i Public Lending Right Scheme (Commencement) Order 1982 (No. 719). De har därefter ändrats vid flera tillfällen. Särskilt de ändringar som trädde i kraft den 1 januari 1985 är omfattande. Överhuvudtaget är reglerna mycket detaljerade och i det följande görs endast en sammanfattning av regleringen.

Som "författare" ansågs från början endast den eller de som skrivit texten samt illustratörer, inklusive fotografer. Fr.o.m. januari 1985 räknas emellertid i princip även översättare, utgivare, sammanställare och bearbetare som "författare". En utgivare resp. sammanställare måste dock ha skrivit minst tio procent av bokens innehåll eller minst tio sidor text. En bearbetare kan betraktas som utgivare. För samtliga dessa kategorier av "författare" krävs vidare att deras namn finns angivet på bokens titelblad.

Ersättningsberättigad var från början endast författare som var brittisk medborgare eller medborgare i Storbritannien eller i ett annat EG-land och som var bosatt i Storbritannien vid ansökningstillfället eller hade vistats där i minst tolv månader av de föregående tjugofyra månaderna. Fr.o.m. januari 1985 är det emellertid tillräckligt om författaren är bosatt i Storbritannien eller Västtyskland eller vistats i något av dessa länder på sätt som nyss angivits. Man har sålunda infört ordning som grundar sig på reciprocitet.

Ersättning utgår endast för tryckta böcker, inklusive "paperbacks" men inte för häften o.d. Tidigare uppställdes krav på att boken skulle innehålla minst 32 sidor text eller illustrationer eller minst 24 sådana sidor om minst hälften av dem utgjorde poesi eller drama. Detta krav gäller emellertid inte fr.o.m. 1 januari 1985. Ersättningsordningen omfattar sålunda inte utlåning av noter, grammofonskivor och ljudband.

Varje ny upplaga av en bok räknas som en särskild bok liksom varje volym av ett verk som ges ut i två eller flera volymer.

Ersättning utgår inte för böcker som, i stället för att ange författaren, endast återger namnet på ett bolag eller en organisation. Detsamma gäller i princip för böcker med fler än fyra författare, för böcker till vilka staten har upphovsrätt, för böcker som inte har utbjudits till försäljning till allmänheten samt för periodiska publikationer, däribland tidningar och tidskrifter. Också böcker som helt eller till största delen

innehåller noter har undantagits. I detta sammanhang bör observeras att ersättningsordningen inte omfattar referensexemplar och inte heller böcker som lånas ut av t.ex. universitetsbibliotek och andra specialbibliotek.

Registrering av författarens namn och bok sker vid ett centralt dataregister som administreras av Registrar. Ansökan om registrering kan inte göras postumt. Registrar beslutar om rätt till ersättning föreligger och om personen i fråga är ersättningsberättigad. Beslutet kan inte överklagas. En registrering kan anföras från registret om den inte genererat några utbetalningar under en period om minst tio år. I huvudsak används ISBN-systemet, men för böcker som saknar ISBN-nummer används särskilda kodnummer.

Om en bok har fler än en "författare" måste dessa i samband med registreringen komma överens om sina respektive andelar av ersättningen. Utgivare och sammanställare som uppfyller tidigare nämnda krav på "författare" har en självständig rätt till 20 procent av den ersättning som utgår för boken. Även översättare har en sådan rätt; den uppgår dock till 30 procent. Särskilda regler finns för det fall en medförfattare har avlidit eller inte kan uppspåras.

Ersättningen beräknas på grundval av antalet utlån per år vid ett representativt urval bibliotek belägna i olika delar av Storbritannien. Efter korrigering av lokala avvikelser framräknas sedan det beräknade antalet lån per bok i Storbritannien. Antalet bibliotek som skall ingå i urvalssystemet har fr.o.m. juli 1985 utökats från 16 till 20. Varje år byts minst fem av dessa ut mot nya. Urvalet uppgår till över sex miljoner lånade exemplar. Detta representerar omkring 1 procent av den sammanlagda offentliga utlåningen i Storbritannien som beräknades uppgå till 645 miljoner lån. Av dessa utgör 217 miljoner lån (33 procent) böcker som har registrerats.

En författare kan erhålla högst 5 000 pund per år. Lägre belopp än ett pund per bok betalas inte ut; tidigare var beloppet fem pund.

Enligt föreskrifterna utgår ett visst belopp för varje lån. Ersättningen till författarna utbetalas i februari varje år; den första utbetalningen skedde 1984. Att ersättningsbeloppet har en övre gräns per författare medför att ett relativt stort belopp kan användas för att ge mindre framgångsrika författare en högre

ersättning än de annars skulle ha fått. I februari 1986 användes på detta sätt 347 000 pund, som annars skulle ha utbetalats till de 63 "populäraste" författarna. Fler än 6 000 författare erhöll mindre än 100 pund.

Kostnaderna för att administrera ersättningsordningen beräknas för närvarande utgöra 12- 15 procent av det årliga anslaget; avsikten är dock att under 1990-talet reducera kostnaderna till 10-12 procent.

14.3.6 Nederländerna

I holländsk rätt fanns tidigare inte någon lagstadgad rätt för författarna till ersättning för utlåningen av deras böcker på bibliotek. Från 1971 anslogs ex gratia varje år medel från kulturministeriets budget till en litterär fond som i sin tur delade ut belopp till holländska skönlitterära författare i förhållande till det antal exemplar i vilket deras verk inköptes av myndigheter som representerar offentliga bibliotek.

Från 1987 är emellertid biblioteksersättningen lagreglerad som en del av den s.k. "välfärdslagen". Den är alltså inte upphovsrättsligt grundad. Ersättning tillkommer författare, bearbetare, översättare, kompositörer, fotografer och illustratörer av tryckta, icke-periodiska publikationer. Dikt- eller musikverk måste innehålla minst 32 sidor för att berättiga till ersättning. Litterära verk måste vara avfattade på holländska eller frisiska språket. Ett villkor för ersättning är medborgarskap i Nederländerna eller hemvist där. Ersättningen tillkommer också vederbörande förlag om det har hemvist i Nederländerna.

Varje ersättningsberättigad måste ansöka om ersättning och därvid ange de publikationer för vilka ersättning yrkas. För dessa utgår sedan ersättning för utlåningen som beräknas med hjälp av stickprov. Ersättningen fördelas med 70 procent till upphovsmannen och 30 procent till förläggaren.

Systemet innehåller avtrappningsregler, så att böcker som utlånas i stor omfattning berättigar till lägre ersättning per exemplar än de som är mindre populära.

Ersättningarna finansieras både av staten och av de allmänna biblioteken. Varje biblioteks bidrag är beroende av det registrerade antalet låntagare och den årliga utlåningens storlek vid

biblioteket. Lagen ger biblioteket rätt att välja om bidraget skall betalas genom höjda låntagaravgifter eller med egna budgetmedel. Biblioteken står för två tredjedelar av ersättningen, staten för en tredjedel.

Det holländska biblioteksersättningssystemet är det enda som inte helt finansieras av staten.

14.3.7 Australien

I Australien infördes 1976 en biblioteksersättning, Public Lending Right. Liksom den brittiska bygger den på att det årligen avsätts ett anslag som skall användas för att kompensera australiska författare m.fl. och förläggare för den förlust de gör genom att deras böcker hålls tillgängliga för lån till allmänheten på offentliga bibliotek. Ersättning utgår emellertid inte för utlåning vid universitets-, skol- och andra bibliotek som inte är öppna för allmänheten. Den australiska ersättningsordningen skiljer sig från den brittiska främst genom att ersättning utgår för det bokbestånd som finns tillgängligt i biblioteken och således inte för den faktiska utlåningen.

Rätten till ersättning gäller i 50 år från det år verket publicerades eller, om den berättigade då fortfarande är i livet, tills denne avlider. Vissa anhöriga till en avliden person har rätt till ersättning.

Ersättning utgår som huvudregel för böcker som innehåller minst 48 sidor tryckt text. För barnböcker, dramatiska verk och poesi räcker det med minst 24 sidor. För flervolymsverk - lexika undantagna - utgår ersättning för varje volym. Däremot är följande kategorier av verk undantagna: tidskrifter, lexika och ordböcker med fler än fyra författare, böcker som publicerats före 1927 om författaren inte lever vid ansökningstillfället, böcker vars författare ej kan spåras, böcker med fler än tre författare namngivna på titelbladet, böcker "författade" av företag, organisation eller annan juridisk person samt, slutligen, böcker som staten har upphovsrätten till.

Ersättningsberättigade är i princip författare, utgivare och översättare. De måste dock vara antingen australiska medborgare eller bosatta i Australien; i sistnämnda fall upphör rätten till ersättning när de upphör att vara bosatta där. Vidare gäller i

princip att namnet på den eller de berättigade skall finnas på bokens titelblad eller i Australia National Bibliography (ANB).

För utgivare gäller dessutom att de skall ha valt ut text från verk av en eller flera författare.

Beträffande verk med flera författare gäller att fler än tre författare inte får finnas angivna på titelbladet eller i ANB.

En illustratör har rätt till andel i ersättningen endast om han har varit medkontrahent i författarens avtal med förläggaren och inte - utöver vad som bestämts i avtalet - erhållit en klumpsumma i ersättning för sina illustrationer. Andelen bestäms i första hand på grundval av vad som överenskommits i avtalet. Om parterna inte kan visa en sådan överenskommelse delas ersättningen lika mellan författaren och illustratören.

Ersättning utgår efter ansökan hos ett organ som tillsatts för att administrera ersättningsordningen, Australian Authors' Fund Comittee. Det består av representanter för författare, förläggare och regeringen.

Liksom den brittiska ersättningsordningen bygger den australiska på ett urvalssystem. Det australiska systemet utgår dock, som tidigare antytts, från antalet böcker som hålls tillgängliga i biblioteken. Ett register upprättas med ledning av ansökningarna och jämförs därefter med bokbeståndet i några utvalda bibliotek. Efter korrigering för bl.a. geografiska faktorer beräknas det totala antalet böcker som hålls tillgängliga i de offentliga biblioteken. Minst en tredjedel av det befintliga bokbeståndet i urvalsbiblioteken kontrolleras varje år liksom nytillkomna titlar. Detta innebär att varje titel ingår i urvalet åtminstone vart tredje år.

Ersättning utgår till författare, utgivare och illustratör resp. förläggare om minst femtio exemplar av verket finns tillgängliga i biblioteken.

14.4 Auktorrättskommitténs förslag

Kommitténs förslag innebar bl.a. att upphovsmannen skulle ha uteslutande rätt att förfoga över verket på två sätt, nämligen genom att framställa exemplar av verket och genom att göra det

tillgängligt för allmänheten. I sistnämnda hänseende innebar förslaget den nyheten att befogenheten utsträcktes till att gälla även åtgärder genom vilka exemplar försäljs, uthyrs eller utlånas eller eljest sprids till allmänheten.

Kommittén konstaterade att spridningsrätten av principiella och systematiska skäl borde begränsas så att den inte kunde göras gällande i fråga om vidareöverlåtelse av utgivna exemplar. Däremot förelåg inte några sådana skäl beträffande offentlig uthyrning och utlåning av sådana exemplar. Enligt förslaget skulle författarna på grund av huvudregeln få ensamrätt med avseende på biblioteksutlåningen så att sådan utlåning i varje särskilt fall skulle bli beroende av den enskilde författarens samtycke. Kommittén ansåg att en sådan ensamrätt uppenbarligen inte kunde genomföras av flera skäl, bl.a. intresset att biblioteksrörelsens fortsatta utveckling inte hämmades. Å andra sidan kunde enligt kommittén inte anföras några godtagbara skäl mot att författarna i princip erhöll befogenhet att kräva ersättning för utlåningen. Principiellt riktigast vore därför införandet av en tvångslicens. Ett tvångslicenssystem skulle emellertid sannolikt leda till praktiskt samma resultat för författarna som den redan genomförda ordningen med ersättning ur Sveriges författarfond. Kommittén ansåg det därför inte lämpligt att frångå den rådande ordningen endast av principiella skäl. Förslaget byggde därför på lösningen att biblioteksutlåningen skulle förklaras fri och författarna erhålla ersättning genom statsmedel. Kommittén underströk emellertid att lösningen var betingad av praktiska skäl och inte innebar något uppgivande av förslagets principiella ståndpunkt att författarna hade ett i upphovsrätten grundat anspråk på ersättning för biblioteksutlåningen.

Enligt kommittén borde den nya lagen dock innehålla en regel som garanterade att författarnas rättmätiga ersättningsanspråk tillgodosågs även om statsanslaget inte skulle förnyas. Därför föreslogs en bestämmelse varigenom Kungl Maj:t gavs fullmakt att belägga utlåningsverksamheten med avgift samt förordna om medlens fördelning.

Inte heller beträffande uthyrning av litterära verk ansåg kommittén att en ensamrätt för författarna kunde upprätthållas. Däremot borde de ha rätt till gottgörelse. Ersättningarna borde få karaktären av en avgift på uthyrningen och tillföras en central institution.

Kommittén konstaterade vidare att verksamheten med offentlig uthyrning av musikaliska verk var ringa och knappast av ekonomisk betydelse för tonsättarna. Principiellt borde emellertid samma regler gälla som beträffande böcker. Tonsättarna borde därför, där utlåningens omfattning motiverade detta, ha rätt till ersättning av statsanslag eller direkt av biblioteken.

I fråga om offentlig uthyrning av musikaliska verk ansåg kommittén att denna skulle omfattas av upphovsmannens ensamrätt. Förslaget omfattade sålunda såväl musikalier som inspelningar på grammofonskivor. Det förslag som lades fram i propositionen (1960:17) överensstämde i denna del i allt väsentligt med kommitténs förslag. Beträffande uthyrning av musikaliska verk gjordes dock den begränsningen att ensamrätten inskränktes till att avse endast noter. Fullmaktsstadgandet avfattades emellertid så att det täckte även uthyrning av grammofonskivor och dylikt.

I samband med riksdagsbehandlingen av propositionen riktades i en motion kritik mot fullmaktsstadgandet. Första lagutskottet (L^1U 1960:41) anslöt sig till motionärens uppfattning. Utskottet konstaterade bl.a. att det inte hade riktats några anmärkningar mot systemet med statsanslag och att även propositionen avsåg att bibehålla det. Det var därför naturligt att i enlighet med vanlig lagstiftningsteknik utforma regleringen i lagen enbart med hänsyn till rådande förhållanden. Därtill kom att den föreslagna fullmakten skulle avhända riksdagen allt inflytande över frågans vidare utveckling. Utskottet hemställde därför att fullmaktsstadgandet skulle utgå. Riksdagen följde utskottet.

14.5 Organisationernas krav på förhandlingsrätt m.m.

14.5.1 Historik

Upphovsmännens organisationer har länge framfört krav på att få en formell rätt att förhandla med staten om biblioteksersättningen. På senare tid har nya grupper av rättighetshavare framfört krav på ersättning för offentligt utnyttjande av deras verk och prestationer. Som en bakgrund till diskussionen om omfattningen och inriktningen av en översyn av spridnings- och visningsrätten vid offentligt utnyttjande av litterära, musikaliska m.fl. verk vid biblioteken följer här en tämligen utförlig redo-

görelse för hur organisationernas olika krav aktualiserats i regering och riksdag under årens lopp.

Efter URL:s tillkomst framfördes kravet på förhandlingsrätt offentligt första gången år 1962 i en riksdagsmotion (1962 II:808) av Stellan Arvidson. Kravet blev därefter en av huvudpunkterna i det program som de dåvarande författarföreningarna tillsammans antog år 1967 och sedan demonstrerade för vid den s.k. biblioteksaktionen i april 1969. På hösten samma år inleddes informella överläggningar mellan departementet och organisationerna om biblioteksersättningen.

KLYS överlämnade 1969 till regeringen ett förslag till ändringar i URL. Enligt förslaget borde ersättning för utlåning av verk m.fl. utnyttjanden som skedde yrkesmässigt eller eljest systematiskt läggas under s.k. avtalslicens utan enskild vetorätt. Utlåningen från de offentliga biblioteken skulle utlösas genom avtal mellan en organisation företrädande ett flertal upphovsmän på området och den för åtgärden ansvarige, dvs. för offentliga bibliotek, vederbörande myndighet. Förslaget innebar att även uthyrning och bokhandelns läsecirklar fördes in under avtalslicenssystemet.

I samband med behandlingen av statsverkspropositionen år 1971 uttalade kulturutskottet (KrU 1971:5) att det vore värdefullt om kontakterna mellan utbildningsdepartementet och organisationerna kunde utvecklas till mera frekventa och systematiserade förhandlingsliknande överläggningar. Vid dylika förhandlingar borde det enligt utskottet finnas förutsättningar för fördjupade diskussioner om biblioteksersättningens storlek och konstruktion. Utskottet menade att författarnas fast etablerade fackliga verksamhet syntes ge särskilt goda förutsättningar för dylika diskussioner. Riksdagen följde utskottet.

Med hänvisning till den tid det kunde förväntas ta att genomföra en ändring av URL i berörda delar utformade Sveriges författarförbund år 1975, i samband med sitt remissyttrande över kulturrådets betänkande (SOU 1975:14) Konstnärerna i samhället, ett förslag till lag om svenska upphovsmäns rätt till ersättning för visst utnyttjande av deras verk. Förslaget avsåg ersättning för en rad utnyttjanden som f.n. är fria enligt upphovsrättslagen, bl.a. utlåning av böcker och musikalier genom bibliotek, framställning av talböcker och offentlig visning av konstverk. Ersättningens storlek och utformning skulle enligt förslaget fastställas genom avtal mellan staten och berörda organisationer. Kunde

avtal inte träffas skulle en organisation kunna förklara berörd verksamhet i blockad.

I arbetet med att förbereda den s.k. tredje kulturpropositionen (prop. 1975/76:135) var kontakter och överläggningar med konstnärernas organisationer ett väsentligt inslag. Frågan om mer reglerade former för dessa överläggningar hade därvid aktualiserats. I propositionen uttalades att en sådan utveckling av de förhandlingsliknande överläggningarna givetvis kunde diskuteras. En förändring förutsatte emellertid att den rättsliga grunden för ersättningar och bidrag förändrades samt att det klarlades vad som skulle vara förhandlingsbart. Med hänsyn till den kommande översynen av de upphovsrättsliga bestämmelserna och till vad som i övrigt anfördes i propositionen i denna fråga ansåg statsrådet att det inte då var aktuellt att överväga några förändringar av de former i vilka statliga ersättningar och bidrag till konstnärer diskuterades med konstnärernas organisationer.

I februari 1978 hemställde KLYS hos statsrådet Göransson att lagstiftning skulle genomföras enligt författarförbundets förslag. Regeringen beslöt i mars 1978 att överlämna KLYS skrivelse till upphovsrättsutredningen för att tas i beaktande i utredningsarbetet.

I sina s.k. prioriteringsskrivelser inför budgetarbetet hösten 1980 och hösten 1981 upprepade KLYS kravet på förhandlingsrätt beträffande olika former av ersättningar för allmänt utnyttjande av konstnärliga verk och prestationer och på särskild lagstiftning för att säkerställa denna rätt.

I samband med förslaget om visningsersättning i 1982 års budgetproposition hänvisade föredragande statsrådet i fråga om förhandlingsrätten till vad som anförts i samma fråga i den tredje kulturpropositionen. Mot bakgrund av det upphovsrättsliga utredningsarbetet ansåg han det inte heller nu vara aktuellt med någon principiell förändring av de hittillsvarande kontakterna med konstnärsorganisationerna (prop. 1981/82:100 Bilaga 12 s. 32 ff.)

I skrivelse till statsrådet Göransson i juni 1982 yrkade Sveriges författarförbund att de informella överläggningarna mellan departementet och förbundet angående biblioteksersättningen skulle ges en förpliktande karaktär. Om överläggningarna blev resultatlösa skulle medling kunna tillgripas enligt den särskilda lagen (1980:615) om medling i vissa upphovsrättstvister.

I skrivelse till upphovsrättsutredningen den 14 januari 1985 hemställde Sveriges författarförbund att utredningen till omedelbar behandling skulle ta upp frågan om en förhandlingsrätt för upphovsmannaparten beträffande biblioteksersättningens nivå och konstruktion. Förbundet angav därvid tre alternativ till hur en sådan lösning skulle kunna åstadkommas, nämligen 1) en avtalslicens inom reglerna för exemplarspridning i 23 § URL, 2) en särskilt lag om rätt till ersättning enligt författarförbundets förslag från 1975 och 3) ett tillägg till förordningen om Sveriges författarfond av innebörd att biblioteksersättningens grundbelopp skall fastställas genom förhandlingar mellan staten och berörda upphovsmannaorganistioner. Sistnämnda alternativ betecknades som en interimistisk ordning i avvaktan på en avtalslicens eller en särskild lag.

Vid behandlingen av 1985 års budgetproposition uttalade riksdagen sig åter i frågan om förhandlingsrätten. Kulturutskottet (KrU 1984/85:16 s. 37) framhöll bl.a. att det inte kunde förorda någon förändring av dagens system eftersom det upphovsrättsliga utredningsarbetet pågick. Utskottet ville dock understryka vikten av den aktualiserade frågan och förutsatte att det fortsatta arbetet inom upphovsrättsutredningen bedrevs med all den skyndsamhet som vore möjlig. Under våren och försommaren 1985 fördes samtal om förhandlingsrätten mellan utbildningsdepartementet och Sveriges författarförbund. Bl.a. till följd av dessa samtal kom författarförbundet till departementet in med en framställning innehållande dels ett förslag till "lag om rätt till ersättning för användning av litterärt verk inom bibliotek", dels ett förslag till vissa ändringar av bestämmelserna i förordningen om Sveriges författarfond. Lagförslaget innehåller en förhandlingsordning enligt vilken biblioteksersättningens storlek - bestämd genom grundbeloppet för hemlån av svenska originalverk - fastställs genom avtal mellan staten och de organisationer för de litterära upphovsmännen och bokillustratörerna som företräder ett flertal författare, översättare och fotografer på området. Vid strandning ges möjlighet för parterna att påkalla medling och, om medlingen misslyckas och parterna är ense därom, låta frågan avgöras genom skiljemannaförfarande. I en kommentar till lagförslaget anförs att den föreslagna systemförändringen helt begränsas till förhandlingsrätten och att föremålet för förhandlingarna endast är biblioteksersättningens grundbelopp.

14.5.2 Förhandlingsordningen om biblioteksersättningen

Samtalen mellan utbildningdepartementet och författarförbundet resulterade i att regeringen den 12 september 1985 bemyndigade statsrådet Göransson att på regeringens vägnar samma dag ingå en överenskommelse mellan regeringen, å ena sidan, och Sveriges författarförbund, Föreningen Svenska tecknare och Svenska fotografernas förbund, å andra sidan, om förhandlingar beträffande den s.k. biblioteksersättningens grundbelopp. Enligt överenskommelsen åtar sig regeringen att som ett led i beredningen av sitt förslag till statsbudget förhandla med organisationerna om grundbeloppet. Förhandlingarna skall för regeringens del föras av en särskilt förordnad förhandlare. Organisationerna har förbundit sig att uppträda samfällt. När avtal träffats skall regeringen lägga fram förslag till riksdagen om anslagsberäkning på grundval av det avtalade grundbeloppet. Avtalet träffas under förbehåll att riksdagen ställer de föreslagna medlen till förfogande. Om endera parten förklarar förhandlingarna strandade skall medling ske. Om medlingen inte leder till avtal skall frågan hänskjutas till den av parterna gemensamt utsedde ordföranden om parterna är ense därom. Överenskommelsen gäller t.o.m. den 30 juni 1986 med automatisk förlängning ett år i sänder vid utebliven uppsägning.

Parterna träffade under våren 1986 en tvåårig överenskommelse som innebar att biblioteksersättningens grundbelopp för hemlån av originalverk för budgetåret 1986/87 skulle utgöra 45 öre och för budgetåret 1987/88 48 öre.

På hösten 1987 vidtog nya förhandlingar som kom att avse grundbeloppets storlek budgetåren 1988/89 och 1989/90. Förhandlingarna strandade i mars 1988 men efter medling enligt avtalet träffades en överenskommelse om att grundbeloppen skulle vara 55 resp. 63 öre för de båda budgetåren.

14.5.3 Vissa övriga framställningar

I skrivelse den 18 november 1985 till upphovsrättsutredningen har den svenska gruppen av IFPI hemställt att frågan om ersättning vid biblioteks utnyttjanden av fonogram behandlas av utredningen i samband med frågan om biblioteksersättningen.

Vidare har konstnärsnämnden i en skrivelse den 28 augusti 1985 till utbildningsdepartementet föreslagit att upphovsmän på musik-

området samt musiker och sångare skall få ersättning för att noter och fonogram används på bibliotek. I en till skrivelsen fogad promemoria framläggs bl.a. ett förslag om hur ersättningen bör utformas. Enligt förslaget bör man använda ett starkt förenklat system som innebär att ersättningen utgår kollektivt till komponister och utövare för att sedan fördelas till de enskilda konstnärerna. Ersättningen skall enligt förslaget relateras till det totala beståndet av musikalier och fonogram på folkbiblioteken samt notbeståndet på Musikaliska akademiens bibliotek. Sålunda skall staten anvisa en summa som motsvarar antalet enheter musikalier och fonogram multiplicerat med gällande ersättningsbelopp för referensexemplar av litterära verk. Ersättningen skall utgå kollektivt till upphovsmän och exekutörer. Det belopp som utgör ersättning för beståndet av musikalier skall i sin helhet disponeras för komponisternas räkning. Ersättningen för beståndet av fonogram skall delas lika mellan upphovsmän och exekutörer. Enligt promemorian bör konstnärsnämnden anförtros uppgiften att administrera och fördela ersättningen för biblioteksmusik. Ersättningen föreslås införas fr.o.m. den 1 januari 1987.

Regeringen har i beslut den 28 november 1985 överlämnat konstnärsnämndens skrivelse och promemorian till upphovsrättsutredningen.

14.6 Om mediebestånd och låneverksamhet på biblioteken

14.6.1 Mediebeståndet i de kommunala folkbiblioteken

Senast tillgängliga statistik över de kommunala folkbiblioteken gäller förhållandena 1988. Det året omfattade kommunbibliotekens nyförvärv av böcker knappt 2,3 milj. volymer vilket motsvarar drygt fem procent av bokbeståndet vid årets slut. Nyförvärven som gjordes under perioden 1984-1988 motsvarar drygt 26 procent av det totala bokbeståndet. Nyförvärven av volymer under 1988 var sex procent mindre än under 1987. Den genomsnittliga kommunen förvärvade 1987 3 021 titlar. Variationen är naturligtvis stor mellan olika kommuner.

Referenslitteraturens andel av hela bokbeståndet och av nyförvärven var tre procent.

Barnböckerna utgjorde 30 procent av bokbeståndet. Av nyförvärven var dock 37 procent barnböcker.

Folkbibliotekens AV-mediebestånd består till mer än 95 procent av talböcker (32 procent), övriga fonogram (40 procent) och mikrofilm och -kort (23 procent). Resten består av diabildserier och bildkonst för hemlån. Videogrammen utgör inte ens en procent av beståndet.

Nyförvärven av talböcker ökande under 1988 med 28 procent. Nyförvärven av andra fonogram såsom grammofonskivor och musikkassetter, vilken tidigare år ibland t.o.m. minskat, ökade under 1988 med 30 procent.

14.6.2 Utlåningen i de kommunala folkbiblioteken

De kommunala folkbibliotekens bokutlåning var som störst 1983 då 77 milj. lån gjordes. Utlåningen har därefter minskat för varje år. 1988 uppgick utlåningen av enbart böcker till 69,4 milj. lån. Dessa bestod till 34 procent av skönlitteratur för vuxna, till 24 procent av facklitteratur för vuxna samt till 43 procent av barnlitteratur. Lånen av barnlitteratur motsvarar omkring 23 lån per barn under 12 år.

AV-medieutlåningen ökade under 1988 med tio procent. Av dessa ökade utlåningen av talböcker med elva procent medan ökningen avseende andra typer av AV-medier uppgick till åtta procent.

Antalet lån av böcker och AV-medier sammantagna minskade under 1988 med 2 procent till 72,8 milj. lån.

AV-medier (utom talböcker) utgör alltså fortfarande en tämligen ringa del av både beståndet och utlåningen. I beteckningen "övriga fonogram" ingår musikkassetter men dessutom en stor andel uppläsningar av barnböcker. Musikalierna spelar en jämförelsevis liten roll för biblioteken.

14.7 Lagstiftning om rätt till biblioteksersättning?

14.7.1 Inledning

Upphovsmännen har sedan länge hävdat att utlåning genom offentliga bibliotek av upphovsrättsliga verk bör ge en lagfäst rätt till ersättning. Det kan ske antingen genom en civilrättslig eller en offentligrättslig reglering.

En civilrättslig reglering inom URL:s ram skulle bestå däri att inskränkningarna i upphovsmännens ensamrätt till spridning och visning begränsas så att ensamrätten skulle komma att omfatta sådan uthyrning, utlåning och visning som kan ha ekonomisk betydelse. En sådan reglering skulle ge upphovsmännen den rättsligt grundade förhandlingsposition som de eftersträvar.

En offentligrättslig reglering skulle kunna ske genom att staten i en lag tillerkänner svenska upphovsmän rätt till ersättning för visst allmänt utnyttjande av deras verk i form av fri utlåning och visning. Lagen skulle innehålla bestämmelser om hur ersättningen fastställs.

Ett tredje alternativ är att behålla dagens system där ersättningsbeloppen enligt författarfondförordningen bestäms efter förhandlingar enligt en överenskommelse mellan regeringen och upphovsmannaorganisationerna.

I det följande behandlas utformning och konsekvenser av de olika alternativen. Som en bakgrund kommer dock först ett avsnitt om de konventionsrättsliga aspekterna.

14.7.2 Konventionsrättsliga aspekter

Några av de internationella konventionerna

På det upphovsrättsliga området är Sverige anslutet till flera konventioner. Först och främst kan nämnas de två världsomspännande konventionerna som reglerar det internationella skyddet på den egentliga upphovsrättens område, nämligen Bernkonventionen för skydd av litterära och konstnärliga verk (BK) från 1886 och Världskonventionen om upphovsrätt (VK) från 1952. Båda konventionerna reviderades senast 1971 i Paris och Sverige ratificerade de s.k. Paristexterna 1973. Också de s.k.

närstående rättigheterna åtnjuter internationellt skydd enligt flera konventioner. I detta sammanhang räcker det att omnämna Romkonventionen om skydd för utövande konstnärer, framställare och fonogram och radioföretag (RK) från 1961.

De upphovsrättsliga konventionerna bygger på tre huvudprinciper, nämligen principen om nationell behandling, principen om skydd för minimirättigheter och principen om skydd utan formkrav.

I BK framgår principen om nationell behandling av artikel 5.1. Enligt bestämmelsen skall varje upphovsman vars verk skyddas av konventionen i alla andra länder än verkets hemland åtnjuta samma rättigheter som dessa tillerkänner sina medborgare eller kan komma att tillerkänna dem i framtiden. Av bestämmelsen följer att ett land inte är förpliktat att ge sina egna medborgare konventionsenligt skydd.

Denna princip kompletteras genom den andra, den om skydd för minimirättigheter (se BK artikel 5.2) som innebär att upphovsmannen åtnjuter skydd för de i konventionen föreskrivna minimirättigheterna även om det land där skydd begärs inte tillerkänner sina egna medborgare dessa rättigheter.

Principen om skydd utan formkrav innebär att ett konventionsland är förpliktat att ge ett verk som skyddas av konventionen skydd även om landet ställer upp särskilda formkrav för skyddet. Detta kan ske på två sätt, antingen genom att kräva att skyddet skall gälla utan några formkrav, såsom gäller enligt BK, eller genom att uppställa de formkrav som maximalt kan krävas för skydd, såsom sker i VK och i RK.

Konventionerna uppställer sålunda som huvudregel principen om nationell behandling. I BK görs emellertid några särskilda undantag från principen, nämligen i artikel 7.2 om skydd för mönster och modeller, i artikel 6 om behandling av upphovsmän utanför unionen, i artikel 7.8 om jämförelse av skyddstidens längd samt i artikel 14*ter* 2 om droit de suite. I samtliga dessa fall gäller att principen om nationell behandling begränsas till att gälla endast under förutsättning att den utländske upphovsmannens eget land ger motsvarande skydd åt utlänningar (reciprocitetsprincipen).

I VK finns bestämmelsen om nationell behandling i artikel II.2. Några undantag från principen finns inte uttryckligen angivna i

konventionen. Bestämmelsen skulle sålunda enligt sin ordalydelse gälla fullt ut för alla upphovsrättsliga befogenheter. I detta sammanhang bör också nämnas att konventionen inte uttryckligen omfattar rättigheter som i framtiden kan komma att tillerkännas det egna landets medborgare.

I RK finns undantag från principen om nationell behandling i t.ex. artikel 16 i fråga om offentliga framföranden av fonogram.

BK och VK omfattar som ovan angivits endast den egentliga upphovsrätten. Den innehåller emellertid inte någon definition på vad som skall anses vara en upphovsrättslig befogenhet som omfattas av skydd. I BK ges emellertid skydd för tio grundläggande rättigheter, nämligen droit moral (de ideella rättigheterna) i artikel 6*bis*, rätten till exemplarframställning i artikel 9, rätten till översättning i artikel 8, rätten till offentligt framförande i artikel 11, rätten att uppläsa verk i artikel 11*ter*, rätten till radio- och televisionsutsändning i artikel 11*bis*, rätten att bearbeta, arrangera eller på annat sätt omforma verk i artikel 12, rätten att inspela musikaliska verk i artikel 13, rätten till filminspelning i artikel 14 samt droit de suite i artikel 14*ter*. Enligt VK gäller att skydd skall ges för åtminstone tre grundläggande rättigheter, nämligen rätten till exemplarframställning, rätten till offentligt framförande samt rätten till radio- och televisionsutsändning.

Det är en omstridd fråga hur långt principen om nationell behandling sträcker sig. Helt klart är att den, när annat inte uttryckligen föreskrivs i den aktuella konventionen, gäller i fråga om de grundläggande rättigheterna, dvs. de rättigheter som direkt föreskrivs i konventionen eller som annars kan anses omfattas av den. Däremot råder osäkerhet om det föreligger skyldighet att iaktta principen när det gäller rättigheter som ligger utanför de i konventionerna direkt föreskrivna. Området för tillämpning av principen om nationell behandling är sålunda i viss mån oklar. Detta får särskild betydelse när det gäller att införa en ny rättighet, t.ex. en upphovsrättsligt grundad biblioteksersättning.

Två huvudfrågor uppkommer. Den första är om den nuvarande biblioteksersättningen kan anses vara en sådan upphovsrättslig befogenhet som omfattas av konventionernas krav på nationell behandling. Detta får betydelse för föreskriften att ersättning endast skall utgå till svensk medborgare och till dem som är stadigvarande bosatta i riket.

Den andra frågan är om man kan införa en upphovsrättsligt grundad biblioteksersättning och föreskriva att den nationella behandlingen skall göras beroende av reciprocitet.

I det följande tas båda dessa frågor upp till diskussion. Framställningen utgår från den redovisning av dessa frågor som görs i det danska delbetänkandet Ophavsretligt biblioteksvederlag, Nr 1038/85 s. 21 ff.

Kräver en upphovsrättlig biblioteksersättning nationell behandling?

Från lagteknisk synpunkt ligger det nära till hands att utforma en upphovsrättsligt grundad rätt till biblioteksersättning genom att begränsa gällande inskränkningar i ensamrätten till spridning av verksexemplar (se 23 och 25 §§ URL). En sådan begränsning kan utformas på olika sätt. Man kan sålunda tänka sig att införa en ensamrätt till offentlig utlåning av utgivna verk. En annan möjlighet vore att införa någon form av avtalslicenssystem, med eller utan individuell förbudsmöjlighet. En tredje möjlighet är att behålla nuvarande spridningsrätt men införa en rätt till ersättning för den offentliga utlåningen, dvs. en tvångslicensordning.

Oavsett vilket av dessa alternativ som väljs bör observeras att det är fråga om en individuell rätt till ersättning, i de två förstnämnda fallen kopplad till en förbudsrätt.

Frågan är nu om en på antytt sätt utformad rätt till biblioteksersättning medför att man är skyldig att fullt ut tillämpa principen om nationell behandling eller om man endast behöver ge sådan behandling under förutsättning av materiell reciprocitet.

En första fråga som inställer sig är om man bör, såsom danskarna gjort, försöka besvara frågan med hjälp av en analogi med droit de suite. I båda fallen kan man säga att det är fråga om en ny rättighet på så sätt att båda rättigheterna till en början införs i enstaka länder och inte, i varje fall internationellt sett, betraktas som en upphovrättslig befogenhet. En på upphovsrätten grundad rätt till ersättning för utlåning innebär ju ett avsteg från den internationellt vanliga inskränkningen i ensamrätten som innebär att spridningsrätten upphör i och med att den första "spridningsåtgärden" har vidtagits.

Av den redogörelse som redovisas i det danska delbetänkandet (s. 26 f.) framgår att man vid tidpunkten för Romkonferensen 1928

allmänt ansåg att droit de suite skilde sig från en upphovsrättlig befogenhet i två hänseenden, nämligen dels genom att det vid överlåtelse av originalet av ett konstverk inte var fråga om att göra verket tillgängligt för allmänheten på samma sätt som vid t.ex. mångfaldigande, dels att det inte var fråga om en förbudsrätt utan endast en rätt till ersättning. Såsom uppmärksammas i det danska betänkandet (s. 31) är det tveksamt om dessa argument kan användas när det gäller biblioteksersättning. Utlåning av böcker från bibliotek innebär ju i många fall ett intensivt utnyttjande av de enskilda exemplaret. Och även om man kan diskutera utlåningens skadeverkningar på bokförsäljningen kvarstår ett offentlig utlåning innebär att verket ställs till allmänhetens förfogande på ett mera vittgående sätt än vad som är fallet vid försäljning av konstverk.

Inte heller har det enligt nuvarande uppfattning någon avgörande betydelse om det endast är fråga om en ersättningsrätt, jfr artikel 11*bis* 2 i BK och artikel IV*bis* 2 i VK om rätt till radio- och televisionssändning av verk.

Slutsatsen torde bli att man knappast törs lägga någon större vikt vid en sådan analogi även om man accepterar att droit de suite från systematisk synpunkt står nära en upphovsrättslig biblioteksersättning. Därtill kommer att man knappast kan finna någon allmänt accepterad uppfattning vad gäller principen om nationell behandling i förhållande till VK.

Däremot är det av intresse att konstatera att Khadjavi-Gontard anser att den västtyska bilioteksersättningen kan klassificeras som upphovsrättslig befogenhet i den mening som avses i konventionerna och att den är underkastad principen om nationell behandling (se danska betänkandet s. 29). Och som framgår av redogörelsen (se avsnitt 14.3.4) för den västtyska ordningen är den ersättningen i princip utformad i enlighet med principen. Vidare kan det finnas anledning att uppmärksamma Nordemanns påpekande att ett frångående av principen om nationell behandling vid införandet av nya rättigheter kan komma att innebära ett farligt prejudikat för framtiden.

Det måste dock konstateras att det inte finns någon internationellt accepterad syn på kravet på nationell behandling när det gäller biblioteksersättningen. Man kan därför diskutera om ett upprätthållande av principen i förhållande till nya rättigheter, dvs. sådana som skiljer sig från de s.k. klassiska rättigheterna, står i överensstämmelse med de internationella konventionerna.

Som den danska utredningen påpekar (s. 32 f) kan ett obetingat krav på nationell behandling vid införandet av t.ex. en biblioteksersättning komma att innebära att icke obetydliga belopp kommer att utbetalas från länder som inför en sådan ersättning; något som kan bli särskilt kännbart för små språkområden. Konventionerna skulle med andra ord i realiteten hindra dessa länder att stärka upphovsrätten, något som måste anses stå i strid med konventionernas syfte.

Frågan har också varit uppe inom WIPO och UNESCO, där en kommitté, bestående av regeringsexperter från medlemsländerna, har utarbetat principer för hur en upphovsrättslig lagstiftning bör vara utformad beträffande olika verkskategorier. I en promemoria inför ett möte med expertgruppen för det tryckta ordet (Committee of Governmental Experts on the Printed Word, Questions concerning the protection of copyright in respect of the printed word, Memorandum prepared by the secretariat) hävdas att biblioteksersättning i princip bör omfattas av nationell behandling. Det uttrycks på följande sätt.

> Text och illustrationer som ingår i böcker och liknande publikationer är skyddade enligt de upphovsrättsliga konventionerna. Biblioteksersättning är en rätt som upphovsmännen åtnjuter med avseende på sådana verk. Därför följer det av BK och VK att om en konventionsstat skulle bevilja upphovsmän biblioteksersättning, borde staten bevilja samma rätt till ersättning till upphovsmän från andra konventionsstater. I regel är konventionsstater inte befriade från åliggandet att ge utlänningar nationell behandling bara därför att de tillgodoser upphovsmännen i en annan lag än upphovsrättslagen eller för att de kallar dessa rättigheter något annat än upphovsrätt. Det faktum att upphovsmännens rättigheter, när det gäller användningen av deras verk, tjänar vissa sociala syften (såsom att garantera tillfredsställande villkor för skapande arbete) ändrar heller inte deras juridiska natur. Upphovsrätt tjänar sådana syften; det är en av dess grundläggande funktioner.

På grundval av denna uppfattning formulerades i promemorian vissa principer för hur medlemsländerna borde utforma sin lagstiftning i detta hänseende. Principerna går ut på att upphovsmän bör ersättas för biblioteksutlåning, att denna ersättningsrätt skall omfattas av nationell behandling, att biblioteksersättning bör administreras genom kollektiva

organisationer samt att fördelningen av medlen bör ske i proportion till hur mycket varje verk utnyttjas.[2]

När promemorian behandlades vid ett möte med expertkretsen uttryckte vissa deltagare en annan uppfattning än den som formulerats i principerna. De menade att biblioteksersättning inte var någon upphovsrättslig befogenhet utan snarare ett sätt att stöda varje nations kultur. Andra deltagare menade att biblioteksersättning var en upphovsrättslig befogenhet eftersom den var beroende av hur mycket verken utnyttjades och följaktligen omfattad av kravet på nationell behandling. Åter andra deltagare menade att frågan om att formulera principer om biblioteksersättning var för tidigt väckt.

Eftersom det inte gick att uppnå allmän enighet om dessa principer beslöt kommittén att de båda principerna skulle behållas

---

[2] Den engelska texten lyder:
Principle PW 21.
(1) In countries where widespread lending by libraries of books and similar publications to the public unreasonably prejudices the legitimate interests of the authors of writings and graphic works protected by copyright and included in books and similar publications, the introduction of a right of the authors concerned to receive equitable remuneration for such lending ("public lending right") should be considered.
(2) If a public lending right is recognized in a country party to the Berne Convention or to the Universal Copyright Convention, foreign authors should be granted the same right in accordance with Article 5(1) of the Berne Convention and Article II of the Universal Copyright Convention, respectively.

Principle PW 22.
(1) Public lending right should be exercised through collective administration organizations.
(2) The amounts of remuneration collected for public lending - after the deduction of the actual costs of collective administration and other potential deductions that the owners of copyright whose rights are represented by the collective administration organization explicitly authorize- should be distributed, wherever possible, among the owners in proportions to the actual extent of the use of their work for lending purposes.

i den slutliga rapporten men sättas inom parantes. Någon enighet i denna krets om biblioteksersättningens konventionsrättsliga ställning gick alltså inte att uppnå.

Sammanfattningsvis finns alltså inte någon internationell enighet om biblioteksersättning skall omfattas av de upphovsrättsliga konventionernas krav på nationell behandling. Ju mer den utformas efter upphovsrättsliga principer, dvs. utgår till en individuell upphovsman för ett bestämt verk och i relation till hur mycket verket används, desto troligare är det dock att den bör omfattas av nationell behandling. Hur är det i detta avseende med den nuvarande svenska ordningen? Det skall vi behandla i nästa avsnitt.

Står författarfondförordningen i strid med konventionerna?

I föregående avsnitt konstaterades att det är ovisst om en individuellt utformad biblioteksersättning omfattas av kravet på nationell behandling oberoende av reciprocitet. I detta avsnitt behandlas frågan om den ersättningsordning som uppställs i författarfondförordningen är sådan att den omfattas av konventionernas krav på nationell behandling. Vad det närmast gäller att ta ställning till är om den ersättning som utgår med stöd av förordningen kan anses vara så individuellt utformad att den är en upphovsrättslig befogenhet i den mening som avses i konventionerna.

Inledningsvis kan konstateras att det saknar betydelse att bestämmelserna ges i en annan författning än URL. Det är reglernas materiella innehåll som är avgörande, inte hur de inordnas i den nationella lagstiftningen.

Av beskrivningen av den svenska biblioteksersättningen (avsnitt 14.2.2) framgår att storleken av författar- och översättarpenningen delvis bestäms av bokutlåningens omfattning. Såtillvida har ersättningarna ett individuellt drag som liknar en upphovsrättslig befogenhet.

Emellertid talar flera omständigheter mot att ersättningsrätten har en så individuell prägel att den bör anses vara upphovsrättsligt grundad:

Rätten till ersättning uppstår inte omedelbart; den fastställs varje år genom ett anslag i statsbudgeten. Utlåningens omfattning är

visserligen avgörande för storleken av statens anslag till författarfonden. Storleken av det belopp som skall tilldelas varje författare eller översättare bestäms dock inte enbart av utlåningens omfattning. Sålunda utgår överhuvudtaget inte individuell ersättning för verk som har fler än tre upphovsmän. Vidare gäller i princip att ersättning för verk med två eller flera upphovsmän skall delas lika mellan dem. I vissa fall har dock författarfondens styrelse rätt att bestämma om en annan fördelning. Styrelsen har dessutom en generell rätt att för viss upphovsman bestämma att författar- eller översättarpenningen skall vara högre än vad som eljest följer av reglerna, s.k. garanterad författarpenning.

Författar- och översättarpenningens storlek till varje ersättningsberättigad bestäms alltså till stor del av faktorer som inte är individuellt betingade. Härtill kommer att en betydande del av författarfondens medel används till pensioner, stipendier och andra bidrag, vilkas storlek inte är relaterad till bokutlåningens omfattning.

Slutsatsen blir att enligt vår uppfattning den rätt till ersättning som svenska upphovsmän har enligt fondförordningen inte är en upphovsrättslig befogenhet. Konventionernas krav på nationell behandling av utländska upphovsmän omfattar således inte denna ersättningsrätt.

14.7.3 En upphovsrättslig ordning?

Vissa allmänna synpunkter.

Den gällande inskränkningen i upphovsmannens spridningsrätt, som gör biblioteksutlåningen oberoende av upphovsmannens samtycke, motiveras i stor utsträckning av praktiska hänsyn: det vore inte rimligt att kräva att varje bibliotek skulle inhämta varje enskild upphovsmans samtycke. Men minst lika tungt väger den kulturpolitiska aspekten: hela litteraturen skall genom biblioteken gratis stå till den läsande allmänhetens disposition. Som nämnts i avsnitt 14.4 ansåg auktorrättskommittén att det vore principiellt riktigast om biblioteksutlåningen omfattades av upphovsmännens ensamrätt men i förening med en tvångslicens. Men eftersom ett tvångslicenssystem sannolikt skulle leda till praktiskt samma resultat för författarna som den redan genomförda ordningen med ersättning ur Sveriges författarfond, ansåg

kommittén det inte lämpligt att frångå den rådande ordningen enbart av principiella skäl.

En avtalslicensordning?

Under ensamrätten till spridning och visning inryms som tidigare redovisats sådana förfaranden med utgivna exemplar av verk som utbjudande till försäljning, uthyrning eller utlåning och därmed jämförliga åtgärder eller annan spridning till allmänheten. Men nästan överlag gäller att spridnings- och visningsrätt ändå saknas till följd av särskilda inskränkande regler, något olika utformade beroende på verkstyp. Dessa bestämmelser återfinns i 23 och 25 §§ URL.

Lagtekniskt åstadkoms en upphovsrättsligt grundad bibliotheksersättning genom att inskränkningsbestämmelsen i 23 § URL ändras på det sättet att ensamrätten kommer att omfatta också utlåning, uthyrning och annat utnyttjande av verk. Beträffande uthyrning behandlas den frågan i närmast föregående kapitel.

En utvidgning av ensamrätten på antytt sätt innebär att verket inte får utnyttjas utan samtycke av upphovsmannen. En på det sättet utformad ensamrätt skulle emellertid knappast kunna godtas; det vore olyckligt om utlåningen vid bibliotek måste upphöra i den mån samtycke till utlåning inte kan fås från varje upphovsrättshavare. Ett sätt att lösa detta är att införa en avtalslicensbestämmelse. En sådan lösning skulle bygga på kollektiva avtal mellan upphovsmannaorganisationerna och biblioteken samt innebära att bibliotek, som till följd av avtal med en sådan organisation har rätt att låna ut verk, även har rätt att låna ut verk av sådana upphovsmän som inte företräds av organisationen.

Från bibliotekshåll har framhållits att rätt till utlåning alltid skall finnas. Från en sådan utgångspunkt är avtalslicensbestämmelser av den typ som nyss nämnts inte tillräckliga. Upphovsmannen har kvar möjligheten att förbjuda utlåning och ett medlingsförfarande säkerställer inte att avtal faktiskt kommer till stånd. En möjlighet är att förstärka en avtalslicensordning genom att t.ex. föreskriva att den lagstadgade ensamrätten inte träder i kraft förrän avtal finns och att träffade avtal alltid gäller till dess nya sluts. Å andra sidan har från upphovsmannahåll invänts att biblioteken redan nu kan utsättas för strejk

eller blockad från personalens sida med samma verkan som om upphovsmännen vägrade sluta ett licensutlösande avtal.

Om man önskar säkra utlåning utan avbrott finns ett annat sätt, nämligen genom en tvångslicensbestämmelse. En sådan ordning innebär att utlåning och annat utnyttjande får bedrivas fritt, men ger upphovsmännen rätt till ersättning. Storleken av den är då förhandlingsbar och kan parterna inte komma överens fastställs ersättningen av domstol. En sådan lösning har emellertid förkastats av upphovsmannaorganisationerna; en ordning som inte ger dem möjlighet att såsom påtryckning hålla inne prestationen vid ett avtalslöst tillstånd ger dem inte den förhandlingsposition de eftersträvar.

Om man vill ha en upphovsrättslig lösning förefaller därför en avtalslicensbestämmelse vara den enda tänkbara; det kan inte komma ifråga att genomdriva en civilrättslig lösning mot upphovsmännens vilja.

Vid utformningen av ett avtalslicenssystem måste lagstiftaren ta ställning till fyra frågor. Dessa tar vi upp i det följande och anger samtidigt hur vi anser att de bör behandlas.

1. *Vem skall vara berättigad till ersättning?* Enligt vår mening bör lagtexten inte precisera detta närmare än att det naturligtvis skall gälla upphovsmannen. I princip bör alltså alla upphovsmän som medverkat till de utlånade verken vara berättigade till ersättning, vare sig de är t.ex. författare, illustratörer, fotografer eller kompositörer. I det licensutlösande avtalet kan sedan vissa berättigade ställas utanför av praktiska skäl, t.ex. därför att ett det kan tänkas att kostnaden för att betala ut ersättningen till vissa i och för sig berättigade skulle vara orimlig i förhållande till ersättningens storlek. Denna typ av avgöranden och t.ex. hur man ställer sig i fråga om samlingsverk eller andra verk med många upphovsmän bör alltså överlämnas till parterna. Vidare bör inte finnas någon inskränkning i överlåtbarheten, eftersom det här är fråga om en ekonomisk rättighet och sådana normalt sett är överlåtbara enligt URL.

2. *Vilka typer av verk bör omfattas?* Inte heller i detta avseende bör, enligt vår mening, någon inskränkning göras i lagregeln, utan alla verk som utlånas eller utnyttjas på annat sätt genom biblioteken bör i princip omfattas.

Också i detta hänseende är det tänkbart att avtalsparterna kommer överens om undantag av praktiska skäl.

3. *Vilka typer av utnyttjande bör omfattas?* Inte heller detta bör preciseras i lagregeln. I avtalet får bestämmas närmare detaljer om vilken ersättning som utlåning och utnyttjande på stället skall berättiga till. Vidare får i avtalet bestämmas ersättningstaxan för olika typer av verk (böcker, fonogram). Till parterna överlämnas också frågan om hur utnyttjandets storlek skall bestämmas, t.ex. enligt vilka metoder som utlåningens storlek i de olika berättigade biblioteken skall beräknas.

4. *Vilka bibliotek skall omfattas?* Den frågan bör besvaras i själva lagregeln. Om man alltså vill att systemet skall omfatta även andra offentliga bibliotek än folk- och skolbibliotek bör detta anges i avtalslicensbestämmelsen. Det är också tänkbart att låta systemet omfatta även vissa privata bibliotek som lånar ut till allmänheten, såsom Nobelstiftelsens och Musikaliska akademiens bibliotek.

Som nyss antytts kan en generellt utformad utvidgning av ensamrätten få konsekvenser för visningsersättningen. Även talboksersättningen kan komma att beröras.

Oavsett hur en utvidgad ensamrätt utformas måste frågan om vem som skall betala uppmärksammas. Naturligen blir det den som svarar för biblioteksrörelsen, dvs. i allmänhet kommunerna. De praktiska frågorna i dessa hänseenden måste övervägas.

14.7.4 En offentligrättslig ordning?

En offentligrättslig reglering innebär att man inte gör någon ändring i URL:s bestämmelser om vidarespridning av utgivna verk. I stället stiftas en särskild lag genom vilken upphovsmännen tillerkänns rätt till ersättning för utlåning och annan vidarespridning. Som tidigare nämnts har Sveriges författarförbund utarbetat ett förslag till lag med det syftet såvitt gäller biblioteksutlåning. I det följande beskrivs översiktligt hur det lagförslaget är utformat.

I förslagets 1 § sägs att upphovsmän till litterära verk är berättigade till ersättning av staten för den användning av deras verk som sker genom folk- och skolbibliotek. Vidare sägs att

ersättning fastställs i den ordning som framgår av lagen. Enligt 2 § skall ersättningen utgå från hemlån av litterärt verk i original eller i översättning samt för referensexemplar av sådana verk. I 2 § regleras också närmare vilka verk som kan komma i fråga för ersättning. I det avseendet är regleringen helt lik den som nu gäller enligt förordningen om författarfonden. I 3 § föreslås att ersättningens storlek för hemlån av litterärt verk i original, vilket kallas grundbelopp, skall fastställas genom avtal mellan staten och organisationer som företräder flertalet av författare, översättare, illustratörer och fotografer.

I anslutning härtill föreslår författarförbundet att författarfondförordningen ändras så att däri inte längre skall anges bestämda belopp för olika slags ersättningar, utan dessa skall i stället anges i form av kvotdelar eller multiplar av grundbeloppet, som alltså skall bestämmas genom förhandlingar.

I lagförslagets 4 §, slutligen, anvisas en ordning för medling om avtal inte kan uppnås.

Mot förslaget kan flera invändningar resas.

Enligt förslaget skulle biblioteksersättningen liksom nu vara en offentligrättslig stödordning. Ersättningen skulle inte bli civilrättsligt grundad. Förslaget skulle således inte medföra någon rätt för en upphovsman att gå till domstol för att få staten ålagd att utge ersättning.

Förslaget anvisar ett skiljeförfarande om avtal inte kan träffas mellan parterna. Man kan dock av konstitutionella skäl knappast tänka sig att regering och riksdag skulle till något skiljeorgan frånhända sig det slutliga avgörandet i vad som inte är något annat än en anslagsfråga (jfr 9 kap. 2 § RF).

Den föreslagna regleringen skulle heller inte innebära någon ändring i bibliotekens rätt att låna ut böcker. Den rätten har ju sitt stöd i 23 § URL, som lämnas oförändrad. Upphovsrättshavarnas samtycke krävs inte för utlåningen. Följaktligen medför inte förslaget någon rätt för författarna att med lagliga medel hindra att utlåningen fortgår om förhandlingar om nytt avtal strandat eller om avtalslöst tillstånd råder. I så måtto skulle ett sådant system få drag av en upphovsrättslig reglering med tvångslicens.

En lagreglering av föreslaget innehåll kan alltså inte ge upphovsmännen vad de strävat efter, dvs. en förhandlingsposition gentemot anslagsbeviljande myndighet med möjlighet till stridsåtgärder. En sådan är möjlig att uppnå endast inom ramen för en upphovsrättslig reglering.

14.7.5 Tiden inte mogen för lagstiftning.

Såsom framgått av det föregående är vår uppfattning att om man skall lagstifta om biblioteksersättning är en upphovsrättslig ordning med en avtalslicens den i praktiken enda tänkbara. Vi avstår emellertid från att lägga fram något sådant förslag, av följande skäl.

Här i landet har ett biblioteksersättningssystem utvecklats som i väsentliga avseenden, bl.a. genom den nuvarande förhandlingsordningen, är i överensstämmelse med upphovsmännens önskemål.

Vidare är de internationella konsekvenserna svåröverblickbara. Man bör utgå från att om vi i Sverige inför en upphovsrättslig biblioteksersättning kommer den på grund av våra konventionsåtaganden att omfatta även utländska upphovsmän. Som framgått av genomgången i avsnitt 14.3 är det bara i Västtyskland som en upphovsrättslig ordning införts. Innan ett land som utgör ett litet språkområde inför en sådan ordning, bör man vara försäkrad om att också andra stater i stor utsträckning kommer att följa efter.

Slutligen är det för närvarande inte möjligt att uppnå nordisk enighet i frågan. Varken i den norska eller i den finska utredningen har man haft på programmet att utreda en upphovsrättslig biblioteksersättning, än mindre har man lagt fram något förslag i den riktningen. Den danska utredningen har lagt fram ett sådant förslag men, som framgått av redogörelsen i avsnitt 14.3.1, kommer det inte under överskådlig tid att läggas till grund för lagstiftning.

Att vi kommit fram till att vi inte skall lägga fram något förslag om en upphovsrättslig biblioteksersättning medför att vi inte heller lägger fram något förslag på de områden där vi också fått framställningar (se avsnitt 14.5.3), nämligen när det gäller bibliotekens utnyttjande av fonogram och beträffande ersättning för användning i biblioteken av noter och fonogram.

Utvecklingen av biblioteksersättningens grundbelopp

Budgetår	*Grundbelopp, öre*			
	Lån av svenska verk	Referens-exemplar, svenska verk	Lån av översatta verk	Referens-exemplar, översatta verk
1954/55	3			
1957/58	3	12		
1961/62	3	12	1	4
1962/63	5	20	1	4
1966/67	6	24	2	8
1970/71	12*	48	4	16
1971/72	15	60	4	16
1972/73	18	72	6	24
1975/76	24	96	12	48
1977/78	26	104	13	52
1978/79	28	112	14	56
1979/80	29	116	14,5	58
1980/81	30	120	15	60
1981/82	32	128	16	64
1982/83	36	144	18	72
1983/84	37	148	18,5	74
1984/85	40	160	20	80
1985/86	42	168	21	84
1986/87	45**	180	22,5	90
1987/88	48	192	24	96
1988/89	55	220	27,5	110
1989/90	63	252	31,5	126

* En följd av författarnas s.k. biblioteksaktion år 1969.

** Fr.o.m. budgetåret 1986/87 bestäms grundbeloppet efter förhandlingar enligt ett avtal mellan regeringen och författarförbundet m.fl, se avsnitt 5.2.

Del III

Särskilda frågor om konstverk

1 INSKRÄNKNINGSBESTÄMMELSERNA I 2 KAP. URL

1.1 Inledning

I detta kapitel ges en samlad bild av de inskränkningsbestämmelser i URL som avser bilder. På grund av vårt förslag att integrera fotografirätten i URL kommer vad som i lag och lagmotiv sägs om konstverk att också avse fotografisk bild.

I URL finns för närvarande bestämmelserna som rör inskränkningar i upphovsrätten till konstverk i flera skilda paragrafer. Med undantag för föreskrifterna i 9 § är dessa bestämmelser samlade i 2 kap. En del föreskrifter gäller för alla verk medan andra åter gäller endast för konstverk. I detta kapitel görs därför en genomgång av bestämmelserna. I den mån motsvarande bestämmelser finns i FotoL redogörs kortfattat även för dessa.

Som en bakgrund till de resonemang som förs i kapitlet lämnas först en översiktlig redogörelse för den kollektiva bildkonstmarknaden, dvs. för de organisationer som finns på marknaden och de avtalsmekanismer som där kommer till användning.

1.2 Den kollektiva bildkonstmarknaden

1.2.1 Inledning

Utnyttjande av konstverk och fotografisk bild kan ske efter avtal med upphovsmannen resp. fotografen eller med stöd av någon av inskränkningsbestämmelserna i URL och FotoL. Avtalen kan vara antingen individuella eller av kollektiv karaktär. Sedan URL:s och FotoL:s tillkomst har utnyttjandet av bilder blivit allt intensivare. Utvecklingen har också gått dithän att framförallt organisationerna på bildkonstmarknaden fått en allt större betydelse när det gäller tillvaratagandet av medlemmarnas intressen vid utnyttjande av bilder. I det följande ges därför en kortfattad redogörelse för organisationerna på bildkonstmarknaden. Därefter redovisas översiktligt de olika kollektiva avtal samt rekommendationer och andra normer som finns på denna marknad.

1.2.2 Parterna på bildkonstmarknaden

Rättighetshavarsidan

Bildleverantörernas Förening (BLF)

BLF bildades 1950 och har ca 300 företag som medlemmar. Mer än hälften, 65 procent, av dessa företag utgörs av enskilda firmor som består av fotografer utan anställda. Fler än sju anställda har bara 3,8 procent av de anslutna företagen. Bland de stora företagen på marknaden finns de tidningsägda bildbyråerna *Pressens Bild* med anknytning till DN/Expressen och *Reportagebild* med anknytning till Aftonbladet. BLF söker genom avtal, information och rekommendationer erhålla så goda villkor som möjligt för medlemsföretagen. Föreningen har träffat avtal och givit ut rekommendationer och prislistor.

Svenska Fotografernas Förbund (SFF)

SFF bildades redan 1895. Organisationen har nu drygt 1.800 medlemmar. Medlemmarna är enskilda fotografer, vilket innebär att inga företag är medlemmar. SFF:s uppgift är att tillvarata fotografernas yrkesmässiga intressen bl.a. genom att sluta avtal i ekonomiska och upphovsrättsliga frågor. SFF påverkar fotografernas marknad genom att träffa avtal med motparter eller genom att ge ut prislistor, rekommendationer, förtryckta följesedlar m.m.

Svenska Journalistförbundet (SJF)

SJF är en arbetstagarorganisation som bildades 1901. Förbundet sluter kollektivavtal på mediaområdet. Det organiserar inte bara journalister utan också fotografer och tecknare. Av sammanlagt 15 000 medlemmar är 1.125 fotografer och 130 tecknare.

Konstnärernas riksorganisation (KRO)

Konstnärernas riksorganisation bildades 1937. KRO organiserar målare, grafiker, skulptörer, textilkonstnärer och andra bildkonstnärer. Organisationen har omkring 3 000 medlemmar. KRO, som beskriver sig som de svenska bildkonstnärernas fackliga organisation, har under de senaste decennierna i allt större

utsträckning kommit att ägna sig åt frågor med upphovsrättslig anknytning, särskilt reproduktion av konstverk.

I sistnämnda avseende ger KRO licenser beträffande reproduktionsrättigheterna till medlemmarnas verk. Numera har KRO enligt stadgarna rätt att träffa enskilda eller kollektiva avtal om mångfaldigande av medlems verk, om överföring i ny teknik samt om återgivning i offentliga publikationer, TV och videogram. Stadgarna ge vidare KRO rätt att för denna förmedling ta ut en provision med 15 procent av ersättningen för utnyttjanden i Sverige och med 25 procent för utnyttjanden utomlands.

Den rättighetsbevakning som KRO bedriver inskränker sig inte enbart till egna medlemmar eller det svenska territoriet. KRO tar således emot bevakningsuppdrag från exempelvis dödsbon. Vidare har KRO genom ömsesidighetsavtal med utländska systerorganisationer vidgat den repertoar av bilder som kan ställas till användarnas förfogande. Man tillämpar därvid av den s.k. territorialitetsprincipen. Den innebär att KRO säljer rättigheter till alla bilder som används på svenskt territorium medan den utländska organisationen säljer bilder, dvs. även svenska, på sitt territorium. Detta system innebär att KRO numera kan sägas representera en världsrepertoar av bilder. KRO betydelse som avtalspart har vuxit när det gäller utnyttjande av konstverk för illustrationsändamål samt för utgivning av vykort och affischer.

Svenska tecknare

Organisationen bildades 1955 då en grupp bildkonstnärer lämnade KRO. Anledning härtill var att de hade alldeles särskilda intressen på reproduktionsområdet och inte ansåg sig genom KRO kunna få sina intressena tillvaratagna på ett effektivt sätt. Organisationen företräder 713 tecknare och illustratörer. Den är en facklig organisation för landets yrkestecknare och har till uppgift att tillvarata medlemmarnas yrkesintressen juridiskt, ekonomiskt och ideellt. Organisationen sluter avtal med motparter och tillgodoser därigenom medlemmarnas intresse av att erhålla ett rimligt utbyte av sitt arbete.

Föreningen Sveriges Konsthantverkare och Industriformgivare (KIF)

Föreningen bildades 1962 efter sedan konsthantverkare och industriformgivare av skäl liknande dem som föranledde bildandet av föreningen Svenska tecknare lämnat KRO. Den har 500 medlemmar.

Bild Ord Not - Upphovsrättslig Samorganisation (BONUS)

Föreningen BONUS bildades 1973 och består för närvarande av 17 medlemsorganisationer.[1] Dessa företräder rättsinnehavare med avseende på tryckt material som kopieras för undervisningsändamål. Bland upphovsmannaorganisationerna märks bl.a. bildkonstnärs-, tecknar- och fotograforganisationerna, men även producentorganisationer som bokförläggarna och tidningsutgivarna finns representerade. BONUS inkasserar ca 35 milj. kr. per år för den kopiering av text och bild som sker med stöd av 15 a § URL.

COPYSWEDE

COPYSWEDE bildades 1982 och har för närvarande 13 organisationer som medlemmar.[2] COPYSWEDE har som uppgift att leda

---

[1] För närvarande har BONUS följande organisationer som medlemmar: Bildleverantörernas Förening, Fackförbundspressens Samorganisation, FACTU, Föreningen Svenska Läromedelsproducenter, Föreningen Svenska Populärauktorer, Svenska Tecknare, Föreningen Svenska Tonsättare, Konstnärernas Riksorganisation, Läromedelsförfattarnas Förening, Svenska Bokförläggareföreningen, Svenska Fotografernas Förbund, Svenska Journalistförbundet, Svenska Musikförläggareföreningen u p a, Svenska Tidningsutgivareföreningen, Sveriges Författarförbund, Tidningarnas Arbetsgivareförening samt VECTU.

[2] Medlemsorganisationerna är: Svenska Tecknare, Konstnärernas Riksorganisation (KRO), Nordisk Copyright Bureau (ncb), Svenska Artisters och Musikers Intresseorganisation (SAMI), Svenska Fotografernas Förbund, Svenska Journalist-

medlemsorganisationernas samarbete i avtalsfrågor och att på deras direkta uppdrag företräda dem i avtalsförhandlingar om utnyttjande av offentliggjorda verk, prestationer och fotografier som avses utnyttjas genom sändning via satellit, kabel, betal-TV eller genom anordning genom vilken återgivande kan ske eller genom överföring från en sådan anordning till en annan. Medlemsorganisationernas förhandlingsuppdrag från COPYSWEDE grundas i de allra flesta fall på individuella fullmakter från medlemmarna i de olika medlemsorganisationerna. Genom sina stadgar har COPYSWEDE också möjlighet till avtalssamverkan med producentorganisationer.

Användarsidan

Svenska tidningsutgivareföreningen (TU) och Tidningarnas arbetsgivareföreningen (TA)

TU bildades 1898 och TA 1919. Båda är organisationer på dagspressområdet. TA var innan den bildades en avdelning inom TU. Från upphovsrättslig synpunkt är arbetsfördelningen mellan föreningarna delade så att TA behandlar alla frågor som rör förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare, t.ex. kollektivavtal på mediaområdet, medan TU träffar avtal på andra områden än dem som faller under TA:s verksamhetsområde.

Andra tidningsutgivareföreningar med uppgifter som motsvarar TU:s är *VECTU*, *FACTU* och *FACKSAM*.

Svenska bokförläggareföreningen

Svenska bokförläggareföreningen bildades redan 1843 och är världens äldsta bokförläggareförening. Föreningen har bl.a. till uppgift att förhandla och träffa avtal med upphovsmän, inklusive organisationer av fotografer och andra bildkonstnärer.

---

förbundet, Svenska Musikerförbundet, Svenska Teaterförbundet, Svenska Tonsättares Internationella Musikbyrå (STIM), Sveriges Dramatikerförbund, Sveriges Författarförbund, Sveriges Konsthantverkare och Industriformgivare (KIF), Sveriges Yrkesmusikerförbund (SYMF).

Föreningen svenska läromedelsproducenter (FSL)

FSL bildades i början av 1970-talet av bokförläggare vilkas utgivning var inriktad på läroböcker och andra läromedel samt av andra producenter av läromedel. Bokförläggare som är medlemmar i FSL kan också vara medlemmar i Bokförläggareföreningen.

Annonsörföreningen

Annonsörföreningen representerar de s.k. reklamköparna, dvs. företag, myndigheter och organisationer som annonserar sina varor och tjänster i press och andra medier.

Sveriges Reklamförbund

Förbundet organiserar reklamföretagen, dvs. reklambyråerna, och tillvaratar medlemmarnas intressen gentemot bland andra Annonsörföreningen medlemmar.

Kommun- och landstingsförbunden

Kommun-och landstingsförbunden representerar parter som i en icke obetydlig utsträckning förekommer på bildmarknaden.

1.2.3 Kollektiva avtal, rekommendationer och andra normer för utnyttjande av konstverk och fotografiska bilder

När det gäller den kollektiva avtalsmarknaden bör man skilja mellan *kollektiva avtal* och *kollektivavtal*. Med kollektivavtal avses avtal mellan arbetsgivare och arbetstagare i medbestämmandelagens mening. Med kollektiva avtal avses avtal som inte ovillkorligen är bindande för medlemmarna i organisationen såsom ramavtal, miniminormer eller dylikt. Därutöver finns det av parterna ensidigt utfärdade rekommendationer eller andra normer.

Kollektivavtalen på marknaden för bildskapande är få. De som finns gäller uppdrag och liknande. Däremot saknas sådana avtal när det gäller utnyttjande av konstverk.

Såvitt gäller kollektiva avtal finns det i fråga om utnyttjande av konstverk och fotografier några avtal. Bland dem märks det avtal som Svenska Fotografernas Förbund ingick i början av 1970-talet med Svenska Bokförläggareföreningen och FSL. Avtalet gällde publiceringsvillkor och ersättning för arkivbilder i böcker och annat tryckt material, stordia, bildband och liknande. I avtalet reglerades publiceringsrättens omfattning, originalens behandling och ersättningens storlek för olika typer av återgivanden. Förbundet sade 1986 upp avtalet för omförhandling av frågan om ersättningens storlek. Någon ny överenskommelse har hittills inte kommit till stånd. Avtalet i övrigt gäller dock fortfarande.

BLF har ingått avtal om uppdragsfotografering och försäljning av arkivbilder med TU, VECTU och FACKSAM. I avtalen finns prisöverenskommelser och andra villkor för publiceringen av arkivbilder.

Svenska Tecknare har ett avtal med Litteraturfrämjandet om illustrationsuppdrag. Avtalet omfattar även utnyttjande av teckning. Ersättning för sådant utnyttjande utgår med viss andel av tecknarens ursprungliga arvode för samma teckning efter beaktande av penningvärdeförsämringen.

Sedan mitten av 1980-talet finns ett avtal mellan å ena sidan Teatrarnas Riksförbund (TR) som företrädare för Sveriges Television AB (SVT) och Utbildningsradion AB (UR) och å andra sidan KRO, KIF, och Svenska Fotografernas Förbund. Avtalet, som brukar kallas apelsinavtalet[3], gäller utnyttjande av konstverk och fotografier i TV samt medlems redaktionella medverkan i anslutning därtill. Enligt avtalet har programföretagen rätt att utan särskilt tillstånd från medlemmen visa dennes verk i TV. För detta utnyttjande utgår ersättning och sociala avgifter enligt avtalet.

Ersättningen utgår per bild. Om flera bilder av samme upphovsman visas sker en viss reducering av ersättningen. Om en bild visas i mer än en minut utgår ytterligare ersättning. Avtalet gäller inte visning av bilder i nyhetsprogram. För sådant utnyttjande finns ett särskilt avtal mellan BLF och SVT.

---

[3] Den första utgåvan av avtalet trycktes på orangefärgat papper.

Apelsinavtalet gäller inte heller videogramutgivning. Sådan utgivning regleras i ett särskilt avtal med COPYSWEDE.

Avtalet mellan BLF och SVT reglerar villkoren för visning av bilder i nyhetsprogram. Enligt avtalet utgår ersättningen per bild med olika belopp för rikstäckande och lokala TV-sändningar.

I fråga om rekommendationer och normer kan nämnas att Svenska Fotografernas Förbunds och BLF:s prislistor för fotograferingsuppdrag också innehåller priser för utnyttjande av arkivbilder. Museerna har egna villkor som gäller vid försäljning av deras fotografier. Svenska Tecknare har leveransvillkor för teckningar och andra verk avsedda för reproduktion.

1.3 Gällande rätt och lagda förslag

1.3.1 Enskilt bruk (11 § URL)

Enligt 11 § URL i dess nuvarande lydelse får var och en framställa eller låta framställa enstaka exemplar av ett verk för sitt enskilda bruk. Bestämmelsen gäller således även för konstverk. Den innebär att man för sådant bruk kan återge ett konstverk genom måleri, teckning, fotografering etc. Det är i princip också tillåtet att anlita annan för att framställa exemplaret. Detta gäller dock inte framställning av skulptur och inte heller efterliknande av annat konstverk, om det sker genom konstnärligt förfarande.

För fotografiska bilder finns en motsvarande bestämmelse i 5 § FotoL.

I vårt andra delbetänkande (SOU 1983:65) Översyn av upphovsrättslagstiftningen, som behandlar frågor om enskilt bruk, föreslås bl.a. att det inte skall vara tillåtet att ens för den enskilde själv att för enskilt bruk framställa exemplar av ett konstverk om exemplaret kan uppfattas som original, t.ex. genom avgjutning av ett original eller genom avtryck från originalplåt eller -stock. Förslaget motiveras av att det finns ett intresse att vissa exemplar av konstverk förblir unika eller att antalet exemplar kan hållas under kontroll. I vårt fjärde delbetänkande (SOU 1988:31) Översyn av upphovsrättslagstiftningen, som även det behandlar vissa frågor om enskilt bruk, föreslår vi bl.a. att även

den litografiska stenen skall vara med i uppräkningen av de olika mångfaldigandesätt som bör vara undantagna.

Om våra förslag i denna del genomförs torde de inte leda till några särskilda problem för bilderna.

1.3.2 Exemplarframställning genom fotografi i arkiv och bibliotek (12 § URL)

Arkiv och bibliotek har enligt 12 § URL rätt att, att med regeringens tillstånd och på de villkor som däri anges, framställa exemplar av verk genom fotografi. Verk som framställts med stöd av bestämmelsen får användas i dessa institutioners verksamhet, dvs. för bevarings- och skyddsändamål, för kompletteringsändamål samt - under vissa förutsättningar - för utlåning till allmänheten. Bestämmelsen gäller även för konstverk.

För fotografiska bilder finns motsvarande bestämmelser i 6 § FotoL.

Närmare bestämmelser om denna reglering finns i förordningen (1961:348) med tillämpningsbestämmelser till lagarna (1960:729 och 1930) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk och om rätt till fotografisk bild (1 - 7 §§).

1.3.3 Återgivning inom undervisningsverksamhet (15 a § URL)

Enligt 15 a § URL gäller en avtalslicensbestämmelse för framställning av exemplar av verk genom reprografiskt förfarande inom undervisningsverksamhet. Licensen utlöses genom avtal ingånget av å ena sidan en organisation av upphovsmän som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området och å andra sidan användarna, dvs. staten, kommunerna, landstingskommunerna eller den som bedriver undervisning i organiserade former. Bestämmelsens rättsverkan är att lärare eller annan får framställa exemplar även av samma kategori av utgivna verk av upphovsmän som inte företräds av organisationen, dvs. upphovsmän som inte är bundna av avtalet. Bestämmelsen är tillämplig på i princip alla slags verk och gäller således även för konstverk.

Genom en hänvisning i 7 a § FotoL till 15 a § URL gäller en

avtalslicens även vid kopiering av fotografiska bilder inom undervisningsverksamhet.

Ingen av dessa båda bestämmelser föranleder några problem i de hänseenden som här är av intresse.

1.3.4 Upptagning för TV-sändning (22 § första stycket URL)

Enligt 22 § första stycket URL får radio- och TV-företag som har rätt att i utsändning återge verk rätt att för bruk vid egna sändningar göra upptagningar av verket på anordningar genom vilket det kan återges.

En motsvarande bestämmelse för fotografiska bilder finns i 11 § FotoL.

Bestämmelserna föranleder inte några särskilda problem som är av intresse i detta sammanhang.

1.3.5 Utnyttjanden vid arkivet för ljud och bild (22 a-22 c §§ URL)

I 22 a -22 c §§ URL och 12 § FotoL finns bestämmelser som reglerar möjligheten att framställa exemplar för arkivering i arkivet för ljud och bild (ALB) och som anger under vilka förutsättningar verken får utnyttjas i ALB:s verksamhet.

Regleringen föranleder inte några särskilda problem vad gäller konstverk.

1.3.6 Avtalslicens för kabel-TV (22 d § URL)

Enligt 22 d § URL får den som på grund av avtal med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området har rätt att till allmänheten trådlöst eller genom kabel samtidigt eller oförändrat vidaresända verk som ingår i en trådlös radio- eller TV-utsändning, på samma sätt vidaresända även verk av upphovsman som inte företräds av organisationen. Bestämmelsen gäller således även konstverk.

Genom en bestämmelse i 9 § andra stycket FotoL görs 22 d § tillämplig på fotografiska bilder som ingår i en trådlös TV-

utsändning, vilken vidaresänds i en samtidig och oförändrad utsändning till allmänheten.

Bestämmelserna föranleder inte några särskilda problem med hänsyn till konstverken.

1.3.7 Vissa förslag av upphovsrättsutredningen

I vårt fjärde delbetänkande (SOU 1988:31) lade vi fram förslag till fyra nya avtalslicenser. Den första avsåg reprografisk exemplarframställning av artiklar ur tidningar och tidskrifter som myndigheter, företag eller organisationer gör för intern information. Den andra avsåg upptagningar av ljud och bild för bruk inom undervisningsverksamhet, varvid vissa begränsningar skall gälla för radio- och TV-utsändningar. Den tredje avsåg inspelningar för tidsförskjuten visning vid inrättningar för sjuk- och åldringsvården. Den sista avsåg inspelning av radio- och TV-program för intern information i politisk, ekonomisk eller religiös dagsfråga.

Inte något av dessa förslag torde, om de genomförs, medföra några särskilda problem beträffande bilderna.

1.4 Återgivning av konstverk i allmänna handlingar

1.4.1 Gällande rätt

I 9 § första stycket finns bestämmelser beträffande vissa handlingar av speciell stats- och förvaltningsrättslig karaktär. Där anges att författningar, beslut av myndighet, av svensk myndighet avgivna yttranden samt officiella översättningar av sådana texter inte är föremål för upphovsrätt. Det är således fråga om *undantag* i upphovsrätten, vilket innebär att de typer av handlingar som anges i bestämmelsen inte är föremål för upphovsrätt i någon form. Frågan om upphovsrättsligt skydd för andra grupper av hos myndighet upprättade handlingar regleras i 24 § URL.

Från huvudregeln i första stycket görs i 9 § andra stycket undantag för vissa särskilt angivna verk, däribland *alster av bildkonst*, som ingår i en handling av den typ som anges i första stycket. Detta innebär att upphovsrätten i princip är bibehållen.

För bl.a. alster av bildkonst gäller dock den inskränkningen i upphovsrätten att sådana verk fritt får återges, dvs. upphovsmannens samtycke behöver inte inhämtas. Denne har emellertid rätt till ersättning för sådant utnyttjande. Ersättning utgår inte om verket återges i samband med myndighets verksamhet. Ersättning utgår inte heller om verket återges i samband med redogörelse för mål eller ärende i vilket verket förekommit och det sker endast i den omfattning som betingas av ändamålet med redogörelsen.

I 9 § tredje stycket URL föreskrivs att vid återgivande enligt andra stycket skall bestämmelserna i 26 § URL äga motsvarande tillämpning, dvs. upphovsmannens ideella rätt skall beaktas vid sådan återgivning.

I 24 § första stycket URL finns bestämmelser för sådana hos myndigheter upprättade handlingar som inte omfattas av 9 § första stycket, dvs. andra hos myndighet upprättade handlingar än författningar, beslut eller yttranden av myndighet. Sådana handlingar får återges utan upphovsmannens samtycke. Upphovsmannen har dock kvar sin ideella rätt enligt 3 § URL, vilket innebär att hans namn skall anges i den omfattning och på det sätt som god sed kräver. Vidare gäller att verket inte får ändras eller göras tillgängligt för allmänheten på ett sätt som är kränkande för upphovsmannen. Därutöver gäller enligt 26 § andra stycket URL att källan skall nämnas i samma omfattning som i fråga om upphovsmannens namn och att verket inte får ändras i vidare mån än som krävs för den medgivna användningen.

Från huvudregeln görs i 24 § andra meningen undantag för vissa särskilda kategorier av handlingar som således i princip inte är föremål för någon inskränkning i fråga om det upphovsrättsliga skyddet, dvs. som inte får återges utan samtycke. Bland de undantagna verkskategorierna finns bl.a. alster av bildkonst, om exemplar av sådana verk genom myndighets försorg tillhandahålls allmänheten i samband med affärsverksamhet.

1.4.2 Situationen i de övriga nordiska länderna

Gällande rätt

Regler motsvarande 9 § första stycket URL finns i *Danmark* ("Love, administrative forskrifter, retsafgørelser og andre offentlige aktstykker"), i *Finland* ("Lagar och förordningar samt

beslut och yttranden av myndighet eller annat offentligt organ"), på *Island* ("Love, forordninger, administrative forskrifter,retsafgørelser og lignende offentlige aktstykker") och i *Norge* ("Lover, administrative forskrifter, rettsavggjørelser og andre offentlige saksdokumenter"). Däremot saknar de övriga nordiska länderna bestämmelser motsvarande dem i 9 § andra stycket.

Regler motsvarande dem som finns i 24 § första stycket URL finns inte i något av de övriga nordiska länderna. Däremot har bestämmelserna i 24 § URL om återgivande av offentliga överläggningar i allmänna angelägenheter sina motsvarigheter i dessa länders lagar. Av bestämmelserna i Danmark, Island och Norge framgår dock uttryckligen att återgivningen får ske även i radio och TV.

Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår inte några ändringar av gällande bestämmelser. Däremot föreslår den att det upphovsrättsliga skyddet inte skall utgöra hinder mot att verk återges "som led i bevisførelsen under retssager".

Den *norska* upphovsrättsutredningen har i sitt slutbetänkande NOU 1988:22, Endringer i åndsverkloven m.v. lagt fram förslag som något inskränker och preciserar gällande bestämmelser. Således föreslås att upphovsrätt inte skall gälla för "Lover, *forskrifter*, rettsavgjørelser *og andre vedtak av offentlig myndighet*". Detsamma skall gälla för "forslag, utredninger og andre uttalelser" som gäller offentlig myndighetsutövning och som avgetts av offentlig myndighet eller offentligt utsett råd eller utredning eller som har utgetts av "det offentlige".

1.4.3 De internationella konventionerna

Bestämmelserna i 9 och 24 §§ URL bör ses mot bakgund av Bernkonventionens bestämmelser i ämnet. I artikel 2(4) finns ett stadgande om allmänna handlingar. Artikeln har följande lydelse:

> "Det är förbehållet unionsländernas lagstiftning att bestämma vilket skydd som skall tillkomma officiella texter på lagstift-

ningens, förvaltningens och rättskipningens område ävensom officiella översättningar av sådana texter."[4]

Artikel 2*bis*(1) ger unionsländerna rätt att från skydd helt eller delvis utesluta politiska tal samt anföranden inför rätta.[5] I artikel 2*bis*(2) finns betämmelser om andra muntliga verk. Bestämmelsen lyder:

"Det är likaledes förbehållet unionsländernas lagstiftning att bestämma de villkor under vilka offentligen framförda föredrag, tal och andra verk av samma art får återges i pressen samt göras till föremål för radiosändning, trådöverföring till allmänheten eller sådant offentligt framförande som avses i artikel 11*bis*(1) i denna konvention, när sådant nyttjande är rättfärdigat av det informationssyfte som avses."[6]

Enligt artikel 2*bis*(3) har upphovsmannen rätt att föranstalta om samlingar av sådana verk som avses i artikeln.

---

[4] Den engelska texten lyder:
It shall be a matter for legislation in the countries of the Union to determine the protection to be granted to official texts of legislative, administrative and legal nature, and to official translations of such texts.

[5] Den engelska texten lyder:
It shall be a matter for legislation in the countries of the Union to exclude, wholly or in part, from protection provided in the preceding Article political speeches and speeches delivered in the course of legal proceedings.

[6] Den engelska texten lyder:
It shall also be a matter for legislation in the countries of the Union to determine the conditions under which lectures, adresses and other works of the same nature which are delivered in public may be reproduced by the press, broadcast, communicated to the public by wire and made subject of public communication as envisaged in Article 11*bis*(1) of this Convention, when such use is justified by the informatory purpose.

I övrigt kan inskränkningar i upphovsmännens exemplarframställningsrätt stödjas på artikel 9(2) enligt vilken den nationelle lagstiftaren i vissa särskilda fall får föreskriva sådana inskränkningar om mångfaldigandet inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmännens legitima intressen.

1.4.4 Överväganden och förslag

Det utnyttjande av bilder som bestämmelserna ger utrymme för medför i de flesta fall inte några negativa konsekvenser för konstnärerna. I den mån utnyttjandena är av ekonomisk betydelse för konstnärerna får deras intressen anses tillgodosedda genom ett krav på samtycke eller, i varje fall, en rätt till ersättning. Det saknas således skäl att i sak föreslå några ändringar i bestämmelserna *såvitt avser konstverk.*

1.5 Återgivning av konstverk i kritisk eller vetenskaplig framställning

1.5.1 Gällande rätt

Offentliggjort konstverk får enligt 14 § andra stycket URL återges i kritisk eller vetenskaplig framställning i anslutning till texten. Om två eller flera konstverk av samma upphovsman återges i populärvetenskaplig framställning har denne rätt till ersättning.

Bestämmelsens tillämpningsområde har således begränsats till fall där konstverk återges i *kritisk eller vetenskaplig framställning.* Därmed avses i första hand sådan framställning inom konstens område. Bestämmelsen är emellertid också tillämplig på dylika framställningar i andra ämnen. Så kan t.ex. porträtt, situationsbilder och propagandaverk återges i historiska verk, landskap och miljöskildringar i geografiska arbeten osv. En rent refererande framställning är inte kritisk eller vetenskaplig i den mening som avses i bestämmelsen. Det är dock tillräckligt att framställningens syfte är att lämna ett kritiskt eller vetenskapligt bidrag. Det saknar således betydelse om bidraget verkligen äger kritiskt eller vetenskapligt värde. Något krav på att framställningen skall hålla någon högre nivå från vetenskaplig synpunkt uppställs inte

heller. Det är således tillåtet att återge konstverk i populärvetenskapliga arbeten. Det uppställs inte något krav på viss omfattning av framställningen. Detta innebär att det är tillåtet att illustrera en tidningsartikel av konstkritisk karaktär genom att återge ett konstverk. Ett sådant återgivande kan också vara tillåtet med stöd av 15 § andra stycket URL om artikeln behandlar en dagshändelse.

Bestämmelsens tillämpningsområde är inte begränsat till enbart skriftlig framställning. Även text som framförs muntligt, t.ex. vid en föreläsning kan illustreras med konstverk.

Det krävs att återgivandet sker *i anslutning till* framställningen. Detta innebär att framställningen skall vara det huvudsakliga och att konstverket får återges endast för att ytterligare belysa denna. Det är således inte tillåtet att med stöd av bestämmelsen återge reproduktioner av en eller flera konstnärers verk i ett arbete med endast några korta biografiska uppgifter om konstnärerna. Tyngdpunkten skall ligga på framställningen och inte på konstverken (se NIR 1966 s. 247, "Ströyerfallet").

Av hänsyn främst till konstnärernas ideella intressen föreskrivs att konstverket skall vara *offentliggjort*. Detta innebär bl.a. att exempelvis icke utställda verk i en konstnärs ateljé inte kan återges med stöd av bestämmelsen.

För att tillgodose konstnärernas ekonomiska intressen vid reproduktion i *populärvetenskapliga* framställningar föreskrivs att konstnären har rätt till ersättning om *två eller fler av hans verk* återges i framställningen. I sådana fall är det således fråga om en tvångslicens. Ersättning utgår för alla verken, dvs. även för det första.

En motsvarande bestämmelse avseende fotografiska bilder finns i 7 § FotoL. Enligt den bestämmelsen utgår dock ersättning redan när endast en bild utnyttjas.

1.5.2 Situationen i de övriga nordiska länderna

Gällande rätt

I fråga om återgivning av konstverk i kritisk eller vetenskaplig framställning företer de nordiska ländernas bestämmelser vissa inbördes olikheter. Enligt de *danska* (14 § andra stycket),

isländska (art. 14 andra stycket) och *norska* (13 § andra stycket) bestämmelserna har man rätt att, med iakttagande av samma begränsningar som gäller i fråga om den allmänna citaträtten, återge offentliggjort konstverk i kritiska och vetenskapliga (i Danmark även "alment oplysende") framställningar i anslutning till texten. Därtill kommer att de danska och isländska bestämmelserna även omfattar verk som avses i 1 § andra stycket DaURL resp. art. 1 tredje stycket IsURL, dvs. kartor, teckningar och andra i grafisk eller plastisk form utförda verk av beskrivande art. Den *finländska* (14 § andra stycket) bestämmelsen överensstämmer i allt väsentligt med den svenska. I samtliga länder gäller, liksom i Sverige, att återgivningsrätten regleras som en tvångslicens när fler än ett konstverk av samma upphovsman tas med i en populärvetenskaplig framställning.

Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår såvitt gäller återgivning av konstverk i populärvetenskaplig framställning att ersättning skall utgå redan vid återgivning av *ett* konstverk och inte som nu först när två eller fler konstverk av samme konstnär återges. I gengäld föreslås att ersättningsrätten upphävs i fråga om återgivning av sådana alster som anges i 1 § andra stycket DaURL. Detta innebär att för sådana verk skall endast de allmänna begränsningarna gälla, dvs. återgivningen måste ske "i overensstemmelse med god skik, dog kun i det omfang som formålet nødvendiggør".

Den *norska* upphovsrättsutredningen tar i sitt slutbetänkande (NOU 1988:22) Endringer i åndsverkloven m.v. inte upp bestämmelserna i 15 § till behandling.

1.5.3 De internationella konventionerna

Bernkonventionen innehåller inte någon uttrycklig bestämmelse som reglerar frågan om återgivning för de aktuella ändamålen. Bestämmelsen i 14 § andra stycket URL anses dock (prop. 1973:15 s. 84 f.) ha sitt konventionsmässiga stöd i Bernkonventionens artikel 9(2), enligt vilken den nationelle lagstiftaren i vissa särskilda fall får göra inskränkningar i exemplarframställningsrätten om mångfaldigandet inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmannens legitima intressen. Denna artikel sätter upp

ramar som är mera vittgående än de som följer av konventionens artikel 10(1), vilken innehåller bestämmelserna om citat (se Del II, avsnitt 5.5).

1.5.4 KLYS förslag till lagändring

Bestämmelsen om återgivning av konstverk i 14 § andra stycket URL har enligt KLYS fått en utformning som i flera avseenden ställer bildkonstnärerna i en sämre ställning än andra upphovsmän. Enligt KLYS kan det generellt sägas att behovet av "citat" inte gör sig gällande på samma sätt på bildkonstens område som när det gäller litteratur eller tonkonst. Huvudregeln i URL är också att lånerätten anknutits till framställning som är av kritiskt eller vetenskapligt slag. Det förekommer dock fall som går vida utöver vad som rimligen kan ha avsetts. Det bör därför i lagtexten slås fast att även i dessa fall skall god sed iakttas och att endast återgivande som betingas av ändamålet är tillåtet.

Den skillnad mellan vetenskapliga och populärvetenskapliga verk som görs i nuvarande text kan enligt KLYS i praktiken i vissa fall vålla svårigheter. Distinktionen bör ändå behållas bl.a. av den anledningen att det antagligen skulle vara svårt att begränsa antalet återgivna konstverk när det gäller t.ex. konstnärsmonografier. Däremot saknas det anledning att behålla tvångslicensen när fler än ett bildverk av en upphovsman medtas i ett populärvetenskapligt verk. Det måste vara rimligt att författaren eller förläggaren i vederbörlig ordning inhämtar upphovsmannen samtycke och därmed ger denne möjlighet att förhandla om de ekonomiska villkoren för återgivningen.

I denna del leder förslaget visserligen formellt till en försämring för fotografernas del eftersom de enligt gällande rätt har rätt till ersättning för alla bilder som ingår i ett populärvetenskapligt verk. Denna konsekvens får dock enligt KLYS anses acceptabel *dels* mot bakgrund av att förutsättningarna skärps för återgivning av bilder, *dels* i samordningens intresse.

1.5.5 Överväganden och förslag

Genom kravet att konstverk får återges i enbart *kritisk eller vetenskaplig framställning* anges i bestämmelsen den yttre ramen för tillämpningsområdet. Även om dessa bestämningar inte är entydiga tycks de i praktiken endast undantagsvis ha föranlett

allvarligare tolkningssvårigheter. Det är visserligen inte helt klart om man vid lagens tillkomst ansåg att populärvetenskapliga alster utgjorde en underavdelning till vetenskapliga framställningar. I Danmark används uttrycket "alment oplysende fremstillinger" (14 § DaURL) som en självständig bestämning bredvid de båda andra på ett sätt som talar emot en sådan tolkning. I Norge begagnar man i stället uttrycket "kritiska eller vitenskaplig fremstilling av almenopplysende karakter", vilket snarast tyder på motsatsen. Även om det således är oklart hur man i detta avseende bör förstå uttrycket, synes det inte bereda parterna på marknaden några svårigheter att definiera vad som avses med populärvetenskaplig framställning. Problemet synes huvudsakligen få betydelse vid den lagtekniska utformningen av bestämmelsen när det gäller populärvetenskapliga framställningar (se mer härom nedan). Först skall vi emellertid beröra frågan om hur återgivningen skall ske inom den ram som bestämningarna i bestämmelsen ställer upp.

Genom villkoret att återgivningen skall ske i anslutning till texten uppställs redan enligt gällande rätt kravet att återgivandet skall fylla en funktion i den framställning som det är fråga om. Konstverket får endast återges för att belysa framställningen. För att klarare än nu markera att det måste finnas ett samband mellan texten och konstverket föreslår vi att uttrycket "i anslutning till texten" byts ut mot "till belysning av texten".

Med hänsyn till att återgivning med stöd av denna bestämmelse i praktiken äger rum i framställningar av skiftande karaktär kan det finnas anledning att överväga om inte denna något vida ram bör begränsas genom införandet av ett krav på att återgivning skall ske *i överensstämmelse med god sed*. Genom ett dylikt krav markeras att återgivningen är villkorad av de förhållanden som råder inom olika områden och att inom varje sådant område endast återgivning som kan tas för god är tillåten. Vidare bör som villkor uppställas att av en och samma konstnär får endast *det antal konstverk återges som betingas av ändamålet*. Härigenom markeras att det inte är tillåtet att återge ett godtyckligt antal konstverk. Under alla förhållanden får återgivandet inte ske under sådana förhållanden att det gör intrång i det normala utnyttjandet av verket eller oskäligt inkräktar på upphovsmannens legitima intressen.

Frågan hur många verk av en och samma konstnär som får återges är av särskild betydelse när det gäller återgivning av konstverk i *populärvetenskapliga framställningar*. Eftersom

denna form av återgivning ofta kan komma att inkräkta på upphovsmännens berättigade intressen eller t.o.m. i vissa fall göra intrång i det normala utnyttjandet av verket finns det anledning att överväga om den nuvarande tvångslicensen över huvud taget bör bibehållas. Även om återgivningen avser endast ett verk av samme upphovsman är det i dessa fall fråga om ett rent kommersiellt utnyttjande som direkt kommer utgivarna av sådana framställningar till godo.

En utgångspunkt för övervägandena om återgivning i populärvetenskapliga framställningar bör vara uttalandet i förarbetena till URL (prop. 1960:17 s. 60) att upphovsmannen bör förbehållas varje utnyttjande av verk som är av praktisk betydelse om inte hänsyn till religiösa, kulturella eller eljest samhälleliga behov ger anledning till inskränkningar i dennes rätt. Det faller sig då naturligt att undersöka om inte konstnären bör ges rätt till ersättning redan när endast ett konstverk återges i en populärvetenskaplig framställning.

En annan utgångspunkt av betydelse är att konstnärerna i allt större utsträckning än vad som var fallet tidigare är medlemmar i organisationer som har rätt att för medlemmarnas räkning lämna tillstånd till olika former av utnyttjanden av deras konstverk och för deras räkning uppbära ersättningen för nyttjandet. Denna utveckling ökar givetvis möjligheterna för användare att på ett enkelt sätt erhålla tillstånd till önskat utnyttjande.

Ytterligare en utgångspunkt är att regleringen såvitt avser populärvetenskapliga framställningar inte får tillåta återgivning som står i strid med bestämmelserna i Bernkonventionen artikel 9(2).

Auktorrättskommittén övervägde (SOU 1956:25 s. 203 f.) skilda sätt att begränsa återgivningen av konstverk, främst i populärvetenskapliga framställningar. Bl.a. övervägde man att begränsa låneregeln till endast enstaka verk av samme upphovsman. Farhågorna att en begränsning av sådant slag i hög grad skulle försvåra utgivandet av kritiska och vetenskapliga monografier över konstnärer ansågs emellertid inte kunna frånkännas betydelse. Vad man främst ville undvika synes ha varit att ge konstnären en möjlighet att förhindra att en mot honom kritisk hållen monografi utgavs med erforderligt bildmaterial. Å andra sidan kunde man inte bortse från att rikt illustrerade kritiska eller vetenskapliga monografier kunde konkurrera med bild- och planschverk som konstnären själv utgav. Den faran var enligt

kommittén särskilt stor vid populärvetenskapliga monografier som ofta fick en sådan utstyrsel och ett sådant utförande att allmänheten efterfrågade dem som bild- eller planschverk.

En behövlig förstärkning av konstnärernas rättsställning i förevarande avseende kan enligt vår mening uppnås genom att reglerna utformas så att de ger konstnären en ensamrätt att bestämma om återgivningen i populärvetenskapliga verk. En sådan utformning av bestämmelserna utgår från bedömningen att det från allmän synpunkt inte är nödvändigt att ett konstverk alltid kan medtas i en populärvetenskaplig framställning.

De erforderliga tillstånden kan inhämtas genom individuella eller kollektiva avtal. Den omständigheten att en konstnär undantagsvis kan komma att vägra samtycke till återgivning i sådana framställningar bör inte överdrivas. Det kan t.o.m. finnas fall där en sådan vägran har fog för sig av ideella skäl.

Lagtekniskt kan den önskade förstärkningen uppnås genom att bestämmelsen om rätt till ersättning slopas. Därigenom markeras att upphovsmannen har en rätt till ersättning redan vid återgivning av *ett* konstverk. En sådan ordning ligger i linje med det förslag som diskuteras i den danska upphovsrättsutredningen, låt vara att den utredningen endast föreslår en tvångslicenslösning som ger rätt till ersättning redan vid utnyttjande av ett verk. Det bör dock understrykas att den danska utredningen motiverat sitt val bl.a. med hänsyn till den danska organisationsstrukturen på detta område, vilken inte ansetts tillräcklig. De svenska förhållandena motiverar inte någon sådan inskränkning.

Sammanfattningsvis innebär vårt förslag i denna del att återgivning av konstverk i kritiska eller vetenskapliga framställningar i fortsättning får ske i överensstämmelse med god sed och i den omfattning som betingas av ändamålet förutsatt att det sker till belysning av texten. I populärvetenskapliga framställningar får konstverk i fortsättningen endast återges med upphovsmannens samtycke.

1.6 Avbildning i katalog eller meddelande om utställning eller försäljning

1.6.1 Gällande rätt

Konstverk som ingår i en samling eller som utställs eller utbjuds till försäljning får enligt 25 § tredje stycket första meningen URL avbildas i katalog eller meddelande om utställningen eller försäljningen.

Men *katalog* i URL:s mening avses i första hand en förteckning som systematiskt upptar samtliga konstverk som ingår i en samling eller avdelning eller i varje fall en huvuddel av dessa verk. Det är emellertid tillåtet att därutöver ta med en redogörelse för samlingen samt lämna korta uppgifter om representerade konstnärer. Däremot är ett konstkritiskt eller konsthistoriskt arbete över en viss samling inte en katalog i lagens mening, även om arbetet faktiskt redovisar de olika konstverken i samlingen.

Auktorrättskommittén övervägde (SOU 1956:25 s. 263) att begränsa reproduktionsrätten till kataloger över samlingar som är offentliga, t.ex. museer och tavelgallerier, men ansåg att en sådan begränsning inte var erforderlig om man fattade uttrycket katalog på det sätt kommittén föreslagit. Bestämmelsen omfattar således även enskilda samlingar.

Kommittén behandlade i detta sammanhang (a.a. s. 263) också frågan om museers och liknande institutioners rätt att framställa fotografier av konstverk i deras ägo. Det hade från museihåll framställts önskemål om en lagregel som gav museerna rätt att framställa vykort och dylikt i deras ägo oavsett från vem förvärvet av konstverket skett. Förslaget hade sin grund i en bestämmelse i 1919 års lag om rätt till bildande konst, enligt vilket en överlåtelse av ett konstverk från konstnären eller hans lagliga successorer till staten eller menighet skulle anses innefatta en rätt att genom fotografi efterbilda verket. Enligt kommitténs mening var det emellertid inte lämpligt att genom ett uttryckligt undantagsstadgande beröva konstnärerna möjligheterna att i speciella fall själva tillgodogöra sig rätten att framställa sådana fotografier, en rätt som ibland kunde vara av viss ekonomisk betydelse. Enligt URL måste således museer och andra liknande institutioner grunda sin rätt att framställa

fotografier av konstverk i sina samlingar på avtal med konstnärerna.

1.6.2 Situationen i de övriga nordiska länderna

Gällande rätt

Bestämmelserna i *Danmark*, *Finland* (25 § andra stycket första meningen) och *Norge* (23 § tredje stycket första meningen) motsvarar den svenska.

På *Island* är reglerna något annorlunda utformade. Det är således tillåtet att offentliggöra bilder av ett konstverk som tillhör ett konstgalleri i en katalog (art. 25 tredje stycket). När ett konstverk saluförs kan en bild av verket offentliggöras i ett meddelande om försäljningstillfället (art. 25 fjärde stycket).

Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen tar upp spörsmålet om det är rimligt att tillåta ett så förhållandevis vitt utrymme att avbilda konstverk i utställningskataloger och meddelanden om försäljningar som medges enligt gällande rätt. Utredningen pekar på att särskilt utställningskataloger ofta kan karaktäriseras som rena konstböcker, där text och illustrationer intar en mer dominerande roll än det egentliga katalogmaterialet, dvs. en förteckning av konstverken och deras upphovsmän. Trots detta väljer utredningen att inte ändra reglerna bl.a. av hänsynen till att det i kataloger av den typ det är fråga om tas in konstverk från många olika konstnärer och att det därför skulle vara innebära betydande administrativa kostnader att inhämta de nödvändiga samtyckena. Utredningen understryker dock att bestämmelsen inte är tillämplig enbart av den anledningen att det är fråga om avbildning av konstverk som ingår i en samling eller som ställs ut eller utbjuds till försäljning.

Utredningen framhåller också att bestämmelsen bara gäller i fråga om egentliga kataloger som innehåller den sedvanliga och nödvändiga förteckningen över samlingens innehåll. Katalogen skall vara tryckt och den skall säljas i samband med utställningen. Efter utställningen kan den restupplaga som finns kvar inte säljas utan upphovsmännens samtycke. Sådant tillstånd krävs också om en ny upplaga skall tryckas i efterhand.

I fråga om meddelande om utställningar och försäljningar påpekar utredningen att orden "meddelelser om udstilling og salg" har en snävare innebörd än uttrycket "katalog". De ger således inte rätt till att mer allmänt illustrera artiklar i konsttidskrifter och dylikt enbart för att verket har varit utställt eller utbjudet till försäljning. Endast om artikeln direkt handlar om utställningen eller försäljningen kan den anses som ett meddelande om saken.

Den *norska* upphovsrättsutredningen har inte behandlat frågan i något av sina betänkanden.

1.6.3 De internationella konventionerna

I Bernkonventionen finns ingen bestämmelse som uttryckligen reglerar den här aktuella återgivningen. Bestämmelsen i 25 § tredje stycket första meningen URL anses (prop. 1973:15 s. 84 f.) emellertid ha sitt konventionsstöd i Bernkonventionens artikel 9(2), dvs. den nationelle lagstiftaren får i vissa särskilda fall tillåta mångfaldigande såvida det inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmannens legitima intressen.

1.6.4 KLYS förslag till lagändring

KLYS har inte lagt fram något förslag till lagändring i sin sammanställning från 1986. Däremot har representanter för organisationen i arbetsgruppen hemställt att bestämmelsen ses över i samband med översynen av 2 kap.

1.6.5 Överväganden och förslag

Den danska upphovsrättsutredningen har pekat på att bestämmelsen i 25 § tredje stycket första meningen i dess nuvarande lydelse har lett till ett extensivt utnyttjande av konstverk i kataloger och meddelanden om utställningar eller försäljningar. Även för svenskt vidkommande kan motsvarande iakttagelser göras. En del av de kataloger som tryckts upp i samband med utställningar kan karaktäriseras som konstböcker och det förekommer att katalogerna säljs till allmänheten efter utställningen. Vidare förekommer det att en del meddelanden om utställningar, särskilt i form av affischer, givits en sådan utformning att reproduktionerna av konstverket mycket väl

lämpar sig till att användas för att pryda en vägg. I vissa fall t.o.m. säljs dessa reproduktioner till allmänheten eller tillhandahålls denna på annat sätt.

Lagtexten uppställer inte någon uttrycklig begränsning för utnyttjande av det slag som beskrivits och förarbetena ger inte heller någon säker vägledning för att avgöra tillåtligheten av förfarandet. Man kan dock finna att bestämmelsen kommit att tolkas så extensivt att man med förment stöd av bestämmelsen utnyttjat konstverk på ett sätt som lagstiftaren inte kan ha avsett. Såväl osäkerheten om bestämmelsens tillämpningsområde som det extensiva utnyttjandet talar för en översyn av bestämmelsen.

Denna översyn bör som utgångspunkt ha uttalandena i förarbetena till URL (prop. 1960:17 s. 60) att upphovsmannen bör förbehållas varje utnyttjande av verk som är av praktisk betydelse om inte hänsyn till religiösa, kulturella eller eljest samhälleliga behov ger anledning till inskränkningar i dennes rätt. Auktorrättskommittén motiverade (SOU 1956:25 s. 262) sitt förslag om inskränkning i upphovsmannens ensamrätt i denna del med att en reproduktion av det slag som det här är fråga om i regel inte kan beröra upphovsmännens intressen. Mot bakgrund av konstnärernas notoriskt svaga ekonomiska ställning och det intensiva utnyttjande som man numera kan iaktta kan hållbarheten i kommitténs resonemang sättas i fråga. Det bör övervägas om inte i varje fall vissa former av det ifrågavarande utnyttjandet bör läggas under upphovsmannens ensamrätt.

Vad först beträffar *kataloger eller andra förteckningar över samlingar* torde sådana, om de upprättas för att användas internt av innehavaren inom den egna verksamheten, knappast kunna anses inkräkta på upphovsmännens berättigade intressen. Intresset av att kunna upprätta sådana kataloger eller förteckningar är särskilt stort inom den offentliga sektorn, där innehavet av konstverk är omfattande och utspritt. En förteckning med avbildade konstverk är i dessa fall ofta nödvändig för att innehavaren skall kunna överblicka vilka verk som ingår i samlingen. Det bör därför även i fortsättningen vara möjligt att fritt avbilda konstverk som ingår i en samling i en katalog eller förteckning över samlingen för internt bruk. Däremot saknas det skäl att tillåta att en sådan katalog med stöd av bestämmelsen överlåts till allmänheten.

När det däremot gäller *kataloger över utställningar* kan i en del fall utnyttjandet komma att oskäligt inkräkta på upphovsmännens berättigade intressen. Sådana kataloger upprättas som regel för att försäljas till den allmänhet som besöker utställningen, men även försäljning som inte har samband med utställningen förekommer. Från allmän synpunkt är det strängt taget inte i sig nödvändigt att konstverk som ingår i en utställning avbildas i en katalog; för att vägleda allmänheten räcker det egentligen med en förteckning där konstverket identifieras med exempelvis ett nummer som motsvarar det som finns vid det utställda verket. Med en sådan utgångspunkt kan man i och för sig hävda att det är rimligt att den som önskar avbilda konstverk i en katalog om en utställning inhämtar upphovsmannens samtycke. Av stor betydelse är det förhållandet att försäljning av utställningskataloger i vissa fall tar sig former som kan karakteriseras som förlagsverksamhet. Det kan i dessa fall knappast vara ett berättigat allmänt intresse att minska kostnaderna för utställningsverksamheten genom att tvinga konstnärerna att avstå från möjligheten att begära ersättning för sådant utnyttjande av deras verk. En lämplig avvägning mellan de olika intressen som här gör sig gällande är att även i fortsättningen tillåta avbildning av konstverk i kataloger om utställning, men uttryckligen begränsa tillämpningsområdet så att kataloger framställda med stöd av bestämmelsen inte får försäljas efter utställningen. Efter denna tidpunkt skall det således krävs tillstånd för överlåtelse till allmänheten.

När det gäller *kataloger om försäljning*, framförallt sådan som sker vid offentliga auktioner, gör sig i princip samma hänsyn gällande som när det gäller utställningskataloger. Såvitt känt förekommer det emellertid i praktiken inte att sådana kataloger försäljs till allmänheten. För att förhindra att ett utnyttjande liknande det som förekommer i fråga om utställningskataloger uppstår, bör det uttryckligen föreskrivas att försäljning av kataloger till allmänheten inte får ske annat än i samband med den försäljning som katalogen avser.

Också i fråga om *meddelanden om utställning eller försäljning* finns det skäl att uttryckligen begränsa den nuvarande bestämmelsens tillämpningsområde. Det allmänna intresse som motiverar en inskränkning av ensamrätten kan inte anses sträcka sig längre än till att tillåta avbildning för meddelanden i egentlig mening, dvs. meddelandet skall användas till just det informationsändamål vartill avbildningen tillåts. Det finns således inte något legitimt allmänt intresse att inskränka upphovsrätten för

framställning av reproduktioner av konstverk avsedda att försäljas till allmänheten. Det bör därför uttryckligen framgå av lagtexten att sådan överlåtelse inte är tillåten.

Sammanfattningsvis innebär vårt förslag i denna del att rätten att återge konstverk i kataloger eller meddelanden om utställning eller försäljning begränsas på så sätt att sådana alster inte får försäljas till allmänheten. Katalog skall dock få försäljas i samband med utställningen eller försäljningen.

1.7 Avbildning av konstverk som anbragts på eller vid allmän plats utomhus

1.7.1 Gällande rätt

Enligt 25 § tredje stycket andra meningen URL får man fritt avbilda konstverk som är stadigvarande anbragt på eller vid allmän plats utomhus.

Den närmare innebörden av bestämmelsen framgår av uttalanden i förarbetena (SOU 1956:25 s. 264 ff.). Med *allmän plats* avses plats under bar himmel, som utan vidare är tillgänglig för allmänheten. Hit hör alltså t.ex. gator, torg och parker. För att klargöra att uttrycket inte omfattar det inre av en byggnad, även om den är tillgänglig för allmänheten, har det uttryckligen föreskrivits att verket skall vara anbragt *utomhus*. Detta innebär att konstverk i t.ex. kyrkor, rådhus, museer etc. inte får avbildas med stöd av bestämmelsen. Kravet på att konstverket *stadigvarande* skall vara anbragt utomhus innebär att konstverk som tillfälligtvis ställs ut på gatan i samband med t.ex. en utställning inte omfattas av bestämmelsen.

Uttrycket *avbilda* innebär att konstverket får reproduceras genom målning, teckning, fotografi eller annan teknik varigenom det återges i planet. Däremot faller plastisk återgivning utanför.

Uttrycket *vid* allmän plats avser att träffa även sådana konstverk som är så placerade att de ingår i stads- eller landskapsbilden oberoende av om det område på vilket konstverket befinner sig är i allmän eller privat ägo (prop. 1960:17 s. 167; jfr Jan Gehlin, Upphovsrätt för författare, Stockholm 1983, s. 73).

Stadgandet avser i första hand att tillgodose fallet att en stads- eller landskapsbild, i vilken konstverket ingår, i sin helhet utgör motivet. Även fall där konstverket utgör huvudmotivet faller emellertid under bestämmelsen. Detta innebär att ett konstverk anbragt på eller vid allmän plats får återges som huvudmotiv på vykort. Auktorrättskommittén övervägde frågan om ersättning för återgivandet i de fall konstverket utgjorde huvudmotivet (SOU 1956:25 s. 264). Kommittén konstaterade att det i dessa fall var fråga om ett mera omedelbart utnyttjande av själva konstverket och att det principiellt kunde vara motiverat att konstnären fick en rätt till ersättning. Kommittén avstod emellertid från att lägga fram ett förslag i den riktningen i syfte att förenkla stadgandet och för att undvika en del praktiska svårigheter, framför allt avgörandet om konstverket utgör huvudmotivet. Eftersom frågan ansågs ha liten ekonomisk betydelse för konstnärerna var det enligt kommittén inte tillräckligt motiverat att införa ett så svårtillämpat stadgande.

1.7.2 Situationen i de övriga nordiska länderna

Gällande rätt

Den *finländska* lagen (25 § tredje stycket andra meningen) motsvarar den svenska.

Den *danska* lagen (25 § andra stycket andra meningen) har också en bestämmelse som i stort motsvarar den svenska. Om konstverket utgör huvudmotivet och det inte är fråga om återgivning i tidningar har dock upphovsmannen har rätt till ersättning. Den *norska* lagen (23 § tredje stycket andra meningen) liknar den danska; rätten till ersättning är emellertid där utesluten också vid återgivning i tidskrifter och TV.

Även den *isländska* lagen (art. 16) tillåter avbildning av konstverk som är varaktigt anbragta utomhus på en för offentligheten tillgänglig plats. Om ett sådant konstverk utgör huvudmotivet på en bild som utnyttjas i förvärvsverksamhet eller för vinnings skull har upphovsmannen rätt till ersättning, dock ej om det är fråga om "presse- eller fjernsynsfotografier".

Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen förslår att man upphäver tvångslicensen för de fall där konstverket utgör huvudmotivet på bilden och att avbildningen i dessa fall således skall omfattas av upphovsmannens ensamrätt. Även inskränkningen till förmån för tidningar föreslås utgå eftersom den friheten anses onödig med hänsyn till bestämmelserna i 15 § andra stycket som friger återgivning av offentliggjort konstverk i tidningar och tidskrifter i samband med redogörelse för dagshändelse.

Den *norska* upphovsrättsutredningen har behandlat frågan i sitt delbetänkande (NOU 1987:28) Billedkunst m.v. Utredningen konstaterar där (s. 31) att utgångspunkten för bestämmelsen inte är omtvistad. Däremot anser utredningen att det finns skäl att överväga om det är rimligt att behålla tvångslicensen när det gäller utnyttjanden som sker i förvärvsverksamhet eller om det är mer naturligt att lägga dessa rättigheter under upphovsmannens ensamrätt. Enligt utredningen kan det tyckas orimligt att man i förvärvsverksamhet skall kunna utnyttja upphovsmannens verk utan dennes samtycke vid exempelvis vykortsframställning. Utredningen framhåller att det även finns exempel på att sådan avbildning skett på ölburksetiketter och i annan reklam. Utredningen lägger inte fram några förslag men förutsätter att man bevakar frågan, särskilt mot bakgrund av eventuella förslag i de övriga nordiska länderna.

1.7.3 De internationella konventionerna

I Bernkonventionen finns inte någon särskild bestämmelse som reglerar frågan. Den nationella lagstiftningen måste emellertid hålla sig inom de gränser som ställs upp i artikel 9(1) om upphovsmannens ensamrätt till exemplarframställning och de inskränkningar som med stöd av artikel 9(2) kan göras i denna rätt.

Världskonventionens artikel IV*bis* 2 uppställer som krav för inskränkningar i ensamrätten till exemplarframställning att de inte "inkräktar på andan och föreskrifterna" i konventionen. Dessutom måste den nationella lagstiftaren som använder sig av denna rätt att göra inskränkningar i ensamrätten under alla förhållanden "föranstalta om en rimlig grad av skydd" för rättigheten.

1.7.4 KLYS förslag till lagändring

KLYS förordar i sitt förslag att bestämmelsen ändras så att inskränkningen helt bortfaller när konstverket ("bildverket" är det uttryck som KLYS använder) utgör huvudmotivet på bilden. Förebilden till förslaget finns i den isländska upphovsrättslagen. Även om vissa avbildningar som sker med stöd av gällande bestämmelse är helt lojala förekommer det enligt bildkonstnärernas uppfattning ett missbruk av bestämmelsen. Det är således rimligt att den som vill fotografera eller på annat sätt avbilda olika utomhusmiljöer, t.ex. stadsbilden, fritt skall kunna ta med sådana där det förekommer konstnärlig utsmyckning, t.ex. skulpturer. En viss frihet härtill ger redan bestämmelserna i 11 § URL. Däremot har bestämmelsen i 25 § åberopats för en omfattande vykortsutgivning där konstverket utgjort huvudmotivet på bilden. Enligt KLYS är det orimligt att andra än upphovsmannen - ibland mot hans vilja - skall kunna göra sig goda förtjänster på att sälja avbildningar av hans verk. Om konstverket utgör huvudmotivet på bilden bör konstnärens medgivande till återgivningen fordras, vilket betyder att denne också får möjlighet att kräva ersättning för exploateringen.

1.7.5 Överväganden och förslag

När det gäller att ta ställning till KLYS förslag kan det vara lämpligt att inventera vilka andra lagrum som kan tillämpas när det gäller att avbilda konstverk som är anbragt på allmän plats utomhus.

Med stöd av 11 § URL resp. 5 § FotoL kan envar för sitt eget enskilda bruk avbilda sådana konstverk. För denna stora, icke kommersiella reproduktion som avser utnyttjanden inom den privata sfären är således regleringen i 25 § tredje stycket andra meningen inte nödvändig.

När det gäller möjligheterna att kommersiellt återge konstverk anbragta på allmän plats måste hänsyn tas till ett par andra stadganden. Pressens intresse av att kunna återge konstverk i samband med redogörelse för dagshändelse tillgodoses i första hand genom bestämmelsen i 15 § andra stycket URL. För denna typ av återgivning saknar således den ifrågavarande bestämmelsen i 25 § betydelse. Den senare bestämmelsen ställer visserligen inte upp någon begränsning vad gäller antalet återgivningar av samme konstnär, men detta spelar i praktiken inte någon roll i

sammanhanget. Vidare ger bestämmelserna i 14 § andra stycket URL pressen möjlighet att återge konstverk om det sker i anslutning till texten i kritisk framställning. Detta innebär för pressens del att regleringen genom denna bestämmelse även täcker vissa andra former av journalistisk redogörelse än sådan som avser dagshändelse. När det gäller återgivning i film och TV får enligt 21 § URL vid information om en dagshändelse konstverk som syns under händelsen återges i den omfattning som betingas av ändamålet. Dessutom är 14 § andra stycket tillämpligt även vid återgivning i dessa medier.

Det sagda innebär att regleringen i 25 § främst tillgodoser fall där återgivningen sker i förvärvsverksamhet eller i situationer som, utan att sådan verksamhet kan anses föreligga, faller utanför den privata sfären och där det inte är fråga om illustration till en dagshändelse eller i en kritisk eller vetenskaplig framställning.

Den nuvarande regleringen har enligt auktorrättskommittén (SOU 1956:25 s. 264) sin egentliga betydelse när en stads- eller landskapsbild, i vilket konstverket ingår, i sin helhet görs till motiv t.ex. för en målning eller ett fotografi. Som tidigare framhållits är bestämmelsen emellertid också tillämplig när konstverket utgör huvudmotivet. Enligt auktorrättskommittén var det i dessa fall fråga om ett mera omedelbart utnyttjande av själva konstverket som i princip gjorde det motiverat att konstnären erhöll ersättning.

Bortsett från Finland har man i de övriga nordiska länderna tagit fasta på detta förhållande och på olika sätt särreglerat återgivning av konstverk belägna på allmän plats när konstverket utgör huvudmotiv. Enligt den isländska lagen ligger således denna form av återgivning under upphovsmannens ensamrätt med undantag för "presse- och fjernsynsfotografier". Den danska upphovsrättsutredningen föreslår att återgivningen i dessa fall undantagslöst skall kräva upphovsmannens samtycke.

Redogörelsen för vilka andra bestämmelser som kan tillämpas vid återgivning av konstverk belägna på allmän plats utomhus visar att de från allmän synpunkt angelägna fallen (enskilt bruk, dagshändelser, kritisk framställning etc.) redan är reglerade. Det torde därutöver inte finnas något allmänt intresse som motiverar att återgivning av de konstverk som det här är fråga om kan ske utan upphovsmannens samtycke, särskilt inte om återgivningen sker kommersiellt. Bestämmelsen leder också till det egendomliga

resultatet att ett konstverk får ett väsentligt sämre skydd och kan utnyttjas i förvärvsverksamhet bara för att ägaren placerar det på allmän plats, något som enligt 25 § första stycket URL kan ske utan upphovsmannens samtycke.

Slutsatsen blir att det inte är rimligt att annan utan konstnärens samtycke skall kunna utnyttja dennes verk i förvärvsverksamhet eller för annan vinnings skull. När det gäller sådana intensiva utnyttjanden som exempelvis vykortsförsäljning bör upphovsmannen kunna kontrollera omfattningen av utnyttjandet och ha möjlighet att begära ersättning. Bestämmelsen bör därför ändras så att inskränkningen helt bortfaller när konstverket utgör huvudmotivet på bilden. En sådan ändring skulle som ovan redovisats inte, i förhållande till gällande rätt, i någon väsentlig grad påverka pressens, filmens och TV:s möjligheter att i sin verksamhet återge konstverk.

De farhågor som uttalades i samband med 1960 års lagstiftningsärende om att en sådan modell skulle leda till mycket stora tillämpningssvårigheter torde vara överdrivna. Lagstiftningen i de nordiska länder som infört en sådan ordning tycks inte ha medfört sådana konsekvenser. En lösning enligt den nu skisserade modellen skulle överensstämma med det förslag som den danska upphovsrättsutredningen lagt fram och dessutom medföra att vår lagstiftning bättre överensstämmer med den isländska och den norska.

1.8 Återgivning i tidning eller tidskrift i samband med redogörelse för dagshändelse

1.8.1 Gällande rätt

Enligt 15 § andra stycket URL får offentliggjort konstverk avbildas i tidning eller tidskrift i samband med redogörelse för dagshändelse under förutsättning att det inte är fråga om verk som tillkommit för att återges i en dylik publikation.

Auktorrättskommittén föreslog (SOU 1956:25 s. 208) att bestämmelsen skulle begränsas till att gälla dagshändelse *på konstens område*. Med dagshändelse på konstens område avsågs i första hand händelser som rent kulturellt berörde konstlivet (t.ex. öppnandet av en utställning, avtäckande av en staty, intervju med

en konstnär etc.). Men under uttrycket kunde även falla andra händelser som hade anknytning till särskilda konstverk (t.ex. stöld eller förfalskning av ett konstverk) eller konstnärspersonligheter (t.ex. en konstnär tilldelas en utmärkelse eller firar sin högtidsdag).

På lagutskottets hemställan (L[1]U 1960:41 s. 55) föll denna begränsning bort då den ansågs vara alltför långtgående. Bestämmelsen gjordes alltså i princip tillämplig på alla slags dagsaktuella reportage. Tillämpningsområdet begränsades emellertid, på samma sätt som föreslagits i den danska propositionen, till att inte gälla verk som tillkommit för att återges i tidning eller tidskrift. Genom denna begränsning faller t.ex. reportageteckningar, politiska teckningar och karikatyrer utanför.

I FotoL finns inte någon motsvarande bestämmelse.

1.8.2 Situationen i de övriga nordiska länderna

Gällande rätt

Danmark (15 §), *Finland* (15 § andra stycket) och *Norge* (14 § andra stycket) finns bestämmelser som motsvarar den svenska. Också *Island* har liknande bestämmelser (art. 15), dock med den skillnaden att lånerätten där gäller även TV.

Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår, förutom en viss redaktionell ändring, att det i den allmänna citatregeln i 14 § första stycket DaURL angivna kravet att utnyttjandet skall ske "i øverensstemmelse med god skik, dog kun i det omfang som formålet nødvendiggør" uttryckligen skall gälla även vid avbildning av konstverk. Därigenom uppställs krav på att avbildning av konstverk i tidningar och tidskrifter endast kan ske när det föreligger ett relevant sammanhang mellan verket (eller upphovsmannen) och den dagshändelse som är föremål för omnämnande. Och när ett sådant sammanhang föreligger får inte fler verk avbildas än som "formålet nødvendiggør".

Den *norska* upphovsrättsutredningen har inte behandlat bestämmelsen i något av sina betänkanden.

1.8.3 De internationella konventionerna

Bernkonventionen saknar särskilda bestämmelser i ämnet. Det anses emellertid (se prop. 1973:15 s. 46) att 15 § andra stycket är förenlig med Bernkonventionens artikel 9(2), enligt vilken den nationelle lagstiftaren i vissa särskilda fall får tillåta inskränkningar i exemplarframställningsrätten om mångfaldigandet inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmannens legitima intressen.

1.8.4 KLYS förslag till lagändring

KLYS föreslår att 15 § andra stycket att bestämmelsen utgår. Enligt KLYS innebär stadgandet en långtgående inskränkning i bildkonstnärernas rätt. Den rätt att i kritisk framställning återge bilder som finns i 14 § andra stycket URL är, menar KLYS, fullt tillräcklig för att fylla det behov som kan finnas av att i pressen återge bilder.

1.8.5 Överväganden och förslag

Enligt auktorrättskommittén (SOU 1956:25 s. 208) var motivet för att införa bestämmelsen - som bygger på det offentliga intresset att pressen får fri tillgång att sprida information om aktuella händelser - att en artikel eller ett reportage om en dagshändelse ofta kunde levandegöras eller fullständigas genom att illustreras med konstverk. Det ansågs att det skulle försvåra för pressen att lämna information på detta åskådliga sätt om konstnärens samtycke behövdes inhämtas och att konstnärens intressen knappast berördes om ett eller ett annat av hans verk begagnades på det sätt som avsågs med bestämmelsen.

I nyhetsförmedling som sker genom tidningar, tidskrifter och TV finns ett legitimt intresse av att kunna återge konstverk som syns under en dagshändelse eller som har samband med händelsen. I gällande rätt tillgodoses detta intresse genom bestämmelserna i 15 § andra stycket, 21 § samt 25 § andra och tredje stycket URL. Syftet med dessa bestämmelser är inte att pressen, radion och TV i största allmänhet skall kunna använda verk som illustrationer i sina produktioner utan endast att säkerställa att dessa medier kan fullgöra den från allmän synpunkt viktiga uppgiften att förse allmänheten med väldokumenterade nyheter och information om dagsaktuella händelser.

I sin nuvarande avfattning ger 15 § andra stycket URL utrymme för ett extensivt utnyttjande av konstverk i två hänseenden. För det första är det oklart i vad mån det måste föreligga ett samband mellan konstverket och dagshändelsen. Att auktorrättskommitténs förslag innehöll en sådan koppling framgår klart (se ovan avsnitt 1.8.1). Lagutskottet angav emellertid inte någon annan begränsning än den att verket inte fick ha kommit till för att återges i tidningar eller tidskrifter. Detta innebär att frågan om ett konstverk kan avbildas utan att det har något samband med dagshändelsen är tveksam. För det andra finns det inte någon begränsning i fråga om antalet konstverk som kan återges när förutsättningarna i övrigt är uppfyllda. Detta innebär att en artikel kan "smyckas" med bilder av konstverk i en omfattning som vida överstiger det illustrationssyfte som uppställdes av auktorrättskommittén.

Som nyss antytts finns i 21 § URL en motsvarande bestämmelse för radio, TV och film när det gäller information om en dagshändelse. Enligt bestämmelsen får verk *som syns eller hörs under dagshändelsen* återges i dessa media *i den omfattning som betingas av informationssyftet*. Bestämmelsen innehåller således såväl ett krav på samband mellan konstverket och dagshändelsen som ett krav på att det inte får återges fler konstverk än vad som betingas av informationssyftet.

Några sakliga skäl att inte uppställa motsvarande krav när det gäller återgivning av konstverk i pressen finns inte. Vi anser alltså att nuvarande bestämmelse bör ändras i den riktningen. Däremot torde det leda för långt att, som KLYS föreslagit, helt upphäva bestämmelsen utan att frågan regleras på annat sätt.

När det gäller den närmare utformningen av bestämmelsen finns skäl att erinra om den danska upphovsrättsutredningens förslag att återgivningen skall ske i enlighet med god sed och i den omfattning som betingas av ändamålet. De bägge villkoren innebär enligt den danska utredningen att återgivning utan upphovsmannens samtycke endast kan ske om den är av begränsad omfattning.

Genom att uppställa dessa ytterligare krav för återgivning skulle man uppnå den åtstramning som konstnärerna åsyftar. Hänvisningen till att återgivningen skall ske i överensstämmelse med god sed innebär bl.a. *att det måste finnas ett samband mellan dagshändelsen och konstverket*. Genom kravet på att konstverket endast får återges i den omfattning som betingas av ändamålet

klargörs att fler konstverk än vad som behövs för att levandegöra eller belysa dagshändelsen inte godtas utan att upphovsmannens samtycke inhämtas.

Eftersom vi föreslår att bestämmelsen om pressens lånerätt i 15 § första stycket skall utgå ur lagen, saknas skäl att behålla bestämmelsen om återgivning av konstverk i tidningar och tidskrifter i en särskild paragraf. Redaktionellt kan bestämmelsen inarbetas i 14 § andra stycket som då kommer att reglera två särskilda fall av återgivning av konstverk i anslutning till text.

1.9 Återgivning i gudstjänst- och skolantologier

1.9.1 Gällande rätt

Enligt 16 § andra meningen URL får konstverk återges i anslutning till texten i samlingsverk som framställs för att användas vid *gudstjänst* eller *undervisning*. En förutsättning är dock att fem år har förflutit sedan konstverket offentliggjordes. Verk som tillkommit för att brukas vid undervisningen får dock inte medtas i samling för sådant ändamål. Någon motsvarande begränsning gäller inte vid samlingsverk för bruk vid gudstjänst. För återgivandet har upphovsmannen rätt till ersättning, dvs. bestämmelsen är utformad som en *tvångslicens*.

Med gudstjänst avses enligt uttalanden i förarbetena (SOU 1956:25 s. 215) i första hand offentlig gudstjänst inom svenska kyrkan eller annat trossamfund. Det skall således vara fråga samlingar som är avsedda att komma till användning vid gudstjänsten såsom psalm-, bön- och koralböcker samt samlingar av orgelstycken, preludier, hymner och liknande. Däremot faller samlingar av predikningar, betraktelser o.d. utanför eftersom de inte används vid själva gudstjänsten.

Med undervisning avses (a.a. s. 215) såväl vanlig skolundervisning som den som förmedlas genom korrespondensinstitut, radiokurser, studiecirkelverksamhet och liknande. Såväl allmän undervisning som fackutbildning avses, liksom universitetsstudier och andra högre studier.

Bestämmelsen är i första hand avsedd för samlingsverk som framställs genom tryckning, t.ex. skolböcker, koralböcker och

samlingar för musikundervisning etc. Bestämmelsen är emellertid också tillämplig när det gäller utgivning i andra former, t.ex. ljudband på vilka spelats in olika litterära verk eller musikaliska verk. Däremot är bestämmelsen inte tillämplig på film.

Enligt 7 § andra stycket FotoL får offentliggjord fotografisk bild i anslutning till texten intas i arbete till bruk vid undervisning. Fotografen har rätt till ersättning redan vid återgivning av första bilden.

1.9.2 Situationen i de övriga nordiska länderna

Gällande rätt

Motsvarande regler finns i *Danmark*, *Finland* (14 §), *Island* (art. 17) och *Norge* (15 §).

I den *danska* lagen har man i denna paragraf med konstverk jämställt de i 1 § andra stycket DaURL angivna verken, vilka utförts i grafisk eller plastisk form. Vid tillämpningen av bestämmelsen behandlas alltså sådana verk som konstverk i Danmark, medan de i de övriga länderna faller under de regler som gäller för litterära verk.

I den *norska* lagen finns en fullmaktsbestämmelse enligt vilken "kongen", dvs. regeringen, kan bestämma att vissa typer av undervisning som inte bedrivs i "skoler eller læreinstitusjoner" skall undantas från bestämmelsen i 15 § första stycket. Bestämmelsen kom till vid stortingsbehandlingen som en slags "säkerhetsventil". Man ansåg att uttrycket "undervisning" var något oprecist och att det inte borde tolkas så att det täckte varje form av upplysningsverksamhet. Om det skulle visa sig att bestämmelsen inte tolkades på det sätt som förutsatts skulle fullmaktsstadgandet kunna användas. Detta har ännu inte skett.

Den *isländska* lagen skiljer sig från de andra lagarna såtillvida som lånerätten begränsats till bruk vid undervisning i skola eller radio.

Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår att antologiregeln för *bruk vid gudstjänst* utgår ur lagen. Skälen för det förslaget redovisas i kapitel 7 om gudstjänst- och skolantologier. När det gäller antologier för *bruk vid undervisning* diskuterade utredningen tidigare ett förslag där denna form av utnyttjande omfattades av upphovsmannens ensamrätt. Skälen för detta förslag redovisas i samma kapitel. Utredningen har därefter ytterligare behandlat frågan om bestämmelsens utformning. Den konstaterar att flera omständigheter i och för sig talar för att bestämmelsen upphävs. Sålunda täcker bestämmelsen ett litet område. Vidare är det fråga om en liten del av den samlade bokutgivningen även om ett antal utgåvor ges ut med stöd av bestämmelsen varje år. Detta medför att produktionen av undervisningsmaterial inte skulle påverkas om bestämmelsen upphävdes. Utredningen konstaterar vidare att det går att lösa problemen i praktiken genom avtal. I vissa fall kommer detta bara att leda till en något större administrativ insats från förläggarnas sida.

Utredningen noterar emellertid att en stor del av antalet utgivna titlar, ca 37 procent, utgörs av utländska böcker och att det behövs någon form av licens eftersom erforderliga tillstånd i dessa fall är svåra att inhämta. Mot en avtalslicens talar enligt utredningen att det inte är fråga om ett stort och homogent område och att en sådan licens kräver förvaltningsorganisationer m.m. Enligt utredningen är bestämmelsens avfattning beroende av i vilken omfattning utländska texter i "mindre avsnitt" kommer att användas i samband med undervisning.

Mot denna bakgrund kommer utredningen fram till att bestämmelsen bör gälla litterära verk och konstverk, men däremot inte musikaliska verk. Enligt utredningen är det vid tryckta noter möjligt att ta reda på rättighetshavarna som finns registrerade i internationella register över verk och rättighetshavare som finns på musikområdet.

Den *norska* upphovsrättsutredningen lägger i sitt slutbetänkande NOU 1988:22, Endringer i åndsverkloven m.v. inte fram några förslag till ändring av denna bestämmelse.

1.9.3 De internationella konventionerna

Bestämmelsen i 16 § URL återgår, såvitt gäller *undervisning*, på Bernkonventionens artikel 10(2). Bestämmelsen lyder:

> Unionsländer får, genom sin lagstiftning eller genom sådana särskilda avtal dem emellan som för närvarande gäller eller kan slutas i framtiden, bestämma om rätten att i den omfattning som rättfärdigas av ändamålet fritt nyttja litterära eller konstnärliga verk för att genom skrifter eller radioutsändningar eller ljud- eller bildupptagningar illustrera undervisning, förutsatt att sådant nyttjande står i överensstämmelse med god sed.[7]

Frågan om 16 § kan anses förenlig med artikel 10(2) prövades i samband med 1973 års lagstiftningsärende (prop. 1973:15 s. 88 ff.). Departementschefen fann att så var fallet. Samtidigt erinrade han emellertid om att bestämmelserna enligt direktiven skulle ses över av den nordiska upphovsrättskommittén.

När det gäller *gudstjänster* saknar Bernkonventionen särskilda bestämmelser i ämnet. Lånerätten för sådana ändamål får enligt departementschefen (prop. 1973:15 s. 89 f.) anses ha stöd i bestämmelserna i konventionens artikel 9(2), vari medges unionsländerna att i vissa särskilda fall tillåta mångfaldigande om det inte gör intrång i det normala utnyttjandet av verket och inte heller oskäligt inkräktar på upphovsmannens legitima intressen.

1.9.4 KLYS förslag till lagändring

Beträffande *skolantologier* föreslår KLYS att 16 § i denna del ersätts med en avtalslicensbestämmelse. När det gäller *gudstjänstantologier* anser KLYS att bestämmelsen härom kan utgå ur lagen.

---

[7] Den engelska texten lyder:
It shall be a matter for legislation in the countries of the Union, and for special agreements existing or to be concluded between them, to permit the utilization, to the extent justified by the purpose, of literary or artistic works by way of illustration in publications, broadcasts or sound or visual recordings for teaching, provided such utilization is compatible with fair practice.

Den närmare motiveringen för dessa förslag har redovisats ovan i kapitlet om gudstjänst- och skolantologier (se Del II, avsnitt 7.6).

1.9.5 Överväganden och förslag

Vi föreslår i kapitel 7 att bestämmelsen om gudstjänstantologier skall utgå ur lagen och att bestämmelsen angående skolantologier skall utformas som en avtalslicens. Genomförs detta förslag torde bestämmelserna beträffande skolantologier inte medföra några tillämpningssvårigheter för konstverkens del.

1.10 Spridnings- och visningsrätt

1.10.1 Gällande rätt

Enligt 25 § första stycket upphör upphovsmannens ensamrätt att förfoga över ett exemplar av verk när han överlåtit det eller utgett verket. Detta får till följd att det överlåtna verksexemplaret eller de exemplar som omfattas av utgivningen fritt får spridas vidare . Verket får också visas offentligt på annat sätt än genom film eller i television.

Undantaget för visning av konstverk i film och TV innebär att upphovsmannen har ensamrätt att bestämma över sådana former av visning. Uttrycket *genom film* omfattar visning av filmen både på biograf och i TV. All visning genom film kräver i princip tillstånd vare sig verket redan finns inspelat på film eller om visningen förutsätter att ett särskilt "exemplar" av verket framställs genom att det tas upp på film.

Upphovsrättsligt sett omfattar uttrycket *television* inte sändningar som sker genom kabel utan bara sådana sändningar som sker genom radiovågor utan förmedling av tråd. Enligt departementschefen (prop.1973:15 s. 166) talar emellertid starka skäl för att visning av konstverk skall vara fri när bilder av verket genom kabel direkt överförs till TV-skärmar i en annan lokal. I sådana fall är det oftast bara fråga om att göra verket tillgängligt för en publik som av utrymmesskäl inte kan vara närvarande i den lokal där verken finns.

1.10.2 Situationen i de övriga nordiska länderna

Gällande rätt

Bestämmelserna i *Danmark*, *Finland* (25 § första stycket) och *Norge* (23 § första stycket) är i stor sett likalydande med det svenska. Enligt den *isländska* bestämmelsen (art. 25 första stycket) har ägaren som förvärvat ett exemplar av ett konstverk eller ett exemplar som omfattas av utgivning som skett med upphovsmannens tillstånd rätt att, om inte annat avtalats, vidareöverlåta exemplaret och visa det för allmänheten. Offentlig visning på konstgallerier är dock inte tillåten utan upphovsmannens samtycke, om det inte sker på offentliga konstgallerier som är tillgängliga för allmänheten enligt särskilda föreskrifter.

Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår endast en smärre saklig ändring i bestämmelsen, nämligen att inskränkningen i spridningsrätten skall inträda endast i de fall där det ifrågavarande exemplaret av verket är "udgivet ved salg av eksemplar" till allmänheten. Detta innebär att om den första spridningsåtgärden sker genom uthyrning eller utlåning skall offentlig uthyrning eller utlåning inte kunna ske utan upphovsmannens samtycke. Redaktionellt föreslår utredningen att man samlar bestämmelserna angående visning av verk under en bestämmelse och inte såsom för närvarande i två (23 resp. 25 §§). Utredningen för i sammanhanget ett utförligt resonemang kring spörsmålet i vilken utsträckning bestämmelsen kan frångås genom avtal, varvid konsekvenserna från såväl nationell som internationell synpunkt behandlas.

Den *norska* upphovsrättsutredningen tar inte upp frågan i något av sina betänkanden.

1.10.3 De internationella konventionerna

Varken Bernkonventionen eller Världskonventionen innehåller några bestämmelser som särskilt reglerar ämnet.

1.10.4 Överväganden och förslag

Det saknas anledning att i detta sammanhang särskilt ta upp bestämmelsen till behandling. De olika spörsmål som bestämmelsen ger upphov till berör inte uteslutande konstverken utan behandlas i samband med övervägandena om spridningsrätten.

1.11 Återgivning av konstverk i film eller TV i vissa fall

1.11.1 Gällande rätt

Konstverk som överlåtits av konstnären samt konstverk som utgivits får medtas vid inspelning och visning av film eller TV om återgivningen är av underordnad betydelse med hänsyn till filmens eller programmets innehåll.

Bestämmelsen innebär att konstverket under angivna förutsättningar får visas på film, inbegripet visning av film i TV. Detta innebär att visning får ske även om samtycke inte föreligger enligt tolkningsregeln i 39 § URL. Enligt den regeln innefattar överlåtelse av rätt till inspelning av litterärt eller konstnärligt verk bl.a. även rätt att genom filmen göra verket tillgängligt för allmänheten på biograf, i TV eller annorledes. Har verket tagits upp med stöd av 25 § andra stycket får den också visas eftersom återgivandet måste vara av underordnad betydelse med hänsyn till filmens eller programmets innehåll. Paragrafen täcker även visning av konstverk i TV på annat sätt än genom film, dvs. en "live-sändning".

1.11.2 Situationen i de övriga nordiska länderna

Gällande rätt

Bestämmelserna i *Danmark* och *Finland* (25 § första stycket andra meningen) överensstämmer med de svenska. I *Norge* har villkoret utformats något annorlunda, nämligen "såframt verket utgjør en del av bakgrunnen eller på annen måte spiller en underordnet rolle" (23 § andra stycket). I *Island* gäller enligt art. 25 andra stycket att ägaren till ett bildkonstverk har rätt att tillåta fotografering av verket för bruk i film eller TV när återgivningen är av underordnad betydelse för filmens eller TV-programmets innehåll.

Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår att bestämmelsen utvidgas till att gälla även återgivning i tidningar och tidskrifter, givetvis under den förutsättningen att återgivningen är av underordnad betydelse. Utvidgningen motiveras med att det vid illustrationer i pressen kan vara svårt, t.o.m omöjligt, att undvika att skyddade verk kommer med på bilden. Det är däremot inte meningen att bestämmelsen skall ge utrymme för pressen att fritt återge konstverk. Avsikten är endast att ge de tryckta medierna en motsvarande möjlighet att återge verk som tillfälligtvis kommer med och som inte ingår i den aktuella dagshändelsen. Utredningen föreslår vidare att återgivningen endast skall få ske om den är av underordnad betydelse "i sammanhængen" i stället för som nu "for filmens eller fjernsynsprogrammets indhold". Utredningen understryker att det inte är fråga om någon saklig ändring.

Den *norska* upphovsrättsutredningen har inte behandlat frågan i något av sina betänkanden.

1.11.3 De internationella konventionerna

När det gäller återgivning av konstverk i TV eller film är Bernkonventionens bestämmelser i artikel 11*bis* resp. artikel 14 om upphovsmannens ensamrätt att visa verket i TV resp. på film tillämpliga. Bestämmelserna i 25 § andra stycket innebär en avvikelse från konventionens bestämmelser men har ansetts ha sitt stöd i de uttalanden om "minor reservations" som gjordes vid Brysselkonferensen (Documents de la Conférence réunie à Bruxelles du 5 au 26 juin 1948 s. 100) och som bekräftades vid Stockholmskonferensen (Report on the Work of the Main Committee I, Records of the Intellectual Property Conference of Stockholm, 1967, Volume II, s. 1166).

Frågan om återgivning av konstverk i tidningar och tidskrifter måste bedömas med utgångspunkt från reglerna i Bernkonventionens artikel 9(2).

1.11.4 Förslag till lagändring

I KLYS förslag till lagändring finns det inte några förslag till ändring. Mot bakgrund av att danska upphovsrättsutredningen

föreslår vissa ändringar och då det under hand framställts önskemål om en mer övergripande behandling av konstverken kommer bestämmelsen att behandlas i nästa avsnitt.

1.11.5 Överväganden och förslag

I fråga om återgivande av konstverk i film och TV har bestämmelsen, såvitt vi känner till, inte lett till några svårigheter vid tillämpningen. Däremot föranleder det danska förslaget att utvidga bestämmelsens tillämpningsområde till även återgivning i tidningar och tidskrifter några kommentarer.

Det kan förefalla naturligt att jämföra återgivning av konstverk i tidningar och tidskrifter med sådant återgivande som sker i film och TV. I många fall skulle ett återgivande i de förstnämnda medierna verkligen kunna sägas vara underordnad i den bemärkelse som avses med regleringen. Man måste dock beakta att de skillnader som finns när det gäller återgivande i medierna. Ett återgivande i en längre film eller ett längre TV-program av en kort sekvens innehållande ett konstverk innefattar normalt ett mindre ingrepp i konstnärens intressen än ett återgivande av ett konstverk på ett fotografi. I det sistnämnda fallet är risken uppenbar att för att motivet för fotografiet "smyckas" med konstverk under åberopande av att återgivningen är av underordnad betydelse. Enligt vår mening saknas därför anledning att ändra bestämmelsen på det sätt som den danska utredningen föreslagit.

1.12 Återgivning av konstverk som syns under dagshändelse

1.12.1 Gällande rätt

Om ett verk syns eller hörs under en dagshändelse får enligt 21 § URL verket återges i den omfattning som betingas av informationssyftet om det sker vid information om händelsen genom radio, TV, direkt överföring eller film. Bestämmelsen gäller således även konstverk.
En förutsättning för att bestämmelsen skall kunna tillämpas är att verkets framförande ingår som ett led i den dagshändelse som det är fråga om. Detta innebär att framförandet i sig självt inte får utgöra en dagshändelse. Framförandet får inte heller vara det huvudsakliga inslaget i dagshändelsen.

Om verket ingår som ett led i dagshändelsen får det medtas då händelsen återges i de nämnda medierna. I fråga om filmreportage innebär detta att verket får spelas in och filmen visas utan att upphovsmannens tillstånd behöver inhämtas. Såvitt gäller radio- och TV innebär stadgandet att det är tillåtet att fritt spela in och sända reportage och att de särskilda föreskrifterna i 22 § URL om s.k. efemära upptagningar inte gäller.

Konstverk, som överlåtits eller utgivits, får enligt 25 § första stycket bl.a. visas offentligt utan upphovsmannens tillstånd. Detta innebär att 21 § inte behöver tillämpas vid direktsändning från t.ex. en konstutställning. Däremot är det i princip inte tillåtet att framställa exemplar av verket. Bestämmelsen i 21 § gör det således möjligt att i t.ex. filmreportage eller annan form av upptagning fritt återge exemplar av konstverk.

I samband med utarbetandet av URL diskuterades frågan om upphovsmännen skulle ha rätt till ersättning för utnyttjandet. Av olika skäl fann auktorrättskommittén att ersättning inte borde utgå.

En motsvarande bestämmelse för fotografiska bilder finns i 8 § FotoL.

1.12.2 Situationen i de övriga nordiska länderna

Gällande rätt

Bestämmelserna i *Danmark* och *Finland* (21 §) motsvarar i stort de svenska; enligt den danska texten får återgivning ske "i det omfang, det sker som et naturligt led i gengivelsen af dagsbegivenheden" och i den finska texten omnämns inte "direkt överföring".

Den *norska* bestämmelsen (19 §) gäller for "korte avsnitt av verket, eller hvis det er av lite omfang, da hele verket". Hela verk kan tas med vid återgivningen när verket bara utgör "en del av bakgrunnen eller på tillsvarande måte spiller en underordnet rolle i forhold til det som er hovedemnet for reportasjen". Inte heller denna bestämmelse omfattar "direkt överföring".

Utredningsförslag

Den *danska* upphovsrättsutredningen föreslår en viss skärpning av bestämmelsen genom att föreslå att återgivning vilken sker som ett naturligt led i återgivningen av dagshändelsen bara skall få ske "i det omfang, som betingas av formålet".

Den *norska* upphovsrättsutredningen har inte behandlat bestämmelsen i något av dess betänkanden.

1.12.3 De internationella konventionerna

Intresset av att använda verk vid reportage har en särskild reglering i Bernkonventionens artikel 10*bis*(2). Den bestämmelsen lyder:

> "Det är även förbehållet unionsländernas lagstiftning att bestämma de villkor på vilka det skall vara tillåtet att i redogörelser för dagshändelser, som lämnas med hjälp av fotografi, film, radiosändning eller trådöverföring till allmänheten, mångfaldiga och för allmänheten göra tillgängliga litterära eller konstnärliga verk, som synes eller höres under dagshändelsen, i den omfattning som rättfärdigas av det informationssyfte som avses."[8]

1.12.4 Överväganden och förslag

Det har inte framförts några förslag till ändringar av paragrafen från vare sig konstnärsorganisationerna eller användarna. Det förslag som den danska upphovsrättsutredningen lägger fram innebär att den danska bestämmelsen i ämnet i stort sett får

---

[8] Den engelska texten lyder:
It shall also be a matter for legislation in the countries of the Union to determine the conditions under which, for the purpose of reporting current events by means of photography, cinematography, broadcasting or communication to the public by wire, literary or artistic works seen or heard in the course of the event may, to the extent justified by the informatory purpose, be reproduced and made available to the public.

samma lydelse som den svenska. Det finns enligt vår mening inga skäl som motiverar att bestämmelsen ändras.

2 DROIT DE SUITE

2.1 Inledning

Under senare tid har i flera olika sammanhang konstnärernas arbetsvillkor uppmärksammats. Därvid har man särskilt framhållit bildkonstnärernas svaga ekonomiska situation. Olika förslag har lagts fram i syfte att stärka deras ställning. Bl.a. har införandet av en avgift på vidareförsäljning diskuterats. Riksdagen har emellertid beslutat avvakta upphovsrättsutredningens överväganden om ett eventuellt införande av en upphovsrättsligt grundad rätt till ersättning vid vidareförsäljning av konstverk.

Det är en gammal tanke att stärka konstnärernas ställning genom en på upphovsrätten grundad ordning, enligt vilken upphovsmannen tillförsäkras rätt till ersättning vid vidareförsäljning av originalexemplar av vissa verk. En sådan ordning infördes första gången 1920 i Frankrike. Därefter har olika varianter därav införts i drygt 30 länder och i ytterligare några länder överväger man att införa rätten. Ersättningen har utformats antingen som en andel av försäljningspriset eller som en upphovsmannen tillkommande andel av den värdestegring som inträffat i förhållande till tidigare försäljning. Grunden för att införa sådana ersättningssystem var ursprungligen att det ansågs skäligt att konstnärer eller deras anhöriga skulle få rätt till del i den värdestegring som ofta uppkommit vid vidareförsäljning av konstnärernas konstverk.

I de nordiska länderna har man tidigare vid flera tillfällen övervägt att införa en rätt av antytt slag men avstått från att lägga fram förslag härom. I Norge har man sedan 1948 haft en särskild avgift på all vidareförsäljning av konstverk. Under senare tid har Island infört en särskild lagstiftning som bl.a. ger konstnärerna rätt till ersättning vid vidareförsäljning av konstverk. I Danmark har folketinget 1989 beslutat om en rent upphovsrättslig reglering av samma innebörd.

Mot den skisserade bakgrunden lämnas i detta kapitel en redovisning över frågans tidigare behandling i Sverige och hur den behandlats i några andra länder. Därefter belyses de internationella konventionernas betydelse för ett eventuellt införande av

en upphovsrättslig rätt till ersättning. Vidare lämnas en närmare redogörelse för hur en sådan rätt kan utformas. Slutligen redovisas våra överväganden och förslag

Rätten brukar i allmänhet omnämnas vid sin ursprungliga franska benämningen "droit de suite", en term som passar illa i svenskt språkbruk. Den antyder emellertid vad det är frågan om: en rätt för konstnären att ekonomiskt följa sitt konstverk sedan han överlåtit det eller givit ut det i mindre upplaga. I tysk rätt används ordet "Folgerecht". Detta uttryck kan dock avse även utövande konstnärers rätt till andel i intäkter vid överlåtelse av fonogram och film- eller videogramexemplar. I anglosaxisk rätt används, förutom det franska uttrycket, termer som "follow-up right", "royalty right" och "art proceeds right". I Danmark används ordet "følgeret" och i Norge används ordet " følgerett". För svenskt vidkommande har Gunnar Karnell i en artikel i NIR 1977 s. 316 f. bl.a. diskuterat användningen av orden "följdrätt", "konstnärsandel" och "konstverksåtföljd". Han har emellertid för egen del föredragit den franska termen, bl.a. därför att det är en fördel att den är internationellt användbar. Med hänsyn till att "följdrätt" inte är ett entydigt uttryck och eftersom någon annan lämplig svensk term inte tycks finnas, används i det följande genomgående det franska uttrycket; undantag görs dock i samband med redogörelser för utländsk rätt.

2.2 Frågans tidigare behandling i Sverige

2.2.1 1929 års sakkunniga

Frågan om införande av droit de suite behandlades första gången i Sverige av *1929 års sakkunniga* i ett betänkanden (SOU 1929:37 s. 69). Utredningen avstod emellertid från att lägga fram något förslag. Det förelåg enligt utredningen inte tillräckliga skäl för att införa en sådan rätt. Bl.a. anfördes att en dylik ordning skulle få betydelse endast i ett relativt litet antal fall. Vidare framhölls att det skulle behövas invecklade och kostsamma kontrollbestämmelser för att systemet skulle bli effektivt. Det anfördes också att en droit de suite endast var motiverad vid värdestegring och att en sådan inte kunde vara undantagslös eller ens en normal företeelse.

2.2.2 Auktorrättskommittén

Inte heller *auktorrättskommittén* lade fram något förslag om droit de suite. Kommittén konstaterade (SOU 1956:25 s. 109 ff.) att det inte ens från konstnärshåll hade visats något intresse för införande av en sådan ordning. Från principiell synpunkt ansåg kommittén att det "med förslagets utformning av upphovsmannarättens principiella innehåll" knappast var möjligt att införa ett system som byggde på omsättningsprincipen. Däremot fanns enligt kommittén en "viss rättsgrund" för en droit de suite utformad som en andel i värdestegring, eftersom denna skulle kunna hänföras till konstnärens egen fortsatta produktion. Kommittén framhöll emellertid att priset även berodde på en rad andra faktorer, vilket gjorde det vanskligt att avgöra vad en inträffad värdestegring hänförde sig till. Bland de praktiska skäl som talade emot ett införande av droit de suite nämndes att det i många fall skulle vara omöjligt att kontrollera försäljningen och att göra ersättningsrätten gällande. Effektiv kontroll skulle visserligen kunna ske beträffande den offentliga försäljningen, men denna representerade endast en del av den totala omsättningen. Det skulle vidare krävas en icke obetydlig administrativ apparat, vilket skulle medföra en troligen ringa nettobehållning för konstnärerna. Man kunde inte heller bortse från att en avgiftsbeläggning av försäljningarna skulle hämma omsättningen och därmed i sista hand gå ut över konstnärerna själva, i varje fall om avgifterna inte sattes relativt lågt. Kommittén ansåg dessutom att de internationella erfarenheterna inte manade till efterföljd.

2.2.3 1988/89 års riksmöte

Motionerna från 1987/88 års riksmöte

Frågan berördes på nytt vid 1987/88 års riksmöte i ett antal motioner. Sålunda anfördes i motion 1987/88:Kr222 av Bengt Westerberg m.fl. (fp) bl.a. att det borde bildas en särskild fond för att stödja bildkonsten och bildkonstnärerna på grundval av en ny avgift som borde tas ut på yrkesmässig andrahandsförsäljning av konst, t.ex. på auktioner eller genom konsthandeln och att beslut borde kunna fattas på grundval av en utredning inom konstnärsnämnden. I motion 1987/88:Kr242 av Olof Johansson m.fl. (c) hemställdes bl.a. att det borde utredas om man i Sverige kunde tillskapa något liknande de avgifter på vidareförsäljning av konst som införts i Island och Norge. I motion 1987/88:Kr309 av

Oskar Lindkvist och Maj Britt Theorin (s) begärdes att det skulle tillsättas en utredning om vidareförsäljningsavgift. Avgiften, som borde vara lägst 5 procent, borde omfatta omsättning av bildkonst. Medlen borde inkasseras, administreras och fördelas av en fond bestående av bildkonstnärer och med statlig representation. Riktlinjer borde omfatta fördelningsprinciper av individuell och kollektiv art. Slutligen hemställdes i motion 1987/88:Kr310 av Alexander Chrisopoulos (vpk) att riksdagen hos regeringen skulle begära förslag till en speciell beskattning av all andrahandsförsäljning av konst, varvid inkomsterna av beskattningen borde administreras av Konstnärernas riksorganisation (KRO) och användas för att underlätta de sämst ställda konstnärernas ekonomiska ställning.

Remissyttrandena

Kulturutskottet inhämtade yttranden över motionerna. Det kan sammanfattningsvis konstateras att myndigheter på kulturområdet och konstnärsorganisationerna var positivt inställda till en avgift på vidareförsäljning av konst. Däremot var konsthandeln och riksskatteverket negativa till motionsförslagen. Svenska föreningen för upphovsrätt hänvisade, liksom upphovsrättsutredningen, till utredningens arbete beträffande droit de suite.

Konstnärsnämnden uttalade i sitt yttrande bl.a. att det inte skulle medföra några negativa konsekvenser för konstnärerna om en avgift införs. Nämnden pekade på en möjlig lösning som skisserats i den av nämndens kanslichef utarbetade utredningsrapporten "Konstavgift", vilken bifogats nämndens yttrande. I rapporten föreslog att en avgift om 5 procent på försäljningssumman tas ut på yrkesmässig andrahandsförsäljning av konst. Skyldigheten att betala avgiften skulle enligt det förslaget regleras genom avtal mellan å ena sidan staten och å andra sidan auktionsfirmor och konsthandeln. Enligt avtalet skulle staten avstå från en så stor del av mervärdeskatten på andrahandsförsäljningen av konst som motsvaras av femprocentavgiften. Avgiften skulle enligt förslaget inkasseras, förvaltas och fördelas av en särskild fond, knuten till konstnärsnämnden, med en styrelse bestående av företrädare för konstnärerna, auktionsnäringen, konsthandeln och staten, varvid konstnärerna borde vara i majoritet.

Statens kulturråd, som hänvisade till konstnärsnämndens utredningsarbete, ansåg bl.a. det som mycket angeläget att alla

möjligheter att finna väl kompletterande former för stöd till bildkonsten och bildkonstnärerna tas till vara.

Statens konstråd ansåg bl.a. att frågan om avgift vid auktionsförsäljning snarast borde utredas vidare för att finna den lämpligaste konstruktionen. Enligt konstrådet borde man undvika de nackdelar som enligt rådets mening är förknippade med både den norska modellen, där en generell avgift fonderas, och den danska, där en upphovsrättsligt motiverad avgift föreslagits återgå till det försålda verkets upphovsman. Avgiftsbeläggningen riskerar annars att indirekt drabba konstnärerna och medföra att det avsedda stödet inte kommer de bäst behövande konstnärerna till del.

Statens konstmuseer förklarade sig mycket positiv till en avgift på all vidareförsäljning av konst under förutsättning att därigenom insamlade medel skulle komma inte bara konstnärerna utan även allmänheten till godo. Konstnärerna borde få den del av intäkterna som motsvarar handeln med modern konst och kulturinstitutionerna den del som motsvarar handeln med antikviteter. Konstnärernas del kunde tillfalla antingen upphovsmannen eller dennes efterlevande eller tillfalla konstnärskollektivet och fördelas efter kriterier liknande författarfondens.

Konstnärliga och Litterära Yrkesutövares Samarbetsnämnd (KLYS) tillstyrkte en vidareförsäljningsavgift som minst borde motsvara den ersättning som auktionsfirman betingar sig, dvs. lägst 10 procent av inropssumman. En avgift är enligt KLYS principiellt upphovsrättsligt motiverad, men blev om den utformades på föreslaget sätt inte en ren upphovsrättsersättning. Den borde emellertid i princip förvaltas och fördelas som en dylik. Medlen borde förvaltas av ett särskilt organ, i vilket upphovsmännen själva skulle ha det avgörande inflytandet.

Konstnärernas Riksorganisation (KRO) förordade en avgift om minst 10 procent. Medlen borde förvaltas av en fond med huvuduppgift att stödja i dag verksamma konstnärer.

Föreningen Svenska Tecknare (FST) stödde också tanken på en avgift om minst 10 procent. Medlen borde enligt föreningen handhas av en fond, antingen bildkonstnärsfonden eller en ny fond. Avgiften på försäljning av verk av konstnärer vilkas upphovsrätt fortfarande är gällande borde oavkortad gå till dem eller deras efterlevande. Övriga avgifter borde tillfalla fonden för fördelning till organisationerna och enskilda konstnärer.

Föreningen Sveriges Konsthantverkare och Industriformgivare (KIF) var ense med de övriga konstnärsorganisationerna om att det borde införas en avgift om minst 10 procent. Medlen borde förvaltas av en nybildad fond.

Svenska Fotografernas Förbund var också positiva till en avgift och uttalade sig i första hand för en ordning där medlen utbetalas direkt till respektive rättighetshavare.

Sveriges allmänna konstförening stödde förslaget om avgift. Influtna medel borde tillföras en fond som skall stödja bildkonst och bildkonstnärer.

Konstnärernas allmänna fackförbund (KAF) föreslog en avgift om 5 procent på försäljningssumman vid yrkesmässig andrahandsförsäljning av originalkonst. Avgiften borde regleras genom avtal mellan staten, auktionsfirmorna och konsthandeln. Den borde inkasseras, förvaltas och fördelas kollektivt av ett särskilt organ inom statens kulturråd. Avgiften borde också användas till projektstödjande verksamhet till bild- och formkonstnärer.

Riksskatteverket (RSV) ansåg att den föreslagna avgiften var att anse som en skatt och att det beskattningsförfarande som gäller för punktskatter borde gälla om skatten infördes. Någon specialdestinering borde inte komma ifråga.

Auktionsverket, Bukowskis, Beijers, Sveriges konst- och antikhandlareförening samt *Stockholms handelskammare* avstyrkte förslaget på i allt väsentligt likartade grunder. Bl.a. anfördes följande. Auktionsmarknaden var i ett sådant läge att små åtgärder kunde få stora effekter, varvid volymen på marknaden kunde komma att minska kraftigt. I stället för en avgift borde staten finansiera konstnärsstödet över budgeten. Höjda avgifter skulle innebära ett ökat incitament för säljare att vända sig utomlands, främst till London. En alltför stor skillnad i villkoren mellan England och Sverige kunde medföra att auktionshusen såg sig tvungna att etablera sig utomlands. En särskild fond med egen administration och kontrollapparat skulle förmodligen leda till att en stor del av avgiften aldrig skulle komma konstnärerna till godo. Övervakningen av de oseriösa företag som kommer att etablera sig skulle att bli svår, vilket skulle missgynna de seriösa företagen. Det vore från olika utgångspunkter angeläget med en öppen marknad. Avgiftsbeläggningen i Norge har lett till att en stor privatmarknad för konst växt upp och att en allt större del av marknaden i övrigt flyttat utomlands. Aktörerna på marknaden

stödde redan på olika sätt kulturlivet och konstnärerna. Reglerna i Sverige borde göras lika dem som gäller i EG eller som kan komma att gälla vid en harmonisering.

Svenska föreningen för upphovsrätt avvisade tanken på beskattning och fann att frågan om vidareförsäljningsavgiftens förenlighet med Bernkonventionens krav för en droit de suite vara förtjänt av ett studium för vilken upphovsrättsutredningen var ett lämpligt forum.

Kulturutskottet

Behandlingen av motionerna uppsköts till riksmötet 1988/89. Kulturutskottet anförde i sitt av riksdagen godkända betänkande (1988/89:KrU7) bl.a. att kulturarbetarnas ekonomiska villkor inte var tillfredsställande trots de insatser som gjorts av stat, landsting och kommun. Enligt utskottet lever inte minst många bildkonstnärer under villkor som behöver förbättras. Det fanns enligt utskottet tungt vägande argument för ståndpunkten att konstnärerna genom ett ersättnings- eller avgiftssystem skulle få del i det ekonomiska utbytet av yrkesmässig vidareförsäljning av konst. De argument som talar emot ett sådant system borde inte hindra en ingående prövning av de förslag som finns i motionerna.

I likhet med lagutskottet, som yttrat sig i ärendet, ansåg kulturutskottet att man skulle avvakta upphovsrättsutredningens ställningstagande till frågan om ersättning för vidareförsäljning av konst. När utredningens redovisning i detta hänseende föreligger borde, enligt utskottet, det i ärendet aktuella spörsmålet i hela dess vidd tas upp till prövning av regeringen.

Motion vid 1988/89 års riksmöte

Efter riksdagens behandling av kulturutskottets betänkande har Alexander Chrisopoulos och Elisabeth Persson (båda vpk) väckt en motion (1988/89:Kr212) om avgift vid andrahandsförsäljning av konst. I motionen föreslås införandet av en avgift vid sådan försäljning. Avgiften bör uppgå till 10 procent av försäljningsvärdet och inkomsterna av avgiften bör gå till en fond för att förbättra de sämst ställda konstnärernas ekonomiska villkor. Enligt motionärerna är det från kulturpolitisk utgångspunkt viktigt att en avgift på vidareförsäljning av konst skall tillfalla

konstnärskollektivet i sin helhet, och syfta till att förbättra dess ekonomiska villkor. Det är därför enligt deras uppfattning meningslöst att avvakta upphovsrättsutredningens ställningstagande.

2.3 Situationen i några andra länder

2.3.1 Inledning

Droit de suite infördes första gången 1920 i Frankrike. Sedan dess har droit de suite införts i 33 stater, nämligen Algeriet, Belgien, Brasilien, Chile, Costa Rica, Danmark, Ecuador, Elfenbenskusten, Filippinerna, Frankrike, Guinea, Italien, Irak, Island, Jugoslavien, Kongo, Laos, Luxemburg, Madagaskar, Mali, Marocko, Monaco, Peru, Portugal, Senegal, Spanien, Tjeckoslovakien, Tunisien, Turkiet, Ungern, Uruguay, Vatikanstaten och Västtyskland.

Någon samlad detaljerad redogörelse för lagbestämmelserna om droit de suite i samtliga dessa stater görs inte här. I samband med den närmare redogörelsen för hur en droit de suite kan utformas (se avsnitt 2.5) kommer detaljer från en del av dessa rättsordningar att redovisas. I detta avsnitt redovisas lagstiftningen om droit de suite i de två europeiska länder som är av avgörande betydelse i sammanhanget, nämligen Frankrike och Västtyskland. Det noteras också att Spanien nyligen infört rätten. Vidare redogörs för situationen i vissa av de övriga nordiska länderna, dvs. de nya ändringarna i den danska upphovsrättslagen som bl.a. inför droit de suite, den nya isländska lagen om avgift på vidareförsäljning av konstverk samt den norska offentligrättsliga lagstiftningen om avgift på offentlig försäljning av konstverk. Argumenten mot att införa en droit de suite i Storbritannien behandlas också. Frågans behandling inom EG redovisas också. Avslutningsvis redogörs för den senaste utvecklingen av frågan på det internationella området.

2.3.2 Frankrike

Droit de suite infördes för första gången i Frankrike 1920 genom en särskild lag (Loi du 20 mai 1920 frappant d'un droit au profit des artistes, les ventes publiques d'objets d'art). Den lagen gällde

offentliga försäljningar (dvs. i huvudsak försäljningar vid auktioner) av " målningar, skulpturer och teckningar" i original vilka ägde rum under verkets skyddstid och innebar att konstnären fick en oöverlåtlig rätt till andel i försäljningspriset. Ersättningen, som var progressiv, utgick med 1 - 3 procent beroende på försäljningspriset. Rättsinnehavare var konstnären och, efter dennes död, arvingar och testamentstagare.

Numera finns bestämmelsen om droit de suite i artikel 42 i den franska upphovsrättslagen (Loi du 11 mars 1957 sur la propriété littéraire et artistique). Bestämmelsen gäller för alla *försäljningar av grafiska och plastiska originalverk*. Genom den nya bestämmelsen utvidgades tillämpningsområdet så att inte endast offentliga försäljningar utan också sådana som sker genom konsthandeln omfattas. Privata försäljningar faller således alltjämt utanför lagens tillämpningsområde. Vidare har möjligheterna för konstnären att disponera över rätten genom testamente tagits bort. Procentsatsen har fastställts till 3 procent av försäljningspriset och det har föreskrivits ett minimipris om 100 franc.

Rätten omfattar vidareförsäljning av orginalexemplar av bildkonst. Lagen saknar en definition av vad som är originalexemplar. När det gäller målningar, originalteckningar och skulpturer, som framställts på annat sätt än genom avgjutning, leder denna brist inte till några problem. Däremot uppstår sådana när det är fråga om t.ex. skulpturer framställda genom avgjutning, gravyr och bildväv. Praktiskt har man löst detta genom ett avtal år 1958 mellan konstnärsorganisationerna och auktionsförrättarna. I avtalet har man närmare bestämt vilka exemplar av ett verk som skall omfattas av rätten till droit de suite. Full ersättning utgår således för *grafiskt verk* som framställts av och signerats av konstnären och som är numrerat och inte framställt i fler än 75 exemplar. Detsamma gäller för provtryck, dock med den skillnaden att högst 25 exemplar får framställas. Ersättning utgår med halva beloppet om arbetena är osignerade eller onumrerade eller om antalsgränserna överskrids. I fråga om *bildvävnad* uppställs kraven att exemplar av väven får framställas i högst sex exemplar från en originalskiss och att exemplaren är numrerade och försedda med upphovsmannens signatur. För sådana exemplar utgår dock endast ersättning med en tredjedel av beloppet. Beträffande *gjutna skulpturer* utgår full ersättning, om exemplaren framställts av skulptören själv eller under dennes ledning och signerats av denne. Den upplaga som framställs på detta sätt får dock inte överstiga fem exemplar. För

böcker som innehåller *originalteckningar* eller utgör *originalband* utgår ersättning för den del av försäljningspriset som uppskattas löpa på teckningen eller bandet; en uppskattning som skall göras av en expert på området.

De särskilda föreskrifter som krävs för att 1957 års lag i vad gäller försäljningar genom konsthandlare skall kunna genomföras har ännu inte utfärdats. Detta har medfört att utvidgningen inte tillämpas i praktiken, eftersom konsthandlarna motsatt sig den. Genom en lag 1964 om socialförsäkring för konstnärerna bidrar emellertid konsthandlarna ekonomiskt till ett försäkringssystem. Det är dock omstritt om dessa betalningar trätt i stället för de avgifter som utgår enligt bestämmelserna om droit de suite.

Avgiften samlas in och fördelas av konstnärsorganisationerna Société de la Propriété Artistique et des Dessins et Modèles (SPADEM) och Association pour la Diffussion des Arts Graphiques et Plastiques (ADAGP). Dessa organisationer erhåller underrättelse från auktionsförrättarna om vilka konstnärer som är berättigade att uppbära avgift. År 1984 uppgick den sammanlagda insamlade avgiften till drygt 4,5 milj. franc.

I fråga om utländska konstnärers ställning beträffande droit de suite gällde enligt 1920 års lag att de hade samma rättigheter som franska konstnärer om deras nationella lag gav franska konstnärer samma rättigheter, dvs. lagen föreskrev materiell reciprocitet. Enligt en förordning den 15 september 1956, vilken kompletterades genom ett dekret den 28 januari 1957, har utländska konstnärer rätt till droit de suite om de under sin konstnärliga karriär deltagit i franskt konstliv och varit bosatta i Frankrike under minst 5 år. Lagen från 1957 innehåller inte några föreskrifter om utländska konstnärers rätt till droit de suite. Några tillämpningsföreskrifter till 1957 års lag har, som tidigare nämnts, inte utfärdats. Det är omstritt om de tidigare nämnda föreskrifterna alltjämt är tillämpliga.

2.3.3 Västtyskland

Folgerecht infördes år 1965 i den västtyska upphovsrättslagen. Bestämmelserna härom finns sedan dess i § 26. Från början utgick en ersättning om 1 procent av försäljningspriset vid alla vidareöverlåtelser av originalexemplar av konstverk som skedde under medverkan av auktionsförrättare eller konsthandlare. Ersättningsskyldig var säljaren. Ersättning utgick dock inte om

försäljningspriset underskred 500 DM. Vidare föreskrevs att rätten inte kunde avstås innan ersättningsbeloppet förfallit samt att överlåtelse och utmätning endast kunde komma i fråga såvitt gällde förfallna belopp. Byggnadsverk och brukskonst var undantagna från ersättning. Några sanktionsbestämmelser infördes inte, eftersom man utgick från att konsthandeln skulle medverka vid lagens genomförande.

Konsthandeln motarbetade emellertid genomförandet av den nya lagstiftningen. Betalningsskyldighet bestreds under påstående att konsthandlarna inte var säljare och de vägrade att uppge säljarnas namn och adress under åberopande av sin skyldighet att iaktta sekretess gentemot sina uppdragsgivare. I ett sådant läge var det givetvis omöjligt för den enskilde konstnären att göra sina krav gällande.

I en dom 1971 fastslog emellertid den federala högsta domstolen att konsthandlarna och auktionsförrättarna var skyldiga att antingen uppge säljarens namn och adress samt försäljningspriset eller betala folgerechtsersättningen. Denna skyldighet förelåg dock enligt domstolen endast om överlåtelsen offentliggjorts eller det eljest fanns bevis om att en sådan ägt rum.

Genom lagändringar 1972 försökte lagstiftaren att stärka rätten. Ersättningen höjdes från 1 procent till 5 procent av försäljningspriset. Samtidigt sänktes minimipriset från 500 till 100 DM i syfte att få med främst de grafiska bladen. Vidare ålades konsthandlare och auktionsförrättare att, på begäran, lämna uppgift om vilka verk som har sålts eller förmedlats under det kalenderår som föregått det år begäran sker, liksom uppgift om säljarens namn och adress samt om försäljningspriset. Om konsthandlaren eller auktionsförrättaren själv betalar ersättningen behöver denne dock inte röja säljarens identitet. Kontrollen av att denna uppgiftsskyldighet fullgörs kan endast göras gällande av en rättighetshavarorganisation. Därigenom undviker man att andra än organisationen får insyn i handelsverksamheten. Föreligger det "begründete Zweifel" om riktigheten eller fullständigheten beträffande sådana uppgifter som konsthandlarna och auktionsförrättarna är skyldiga att lämna, kan organisationen begära att en auktoriserad revisor, som utses av den uppgiftsskyldige, kontrollerar uppgifternas riktighet. Kostnaderna för denna kontroll bärs i första hand av organisationen, men övervältras på den uppgiftsskyldige om det visas att uppgifterna var oriktiga eller ofullständiga. Teoretiskt kan den enskilde konstnären framställa krav på ersättning. I praktiken överlåter emellertid

konstnärerna denna rätt till organisationen, dvs. VG BILD/KUNST. Ersättningsrätten är underkastad 10-årig preskriptionstid.

Verkningarna av dessa lagändringar uteblev till en början, eftersom konsthandeln i stor utsträckning bojkottade de rättighetshavare som var medlemmar i organisationen BILD/KUNST. Bojkotten upphörde först 1975 när det officiellt bekräftades att de franska konstnärerna till följd av bestämmelserna om ömsesidighet var berättigade till ersättning. Konsthandlarna fortsatte dock att göra motstånd, bl.a. genom att i rättegångar ställa långtgående krav på bevis om att organisationerna hade fullmakt att företräda rättighetshavarna.

Inte förrän 1980 löstes problemen genom ett avtal mellan parterna. Detta uppges delvis ha berott på att man förberedde en lagstiftning enligt vilken konsthandlarna skulle betala ett bidrag om 5 procent av priset på de konstverk som de köpte från konstnärerna till en socialförsäkring för konstnärerna. Enligt det ingångna avtalet skall det sammanlagt betalas 1 procent av omsättningen av bildande konst från 1900-talet. Enligt beräkningar motsvarar detta en avgift om 5 procent av de direkt avgifts- och bidragsberättigade verken. Den del av ersättningen som skall användas som folgerechtsersättning skall enligt bestämmelserna tillfalla BILD/KUNST som ansvarar för den vidare fördelningen. Parterna har förpliktat sig att medverka till ett smidigt rapporteringssystem, eventuellt baserat på stickprovsundersökningar, för att möjliggöra individuella avräkningar.

Utländska medborgare har rätt till folgerechtsersättning om det land i vilket de är medborgare tillerkänner västtyska medborgare en motsvarande rätt. Huruvida så är fallet bestäms i kungörelse utfärdad av justitiedepartementet.

År 1987 hade det tyska systemet genererat sammanlagt omkring 200 miljoner DM i ersättning till upphovsmännen. Detta belopp har gjort det möjligt för BILD/KUNST att avsätta medel till en särskild fond för att hjälpa konstnärer.

2.3.4 Spanien

I den nya spanska upphovsrättslagen från den 11 november 1987 har man infört bestämmelser om droit de suite. Enligt artikel 24 har konstnären en oöverlåtbar rätt till en ersättning om

2 procent av det försäljningsvärde som överstiger ett i administrativ ordning fastställt minimipris, om "obras de artes plásticas", försäljs vid en offentlig auktion, i konsthandeln eller genom mäklare. Uttrycket "obras de artes plásticas" inkluderar alla konstverk, såsom teckningar, målningar, skulpturer, grafik, litografi, men lagtexten gör undantag för brukskonst. Ersättningen skall betalas av säljaren. Minimipriset har genom en förordning den 25 april 1988 fastställts till 200 000 pesetas (dvs. ca 10 000 kr).

Auktionsförrättare, konsthandlare och mäklare är skyldiga att underrätta konstnären direkt eller genom en organisation inom två månader från försäljningen samt att förse konstnären med den information som denne behöver för att kunna utöva sin rätt. De är också skyldiga att dra av ersättningsbeloppet och hålla det tillgängligt för konstnären. Krav på ersättning måste framställas inom en tre år från det konstnären erhöll del av underrättelsen om försäljningen.

2.3.5 Danmark

Redan i början på 1930-talet diskuterades frågan om droit de suite i Danmark. I 1951 års betänkande föreslogs bl.a. införandet av en sådan rätt, men de övriga nordiska länderna motsatte sig förslaget. De danska delegerade hemställde då att förslaget i stället skulle genomföras i en särskild lag. Så skedde och år 1956 bildades den s.k. Eckerberg-Thorvaldsenfonden, vilken emellertid var en statligt finansierad fond till stöd för i första hand äldre förtjänta danska konstnärer eller deras arvingar och i andra hand talangfulla unga danska konstnärer som levde under små omständigheter. Denna fond ingår sedan 1964 i Statens konstfond.

Som ett komplement till denna fond och andra former av kulturstöd till konstnärer föreslog den danska upphovsrättsutredningen i delbetänkandet 1063/86, Billedret, införandet av droit de suite eller, som danskarna föredrar att benämna rätten, følgeret.

Utredningen grundade sitt förslag på att vidareförsäljning av ett konstverk normalt innebär att verket får en ny publik och att konstnären då rimligtvis bör få ersättning på samma sätt som en kompositör får kompensation när hans verk framförs.

Förslaget innebar att konstnärerna skulle ha rätt till en ersättning om 5 procent av försäljningspriset när skyddade verk säljs vidare på konstauktioner och i yrkesmässig konsthandel. För försäljning från konstnären själv skulle inte utgå någon ersättning.

Sedan utredningens förslag bearbetats i kultur- och kommunikationsministeriet förelades folketinget i januari 1988 en proposition (lovforslag nr L 153) med förslag till ändring av lagen om upphovsrätt, vilken bl.a. innehöll ett förslag om følgeret baserat på utredningens förslag.

I propositionen (s. 5) omnämndes bl.a. att man övervägt en lösning som skulle ha kombinerat en upphovsrättsligt motiverad følgeret med en offentligrättslig avgift på omsättning av konstverk, vars skyddstid löpt ut. Det uppstod emellertid principiella och administrativa svårigheter om man blandade samman privaträttsliga och offentligrättsliga avgifter. Man borde därför först skaffa erfarenheter av en rent upphovsrättslig ordning, som administrerades av konstnärerna själva.

Regeringsförslaget ledde till att partiet Radikale Venstre väckte motioner om avgift på yrkesmässig vidareförsäljning av konst, vari man föreslog en sådan kombination av upphovsrättsliga och offentligrättsliga bestämmelser som departementet avstått från att lägga fram. Folketinget upplöstes emellertid innan det hunnit behandla propositionen och motionerna, varefter nyval utlystes.

Den nya regeringen lade i december 1988 fram en ny proposition (lovforslag nr L 132) i samma ämne. Folketinget antog lagförslaget i juni 1989. Lagen trädde i kraft i juli 1990.

I den nya lagen har en upphovsman rätt till ersättning vid vidareförsäljning av sina konstverk. Ersättning utgår med 5 procent av försäljningspriset. Rätten omfattar bara "erhvervsmæssig" vidareförsäljning. Privata försäljningar faller således utanför tillämpningsområdet. En försäljning är privat när varken köpare, säljare eller mäklare är "erhvervsdrivende". Ersättningsrätten omfattar alla former av "erhvervsmæssig" verksamhet, dvs. både butiks- och auktionshandeln.

Byggnadsverk omfattas inte av rätten. Det gör däremot brukskonst, under förutsättning att det ifrågavarande verket inte framställts i flera identiska exemplar. Det uppställs inte något krav på att det skall vara fråga om originalexemplar, varför

litografier och dylikt omfattas av rätten. Den avgränsning som sker vid vidareförsäljning av t.ex. reproduktioner kommer att göras genom av kulturministern utfärdade föreskrifter om ett minsta försäljningspris för rätt till ersättning.

Upphovsmannens rätt till ersättning är en individuell rätt, som emellertid bara kan göras gällande av en organisation som är godkänd av kulturministern. Genom att på detta sätt legitimera organisationen kan denna fordra ersättning även i de fall då konstnären är okänd eller eljest inte har någon samband med organisationen.

Ersättningen beräknas på försäljningspriset efter avdrag för mervärdeskatten. Vid försäljning på auktion, där det förekommer både ett hammarslagspris och en avgift till auktionsförrättaren som köparen skall betala, beräknas avgiften på både priset plus avgiften.

Rätten skall vara oöverlåtbar. Efter upphovsmannens död kan rätten övergå till efterlevande make och bröstarvingar. Om det saknas berättigade arvingar skall ersättningen tillfalla den organisation som administrerar rätten.

Säljaren är förpliktad att till organisationen sända en årlig redogörelse för försäljningarna, vilken skall vara attesterad av en statsauktoriserad eller registrerad revisor.

2.3.6 Island

Island har i en lag den 27 mars 1987 om konstauktioner m.m. infört en bestämmelse (3 §) enligt vilken det utgår en avgift på 10 procent på omsättningen av målningar, bilder och konstföremål. Avgiften tillfaller konstnären eller de arvingar som kan komma ifråga enligt lagen om upphovsrätt. Om upphovsrätten har löpt ut, eller om man eljest inte kan disponera över beloppet, skall det användas som arbetsstipendier till konstnärer inom den bildande konsten. Närmare bestämmelser skall enligt lagen utarbetas av kultur- och undervisningsdepartementet efter samråd med Islands Bildkonstnärsförbund.

Sådana bestämmelser har utfärdats den 11 februari 1988 i en "Bekentgørelse om følgeretsafgift og billedkunstnernes arbejdslegatfond". Där föreskrivs bl.a. att det till försäljningspriset skall läggas på en särskild "følgeretsafgift" om 10 procent på detta pris

och att rättigheten inte är överlåtbar. Belopp som inte kan användas, därför att upphovsrätten löpt ut eller av annan anledning, skall tillfalla en särskild fond, Billedkunstnernes arbejdslegatfond. Om det är fråga om verk som den isländska staten innehar upphovsrätten till tillfaller avgiften fonden.

Vidare preciseras vilka verk som omfattas av bestämmelserna genom en detaljerad uppräkning. För det första nämns alla former av *måleri*, dvs. originalarbeten som utförts i oljefärg, akrylfärg, tempera, vattenfärg, gouache, pastellfärg och dessutom bildverk som utförts i annan teknik. För det andra nämns *skulpturer* i original eller i signerad avgjutning i gips, terrakotta, lera, marmor, trä, järn eller vilket som helst annat material. Vidare nämns signerade och osignerade *teckningar*, dvs. blyerts-, bläck-, tusch-, krit- och kulpenneteckningar och alla andra former av teckningar samt dessutom alla former av *grafik* som t.ex. litografier, kopparstick, etsningar, raderingar, xylografier och dessutom alla andra grafiska arbeten under förutsättning att de är signerade av konstnären. Slutligen nämns bildväv, textilarbeten, glas- och mosaikarbeten, dvs. ler-, keramik- silver-, porslins- och guldarbeten, om det är fråga om originalarbeten som signerats av konstnären.

Avgift utgår vid försäljningar av dessa verk oavsett om det är fråga om en isländsk eller utländsk upphovsman. Den senare har dock rätt till ersättning endast om isländska konstnärer har rätt till motsvarande rättigheter i dennes hemland. Om så inte är fallet tillfaller avgiften Billedkunstnernes arbejdslegatfond.

Det föreskrivs också en skyldighet för alla auktionsförrättare att lämna uppgift om försäljningar vid auktioner till fonden. Uppgift skall lämnas om konstverkets namn och kännetecken, storleken och andra upplysningar från auktionskatalogen, t.ex. konstnärens namn och priset. Samtidigt med uppgiften skall avgiften betalas in av auktionsförrättaren senast sju dagar efter försäljningen. Förrättaren ansvarar för att avgiften betalas.

Billedkunstnernes arbejdslegatfond ansvarar för inkasseringen av avgiften och för att beloppen tillställs berättigad konstnär. Om det finns fler än en arvinge som har rätt till ersättning skall en av dem ha fullmakt från de övriga för att motta beloppet från fonden.

2.3.7 Norge

I Norge tog åndsverklovkomittéen redan 1921 upp frågan om införande av droit de suite eller følgerett, dvs. en rätt för konstnären att "følge" sitt verk i den meningen att han får del av den värdestegring som uppkommer när verket säljs till ett högre pris vid en senare försäljning.

Regeringen föreslog med anledning härav 1927 (Ot. prp. nr 19) bl.a. att säljaren vid all offentlig försäljning av originalkonstverk skulle betala en avgift om 2 procent på försäljningssumman om denna översteg 100 kr. Avgiften, som skulle vara oöverlåtbar, skulle tillfalla konstnären under dennes livstid. Efter konstnärens död skulle avgiften tillfalla en särskild fond. Propositionen bifölls emellertid inte av odelstinget, som hade betänkligheter mot andra delar av lagförslagen.

När man 1930 på nytt lade fram förslag till åndsverklov saknades bestämmelser om følgerett. Departementet fann att det från principiell synpunkt visserligen inte fanns några betänkligheter mot att införa en sådan rätt. Som skäl mot en følgerett anfördes emellertid bl.a. att det vid den tiden inte betalades några betydande priser för konst i Norge; tvärtom fanns en viss tendens till fallande priser. Likaså noterades att det i Norge saknades större konstauktioner liksom upphovsmannaorganisationer, vilket ledde till praktiska svårigheter. Slutligen konstaterades att avkastningen från en eventuell droit de suite inte skulle bli betydande utan snarare försvinnande liten.

När man efter kriget på nytt tog upp frågan 1948 blev resultatet en särskild lag, den s.k. Lex Ulrik Henriksen, om avgift på offentlig omsättning av bildkonst (Ot. prp. nr 14). Enligt den lagen skall köparen av ett konstverk utöver köpeskillingen betala högst 3 procent av försäljningspriset till säljaren, som i sin tur skall betala avgiften till en hjälpfond. Vissa ändringar i lagen genomfördes 1989 (Ot. prp. nr 2 for 1988-89).

Lagen omfattar efter 1989 års ändringar följande fyra kategorier:

1. målningar (dvs. konstverk utförda i oljefärg, tempera, akryl, akvarell, gouache, pastell eller liknande material), "tekstilbilledkunst" (dvs. bildväv, "stofftrykk" och applikationer), glasmåleri, emaljarbeten och mosaik samt "materialbilledkunst" som collage, assemblage eller annan kombination av material "i en tilnærmet plan flate",

2. skulpturer och reliefer (direkt bearbetade i eller sammanfogade av sten, marmor, trä, stål, gips, lera eller vilket annat material som helst) samt avgjutningar eller återgivningar i brons, gips, terrakotta, betong, plast eller vilket annan material som helst,
3. "tegnekunst" (dvs. "håndtegninger" i blyerts, bläck, tusch, krita, kulspets och varje annat teknik),
4. grafik (dvs. tryck framställt som litografi, radering, "metalltrykk", träsnitt, "linosnitt", "silketrykk", offset och i varje annan teknik).

Avgift utgår vid all försäljning av konstverk, oavsett om verken är norska eller utländska och oavsett om skyddstiden för verket har utgått.

Avgift utgick ursprungligen endast för offentliga försäljningar. Sådana som skedde från konstnärens ateljé eller bostad var dock undantagna. Genom 1988 års lagändring har man jämställt två kategorier av förvärv med offentlig omsättning, nämligen

1. varje förvärv som sker för offentlig visning i gallerier, museer eller liknande,
2. varje förvärv direkt från den konstnär som skapat verket, om verket framställts under ett utsmyckningsuppdrag eller är ett beställningsverk eller ett "konkurranseutkast", liksom förvärv som kan jämställas med offentliga förvärv.

Avgiften tillfaller en särskild hjälpfond, Bildende Kunstneres Hjelpefond, som i första hand skall använda de influtna medlen till pensioner och annat stöd åt äldre norska konstnärer och åt deras efterlevande. Efter 1988 års lagändringar kan medlen också användas till andra ändamål som främjar norsk bildkonst. I viss utsträckning skall fondens medel användas som stöd till begåvade unga konstnärer.

År 1987 inbetalades omkring 5,2 milj. nkr till hjälpfonden. Administrationskostnaderna har genom åren uppgått till mellan 17 och 30 procent av de totala intäkterna; för 1987 uppgick de till 16,5 procent.

Från fonden utgick 1987 ett fast årligt stöd till 174 norska bildkonstnärer eller deras efterlevande. Stödet utgick det året med ett belopp om 14 000 nkr.

I delbetänkandet (NOU 1987:28) Billedkunst m.v. konstaterade den norska upphovsrättsutredningen att det norska systemet i förhållande till invånarantalet inbringar ett mycket större belopp än andra länder har lyckats uppnå eller förväntas uppnå. Utredningen konstaterade också att upphovsmännen tycks stödja det gällande fördelningsystemet. Dessa synpunkter och framför allt att det är fråga om en välbeprövad ordning som med en rimlig administration förmedlar en förhållandevis stor ersättning ledde till att utredningen fann att det knappast kunde komma på tal att ersätta systemet med en upphovsrättslig "følgerettssystem". Inte heller kunde utredningen finna det rimligt att införa ett sådant system vid sidan av den gällande ordningen.

2.3.8 Storbritannien

Den engelska lagstiftningen innehåller inte några bestämmelser om droit de suite.

Argument har framförts mot att införa droit de suite i Storbritannien. De kan sammanfattas på följande sätt:

a) i praktiken skulle det endast vara möjligt att utöva rätten i förhållande till offentliga försäljningar, vilket skulle leda till antingen en ökning av "hemliga" privata försäljningar eller, om privata försäljningar helt uteslöts, en övergång från offentliga till privata försäljningar, vilket skulle skada auktionsförsäljningen och konsthandeln i första hand och i sista hand konstnärerna själva.

b) det är lika logiskt att en konstnär skall dela sin andel i förlusten vid en vidareförsäljning som att han skall få del av vinsten.

c) en droit de suite skulle vara komplicerad och kostsam att administrera och dessa nackdelar överstiger inte fördelarna för konstnärerna.

Whitfordkommittén och 1981 års "Green Paper" fann att det inte fanns tillräckligt logiska, rimliga eller tvingande skäl som talade för att en sådan rätt infördes i Storbritannien. Möjligheten av ett införande av droit de suite i hela den Europeiska Gemenskapen omnämndes i dessa rapporter. Men det hade hävdats att ett sådant införande skulle driva hela konstmarknaden ut ur EG.

I "White Paper" 1986 förklarade regeringen att den inte skulle lägga fram några bestämmelser om droit de suite, eftersom det inte kommit fram några väsentliga nya argument för en sådan rätt sedan 1981.

Lagförslagen i Copyright, Designs and Patents Bill 1988, som huvudsakligen trädde i kraft 1989, innehåller följaktligen inte några bestämmelser om droit de suite.

2.3.9 Europeiska Gemenskapen (EG)

År 1977 publicerade kommissionen ett meddelande om gemenskapens aktioner på den kulturella sidan. Kommissionen uttalade där (Bulletin för den Europeiska Gemenskapen, Supplement 6/77 s. 17) att det skulle utarbetas direktiv om en harmonisering av lagstiftningen om droit de suite och en utvidgning av denna rätt till alla medlemsländer.

I en senare broschyr från kommissionen framhålls det (Den Europeiska Gemenskapens insatser på det kulturella området, 3/1980), att frånvaron av ordningar eller olika procentsatser i medlemsländerna ofrånkomligt resulterar i förvanskningar av konkurrensvillkoren.

Dessa frågor har diskuterats på olika nivåer inom EG, men det har ännu inte lagts fram något konkret förslag.

I rapporten "Green Paper on Copyright and the Challenge of Technology - Copyright Issues Requiring Immediate Action" (COM (88) 172 final, Brussels, 7 june 1988) lägger kommissionen fram förslag till åtgärder på ett begränsat antal områden inom upphovsrätten där enligt kommissionen de olika nationella lagstiftningarna kan medföra problem för den inre marknaden. Där finns inte några förslag angående droit de suite, vilket torde innebära att man från kommissionens sida inte inom överskådlig tid kommer att ta något initiativ till en harmonisering av de nationella reglerna om droit de suite.

2.3.10 Den senaste internationella utveckligen

I Australien har en grupp som representerar upphovsmännen lagt fram en rapport om med rekommendation att droit de suite införs. Förslaget övervägs för närvarande av regeringen.

I Finland utreder den finländska upphovsrättsutredningen frågan om ett eventuellt införande av droit de suite.

Också i Polen övervägs att införa droit de suite i samband med revisionen av den polska upphovsrättslagen.

I USA har däremot ett förslag att införa droit de suite på federal nivå tagits tillbaka.

Frågan om droit de suite har på senare tid också behandlats av expertkommittéer vid möten anordnade av WIPO och UNESCO, senast vid ett möte den 20 februari - 3 mars 1989 angående "Model Provisions for Legislation in the Field of Copyright". Arbetet är ännu inte slutfört, men Bernunionens exekutivkommitté och Världskonventionens för upphovsrätt regeringskommitté har antagit en rapport som bl.a. går ut på att frågan om droit de suite skall studeras inom sekretariaten i UNESCO och WIPO.

2.4 De internationella konventionerna

2.4.1 Inledning

Om man överväger att införa en individuell rätt för konstnärer till ersättning vid vidareförsäljning av sina konstverk inställer sig bl.a. följande frågor. Innebär våra internationella åtaganden på det upphovsrättsliga området att en sådan rätt måste ges även till andra än svenska konstnärer? Hur måste en sådan rätt, om den införs, utformas för att svenska konstnärer skall kunna åtnjuta motsvarande rättigheter i andra länder?

För att besvara dessa frågor ges i detta avsnitt inledningsvis en kortfattad beskrivning av de viktigaste principerna i de två världsomspännande konventionerna på den egentliga upphovsrättens område, nämligen Bernkonventionen för skydd av litterära ock konstnärliga verk från 1886 och Världskonventionen om upphovsrätt från 1952, båda senast reviderade i Paris 1971. Därefter ges som bakgrund en kortfattad historisk beskrivning av hur droit de suite har betraktats internationellt samt en tolkning av den nuvarande bestämmelsen om droit de suite i Bernkonventionen. Slutligen redovisas konsekvenserna av att Världs-

konventionen inte innehåller några bestämmelser om droit de suite.

Det skydd som ett land ger i sin upphovsrättsliga lagstiftning gäller normalt verk med en viss, särskild i lagen bestämd anknytning till landet. I allmänhet är landets lag tillämplig på den som är medborgare eller har sitt hemvist där samt på verk som först utgivits där. Skyddet kan dock vara mer vidsträckt.

Utöver detta nationella skydd föreskriver Bernkonventionen och Världskonventionen skydd för verk med anknytning till andra länder anslutna till konventionerna. En av huvudprinciperna i dessa bägge konventioner är *principen om nationell behandling*. Denna innebär att ett konventionsland måste ge verk av utländska upphovsmän samma skydd som landet tillerkänner verk av sina egna medborgare.

Denna huvudprincip, som är grundvalen för det internationella upphovsrättsliga skyddet, har fått vidkännas några få undantag. I vissa särskilda fall tillåter konventionerna att skyddet görs beroende av *materiell reciprocitet*, dvs. ett konventionsland är inte tvunget att ge verk av utländska medborgare det skydd som verk av landets egna medborgare åtnjuter med mindre den utländska medborgarens land ger verk motsvarande rättigheter.

En annan huvudprincip i konventionerna är *principen om minimirättigheter*. Denna innebär att ett konventionsland måste ge medborgare från andra konventionsländer vissa i konventionen närmare angivna rättigheter även om landet inte ger sina egna medborgare dessa rättigheter.

Bernkonventionen innehåller också en tredje princip, nämligen den att skydd ges utan att några formaliteter behöver iakttas.

Om inte konventionerna föreskriver annat regleras skyddets omfång och rätten till skydd uteslutande av lagen i det land där skydd påkallas.

De flesta länder, som har betydelse för kulturen i Sverige, har tillträtt Bernkonventionen. USA tillträdde denna konvention så sent som 1988, med verkan från den 1 mars 1989. Utanför står dock Kina och Sovjetunionen; det sistnämnda landet är dock med i Världskonventionen.

2.4.2 Utvecklingen av droit de suite i Bernkonventionen

Som tidigare nämnts införde Frankrike regler om droit de suite redan 1920, följt av Belgien 1921 och Tjeckoslovakien 1926. Vid Romkonferensen 1928 antogs en *voeu*, vari konferensen uttryckte önskemålet att de länder i Unionen som ännu inte hade antagit lagbestämmelser som gav konstnärer förmånen av en oöverlåtbar rätt till andel i omsättningen vid efterföljande offentliga försäljningar av sina verk skulle ta i beaktande möjligheten av att överväga sådana bestämmelser.

Därefter föreslog den belgiska regeringen, som var värdnation för den planerade konferensen i Bryssel 1936, att droit de suite skulle införas i konventionen vid konferensen. Förslaget utsattes emellertid för stark kritik. Frågan om droit de suite kom därefter att på internationell nivå i stället behandlas i samband med frågor om de s.k. närstående rättigheterna, bl.a. vid ett expertmöte i Samaden 1939 där ett utkast till en konvention i ämnet diskuterades. I detta utkast togs droit de suite upp som en närstående rättighet vid sidan av andra. Detta projekt förföll emellertid i och med andra världskrigets utbrott.

Vid Brysselkonferensen 1948, då utöver de tidigare tre nämnda länderna endast Italien och Polen infört droit de suite i sin nationella lagstiftning, infördes bestämmelser om droit de suite i Bernkonventionens artikel 14*bis*. Det är värt att notera att den holländska delegationen motsatte sig förslaget, eftersom den inte ansåg att droit de suite var en upphovsrätt.

Bestämmelserna i 14*bis* övertogs med endast smärre redaktionella ändringar i de senare texterna. I Paristexten finns bestämmelserna i artikel 14*ter* som lyder:

> "1. I fråga om originalkonstverk samt författares och kompositörers originalmanuskript äger upphovsmannen - eller, efter hans död, de personer eller institutioner som den nationella lagstiftningen bestämmer - en icke överlåtbar rätt till del i de försäljningar av verket, som företages sedan upphovsmannen själv avhänt sig detta.
>
> 2. Skydd som sägs under 1. kan påkallas endast om lagstiftningen i det land upphovsmannen tillhör medger sådant skydd och endast i den utsträckning, som medges av lagstiftningen i det land där anspråk framställes.

3. Närmare regler om beloppens erläggande och om deras storlek ges i varje lands lagstiftning."[1]

2.4.3 Tolkningen av artikel 14ter

Artikel 14ter(1) innehåller en bestämning av droit de suite. Av bestämmelsen framgår att det skall vara fråga om en rätt för upphovsmannen till del, dvs. andel av försäljningspriset, i vidareförsäljningar av verket. Detta innebär att konstnärens första försäljning av ett konstverk faller utanför tillämpningsområdet. Av ordalydelsen framgår vidare att såväl privata som offentliga vidareförsäljningar omfattas av bestämmelsen. De verk som omfattas av bestämmelsen preciseras inte närmare än som "originalkonstverk" samt "originalmanuskript" av författare och kompositörer. Rätten skall vara oöverlåtbar. Efter upphovsmannens död har emellertid den nationelle lagstiftaren frihet att föreskriva att rätten skall övergå på annat sätt än enligt arvsreglerna, dvs. man kan exempelvis föreskriva att rätten övergår till en fond som har till ändamål att stödja behövande konstnärer. Bestämmelsen anger inte vilken skyddstid som gäller för droit de suite, men denna torde vara att bestämma med hänsyn till artiklarna 7 och 7*bis*.

Av *artikel 14ter(2)* framgår att bestämmelsen utgör ett undantag från principen om nationell behandling. Där föreskrivs att en upphovsman från ett konventionsland kan påkalla droit de suite i ett annat konventionsland endast om det land han tillhör har

---

[1] Den engelska texten lyder:
(1) The author, or after his death the persons or institutions authorized by national legislation, shall, with respect to original works of art and original manuscripts of writers and composers, enjoy the inalienable right to an interest in any sale of the work subsequent to the first transfer by the author of the work.
(2) The protection provided by the preceding paragraph may be claimed in a country of the Union only if legislation in the country to which the author belongs so permits, and to the extent permitted by the country where this protection is claimed.
(3) The procedure for collection and the amounts shall be matters for determination by national legislation.

bestämmelser om droit de suite och endast i den omfattning som medges av lagstiftningen i det land där anspråket framställs, dvs. det uppställs krav på materiell reciprocitet. Vad som krävs för att sådan reciprocitet skall föreligga är däremot en fråga som inte låter sig besvaras enkelt. En utgångspunkt för bestämningen är ordalydelsen "i den utsträckning, som medges av lagstiftningen i det land där anspråk framställes." Detta innebär att det land där skydd påkallas inte behöver ge annat skydd än det ger sina egna medborgare, t.ex. en upphovsman från ett land som ger upphovsmän till originalmanuskript rätt till droit de suite kan inte påkalla denna rätt i ett land som inte medger droit de suite till sådana manuskript. Vad som gäller i det motsatta fallet har dock varit föremål för olika tolkningar. Enligt en uppfattning är det tillräckligt om det föreligger substantiell likhet i den mening att vad som skyddas i stort måste vara detsamma även om det skulle finnas skillnader i detaljerna, t.ex. att ersättningen är mindre i upphovsmannens hemland än i det land där skydd påkallas. Enligt en annan uppfattning som utgår från ordalydelsen "endast om lagstiftningen i det land upphovsmannen tillhör medger sådant skydd" innebär bestämmelsen att det skydd som påkallas i det särskilda fallet också måste medges i upphovsmannens hemland, dvs. det måste föreligga substantiell likhet i detta hänseende i bägge länderna. Detta innebär att en upphovsman från ett land som inte medger skydd för en viss verkskategori inte kan påkalla skydd för ett verk som tillhör denna kategori även om det land där skydd påkallas ger sina medborgare detta skydd.

Det torde råda internationell enighet om att krav på nationell behandling i vad gäller droit de suite endast kan göras gällande om hemlandet har tillträtt Brysseltexten eller senare lydelse av Bernkonventionen. Detta innebär att följande europeiska länder teoretiskt kan komma i fråga: Belgien, Danmark, Frankrike, Island, Italien, Jugoslavien, Luxemburg, Portugal, Tjeckoslovakien, Turkiet och Västtyskland. I vad mån krav grundade på droit de suite verkligen kan göras gällande i dessa länder har inte utretts. Det är dock tveksamt om så är fallet när det gäller länder med värdestegringssystem, dvs. Italien, Portugal, Tjeckoslovakien och Turkiet. Det är också osäkert om droit de suite i praktiken får betydelse utanför Europa. I USA finns bestämmelser om droit de suite endast i Kalifornien, men det är oklart om den kaliforniska lagstiftningen omfattas av kravet på nationell behandling.

Artikel 14ter(3) ger inte anledning till några särskilda tolkningssvårigheter.

2.4.4 Frågan om rätten är skyddad i Världskonventionen

Världskonventionen om upphovsrätt innehåller inte några bestämmelser om droit de suite. Eftersom droit de suite kan ses som en utvidgning av konstnärernas upphovsrättsliga befogenheter måste ställning tas till frågan om världskonventionens bestämmelser om nationell behandling gäller fullt ut. När det gäller länder som är anslutna till båda konventionerna saknar frågan betydelse, eftersom artikel XVII i Världskonventionen föreskriver att Bernkonventionen har företräde. Däremot får frågan betydelse i förhållande till länder som enbart är anknutna till Världskonventionen.

I den internationella diskussionen förekommer det olika meningar om droit de suite är en sådan upphovsrättslig befogenhet som enligt Världskonventionen kräver nationell behandling. Enligt den ena uppfattningen är droit de suite en upphovsrättslig befogenhet redan genom att den som sådan upptagits i Bernkonventionen och därför blir Världskonventionens bestämmelser om nationell behandling tillämpliga. Flertalet kommentatorer som behandlat frågan kommer dock till motsatt resultat utifrån olika utgångspunkter. Mest övertygande synes den uppfattning vara som utgår från att frågan om en rätt omfattas av kravet på nationell behandling måste avgöras med hänsyn till texten i den särskilda konvention som det är fråga om. För att nationell behandling skall vara aktuell krävs således att det är fråga om en individuell rätt att tillåta ett utnyttjande av ett verk eller rätt till ersättning för utnyttjandet av verket. Eftersom droit de suite visserligen är en individuell rätt, men inte en rätt att tillåta utnyttjande av ett verk eller rätt till ersättning för utnyttjandet är världskonventionens regler om nationell behandling inte tillämpliga. Så skulle kunna vara fallet endast om rätten infördes som en särskild konventionsrättighet, dvs. på ett sätt som liknar det som skedde i Bernkonventionen vid Brysselkonferensen.

2.5 Olika sätt att utforma droit de suite

2.5.1 Inledning

Redogörelsen för konventionerna visar att utrymmet för den närmare utformningen av en droit de suite är ganska stort. Redan de upplysningar som lämnats om droit de suite i europeiska länder visar att det finns en rik flora i fråga om möjligheterna att utforma rätten. Med hänsyn till att det således inte finns någon enhetlig internationell praxis i fråga om utformningen av droit de suite lämnas i detta avsnitt en redogörelse för olika möjligheter som bör beaktas i samband med överväganden om ett eventuellt införande av droit de suite i Sverige.

2.5.2. Värdestegrings- och omsättningssystem

Droit de suite är ett rätt för upphovsmannen till viss ersättning när hans verk vidareförsäljs. Ersättningen utgår som en andel av försäljningspriset. Det finns två principiellt olika sätt att bestämma andelen. Den kan räknas ut antingen enligt ett värdestegringssystem eller också enligt ett omsättningssystem. Det enda gemensamma draget för de båda systemen är att det inte är fråga om en skatt på försäljningspriset utan en ersättning som utgår som en andel av detta pris. I allmänhet är det säljaren som skall svara för ersättningen. Enda undantaget tycks finnas i den ungerska lagen, vilken föreskriver att köparen skall betala ersättningen; en ordning som förklarats med hänvisning till det ekonomiska systemet i landet.

Värdestegringssystemet

En droit de suite byggd på ett värdestegringssystem finns i följande länder: Brasilien, Chile, Italien, Peru, Portugal, Tjeckoslovakien, Turkiet och Uruguay.

Systemet bygger på den ursprungliga tanken med droit de suite, nämligen att konstnären sedan han överlåtit konstverket borde vara berättigad till en andel av den värdestegring som uppkommer vid efterföljande försäljningar. Systemet har motiverats med att man ansett det stötande att konstnären eller dennes efterlevande levt i armod medan andra levt gott på frukterna av konstnärens arbete.

Ett värdestegringssystem förutsätter till en början att man fastställer vilket pris som skall jämföras med försäljningspriset. Närmast till hands ligger det pris som erhölls vid den närmast föregående försäljningen. Så sker t.ex. i den italienska lagen. En jämförelse skulle emellertid också kunna göras exempelvis med det pris som konstnären fick när han överlät verket första gången eller med det högsta pris som över huvud taget utgått för verket. Oavsett hur man gör jämförelsen, krävs att man registrerar tidigare försäljning respektive försäljningar för att kunna fastställa värdestegringen. I detta sammanhang måste det också övervägas om man skall ta hänsyn till inflation och variationer i kursen vid jämförelsen.

En viktig fråga i ett värdestegringssystem är vem som skall ha bevisbördan för att en värdestegring skett. I Chile och Italien ligger den bördan på konstnären. I Peru föreskrivs endast att det åligger konstnären att visa priset för den första överlåtelsen; i fråga om bevisbördan för senare försäljningar saknas bestämmelser. Droit de suite torde i praktiken inte fungera om bevisbördan läggs på konstnären.

Givetvis måste man bestämma vilken procentsats av värdestegringen som skall utgå. De utländska ordningarna uppvisar stor variationsrikedom, alltifrån 5 procent i Chile till 25 procent i Uruguay. I Portugal finns det två procentsatser, nämligen 10 procent om försäljningspriset understiger 10 000 escudos och 20 procent om priset överstiger nämnda belopp. Italien visar upp det mest komplicerade systemet med tre olika procentsatser. Vid den första offentliga försäljningen varierar satsen mellan 1-5 procent beroende på försäljningspriset. Vid efterföljande offentliga försäljningar är satsen mellan 2-10 procent av värdestegringen. Vid icke offentliga försäljningar gäller 10 procent om försäljningspriset överskrider det första försäljningspriset fem gånger. Om säljaren kan visa att han själv inte tillgodogjort sig en värdestegring på mer än 100 procent på det priset är satsen 5 procent. I Turkiet föreskrivs endast att säljaren skall betala en "lämplig andel" av värdestegringen, en andel som skall bestämmas genom en förordning men som inte får överstiga 10 procent. En liknande bestämmelse finns i Tjeckoslovakien. Där föreskrivs att konstnären kan kräva en "rättvis andel från en förvärvare som erhåller en socialt orättfärdig vinst". I Peru har man ett system där det överlämnats till parterna att fastställa procentsatsen.

Den nu givna redogörelsen visar många tänkbara lösningar. Generellt gäller att procentsatsen inte får sättas så högt att den

medför negativa konsekvenser för konsthandeln. Att, såsom en del exempel från utländsk rätt visar, över huvud taget inte fastställa satsen eller överlåta fastställandet till parterna är detsamma som att omöjliggöra utövandet av droit de suite. Likaså torde komplicerade system av exempelvis italiensk typ i praktiken leda till samma resultat.

Mot den nu skisserade bakgrunden är det inte överraskande att värdestegringssystemet, såvitt känt, inte fungerar i praktiken i något av de länder som infört det. Detta torde framförallt bero på svårigheterna att fastställa vilka prisstegringar som ägt rum sedan föregående försäljning. För att kunna göra det krävs en central registrering av alla vidareförsäljningar. Detta skulle innefatta en mycket omfattande och kostbar registreringsverksamhet. Dessutom innebär systemet att en registrering inte får full effekt förrän verket vidaresäljs för andra gången, eftersom man först då med säkerhet kan visa vilken värdestegring som ägt rum. Man kan därför med fog utgå från att ett värdestegringssystem skulle medföra betydande administrativa kostnader som knappast skulle motsvaras av intäkterna.

Eftersom ett värdestegringssystem förutsätter att alla vidareförsäljningar registreras, oavsett om de är offentliga eller privata, skulle det medföra en registrering av privatägd konst. Detta skulle uppfattas som ett olämpligt och oacceptabelt ingrepp i privatlivet, oavsett om registreringen äger rum i offentlig eller privat regi.

Också från rent upphovsrättsliga utgångspunkter kan ett värdestegringssystem sättas ifråga. I den mån en värdestegring inträffar är den inte något uttryck för hur verket utnyttjas. Detta görs ju tillgängligt för en ny krets personer även om det säljs med förlust.

Omsättningssystemet

Av de länder som infört droit de suite har en majoritet valt ett omsättningssystem. Följande länder har infört ett sådant system: Algeriet, Belgien, Costa Rica, Danmark, Ecuador, Elfenbenskusten, Filippinerna, Frankrike, Guinea, Island (som kombinerat systemet med ett generellt avgiftssystem på vidareförsäljning av konstverk), Jugoslavien, Kongo, Luxemburg, Mali, Marocko, Senegal, Spanien, Tunisien, Ungern och Västtyskland samt delstaten Kalifornien i USA.

I ett omsättningssystem utgår ersättningen som en fast andel av försäljningspriset oavsett om någon värdestegring inträffar. Omsättningssystemet ger därför inte de praktiska svårigheter som ett värdestegringssystem medför.

En särskild fråga är om andelen skall beräknas på brutto- eller nettopriset. Den enda lag som uttryckligen har bestämmelser i frågan är den i Filippinerna; där har man valt bruttopriset. I avsaknad av bestämmelser i ämnet saknas skäl att göra avdrag för kostnader och andra avgifter som säljaren är skyldig att betala. Vid auktioner bör således andelen i princip beräknas på hammarslagspriset och vid andra försäljningar på bruttopriset.

Andelen har bestämts till en fast procentsats i samtliga länder med undantag för Belgien som har en progressiv skala från 2 - 6 procent av försäljningspriset. I de flesta andra länder[2] med ett omsättningssystem är andelen 5 procent. Denna procentsats överensstämmer med den andel som den europeiska kommissionen rekommenderat i sitt förslag till harmonisering av lagstiftningen inom den Europeiska Gemenskapen. Av de länder som har annan procentsats märks främst Frankrike med 3 procent och Spanien med 2 procent. Island torde med sina 10 procent vara det enda land som har en högre andelssats än 5 procent. Det systemet är dock en hybrid av en droit de suite och en offentligrättslig konstavgift.

Det har ifrågasatts om argumenten för ett omsättningssystem har samma styrka som de som förts fram för ett värdestegringssystem. Omsättningssystemet uppbärs dock av tankar som ligger nära dem som framförs för de "klassiska" upphovsrättsliga befogenheterna. När ett konstverk säljs vidare görs det tillgängligt för en ny personkrets som kan tillgodogöra sig verket genom en direkt upplevelse, dvs. på det sätt på vilket det i första hand är avsett att upplevas. Det är då rimligt att upphovsmannen får ersättning för det ytterligare utnyttjande av verket som försäljningen således innebär.

I Kalifornien har man en särlösning för det fall att konstverket vidaresäljs för ett bruttopris som är lägre än det som säljaren

---

[2] Dessa länder är: Algeriet, Costa Rica, Danmark, Ecuador, Filippinerna, Guinea, Marocko, Senegal, Tunisien, Ungern, Västtyskland samt delstaten Kalifornien.

erlade. Om säljaren kan visa att så är fallet utgår inte någon ersättning. Regleringen synes utgå från uppfattningen att droit de suite endast kan motiveras om vidareförsäljningen ger en vinst. Om rätten däremot motiveras av att den skall ge konstnären ersättning för det ytterligare utnyttjande som vidareöverlåtelsen innebär saknas anledning att göra ett sådant undantag. Så har heller inte skett i någon av de övriga lagstiftningar som baserats på omsättningssystemet (se t.ex. de franska och västtyska lagarna).

2.5.3 Minimipris

En viktig faktor av stor praktisk betydelse är frågan om man skall fastställa ett minimipris, dvs. det lägsta försäljningspris för vilket droit de suite-ersättning skall utgå. Ett sådant pris brukar fastställas för att minska administrativa åtgärder och kostnader. Vidare kan användandet av ett sådant pris leda till att man i praktiken undviker den svåra gränsdragningen mellan bildkonst och brukskonst (se nedan avsnitt 2.5.4). Minimipriset bör därför sättas så högt att exempelvis brukskonst som framställs industriellt normalt inte omfattas av systemet. Samtidigt bör det sättas så lågt att det kommer att omfatta huvudparten av de grafiska verken.

Minimipris har införts i Belgien, Brasilien, Frankrike, Italien, Spanien, Västtyskland samt delstaten Kalifornien. I Luxemburg och Turkiet skall minimipriset fastställas i en kungörelse, något som inte skett. Enligt det danska lagförslaget om droit de suite skall minimipriset fastställas på motsvarande sätt. Minimipriset är 100 francs i Frankrike, 1 000 francs i Belgien och 100 DM i Västtyskland. I Italien är minimipriset 1 000 - 40 000 lire beroende på vilken typ av verk försäljningen omfattar. Uttryckt i US$ ligger minimipriserna i dessa länder inom området 10-30. Betydligt högre ligger kommissionens inom EG rekommendation om 250 ecus, vilket motsvarar ca US$ 170. Den minimigräns som finns i Kalifornien, $ 1 000 torde vara alltför hög om rätten skall omfatta försäljningar av unga, mindre kända konstnärers verk och vissa särskilda kategorier av konstverk, t.ex. teckningar och grafiska verk. Den högsta gränsen finns i Spanien, där det föreskrivs ett minimipris om 200 000 pesetas (vilket motsvarar omkr. 10 000 kr).

Ett minimipris bör följa den allmänna prisutvecklingen. En möjlig utväg kan vara att koppla priset till basbeloppet.

Eftersom fastställandet av ett minimipris kan vara avgörande för om droit de suite skall kunna genomföras i praktiken bör man överväga om fastställandet bör ske i lag eller genom en förordning. Metoden att använda en förordning har den fördelen att den ger större utrymme att under en inkörningsperiod fastställa nivån. Den ger också större flexibilitet när det gäller frågan om det bör finnas endast en fast gräns eller om det bör föreskrivas olika gränser med hänsyn till verkstyper. Vidare ger den möjlighet att snabbare låta gränsen följa med stora variationer i prisutvecklingen på konstmarknaden. Under alla förhållanden bör minimipriset följa den allmänna prisutvecklingen. Möjligheterna att komplettera ordningen med avtal mellan parterna bör också uppmärksammas.

2.5.4 Verken

Bestämmelser om droit de suite avser främst konstverk. *Byggnadsverk* omfattas i de flesta länder inte av sådana bestämmelser. I och för sig kan en uppförd byggnad betraktas som original om den uppförs enligt arkitektens ritningar och under dennes överinseende. I dessa fall beror dock försäljningspriset normalt på en mängd olika faktorer och i allmänhet kan endast en mindre del hänföras till den konstnärliga utformningen. Byggnader vidareförsäljs inte heller i konsthandel eller - med undantag för exekutiva auktioner - vid offentliga auktioner. Övervägande skäl talar således för att uppförda byggnadsverk utesluts från droit de suite. Av motsvarande skäl bör detsamma gälla andra konstverk, exempelvis fönstermålningar, takdekorationer och väggmålningar, så länge de är fast infogade i en byggnad. Arkitektritningar samt modeller och dylikt bör däremot i princip omfattas av droit de suite i den mån de är föremål för vidareförsäljning i konsthandel eller vid auktioner. Om så är fallet saknas skäl att utesluta dem. Försäljningspriset torde i sådana sammanhang bestämmas huvudsakligen av föremålens konstnärliga halt; innehavet av ritningen eller modellen ger ju inte någon rätt att utnyttja den för att uppföra byggnaden.

I fråga om *brukskonst* är det svårt att finna någon klar tendens i de utländska rättssystemen. I en del, vari bl.a. Västtyskland ingår, föreskrivs uttryckligen att brukskonst undantas. I andra åter framgår undantaget endast indirekt. Många länder - däribland Frankrike - inkluderar emellertid brukskonsten. När det gäller brukskonst är det i många fall fråga om industriellt framställda exemplar och inte om försäljning av originalexemplar

av verket. Om man uppställer krav att det skall vara fråga om originalexemplar för att droit de suite skall kunna göras gällande kommer de industriellt framställda kopiorna att falla utanför. För konstindustrin skulle en sådan konsekvens inte vara avgörande. För konsthantverket skulle ett sådant krav däremot få betydande effekter. Gränsen mellan den bildkonsten och brukskonsten måste därför i princip fastställas om man vill hålla brukskonsten utanför en droit de suite-ordning. Detta är emellertid förenat med stora svårigheter, eftersom det är fråga om flytande övergångar. I teori och praxis har man inte fastställt någon godtagbar gräns, vilket främst torde bero på att frågan hittills inte haft någon större praktisk betydelse. Det saknas emellertid bärande skäl för att behandla en konsthantverkare på ett annat sätt en bildkonstnär. I de fall där den konstnärliga insatsen är ringa torde problemet inte få någon praktisk betydelse. Sådana föremål säljs i allmänhet privat eller för priser som ligger under det minimipris som bör gälla. Övervägande skäl talar för att brukskonsten i princip bör kunna omfattas av ett droit de suite-system.

I vissa lagar omfattar droit de suite också *originalmanuskript till litterära eller konstnärliga verk*. Denna företeelse återgår på Bernkonventionens bestämmelser om droit de suite. Tanken bakom att låta rätten omfatta även dessa objekt tycks vara att å ena sidan bildkonstnärer och å andra sidan författare och kompositörer skall behandlas likartat. Det finns emellertid flera skäl mot att låta manuskript omfattas av rätten. För det första uppstår svårigheter när det gäller att avgöra vad som är ett originalmanuskript. För det andra utgör en målning, teckning, skulptur etc. i sig själva verket, medan ett manuskript normalt endast är ett sätt att återge verket. Därtill kommer att handeln med originalmanuskript är liten i jämförelse med konsthandeln. De författare och kompositörer, vars manuskript är av intresse som överlåtelseobjekt, har i de flesta fall möjlighet att tillvarata sina intressen på annat sätt. Det finns således inte några avgörande skäl för att utvidga en droit de suite till dessa verkskategorier.

Det är svårt att avgöra i vad mån utländska lagstiftningar låter fotografiska verk omfattas av droit de suite. I allmänhet förefaller de falla utanför. Anledningen därtill tycks vara att man anser att det inte finns något vedertaget och användbart sätt att avgöra om och när ett originalfotografi föreligger. Denna uppfattning utgår från att negativet är den enda ursprungliga upptagningen av vilken ett oändligt antal kopior kan framställas. Man erkänner att det inte kan hävdas att endast det första fotografiet, oavsett om det är negativet eller en kopia, är ett

original. Både negativet och kopian utgör således exemplar av verket och man menar att det inte finns någon anledning att anse den första kopian mera värd än andra identiska exemplar. Denna uppfattning kan dock ifrågasättas. Det finns inte någon anledning att inte anse att alla av fotografen godkända kopior är original. Fotografen bör därför i princip behandlas på samma sätt som andra bildkonstnärer. Ytterst är det ju marknaden som avgör vilka fotografier som har en tillräckligt konstnärlig prägel för att omsättas. Från praktisk synpunkt kan problemet minimeras om man inför ett lämpligt avvägt minimipris. Därigenom kommer det övervägande antalet fotografier att falla utanför ersättningsordningen.

2.5.5 Verksexemplaren

I många utländska lagar föreskrivs att endast *originalexemplar* omfattas av droit de suite. Därigenom utesluts reproduktioner av konstverk, men också konstnärligt utformade industriprodukter.

I Frankrike har som tidigare nämnts gränsdragningen mellan originalexemplar och kopia lösts genom avtal (se avsnitt 2.3.2).

I Västtyskland är frågan om det föreligger ett originalexemplar av betydelse inte endast vid Folgerecht utan också vid reglerna om utmätning i §§ 114 och 116 VtURL. I praxis synes frågan inte ha prövats i någon större utsträckning. Däremot har den dryftats i doktrinen. Enligt en uppfattning föreligger ett original endast om det är fråga om ett exemplar av ett bildkonstverk som är framställt av konstnären själv, vilken därigenom för första gången materialiserar verket. Fullständig enighet om denna uppfattning finns dock inte. Flera olika åsikter har framförts beträffande den sistnämnda förutsättningen, som har betydelse vid återgivning av motiv och repliker som konstnären gör av egna verk. Enligt en åsikt kan man helt bortse från kravet. Den åsikten bygger på uppfattningen att om en konstnär kopierar sitt eget verk framställer han ett nytt originalexemplar. Det enda som sker är att en viss värdeminskning äger rum. En mindre långtgående uppfattning är att återgivning av samma motiv men i annan utformning inte kan anses skada originalet till skillnad mot repliken. Oavsett kravet på den första materialiseringen av verket tycks det vara vedertaget att skisser betraktas som original och att tidigare skisser inte hindrar att det slutliga verksexemplaret kan anses vara originalexemplar.

Den nu refererade diskussionen visar att den diskuterade förutsättningen knappast kan tillmätas någon betydelse när det gäller att avgöra om ett original föreligger. Ett verk kan ju föreligga i original även om det finns i fler än ett exemplar. Så är exempelvis alla avgjutning från en och samma form var för sig original. Den nödvändiga avgränsningen sker lämpligast genom att man föreskriver ett minimipris för att ersättning skall utgå. Förutsättningen att originalexemplaret måste vara framställt av konstnären själv kan också ifrågasättas. Det är verklighetsfrämmande att minsta lilla insats från en medhjälpare skall medföra att verksexemplaret inte kan anses som original. Det kan således ifrågasättas om verkligen ett verk bör hållas utanför droit de suite om det framställts av hantverkare efter upphovsmannens noggranna anvisningar.

När det gäller grafiska alster har man i Frankrike avtalsvägen bestämt inom vilka ramar sådana skall omfattas av droit de suite. I Västtyskland omfattar regleringen de grafiska alstren och diskussionen har där gällt gränsdragningen mellan originalgrafik och kopior i form av reproduktioner och dylikt. Man har där framförallt lagt vikt vid signering, fortlöpande numrering och antalet alster, men också vid om konstnären själv skött tryckningen eller bara bearbetat tryckformen (plåten, stenen, stocken eller liknande) samt vilken tryckteknik som använts.

Den tyska diskussionen om originalbegreppet har framförallt betydelse för bestämmelserna om utmätning. När det gäller droit de suite kan problemet till största delen undvikas om man fastställer ett lämpligt avvägt minimipris.

Valet av kriterium för originalbegreppet är emellertid inte endast ett juridiskt-tekniskt problem utan för också med sig konstpolitiska konsekvenser. Ställer man stränga krav på originalitetsbegreppet kan detta få till följd att man behandlar konstnärer olika i ekonomiskt avseende bara för att de väljer olika exklusiva uttrycksformer. Upphovsrätten bör vara neutral till olika konstnärliga uttrycksformer. Det kan därför ifrågasättas om det över huvud taget bör ställas krav på att det skall vara fråga om originalexemplar för att utlösa droit de suite när det gäller bildkonst. Beträffande brukskonst har däremot originalitetsbegreppet en praktisk funktion i och med att det skiljer hantverkmässigt framställda produkter från annan industriellt framställd brukskonst.

2.5.6 Förfogandena

Inledning

I ett omsättningssystem skulle det från principiell synpunkt vara motiverat att låta en droit de suite omfatta alla vidareöverlåtelser av äganderätten till ett konstverk. I de länder som infört ett omsättningssystem har rätten dock begränsats till vidareförsäljning.

Filippinerna är det enda land där rätten utsträckts till att gälla även uthyrning. Med den utveckling mot en allt mer ökande uthyrning och utlåning av verk som äger rum finns det i och för sig skäl att överväga hur upphovsmän skall får ersättning för detta utnyttjande. Dessa överväganden bör dock inte ske inom ramen för droit de suite utan i samband med överväganden om införande av t.ex. biblioteks- och visningsersättning.

Kaliforniens lagstiftning synes vara den enda som särskilt föreskriver att reglerna om droit de suite är tillämpliga även vid byte av konstverk om det gällande marknadspriset på bytesvarorna överstiger minimipriset 1 000 dollar. Allmänt kan sägas att reglerna om droit de suite bör vara tillämpliga även vid byte, eftersom det annars uppstår risk för reglerna kringgås under åberopande att det är fråga om byte.

Olika former av försäljningar

Om det införs ett omsättningssystem måste man överväga vilka typer av försäljningar som skall omfattas av regleringen.

En första fråga som man måste ta ställning till är om *privata försäljningar* som inte sker offentligt bör vara avgiftspliktiga. Från principiell synpunkt saknas i och för sig anledning att utesluta dessa försäljningar. I en del länder (Brasilien, Portugal och Uruguay) omfattar droit de suite formellt alla former av försäljningar. Det finns, såvitt känt, inte någon dokumentation som visar att nu nämnda ordningar fungerar i praktiken i fråga om dessa privata försäljningar. Man kan emellertid på goda grunder anta att de inte gör det. Förutom det rent principiella argumentet för att låta även icke-offentliga privata försäljningar omfattas kan även anföras att man därigenom skulle undgå risken att försvaga konsthandlarnas marknadsposition. En sådan utveckling kan dock motverkas på andra sätt t.ex. genom att

andelen av försäljningspriset inte sätts för högt. Mot att ta med även dessa privata försäljningar talar främst praktiska skäl. Det uppstår olösliga kontrollproblem om den privata handeln skall tas med. Därtill kommer den viktiga omständigheten att en sådan ordning skulle uppfattas som ett icke godtagbart intrång i den privata sfären.

Nästa fråga är vilka former av *offentliga försäljningar* som bör omfattas av droit de suite. Man kan skilja mellan två former av sådana försäljningar, nämligen *offentliga auktioner* och *konsthandeln i övrigt*. Offentliga auktioner kan i sin tur uppdelas i exekutiva och övriga. Vidareförsäljning av konstverk vid auktioner tillhör vanligtvis den sistnämnda kategorin. Någon anledning att göra skillnad mellan dessa former av försäljning finns emellertid inte. I samtliga länder som infört droit de suite har rätten innefattat i varje fall försäljningar som sker vid offentliga auktioner. Många länder har dessutom föreskrivit att rätten även skall omfatta försäljningar som sker inom konsthandeln. Erfarenheterna visar att det i första hand är system som omfattar offentliga auktioner som fungerat väl i praktiken. Detta kan i viss mån bero på att det i dessa fall förekommer offentlig insyn eller direkt medverkan. Det är emellertid svårt att motivera varför man låter endast den ena typen av försäljningar omfattas av ersättningen. Den enda skillnad mellan offentliga auktioner och offentlig konsthandel som är relevant i sammanhanget är det sätt på vilket man fastställer priset. En begränsning till endast offentliga auktioner skulle således omotiverat missgynna denna försäljningsform. Det kan också ifrågasättas om en sådan begränsning skulle stå i rimlig proportion till de administrationskostnader som uppstår.

När det gäller vidareförsäljning som äger rum inom konsthandeln visar erfarenheterna utomlands (särskilt i Västtyskland) att det är viktigt att regleringen verkligen omfattar all försäljning, oavsett om konsthandlaren uppträder som säljare, köpare eller mäklare. Om emellertid konsthandlaren säljer konstverket för konstnärens räkning bör givetvis ersättning inte utgå. I den kaliforniska lagstiftningen finns särskilda regler till förmån för gallerier. Enligt dessa bestämmelser gäller att om ett konstverk vidaresäljs av en "dealer" inom tio år från det konstnären sålde verket första gången utgår ingen droit de suite-ersättning under förutsättning att samtliga tidigare försäljningar inom denna tidsperiod skett mellan "dealers". En "dealer" är enligt stadgandet den som aktivt och huvudsakligen säljer och köper konstverk eller som innehar en licensierad konsthandel. Detta innebär att

museer, mäklare och andra som uppträder för säljarens räkning omfattas av droit de suite. Syftet bakom denna bestämmelse är att uppmuntra gallerierna att köpa konstverk av konstnären i stället för att endast sälja verken för dennes räkning. Det finns emellertid inte några principiella eller praktiska skäl för denna reglering som uppenbart favoriserar gallerierna. Någon undersökning som visar om syftet med regleringen verkligen uppnåtts finns, såvitt känt, inte heller redovisad.

2.5.7 Rättens innehavare, oöverlåtbarhet, arvsrätt m.m.

Enligt Bernkonventionens artikel 14*ter*(1) krävs att droit de suite utformas så att rätten är oöverlåtbar. Detta innebär att den upphovsrättsliga befogenheten i utgångsläget måste tillkomma upphovsmannen, dvs. den som skapat verket. Alla de länder som infört droit de suite har regler av denna innebörd. Det enda undantaget från denna huvudregel återfinns i den kaliforniska lagstiftningen som medger att konstnären kan avstå från rätten om det sker skriftligen och mot erhållande av ett belopp som överstiger 5 procent av försäljningspriset. Eftersom syftet med kravet på oöverlåtbarhet är att skydda konstnären mot oöverlagda transaktioner bör det gälla inte bara överlåtelse mot betalning utan även gåvor och andra donationer. Detta överensstämmer också med vad som gäller i de länder som infört droit de suite. Om reglerna om oöverlåtbarhet omfattar även gåvor och andra donationer motverkas skentransaktioner. Oöverlåtbarheten bör gälla endast under upphovsmannens livstid.

Särskilda skyddsregler av det slag som nyss omnämnts omöjliggör i och för sig för konstnären att utnyttja sin rätt som kreditunderlag. Sociala hänsyn talar emellertid för sådana regler. Det kan nämligen inte uteslutas att konstnärerna mer regelmässigt förleds att avstå rätten till konsthandlare och andra konstförmedlare.

När det gäller situationen efter upphovsmannen död ger däremot Bernkonventionen den nationella lagstiftaren stor frihet att utforma reglerna (jfr orden "or after his death the persons or institutions authorized by national legislation" i artikel 14*ter*(1). I de flesta länder, däribland Västtyskland, betraktas rätten efter upphovsmannens död i allt väsentligt som en ekonomisk rätt vilken följer normala regler för arv och testamente. I några länder, t.ex. Frankrike och Danmark, har man föreskrivit särskilda arvs- och testamentsregler. De franska reglerna bygger

på den socialt färgade uppfattningen att ersättningen skall utgå som underhåll till konstnärens uppehåll och, efter dennes död, till efterlevande make och barn och att konstnären därför inte skall kunna disponera över rätten genom testamente. De danska reglerna motiveras inte närmare i propositionen, men mot bakgrund av den danska upphovsrättsutredningens motivering (delbetänkande 1063/1986, Billedret, s. 112) till sitt i det närmaste identiska förslag kan man sluta sig till att tankegångarna liknar de franska.

Om man begränsar arvsrätten till vissa arvingar och utesluter friheten att testamentera bör man införa föreskrifter som reglerar vad som skall ske om konstnären inte efterlämnar några sådana arvingar. Det kan exempelvis föreskrivas att ersättningen skall utgå för kollektiva ändamål, t.ex. till en konstnärsfond.

2.5.8 Rättens administration

Erfarenheterna från andra länder där man infört droit de suite visar att lagstiftaren noga måste överväga hur rätten praktiskt skall administreras för att den inte skall bli en död bokstav.

Det torde inte vara lämpligt att utforma rätten så att det överlåts på den enskilde konstnären att göra gällande rätten gentemot konsthandlare och andra. Den enskilde konstnären kan i praktiken inte administrera rättigheten och övervaka marknaden. Konsthandlarna bör å sin sida besparas krav från ett stort antal enskilda rättsinnehavare. I stället bör man överväga att föreskriva att rätten skall kunna göras gällande endast av en organisation, som är förpliktad att tillvarata de berättigades rättigheter.

Vidare bör det övervägas om inte särskilda sanktionsregler eller motsvarande bestämmelser skall införas. Om så inte sker är det stor risk att rätten inte kommer att slå igenom. En droit de suite av den typ som här diskuteras kan karaktäriseras som en speciell form av tvångslicens. För sådana licenser finns det inte bestämmelser om underrättelseskyldighet eller liknande. Det finns därför en risk för att rättighetshavaren går miste om den ersättning han är berättigad till om han inte uppmärksammar utnyttjandet. En lösning på det antydda problemet är att man inför en skyldighet för konsthandlare, auktionsförrättare etc. att underrätta en rättighetshavarorganisation. Denna skyldighet måste då sanktioneras genom ansvars- och skadeståndsregler. Säljaren bör i princip ansvara för att ersättningen inbetalas. Om försäljningen

sker genom förmedling av en auktionsförrättare eller konsthandlare synes det dock vara lämpligt att denne i första hand får svara för betalningen.

Det bör också övervägas om det krävs särskilda regler för att underlätta kontrollen av att betalning sker. Även om det i första hand bör ankomma på parterna, dvs. rättighetshavarorganisationen och konsthandeln, visar erfarenheterna från exempelvis Västtyskland att man måste införa närmare föreskrifter.

Kontrollåtgärderna bör i första hand riktas mot konsthandeln, eftersom den handel som sker vid offentliga auktioner är lättare att kontrollera. Förebild till ett kontrollsystem finns i Västtyskland. Detta system tar bl.a. hänsyn till den diskretion som traditionellt omgärdar konsthandeln och som inte nödvändigtvis behöver bygga på tvivelaktiga motiv. Systemet beaktar även att enskilda naturligtvis måste få betrakta sitt val av konst som en privatsak och motverkar att en registrering leder till ökad offentlighet med ökad risk för brottslighet som följd.

Det tyska systemet har dock utsatts för kritik i ett väsentligt hänseende. Man har pekat på att den som skall kontrolleras har rätten att utse den som skall utföra kontrollen. Frågan är om detta bör tillmätas någon avgörande betydelse. Kontrollbestämmelsernas primära funktion är att tillse att försäljningar över huvud taget inrapporteras. Om dessa rapporter förfalskas eller av annan anledning avsiktligt ges ett felaktigt innehåll är sådant beteende straffbart.

2.5.9 Olika sätt att samla in ersättningen

Ordningarna för insamling av ersättning varierar mycket i de utländska rättssystemen. Man kan dock urskilja två huvudvarianter. Den ena utmärks av att insamlingen sker centralt genom ett regeringsorgan eller en administrativ myndighet. I den andra betalas ersättningen i princip direkt till konstnären. Detta kan då ske på grund av avtal.

Centraliserad insamling

Centraliserade insamlingssystem finns i Belgien, Italien, Ungern och Kalifornien.

I Belgien skall den som organiserat försäljningen inom åtta dagar från försäljningen till utbildningsdepartementet betala in droit de suite-ersättningen och samtidigt ge in en deklaration över verk som sålts. Någon skyldighet att underrätta konstnären finns inte, utan dessa måste ansöka hos ministeriet för att få ut sin ersättningen. Den uppburna ersättningen betalas till konstnärerna eller deras agenter utan avdrag för administrationskostnader.

Det italienska systemet är mycket invecklat och tungrott, vilket med största sannolikhet är anledningen till att systemet inte inbringat några större summor. Systemet är i korthet följande: Den person som svarar för den offentliga försäljningen måste inom 15 dagar från den dag försäljningen äger rum tillställa författar- och förläggarorganisationen SIAE en förteckning, i två exemplar, vilken upptar sålda verk som berättigar till droit de suite. SIAE registrerar förteckningen och sänder den till byrån för litterär, artistisk och vetenskaplig egendom. Denna publicerar förteckningen i sin tidskrift och informerar därigenom konstnärerna. Inom den föreskrivna 15-dagarsfristen betalar säljaren avgiften till SIAE och lämnar en deklaration i två exemplar. Sedan organisationen registrerat betalningen informeras konstnären. Beloppet betalas ut till konstnären om inte några invändningar väcks under den följande månaden.

I det ungerska systemet inkasseras avgiften av en statlig organisation som har tillsyn över konstmarknaden. Avgiften betalas till en konstnärsorganisation som i sin tur ansvarar för att beloppen utbetalas till de berättigade.

Det kaliforniska systemet kan karaktäriseras som en hybrid. Säljaren är där skyldig att först försöka betala direkt till konstnären. Först om säljaren misslyckas med att inom viss tid få kontakt med konstnären kan han med befriande verkan betala ersättningen till Art Council, som är en myndighet vilken i sin tur är skyldig att betala beloppet till konstnären. Om man inte lyckas spåra denne inom sju år tillfaller beloppet en fond som används för förvärv av konst till offentliga byggnader.

Direkt insamling

I Frankrike och Västtyskland är det säljaren eller dennes agent som drar av avgiften från försäljningssumman och betalar den till konstnären eller dennes agent.

I Frankrike fanns före 1956 års lag särskilda föreskrifter om insamlingen av droit de suite. Numera regleras insamlingen i praktiken av ett avtal mellan konstnärsorganisationerna och auktionsförrättarna. I korthet är systemet följande. Förändringar i konstnärsorganisationernas medlemsstock rapporteras till den nationella auktionskammaren som i sin tur informerar sina medlemmar. Konstnärsorganisationerna använder försäljningskataloger, listor och försäljningsbulletiner för att övervaka auktionerna. Dessutom använder man sig i vissa fall av utsända observatörer. Den information som insamlas sammanställs av organisationerna i listor som sänds till den enskilde auktionsförrättaren. Denne noterar priset på försålda konstverk och sänder tillbaka listorna tillsammans med förfallna avgifter till berättigad konstnärsorganisation.

I 1965 års västtyska upphovsrättslag fanns ursprungligen inte någon föreskrift om skyldighet för auktionsförrättare eller konsthandlare att vid försäljningar uppge vilka verk som berättigade till Folgerecht. Denna brist undanröjdes 1972 då de nya föreskrifterna infördes. Enligt dessa kan en konstnär begära att få information från en konsthandlare eller auktionsförrättare om vilka försäljningar av hans konst som har ägt rum under det senaste kalenderåret. För att auktionsförrättarna och konsthandlarna inte skall utsättas för en mängd olika individuella förfrågningar har det föreskrivits att denna rätt kan utövas endast av en konstnärsorganisation. Vidare har konstnärerna rätt att genom organisationen begära upplysning om säljarens namn och adress samt om försäljningspriset. Konsthandlaren eller auktionsförrättaren behöver dock inte lämna denna information om han i stället betalar den avgift som förfallit. En konstnärsorganisation kan också begära revision av konsthandlarnas och auktionsförrättarnas böcker. Revisorn utses emellertid av den som skall kontrolleras och betalas i första hand av organisationen. Den nya lagstiftningen har lett till att ersättningen samlats in på två olika sätt, beroende på om konsthandlarna eller auktionsförrättarna omfattas av det särskilda avtal som ingåtts mellan BILD/KUNST och de tyska konsthandlarnas organisationer (se nedan avnitt 5.9.3). Till dem som inte omfattas av avtalet sänder den västtyska upphovsmannaorganisationen BILD/KUNST en gång om året ut en lista över alla konstnärer som är medlemmar i organisationen. Listan upptar också konstnärer i andra länder som innefattas i regleringen, för närvarande Belgien och Frankrike. Konsthandlarna och auktionsförrättarna måste förse BILD/KUNST med information om vilka verk av dessa konstnärer som sålts och till vilket pris.

När de lämnar denna information skall de samtidigt betala in den ersättning som utgår. På detta sätt samlade man 1985 in totalt omkring 100 000 DM. Huvuddelen av ersättningen samlas dock, som ovan antytts, in på enligt ett avtal.

Insamling på grund av avtal

Det tyska systemet ledde till att auktionsförrättare och konsthandlare bojkottade de konstnärer som var medlemmar i konstnärsorganisationerna. Först sedan BILD/KUNST på grund av ömsesidighetsavtal med den franska upphovsmannaorganisationen SPADEM började samla in droit de suite-ersättning gav motståndet vika.

BILD/KUNST träffade 1980 avtal med konsthandlarnas organisationer. Enligt avtalet utgår ett årligt belopp i form av en klumpsumma som avser att täcka både bidrag till socialförsäkring och avgift för Folgerecht. Beloppet uppgår till 1 procent av den årliga omsättningen av försäljningen på 1900-talskonst, dvs. droit de suite-ersättningen utgår inte som en andel av försäljningspriset för varje enskilt verk. Ersättningen uppbärs av BILD/KUNST som betalar hälften av beloppet till en socialförsäkringsfond. Resterande hälft utgår till de konstnärer som gör gällande rätt till ersättning. Den enskildes ersättning räknas ut på grundval av information som frivilligt tillhandahålls av gallerier och auktionsförrättare. År 1985 erhöll BILD/KUNST sammanlagt omkring 1 100 000 DM i Folgerechts-ersättning. Som tidigare nämnts (se ovan avsnitt 2.3.3) hade det västtyska systemet inbringat sammanlagt 200 miljoner DM i ersättning till BILD/KUNST.

2.5.10 Medverkan av konstnärsorganisationer

Av de utländska erfarenheterna framgår att ett droit de suite-system kräver medverkan av konstnärsorganisationer för att bli effektivt. Rätten har i praktiken kunnat genomföras endast i de länder där det förekommer aktiva och effektiva konstnärsorganisationer, nämligen ADAGP och SPADEM i Frankrike, SABAM i Belgien, BILD/KUNST i Västtyskland och HUNGART i Ungern.

Det torde endast vara möjligt att genom en sådan organisation kontrollera konstmarknaden, samla in förfallna ersättningar samt

fördela erhållna belopp mellan berättigade konstnärer. Enskilda konstnärer kan knappast hålla reda på alla försäljningar och kräva in ersättning. Vidare kan endast en organisation samla in den information som behövs innan ersättningen kan fördelas mellan de berättigade konstnärerna. För konsthandlarna innebär en sådan ordning att de bara har en central organisation som de behöver informera om försäljningarna samt betala avgiften till.

Medverkan av en konstnärsorganisation innebär också en viss garanti mot att det uppstår en situation liknande den som tidigare fanns i Västtyskland. Dessutom möjliggör den att man kan iaktta den diskretion som anses nödvändig inom konsthandeln genom att endast organisationen ges rätt att ta del av handlingar som rör försäljningarna.

Slutligen finns det ett internationellt nätverk av konstnärsorganisationer inom CISAC, vilka kan sluta ömsesidighetsavtal angående droit de suite och därigenom säkerställa en internationell tillämpning av rättigheten.

2.6 Överväganden och förslag

2.6.1 Inledning

I URL finns bestämmelser som inskränker upphovsmannens ensamrätt till spridning av exemplar av verket till allmänheten. För litterära och musikaliska verk finns bestämmelserna i 23 § och för konstverk finns de i 25 §. Sistnämnda bestämmelse innebär bl.a. att exemplar av ett konstverk fritt kan spridas bland allmänheten om det överlåtits av konstnären eller är utgivet. Verkningarna av denna inskränkning i spridningsrätten är emellertid inte desamma som de som gäller för litterära och musikaliska verk.

För en författare är det framställningen av exemplar för spridning till allmänheten som är av avgörande betydelse. I den mån hans verk röner uppskattning bland allmänheten har han möjlighet att begära kompensation i form av royalty när verket ges ut i nya upplagor. För kompositörer är förhållandena i princip likartade, när det är fråga om utgivning av noter. Kompositörer och textförfattare har dessutom möjlighet att begära ersättning i samband med att deras verk framförs offentligt t.ex. vid

konserter eller i radio eller TV. Dessa upphovsmannakategorier kan således i betydande utsträckning dra nytta av den grundläggande ensamrätten. I vissa fall, t.ex. biblioteksutlåningen och hemkopieringen, har utnyttjandet av verken skett på grund av inskränkningarna i denna ensamrätt och lett till insikt om nödvändigheten att moderera respektive inskränkning.

Bildkonstnärerna däremot kan, som framgår av 25 §, inte på motsvarande sätt dra nytta av upphovsrättens elementära rättigheter. Normalt begränsar sig konstnärernas möjligheter att utnyttja verket till överlåtelse av originalexemplaret eller, som t.ex. vid grafiska verk, till utgivning av en liten upplaga. Inskränkningarna i upphovsrätten får därför betydligt kraftigare effekt när det gäller bildkonstnärerna. Att begränsa inskränkningarna i bildkonstnärernas spridningsrätt genom att ge dem rätt att styra vidarespridningen av sina verk torde emellertid inte kunna komma ifråga. Däremot finns det starka rättspolitiska och andra skäl för att inom URL:s ram förbättra bildkonstnärernas ekonomiska villkor.

Kulturutskottet har framhållit (se avsnitt 2.2.4) att i synnerhet bildkonstnärernas ekonomiska villkor inte är tillfredsställande trots de insatser som gjorts av stat, landsting och kommun. Detta talar för att man bör moderera inskränkningen i 25 § så att bildkonstnärerna ges en ny inkomstkälla. Det förtjänar emellertid att framhållas att strävandena att förbättra konstnärernas inkomstförhållanden måste ske på flera plan, varvid en översyn av deras upphovsrättsliga befogenheter bara utgör en åtgärd bland flera. En förstärkning av deras upphovsrättsliga ställning får således inte ske på bekostnad av existerande bidragsordningar. Den får inte heller tas som intäkt för att underlåta att på andra plan förstärka deras ställning. En upphovsrättslig lösning är med nödvändighet generell och har inte till uppgift att i första hand tillgodose de särskilda behov som kan finnas bland exempelvis unga okända konstnärer. Särskilda stödåtgärder till olika grupper av konstnärer måste därför vidtas i annan ordning. En upphovsrättslig lösning av den typ som föreslås ger dock ett visst utrymme för de ersättningsberättigade konstnärerna att, om de så önskar, avsätta viss del av ersättningen till en kollektiv ordning som tillgodoser särskilda behov bland konstnärerna. Förebilder finns både i utlandet, t.ex. BILD/KUNST:s avsättning till en särskild stödfond, och i Sverige, t.ex. författarfondens möjlighet att av fondens medel använda viss del till pensioner och understöd, stipendier samt bidrag till särskilda ändamål.

Förbättringen av bildkonstnärernas ekonomiska villkor kan från upphovsrättslig synvinkel ske genom att konstnärerna ges en rätt till ersättning vid vidareförsäljning av exemplar av deras verk, dvs. droit de suite.

I allmänhet innebär vidareförsäljning av exemplar av ett konstverk att exemplaret övergår till en ny krets av personer som, privat eller offentligt, kan utnyttja verket. Man kan därför hävda att konstnären bör ha rätt till ersättning för detta nya utnyttjande på samma sätt som exempelvis en författare har rätt till royalty när hans verk ges ut i ny upplaga eller en kompositörer har rätt till ersättning varje gång hans verk offentligt framförs. Att konstverk normalt säljs för att användas i privata hem är inget bärande argument mot en sådan princip. Upphovsrätten innebär bl.a. att författare och andra upphovsmän har rätt till ekonomisk kompensation när det framställs exemplar av deras verk, exemplar som är avsedda att användas i privata sammanhang.

Argumentet att konstnären bör ha rätt till andel i en värdestegring som uppkommer sedan verket överlåtits första gången bör inte tillmätas avgörande betydelse när det gäller den praktiska utformningen av en rätt till ersättning för vidareförsäljning av konstverk. Det är visserligen lätt att anföra skäl som talar för en sådan ståndpunkt. Från upphovsrättslig synpunkt är det dock viktigare att betona det ytterligare utnyttjande som en vidareöverlåtelse innebär.

När frågan om införande av droit de suite tidigare diskuterats i Sverige har rätten avfärdats bl.a. av det skälet att de praktiska erfarenheterna från utlandet varit blygsamma eller att de internationella erfarenheterna inte manat till efterföljd. Den redovisning av utländsk rätt som skett tidigare visar att intresset för droit de suite ökat. Rätten har införts i drygt 30 länder och ytterligare några länder överväger frågan. Det är visserligen riktigt att de praktiska verkningarna av rätten varit ringa i många länder. I de för svenskt vidkommande viktiga länderna, Frankrike och Västtyskland, visar dock erfarenheterna att droit de suite kan fylla sin uppgift som en komplementerande inkomstkälla, om man särskilt beaktar förutsättningarna för rättens praktiska utövande. Vidare innebär en spridning av rättsinstitutet till flera länder att förutsättningarna för dess internationella tillämpning i motsvarande mån ökar. I detta hänseende kan konstateras att rätten införts i två nordiska länder, Danmark och Island, och i nio andra europeiska länder,

nämligen Belgien, Frankrike, Italien, Jugoslavien, Luxemburg, Portugal, Tjeckoslovakien, Turkiet och Västtyskland. Mot denna bakgrund synes det inte lämpligt att välja ett system av den norska typen, dvs. en offentligrättslig avgift som utgår på all offentlig omsättning av bildkonst.

Lagtekniskt kan en rätt till ersättning för vidareförsäljning av konstverk infogas som ett särskilt moment i spridningsrätten. Vidarespridning av överlåtna eller utgivna originalverk skulle vara tillåtet enligt gällande regler i 25 § första stycket URL, men upphovsmannen skulle få en rätt till ersättning enligt reglerna om droit de suite. En sådan utformning skulle inte innebära någon inskränkning i det intresse av fri varuomsättning som bestämmelsen ger uttryck för. Undantag från den s.k. konsumtionsprincipen finns för övrigt redan i 23 § URL där kompositörer givits ensamrätt att bestämma om uthyrning av musikaliska verk och upphovsmän till datorprogram erhållit samma befogenhet i fråga om uthyrning och utlåning av sådana program i maskinläsbar form.

Vår slutsats blir att det bör införas bestämmelser om droit de suite. Av skäl som framgår av redogörelsen för värdestegrings- och omsättningssystem i avsnitt 2.5.2 bör bestämmelserna utformas som en rätt för konstnären till andel i försäljningspriset vid vidareförsäljning av sina verk. Detta innebär att avgiften bl.a. av praktiska skäl skall utgå oavsett om det inträffat en värdestegring eller inte.

2.6.2 Rättens närmare utformning

Förfogandena

Redovisningen i avsnitt 2.5.6. ger vid handen att rätten bara bör omfatta offentlig vidareförsäljning som sker på auktioner eller genom konsthandeln. En sådan avgränsning innebär att försäljningar som sker privat faller utanför tillämpningsområdet. En försäljning är enligt förslagets mening privat när varken säljaren, köparen eller annan som medverkar vid försäljningen yrkesmässigt ägnar sig åt handel med konst. Att det skall vara fråga om vidareförsäljning innebär att den försäljning som sker direkt från konstnären och som innebär att verket för första gången överlåts till annan inte omfattas av ersättningsordningen.

Verkstyper och verksexemplar

När det sedan gäller att bestämma vilka verkstyper och verksexemplar som bör omfattas av ersättningsordningen har redovisningen i avsnitten 2.5.4 och 2.5.5 visat att avgränsningsfrågorna till stor del är beroende av vilka lösningar som väljs i andra avseenden. Redogörelsen för de utländska rättsordningarna har visat att droit de suite av tradition i första hand riktar sig till den s.k. bildkonsten, dvs. sådana konstverk som inte samtidigt har en praktisk funktion. Inom denna verkskategori förekommer i varierande omfattning omsättning av såväl originalexemplar som utgivna mindre upplagor av verket. Av skäl som framgår av redogörelsen i avsnitt 2.5.5 bör det inte uppställas något krav på att verken skall kunna betecknas som original eller liknande. Erfarenheterna från utlandet talar för att man inför en så enkel ordning som möjligt och försöker undvika de svårigheter som är förbundna med originalbegreppet, vilket för övrigt inte tycks medföra några egentliga fördelar. Eventuella negativa effekter av den föreslagna lösningen bör man kunna undvika genom att fastställa ett lämpligt avvägt minimiförsäljningspris.

Uppförda byggnadsverk bör såsom närmare utvecklats i avsnitt 2.5.4 inte omfattas av den här föreslagna ordningen, eftersom prissättningen på sådana verk huvudsakligen beror på andra faktorer än den konstnärliga utformningen. Detsamma gäller givetvis konstverk så länge de är fast infogade i en byggnad. Däremot bör ritningar och modeller i princip omfattas av droit de suite.

Av redogörelsen i avsnitt 2.5.4 framgår att det är mera tveksamt om regleringen bör gälla brukskonst, dvs. konstnärligt utformade bruksföremål. Dessa bör dock i princip omfattas av avgiften. Det kan dock inte komma i fråga att alla industriellt framställda verk av konstnärlig karaktär skall omfattas av ersättningsordningen. Avgränsningen kan lämpligen ske genom att man uppställer ett krav på att verket inte får ha framställts i flera identiska exemplar. Inom det man med normalt språkbruk brukar beteckna som konsthantverk framställs som regel flera verk som nära liknar varandra men som likväl inte är identiska. Glasföremål som framställs genom blåsning kan vara ett gott exempel på vad som här avses med konsthantverk. Motsatsen skulle då vara konstindustriella alster, varmed här avses föremål med konstnärlig utformning och som typiskt sett framställs i flera identiska exemplar. I vissa fall, t.ex. inom keramiken, kan kravet på att exemplaren inte får vara identiska leda till problem. Om det

framställs ett större antal exemplar av det ursprungliga verket kan detta förlora karaktären av unikum. Hänsyn måste i dessa och liknande fall tas till sådana faktorer som om konstnären använt former eller andra redskap som utesluter individuella variationer vid framställningen eller om exemplaren framställts egenhändigt av konstnären. I den mån bildkonstverk framställs på konstindustriell väg bör de normalt omfattas av ersättningsordningen. Det bör understrykas att gränsdragningen mellan vad som här betecknats konsthantverk och konstindustriella alster i praktiken inte bör leda till några problem med hänsyn till att rätt till ersättning kommer att föreligga först när vidareförsäljningen betingar ett visst minimipris.

I princip kan motsvarande skäl som anförts för att hålla byggnadskonst utanför ordningen åberopas för brukskonst som framställs genom guld- och silversmide. I dessa fall bestäms försäljningspriset i allmänhet huvudsakligen med hänsyn till metallvärdet eller värdet på ädelsten. Det är emellertid knappast lämpligt att undanta enstaka kategorier av brukskonst. Avgiften bör därför i dessa fall kunna beräknas på försäljningspriset efter avdrag av värdet på ädelmetall och ädelsten. Närmare bestämmelser kan i dessa fall utfärdas i administrativ ordning.

Av skäl som redovisats i avsnitt 2.5.4 bör originalmanuskript till litterära och musikaliska verk inte omfattas av ersättningsordningen.

Fotografiska bilder bör däremot av skäl som anförts i avsnitt 2.5.4 i princip omfattas av den föreslagna ordningen. FotoL har emellertid inte några bestämmelser om spridningsrätt. Förslaget är utformat som en begränsning av inskränkningen i upphovsmännens spridningsrätt. Därför kommer också fotografier att omfattas av den föreslagna ordningen, eftersom fotografirätten enligt vårt förslag kommer att integreras i URL.

Rättens innehavare, oöverlåtbarhet, arvsrätt m.m.

Den föreslagna ersättningsrätten bör utformas som en individuell rätt som tillkommer upphovsmannen. Den bör gälla under verkets skyddstid enligt reglerna i URL. Av skäl som redovisats i avsnitt 2.5.7 bör rätten inte kunna överlåtas. Efter upphovsmannens död bör rätten dock kunna övergå till efterlevande make och arvingar och testamenteras enligt vanliga regler. Det saknas skäl för att begränsa kretsen av arvsberättigade till enbart efterlevande make

och bröstarvingar eller för att inskränka testamentationsfriheten. Om konstnären inte efterlämnar några arvsberättigade och inte heller disponerat över rätten genom testamente bör dock ersättningen, i stället för att tillfalla allmänna arvsfonden, övergå till den organisation som skall förvalta droit de suite-ersättningarna för att användas till kollektiva ändamål inom bildkonstområdet.

Ersättningens beräkning, minimipris och procentsats

Ersättningen bör beräknas på försäljningspriset exklusive mervärdeskatt eller annan offentlig avgift. Vid försäljning genom konsthandeln bör det normalt inte vara svårt att fastställa ett sådant pris. Vid försäljning på auktion förekommer dels ett hammarslagspris (budsumman) vilket är det pris köparen skall betala säljaren, dels ett totalpris som även inkluderar en provisionsavgift till auktionsförrättaren jämte mervärdeskatt. Principiellt borde droit de suite-ersättningen bör beräknas på det pris som inkluderar provisionen för att undvika att konsthandeln särbehandlas. Provisionens storlek kan emellertid vara svår att fastställa. För att förenkla hanteringen bör därför hammarslagspriset vara utslagsgivande. Skillnaden mellan konsthandeln och auktionshandeln blir under alla förhållanden försumbar i detta avseende, eftersom 5 procent av exempelvis en provisionssats om 10 procent är 0,5 procent.

Frågan om fastställande av minimigräns för avgiftsgrundande försäljningspris har, som tidigare framhållits, stor praktisk betydelse. Starka skäl talar för att de närmare bestämmelserna härom fastställs i administrativ ordning. Därigenom öppnas möjlighet att lättare ta hänsyn till ändrade villkor på auktions- och konsthandlarmarknaden. Redovisningen av minimipriser i utlandet visar att det är vanligast med en relativt lågt minimipris. För svenskt vidkommande bör gränsen fastställas så att ersättningen inte kommer att omfatta alltför obetydliga belopp. Vidare måste beaktas att vissa auktionsförrättares behov av att praktiskt kunna administrera en ersättning i förhållande till volymen varor som de auktionerar ut. Minimipriset bör förslagsvis kunna sättas till 2 000 kr. Om den sätt så lågt saknas skäl att fastställa olika minimipriser för olika kategorier av konstverk. Med den prisnivån fångar man upp vidareförsäljningen av t.ex. en stor del av de grafiska bladen och de flesta målningarna. Minimipriset bör efter hand omräknas med hänsyn till prisutvecklingen.

Procentsatsens storlek kan givetvis inte bestämmas efter några objektiva kriterier utan bör fastställas med hänsyn till dels en uppskattning av vad konstmarknaden kan bära utan att beaktansvärda negativa effekter inträder, dels en jämförelse med de procentsatser som använts i utlandet i länder som infört droit de suite baserad på omsättningssystemet. I Frankrike är andelen 3 procent, i Västtyskland och de flesta andra länder 5 procent och i Island, vars system dock är en hybrid, 10 procent. I Danmark övervägs en andel om 5 procent. I det norska avgiftssystemet utgår avgift med 3 procent. Vi anser att andelen bör fastställas till 5 procent av försäljningspriset. En sådan andel bör inte rimligtvis kunna upplevas som någon nämnvärd belastning för köparna. Inte heller bör den innebära någon risk för att handeln med konst skulle flyttas utomlands; därtill torde kostnaderna för frakt och försäkringar vara förhållandevis alltför höga. Procentsatsen kan jämföras med den provision på minst 10 procent som köparen betalar utöver försäljningspriset vid konstauktioner, vartill mervärdeskatt tillkommer.

Rättens administration

Eftersom rätten skall gälla omfatta vidareförsäljningar som sker yrkesmässigt är det naturligt att föreskriva att ersättningen skall betalas av den som saluhåller eller förmedlar konstverk. Uttrycket "förmedlar" innefattar i detta sammanhang givetvis inte annonsering i dagspress eller liknande. Att lägga ersättningsskyldigheten på någon annan skulle göra rätten illusorisk på grund av kontrollskäl. Det är således auktionsförrättaren eller konsthandlaren som i första hand ansvarar för att det förfallna beloppet erläggs, oavsett om han uppträder som säljare, köpare, mäklare eller i annan yrkesmässig egenskap. Den primärt betalningsansvarige får i sin tur se till att förfallet belopp erläggs av den som slutligen skall stå för ersättningen, varvid det står honom fritt att välja köparen eller säljaren.

Det bör måhända på nytt understrykas att den rätt som föreslås är en individuell rätt för upphovsmannen till ersättning vid vidareförsäljning av hans verk. De utländska erfarenheterna visar emellertid att det inte är realistiskt med en ordning som överlåter till den enskilde konstnären eller, efter dennes död, rättsinnehavarna kräva in ersättningen. För att uppnå önskvärd effektivitet bör bevakningen och administrationen av rätten handhas av en organisation. Detta är inte ovanligt inom det upphovsrättsliga området. Upphovsmännens olika organisationer har i dag

stor erfarenhet av hur man effektivt administrerar ersättningsordningar som berör ett mycket stort antal användare.

Genom att upplåta åt en organisation att bevaka, driva in och fördela ersättningen får man en samordning av indrivningen och besparar konsthandeln ett stort antal olika ersättningskrav. På samma sätt som skett i Danmark bör det föreskrivas att rätten till ersättning skall kunna göras gällande endast av en upphovsmannaorganisation. Därigenom uppnår man att organisationen är legitimerad att driva in ersättning oavsett om den ersättningsberättigade är medlem i organisationen eller inte. Organisationen är givetvis skyldig att i förekommande fall utbetala uppburna belopp till den berättigade. Med hänsyn till att ordningen innebär en betydande inskränkning i den enskildes möjligheter att själv tillvarata sin rätt, bör det föreskrivas att organisationen skall godkännas av regeringen. Endast organisation som företräder att flertal svenska upphovsmän på området kan komma ifråga.

Även om rätten till ersättning är individuell finns det inte några hinder mot att upphovsmännen, om de så önskar, ger organisationen rätt att av influtna belopp avsätta en viss del till en fond för kollektiva ändamål, t.ex. stöd till unga konstnärer.

För att göra det möjligt att kontrollera att den ersättningsskyldige fullgör sina skyldigheter bör det föreskrivas att denne på begäran av organisationen är skyldig att redovisa vilka försäljningar som ägt rum under de tre närmast föregående kalenderåren genom att förete en förteckning som är attesterad av en auktoriserad revisor. Underlåter den ersättningsskyldige att fullgöra sin redovisningsskyldighet har organisationen möjlighet att ansöka om handräckning enligt handräckningslagen (1981:847).

För att ersättningsordningen skall kunna genomföras i praktiken krävs att den sanktioneras genom straffbestämmelser som tar sikte på att ersättnings- och uppgiftsskyldigheter fullföljs. Förseelserna bör ligga under allmänt åtal.

2.6.3 Uppskattning av de ekonomiska konsekvenserna

En beräkning av hur stor ersättning som en ordning av föreslagen typ skulle innebära för konstnärerna är givetvis svår att göra, eftersom det bara finns statistik över försäljning på konstauktioner och någon särskild utredning av försäljningsvolymen på

konstmarknaden i övrigt inte gjorts. Ett mått på vad en droit de suite skulle kunna ge kan fås vid en jämförelse av det material som redovisas i frågan i den inledningsvis nämnda rapporten från konstnärsnämnden (se avsnitt 2.2.3.). Där utgick man från en år 1984 av statens pris- och kartellnämnd gjord kartläggning av vidareförsäljningar av originalkonst i gallerier och annan konsthandel samt hos antikvitets- och auktionsföretag. Det beräknade värdet av försäljningen uppgick enligt undersökningen under 1983 till mellan 150 och 250 milj. kr. En 5-procentig avgift på all vidareförsäljning beräknades i rapporten inbringa mellan 9,5 och 16 milj. kr. En droit de suite skulle emellertid bara utgå vid försäljning av skyddade verk. Hur stor del av beloppen som faller på sådana verk framgår inte av rapporten.

3 DROIT D'ACCÈS

3.1 Inledning

Med droit d'accès förstås rätten för en upphovsman att få tillgång till ett exemplar av sitt verk, när exemplaret befinner sig i en annan persons ägo. Utgångspunkten för en sådan rätt är den upphovsrättsliga grundprincipen att upphovsmannen fortsätter att vara innehavare av upphovsrätten även efter det verksexemplaret överlåtits om inte annat avtalats mellan parterna vid överlåtelsen (se 27 § URL).

Droit d'accès motiveras i allmänhet av att man anser att upphovsmannen i vissa fall kan ha ett berättigat intresse av att få tillgång till originalexemplaret även sedan han avhänt sig det. Rätten anses främst motiverad när det är fråga om bildkonstnärer. Sådana upphovsmäns möjligheter att ha tillgång till och få kontakt med sina tidigare verk skiljer sig typiskt från andra kategorier. Upphovsmän till litterära eller musikaliska verk, vilkas verk utgivits eller på annat sätt gjorts offentliga för allmänheten, har som regel ett exemplar av verket i sin besittning eller, om så ej är fallet, möjlighet att få tag i ett genom köp, lån i bibliotek eller på annat sätt. För bildkonstnärer är det däremot ofta så att verket materialiserats i endast ett eller några få exemplar. När ett sådant exemplar överlåtits till annan person saknar konstnären ofta möjlighet att ta del av verket i original.

Droit d'accès har förordats framför allt med hänsyn till upphovsmannens ideella intressen. Det konstnärliga skapandet är en fortlöpande process under vilken konstnären kan komma att arbeta med bestämda temata i olika perioder. I sådana fall kan det exempelvis vara av stort värde för honom att ha möjlighet att studera sina tidigare lösningar på bestämda konstnärliga problem. Upphovsmannen kan således ha ett berättigat intresse av att kunna fotografera eller på annat sätt kopiera sina verk till ett eget arkiv, för att kunna använda reproduktionerna i sin fortsatta konstnärliga verksamhet. Detta gäller oavsett om arkivet endast är avsett för registreringsändamål eller även som "idébank". Vidare kan upphovsmän, särskilt när det gäller fasta utsmyckningar på eller i byggnader, vilja kunna dokumentera sitt verk innan det förstörs. Över huvud taget får upphovsmän anses

ha ett berättigat intresse av att kunna dokumentera sin konstnärliga produktion.

I en del länder anses att konstnären också kan ha ett berättigat intresse av att kunna fotografera eller på annat sätt kopiera ett av sina verk för att framställa exemplar av verket, antingen genom reprografiska metoder för användning i t.ex. biografier och konstböcker, eller också med andra metoder för mångfaldigandet.

Det har också hävdats att en konstnär i vissa fall kan ha ett beaktansvärt intresse av att kunna få låna ett av sina verk för att använda det vid en utställning. I sådana fall kommer emellertid ofta konstnärens intressen i konflikt med ägarens. Denne tvingas ju i sådana fall frånhända sig besittningen av exemplaret, oftast under en längre tid. Vidare uppstår risk för stöld, skador eller förstörelse.

I den svenska upphovsrättsliga lagstiftningen finns inte några bestämmelser om droit d'accès. Den som förvärvar ett exemplar av ett verk får äganderätt till den lösa egendomen och får därigenom i princip full rådighet över själva exemplaret. Om annat inte avtalas övergår dock inte upphovsrätten till ägaren av verksexemplaret. Denne måste i sådana fall respektera upphovsmannens ekonomiska rättigheter. Under alla förhållanden måste han iaktta upphovsmannens ideella rättigheter enligt 3 § URL.

Av förarbetena till URL framgår (SOU 1956:25 s. 131) att auktorrättskommittén utgick från att en konstnär i vissa fall borde kunna begära att en ägare till ett av hans konstverk skulle tillmötesgå hans önskan att få ta del av verket. I andra fall kunde emellertid ägaren ha ett välgrundat intresse att motsätta sig konstnärens framställning. Enligt kommitténs mening var det knappast möjligt att skilja de motstridiga intressena genom en generell lagregel; i stort sett borde det förbehållas ägaren till verksexemplaret att avgöra vilket tillmötesgående han med hänsyn till omständigheterna borde visa. Kommittén avstod därför från att föreslå några regler i ämnet.

Frågan har såvitt känt aldrig prövats vid svensk domstol. Däremot finns ett finländskt avgörande i högsta instans, varigenom droit d'accès i princip synes ha godtagits. Med hänsyn till uttalandena i förarbetena och förhållandena i de övriga nordiska länderna kan det konstateras att det är oklart i vad mån en

konstnär redan enligt gällande svensk rätt kan göra gällande droit d'accès.

I den norska upphovsrättslagen finns en uttrycklig lagregel i ämnet och den danska upphovsrättsutredningen har föreslagit att det införs en bestämmelse härom i den danska lagen. I det följande lämnas därför en redovisning av hur frågan behandlats i vissa andra länder. Vidare redogörs för hur droit d'accès kan utformas. Slutligen redovisas våra överväganden och förslag.

3.2 Situationen i vissa andra länder

3.2.1 Inledning

Få länder har infört droit d'accès i sin lagstiftning. Nedan redovisas förhållanden i de länder där droit d'accès antingen införts eller föreslås införd i den upphovsrättsliga lagstiftningen. Vidare redogörs för ett par fall där rättsinstitutet på annat sätt synes vara erkänt.

3.2.2 Danmark

I Danmark finns för närvarande inte några bestämmelse om droit d'accès. Den danska upphovsrättsutredningen har dock föreslagit (delbetänkande nr 1063/86, Billedret, s. 48 ff.) att man inför en bestämmelse som förpliktar den som besitter ett litterärt eller konstnärligt verk att bereda upphovsmannen möjlighet att ta del av verket, s.k. adgangsret. Det krävs dock att upphovsmannen har ett särskilt berättigat intresse av att få tillgång till verket. Domstol kan fastställa villkoren för utövandet av rätten.

Enligt den föreslagna bestämmelsen skall utövandet av rätten normalt ske på den plats där exemplaret finns eller som anvisas av den som har detta i sin besittning. Denne är förpliktad att utlämna exemplaret endast om det är nödvändigt på grund av särskilda skäl och det inte medför någon påtaglig risk för att verket förstörs eller skadas. Om verket utsätts för sådan fara krävs säkerhet vid utlåning eller andra liknande dispositioner.

Rätten skall gälla så länge upphovsrätten löper och föreslås

efter upphovsmannens död kunna utövas av efterlevande make och bröstarvingar.

3.2.3 Finland

Inte heller i Finland finns det några lagregler om droit d'accès. Frågan har emellertid berörts i rättspraxis i ett avgörande 1976 i Högsta domstolen.

En bildkonstnär hade vid ett skifte i samband med skilsmässa överlåtit hela sin konstnärliga produktion till sin f.d. hustru. Hon vidareöverlät i sin tur hans produktion till en av henne grundad stiftelse, vilken hade som uppgift att främja bildkonst. Konstnären, som behöll upphovsrätten, väckte talan mot stiftelsen, och yrkade att få tillgång till sina verk för att fotografera dem i syfte att kartlägga kontinuiteten och utvecklingen av sin konstnärliga verksamhet. Stiftelsen, i vilken hustrun var ensam styrelseledamot, bestred konstnärens talan.

Högsta domstolen fann att det med hänsyn till att överlåtelsen omfattat huvuddelen av konstnärens konstnärliga produktion och t.o.m. halvfärdiga verk var av synnerlig vikt för honom med tanke på kontinuiteten och utvecklandet av hans konstnärliga verksamhet att han bevarade kontakten med sina verk. Enligt högsta domstolen hade stiftelsen inte anfört godtagbara skäl för sin vägran att låta konstnären få tillträde till sina verk för att fotografera dem. Högsta domstolen fann därför att övergången av äganderätten till tavlorna inte kunde betaga konstnären rätten att förverkliga sin upphovsrätt till verken genom att fotografera dem i stiftelsens lokaler på sådant sätt att stiftelsen inte tillfogades nämnvärt men.

Domen kan tolkas så att den i princip ger konstnärer en upphovsrättsligt grundad rätt till tillträde till sina verk i annans ägo (se närmare om tolkningen av avgörande, Godenhielm, Om upphovsmannens tillträdesrätt (droit d'accès) i NIR 1977 s. 223 ff.). Som Högsta domstolen motiverat denna rätt kan den endast tillkomma konstnären personligen, och den övergår således inte till efterlevande make eller arvingar.

3.2.4 Norge

I Norge däremot infördes redan 1961 bestämmelser om s.k. adgangsrett. Bestämmelserna finns i § 49 tredje och fjärde styckena NoURL, vilka lyder:

> "Innehaver av originaleksemplar som uten rimelig grunn hindrer opphavsmannen i å gjøre bruk av sin rett etter § 2, kan ved dom pålegges å gi opphavsmannen slik adgang til eksemplaret som retten finner rimelig. Retten treffer sin avgjørelse under hensyn til alle de foreliggende omstendigheter, og kan gjøre opphavsmannens adgang til eksemplaret avhengig av sikkerhetsstillelse eller stille andre villkår.
>
> Sak som nevnt i tredje ledd kan bare reises av opphavsmannen personlig med samtykke av vedkommande departement."

Bestämmelserna kom till under stortingets behandling av förslaget till ny upphovsrättslag. Av förarbetena framgår (Innst. O. XI. (1960-61) s. 30 f.) att man önskade att tillämpningen av bestämmelserna skulle följas noga inför framtida revisioner. Det pekades på att det kunde bli tal om att låta bestämmelsen gälla också till förmån för arvingar och, efter skyddstidens utgång, till förmån även för allmänheten. Man tänkte närmast på förläggare som önskade använda oskyddade verk för illustrationsändamål.

I förarbetena uttalades vidare att man förutsatte att uttrycket "originalexemplar" inte skulle tolkas för snävt. Det framgår vidare att man övervägde att låta bestämmelsen gälla endast för bildkonst med undantag för byggnadsverk, men bestämmelsen ansågs vara avfattad på ett sådant sätt det inte fanns skäl att undanta några verkstyper från tillämpningsområdet.

Det underströks vidare att rätten i sitt avgörande kunde beakta alla relevanta omständigheter. Konstnären skulle inte kunna få tillgång till verken för att förstöra dem och det fanns inte någon ovillkorlig rätt för honom att få tillträde till privata bostäder för att studera sina verk. Som möjliga villkor vid rättens utövande nämndes ställande av säkerhet, medverkan av tredje man om verken lämnades ut samt begränsning av antalet exemplar som fick framställas.

Den norska upphovsrättsutredningen har i sitt delbetänkande (NOU 1987:28) Billedkunst m.v. föreslagit bl.a. att begränsningen till att det skall vara fråga om originalexemplar skall upphävas. Vidare föreslås att rätten efter upphovsmannens död skall kunna utövas av dennes arvingar och dessutom att Kultur- og vitenskapsdepartementet skall kunna utöva rätten till förmån för andra när allmän hänsyn talar för det.

3.2.5 Frankrike

I Frankrike finns inte någon uttrycklig bestämmelse om droit d'accès. I artikel 29 tredje stycket i 1956 års upphovsrättslag slås fast att upphovsrätten vid överlåtelse av ett exemplar av verket inte övergår till förvärvaren. Upphovsmannen har således rätt att mångfaldiga verket även efter det han överlåtit det till annan person. Upphovsmannen kan dock i princip inte kräva att ägaren ställer verket till förfogande så att han kan utöva sina upphovsrättsliga befogenheter. Den franska upphovsrättslagen ger således som huvudregel inte upphovsmannen någon droit d'accès. I den angivna bestämmelsen föreskrivs dock att domstol vid uppenbart missbruk ("en cas d'abus notoire") från ägarens sida kan föreskriva lämpliga åtgärder. Vilka närmare rättigheter som kan tillkomma en upphovsman på grundval av denna bestämmelse synes dock vara oklart.

3.2.6 Västtyskland

År 1965 infördes regler om Zugangsrecht i den västtyska upphovsrättslagen. Bestämmelserna finns i § 25. Där föreskrivs att upphovsmannen kan kräva att den som besitter ett originalexemplar eller annat exemplar av verket gör exemplaret tillgängligt för honom. Rätten är inte begränsad till några särskilda verkstyper utan gäller i princip för alla sorters verk. I praxis tillämpas bestämmelsen dock i allmänhet endast när det är fråga om verk som finns i ett enstaka exemplar, t.ex. handskrivna manuskript, partitur, porträtt eller andra verk som hänförs till den bildande konsten samt arkitektur.

En förutsättning för att rätten skall kunna utövas är att det är nödvändigt för att framställa exemplar av verket eller för att göra en bearbetning av det; bearbetningen får därvid givetvis inte ske beträffande originalexemplaret. En annan förutsättning

är att tillgänglighållandet inte får ske i strid med besittarens berättigade intressen. Av lagtexten framgår klart att besittaren inte kan förpliktas att lämna ut verksexemplaret till upphovsmannen.

3.2.7 Österrike

Den österrikiska upphovsrättslagen från 1936 innehåller i § 22 ett stadgande enligt vilket den som besitter ett verksexemplar måste, på begäran av upphovsmannen, göra detta tillgängligt för denne i den mån det är nödvändigt för att verket skall kunna mångfaldigas. Upphovsmannen måste därvid ta skälig hänsyn till besittarens intressen. Denne är inte skyldig att tillställa upphovsmannen verksexemplaret för det uppgivna ändamålet. Upphovsmannen är inte heller skyldig att sörja för exemplarets underhåll.

Den österrikiska bestämmelsen är således till skillnad från det västtyska utformad som en skyldighet för besittaren och inte som rätt för upphovsmannen.

3.3 Olika sätt att utforma droit d'accès

3.3.1 Verken

Droit d'accès aktualiseras främst i samband med bildkonst. Genom rätten ges konstnären en möjlighet att ta del av konstverk han tidigare överlåtit och som normalt endast finns i ett eller några exemplar. Det finns dock ingen principiell anledning att begränsa rätten till endast konstverk. När det gäller utgivna litterära eller musikaliska verk går det visserligen som regel att få tag i exemplar av verket t.ex. i antikvariat, bibliotek eller arkiv. Detta är dock bara i undantagsfall möjligt när det gäller opublicerade manuskript som en författare eller tonsättare avhänt sig. Det finns således skäl att överväga om droit d'accès bör omfatta annat än bildkonst.

När det gäller fotografier kan det i vissa fall vara av intresse för fotografen att få tillgång till ett exemplar av fotografiet. Normalt har visserligen denne negativet i sin besittning. Det kan emellertid förekomma att fotografen överlåtit, förlagt eller

förstört negativet. När det gäller diabilder föreligger för övrigt inte något negativ. Och vid avancerad bearbetning av negativ, t.ex. vid konstnärligt arbete i mörkrummet, kan varje kopia ha en sådan särart att de var för sig utgör ett original. Det finns därför skäl att överväga om inte fotografier bör omfattas av droit d'accès.

Mot att utforma droit d'accès så att även andra verkstyper än bildkonstverk innefattas, kan invändas att en sådan möjlighet för upphovsmannen att få tillgång till sitt verk skulle innebära ett långtgående ingrepp i den privata äganderätten och att droit d'accès därför inte bör omfatta fler objekt än nödvändigt. Det är emellertid inte sannolikt att en vitt utformad droit d'accès annat än undantagsvis skulle göras gällande utanför bildkonstens område. Vidare kan i viss mån ägarens intressen beaktas vid utformningen av bestämmelserna om droit d'accès. Några avgörande hänsyn som talar emot att droit d'accès utformas så att den omfattar alla upphovsrättsligt skyddade verk finns således inte.

3.3.2 Verksexemplaren

En annan fråga vid utformningen av droit d'accès är om upphovsmannen bara skall få tillgång till originalexemplar av verket eller om även andra exemplar skall kunna komma ifråga. Droit d'accès diskuteras oftast i samband med bildkonstverk och det är då förklarligt att man begränsar den till att avse bara originalexemplar. Vad som utgör ett originalexemplar är emellertid inte alltid lätt att fastställa. Om man dessutom anser att även andra verkstyper än bildkonstverk bör omfattas av droit d'accès synes det inte finnas några avgörande skäl att begränsa den till originalexemplar. I praktiken kommer visserligen droit d'accès i de flesta fall att tillämpas endast i fråga om originalexemplar, men det kan inte uteslutas att det undantagsvis kan uppkomma situationer där upphovsmannen har ett berättigat intresse att ta del av ett annat exemplar av sitt verk, t.ex. när originalexemplaret förstörts eller förkommit.

3.3.3 Omfattningen av droit d'accès

I de tyska och österrikiska lagarna gäller droit d'accès (Zugangsrecht) endast mångfaldiganderätten. Någon sådan begränsning finns inte i vare sig den norska lagen eller det

danska lagförslaget. Det är givet att från ekonomisk synpunkt mångfaldiganderätten som är av visst intresse för upphovsmännen i de sammanhang som det här är fråga om. Som nedan framgår är emellertid främst ideella skäl som motiverar införandet av droit d'accès.

När det gäller att bestämma omfattningen av droit d'accès måste givetvis hänsyn tas till såväl upphovsmannens som besittarens intressen. Avvägningen mellan dessa intressen blir typiskt sett olika beroende på i vilket syfte och på vilken plats upphovsmannen vill ta del av verket. Man kan urskilja några typsituationer.

En sådan situation är den när upphovsmannen vill fotografera verket för att ha en reproduktion av detta tillgänglig för sin fortsatta konstnärliga verksamhet. Upphovsmannen kan t.ex. vilja fotografera verket innan det förstörs; detta är inte helt ovanligt när det gäller fasta utsmyckningar på eller i byggnader. En annan situation är den när upphovsmannen vill använda fotografiet för reprografiska ändamål t.ex. för att återge konstverket i böcker, tidskrifter eller liknande; ett förfarande som normalt inte kan anses skada ägarens intressen, eftersom en ökad publicitet kring verket i de flesta fall leder till att det ökar i värde. I dessa och liknande fall torde fotograferingen normalt kunna ske på den plats där verksexemplaret finns. Risken för att exemplaret förstörs eller förekommer torde då vara minimal.

En annan typsituation är den när upphovsmannen vill utnyttja sin tillgång till verket för att framställa ett exemplar av detta (t.ex. av en skulptur eller en vävnad). Rätten att framställa exemplar av verket tillkommer visserligen upphovsmannen i den mån annat ej avtalats vid överlåtelsen. Oftast får emellertid parterna anses ha avtalat att upphovsmannen inte skall framställa fler exemplar av verket. I de fall där så inte är fallet måste särskild hänsyn tas till ägarens intresse. Denne utgår normalt från att det av honom förvärvade verksexemplaret endast finns i ett exemplar eller i en mycket begränsad upplaga. Utrymmet för droit d'accès torde därför i sådana fall vara obefintligt.

Ytterligare en typsituation är den när upphovsmannen vill ta del av verket på ett sätt som medför att exemplaret kommer ur ägarens besittning. Upphovsmannen vill t.ex. att hans verk fotograferas i ateljémiljö eller ha tillgång till verket för att ställa ut det. I dessa fall torde normalt ägarens intressen väga tyngre än upphovsmannens. I de förra fallet behöver ägaren av

konstverket visserligen som regel inte vara utan detta under någon längre tid, men han löper risken att verksexemplaret förkommer, förstörs eller skadas. I det andra fallet blir ägaren tvungen att avstå från exemplaret under en längre tidrymd och förfarandet ökar typiskt sett risken för att exemplaret förstörs eller stjäls. Även om exemplaret försäkras till ett högt belopp är ägarens intresse ofta inte tillbörligt beaktat, eftersom denne i de flesta fall är mera intresserad av själva exemplaret än av ett ersättningsbelopp. Också i fall som de nu nämnda bör droit d'accès inte komma i fråga.

Det kan givetvis tänkas att upphovsmannen av annan anledning vill ta del av ett av sina verk. I en sådan situation gäller generellt att ägaren måste ges ett godtagbart skydd mot att hans exemplar kommer bort, förstörs eller skadas. Om det föreligger en påtaglig risk för att så sker måste konstnärens intresse vika. Under alla förhållanden bör verksexemplaret inte mot ägarens vilja få flyttas ur dennes besittning.

3.3.4 Vem kan påkalla droit d'accès?

En särskild fråga är om droit d'accès bör begränsas till att avse endast upphovsmannen eller om den bör utsträckas till att avse även andra. Ibland förbehålls endast upphovsmannen rätten. Detta tycks vara fallet framför allt när man velat tillgodose dennes behov av att själv kunna studera sina tidigare verk eller utnyttja någon av sina upphovsrättsliga befogenheter, t.ex. möjligheten att framställa nya exemplar av verket. I åter andra fall synes i viss mån sociala argument åberopas för att utvidga rätten till att omfatta förutom upphovsmannen själv även efterlevande maka och arvingar.

Om man anser att droit d'accès huvudsakligen motiveras av upphovsmannens intresse av personlig kontakt med sitt verk bör kretsen av berättigade begränsas till upphovsmannen själv och, efter dennes död, efterlevande maka och bröstarvingar. En sådan avgränsning leder också till att rätten skall vara oöverlåtbar.

3.4 Överväganden och förslag

3.4.1 Inledning

Inom bildkonsten framställs verken oftast i endast ett eller några få exemplar. Detta förhållande leder till att en bildkonstnär, sedan han överlåtit verksexemplaret, ofta saknar möjlighet att ta del av verket vid ett senare tillfälle.

Det är oklart i vad mån en upphovsman utan uttryckligt stöd i lag har rätt att ta del av ett av sina överlåtna verksexemplar. Något vägledande svenskt domstolsavgörande på området finns inte. Detta innebär således att det är osäkert om upphovsmän i alla lägen helt kan utnyttja de rättigheter de tillerkänns i URL. Särskilt gäller detta bildkonstnärerna.

Ett klarläggande av rättsläget kan ske genom att man inför bestämmelser om droit d'accès. Sådana bestämmelser kan vara välgrundade i ett antal tillfällen (se nedan avsnitt 3.4.3). Genom att upphovsmannen principiellt bör ha möjlighet att få tillgång till verk som han överlåtit, tillser man att han inte avskärs från att utnyttja de möjligheter som URL ger honom.

Redan med nuvarande lagstiftning kommer i övervägande antal fall ägare och upphovsmän överens när upphovsmannen vill ta del av sitt verk. En bestämmelse om droit d'accès kan därför tyckas överflödig. En uttrycklig reglering av möjligheten att ta del av verket klargör emellertid att upphovsmannen i vissa fall har ett berättigat intresse av att få göra det. Bestämmelsen skulle med andra ord först och främst vara av värde som utgångspunkt och förebild för avtal mellan upphovsmän och innehavare av verksexemplaren. På så sätt skulle den kunna komma att underlätta ingåendet av sådana avtal. I de fåtal fall där upphovsmannen skulle förvägras möjligheten att ta del av verket ger en bestämmelse om droit d'accès vägledning i handräckningsärendet.

Mot bakgrund av det anförda föreslår vi att det införs en lagregel om droit d'accès i URL.

3.4.2 Vilka exemplar bör omfattas av droit d'accès?

I avsnitt 3.3.1 behandlas frågan om droit d'accès bör utformas så att den kommer att gälla alla typer av verk eller om den skall

begränsas till några särskilda verkstyper. Där framhålls att droit d'accès torde komma att få störst betydelse beträffande konstverk som föreligger i ett eller några få exemplar. Det understryks dock också att droit d'accès i vissa fall kan vara rimlig även i fråga om andra verkstyper. Så kan exempelvis vara fallet när det finns särskilda skäl för upphovsmannen att få tillgång till ett särskilt exemplar av verket, t.ex. ett originalmanuskript. Några avgörande skäl mot att innefatta även andra skyddade verk än konstverk synes under alla förhållanden inte finnas. Bestämmelsen om droit d'accès bör därför inte begränsas till enbart konstverk utan avse alla verkskategorier. Någon begränsning till enbart originalexemplar bör därför inte heller komma ifråga.

3.4.3 Omfattningen av droit d'accès

Frågan för vilka syften rätten kan utövas behandlas i avsnitt 3.3.3. Där konstateras att droit d'accès i ett par länder endast omfattar en eller ett par upphovsrättsliga befogenheter, t.ex. mångfaldigande- och bearbetningsrätten, medan droit d'accès i andra länder principiellt omfattar alla befogenheterna.

Ett införande av droit d'accès i URL motiveras främst av hänsyn till upphovsmannens ideella intressen. Denne har ett legitimt behov av att i vissa syften kunna dokumentera sin konstnärliga gärning. Han bör således ha rätt att fotografera eller på annat sätt dokumentera sitt verk för sitt arkiv. Detta kan han tänkas vilja göra inför förstörelse av verket, något som inte är helt ovanligt när det gäller konstverk infogade i byggnader. Upphovsmannen kan också tänkas vilja dokumentera sina verk för att bygga upp en idébank inför den kommande konstnärliga verksamheten. Vidare kan det tänkas att han önskar fotografera verket för att använda det i samband med utställnings- eller reklamändamål.

När det sedan gäller frågan om upphovsmannen skall kunna ta del av sitt verk för att kunna utnyttja sin mångfaldiganderätt bör man skilja på två olika fall. Det ena är fallet att en konstnär vill fotografera sitt verk för att framställa bilder av verket i böcker, tidskrifter eller liknande. Såsom tidigare framhållits kan ett sådant förfarande normalt inte anses skada ägarens intressen, snarare tvärtom. Däremot skulle ett utnyttjande av mångfaldiganderätten för att framställa nya exemplar av verket i samma konstart som regel strida mot ägarens intressen. Att i fall

av sistnämnda typ tvångsvis ge upphovsmannen rätt att ta del av verket kan knappast komma ifråga.

Det för också för långt att, såsom är fallet i vissa rättsordningar, ge upphovsmannen rätt att ta del av verket på annan plats än den där verket befinner sig eller som anvisas av ägaren. Detta innebär att det inte bör komma ifråga att t.ex. tvinga ägaren att avvara ett konstverk för en utställning.

Det torde vara ogörligt att i lagtext precisera i vilka fall droit d'accès skall kunna utövas. Angivna exempel torde ge den vägledning som behövs för att avgöra i vilka fall detta skall få ske. Genom att föreskriva att det krävs "särskilda skäl" klargörs att det inte är fråga om en generell rätt utan att rätten är beroende av en konkret bedömning i det enskilda fallet.

Det kan inte komma i fråga att förena den föreslagna rätten med en skyldighet för ägaren av verksexemplaret att hålla upphovsmannen underrättad om var exemplaret finns. En sådan skyldighet skulle enligt vår mening föra för långt.

3.4.4 Vem skall kunna påkalla droit d'accès?

Frågan om droit d'accès bara skall kunna göras gällande gentemot upphovsmannen eller också av dennes rättsinnehavare behandlas närmare i avsnitt 3.3.4.

Eftersom droit d'accès av den typ som här föreslås huvudsakligen motiveras av ideella skäl bör möjligheten att ta del av verket under dess skyddstid i första hand tillkomma upphovsmannen. Efter dennes död bör motsvarande gälla bara honom närstående, dvs. efterlevande maka och bröstarvingar. Andra arvingar eller testamenstagare kommer således att sakna denna möjlighet.

3.4.5 Övrigt

Ett införande av droit d'accès kommer antagligen inte att leda till något större antal tvister. Redan i dag kommer, som tidigare nämnts, upphovsmän och ägare överens i dessa frågor och det skulle antagligen så förbli även efter ett införande av rätten. Om bestämmelser härom införs i URL skulle det emellertid kunna leda till att förhandlingarna underlättas eftersom upphovsmannen skulle kunna hänvisa till dessa.

Om någon överenskommelse inte skulle komma till stånd kan domstol pröva frågan i mål enligt handräckningslagen (1981:847) och avgörandet kan verkställas av kronofogden.

Utövandet av droit d'accès kommer med all sannolikhet att vara en engångsföreteelse. Det torde därför inte finnas något utrymme för att påkalla droit d'accès i chikanöst syfte. Det bör krävas mycket starka skäl för att en upphovsman skall kunna begära att få tillgång till samma konstverk vid flera tillfällen.

Om ägaren till verksexemplaret så kräver bör domstolen ha rätt att fastställa de närmare villkoren för hur droit d'accès skall utövas, t.ex. närmare föreskrifter om tid och plats. Om exemplaret måste flyttas bör som villkor för utövandet av droit d'accès kunna ställas krav om att upphovsmannen anlitar fackfolk eller att han tar en försäkring eller ställande av annan säkerhet eller på annat sätt säkerställer att utövandet av droit d'accès inte leder till att ägarens intressen åsidosätts.

Del IV

Övriga frågor

1 SKYDDSTIDEN

1.1 Inledning

Det är numera allmänt vedertaget att upphovsrätten bör begränsas i tiden. Denna uppfattning kommer till uttryck i praktiskt taget alla länder. Begränsningen av upphovsrätten i tiden motiveras i allmänhet med att de verk som över huvud taget visat sig vara livskraftiga så småningom kommer att ingå i kulturlivets samlade skatt av andliga värden. Dessa verk bör då vara fritt tillgängliga för den bildningssökande allmänheten. Upphovsrätten anses dock böra gälla under upphovsmannens livstid och så lång tid därefter att hans närmaste arvingar kan utöva den. Av praktiska skäl sätts i princip tiden lika för alla verk oavsett deras litterära eller konstnärliga värde. Detta innebär att skyddstiden i allmänhet bestäms med utgångspunkt i det skyddsbehov som gör sig gällande beträffande de mest värdefulla verken.

I Bernkonventionen föreskrivs som norm en skyddstid på 50 år efter upphovsmannens dödsår medan motsvarande norm i Världskonventionen är 25 år.

I de nationella lagarna varierar skyddstiden mellan länderna. Övervägande antalet länder anslutna till Bernkonventionen har dock lagstiftat om en 50-årig skyddstid. Det finns emellertid ett antal länder som har längre skyddstid. Vanligare är dock att de länder som valt en annan skyddstid än 50 år också har en kortare skyddstid, i allmänhet 25 år.

Inom Europa finns det länder som i sina upphovsrättslagar uppställer en längre frist än 50 år. För att undersöka vilka konsekvenser dessa diskrepanser kan få, särskilt med hänsyn till EG, redovisas nedan gällande rätt i Sverige och de övriga nordiska länderna. Vidare görs en översiktlig genomgång av förhållandena i övriga Europa och världen i övrigt. De internationella konventionerna och deras konsekvenser redovisas också. Slutligen redogör vi för våra överväganden och förslag.

1.2 Gällande rätt

1.2.1 Bakgrund

När det gäller den författarrättsliga befogenheten att *mångfaldiga* verket har skyddet härför utvecklats från en icke begränsad rätt till en begränsad sådan. I 1810 års tryckfrihetsförordningen föreskrevs nämligen en "evig" ensamrätten att mångfaldiga "skrift". Denna ensamrätt modifierades 1841 på det sättet att skyddet upprätthölls efter författarens död endast genom utgivning av nya upplagor av verket och då i 20 år efter varje sådan utgivning. Genom 1877 års lag angående äganderätt till skrift bestämdes skyddstiden för mångfaldigande till 50 år efter författarens död och samtidigt föreskrevs att de "eviga" rättigheterna skulle upphöra 1927.

Andra författarrättsliga befogenheter utvecklades i motsatt riktning. Genom 1855 års förordning tillades författare ensamrätt att *uppföra dramatiska verk*, en rätt som endast gällde under dennes livstid. I 1877 års lag utsträcktes rätten till ytterligare fem år och genom lagändring 1904 till 30 år efter författarens dödsår. Ensamrätt till offentligt *utförande av musikaliska verk* (dvs. andra verk än musikdramatiska) infördes 1897 varvid skyddstiden bestämdes till fem år efter kompositörens dödsår; ensamrätten gällde dock endast om verket var otryckt eller, om verket utgivits, om förbehåll om utföranderätten gjorts på notexemplaret. År 1904 utökades skyddet till 30 år.

Först 1883 erkändes författares rätt till sitt verk i *översättning*. Rätten var från början kortvarig ock kringgärdad med stränga villkor. Först 1904 stadgades en generell skyddstid om 10 år från orginalverkets utgivning.

Konstnärer hade redan genom 1810 års tryckfrihetsförordning ett visst skydd. Den däri införda "eviga" ensamrätten gällde också skydd mot efterbildande i tryck av konstverk. Först genom 1867 års lag angående efterbildning av konstverk tillades konstnärer en ensamrätt att eftergöra konstverk i samma konstart som originalet; en ensamrätt som gällde under konstnärens livstid. Samtidigt infördes en ensamrätt att efterbilda konstverk på mekanisk väg eller genom fotografi eller avgjutning eller på annat dylikt sätt; en rätt som varade i 10 år efter konstnärens död. År 1877 förordnades att 1867 års konstverkslag skulle gälla

även på efterbildning av konstverk genom tryck, vilket medförde att man införde en tidsbegränsning även för sådant efterbildande.

Genom 1919 års lagstiftning infördes en enhetlig skyddstid om 30 år för de olika befogenheterna inom den litterära, musikaliska och konstnärliga auktorrätten. En skyddstid på 30 år ansågs som en lämplig medelväg och innebar för mångfaldiganderätten att skyddstiden sänktes medan den för rätten till konstverk kom att höjas. Vidare ansågs en så avvägd skyddstid lämplig med hänsyn till vad som gällde i vissa europeiska länder samt vad som förmodades skulle komma att gälla i Danmark.

Efter förslag av auktorrättskommittén (SOU 1956:25 s. 338 ff.) fastställdes genom 1960 års lagstiftning (prop. 1960:17 s. 217 ff. och L[1]U 1960:41 s. 78) den allmänna skyddstiden till 50 år efter upphovsmannens dödsår. Detta innebar en anpassning till vad som i allmänhet gällde i Europa samt till de föreskrifter som i detta hänseende gällde i Bernkonventionen.

1.2.2 Gällande rätt

I 43 § URL föreskrivs således att den allmänna skyddstiden är 50 år från upphovsmannens död. Tiden skall räknas från utgången av det år då upphovsmannen avled. I fråga om verk med två eller flera upphovsmän skall tiden räknas från den sist avlidnes dödsår.

I 44 § URL finns särskilda föreskrifter beträffande skyddstiden för anonyma och pseudonyma verk. Denna beräknas till 50 år från det år då verket offentliggjordes. Enligt en specialregeln för de fall där verket består av två eller flera delar med inbördes sammanhang skall tiden räknas från det år då sista delen offentliggjordes.

Enligt 1 § 2 mom i tillämpningsförordningen (1973:529) med avseende URL:s och FotoL:s tillämpning på andra länder och områden gäller att skydd enligt svensk lag inte åtnjutes i fall då skyddstiden i verkets hemland redan gått ut. Svensk medborgare har dock alltid skydd enligt svensk lag.

1.3 Situationen i andra länder

I *de övriga nordiska länderna* är den allmänna skyddstidsregeln i det närmaste likalydande. Även de övriga särskilda skyddstidsreglerna har motsvarande innehåll i dessa länder.

De flesta *övriga europeiska länderna* har i sin upphovsrättsliga lagstiftning också en allmän skyddstid om 50 år från upphovsmannens död. Längre skyddstid finns dock i upphovsrättslagarna i Frankrike (för vissa verk), Spanien, Västtyskland och Österrike (för vissa verk). Tidigare fanns det "evig" upphovsrätt i Portugal, men 1985 infördes en skyddstid på 50 år. Det skall dock i detta sammanhang anmärkas att Belgien, Frankrike och Italien har särskilda bestämmelser som tar sikte på att reglera förhållanden som uppstod vid de båda världskrigen. Dessa regleringar kan leda till skyddstider som är längre än 50 år efter upphovsmannens dödsår.

I *Frankrike* stadgades i upphovsrättslagen från 1957 en allmän skyddstiden om 50 år från upphovsmannens dödsår. Genom den nya lagen från 1985 görs undantag för musikaliska verk med eller utan text ("compositions musical avec ou sans paroles"). Undantaget anses utgöra ett avsteg från den traditionella franska humanistiska uppfattningen om upphovsrätten till förmån för en mer ekonomisk. Vidare anses regleringen utgöra ett undantag från principen att bara göra undantag från den allmänna skyddstiden när det är fråga om sådana verkskategorier som på grund av sin särskilda natur och speciella förhållanden under vilka de skapas, t.ex. fotografier och alster av brukskonst, påkallar särskild reglering.

Spanien var tidigare en av de länder i Bernunionen som hade den längsta skyddstiden, 80 år. I den nya upphovsrättslagen från 1987 har skyddstiden förkortats till 60 år. Sänkningen är ett uttryck för den spanske lagstiftarens önskemål om en skyddstid som ligger i linje med den som finns i den gemensamma kultursfären. Att tiden bestämdes till 60 år och inte 50 synes bero på att rättighetshavarna ansåg sig orättfärdigt behandlade, särskilt som

ett förslag om införande av "domaine public payant"[1] inte vann gehör.

I *Västtyskland* gällde före 1934 gällde en 30-årig skyddstid. Det året förlängdes tiden till 50 år efter upphovsmannens dödsår. Sedan 1965 gäller en skyddstid om 70 år. Bestämmelsen kom till när förslaget till nuvarande upphovsrättslag behandlades i Bundestag. Anledningen till den förlängda skyddstiden synes i huvudsak ha varit den stigande genomsnittliga levnadsåldern, vilken medförde att sedan skyddstiden löpt ut levde fortfarande nära anhöriga till upphovsmannen, vilka inte borde berövas möjligheten att erhålla inkomster för utnyttjandet av dennes verk. Vidare utgjorde den förlängda tiden en slags kompensation för att man avstod från att lägga fram förslag om "domaine public payant".

I *Österrike* föreskrivs sedan 1972 föreskrivs i upphovsrättslagen en skyddstid om 70 år från upphovsmannens dödsår. Undantag görs dock för filmverk som åtnjuter en skyddstid på 50 år från det år då verket offentliggjordes.

I *Belgien* pågår sedan länge en översyn av den belgiska upphovsrättslagen från 1886. I ett förslag från 1986 har den allmänna skyddstiden förlängts till 70 år från upphovsmannens dödsår. Undantag har dock gjorts för datorprogram. Förslagen har ännu inte lett till lagstiftning.

Majoriteten av *övriga länder* har den normala skyddstiden på 50 år. Däribland finns sådana stater som Australien, Indien, Kanada och USA.

---

[1] Uttrycket avser vanligen att man belägger utnyttjande av fria verk med en avgift som i en eller annan form tillförs författar- och konstnärsvärlden.

I vissa fall kan uttrycket även syfta på en ordning enligt vilken det under sista delen av skyddstiden inte längre består någon ensamrätt till verket. Verket får då utnyttjas utan tillstånd av upphovsmannen, men denne har rätt till en viss avgift av den som utnyttjar verket, dvs. det är fråga om en slags tvångslicens.

Följande länder har längre skyddstid: Brasilien (60 år), Columbia (80 år), Elfenbenskusten (99 år), Guinea (80 år), Israel (70 år) och Panama (80 år). Nicaragua har en särskild reglering som innebär att skyddstiden för verk, med några undantag, i princip kan vara obegränsad.

Kortare skyddstid har följande femton länder: Algeriet, Chile, Cuba, Ghana, Haiti, Kenya, Liberia, Libyen, Malawi, Malta, Nigeria, Polen Sovjetunionen, Uruguay och Zambia. De flesta av dessa har en skyddstid om 25 år efter upphovsmannens död. Dock har Chile 30 år och Uruguay 40 år. I Libyen gäller dock 25 år från upphovsmannens död eller 50 år från offentliggörandet.

1.4 De internationella konventionerna

Först vid Brysselkonferensen 1948 lyckades man ena sig om en för unionsländerna tvingande reglering i frågan om en minsta allmän skyddstid. Bestämmelsen härom återfinns i Bernkonventionens artikel 7(1). Där föreskrivs att det i konventionen bestämda skyddet omfattar upphovsmannens livstid och består 50 år efter hans död. I en specialbestämmelse i artikel 7*bis* finns bestämmelser om att i fall där upphovsrätten gemensamt tillhör flera som samarbetat vid tillkomsten av ett verk skall skyddstiden räknas från den sist avlidne medarbetarens död. Skyddstiden skall enligt uttrycklig föreskrift i artikel 7(5) räknas från och med året efter det år upphovsmannen avled.

Särskilda föreskrifter finns för vissa verkskategorier. För filmverk får enligt artikel 7(2) den nationelle lagstiftaren föreskriva att skyddstiden skall utgå 50 år efter den tidpunkt då verket gjordes tillgängligt för allmänheten med upphovsmannens samtycke eller, om denna händelse inte ägt rum inom 50 år från verkets tillkomst, 50 år efter tillkomsten.

Beträffande anonyma och pseudonyma verk finns bestämmelserna i artikel 7(3). Där föreskrivs att skyddet utgår efter den tidpunkt då verket gjordes tillgängligt för allmänheten. Om den av upphovsmannen valda pseudonymen inte lämnar rum för tvivel angående hans identitet gäller dock den allmänna skyddstidsregeln. Om upphovsmannen röjer sin identitet under den angivna perioden skall likaledes den allmänna skyddstiden tillämpas. Den nationella lagstiftaren har inte någon skyldighet att skydda

anonyma eller pseudonyma verk om det finns särskild anledning förmoda att upphovsmannen är död sedan 50 år.

I fråga om fotografier och alster av brukskonst ger artikel 7(4) unionsländerna frihet att bestämma skyddstiden. Den får dock inte understiga en tid av 25 år från verkets tillkomst.

Artikel 7(8) innehåller en regel om jämförelse av skyddstid ("comparison of terms"). Enligt denna skall skyddstiden alltid bestämmas av lagen i det land där skydd påkallas men den får inte överskrida den skyddstid som gäller i verkets hemland; det står givetvis det förra landet fritt att föreskriva annat.

1.5 Frågans behandling vid 1987/88 års riksmöte

I en motion (1986/87:L814) framförde Lars Ahlmark (m) önskemål om att skyddstiden för litterära och konstnärliga verk skulle förlängas till 70 år. Önskemålet hade sin utgångspunkt i diskussioner som förts angående omarbetningen av psalmen Fädernas Kyrka och motionären framhöll att det enligt hans uppfattning på sina håll saknades känsla för hur viktigt det är att litterära eller konstnärliga verk inte skadas genom olika förändringar.

Lagutskottet, som avstyrkte motionen, anförde i sitt av riksdagen godkända betänkande (LU 1987/88:9 s. 14 f.) bl.a. att skyddstiden för litterära och konstnärliga verk måste bestämmas efter en avvägning mellan å ena sidan upphovsmannens intresse av att tillförsäkras en bestämmanderätt över sitt alster under en tillräckligt lång tid och å andra sidan allmänhetens intresse av att från början skyddade verk efter en viss tid kan fritt utnyttjas. Enligt utskottets mening fick den nuvarande skyddstiden på 50 år anses innebära en rimlig avvägning mellan dessa båda motstridiga intressen. Det konstaterades att den i Sverige gällande skyddstiden också överensstämmer med den minimitid som föreskrivs i Bernkonventionen och med vad som gäller i flera andra länder.

Utskottet underströk dessutom att det förhållandet att skyddstiden för ett verk löpt ut inte innebär att verket får förvanskas eller eljest utnyttjas utan några begränsningar. Utskottet hänvisade därvidlag till att domstol kan meddela förbud

vid vite mot återgivande av ett litterärt eller konstnärligt verk på ett sätt som kränker den andliga odlingens intressen.

1.6 Överväganden och förslag

Den allmänna skyddstiden i vår närmaste kulturella och ekonomiska omgivning är i stort sett likartad. I Europa har dock för oss viktiga nationer längre skyddstider, ibland enbart avseende vissa verk.

För närvarande finns det inte någon omedelbar anledning att överväga en förlängning av skyddstiden, inte ens med hänsyn till förhållandena inom EG. Man kan visserligen allmänt hänvisa till att den genomsnittliga livslängden ökat och att man redan av detta skäl bör förlänga skyddstiden i enlighet med vad som skett i t.ex. Västtyskland. Det är emellertid inte realistiskt att enbart av detta skäl företa en förlängning av skyddstiden i all synnerhet om inte andra länder kan förväntas följa efter.

Inom EG-kommissionen pågår en diskussion om man i direktiv skall förbjuda medlemsländerna att genom tvångslicens reglera rätten för radio- och TV-företag att sända upphovsrättsligt skyddat material via direktsändande satellit. Om ett sådant direktiv skulle bli verklighet måste rättigheterna klareras genom avtal. I ett sådant läge kommer sannolikt intresset för att harmonisera skyddstiderna inom Europa att påtagligt öka. Det är emellertid för tidigt att spekulera om man kommer att söka förlänga skyddstiden från 50 år till exempelvis 60 eller 70 år. Inte heller av hänsyn till förhållandena inom EG bör nu någon förlängning av skyddstiden komma i fråga. Klart är emellertid att man noga bör följa utvecklingen i Europa under den närmaste tiden.

Vi anser således att det för närvarande inte finns tillräckliga skäl att lägga fram förslag om förlängd skyddstid.

2 TVISTLÖSNING

Upphovsrättsliga förfoganden sker i princip på grund av avtal mellan upphovsmannen och den som vill utnyttja verket. Avtalen kan vara individuella eller kollektiva. Kommer parterna inte överens om utnyttjandet intar lagstiftningen den principiella inställningen att utnyttjandet inte får äga rum. Det är med andra ord förutsatt att utnyttjande inte alltid kan ske.

Från denna huvudregel har lagstiftaren gjort undantag genom att föreskriva inskränkningar i upphovsmannens principiella ensamrätt. Dessa inskränkningar har, som tidigare redovisats, införts i fall där lagstiftaren ansett att allmänna skäl av viss styrka talar för sådana ingrepp. Exempel på sådana inskränkningar är bestämmelserna om fritt utnyttjande och tvångslicensbestämmelser.

Ytterligare en form av inskränkning är avtalslicensbestämmelserna. En sådan bestämmelse bygger, som tidigare nämnts, på att det träffas ett avtal om visst utnyttjande mellan användare och en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området. Rättsverkan av bestämmelsen är att den form av utnyttjande som innefattas i avtalet också får företas beträffande verk av sådana upphovsmän som inte företräds av den avtalsslutande organisationen.

I URL finns för närvarande avtalslicensbestämmelser i 15 a §, 22 § andra stycket och 22 d §. Vi har under vårt tidigare utredningsarbete (se SOU 1988:31) som lösning på problemet med vissa institutionella massutnyttjanden bl.a. föreslagit införandet av avtalslicensbestämmelser. Som tidigare framgått föreslår vi i detta betänkande att det införs några nya avtalslicenser, nämligen i 12 § tredje och fjärde styckena, 16 § första stycket och 18 § andra stycket URL.

Om avtal inte kommer till stånd om ett sådant utnyttjande som omfattas av en avtalslicensbestämmelse medför detta att den vanliga ensamrätten gäller. Våra förslag till avtalslicensbestämmelser utgår från bedömningen att parterna kommer att träffa de avsedda avtalen. Parterna har i de flesta fall båda ett stort intresse av att avtal faktiskt ingås, eftersom de därigenom

uppnår avtalslicensens fördelar beträffande administrationen av rättigheterna. Det kan dock inte uteslutas att avtalslösa perioder kommer att inträffa. Normalt spelar detta inte någon större roll. Eftersom båda parter har ett intresse av att avtal ingås, kommer de avtalslösa perioderna sannolikt att bli kortvariga. I vissa fall har upphovsmännen grundad anledning att inte ingå något avtal, t.ex. om motparten är nära obestånd eller vill ingå avtal som i visst fall skulle strida mot det "normala" utnyttjandet.

När det gäller vissa viktiga utnyttjandeformer kan det finnas ett allmänt intresse att de avtalslösa tillstånden inte blir långvariga. Frågan om och på vilket sätt man i dessa viktiga fall skall komma till rätta med det avtalslösa tillståndet är därför av intresse.

Inom den upphovsrättsliga lagstiftningen i Norden har lagstiftaren använt sig av två olika metoder för situationer där den ansett att en avtalslicensordning behövt kompletteras med en modell för tvistelösning, nämligen medling och tvångsskiljedom.

I *Sverige* har införts ett särskilt medlingsförfarande när det gäller avtalslicensen för fotokopiering i undervisningsverksamhet. Bestämmelser om förfarandet finns i lagen (1980:612) om medling i vissa upphovsrättstvister. Medlingsförfarande innebär inte något intrång i den principiella avtalsfriheten. Lagen har tillämpats i endast ett fall, och förfarandet ledde till att avtal slöts. Någon särskild ordning för konfliktlösning när det gäller avtalslicensbestämmelserna i 22 § andra stycket eller 22 § URL finns emellertid inte. I vårt senaste betänkande (SOU 1988:31), som innehåller förslag till några nya avtalslicensbestämmelser, föreslog vi att den speciella medlingslagen skulle vara tillämplig på dessa.

I *Danmark* finns för närvarande inte någon särskild tvistlösning för avtalslösa tillstånd när det gäller avtalslicensbestämmelserna. Den danska upphovsrättsutredningen föreslår dock att man inför ett medlingsinstitut som liknar det som finns i Sverige. Medling skall dock bara kunna begäras när det gäller fotokopiering i undervisningsverksamhet samt exemplarframställning för blinda och andra som inte kan tillägna sig verken på sedvanligt sätt.

I *Finland* är för närvarande den generella avtalslicensbestämmelsen i vad den gäller fotokopiering i undervisningsverksamhet kompletterad med en föreskrift om tvångsskiljedom. För den bestämmelsens tillämpning i övrigt finns däremot inte någon särskild ordning för konfliktlösning. Även avtalslicensen

beträffande vidaresändning i kabel är förenad med föreskrift om tvångsskiljedom.

I *Norge* är för närvarande avtalslicensbestämmelserna beträffande fotokopiering i undervisningsverksamhet resp. vidaresändning i kabel kompletterade med särskilda ordningar för tvistlösning. Bestämmelsen för undervisningsverksamhet är kompletterad med en föreskrift om medling, medan bestämmelsen avseende vidaresändning kompletterats genom en föreskrift om att part har möjlighet att få frågan om tillstånd till och villkoren för vidaresändning slutligt prövat av en särskild nämnd. Den norska utredningen föreslog i sitt slutbetänkande (NOU 1988:22) införandet av medling som konfliktlösningsmodell för de avtalslicensordningar som föreslogs beträffande institutionell reprografisk exemplarframställning samt framställning av maskinläsbara exemplar av utgivna verk i egen verksamhet. Förslaget har ännu inte lett till lagstiftning.

För svensk del bör den principiella utgångspunkten när det gäller att ta ställning till tvistlösningar på det upphovsrättsliga området vara att ingrepp i avtalsfriheten i det längsta skall undvikas. Det bör ankomma på parterna att, på samma sätt som när det är fråga om varor och andra materiella ting, bestämma villkoren för och priset på den intellektuella prestation som tillhandahålls. En konsekvens av detta betraktelsesätt blir att det därför är naturligt om ett avtalslöst tillstånd medför att ett visst utnyttjande inte kan ske med stöd av en avtalslicensordning.

När det sedan gäller de fall där det från allmän synpunkt är särskilt angeläget att avtal kommer till stånd kan till en början konstateras att det för svenskt vidkommande knappast kan komma ifråga att komplettera en avtalslicensordning med föreskrift om tvångsskiljedom. En sådan ordning är betänklig från principiell synpunkt, eftersom systemet därigenom i praktiken skulle kunna jämställas med en tvångslicensordning. Överväganden om införande av en tvångsskiljedom måste därför göras med utgångspunkten att förfarandet sammantaget är att jämställa med en tvångslicensordning, varvid det då särskilt måste beaktas huruvida en sådan ordning är förenlig med Bernkonventionens bestämmelser. Under alla förhållande menar vi att situationen inte är sådan att det är aktuellt att införa föreskrifter om tvångsskiljedom för någon av de situationer som nu föreslås reglerade genom avtalslicensbestämmelser.

Ett medlingsförfarande av denna typ saknar helt moment av tvångskaraktär. Det kan därför ifrågasättas om det är ett tillräckligt instrument för att få till stånd behövliga avtal. Vidare är det inte heller självklart att ett särskilt statligt åtagande verkligen behövs för att lösa de tvister som kan uppkomma. Den ovan angivna principiella utgångspunkten leder i stället till att något sådant åtagande som regel inte är nödvändigt. Därtill kommer att parterna själva kan föranstalta om medling.

Det särskilda medlingsförfarandet innebär dock inte något intrång i den principiella avtalsfriheten och det kan inte uteslutas att en parts möjlighet att påkalla medling i vissa fall kan främja att avtal kommer till stånd. Medlingsförfarande kan därför försvaras i de fall där det från allmän synpunkt är särskilt angeläget att avtal kommer till stånd. Så kan inte anses vara fallet beträffande det utnyttjande som föreslås reglerat i 16 §. De föreslagna avtalslicenserna i 12 § tredje och fjärde styckena samt 18 § andra stycket berör dock sådana områden att de från allmän synpunkt kan jämställas med avtalslicensen beträffande fotokopiering i undervisningsverksamhet i 15 a §. Vi föreslår därför att den nyss nämnda lagen görs tillämplig även på sådana avtal om utnyttjande av verk som avses i 12 § tredje och fjärde styckena samt 18 § andra stycket.

Del V

Specialmotivering

SPECIALMOTIVERING

1 Förslaget till lag om ändring i lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk

1 § Den som skapat ett litterärt eller konstnärligt verk har upphovsrätt till verket, vare sig det utgör skönlitterär eller beskrivande framställning i skrift eller tal, datorprogram, musikaliskt eller sceniskt verk, filmverk eller alster av bildkonst, byggnadskonst eller brukskonst eller det har kommit till uttryck på annat sätt.

Till litterärt verk hänföres karta, så ock annat i teckning eller grafik eller i plastisk form utfört verk av beskrivande art.

Vad i denna lag föreskrivs om upphovsrätt till konstverk och andra alster av bildkonst gäller även i fråga om fotografisk bild, oavsett om bilden utgör verk eller inte.

Förslaget innebär att första paragrafen får ett nytt tredje stycke. I första och andra stycket görs inga ändringar.

I första stycket finns den allmänna inledande bestämmelsen om att den som skapar ett litterärt eller konstnärligt verk har upphovsrätt till det. Vidare finns en uppräkning av olika exempel på litterära och konstnärliga verk. Uppräkningen är inte avsedd att vara uttömmande.

Genom att vårt lagförslag också innehåller att undantaget i 10 § URL för fotografisk bild tas bort (se nedan) kommer de fotografiska bilderna att såsom konstnärliga verk omfattas av uppräkningen i första stycket och att därvid räknas till alster av bildkonst. Eftersom uppräkningen av verk inte är uttömmande gäller detta även om fotografiska verk inte uttryckligen nämns i uppräkningen. Som vi angett i den allmänna motiveringen (Del I, avsnitt 6.2.4) anser vi emellertid inte att den lagändringen är tillräcklig för att det tydligt skall framgå av lagtexten att alla

fotografiska bilder (som inte är kopior av andra fotografiska bilder) skall få skydd enligt URL.

Därför har vi föreslagit att paragrafen förses med ett nytt tredje stycke som anger att URL:s regler om konstverk och andra alster av bildkonst skall gälla för alla fotografier oavsett om de är verk eller inte. Avsikten är vidare att markera att detta är en specialregel för fotografier som inte skall påverka verkshöjdsbestämningen när det gäller andra kategorier av verk.

Eftersom alla fotografiska bilder enligt förslaget är att anse som alster av bildkonst i URL:s mening, och eftersom alster av bildkonst enligt URL:s terminologi räknas till kategorien "konstverk" kommer de bestämmelser i URL som behandlar konstverk att också gälla alla fotografiska bilder.

När det gäller tolkningen av uttrycket "fotografisk bild" hänvisas till den allmänna motiveringen (Del I, avsnitt 5.1.1) om skyddets objekt. Det är inte vår avsikt att tolkningen skall ändras.

9 § Författningar, beslut av myndighet, av svensk myndighet avgivna yttranden samt officiella översättningar av sådana texter äro icke föremål för upphovsrätt.

Utan hinder av vad sålunda är stadgat *föreligger dock* upphovsrätt *i fråga om verk som ingår i handling som avses i första stycket i den mån det är fråga om karta, alster av bildkonst, musikaliskt verk, eller dikt eller annat fristående litterärt verk. Särskilda föreskrifter om återgivande av sådana verk finns i 24 § första stycket.*

Paragrafen innehåller, liksom tidigare, i första stycket en bestämmelse om att vissa typer av kvalificerade allmänna handlingar är undantagna från upphovsrätt. I andra stycket finns bestämmelser om upphovsrätt till vissa typer av verk som ingår i sådan allmän handling som avses i första stycket.

I sak innebär förslaget att andra stycket ändras i två hänseenden. Upphovsrätt skall i fortsättningen gälla inte bara för officiella kartor utan för alla typer av kartor, bl.a. kommunalt upprättade kartor t.ex. stadsplanekartor och liknande. Vidare skall upphovsrätt gälla också för andra litterära verk än dikter om de

är fristående. I redaktionellt hänseende innebär förslaget att de inskränkningar som enligt nuvarande lydelse av 9 § andra stycket URL görs i upphovsrätten till de i första meningen omnämnda alstren av skäl som framgår i den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 2.6.3) överflyttas till 24 § första stycket URL, där de systematiskt hör hemma. I den föreslagna nya lydelsen till 9 § andra stycket har en särskild hänvisning skett till 24 §, där de särskilda föreskrifterna om återgivande av de ifrågavarande verken finns upptagna.

Som framgår av den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 2.6.2) skall föreskriften beträffande kartor avse alla typer av kartor, dvs. de är föremål för upphovsrätt oavsett om de är officiella eller inte. Frågan om en karta utgör ett verk får avgöras på sedvanligt sätt.

Av den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 2.6.1) framgår att uttrycket "fristående" avser att skilja ut verk som ingår i sådan allmän handling som avses i första stycket och som utgör ett självständigt alster, vilket skapats av någon som inte haft till uppgift, vare sig som anställd eller i annan egenskap, att framställa verket för den allmänna handlingen. För att verket skall kunna betraktas som fristående krävs vidare att det klart framgår att verket utgör en självständig del av den allmänna handlingen. Detta är t.ex. fallet om en rapport publiceras som en bilaga till ett betänkande.

Av skäl som framgår i den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 2.6.1) gäller fullt upphovsrättsligt skydd för bidrag som lämnas till eller upprättas för tidningar och andra periodiska publikationer som ges ut av myndigheter.

> 10 § Har ett verk registrerats såsom mönster enligt vad därom är stadgat, må utan hinder därav upphovsrätt till verket göras gällande.
>
> Kretsmönster i halvledarprodukter är icke föremål för upphovsrätt enligt denna lag. Om rätten till sådant mönster finns särskilda bestämmelser.

Förslaget till ändring i denna bestämmelse innebär att undantaget för fotografiska bilder i paragrafens andra stycke tas bort. Detta

är den grundläggande lagändring som krävs för att integrera fotografierna i upphovsrätten.

12 § Med regeringens tillstånd och på de villkor, som däri *anges, får* arkiv och bibliotek för sin *egen* verksamhet framställa exemplar av verk. *Exemplar som framställts på annat sätt än genom reprografiskt förfarande får dock inte användas för annat ändamål än forskning i arkivets eller bibliotekets lokaler.*

Föreskrifterna i första stycket gäller inte datorprogram i maskinläsbar form.

Bibliotek, som har tillstånd som avses i första stycket och som på grund av skriftligt avtal med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området har rätt att i sin utlåningsverksamhet genom reprografiskt förfarande framställa exemplar av utgivna verk för ett annat biblioteks räkning, får för samma ändamål även framställa exemplar av utgivna verk av upphovsmän som inte företräds av organisationen.

Arkiv eller museum, som regeringen bestämmer och som på grund av skriftligt avtal med en organisation som företräder ett flertal svenska yrkesverksamma upphovsmän på området har rätt att för vetenskapliga ändamål eller för forskning framställa exemplar av fotografiska bilder i sina samlingar, har rätt att för samma ändamål framställa exemplar av sådan fotografisk bild även av upphovsman som inte företräds av organisationen.

Beträffande sådan exemplarframställning som avses i tredje och fjärde styckena gäller även bestämmelserna i 15 a § andra stycket, tredje stycket första och andra meningarna samt fjärde stycket. Framställt exemplar får bara utnyttjas för ändamål som avses i avtalet.

Paragrafen innehåller i sin nuvarande lydelse bestämmelser om exemplarframställning genom fotografi vid arkiv och bibliotek.

Förslaget innebär *dels* att gällande bestämmelse ändras i visst hänseende, *dels* att fyra nya stycken införs. Det föreslå således

att bibliotek och arkiv i fortsättningen får rätt att för sin egen verksamhet framställa exemplar av verk även med hjälp av andra metoder än reprografiskt förfarande. Sådana exemplar får dock inte användas för annat ändamål än forskning i institutionens lokaler. I ett nytt andra stycke föreslås att den utvidgade exemplarframställningsrätten inte skall gälla datorprogram i maskinläsbar form. I ett nytt tredje stycke föreslås att fotokopiering för utlåning i annat bibliotek än det som framställer exemplaret skall regleras genom en avtalslicens, dvs. en särskild reglering av exemplarframställning för annat än bibliotekets egen verksamhet. I ett fjärde stycke föreslås införandet av en avtalslicensbestämmelse till förmån för arkiv och museer beträffande framställning av exemplar av fotografier som finns i deras samlingar. I ett nytt femte stycke föreslås slutligen vissa gemensamma regler för de båda nya avtalslicensbestämmelserna.

Första stycket

I paragrafens första stycke har begränsningen till enbart fotografiska metoder upphävts. Detta innebär att i princip alla nuvarande och framtida framställningmetoder får användas under de närmare förutsättningar som anges i 1 - 7 §§ TBURL, dvs. framställning får ske för beredskaps- och skyddsändamål samt för kompletteringsändamål. Förutom fotografiska metoder eller, som vi föredrar att uttrycka saken, reprografiska metoder får således även ljud- och bildupptagningar göras liksom överföringar av annan digitalt lagrad information än datorprogram i maskinläsbar form. Av skäl som redovisats i den allmänna motiveringen har de olika utnyttjandeformerna emellertid begränsats i fråga om exemplar framställda genom andra framställningsmetoder än reprografi.

Generellt har begränsningen skett på så sätt att exemplar som framställts på annat sätt än genom reprografiska metoder endast får tillhandahållas i arkivets eller bibliotekets lokaler för forskningsändamål. Uttrycket "för forskningsändamål" förekommer för närvarande också i 22 c § URL. Enligt uttalande i förarbetena (prop. 1977/78:97 s. 130 f.) behöver forskningen inte vara vetenskaplig utan även annan forskning kan godtas i sammanhanget. Att tillhandahållandet bara får ske i institutionens lokaler innebär att hemlån inte får förekomma. Därutöver innebär begränsningen att fjärrlån av exemplar som framställs med stöd av paragrafen inte är tillåtna. Någon annan rumslig begränsning av tillhandahållandet görs inte i bestämmelsen. Givetvis står det

institutionen fritt att tillhandahålla exemplaret enbart i t.ex. läsesal eller liknande rum.

Andra stycket

I detta stycke, som är nytt, har av skäl som redovisas i den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 3.8.6), exemplarframställning av datorprogram i maskinläsbar form helt undantagits från bestämmelsens tillämpningsområde. Detta innebär att arkiv och bibliotek inte har rätt att med stöd av denna paragraf framställa exemplar av sådana program på elektronisk väg ens om det sker för beredskaps- eller skyddsändamål och inte heller för kompletterings- eller utlåningsändamål.

Tredje stycket

I detta stycke, som också är nytt, finns en avtalslicensbestämmelse avseende vissa biblioteks möjlighet att framställa exemplar av utgivna verk i sin fjärrlåneverksamhet.

Bestämmelsen är utformad med avtalslicenserna i 15 a och 22 d §§ som förebild. I den anges således under vilka förutsättningar ett kollektivt avtal om exemplarframställning får verkan också i förhållande till upphovsmän som inte företräds av den avtalsslutande organisationen. Det krävs att avtalet ingåtts med en *organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området*. Organisationen skall således vara representativ för de upphovsmän som normalt förekommer till de verk som exemplarframställningen avser. Användningen av singularformen "organisation" innebär inte att upphovsmännens organisationer skall vara tvungna att gå samman i en organisation. Någon ändring härvidlag i förhållande till 15 a och 22 d §§ är inte avsedd.

På användarsidan har den avtalslutande motparten inte särskilt utpekats. Avsikten är att den som är huvudman för biblioteket skall ingå avtalet. Detta torde i praktiken innebära staten och kommunerna, men även andra huvudmän kan i princip komma ifråga. De kan givetvis sluta avtal var för sig, men ingenting hindrar att de går samman i en gemensam organisation för ändamålet eller att vissa av dem utnyttjar redan befintliga centralorganisationer, t.ex. kommunförbundet.

Tillämpningsområdet för avtalslicensbestämmelsen bestäms av de villkor och avgränsningar som finns i det underliggande avtalet. För att bli gällande gentemot utomstående upphovsman måste dock villkoren och avgränsningarna rymmas inom de förutsättningar som uppställs i detta stycke.

Fjärde stycket

I detta stycke, som är nytt, har vi fört in en avtalslicensbestämmelse som ger arkiv och museer rätt att framställa exemplar av fotografier i deras samlingar (Del I, avsnitt 6.5)

Bestämmelsen är avsedd att omfatta alla fotografier som finns i de berörda museernas och arkivens samlingar, och som museet eller arkivet inte förvärvat genom avtal med fotografen och där särskilda villkor för museets exemplarframställningsrätt stipulerats. I sådana fall gäller det individuella avtalet framför det kollektiva avtalet. Det följer redan av att bestämmelsen är dispositiv. Dessutom har fotografen enligt hänvisningen i paragrafens sista stycke till 15 a § andra stycket rätt att inlägga veto mot att licensordningen tillämpas beträffande hans alster.

Bestämmelsen är inte avsedd att ge ifrågavarande museer eller arkiv rätt att framställa exemplar av fotografier för vilket ändamål som helst. Syftet skall vara "för vetenskapligt ändamål eller för forskning". Inom den ramen kan det vara fråga om t.ex. illustrationer i böcker eller på annat mer fristående sätt. Bestämmelsen är avsedd att ge möjlighet till en mer omfattande exemplarframställningsrätt än den som grundar sig på 14 § andra stycket URL och som ju förutsätter att återgivningen sker till belysning av texten.

Den angivna begränsningen av syftet utesluter framställning i kommersiellt syfte av bilder i samlingarna.

Eftersom avtalslicensbestämmelsen är avsedd att ge museer och arkiv en tämligen omfattande rätt att framställa exemplar av fotografier, kan inte vilka museer eller arkiv som helst tillerkännas rätten att sluta avtal. Det bör ankomma på regeringen att bestämma vilka museer eller arkiv som kan komma i fråga. Rätten bör inskränkas till sådana museer eller arkiv som verkligen behöver den, dvs. sådana som har mycket stora samlingar av fotografier, där rättighetshavaren är okänd och det är oklart vilken rätt till bilden som museet har. Det bör däremot

inte ha någon betydelse om museet eller arkivet är i offentlig ägo eller inte. De angivna kriterierna innebär att t.ex. tidningsarkiv inte bör ha denna rätt även om de innehåller stora mängder fotografier. Dessa är vanligen köpta av tidningen eller tagna av anställda fotografer, dvs. rättighetshavaren bör sällan vara okänd.

På rättighetshavarsidan bör på samma sätt som i andra avtalslicensbestämmelser rätten att sluta avtal anförtros organisationer som företräder ett flertal upphovsmän på området. På denna punkt kan det möjligen invändas att dessa organisationer inte är representativa när det gäller de fotografier som finns i arkiv och museer. Dessa är endast i begränsad omfattning framställda av medlemmar i någon av fotograforganisationerna, utan är till stor del tagna av andra än yrkesfotografer. Dessutom skiljer sig detta område från andra områden som reglerats genom avtalslicens därigenom att också alster av icke yrkesverksamma eller amatörer kan ha en stor efterfrågan. Fotograforganisationerna är emellertid representativa för de fotografer som lever på sitt bildframställande och som därför är i behov av skydd vid en lagreglering av det föreslagna slaget. Därför finner vi det försvarbart att låta enbart de organisationer som företräder yrkesfotografer kunna vara part i det licensutlösande avtalet. Genom att införa ordet "yrkesverksamma" i lagtexten har vi markerat att det räcker med att organisationen är representativ för dessa för att avtalet skall få licensverkan även gentemot övriga fotografer eller andra rättighetshavare. Det förutsätts dock att de yrkesverksamma fotograferna i avtalet inte diskriminerar de icke yrkesverksamma

Femte stycket

I detta stycke görs hänvisningar till bestämmelser i 15 a § URL, som har utgjort förebild för de båda avtalslicensbestämmelser i denna paragraf. De bestämmelserna innehåller regler för upphovsmän som inte företräds av en avtalsslutande organisation.

Om avtalet med organisationen innehåller en föreskrift som ger upphovsman rätt att inlägga veto mot exemplarframställningen blir en sådan förbudsklausul givetvis gällande även för utomstående upphovsman. I detta stycke har emellertid gjorts en hänvisning till 15 a § andra stycket, som ger en utomstående upphovsman en självständig rätt att meddela förbud mot exemplarframställning av sina verk. Detta innebär att han kan

inlägga veto mot framställningen, oavsett vad avtalet innehåller i detta hänseende. Han kan t.ex. vilja ha högre ersättning än den som avtalet föreskriver eller också motsätta sig framställningen av ideella skäl. Förbud som upphovsmannen meddelar gäller från det meddelandet om förbudet kommit någon av de avtalsslutande till handa.

Hänvisningen till 15 a § tredje stycket första och andra meningarna medför att exemplarframställning av utomstående upphovsmans verk får ske med stöd av förevarande paragraf bara om framställningen avser verk av det slag som avses i avtalet. Dessutom gäller de övriga villkor om mångfaldigandet som anges i avtalet, t.ex. föreskrift om antalet exemplar som får framställas.

Den ersättning som utgår enligt avtalet fördelas i första hand i enlighet med de bestämmelser som anges i avtalet. Det förekommer också att fördelningen sker enligt regler som bestämts av organisationen. Det bör, på sätt som redan sker, eftersträvas att ersättningen fördelas individuellt på sätt nuvarande och framtida redovisningsteknik medger.

Genom hänvisningen till 15 a § fjärde stycket likställs utomstående upphovsman med de som företräds av organisationen i vad avser ersättningens fördelning. Detta innebär att en utomstående upphovsman, som inte förbjudit framställningen och som inte ställer krav på individuell ersättning enligt fjärde stycket, får godta att ersättningen används till kollektiva ändamål. Hänvisningen innebär emellertid också att upphovsmannen samtidigt är berättigad till stipendier eller liknande förmåner enligt samma normer som gäller för de upphovsmän som företräds av organisationen.

Hänvisningen till 15 a § fjärde stycket innebär vidare att en utomstående upphovsman får en självständig rätt till individuell ersättning för exemplarframställningen. Den innebär också att en preskriptionstid om tre år gäller för sådana ersättningskrav. Tiden räknas från utgången av det år då framställningen ägde rum. Hänvisningen innebär slutligen att det i avtalet kan, med bindande verkan för utomstående upphovsman, föreskrivas att krav på individuell ersättning endast får riktas mot organisationen.

I sista meningen i detta stycke föreskrivs att verk som framställts med stöd av denna paragraf inte får användas för annat ändamål än som avses i avtalet. Utnyttjas framställda exemplar i

strid mot denna föreskrift blir bestämmelserna i 7 kap. URL om ansvar och ersättningsskyldighet tillämpliga.

I 26 § URL finns bestämmelser om upphovsmannens ideella rätt vid tillämpningen av de inskränkningsbestämmelserna i 2 kap. URL. Där hänvisas till den grundläggande regleringen i 3 § URL om upphovsmannens ideella rätt. I 26 § föreskrivs dessutom bl.a. att källan skall återges i den omfattning och på det sätt som god sed kräver när ett verk återges offentligt med stöd av bestämmelse i kapitlet. Även denna del av den ideella rätten berörs av den exemplarframställning som sker med stöd av denna paragraf. Någon särskild hänvisning till 26 § behöver inte göras eftersom hänvisningen i den paragrafen gäller för samtliga bestämmelser i 2 kap. URL och därmed gäller även sådan framställning som sker med stöd av förevarande paragraf.

13 § Byggnad *får* ändras utan upphovsmannens *samtycke om det krävs av tekniska skäl eller för en ändamålsenlig användning av byggnaden.*

Bruksföremål får ändras utan upphovsmannens samtycke.

Paragrafen innehåller bestämmelser om ändring av byggnad eller bruksföremål.

Det föreslås att paragrafen ändras på så sätt att det i första stycket införs nya föreskrifter om ändring av byggnad och att föreskriften såvitt avser brukskonst upptas i ett nytt andra stycke.

Första stycket

De huvudsakliga skälen för den föreslagna ändringen har närmare redovisats i den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 4.6).

Fråga om en ändring av byggnad är tillåten utan upphovsmannens tillstånd får enligt förslaget avgöras med ledning av 3 § andra stycket och 13 § URL. Detta innebär att en byggnad på grund av föreskriften i 3 § andra stycket alltid får ändras så länge ändringen inte kränker upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart.

Enligt den föreslagna lydelsen av detta stycke får en byggnad dessutom ändras om det krävs av tekniska skäl eller för en ändamålsenlig användning av byggnaden. Detta innebär att en byggnad alltid får ändras om något av de två angivna kriterierna föreligger, även om ändringen innebär en kränkning av upphovsmannens konstnärliga anseende eller egenart enligt 3 § andra stycket.

Tillstånd av upphovsmannen kommer således att krävas bara i de fall ändringen innebär en kränkning enligt 3 § andra stycket och den samtidigt *inte* krävs av tekniska skäl eller för en ändamålsenlig användning.

Uttrycket "tekniska skäl" torde inte behöva närmare förklaras. Därmed avses bl.a. sådana ändringsarbeten som krävs för underhåll, förstärkning eller dylikt.

Uttrycket "för en ändamålsenlig användning" avser att träffa sådana situationer där ändringen är nödvändig för att byggnaden skall kunna användas för sin ursprungliga funktion, t.ex. vid en modernisering av byggnaden. En annan situation är den när byggnaden ändras för att kunna användas för ett nytt ändamål, t.ex. för bostadsändamål till affärsverksamhet.

Andra stycket

Föreskriften beträffande alster av brukskonst har av redaktionella skäl flyttats till 13 § andra stycket.

14 § Ur *annat* offentliggjort verk *än konstverk får*, i överensstämmelse med god sed, citat göras i den omfattning som betingas av ändamålet.

På samma villkor som anges i första stycket får offentliggjort konstverk avbildas
1. i kritisk eller vetenskaplig framställning, *om det sker till belysning av texten,*
2. i tidning eller tidskrift vid redogörelse för dagshändelse, om konstverket inte har tillkommit för att återges i sådant alster.

Paragrafen innehåller bestämmelser om citat och om återgivning av konstverk.

Första stycket

För att det inte skall råda någon tvekan om att föreskriften om *citat* i första stycket endast har avseende på andra verk än konstverk föreslås att det uttryckligen anges att bestämmelsen inte omfattar konstverk. Som framgår av den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 5.7.1) innebär förslaget i denna del inte någon ändring i förhållande till gällande rätt.

Beträffande tillämpningen av första stycket i övrigt hänvisas till vad som anförs i den allmänna motiveringen.

Andra stycket

I 14 § andra stycket återfinns föreskrifter om återgivning *dels* i kritisk eller vetenskaplig framställning, *dels* i tidning eller tidskrift i samband med redogörelse för dagshändelse. I förhållande till gällande rätt innebär ändringarna i denna del att förutsättningarna i andra stycket för återgivning i kritisk eller vetenskaplig framställning skärps något och att regleringen i 15 § andra stycket flyttas över som en särskild punkt i 14 § andra stycket samtidigt som förutsättningarna för sådan återgivning av konstverk också skärps något.

Som en gemensam förutsättning för de båda fallen av *återgivning av konstverk* har uppställts samma villkor som gäller för att citat enligt första stycket skall få ske, dvs. återgivningen måste ske i "överensstämmelse med god sed" och får ske endast "i den omfattning som betingas av ändamålet".

Genom kravet på att återgivning endast får sker i *överensstämmelse med god sed* markeras att varje enskild återgivning är villkorad av de särskilda förhållanden som råder inom olika områden och att inom varje område endast sådan återgivning som kan tagas för god är tillåten.

När det gäller återgivning av konstverk i tidningar och tidskrifter innebär kravet på att återgivningen måste stå i överensstämmelse med god sed bl.a. att det måste finnas ett samband mellan dagshändelsen och konstverket. Så är fallet när ett konstverk

återges i samband med t.ex. öppnande av en utställning eller intervju med konstnären till verket eller liknande situationer. Också när ett konstverk återges i samband med stöld eller förfalskning av verket eller i samband med någon händelse som förknippas med konstnären föreligger det nödvändiga sambandet. Däremot är det inte tillåtet att utan samtycke återge ett konstverk enbart för att allmänt illustrera en dagshändelse, t.ex. Picassos verk Guernica får inte med stöd av bestämmelsen användas som illustration till ett reportage från en krigsskådeplats.

Genom kravet på att återgivning bara får ske *i den omfattning som betingas av ändamålet* klargörs att det inte är tillåtet att återge ett godtyckligt antal konstverk. Vid återgivning i kritisk eller vetenskaplig framställning får frågan om hur många konstverk som fritt får återges med stöd av bestämmelsen avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. När det gäller återgivning i tidningar och tidskrifter i samband med dagshändelse innebär kravet att man inte utan tillstånd av upphovsmannen i samma artikel får använda fler konstverk än vad som behövs för att levandegöra eller belysa dagshändelsen.

Tillämpningsområdet för återgivning i kritisk eller vetenskaplig framställning har av skäl som redovisats i den allmänna motiveringen (Del III, avsnitt 1.5.5) begränsats på så sätt att rätten att fritt återge konstverk inte skall omfatta återgivning i populärvetenskapliga verk. Detta har skett genom att återgivningsrätten upphävts för populärvetenskapliga framställningar. För återgivning i sådana framställningar krävs således i fortsättningen samtycke av upphovsmannen.

En ytterligare begränsning har skett genom kravet att återgivandet i kritiska eller vetenskapliga framställningar måste ske *till belysning av texten*. Härigenom markeras att det måste finnas ett samband mellan texten och konstverket.

På samma sätt som gäller enligt nuvarande 15 § andra stycket gäller att återgivningen inte får avse konstverk som *tillkommit för att återges i sådant alster*. Detta innebär att sådana skämtteckningar eller politiska teckningar som tillkommit just för att återges i tidningar och tidskrifter inte får återges utan upphovsmannens samtycke. Genom att fotografirätten integreras i URL kommer detta också att gälla alla de fotografiska bilder som tillkommit för att publiceras i sådana alster.

Bytet av uttrycket dylik publikation mot *sådant alster* har skett enbart av redaktionella skäl.

16 § *Har någon på grund av skriftligt avtal ingånget med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området rätt att* i samlingsverk till bruk vid undervisning, sammanställt ur verk från ett större antal upphovsmän, återge mindre delar av utgivet litterärt eller musikaliskt verk eller sådant verk av ringa omfång *eller att till belysning av texten återge offentliggjort konstverk, får denne för samma ändamål återge sådant verk av upphovsman som inte företräds av organisationen. Vad nu sagts gäller inte verk som har tillkommit för att brukas vid undervisning och inte heller annat verk, om upphovsmannen hos någon av de avtalsslutande parterna meddelat förbud mot återgivandet eller det på annat sätt föreligger särskild anledning antaga att han motsätter sig det.*

Återgivandet får avse endast verk av det slag som omfattas av avtalet. Även i övrigt gäller de villkor i fråga om rätten till återgivandet som föreskrivs i avtalet. För återgivande som avses i denna paragraf har upphovsmannen dock alltid rätt till ersättning. Framställt exemplar får bara utnyttjas inom sådan undervisning som avses i avtalet.

Paragrafen innehåller i sin nuvarande lydelse en tvångslicensbestämmelse till förmån för återgivande av litterära och musikaliska verk i samlingsverk till bruk vid gudstjänst och undervisning.

I enlighet med vad som förordas i den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 7.8) föreslås *dels* att den nuvarande tvångslicensbestämmelsen såvitt avser skolantologier ersätts med en avtalslicensbetämmelse, *dels* att den nuvarande bestämmelsen i vad den avser återgivning i gudstjänstantologier upphävs.

I och med att paragrafens tillämpningsområde begränsats till samlingsverk till bruk vid undervisning krävs således fortsättningsvis alltid tillstånd av upphovsmannen för återgivning i gudstjänstantologier.

Första stycket

I detta stycke, som således är nytt, finns de grundläggande bestämmelserna om avtalslicensen. Paragrafen har utformats efter mönster av avtalslicensbestämmelsen i 22 § andra stycket URL.

Enligt första meningen i stycket ger ett kollektivt avtal rätt att återge vissa typer av verk också rätt att återge liknande verk i de fall återgivningen avser verk av upphovsman som inte är medlem i den avtalsslutande upphovsmannaorganisationen. Återgivningen får, liksom för närvarande, avse utgivna litterära eller musikaliska verk om återgivningen avser mindre delar av verket eller sådant verk av ringa omfång. Dessutom får återgivningen avse offentliggjort konstverk, men bara om den sker till belysning av texten. Begränsningen att återgivandet skall ske till belysning av texten är densamma som uppställs i 14 § andra stycket 1. Bestämningen av vad som skall anses utgöra *mindre delar* av verket får avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Med hänsyn till att inskränkningsbestämmelserna skall tolkas restriktivt bör återhållsamhet vara utgångspunkten. När det gäller uttrycket *verk av ringa omfång* är förhållandena desamma. Det kan dock aldrig komma i fråga att anse återgivande av t.ex. ett litterärt verk som omfattar flera tiotal sidor som återgivande av ett verk av ringa omfång.

I stycket föreskrivs vidare att det avtal som skall ligga till grund för avtalslicensbestämmelsens tillämpning skall ha ingåtts av en *organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området*. Uttryckssättet är detsamma som används i gällande avtalslicensbestämmelser (15 a §, 22 § andra stycket och 22 d § URL). Organisationen skall således vara representativ för rättighetshavare som normalt återges i de ifrågavarande skolantologierna.

Det har inte uppställts några speciella krav vad gäller motparten till upphovsmännens organisationer. Som regel torde det bli fråga om de förläggare som uppträder på marknaden. Att i lagtext uppställa särskilda krav härvidlag låter sig knappast göra. Av hänsyn till utomstående upphovsmän bör emellertid organisationerna eftersträva att som motpart godta endast den som kan förväntas hantera de skyldigheter som uppkommer som en följd av avtalet. Organisationen bör därför ha rätt att vägra ingå avtal med den som kan förväntas sakna möjlighet att fullgöra sina förpliktelser enligt ett avtal av sedvanligt innehåll.

Avtalslicensen gäller för "samlingsverk", varmed förstås litterärt eller konstnärligt alster vari sammanställts verk eller delar av verk på sätt som avses i 5 § URL. Licensen är vidare begränsad till samlingsverk "till bruk för undervisning", varvid ordet "undervisning" har samma innebörd som i 15 a § URL.

Ett avtal kan ge licensverkan bara i fråga om offentliggjorda konstverk, mindre delar av utgivet litterärt eller musikaliskt verk eller utgivet litterärt eller musikaliskt verk av ringa omfång. Återgivningsrätten beträffande konstverk omfattar inte bara utgivna sådana verk utan också offentliggjorda. Ett verk anses enligt 8 § första stycket URL offentliggjort när det lovligen gjorts tillgängligt för allmänheten.

I andra meningen föreskrivs ett undantag för verk som har tillkommit för att brukas vid undervisning. Detta undantag överensstämmer med det som för närvarande uppställs i 16 § första stycket.

Andra stycket

De närmare bestämmelserna om innebörden av återgivningsrätten enligt första stycket har utformats med avtalslicensbestämmelsen i nuvarande 22 § andra stycket som förebild. Den skiljer sig från bestämmelserna i 15 a och 22 d §§ URL, främst därigenom att den inte upptar några bestämmelser om att utomstående upphovsman skall likställas med upphovsman som tillhör organisationen när det gäller fördelningen av ersättningen. Några sådana regler behövs inte i detta fall. Det utnyttjande som det är fråga om kan, till skillnad mot t.ex. 15 a §- och 22 d §-utnyttjanden, enkelt relateras till den enskilde upphovsmannen och ersättningen kan därför i princip betalas ut direkt till den berättigade.

I detta stycke har därför bara upptagits den grundläggande regeln att återgivning med stöd av paragrafen ger rätt till ersättning. Några i lag intagna bestämmelser om likabehandling finns således inte. Det ligger emellertid i sakens natur att avtalen i praktiken innehåller bestämmelser om sådan likabehandling.

Innehåller avtalet en föreskrift som ger upphovsman rätt att inlägga veto mot utnyttjandet blir en sådan förbudsklausul givetvis gällande även för utomstående upphovsman. I detta stycke har emellertid upptagits en föreskrift, enligt vilken

utomstående upphovsman ges en självständig rätt att meddela förbud mot återgivning av sina verk. Detta innebär att han kan inlägga veto mot utnyttjandet även om avtalet inte innehåller några föreskrifter alls i detta hänseende eller innehåller föreskrifter som förbjuder veto. Förbud som upphovsmannen meddelar med stöd av lagbestämmelsen gäller från det meddelande om förbudet kommit någon av de avtalsslutande parterna till handa.

Bestämmelsen om förbud har dock, på samma sätt som skett i 22 § andra stycket, kompletterats med en föreskrift som att avtalslicensen inte kan tillämpas om det på annat sätt föreligger särskild anledning antaga att upphovsmannen motsätter sig återgivningen. På samma sätt som vid radioutsändning kan situationen ibland vara sådan att det även utan uttryckligt förbud är tydligt att upphovsmannen inte finner ett utnyttjande önskvärt.

I detta stycke finns också en föreskrift om att återgivningen endast får avse verk av det slag som avses i avtalet och att framställt exemplar inte får utnyttjas annat än inom sådan undervisning som avses i avtalet. Bryter man mot dessa föreskrifter blir bestämmelserna i 7 kap. URL om ansvar och ersättningsskyldighet tillämpliga.

Beträffande tillämpningen av de ideella rättigheterna hänvisas till redogörelsen härom i specialmotiveringen till 12 § fjärde stycket. Det saknas därför anledning att här på nytt redogöra för den.

18 § Av utgivet litterärt eller musikaliskt verk får exemplar framställas i blindskrift.

Bibliotek *eller annan som bedriver utlåning i organiserade former och som på grund av skriftligt avtal med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området har rätt att genom ljudupptagning framställa* exemplar av utgivet litterärt verk *för utlåning eller vederlagsfri överlåtelse till blinda och andra läshandikappade, får för sådant ändamål även framställa utgivet sådant verk av upphovsman som inte företräds av organisationen. Vad nu sagts gäller inte om upphovsmannen hos någon av de avtalsslutande parterna meddelat förbud mot återgivandet eller det på annat sätt föreligger särskild*

anledning antaga att han motsätter sig det. Sådan exemplarframställning får heller inte ske sedan ljudupptagning av verket kommit ut i handeln.

Framställningen får avse endast verk av det slag som omfattas av avtalet. Även i övrigt gäller de villkor i fråga om rätten till framställningen som föreskrivs i avtalet. För återgivande som avses i denna paragraf har upphovsmannen dock alltid rätt till ersättning. Framställt exemplar får bara utnyttjas för ändamål som avses i andra stycket.

Paragrafen innehåller föreskrifter om exemplarframställning i blindskrift och om framställning av s.k. talböcker.

Förslaget innebär, som framgår av den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 8.8.3) att nuvarande bestämmelser i andra stycket om framställning av talböcker ersätts med en avtalslicensbestämmelse om sådan framställning, varvid tillämpningsområdet för bestämmelsen väsentligt utvidgas.

Andra stycket

Den i detta stycke upptagna avtalslicensbestämmelsen har utformats efter mönster av avtalslicensbestämmelserna i 15 a och 22 d §§ URL. För en närmare redogörelse för de olika återkommande rekvisiten beträffande sådana bestämmelser hänvisas därför till specialmotiveringen rörande 12 § URL.

Bestämmelsen omfattar bara framställning av exemplar av utgivna litterära verk. Ett verk är enligt 8 § andra stycket URL att anse som utgivet när exemplar av verket med upphovsmannens samtycke förts i handeln eller på annat sätt blivit spridda till allmänheten.

För att avtalet skall få avtalslicensverkan krävs att upphovsmannaorganisationen ingått avtalet med *bibliotek eller annan som bedriver utlåning i organiserade former*. Exemplarframställningsrätten har således knutits till personer som bedriver utlåning av litterära verk i sådana former. Några andra krav har inte uppställts. I praktiken torde detta inte komma att innebära några problem, eftersom det endast är ett fåtal institutioner som av staten uppbär medel för produktion av talböcker. Allmänt sett bör dock en upphovsmannaorganisation ha rätt att vägra ingå avtal

med den som inte kan förväntas uppfylla de skyldigheter som uppstår vid en exemplarframställning med stöd av en avtalslicensbestämmelse. Det kan i sammanhanget framhållas att det av andra skäl än upphovsrättsliga kan finnas anledning att söka undvika att det uppstår "dubbelproduktion", dvs. att flera bibliotek producerar samma titel för utlåning.

Exemplarframställningsrätten är begränsad till utlåning eller vederlagsfri överlåtelse till *blinda och andra läshandikappade*. De framställda exemplaren får enligt bestämmelsen användas för utlåning till de ifrågavarande personerna. Med "vederlagsfri överlåtelse" avses tillhandahållande genom gåva. Det får således inte utgå någon särskild avgift för det överlåtna exemplaret. Uttrycket "andra läshandikappade" avser att omfatta de som i 18 § andra stycket i dess nuvarande lydelse anges som "andra svårt vanföra". Detta innebär att bl.a. personer som på grund av rörelsehinder inte kan ta del av en vanlig bok, t.ex. rörelsehindrade, konvalescenter eller långtidssjuka omfattas av uttrycket. Detta har emellertid ett vidsträcktare tillämpningsområde och innefattar även afasisjuka, ordblinda samt psykiskt utvecklingsstörda, dvs. de grupper som för närvarande omfattas av det avtal som Sveriges Författarförbund har ingått med SÖ. Däremot omfattar bestämmelsen inte andra grupper som i och för sig kan ha svårigheter att ta del av litterära verk, t.ex. förskolebarn och invandrare.

I detta stycke har också intagits en föreskrift att talbok inte får framställas med stöd av bestämmelsen sedan ljudupptagning av verket kommit ut i handeln.

Tredje stycket

De närmare bestämmelserna om innebörden i exemplarframställningsrätten enligt första stycket har, på samma sätt som i 16 § andra stycket URL, utformats med avtalslicensbestämmelsen i nuvarande 22 § andra stycket URL som förebild. En närmare redogörelse för dessa bestämmelser finns i specialmotiveringen till 16 § andra stycket. Det saknas därför anledning att på nytt kommentera dem här. Beträffande tillämpningen av de ideella rättigheterna hänvisas till specialmotiveringen till 12 §.

20 § Verk som är utgivet *får* framföras offentligt vid undervisning *om framförandet sker på annat sätt än genom radio eller television.*

Föreskrifterna i första stycket gäller dock inte sceniskt verk eller filmverk.

Enligt paragrafens nuvarande lydelse är det tillåtet att offentligt framföra utgivna verk i fyra olika typsituationer (Del II, avsnitt 10.2.2). Sceniska verk och filmverk är dock undantagna från paragrafens tillämpningsområde.

Som framgår av den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 10.7) skall paragrafen upphävas såvitt avser alla andra former av offentliga framföranden än sådana som sker vid undervisning. Beträffande framföranden vid undervisning begränsas paragrafens tillämpningsområde till framföranden som sker på annat sätt än genom radio eller television. I den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 10.7.4) berörs närmare skälen för denna begränsning.

Det kan här erinras att framföranden vid undervisning som sker i t.ex. grundskola eller gymnasium normalt får ske utan att upphovsmannens samtycke behöver inhämtas. Sådana framföranden anses inte vara offentliga i den mening som avses i URL. Däremot anses framförandet offentligt om det t.ex. sker vid en offentlig föreläsning eller i ett undervisningsprogram i radio eller TV. Bestämmelserna i denna paragraf tar sikte på framföranden av sistnämnda slag.

På samma sätt som gäller för närvarande får ett verk framföras fritt med stöd av bestämmelsen bara om det är utgivet. När ett verk skall anses som utgivet framgår av 8 § andra stycket URL.

Enligt bestämmelsen krävs det att det offentliga framförandet sker på annat sätt än genom radio eller television. Detta innebär att tillstånd till framförande får inhämtas på sedvanligt sätt när framförandet sker i något av dessa båda medier, vilket bl.a. medför att avtalslicensen i 22 § första stycket i dess nya lydelse blir tillämplig.

Bestämmelsen gäller inte för sceniska verk eller filmverk. Dessa verkskategorier är således, liksom för närvarande, undantagna från regleringen och tillstånd till framförande av sådana verk fordrar alltså tillstånd av rättighetshavarna. Detta innebär bl.a.

att tillstånd krävs vid framföranden som sker genom videogram i situationer där framförandet är offentligt. Detsamma gäller när ett sceniskt verk framförs offentligt vid undervisning.

22 § *Svenskt radio- eller televisionsföretag som regeringen bestämmer får, om företaget på grund av avtal med organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området äger rätt att utsända utgivna litterära och musikaliska verk eller offentliggjorda konstverk, även utsända sådana verk av upphovsman som inte företrädes av organisationen; för utsändningen äger upphovsmannen rätt till ersättning. Vad sålunda föreskrivits gäller dock inte sceniskt verk och inte heller annat verk om upphovsmannen meddelat förbud mot utsändning eller det annars föreligger särskild anledning antaga att han motsätter sig utsändningen. Bestämmelserna i detta stycke gäller inte sådan vidaresändning som anges i 22 d §.*

Har radio- eller televisionsföretag, som har tillstånd enligt 5 § första stycket radiolagen (1966:755) rätt att i utsändning återge verk, får företaget också, under villkor som regeringen bestämmer, för bruk vid egna utsändningar upptaga verket på anordning, genom vilken det kan återges. På samma villkor får sådan upptagning också göras av sammanslutning som har tillstånd enligt 5 a § närradiolagen (1982:459). Om rätten att göra sålunda upptaget verk tillgängligt för allmänheten gäller vad annars är föreskrivet.

I nuvarande lydelse innehåller paragrafen i första stycket föreskrifter om s.k. efemära upptagningar och i andra stycket en avtalslicens avseende utsändning av litterära och musikaliska verk i radio och TV.

I redaktionellt hänseende har paragrafens båda stycken bytt plats, dvs. avtalslicensbestämmelsen finns numera i första stycket och föreskrifterna om efemära upptagningar i andra stycket. Bytet är motiverat, eftersom avtalslicensordningen ligger till grund för regleringen av de efemära upptagningarna.I sak blir avtalslicensbestämmelsen tillämplig även på konstverk. Bestämmelserna om efemära upptagningar får tillämpas endast av sådana

radio- och TV-företag som har tillstånd som meddelats i särskild ordning.

Första stycket

Av skäl som framgår av den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 12.6.1) skall avtalslicensbestämmelsen i första stycket gälla också för konstverk. Ordet "konstverk" används här på i lagen vedertaget sätt. Som en följd av vårt förslag att integrera fotografirätten i URL innefattar "konstverk" också fotografiska bilder.

Andra stycket

Av skäl som framgår av den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 11.8) görs inte någon annan ändring i gällande ordning än att det skall krävas tillstånd för att radio- eller TV-företag skall kunna utnyttja friheten att göra efemära upptagningar. Sådant tillstånd får radio- och TV-företag enligt 5 § första stycket radiolagen (1966:755) och närradiosammanslutning enligt en ny paragraf i närradiolagen (1982:459), 5 a §. Tillstånd enligt radiolagen får anses innebära en prövning av att företaget också kan förväntas hantera reglerna om efemära upptagningar på ett riktigt sätt. När det gäller tillstånd enligt närradiolagen föreslås att närradionämnden skall ge tillstånd till en sammanslutning att göra sådana upptagningar som avses i 22 § andra stycket URL. Den prövning som nämnden har att göra innefattar en bedömning av om sammanslutningen kan förväntas hantera reglerna om efemära upptagningar på ett riktigt sätt. Det bör ankomma på nämnden att i samband med tillståndsgivningen informera om de regler som gäller för rätten att göra efemära upptagningar.

22 a § Har företag som avses i 22 § *andra* stycket rätt att i utsändning *återge* verk, *får* företaget för att säkerställa framtida bevisning om innehållet i program upptaga verket på anordning genom vilken det kan *återges*. Har sådan upptagning dokumentariskt värde, *får* den bevaras i arkiv som avses i lagen (1978:487) om pliktexemplar av skrifter och ljud- och bildupptagningar.

Upptagning som avses i första stycket får utnyttjas endast för bevisändamål, om ej annat följer av 22 c §.

I paragrafen har, förutom rent språkliga ändringar, endast den redaktionella ändringen skett som föranleds av att de båda styckena i 22 § enligt vårt förslag bytt plats.

> 23 § Sedan ett litterärt eller musikaliskt verk har utgivits, får exemplar, som omfattas av utgivningen, spridas vidare och visas offentligt. Exemplar av *litterära eller* musikaliska verk får dock inte utan upphovsmannens samtycke tillhandahållas allmänheten genom uthyrning eller annan därmed jämförlig rättshandling.
>
> *Bestämmelserna i första stycket gäller även utgivna exemplar av datorprogram i maskinläsbar form. Sådana exemplar får inte heller lånas ut till allmänheten utan upphovsmannens samtycke.*

Paragrafen innehåller i sin nuvarande lydelse en inskränkning i upphovsmannens ensamrätt att göra verket tillgängligt för allmänheten (jfr 2 § URL). Sedan ett litterärt eller musikaliskt verk har utgivits får således exemplar som omfattas av utgivningen spridas vidare och visas offentligt. Musikaliska verk och datorprogram i maskinläsbar form får dock inte utan upphovsmannens tillstånd uthyras till allmänheten. Sådana datorprogram får inte heller utan tillstånd lånas ut till allmänheten.

Som framgår av den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 13.7) skall även uthyrning av litterära verk kräva tillstånd av upphovsmannen. Med uthyrning jämställs enligt gällande bestämmelse därmed jämförliga rättshandlingar, dvs. främst bytesverksamhet i organiserade former. Därmed avses emellertid också fall när bibliotek ställer exemplar till allmänhetens förfogande mot avgift oavsett om den tas ut vid varje enstaka tillfälle när ett exemplar utlämnas till allmänheten eller om avgiften avser att täcka flera tillhandahållanden under en längre tidsperiod, t.ex. årskort eller liknande.

Av redaktionella skäl har reglerna beträffande datorprogram i maskinläsbar form upptagits för sig i ett andra stycke.

24 § Verk som ingår i sådan handling som avses i 9 § första stycket och som är alster av bildkonst, musikaliskt verk eller dikt eller annat fristående litterärt verk, får återges utan upphovsmannens samtycke. För sådant återgivande äger upphovsmannen rätt till ersättning. Detta gäller dock inte om verket återges i samband med myndighets verksamhet. Ersättning utgår inte heller om verket återges i samband med redogörelse för mål eller ärende i vilket verket förekommer och det sker endast i den omfattning som betingas av ändamålet med redogörelsen.

Annan hos svensk myndighet upprättad handling än som avses i 9 § första stycket får återges utan upphovsmannens samtycke. Vad som nu sagts gäller dock inte karta, teknisk förebild, datorprogram, verk som framställts för undervisning eller utgör resultatet av vetenskaplig forskning, alster av bildkonst, musikaliskt verk, *eller dikt eller annat fristående litterärt verk*, eller verk, varav exemplar i samband med affärsverksamhet genom myndighets försorg tillhandahålls allmänheten.

Vad som muntligen eller skriftligen anföres inför myndighet eller i statlig eller kommunal representation eller vid offentlig överläggning om allmänna angelägenheter må likaledes återgivas utan upphovsmannens samtycke; dock att utlåtanden, såsom bevis åberopade skrifter och dylikt må återgivas allenast i samband med redogörelse för mål eller ärende vari de förekommit och i den omfattning som betingas av ändamålet med redogörelsen. Upphovsman äger ensam utgiva samling av sina anföranden.

I rättsvårdens och den allmänna säkerhetens intresse får fotografisk bild fritt utnyttjas.

Paragrafen innehåller bestämmelser om inskränkningar upphovsrätten till verk som utgör eller ingår i allmänna handlingar eller som förekommer i vissa offentliga sammanhang. I första stycket finns regler om återgivning av vissa typer av verk som ingår i sådan allmän handling som avses i 9 § första stycket URL. I andra stycket regleras återgivning av anföranden i olika offentliga sammanhang. I tredje stycket, som är nytt, finns regler utnyttjande av fotografiska bilder i rättsvårdens och den allmänna säkerhetens tjänst.

Första stycket

Som framgår av den allmänna motiveringen har de bestämmelser i nuvarande 9 § andra stycket URL som reglerar inskränkningar i upphovsrätten av systematiska skäl förts över till 24 § i 2 kap. URL. Detta innebär att någon annan ändring än den som föranleds av den nya regleringen beträffande kartor och fristående litterära verk (Del II, avsnitt 2.6 samt specialmotiveringen ovan ang. 9 §) inte företagits.

Andra stycket

Ändringarna i detta stycke utgörs av följdändringar med anledning av den nya regleringen av kartor och fristående litterära verk.

Fjärde stycket

Bestämmelsen i detta stycke har oförändrat överflyttats från 12 § första stycket FotoL. Detta är den enda särregeln vid sidan av tredje stycket i 1 § för fotografiska bilder. Som framgår av specialmotiveringen till 1 § gäller annars att URL:s regler om konstverk skall tillämpas på fotografier.

Auktorrättskommittén föreslog att en bestämmelse av denna lydelse skulle införas i FotoL, trots att man angav att något större behov av den knappast framträtt. Som exempel på tillämpning anfördes att polisen skulle ha rätt att mångfaldiga och publicera tillgängliga fotografier av efterspanade personer, av brottsplatser osv., oavsett vem som framställt bilderna (SOU 1956:25 s. 480). Departementschefen påpekade att stadgandet är tillämpligt både då vederbörande myndigheter själva utnyttjar fotografier och i ett sådant fall som att pressen, på begäran av polisen, publicerar bilder av den efterspanade (prop. 1960:17 s. 340).

Som nämnts i den allmänna motiveringen (Del I, avsnitt 6.4.3) bör denna regel också i fortsättningen gälla endast fotografier.

25 § Sedan upphovsmannen överlåtit exemplar av konstverk eller verket utgivits, *får* exemplar, som överlåtits

eller omfattas av utgivningen, spridas vidare samt verket visas offentligt på annat sätt än genom film eller television. *Vid vidarespridning genom försäljning som sker yrkesmässigt har upphovsmannen rätt till ersättning såsom föreskrivs i 25 a §.*

Konstverk som avses i första stycket må medtagas vid inspelning och visning av film eller televisionsprogram, om återgivningen är av underordnad betydelse med hänsyn till filmens eller programmets innehåll.

Konstverk som ingår i en samling eller som *utställs* eller *utbjuds* till *försäljning, får* avbildas i katalog eller meddelande om utställningen eller försäljningen. *Sålunda framställt alster får inte utan upphovsmannens samtycke försäljas till allmänheten; katalog får dock försäljas om det sker i samband med utställningen eller försäljningen.*

Konstverk får även eljest avbildas om det är stadigvarande anbragt på eller vid allmän plats utomhus och konstverket inte utgör huvudmotivet på bilden.

Byggnad må fritt avbildas.

Paragrafen innehåller i nuvarande lydelse bestämmelser som reglerar vissa inskränkningar i upphovsrätten till konstverk. Första stycket bestämmer närmare omfattningen av konstnärens rätt att göra verket tillgängligt för allmänheten, nämligen rätten att sprida verket och visa det offentligt på annat sätt än genom film eller television. Andra stycket innehåller en inskränkning i rätten till visning genom film och television. I tredje stycket finns regler om rätt att avbilda konstverk och i fjärde stycket en specialregel om rätt att avbilda byggnad.

Ändringen innebär *dels* att första stycket kompletteras med en föreskrift om rätt till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning, s.k. droit de suite, *dels* viss begränsning av den nuvarande rätten att i vissa fall få återge konstverk. I sistnämnda hänseende kommer rätten att enligt tredje stycket återge konstverk i kataloger eller meddelanden om utställning eller försäljning att begränsas på så sätt att sådana alster inte får försäljas till allmänheten, dock att katalog skall få försäljas om det sker i samband med utställningen eller försäljningen. Rätten att återge konstverk som stadigvarande anbragts på eller vid

allmän plats utomhus regleras enligt förslaget av redaktionella skäl i ett nytt fjärde stycke. I sak innebär bestämmelsen att rätten begränsas till de fall konstverket inte utgör huvudmotivet på bilden. Nuvarande fjärde stycket har utan ändring upptagits i ett nytt femte stycke.

Första stycket andra meningen

Som utförligt motiverats i den allmänna motiveringen (Del III, avsnitt 2.6) skall upphovsmän ha rätt till ersättning vid vidarespridning genom försäljning som sker yrkesmässigt. Närmare bestämmelser om ersättningen finns i 25 a §.

Den grundläggande bestämmelsen om upphovsmannens rätt till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk har upptagits i första stycket andra meningen. Regleringen innebär en förstärkning av upphovsmannens rättigheter i de fall ett konstverk överlåtits eller utgivits. Till skillnad mot vad som gäller för närvarande ges upphovsmannen en rätt till ersättning vid viss vidareförsäljning av exemplar av konstverket. Ersättningsrätten inträder när vidareförsäljningen sker *yrkesmässigt*. Genom kravet på att försäljningen skall ske yrkesmässigt undantas försäljningar som sker mellan privatpersoner från regleringen. En försäljning är enligt föreslaget privat när varken säljare, köpare eller annan som medverkar vid försäljningen yrkesmässigt ägnar sig åt handel med konst. Däremot innefattas sådana vidareförsäljningar som sker på auktioner eller genom konsthandeln. Genom kravet att det måste vara fråga om en vidareförsäljning undantas sådana försäljningar som sker direkt från upphovsmannen och som innebär att denne för första gången överlåter verksexemplaret. Detta gäller givetvis också försäljning som sker direkt från dennes dödsbo eller någon till vilken rätten övergått genom arv eller testamente.

Tredje stycket

Ändringarna i tredje stycket tar, som framgår av den allmänna motiveringen (Del III, avsnitt 1.6.5), sikte på tre olika fall, nämligen när konstverk

1. ingår i samling,
2. utställs,
3. utbjuds till försäljning.

För samtliga dessa fall gäller att konstverket får avbildas i en katalog eller ett meddelande om försäljningen. Kataloger eller meddelanden som framställts med stöd av bestämmelsen får dock inte försäljas till allmänheten. Undantag från försäljningsförbudet görs dock för kataloger om de försäljs i samband med utställningen eller försäljningen.

I fråga om *interna kataloger eller liknande förteckningar* som upprättats för den egna interna verksamheten gäller att det är tillåtet att avbilda konstverken i sådana kataloger och förteckningar för internt bruk, men att katalogerna eller förteckningarna inte får försäljas till allmänheten utan upphovsmannens tillåtelse.

När det gäller *kataloger om utställningar* medför begränsningen att katalogerna kan försäljas till allmänheten så länge utställningen pågår, men inte därefter. Detta innebär att upphovsmannens samtycke erfordras för försäljning efter utställningen liksom när en ny upplaga skall framställas utan samband med utställning. Motsvarande gäller för *kataloger om försäljningar.*

I fråga om *meddelanden om utställningar och försäljningar* innebär begränsningen i spridningsrätten att sådana exemplar aldrig får försäljas till allmänheten utan upphovsmannens tillstånd.

Fjärde stycket

Av skäl som framgår av den allmänna motiveringen (Del III, avsnitt 1.7.5) har rätten till avbildning av de ifrågavarande konstverken begränsats till fall där konstverket inte utgör huvudmotivet på bilden.

Huruvida konstverket utgör huvudmotiv på bilden får avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Begränsningen av inskränkningen avser att träffa främst de fall där konstverket uppenbart utgör huvudmotivet på bilden. Att man i vissa fall kan ha olika uppfattning i frågan om verket utgör huvudmotiv torde i praktiken inte behöva föranleda några påtagliga problem, eftersom avbildningen i sådana fall ofta är tillåten även med stöd av andra bestämmelser i URL.

25 a § *Ersättning som avses i 25 § första stycket andra meningen utgår med fem procent av försäljningspriset efter avdrag av skatt och offentliga avgifter. Ersättningen utges av den som yrkesmässigt saluhåller eller förmedlar försäljning av konstverket.*

Första stycket gäller inte byggnad och inte heller alster av brukskonst, som framställts i flera identiska exemplar.

Avser vidareförsäljningen verk framställda av ädelmetall eller verk vari ingår ädelsten, skall värdet av metallen eller stenen dras av från försäljningspriset innan beräkning av ersättning sker enligt första stycket.

Ersättningen utgår inte om försäljningspriset, sedan avdrag gjorts enligt första och tredje styckena, underskrider det minimipris som regeringen fastställer.

Rätten till ersättning är personlig och kan inte överlåtas. Efter upphovsmannens död övergår rätten enligt reglerna i ärvdabalken. Efterlämnar upphovsmannen inte någon som är berättigad enligt dessa regler övergår rätten till den i sjätte stycket nämnda organisationen i stället för till allmänna arvsfonden.

Rätten till ersättning kan endast göras gällande av en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området och som godkänts av regeringen. Organisationen ansvarar för att ersättningen, efter avdrag för organisationens omkostnader, tillställs den som är berättigad till ersättning. Krav mot organisationen preskriberas efter tre år från utgången av det år då vidareförsäljningen skedde.

Den som yrkesmässigt saluhåller eller förmedlar försäljning av konstverk som ger rätt till ersättning enligt denna paragraf är skyldig att på begäran av organisationen redovisa vilka vidareförsäljningar som ägt rum under de tre närmast föregående kalenderåren. Förteckningen skall vara attesterad av en auktoriserad revisor.

Paragrafen, som är ny, innehåller närmare föreskrifter angående den nya föreslagna ersättningrätten vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk, s.k. droit de suite.

Första stycket

I detta stycke finns de grundläggande reglerna om ersättningens bestämning. Där föreskrivs att ersättning som avses i 25 § första stycket andra meningen URL skall utgå med fem procent på försäljningspriset efter avdrag av skatt och offentliga avgifter. Det försäljningspris som skall ligga till grund för beräkningen av ersättningen skall således inte inkludera skatter, t.ex. mervärdeskatt, eller sådan offentlig avgift som kan komma att fastställas i framtiden.

Vid försäljning på auktion skall, av skäl som framgår av den allmänna motiveringen (Del III, avsnitt 2.6.2), priset beräknas på hammarslagspriset, dvs. det pris som köparen skall betala till säljaren. Försäljningspriset inkluderar således i dessa fall inte provisionsavgift till auktionsförrättaren och inte heller den mervärdeskatt på denna avgift som köparen dessutom skall erlägga.

Som framgår av den allmänna motiveringen är rätten till ersättning i första hand avsedd för bildkonst, dvs. sådana konstverk som inte samtidigt har en praktisk funktion. Rätten till ersättning är dock inte begränsad enbart till sådana alster utan omfattar i princip alla konstverk i den mening som URL ger detta uttryck. I lagtexten undantas dock uttryckligen vissa typer av konstverk. Ytterligare en viktig begränsning, som gäller för alla kategorier av konstverk, inträder genom att ersättning inte utgår om vidareförsäljningen sker till ett pris, som efter gjorda avdrag enligt första och tredje styckena, underskrider ett av regeringen fastställt minimipris.

Andra stycket

I andra stycket har således fastslagits att ersättning inte utgår vid vidareförsäljning av byggnad eller sådant alster av bruks-konst, som framställts i flera identiska exemplar. Skälen för denna gränsdragning har vi berört i den allmänna motiveringen. Undantaget för byggnad gäller också konstnärlig utsmyckning av byggnaden men endast så länge konstverket är infogat i byggnaden. Ritningar och modeller av byggnader kan i den mån de uppfyller sedvanliga verkskriterier i princip vara föremål för droit de suite.

Beträffande undantaget för brukskonst som framställts i flera identiska exemplar hänvisas till den allmänna motiveringen.

Tredje stycket

I detta stycke har upptagits en bestämmelse om att vid vidareförsäljning av verk framställda av ädelmetall eller verk vari ingår ädelstenar skall värdet av metallen eller stenen dras av från försäljningspriset.

Fjärde stycket

Här finns den viktiga föreskriften om det minimipris som utlöser rätten till ersättning. Underskrider försäljningspriset, sedan avdrag gjorts för skatter och avgifter samt för värdet på ädelmetaller och ädelstenar ett av regeringen fastställt minimipris utgår enligt bestämmelsen inte någon ersättning.

Vi har av skäl som framgår i den allmänna motiveringen föreslagit ett minimipris om 2 000 kr.

Femte stycket

I detta stycke finns bestämmelser om rättens innehavare, om rättens överlåtbarhet och om arvsrätt m.m. Som framgår av den allmänna motiveringen är rätten personlig och tillkommer upphovsmannen. Efter dennes död kan rätten övergå till efterlevande make och arvingar enligt vanliga regler. Några särskilda begränsningar i möjligheterna att disponera över rätten genom testamente har inte uppställts. Om upphovsmannen inte efterlämnar några arvingar och inte heller disponerat över rätten genom testamente skall rätten till ersättning, i stället för att tillkomma allmänna arvsfonden, övergå till den upphovsmannaorganisation som enligt paragrafens sjätte stycke skall godkännas av regeringen.

Den rätt som enligt paragrafen tillkommer upphovsmannen är personlig och kan således inte överlåtas så länge denne lever. Detta innebär också bl.a. att rätten inte kan utmätas. En annan sak är att utfallande belopp på sedvanligt sätt kan vara föremål för utmätning. Efter upphovsmannens död är rätten inte underkastad några motsvarande begränsningar.

Sjätte stycket

I paragrafens sjätte stycke har upptagits några bestämmelser beträffande rättens administration. Där föreskrivs att rätten till ersättning endast kan göras gällande av en organisation som företräder ett flertal upphovsmän på området. Skälet för denna begränsning av rättens utövning framgår av den allmänna motiveringen. Detta innebär att den enskilde upphovsmannen inte kan med stöd av regleringen om droit de suite framställa krav mot konsthandlare och auktionsförrättare. För att komma i fråga för godkännande måste organisationen givetvis som underlag för regeringens prövning ge in stadgar och liknande handlingar.

För att underlätta tillämpningen har en viss kortare preskriptionstid för krav på ersättning uppställts. Preskriptionstidens längd, tre år från utgången av det år då vidareförsäljningen skedde, överensstämmer med den tid som föreskrivs i 15 a § och 22 d § URL och som vi genomgående föreslagit i samband med införandet av avtalslicenser.

Sjunde stycket

I paragrafens sista stycke finns regler om skyldighet att redovisa vissa försäljningar om det begärs av den organisation som regeringen godkänt enligt sjätte stycket. Skyldigheten åligger den som yrkesmässigt saluhåller eller förmedlar försäljning av konstverk och omfattar de vidareförsäljningar som skett under de tre närmast föregående åren.

27 § Upphovsrätt må, med den begränsning som följer av vad i 3 § sägs, helt eller delvis överlåtas.

Överlåtelse av exemplar innefattar *inte* överlåtelse av upphovsrätt. I fråga om beställd porträttbild äger upphovsmannen dock *inte* utöva sin rätt utan tillstånd av beställaren eller, efter dennes död, av hans efterlevande make och arvingar. *Beställaren har alltid rätt att låta ta in porträttet i tidning eller tidskrift eller i skrift med biografiskt innehåll, om inte upphovsmannen har förbjudit det.*

Beträffande överlåtelse av upphovsrätt i vissa särskilda avseenden föreskrivs i 30-40 a §§. Dessa bestämmelser tillämpas dock endast i den mån ej annat avtalats.

I paragrafens första stycke finns den grundläggande bestämmelsen att upphovsrätt kan överlåtas. I andra styckets första mening finns huvudregeln att överlåtelse av exemplar inte innefattar överlåtelse av upphovsrätt. I andra meningen görs ett undantag från den regeln när det gäller beställd porträttbild. Som framgår av den allmänna motiveringen (Del I, avsnitt 2.4.3) motiverades undantaget av att beställaren vanligen har ett intresse av att porträttet förblir unikt och att det därför är ändamålsenligt att upphovsmannens rätt att utöva sin rätt till bilden är beroende av beställarens tillstånd. Eftersom fotografiska bilder enligt förslaget regleras inom URL kommer denna bestämmelse att gälla även fotografiska porträtt. Detta innebär inte någon ändring i förhållande till gällande rätt; beställarpresumtionsbestämmelsen i 14 § första stycket FotoL omfattar även detta fall. Å andra sidan är detta det enda som blir kvar av beställarpresumtionsbestämmelsen i FotoL (se Del I, avsnitt 6.6).

Bestämmelsen i paragrafens andra stycke tredje meningen är överförd från 14 § andra stycket FotoL. Den innebär att om en upphovsman inte vill att en beställare skall använda porträttet i tidning, tidskrift eller i skrift med biografiskt innehåll måste han uttryckligen förbehålla sig det. Förslaget medför att denna regel i fortsättningen kommer att gälla även andra beställda porträtt än fotografiska.

45 § En utövande konstnärs framförande av ett litterärt eller konstnärligt verk må icke utan hans samtycke upptagas på grammofonskiva, film eller annan anordning, genom vilken det kan återgivas, och ej heller utsändas i ljudradio eller television eller genom direkt överföring göras tillgängligt för allmänheten.

Ett framförande som har upptagits på en anordning som avses i första stycket får inte utan konstnärens samtycke överföras från en sådan anordning till en annan *eller genom uthyrning eller liknande förfarande göras tillgängligt för allmänheten* förrän femtio år har förflutit efter det år då upptagningen gjordes.

Beträffande upptagning, utsändning och överföring, som avses i denna paragraf, skall vad i 3, 6-9 §§, 11 § första stycket, *12 § första stycket*, 14 § första stycket, 17 *§, 18 § andra och tredje styckena*, 20 och 21 §§, 22 § *andra* stycket, 22 a-22 d, 24, 24 a, 26, 27, 28, 41 och 42 §§ sägs äga motsvarande tillämpning.

Paragrafen innehåller bestämmelser om utövande konstnärers rättigheter med avseende på deras framföranden och mångfaldigande därav.

Andra stycket

I detta stycke har av skäl som framgår av den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 13.7) intagits en föreskrift om att upptagning av en utövande konstnärs framförande inte utan konstnärens samtycke får göras tillgängligt för allmänheten genom uthyrning eller liknande förfarande. Uttrycket "liknande förfarande" berörs i specialmotiveringen till 23 §.

Tredje stycket

I detta stycke finns hänvisningar till vissa bestämmelser avseende den s.k. egentliga upphovsrätten. Bestämmelserna i 12 § första stycket URL skall gälla även för andra framställningsmetoder än reprografiskt förfarande, vilket innebär att de blir tillämpliga även på framställningar från fonogram och videogram. Ändringen i 18 § URL innebär att det i princip inte finns något hinder för att parterna kommer överens om att talboksframställning får ske även från radioutsändning eller liknande. Eftersom samtliga rättighetshavarkategorier på det upphovsrättsliga området bör behandlas så lika som möjligt har hänvisningar gjorts till nämnda lagrum. I förslaget till 22 § URL har de båda styckena bytt plats. Hänvisningen skall därför ske till andra stycket.

46 § En grammofonskiva, en film eller en annan anordning på vilken ljud eller filmverk har upptagits får inte utan framställarens samtycke eftergöras *eller genom uthyrning eller liknande förfarande göras tillgängligt för allmänheten* förrän femtio år har förflutit efter det år då

upptagningen gjordes. Som eftergörande anses även att upptagningen överförs från en sådan anordning till en annan.

Beträffande förfarande, som enligt denna paragraf är beroende av framställares samtycke, skall vad i 6-9 §§, 11 § första stycket, *12 § första stycket*, 14 § första stycket, 17 *§*, *18 § andra och tredje styckena*, 21 §, 22 § *andra* stycket, 22 a-22 c, 24 och 24 a §§ samt 26 § andra stycket sägs äga motsvarande tillämpning.

I paragrafen finns bestämmelser om fonogram- och filmproducenters rättigheter med avseende på deras upptagningar.

Av skäl som redovisas i den allmänna motiveringen (Del II, avsnitt 13.7) har intagits en föreskrift om att de ifrågavarande upptagningarna inte utan framställarens samtycke får göras tillgängligt för allmänheten genom uthyrning eller liknande förfarande. Uttrycket "liknande förfarande" berörs i specialmotiveringen till 23 §.

Skälen för hänvisningarna till 12 § första stycket, 18 § andra stycket och 22 § andra stycket URL har redovisats i specialmotiveringen till 45 § URL. De kommentarerna gäller också beträffande rättigheterna i denna paragraf.

48 § Ljudradio- eller televisionsutsändning må icke utan radio- eller televisionsföretagets samtycke återutsändas eller upptagas på anordning, genom vilken den kan återgivas. Utan sådant samtycke må ej heller televisionsutsändning återgivas för allmänheten i biograf eller därmed jämförlig lokal.

En utsändning som har upptagits på en anordning som avses i första stycket får inte utan radio- eller televisionsföretagets samtycke överföras från en sådan anordning till en annan förrän femtio år har förflutit efter det år då utsändningen ägde rum.

Vad i 6-9 §§, 11 § första stycket, 14 § första stycket, 17, 20 och 21 §§, 22 § *andra* stycket, 22 a-22 c, 24 och

24 a §§ samt 26 § andra stycket sägs skall äga motsvarande tillämpning i fall som avses i denna paragraf.

Har ett radio- eller televisionsföretag krav på ersättning för en sådan vidaresändning som avses i 22 d § första stycket och som har skett med företagets samtycke, skall företaget framställa sitt krav samtidigt som de organisationer som avses där.

I paragrafen finns bestämmelser om de rättigheter som tillkommer radio- och TV-företag med avseende på deras utsändningar. Även i denna paragraf finns hänvisningar gjorts till vissa bestämmelser avseende den egentliga upphovsrätten.

Av skäl som redovisats i specialmotiveringen till 45 § har hänvisning skett till 22 § andra stycket.

49 § Katalog, tabell eller annat dylikt arbete, vari sammanställts ett stort antal uppgifter, må ej utan framställarens samtycke eftergöras, förrän tio år förflutit efter det år, då arbetet utgavs.

Vad i 6-9 §§, 11 § första stycket, 12 *första och andra styckena*, 14, 15 a, 16 och 18 §§, 22 § *andra* stycket, 22 a-22 c, 24 och 24 a §§ samt 26 § andra stycket sägs skall äga motsvarande tillämpning beträffande arbete som avses i denna paragraf. Är sådant arbete eller del därav föremål för upphovsrätt, *får* den *också* göras gällande.

I denna paragraf finns regler om det s.k. katalogskyddet. Också här finns det hänvisningar till den egentliga upphovsrätten.

I andra stycket har nya hänvisningar bara skett till 12 § första och andra styckena och 22 andra stycket URL. Anledningen till hänvisningen till 12 § första stycket och 22 andra stycket är desamma som redovisats i specialmotiveringen till 45 § URL. Dessutom har en hänvisning skett till 12 andra stycket som innehåller en avtalslicensbestämmelse till förmån för bibliotekens fjärrlåneverksamhet. Genom hänvisningen blir avtalslicensen tillämplig också på alster som har skydd enligt denna paragraf.

52 a § *Den som äger eller som på grund av avtal med ägaren besitter ett exemplar av ett litterärt eller konstnärligt verk är, om det föreligger särskilda skäl, skyldig att på begäran av upphovsmannen bereda denne tillgång till exemplaret.*

Efter upphovsmannens död gäller skyldigheten enligt första stycket under verkets skyddstid gentemot efterlevande make och bröstarvingar.

Paragrafen, som är ny, innehåller bestämmelser som ger en upphovsman möjlighet att under vissa betingelser få tillgång till överlåtet exemplar av sitt verk, s.k. droit d'accès.

Som framgår av den allmänna motiveringen (Del III, avsnitt 3.4) är ägaren till ett verksexemplar - eller den som på grund av avtal med honom är i besittning av exemplaret - skyldig att på begäran bereda upphovsmannen tillgång till det, om det föreligger särskilda skäl.

Skyldigheten är som framgår av den allmänna motiveringen inte begränsad till enbart konstverk utan alla litterära eller konstnärliga verk omfattas i princip av paragrafens tillämpningsområde. Detta innebär att det t.ex. kan finnas särskilda skäl som motiverar att en författare får tillgång till ett originalmanuskript som han överlåtit till annan. I allmänhet torde dock bestämmelsen komma att tillämpas på konstverk och därvid avse originalexemplaret. Bestämmelsen är dock inte begränsad enbart till originalexemplar utan även andra exemplar kan i princip komma i fråga; en annan sak är att i de fall andra exemplar finns tillgängliga det ofta torde vara svårt att hävda att särskilda skäl föreligger.

Införandet av en skyldighet att bereda upphovsmannen tillgång till ett verksexemplar motiveras främst av upphovsmannens ideella intressen. Särskilda skäl får därför anses föreligga när en upphovsman önskar dokumentera sin konstnärliga verksamhet, t.ex. för att fotografera eller på annat sätt dokumentera sitt verk. Ett berättigat intresse av att kunna göra en sådan dokumentation kan finnas om upphovsmannen önskar dokumentera ett verk innan det förstörs, t.ex. fotografera ett konstverk som är infogat i en byggnad innan den rivs. Ett annat exempel är att upphovsmannen vill fotografera ett verk för att använda fotografiet i samband med en utställning eller för

reklamändamål. Ytterligare ett exempel är fotografering i syfte att bygga upp en idébank för kommande konstnärlig verksamhet.

Särskilda skäl kan i vissa fall också tänkas föreligga när upphovsmannen vill ha tillgång till verket för kunna utnyttja sin mångfaldiganderätt. Det bör dock då vara fråga om framställning i annan konstart än den som originalexemplaret framställts i. Detta är t.ex. fallet när en konstnär vill fotografera sitt verk för att kunna framställa bilder av det i böcker, tidningar eller tidskrifter. Däremot kan särskilda skäl inte anses föreligga om konstnären önskar framställa exemplar av verket i samma konstart.

Ägaren eller den som på grund av avtal med ägaren är i besittning av verket är enligt paragrafen skyldig att bereda upphovsmannen tillgång till exemplaret. Detta kan bara ske på den plats som ägaren eller besittaren anvisar. Någon rätt att ta del av verket på annan plats ger inte bestämmelsen. Detta innebär bl.a. att paragrafen inte kan tillämpas för att tvinga ägaren eller besittaren att avvara exempelvis ett konstverk under en utställning.

Skyldigheten enligt denna paragraf föreligger i första hand gentemot upphovsmannen till verket. Efter dennes död gäller skyldigheten gentemot efterlevande make och bröstarvingar, dock endast under verkets skyddstid.

53 § Den som beträffande ett litterärt eller konstnärligt verk vidtager åtgärd, som innebär intrång i den till verket jämlikt 1 och 2 kap. knutna upphovsrätten eller som strider mot föreskrift enligt 41 § andra stycket eller mot 50 §, döms, om det skett uppsåtligen eller av grov oaktsamhet, till böter eller fängelse i högst två år.

Samma lag vare, om någon till riket för spridning till allmänheten inför exemplar av verk, där exemplaret framställts utom riket under sådana omständigheter, att en dylik framställning här i riket skulle hava varit straffbar enligt vad i första stycket sägs.

Den som uppsåtligen eller av grov oaktsamhet inte fullgör sin redovisningsskyldighet enligt 25 a § sista stycket, döms till böter eller fängelse i högst två år.

För försök eller förberedelse till brott som avses i första och andra styckena döms till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken.

Paragrafen innehåller straffbestämmelser för intrång i upphovsrätten samt för vissa andra förfaranden.

Förslaget innebär att underlåtenhet att fullgöra den redovisningsskyldighet som föreligger enligt 25 a § sista stycket URL skall vara straffbelagt om underlåtenheten är uppsåtlig eller sker av oaktsamhet som är grov.

58 § Rätt domstol i mål om ljudradio- eller televisionsutsändning i strid mot denna lag är Stockholms tingsrätt. Detsamma gäller i mål om ersättning som avses i 14 § andra stycket, 16 §, 22 § *första* stycket, 22 d §, *24 § första stycket* eller 47 §.

Paragrafen innehåller forum bestämmelser för vissa upphovsrättsliga tvister.

Även i denna paragraf finns hänvisningar gjorts till vissa bestämmelser avseende den egentliga upphovsrätten. Av skäl som redovisats i specialmotiveringen till 45 § URL har hänvisning skett till 22 § första stycket URL. Dessutom har hänvisningen till 9 § andra stycket URL av skäl som angivits i specialmotiveringen till 9 § ersatts av en ny hänvisning till 24 § första stycket URL.

60 § Vad i denna lag är stadgat om upphovsrätt är tillämpligt på

1. verk av den som är svensk medborgare eller har sin vanliga vistelseort i Sverige,
2. verk som först utgivits i Sverige eller samtidigt i Sverige och utom riket,
3. filmverk vars producent har sitt säte eller sin vanliga vistelseort i Sverige,
4. här uppfört byggnadsverk,
5. konstverk som utgör del av här belägen byggnad eller på annat sätt är fast förenat med marken.

Vid tillämpningen av första stycket 2. anses samtidig utgivning ha ägt rum, om verket utgivits i Sverige inom trettio dagar efter utgivning utomlands. Vid tillämpning av första stycket 3. anses, där ej annat visas, den vars namn på sedvanligt sätt utsatts på exemplar av filmverket som verkets producent.

Det som föreskrivs i 25 a § gäller för verk av den som är svensk medborgare eller har sin vanliga hemvist i Sverige.

Vad i 50 och 51 §§ stadgas äger motsvarande tillämpning på varje litterärt eller konstnärligt verk, oberoende av dess ursprung.

Paragrafen innehåller bestämmelser om lagens tillämpning på bestämmelser om upphovsrätt.

Förslaget innebär att den nya rätten till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk skall gälla verk av svensk medborgare eller som har sin hemvist i Sverige, allt under förutsättning att försäljningen sker här i riket.

Ikraftträdande och övergångsbestämmelser

1. *Denna lag träder i kraft den*

2. *Genom lagen upphävs lagen (1960:730) om rätt till fotografisk bild.*

3. *Den nya lagen tillämpas även på verk som tillkommit före ikraftträdandet. Har någon före ikraftträdandet tillverkat trycksats, kliché, form eller annat sådant hjälpmedel för att med stöd av äldre lag mångfaldiga visst verk, får han dock använda det för detta ändamål till utgången av år 19XX och fritt sprida och visa exemplar som framställts.*

   Vad sålunda föreskrivs om verk äger motsvarande tillämpning på framförande, ljudupptagning samt ljud- radio- och televisionsutsändning som avses i 45-48 §§ ävensom på arbete som avses i 49 §.

4. *Den nya lagen tillämpas även på fotografisk bild som har framställts före ikraftträdandet, dock med följande undantag:*

   a. Exemplar av fotografisk bild, som har framställts med stöd av äldre lag, får fritt spridas och visas på annat sätt än genom film eller i television.

   b. Exemplar av fotografisk bild, som har framställts med stöd av avtal som har ingåtts före ikraftträdandet, får fritt spridas.

   c. Har någon före ikraftträdandet tillverkat kliché eller annat hjälpmedel för att med stöd av äldre lag mångfaldiga eller visa viss fotografisk bild, får han använda det för detta ändamål till utgången av år 19XX och fritt sprida och visa exemplar som framställts.

5. *Vad i 3. och 4. sagts om fri spridning av exemplar av verk inskränker inte upphovsmannens rätt till ersättning enligt 25 § första stycket andra meningen.*

Enligt gängse principer på den upphovsrättsliga lagstiftningens område har de nya lagreglerna angetts vara tillämpliga även på *verk* som tillkommit före ikraftträdandet. Detta innebär att de nya lagreglerna också skall tillämpas på *exemplar av verk* som framställts före ikraftträdandet. Spridningsrätten i vad den avser uthyrning av litterära verk skall således tillämpas även på exemplar som framställts före lagens ikraftträdande.

Däremot äger de nya lagreglerna inte endast tillämpning på sådana *rättshandlingar* som företagits efter ikraftträdandet. Detta följer emellertid av allmänna straffrättsliga principer och har inte ansetts behöva komma till uttryck i lagtexten.

I likhet med vad som föreskrivits i tidigare lagstiftningsärenden på upphovsrättens område föreslås att klichéer, formar och andra hjälpmedel som tillverkats för att med stöd av äldre lag mångfaldiga visst verk skall få användas för sådant ändamål under en viss övergångstid samt fritt få sprida och visa exemplar som framställts.

Genom hänvisningar i 45-49 §§ URL till lagens bestämmelser om

verk blir dessa tillämpliga också på de handlingar som avses i-nämnda paragrafer.

Såvitt avser de nya lagreglernas tillämpning på fotografiska bilder hänvisas till den allmänna motiveringen (Del I, avsnitt 6.8).

2 Förslaget till lag om ändring i lagen (1980:612) om medling i vissa upphovsrättstvister

1 § Bestämmelserna i denna lag tillämpas när det uppstår tvist om ingående av *sådana* avtal om mångfaldigande av verk som avses i *12 § andra och tredje styckena*, 15 a §, *16 § och 18 § andra och tredje styckena* lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Bestämmelserna i lagen gäller även i fråga om tvister om ingående av sådana avtal om mångfaldigande, på vilka nämnda lagrum äger tillämpning till följd av *hänvisningarna* i *45, 46 och* 49 §§ lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Som framgått av den allmänna motiveringen bör det finnas en möjlighet att använda lagen (1980:612) om medling i vissa upphovsrättstvister i några fall när parterna inte kan enas om avtal på de områden som omfattas av de nya avtalslicensbestämmelserna. Detta sker genom de hänvisning som sker i denna paragraf till de aktuella lagrummen i URL. Någon hänvisning sker inte längre till FotoL, eftersom den lagen föreslås upphävd. Detta innebär att i den mån de avtal som ligger till grund för avtalslicensen omfattar även fotografiska bilder blir denna lag tillämplig också vid tvister om ingående av avtal där en organisation som företräder ett flertal fotografer uppträder som part.

3 Förslaget till lag om ändring i närradiolagen (1982:459)

5 a § *Närradionämnden ger tillstånd till sammanslutning att företa sådan upptagning som avses i 22 § andra stycket lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.*

Paragrafen, som är ny, innehåller föreskrift om att närradionämnden skall ge tillstånd till de sammanslutningar som i sin sändningsverksamhet önskar göra efemära upptagningar. För att få komma i åtnjutande av möjligheten att göra sådana upptagningar bör det av hänsyn till rättighetshavarna krävas att sammanslutningen har en sådan organisation att den kan förväntas hantera reglerna om efemära upptagningar på ett riktigt sätt. Det bör ankomma på nämnden att i samband med tillståndsgivningen se till att sammanslutningen får information om hur reglerna skall tillämpas.

13 § Tillstånd att sända närradio får återkallas, om sammanslutningen

1. inte längre uppfyller kraven enligt 4 §,
2. bryter mot beslut om sändningstid eller låter annan i dess ställe utnyttja sändningstid som tilldelats sammanslutningen,
3. sänder program trots att varken behörig programutgivare eller ersättare för programutgivaren enligt lagen (1982:460) om ansvarighet för närradio finns eller trots att anmälan om vem som är utsedd till programutgivare inte har gjorts,
4. har sänt ett program som i en lagakraftägande dom har befunnits innefatta ett yttrandefrihetsbrott och som innebär ett allvarligt missbruk av yttrandefriheten i närradio,
5. bryter mot föreskrifterna i 10 eller 11 §,
6. inte utnyttjar rätten att sända under tre på varandra följande månader eller
7. inte erlägger avgift i ärende om närradio inom föreskriven tid, om sammanslutningen har förelagts att erlägga den vid påföljd att tillståndet annars kan återkallas.

8. bryter mot föreskrifterna i 22 § andra stycket lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk samt i 11-15 §§ förordningen (1961:348) med tillämpningsbestämmelser till lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Innan dom som avses i första stycket 4 har vunnit laga kraft får närradionämnden återkalla tillståndet interimistiskt.

När ett tillstånd återkallas får nämnden bestämma en tid om högst ett år inom vilken sammanslutningen inte kan ges nytt tillstånd.

I 8. har intagits en föreskrift om att närradionämnden är berättigad att återkalla givet tillstånd om sammanslutning bryter mot föreskrifterna i 22 § andra stycket URL eller med stöd av bestämmelsen utfärdade tillämpningsföreskrifter. Beslut om återkallande av tillstånd överklagas enligt 15 § näradiolagen hos kammarrätten genom besvär.

Reservationer och särskilda yttranden

RESERVATIONER OCH SÄRSKILDA YTTRANDEN

Reservation
av ledamöterna *Anders Ljunggren, Ragnar Lundgren och Sören Thunell*

Enligt majoritetens mening skall den nuvarande presumtionsbestämmelsen om rätten till beställd fotografisk bild i 14 § FotoL upphävas i samband med att fotografirätten integreras i URL. Vi delar inte den uppfattningen. Enligt vår mening bör i stället presumtionsbestämmelsen överföras till URL som en ny 27 a §, dock med vissa ändringar:

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
14 § första stycket FotoL	27 a § URL
Rätten till fotografisk bild, som utförts på beställning, *tillkommer beställaren, där ej annat uttryckligen avtalats.* Fotografen äger dock på sedvanligt sätt utställa bilden i reklamsyfte, såframt ej beställaren förbjuder det.	Rätten till fotografisk bild, som utförts på beställning, *övergår till beställaren i den omfattning som är avtalat. Fotografen får inte utöva den rätt till bilden han må ha utan tillstånd av beställaren.* Fotografen äger dock på sedvanligt sätt utställa bilden i reklamsyfte, såframt ej beställaren förbjuder det.

Bakgrunden till vårt förslag är följande.

Den föreslagna regeln är givetvis dispositiv. Regelns syfte är också att stimulera till avtal varigenom dess faktiska betydelse, mätt i det antal fall i vilka den åberopas, i motsvarande mån kommer att minska.

Villkoren för det alldeles övervägande antalet bildbeställningar kommer att vara avtalsreglerade antingen genom individuella avtal eller genom hänvisning till generella branschavtal. Det kan

emellertid förekomma situationer där det av olika anledningar inte går att få till stånd avtal där villkoren anges med den noggrannhet som är nödvändig för att undvika tvister.

Förutsättningen för att bestämmelsen skall tillämpas är att beställningsavtalet inte reglerar alla rättigheters fördelning mellan fotografen och beställaren. Om avtalet lägger alla rättigheter hos den ena av parterna saknar den supplerande lagbestämmelsen givetvis betydelse. Bestämmelsen är alltså avsedd att klargöra rättsläget i det vanliga fall att beställaren bara tillförsäkrat sig en viss rätt, t.ex. publicering i en tidning. Då kvarstår resten av rätten till bilden hos fotografen. Om den förutsättningen är uppfylld innebär således den föreslagna bestämmelsen att om fotografen vill förfoga över denna sin rätt kräver detta beställarens samtycke.

Reservation
av ledamoten *Stig Alexandersson*

Ändring av byggnad

För närvarande får byggnad ändras av ägaren utan upphovsmannens tillstånd. Utredningens majoritet föreslår att byggnad skall få ändras utan upphovsmannens lov endast om det krävs av tekniska skäl eller för en ändamålsenlig användning av byggnaden. Enligt majoriteten ligger den huvudsakliga betydelsen av den föreslagna förändringen på det principiella planet. Majoriteten uttalar emellertid även att förändringen kommer att ge upphovsmannen en möjlighet att förhindra och i förekommande fall påtala flagranta fall av kränkande estetiska ändringar. Då fråga uppstår om en ändring är av beskaffenhet att kränka upphovsmannens konstnärliga anseende och egenart skall - fortfarande enligt majoriteten - stor vikt läggas vid det värde verket äger ur konstnärlig synpunkt.

Det känns för mig främmande att upphovsmannens ställning skulle stärkas inom just detta område. Det är inte ovanligt - sett i ett något längre tidsperspektiv - att byggnadsverk av olika skäl ändras. Byggnader torde i detta avseende avvika från vad som gäller för andra konstnärliga verk.

Då denna fråga behandlades av lagutskottet 1960 uttalade detta att det var i hög grad tveksamt om man verkligen borde låta upphovsmannens ideella rätt gälla även sådana objekt med

praktisk användning som byggnader. Enligt utskottet skulle redan risken för att komma i konflikt med upphovsmannen i vissa fall kunna verka som ett hinder för att ägaren skulle företa ändringar som objektivt var önskvärda. Enligt min mening har dessa uttalanden fortfarande fog för sig.

Såsom ett skäl för en ändrad reglering på detta område åberopas att svensk rätt därmed skulle bättre överensstämma med vad som gäller i övrigt i Norden. Jag kan dock inte finna att den hittillsvarande rättsolikheten mellan de nordiska länderna lett till några beaktansvärda olägenheter.

Droit de suite

Majoriteten föreslår införande av en rätt till ersättning vid yrkesmässig vidareförsäljning av konstverk (droit de suite). Enligt min mening talar ett flertal skäl emot detta förslag.

För att det föreslagna systemet skall fungera krävs en omfattande byråkrati. Administrationen skulle inte endast minska den nettobehållning konstnärerna skulle erhålla. Den skulle också ge upphov till extra arbete och kostnader i konsthandeln. Ytterst skulle dessa kostnader troligen få bäras av upphovsmännen.

Majoritetens förslag innebär att det skall skapas en individuell rätt för upphovsmannen till ersättning vid vidareförsäljning av hans verk. Detta är i och för sig tilltalande. Det måste emellertid sättas i fråga om det kommer att vara möjligt att skapa ett system som garanterar att envar enskild upphovsman årtionde efter årtionde kommer att erhålla rätt ersättning för varje tillfälle då ett av hans verk försålts. Det ligger i sakens natur att svårigheterna ökar om ersättningen, efter upphovsmannens död, skall överlämnas till en eller flera arvingar. Om systemet visar sig inte fungera är risken stor att ersättningarna i stället kommer att tillfalla fonder för kollektiva ändamål. Därmed har ett väsentligt inslag - den individuella ersättningsrätten - i den föreslagna modellen försvunnit.

På i och för sig goda grunder innebär förslaget att ersättning endast skall utgå vid offentlig vidareförsäljning. Privata försäljningar kommer att falla utanför systemet. Detta förhållande rimmar illa med det huvudsakliga motivet för majoritetens förslag om droit de suite, nämligen att konstnären bör ha rätt till ersättning då ett exemplar av ett konstverk genom försäljning

övergår till en ny krets av personer. Man skulle kunna tala om att det finns ett obotligt "systemfel" i den föreslagna ordningen.

Den ursprungliga tanken med droit de suite var att konstnären sedan han överlåtit konstverket borde vara berättigad till en andel av den värdestegring som uppkommer vid efterföljande försäljningar. Majoritetens förslag är emellertid baserat på det så kallade omsättningssystemet, vilket innebär att ersättning skall utgå även om verket säljs med förlust för ägaren. Detta måste betecknas som otillfredsställande.

En avgift på vidareförsäljning av konst kan medverka till att konsthandeln flyttar utomlands och att en inhemsk, oseriös konstmarknad uppstår. En sådan utveckling gynnar inte upphovsmännen.

Sammantagna talar de anförda skälen för att droit de suite inte för närvarande skall införas i Sverige. Det är tänkbart att EG i en framtid inför enhetliga regler angående droit de suite. Sveriges förhållande till EG kan då nödvändiggöra att rättslikhet skall råda även inom detta område. Denna fråga kan emellertid tas upp till behandling först om och när saken blir aktuell. Om staten vill ge bland annat bildkonstnärerna ett stöd motsvarande vad droit de suite skulle kunna ge kan det i stället ske genom att utrymme för stödet skapas i statsbudgeten. Denna fråga får prövas på sedvanligt sätt i budgetsammahang.

Skulle förslaget likväl genomföras bör majoritetens modell i ett hänseende inte förverkligas.

Majoriteten förordar att rätten till ersättning skall kunna göras gällande endast av en upphovsmannaorganisation.

För egen del finner jag det inte vara godtagbart att den person som utgör grunden till att någon ersättningsskyldighet alls har uppstått - upphovsmannen - genom lag utesluts från att bevaka sina intressen och själv framföra sina ersättningsanspråk. Det måste enligt min mening ankomma på upphovsmannen att själv avgöra huruvida han vill anlita en organisation för den nämna uppgiften.

Särskilt yttrande
av experterna *Karl-Henrik Ekberg, Hans Hilton, Klas Holming, Björn Erik Lindskog, Ulf Peyron, Annika Ryberg, Urban Skeppstedt* och *Göran Westlund*

Fotografirättens integration i URL

I sitt betänkande föreslår upphovsrättsutredningen att rätten till fotografisk bild skall regleras i upphovsrättslagen och att fotografilagen upphävs.

Utredningen deklarerar (s. 121) sin avsikt att lägga fram ett förslag om fotografirättens integration i upphovsrättslagen. Denna viljeyttring får styra hela den undersökning som görs för att motivera utredningens förslag att fotorätten skall integreras i upphovsrättslagen.

Utredningen tar ingen hänsyn till att den nu gällande fotografilagen har existerat parallellt med upphovsrättslagen under en ansenlig tidsperiod och att denna ordning fungerat väl. I betänkandet bortses från att fotografier framställs på ett annat sätt än de verk som skyddas enligt upphovsrättslagen och att fotografiska bilder generellt sett skiljer sig från litterära och konstnärliga verk.

Utredningen förebringar inga exempel på att fotografilagen fungerat otillfredsställande.

Utredningen gör gällande (s. 122) att till de skäl som talar för en integration bl.a. hör att det "är praktiskt för en utnyttjare att samma regler om skydd gäller för text och bild när dessa förekommer tillsammans såsom i illustrerade böcker eller när en journalist och en fotograf tillsammans skickas ut på ett uppdrag".

Utredningen talar inte om vilka "utnyttjare" som kan åberopas för detta påstående. Undertecknade, som företräder användarna och deras organisationer, har inte i något sammanhang eller vid något tillfälle framfört åsikten att det skulle vara opraktiskt med en upphovsrättslag som reglerar rätten till text och en fotografilag som reglerar rätten till fotografier. Däremot har användarsidan vid ett flertal tillfällen understrukit - bl.a. i en skrivelse till utredningen den 10 maj 1989 - att fotografilagen samexisterat med upphovsrättslagen under utomordentligt lång tid och utan att några problem uppstått på grund härav. Vi har också framhållit att fotografiska bilder som regel framställs på ett helt annat sätt

än de verk som skyddas av upphovsrättslagen och att det därför varit ändamålsenligt att ha en särskild fotografilag. Dessutom är det olämpligt och främmande med hänsyn till upphovsrättslagens systematik att i lagen föra in alster som skall åtnjuta skydd enbart på grund av den teknik varmed de framställts.

Enligt utredningen (s.121)talar såväl praktiska som kulturpolitiska skäl för att fotografier skall "behandlas som andra konstverk i URL" och att en "integration leder till en sådan jämställdhet mellan fotografier och konstverk".

Utredningens förslag till lagtext visar emellertid att fotografier generellt inte kan jämställas med konstverk eller andra alster av konstnärligt skapande. Fotografier som saknar verkshöjd skulle således komma att skyddas av upphovsrättslagen om utredningens förslag till integration genomförs.

Utredningen förmodar att dess förslag till ett nytt tredje stycke i 1 § upphovsrättslagen inte (s.127)"skall påverka bedömningen av verkshöjd för andra kategorier av verk". Denna förmodan kan emellertid starkt ifrågasättas, inte minst mot bakgrund av att det föreslagna nya stycket i 1 § upphovsrättslagen enligt utredningen innebär att (s.127)"lagens bestämmelser om konstverk kommer att gälla alla fotografiska bilder". Och utredningen tillägger: "Därför är det vid tillämpningen av lagen likgiltigt om de är verk eller inte."

De smärre brister som finns i den nuvarande fotografilagen kan- som det finska förslaget visar - avhjälpas genom ändringar i den nu gällande fotografilagen. Det gäller t.ex. skyddet mot plagiat, skyddstidens längd samt fotografens ideella rätt i fråga om bild som utföres på beställning.

Rätten till beställd bild

Rätten till fotografisk bild, som utförts på beställning, tillkommer enligt 14 § fotografilagen beställaren, där ej annat uttryckligen avtalats. En majoritet av utredningens ledamöter föreslår att den regeln skall upphävas. En minoritet av ledamöterna föreslår att regeln om beställarpresumtion överföres till upphovsrättslagen i modifierad form.

Utredningen visar inte att beställarpresumtionen fungerat otillfredsställande. Några konkreta exempel på att nuvarande

ordning skulle diskriminera fotografen framläggs inte i betänkandet.

De sakskäl som lagstiftaren åberopat för sitt ställningstagande att det ankommer på fotografen att klargöra och avtala om inskränkningar i beställarens rätt att förfoga över bilder som utförts på beställning, har fortfarande relevans. De kan t.o.m. sägas ha fått än större relevans i dag med den - jämfört med vad som var fallet 1960 - kraftigt ökade bildanvändningen. Alltjämt är det därför mest ändamålsenligt att fotografen, som är yrkesman, förbehåller sig rätten till de bilder som framställs på beställning, om han vill ha en sådan ordning.

Det ligger i sakens natur att det är beställaren som är initiativtagare till en beställning och som - mer eller mindre utförligt - formulerar fotografens uppdrag. I många fall är det också beställaren som har ansvaret för vilka fotografier som skall offentliggöras: när, i vilket sammanhang och i vilken miljö ett offentliggörande får ske. Motsatsvis har beställaren ansvaret för vilka fotografier som av olika skäl och hänsyn inte bör göras tillgängliga för allmänheten.

Beställaren betalar fotografen för arbetad tid, ersätter honom för den film han förbrukar under beställningen, betalar för framkallning, kopior och duplikat, debiteras resekostnader och andra kostnader som fotografen kan hänföra till det utförda uppdraget. Det är därför naturligt att rätten till de bilder som fotografen framställer tillkommer beställaren.

Avtal avseende fotografier som utföres på beställning och om köp- och leveransvillkor för arkivbilder har träffats på de områden och mellan de intressegrupper där det funnits ett praktiskt behov. Parterna har därvid anpassat villkoren för varje bransch efter den marknadens förutsättningar. Avtalen är framförhandlade mellan organisationer, som vid förhandlingarna har fått sammanjämka sina respektive medlemmars intressen och krav. De organisationer som på detta sätt träffat avtal får anses ha varit jämbördiga i förhandlingarna.

Fotografilagens presumtionsregel har visat sig fungera i praktiken såsom lagstiftaren avsett. Den ger ett primärt skydd för beställaren utan att inkräkta på fotografens avtalsfrihet. Fotografens förutsättningar att driva egen och lönsam rörelse eller verka som fri arvodesbetald uppdragstagare har fungerat bra med nuvarande 14 § fotografilagen.

Enligt vår uppfattning bör presumtionsregeln i fotografilagen bibehållas med den ändringen att rätten till beställd bild uppstår hos fotografen och övergår till beställaren samt att den ideella rätten kvarstår hos fotografen. Om fotografirätten däremot, som utredningen föreslår, integreras i upphovsrättslagen måste en presumtionsregel med samma innebörd överföras till denna lag.

Gemensam nordisk lösning

Fotografirättens behandling i skyddshänseende visar i ett internationellt perspektiv en splittrad bild. Den nuvarande nordiska lösningen med en särskild fotografilag innebär att fotograferna som framställare av fotografiska bilder har ett skydd som väl överensstämmer med vad som föreskrivs i Bernkonventionen.

Utredningens redovisning av utredningsarbetet i Danmark, Finland och Norge visar att en likartad nordisk lagstiftning skulle kunna förverkligas om den svenska utredningens förslag om fotografirättens integration i upphovsrättslagen inte genomföres. I Finland är förslaget att någon integration inte bör ske och i Norge har upphovsrättskommittén funnit det vara ändamålsenligt att behålla fotografilagen. I Danmark är frågan ännu inte avgjord lagstiftningsvägen.

Sammanfattning

Vi kan inte finna att utredningen presenterat några hållbara skäl till varför fotografirätten skall integreras i upphovsrättslagen och fotografilagen upphävas. Vi anser att fotografilagen skall finnas kvar, dels därför att den fungerar väl som skydd för fotografier, dels därför att en integration, som innebär att vissa alster som framställs genom en speciell teknik kommer att åtnjuta skydd utan verkshöjd, strider mot upphovsrättslagens systematik och dels därför att en samnordisk lösning skulle underlättas om fotografirätten även fortsättningsvis regleras i en särskild lag. Önskvärda förbättringar i fotografiskyddet kan utan svårighet göras i gällande fotografilag.

Utredningen har inte visat att beställarpresumtionen fungerat otillfredsställande. Några konkreta exempel på att nuvarande 14 § fotografilagen skulle diskriminera fotografen har inte framlagts. Vi anser därför att presumtionsregeln bör bibehållas med de ändringar vi i det föregående har föreslagit.

Särskilt yttrande
av experten *Per Anders Thunqvist*

Fotografernas välmotiverade intresse av att uppnå likställighet med andra bildskapare har glädjande nog mött förståelse genom detta betänkande.

Det har skett trots fotograferas numerära underläge när det gäller representationen i utredningens expertgrupp. Där har tre representanter helt eller delvis företrätt fotografernas intressen, medan de stora och starka bildköparorganisationerna haft tolv talesmän.

Fotografernas trängda läge när det gäller att uppnå likhet med andra bildskapare visas också på annat sätt. Under många år, och det senaste året i intensifierad grad, har fotograferna på olika vägar sökt att uppnå avtal med olika bildköparorganisationer. Särskilt har det gällt rättslig jämställdhet med andra bildskapare beträffande bilder tagna på uppdrag. Dessa avtalsförslag har av bildköparorganisationerna blankt avvisats.

Senast har bildköparnas hållning manifesterats av den reservation som fogats till detta betänkande. Blir reservationen om rätten till beställd fotografisk bild beaktad, återförs fotografernas rättsläge till nu gällande läge, vilket i stor utsträckning givit anledning till upphovsrättsutredningen. Denna reservation måste med skärpa avvisas.

Det är viktigt att vid en integration inte insmyger sig reservationer som försvagar integrationens betydelse. Endast små antydningar, betingade av förhållande till andra konstverk, olika framställningsteknik och användningssätt, bedömer jag som nödvändigt att framföra:

11 § URL

Denna paragraf, som redan är lag (SFS 1989:396) trädde i kraft den 1 juli 1989. Den gäller framställning av exemplar för enskilt bruk. Lagförslaget till andra stycket innebär ett förbud mot efterbildning som inte varit infört i fotolagen nämligen: "medför ej rätt att för eget bruk låta annan ... genom konstnärligt förfarande efterbilda annat konstverk"

Genom vad som föreslås i URL 1 § tredje stycket kommer 11 § att gälla även fotografi. Detta betonas också i betänkandets inledning till "Inskränkningsbestämmelser som behandlar konstverk" första stycket:

> "På grund av vårt förslag att integrera fotografirätten i URL kommer vad som i lag och lagmotiv sägs om konstverk att avse också fotografisk bild."

I betänkandets motiveringar synes dock inte ha uppmärksammats att därigenom förbjudes bl.a. fotografer att för enskilt bruk utföra fotografiskt reproduktionsarbete åt sina kunder. Ett arbete som ofta kan innebära avancerat fotografiskt och konstnärligt kunnande. Likaledes bör beaktas vad som står i betänkandets "Förslag i integrationsfrågan" 6.4.2 sista stycket. Däri medges framställning av fotografisk kopia (mörkrumsarbete) från negativ som t.ex. inlämnas på ett fotolaboratorium, innehas av ett museum e.d. Däremot måste, enligt vad som ovan citerats, varje avfotografering av en bild (fotografisk eller annan) anses vara konstnärligt förfarande så som det definierades av auktorrättskommittén SOU 1956:25 s. 184 första stycket:

> "Under uttrycket konstnärligt förfarande falla alla förfaranden i konstnärlig teknik, oavsett huruvida resultatet kan betecknas som konstnärligt fullgott eller icke. Hit höra alltså, utom oljemålning och annan målningsteknik, blyerts- och tuschteckning, gravyr, träsnitt o.s.v."

Innehållet i utredningens fjärde delbetänkande (SOU 1988:31), som behandlar bl.a. enskilt bruk, ger ingen klarhet i vad som ovan anföres beträffande att låta annan framställa exemplar för enskilt bruk.

14 § URL

Andra stycket p. 1.

Lagförslaget innebär att offentliggjort konstverk - alltså även fotografi - får avbildas i kritisk eller vetenskaplig framställning, om det sker till belysning av texten. Fotolagens tidigare tillägg: "såvitt gäller populärvetenskaplig framställning, dock endast mot ersättning" har fallit bort.

I betänkandet "Inskränkningsbestämmelser beträffande konstverk" 5.5 sista stycket sägs:

> "Därigenom markeras att upphovsmannen har en rätt till ersättning redan vid återgivning av ett enda konstverk".

Lagtexten och texten i motiveringen förefaller motsägelsefull i ersättningsfrågan. Det bör klarläggas att ersättning alltid skall utgå redan vid återgivning av endast ett konstverk. I det fria ordets intresse kan det anses motiverat att såväl citat som konstnärlig och vetenskaplig verksamhet inte hindras av upphovsrättslagen. Det finns dock ingen anledning att just upphovsmännen skall subventionera detta.

Andra stycket p. 2.

Samma som jag anger i föregående stycke bör gälla i ersättningsfrågan även i denna punkt.

I övrigt vill jag beträffande p. 2 hävda att en dagshändelse kan aktualisera och göra att vilken bild som helst kan få stor betydelse och stort värde. Endast fotografen kan bedöma om bilden är tagen för att återgivas i tidning. Det kan aldrig avgöras av bildens innehåll, varken av en bildanvändare eller vid en eventuell rättegång.

Det förekommer ofta att bildbyråer, bildarkiv, museer m.fl. inköper eller på annat sätt övertar rättigheter till bilder där tillkomsten av dessa är oklar. Fotografen kan vara avliden eller okänd och likaså kan bakgrunden till bildernas tillkomst vara oklar.

Även om det således inte kan utredas för vilket ändamål bilderna tillkommit har bildinnehavaren skaffat, registrerat och förvarat dessa, vilket skapat för mediabranschen värdefulla bildresurser, men också medfört stora kostnader för bildinnehavaren.

Om 14 § URL skulle få den föreslagna utformningen blir dessa bilder utan rättsskydd så snart de är offentliggjorda, även om skyddstiden inte löpt ut. Detta skulle slå hårt mot den arkivverksamhet som bedrivs av bildbyråer, museer, enskilda fotografer m.fl. till mediabranschens fromma.

25 § URL andra stycket

Den tidigare formuleringen av andra stycket i denna paragraf föreslås i betänkandet få fortsatt oförändrad giltighet.

Det är dock synnerligen svårt att tänka sig hur en stillbild, som förekommer i film eller television kan få annat än underordnad betydelse med hänsyn till filmens eller programmets innehåll. Endast om filmen eller programmet handlar om just den bilden kan så vara fallet.

Paragrafen innebär med sitt uttryck "må medtagas" att stillbild i de allt övervägande fallen kan utnyttjas utan tillstånd och ersättning till upphovsmannen. Detta kan inte vara rimligt.

25 § URL fjärde stycket

Sista satsen i fjärde stycket lyder: "och konstverket inte utgör huvudmotivet på bilden."

Detta innebär en avsevärd begränsning av vad som föreslås gälla såväl för fotografier som för andra konstverk.

Jag ansluter mig till vad som Bildleverantörernas Förening BLF anfört i skrivelser till utredningen 1986-02-13 och 1989-02-01:

> BLF finner att det stöter på många stora svårigheter att följa den föreslagna lagtexten. Det kan vid fotografering vara omöjligt att undvika ett uppställt konstverk på en gata, ett torg, framför en byggnad eller dylikt. Konstverket kan ha en huvudbetydelse som symbol för platsen, staden eller orten. Exempel: Orfeus på Hötorget i Stockholm, Poseidon på Götaplatsen i Göteborg, träskulpturen på torget i Arvika m.fl. Det kan ifrågasättas om inte vederbörande myndighet som bekostat och utplacerat konstverket just önskat att konstverket skall ses som en sådan symbol och med tillfredsställelse ser varje spridning av bilder av verket. Det kan också uppstå tolkningssvårigheter beträffande vad som kan anses vara huvudmotivet eller huvudändamålet när det gäller avbildningen. Tidsnöd kan uppstå och göra det möjligt att uppnå kontakt med upphovsmannen för att utverka tillstånd för publicering t.ex. i bok eller broschyr. Avtalsförhandlingar kan dra ut på tiden. En bättre lösning synes vara att den konstnär, som har beställning på leverans av konstverk, som skall vara "stadig-

varande anbragt på eller vid allmän plats utomhus" redan från början kalkylerar in ersättning för användning som avses i ovanstående.

Gällande lag har så trängt in i det allmänna rättsmedvetandet att det torde vara svårt att genomföra en ändring.

Auktorrättskommitténs yttrande i SOU 1956:25 s. 264, sista stycket, torde fortfarande ha giltighet. Efter att ha medgett att det principiellt kunde vara motiverat att konstnären erhölle rätt till ersättning säger Auktorrättsutredningen: "Det måste ofta bli mycket svårt att avgöra, om konstverket utgör huvudmotivet, exempelvis då ett vykort avbildar ett torg varå placerats en monumentalskulptur. I de allra flesta fall torde frågan ha mycket liten ekonomisk betydelse för konstnärerna och det synes därför icke vara tillräckligt motiverat att införa ett så svårtillämpat stadgande."

Svårigheten att införa det föreslagna stycket i lagen har med tiden ökat. Allt mindre tidsmarginaler står till förfogande vid framtagning av illustrationsmaterial till böcker och andra trycksaker. Man kan utgå från att det därför skulle uppstå krav på att vissa konstverk från centralt myndighetshåll skulle friköpas för publicering. Det skulle i efterhand bli kostsamt och förvirringen, om vad som i ett sådant läge gällde i ett speciellt fall, kan förutses bli mycket stor.

Jag anser i första hand att den angivna satsen strykes. I andra hand föreslår jag att ersättningsfrågan hänföres till den statliga visningsersättningen.

27 § URL

I andra styckets andra mening begränsas upphovsmannens rätt till beställd porträttbild. På det sätt som tidigare varit aktuellt har begreppet porträtt varit lätthanterligt. I nutida dagspress har porträtt av olika utformning en mycket dominerande ställning, främst då publicerat fotografi. Det kommer att stöta på stora svårigheter att avgöra om och av vem ett visst porträtt har beställts. Det är beställaren som skall ge tillstånd, och det är inte alltid den eller de som syns på bilden. Det är också svårt att definiera vad som är ett porträtt. Jag förutsätter att i detta fall förstås bild av en eller ett fåtal personer som själva beställt fotograferingen.

Det är lämpligt att upphovsrättslagen innehåller så få särregler som möjligt för fotografier. Med hänsyn till den praktiska bildhanteringens krav måste dock luddiga och svårhanterliga delar av upphovsrättslagen bli föremål för översyn. Vad jag anfört ovan är små men betydelsefulla ändringar och konsekvenser av en integrering, vilka jag personligen har velat påverka. De kan lätt beaktas nu, men får inte stå ivägen för det viktigaste att en integration av fotolagen i upphovsrättslagen sker.

Särskilt yttrande
av experten *Hans Ekman*

I likhet med experterna Karl-Henrik Ekberg, Hans Hilton, Klas Holming, Björn Erik Lindskog, Ulf Peyron, Annika Ryberg, Urban Skeppstedt och Göran Westlund anser jag att presumtionsregel om beställd bild bör förändras något i förhållande till nuvarande regler i fotolagen. Rätten till en beställd bild bör således vid den föreslagna integreringen av fotorätten och upphovsrätten anses uppstå hos fotografen för att vid beställning övergå till beställaren. Fotografen bör såsom yrkesman kunna förbehålla sig rätten till de bilder som framställs på beställning om han vill ha en sådan ordning.

Särskilt yttrande
av experterna *Hans Ekman, Annika Ryberg* och *Göran Westlund*

I betänkandets inledande avsnitt fastslås som en viktig utgångspunkt för den pågående revisionen att ersättningarna till upphovsmännen i princip kan fastställas under marknadsmässiga villkor. I stället för i dag gällande regler om inskränkningar eller regler om tvångslicens föreslås samtidigt i flera fall införande av avtalslicenser, vilket kommer att leda till att allt fler upphovsrättsavtal ingås under kollektiva former.

Avtalslicenser har vissa fördelar från användarsynpunkt främst när det gäller partsrepresentationen på rättsinnehavarsidan. Den tilltagande utvecklingen av kollektiva avtalssystem inom upphovsrätten innebär emellertid att användarna hänvisas till motparter av typen BONUS, STIM och Presskopia som i praktiken har ett slags monopol inom sina verksamhetsområden.

Enligt vår mening fungerar inte den kollektiva upphovsrättsmarknaden ur konkurrenssynvinkel på samma sätt som

marknaden i övrigt. I jämförelse med t.ex. arbetsmarknaden förfogar inte användarna över de åtgärder som annars står en arbetsgivare till buds. Avtalslösa tillstånd måste alltid ses mot bakgrund av rättsinnehavarnas möjlighet att påkalla sanktioner i form av straff och skadestånd vid otillåten användning av deras alster. I jämförelse med t.ex. kommunala monopolsituationer finns heller ingen självkostnadsprincip när det gäller ersättningarna till upphovsmännen.

Mot denna bakgrund anser vi att utredningen vid valet av olika tvistlösningsalternativ också bort göra en konkurrensrättslig analys av vilka följder den pågående kollektiviseringen kan få för upphovsrättsmarknadens parter. Eftersom utredningstiden inte medgett en sådan analys är det angeläget att dessa frågor noga beaktas i det fortsatta lagstiftningsarbetet. I detta sammanhang finns även anledning att överväga anpassningar av det upphovsrättsliga sanktionssystemet till en kollektivt tillämpad upphovsrätt.

Särskilt yttrande
av experterna *Gunnar Furumo, Jan Gehlin, Gunnar Karnell, Gun Magnusson* och *Yngve Åkerberg*

Upphovsrättsutredningens arbete har under senare år bedrivits med största skyndsamhet och med stor effektivitet. Det har nu lett fram till föreliggande betänkande, i vilket föreslås ett antal för upphovsmännen, de utövande konstnärerna och fotograferna utomordentligt angelägna reformer. Detta är glädjande. Till följd av att utredningen ålagts att slutföra sitt uppdrag i och med utgången av mars månad 1990 har dock arbetet i slutskedet måst bedrivas under en extrem tidspress. Vi är kritiska mot detta. Det har inneburit, att utredningen måst avstå ifrån att utreda och lägga fram förslag på två mycket betydelsefulla områden, nämligen dels 3 kap. URL om överlåtelse av upphovsrätt, dels 5 kap. URL om de närstående rättigheterna. Den redaktionella genomgång av lagens bestämmelser och den samordning av skilda delar av motiven som hade behövt göras har trots sekretariatets utomordentliga bemödanden inte hunnits med.

Av de frågor som återstår att lösa framstår några som mer angelägna än andra. KLYS har vid flera tillfällen påpekat, senast i framställning till upphovsrättsutredningen i februari 1990, hur angeläget det är att lösa frågan om de utövande konstnärernas rätt till ersättning för offentligt framförande av bildupptagningar.

Den tekniska utvecklingen och utvecklingen på medieområdet gör en sådan utvidgning av de utövande konstnärernas ersättningsrätt angelägnare för var dag som går. Det är med stor besvikelse vi tvingas konstatera, att den tid som utredningen haft till sitt förfogande inte medgivit en behandling av denna fråga.

Vi, från KLYS i utredningen medverkande experter, vill genom detta yttrande fästa uppmärksamheten på att reformarbetet på upphovsrättsområdet inte bör få vara avslutat i och med att denna utredning nu lägger fram sitt slutbetänkande. Vi utgår därför ifrån att utredningsarbetet fortsätter i annan form. Förutom de reformkrav som KLYS redan tagit upp är det enligt vår mening angeläget, att man genom en permanent beredning eller liknande uppmärksamt följer hur den tekniska utvecklingen på framförallt datorområdet påverkar intensiteten i och formerna för åternyttjanden av upphovsrättsligt skyddade verk. Den kommande utvecklingen på detta område kan komma att bli av utomordentligt stor betydelse för upphovsmännen.

KUNGL. BIBL.
1990-05-08
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1990

Kronologisk förteckning

1. Företagsförvärv i svenskt näringsliv. I.
2. Överklagningsrätt och ekonomisk behovsprövning inom socialtjänsten. S.
3. En idrottshögskola i Stockholm - struktur, organisation och resurser för en självständig högskola på idrottens område. U.
4. Transportrådet. K.
5. Svensk säkerhetspolitik i en föränderlig värld. Fö.
6. Förbud mot tjänstehandel med Sydafrika m.m. UD.
7. Lagstiftning för reklam i svensk TV. U.
8. Samhällsstöd till underhållsbidragsberättigade barn. Idéskisser och bakgrundsmaterial. S.
9. Kostnader för fastighetsbildning m. m. Bo.
10. Strömgatan 18 - Sveriges statsministerbostad. SB.
11. Vidgad vuxenutbildning för utvecklingsstörda. U.
12. Meddelarrätt. Ju.
13. Översyn av sjölagen 2. Ju.
14. Långtidsutredningen 1990. Fi.
15. Beredskapen mot oljeutsläpp till sjöss. Fö.
16. Storstadstrafik 5 - ett samlat underlag. K.
17. Organisation och arbetsformer inom bilateralt utvecklingsbistånd. UD.
18. Lag om folkbokföringsregister m.m. Fi.
19. Handikapp och välfärd? - En lägesrapport. S.
20. Välfärd och segregation i storstadsregionerna. SB.
21. Den elintensiva industrin under kärnkraftsavvecklingen. ME.
22. Den elintensiva industrin under kärnkraftsavvecklingen. Bilagedel. ME.
23. Tomträttsavgäld. Bo.
24. Ny kommunallag. C.
25. Konkurrensen inom livsmedelssektorn. C.
26. Förmånssystemet för värnpliktiga m. fl. Fö.
27. Post & Tele - Affärsverk med regionalt och socialt ansvar. K.
28. Att följa upp kommunal verksamhet - En internationell utblick. C.
29. Tobakslag. S.
30. Översyn av upphovsrättslagstiftningen. Ju.

Statens offentliga utredningar 1990

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Strömgatan 18 - Sveriges statsministerbostad. [10]
Välfärd och segregation i storstadsregionerna. [20]

Justitiedepartementet

Meddelarrätt. [12]
Översyn av sjölagen 2. [13]
Översyn av upphovsrättslagstiftningen. [30]

Utrikesdepartementet

Förbud mot tjänstehandel med Sydafrika m.m. [6]
Organisation och arbetsformer inom bilateralt utvecklingsbistånd. [17]

Försvarsdepartementet

Svensk säkerhetspolitik i en föränderlig värld. [5]
Beredskapen mot oljeutsläpp till sjöss. [15]
Förmånssystemet för värnpliktiga m. fl. [26]

Socialdepartementet

Överklagningsrätt och ekonomisk behovsprövning inom socialtjänsten. [2]
Samhällsstöd till underhållsbidragsberättigade barn. Idéskisser och bakgrundsmaterial. [8]
Handikapp och välfärd? - En lägesrapport . [19]
Tobakslag. [29]

Kommunikationsdepartementet

Transportrådet. [4]
Storstadstrafik 5 - ett samlat underlag. [16]
Post & Tele - Affärsverk med regionalt och socialt ansvar. [27]

Finansdepartementet

Långtidsutredningen 1990. [14]
Lag om folkbokföringsregister m.m. [18]

Utbildningsdepartementet

En idrottshögskola i Stockholm - struktur, organisation och resurser för en självständig högskola på idrottens område. [3]
Lagstiftning för reklam i svensk TV. [7]
Vidgad vuxenutbildning för utvecklingsstörda. [11]

Bostadsdepartementet

Kostnader för fastighetsbildning m. m. [9]
Tomträttsavgäld. [23]

Industridepartementet

Företagsförvärv i svenskt näringsliv. [1]

Civildepartementet

Ny kommunallag. [24]
Konkurrensen inom livsmedelssektorn. [25]
Att följa upp kommunal verksamhet - En internationell utblick. [28]

Miljö- och energidepartementet

Den elintensiva industrin under kärnkraftsavvecklingen. [21]
Den elintensiva industrin under kärnkraftsavvecklingen. Bilagedel. [22]

KUNGL. BIBL.
1990-05-08
STOCKHOLM